T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVRİ KIZILDENİZ MİMARİSİNDE SEVAKİN ÖRNEĞİ

Güneş ALÇI

2502180770

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ

İSTANBUL 2022

ÖZ

OSMANLI DEVRİ KIZILDENİZ MİMARİSİNDE SEVAKİN ÖRNEĞİ

GÜNEŞ ALÇI

Tez çalışmamızda Sudan'a bağlı Sevakin şehrindeki Osmanlı dönemi eserlerinin tanıtımı katalog bölümünde yapılmıştır. Bu şehirde Osmanlı eserlerine ait akademik çalışmanın az olması bizi bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir.

Tezimizde birinci bölümde Sevakin'in coğrafi konumu ve tarihçesi anlatılmıştır. İkinci bölümde, Araştırmacılar tarafından Kızıldeniz stilinin görüldüğü ve Türk kasaba örnekleri olarak belirtilen Cidde, Hudeyde, Masavva, Moha ve Yenbu gibi şehirlerde çeşitli yazılı ve görsel kaynaklardan istifade edilerek tespit edilebilen Osmanlı dönemi eserleri ve özellikleri kısaca yer almıştır. Üçüncü bölüm olan katalogda Sevakin'de inşa edilmiş 5 cami, 3 türbe, sur - kule ve kapılar, 1 vikale, 1 karakol, 1 kaymakamlık binası, 1 gümrük binası, 2 zaviye, 1 banka, 1 hastane, 1 sarnıç ile ev örnekleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde değerlendirme yapılarak Kızıldeniz sahil şehirlerinde inşa edilmiş eserler üzerindeki mimari etkiler ve oluşum süreçleri karşılaştırılmıştır.

Dini mimaride, Sevâkin'de, Doğu Afrika ve Kızıldeniz şehirlerinde mihraba paralel veya dik iki, üç veya dört sahınlı, düz dam şeklinde örtülü, açık avlulu camiler, erken dönem İslâm mimari özelliklerini göstermekle birlikte çok yüksek olmayan sekizgen minareleriyle, dendan süslemeleriyle, özgün taş minberleriyle hemen hemen bütün Kızıldeniz şehirlerinde benzer şekilde tekrar edilmişlerdir. Kubbeli türbelerde (Sevâkin ve Cidde'de) kare beden duvarlarının köşeleri üst seviyede pahlanmış ve dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Bütün kubbeli türbelerde geçiş öğesi olarak tromp kullanılmıştır.

Çalışmamız esnasında Sevakin'deki evlerin bir stilin örnekleri olduğu anlaşılmıştır. Bu eserlerin şans eseri Jean- Pierre Greenlaw tarafından çizimlerinin

yapılarak belgelenmiş olması bu stilin varlığını günümüze taşımıştır. Kızıldeniz stili olarak adlandırılan bu mimari stil geç farkedildiği için ve bölgedeki Osmanlı dönemine ait eserlerle bağlantısının tespit edilebilmesi için Kızıldeniz sahil şehirleri hakkında genel bir araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Cami, Kızıldeniz Stili, Ev, Revşen

ABSTRACT

OTTOMAN PERIOD IN RED SEA ARCHITECTURE
SEVAKIN EXAMPLE
GÜNEŞ ALÇI

In the current thesis, the Ottoman period artifacts in Suakin city of Sudan were introduced in the catalog section. The scarcity of academic studies on Ottoman artifacts in this city has encouraged us to study this subject.

In the first section of our thesis, the geographical location and history of Suakin are described. In the second section, the Ottoman period artifacts and their characteristics that can be identified by making use of various written and visual sources in cities such as Jeddah, Hudaydah, Masawwa, Moha and Yenbu, which are referred to by researchers as examples of Turkish towns where the Red Sea style is seen, are briefly included. In the third section which is the catalog, 5 mosques, 3 tombs, fortification walls - towers and gates, 1 vekale (dervish lodges in Khalidiyya), 1 police station, 1 district governorship building, 1 customs building, 2 zawiyahs, 1 bank, 1 hospital, 1 cistern and houses built in Suakin are introduced. In the fourth section, an evaluation is made and the architectural influences on the artifacts built in the Red Sea coastal cities and their formation processes are compared.

Mosques with two, three, or four stages parallel or perpendicular to the mihrab, flat roofs, and open courtyards in Suakin, East Africa, and Red Sea cities exhibit characteristics of early Islamic architecture, as do their octagonal minarets, which are not very tall, dendan decorations, and original stone minarets, which have been replicated in almost all Red Sea cities. In vaulted shrines (in Suakin and Jeddah), the corners of the square main walls are beveled at the upper level and concluded with dendans (teeth). In all vaulted shrines, a squinch is used as a transition element.

During the thesis phase, it became clear that the houses in Suakin are examples of a style. Fortunately, these artifacts were coincidentally documented by a

Jean - Pierre Greenlaw made drawings of them, and this style has survived to the present day. Since this architectural style, called the Red Sea style, was recognized late, general research on the Red Sea coastal cities was conducted in order to determine its connection with the Ottoman artifacts in the region.

Keyword: Ottoman Architecture, Mosque, Red Sea Style, House, Rawshan,

ÖNSÖZ

Üç kıta gibi geniş bir alanda son bin yılın en güçlü imparatorluğunu kuran Osmanlı Devleti bu coğrafi alanlarda sayısız imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu coğrafi alanlardan biri de Doğu Afrika ve Kızıldeniz sahilleridir. Doğu Afrika ve Kızıldeniz'i çevreleyen birçok ülke ve şehirde kayda geçmemiş cami, türbe, karakol, kışla, su kuyusu, hükümet konağı ve evler inşa edilmiştir. Yapılmış olan eserlerin çoğu savaş, iklim ve modern şehirleşme kapsamında yıkılmış ve yokolmuştur. Bu sebeple Osmanlı devri eserleri sınırlı sayıdaki kalıntılardan takip edilebilmekte ve çoğunlukla batılı kaynaklar referans olarak kullanılmaktadır.

Kızıldeniz şehirlerinde de "Arap şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde mimaride (anıtsal ve konut) genel olarak "Türkleştirme" çabası gözlenmemiştir. Bununla birlikte Kızıldeniz sahil şehirlerinde görülen mimari üslubun temelleri arasında yerel unsurlar ve ticari ağın taşıdığı etkilerle birlikte Türk mimari üslupları da bulunmaktadır. Tolunoğulları ve İhşidiler ile Mısır'a gelen Orta Asya Türk mimari özellikleri bölgedeki Türk mimari üsluplarının erken örnekleridir. Yemen'de henüz Osmanlı idaresi kurulmamışken Resûlîler döeminde (1229-1454) görülen Orta Asya Türk mimari üslupları da bunlara eklenebilir. XVI ve XIX. yüzyılları arasında Osmanlı hakimiyeti esnasında Kızıldeniz'in bir ucundaki Mısır'dan diğer ucundaki Yemen'e kadar ticarette görülen tek hakimiyet yukarıda sayılan mimari özelliklerin bir potada erimesine ve bölgede ortak mimari üslupların oluşmasında etkili olmuştur. Sevakin'in de içinde bulunduğu Kızıldeniz sahil şehirleri ile yer yer Kahire'de görülen ve Kızıldeniz Üslubu olarak adlandırılan bu mimari üslup, saray tarafından veya belirli bir otorite tarafından belirlenmediği için Osmanlı mimari üslubu olarak nitelendirilmemektedir. Bununla birlikte Osmanlı devri eserlerinde salt Osmanlı mimari üslubunu aramak Osmanlı mimarisini sınırlandırmak ve kısıtlamaktır. Osmanlı devri devlet adamları Kızıldeniz liman şehirlerinde çeşitli yapılar inşa ettirmişler belirli bir üslup hedeflememişlerdir.

Yine Osmanlı devlet adamları içerisinde, Hidivlik döneminde Batılı genareller bulunmakta olup bu generaller şehirlerin imarı için de görevlendirilmiştir.

Batılı generaller daha çok XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülmektedir. Bu dönem, kaynaklarda Hidivlik dönemi, "Mısır Yönetimi/idaresi" şeklinde adlandırılarak farklı bir otorite olarak değerlendirilse de Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de mimari anlamda bir devamıdır. Örnek olarak, Sudan'da Mehmed Ali Paşa döneminde Türkçe eğitimi yapılmıştır. İlk modern okul kurma çalışmaları Vali Abbas Paşa döneminde başlamış, Paşa'nın ölümüyle durmuştur. Hidiv İsmail Paşa döneminde ilk defa düzenli Türkçe eğitim verilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin İngiliz Valisi Gordon Paşa döneminde bu okullar 1877 yılında kapatılmıştır.

2012'den 2022'ye kadar olan sürede hem Sevakin hem de Afrika mimari araştırma ve çalışmalarımı maddi ve manevi yönden destekleyen ve yönlendiren eski Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği (AFKAD) başkan yardımcısı Mimar Mehmet Akif Beşkardeşler Beyefendi'ye teşekkür ederim.

Yüksek Lisans ve Doktora eğitimim süresince bana burs veren ve Sevakin'e gitmemde maddi ve manevi olarak destek olan Türkiye Milli Kültür Vakfı (TMKV)'na ve Selim Akiş Beyefendi'ye teşekkür ederim.

Kıymetli Danışman Hocam Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye, Doç. Dr. Sevgi Parlak'a ve Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne, Prof. Dr. Aziz Doğanay'a, Dr. Hamit Pilehvarian'a, bir dönem mühendis olarak çalıştığı Cidde'deki Osmanlı yapıları hakkında bana bilgi veren İnş. Müh. Ahmet Alperenler'e, Yemen, Moha ve Hudeyde hakkında bilgilerinden istifade ettiğim Dr. Ebtisam Al-Gerafi'ye, kitabeleri yazıya geçirmemde yardım eden Mahmut Sami Tayla'ya, Dr. Mohmoud Elsayed'e, kitabeleri Türkçe'ye çevirmemde yardım eden Melek Bayır'a, Zehra Gemicioğlu'na, Salih Değirmenci'ye, Doğu Afrika'da mimari eserleri tespit etmemde bana vesile olan TİKA'ya, Mustafa Tural'a, Elk. Müh. Onur Gez'e, Mimar Mahmud Cavit Köseoğlu'na, Hartum/TİKA ofisi personellerinden Dr. Emad Agwa'ya, Dr. Mohammed Gadalla'ya, Reem Khaled'e, arşivlerinden istifade ettiğim M-ARSLAN İnşaat Mühendislik Mimarlık Taah. San. ve Tic. Ltd. Şti.'ye, Mimar Burak Arslan'a ve Mimar Vedat Ağca'ya teşekkür ederim.

Sevakin’de araziyi tanımamda bana bana yardım eden Sevakinli dostlara ayrı bir paragraf ayırmak istedim. Üniversite eğitimini Hacettepe Üniversitesi’nde tamamlayan ve bize rehberlik eden Fehad Muhammed’e, bize özel zaman ayırıp güler yüzüyle eserleri anlatan Şengray İbrahim Şengray İsa’ya, Sevakin hatıralarını yaşatmak için Sevakin’de Nur Hadab Müzesini kuran ve bu müzeyi ve gezmemize izin veren Mohammad Nur Mohammad Hadab’a teşekkür ederim.

Tezimi, Afrika mimarisi araştırmalarımda çalışmalarımı maddi ve manevi yönden destekleyen Sayın Mehmet Akif Beşkardeşler Beyefendi’ye ithaf ediyorum.

İstanbul 2022 Güneş ALÇI

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....İ
ABSTRACT.....İİİ
ÖNSÖZ.....V
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....Xİ
ÇİZİMLER LİSTESİ.....XXİİİ
KISALTMALAR.....XXX
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM
1. OSMANLI DÖNEMİNDE
HABEŞ EYALETİ VE SEVAKİN'NIN KONUMU

1.1. HABEŞ EYALETİ.....12
1.2. SEVAKİN.....16
1.2.1. Coğrafi Konumu.....16
1.2.2. Tarihçe.....20
1.2.3. Osmanlı Döneminde Sevakin.....23
1.2.4. Etnik Yapı ve Nüfus.....31
1.2.5. Ekonomik Tarih.....35
1.2.6. Din ve Yaşam.....39
1.2.7. Mimari.....42
1.2.7.1. Sevakin'de Mimariye Etki Eden Unsurlar.....52
1.2.7.1.1. Üslup Bakımından.....52
1.2.7.1.2. Mahremiyet Bakımından.....60
1.2.7.1.3. Ticari Bakımdan.....61
1.2.7.2. Sevakin'de Mimari Çöküşe Neden Olan Etkenler.....62
1.2.7.2.1. Doğal Tehditler.....62
1.2.7.2.2. Antropojenik tehditler.....63

İKİNCİ BÖLÜM
2. KIZILDENİZ STİLİNİN GÖRÜLDÜĞÜ ŞEHİR
ÖRNEKLERİ

2.1. CİDDE.....64
2.2. HUDEYDE.....121
2.3. MASAVVA.....130
2.4. MOHA.....153
2.5. YENBU/YENBÛ.....180

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. KATALOG

3. 1. Askeri Yapılar.....188
3.1.1. Kale.....188
3.1.2. Kapılar.....212
3.1.2.1. Şata Kapısı (Kitchener Kapısı).....212
3.1.2.2. Şefa Kapısı (Beb el- Seifa, Gordon Kapısı).....222

3.1.3. Mümtaz Paşa Karakolu 227
3.2. Kamu Binaları 233
3.2.1. Gümrük Binası 233
3.2.2. Muhafaza/Kaymakamlık Binası/Hükümet Konağı 244
3.2.3. Karantina Hastanesi/Binası 275
3.2.4. Mısır Bankası 276
3.3. Camiler 280
3.3.1. Mecidi Camii 280
3.3.2. Şafi Camii 294
3.3.3. Hanefi Cami 312
3.3.4. Şinavi Bey Camii 327
3.3.5. Muhammed Osman Mîrganî Türbe ve Camii 333
3.4. Zaviyeler 366
3.4.1. Meczup Zaviyesi 366
3.4.2. Musa Zaviyesi (El-Envar veya Eşikler Zaviyesi) 372
3.5. Türbeler 382
3.5.1. Şeyh Şazelî Ebu'l-feth Türbesi 382
3.6. Evler 396
3.6.1. Geniş ve Büyük Türk Evleri 396
3.6.1.1. Hurşid Efendi'nin Evi 396
3.6.1.2. Paşa'nın Evi 421
3.6.2. Küçük Türk Evleri 429
3.6.2.1. No: 63 429
3.6.2.2. Ömer Efendi Ubeyd Evi (No: 64) 433
3.6.2.3. Şerife Meryem'in Diğer Evi (No: 65) 437
3.6.2.4. Müftü'nün Evi 442
3.6.2.5. 169 ve 172 Numaralı Evler 444
3.6.2.6. No: 86 450
3.6.2.7. Şems'in Evleri/Beit Shams (No: 231, 232 ve 233) 453
3.6.2.8. No: Siam'ın Evi (273, 274 ve 275) 457
3.7.2.9. Şinavi Bey'in Sevakin'deki Evi (No. 163) 461
3.6.3. Mısır Stili Evler 476
3.6.3.1. Muhammed Ahmed Bey'in Evi (No: 22) 476
3.7. Ticari Yapılar 482
3.7.1. Şinavi Bey Vikalesi 482
3.7.2. Nuzl/Nudl 491
3.8.3. İskeleler 493
3.8. Su Yapıları 495
3.8.1. Sarnıç 496

4. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Kale /Sur ve Kapılar 503
4.2. Kışla / Karakol / Tabya 513
4.3. Kamu Binaları 515
4.4. Camiler 517
4.4. Türbeler 541
4.5. Zaviyeler 546
4.6. Evler 547
4.6.1. Evlerin Genel Özellikleri 547
4.6.2. Mimari Elemanlar 598
4.7. Ticari Yapılar 650
4.8. Su Yapıları 666
4.8.1. Sarnıçlar 666
4.9. Malzeme ve Teknik Özellikler 674

4.9.1. Taş.....674
4.9.2. Ahşap 676
4.10. Süsleme Özellikleri 680
4.10.1. Geometrik ve Bitkisel Süsleme 687
4.10.2. Yazı Elemanları 693
4.11. Seramik Kalıntıları.....693

SONUÇ.....700
KAYNAKÇA 704
SÖZLÜK.....726

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fot. 1a: Sevakin adası, arkada anakara olan Geyf kasabası 1930 (BİMTAŞ) 50
Fot. 1b: Sevakin adası (A. C. Dağ, 2020: 33) 50
Fot. 2a: Cidde 76
Fot. 2b: Cidde, 1938 77
Fot. 3a: Cidde surları 77
Fot. 3b: Cidde surları 78
Fot. 3c: Cidde surları ve Bab-ı Cedid (Cidde Kapısı) 78
Fot. 3d: Cidde'de Mekke Kapısı 79
Fot. 3e: Bab-ı Şerif 79
Fot. 4a: Kışla 81
Fot. 4b: Cidde'de Osmanlı Kışlası 82
Fot. 4c: Cidde'de Osmanlı Kışlası 82
Fot. 4d: Cidde'de Osmanlı Kışlası 83
Fot. 4e: Cidde'de Osmanlı Kışlası ön cephe 83
Fot. 4f: Cidde'de Osmanlı Kışlası 84
Fot. 4g: Cidde'de Osmanlı Kışlası'nın bugünkü hali 84
Fot. 5a. Cidde, Şafi Camii günümüzdeki hali, doğudan batı yönünde çekilmiş bir fotoğraf 88
Fot. 5b: Şafi Camii minaresi 89
Fot. 6a: Cidde'de Kabil Caddesi, Ökkeş Camii ve arka planda Mimar Camii. Postanenin terasından görünüm, (1918, Fotoğraf: Charles Winkleman) 90
Fot. 6b: Ökkeş Camii 91
Fot. 6c: Ökkeş Camii 91
Fot. 6d: Ökkeş Camii 92
Fot. 6e: Ökkeş Camii yeni hali 92
Fot. 7a: Paşa Camii, havadan görünüm 1940 94
Fot. 7b. Paşa Camii, 1918 95
Fot. 7c: Cidde'de Paşa Camii, Charles Winkeman, 1918 (Maneval, 2019: 2/46) 95
Fot. 7d: Paşa Camii, 1927 96
Fot. 7e: Paşa Camii 96
Fot. 7f: Paşa Camii, 1969 97
Fot. 7g: Paşa Camii, 1974 97
Fot. 7h: Paşa Camii 98
Fot. 7ı: Paşa Camii 98
Fot. 8a: Mimar Camii 100
Fot. 8b: Mimar Camii (tarihsiz) 100
Fot. 8c: Mimar Camii (Fotoğrafın muhtemel çekilme zamanı 03.06.2017) 101
Fot. 8d: Mimar Camii 101
Fot. 9a: Hz. Havva Türbesi 104
Fot. 9b: Hz. Havva Türbesi 104
Fot. 10. Tosun Paşa Köşkü (Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi) kalıntıları 110
Fot. 11a: Cidde Karantina Hastanesi 111
Fot. 11b: Osmanlı dönemi karantina binası, 1900'ler. 112

Fot. 12a: Cidde'de Nazif Efendi Evi 116
Fot. 12b. Cidde'de Nazif Efendi Evi 117
Fot. 12c. Cidde'de Nazif Efendi Evi, kuzey cephe 117
Fot. 12d: Cidde'de Nazif Efendi Evi, kuzey cephede bulunan ana giriş kapısı 118
Fot. 12e: Cidde'de Nazif Efendi Evi, meclis 118
Fot. 13: Kutay (القطيع قرية) köyü camii şimdiki hali 127
Fot. 14: Hudeyde 1900'ler 127
Fot. 15: Hudeyde revşenli bir ev 128
Fot. 16: Hudeyde'de bir ev 128
Fot. 17: Hudeyde'de bir ev 129
Fot. 18: Luheyye'de bir ev 129
Fot. 19.a-b. Sahabe Camii mihrap ve minber 135
Fot. 20. a-b. Sahabe Camii mihrap ve minber 135
Fot. 21a: Masavva'da Harun Camii ön cephe ve girişi kapısı 137
Fot. 21b: Masavva'da Harun Camii sol yan görünüş 137
Fot. 21c: Masavva'da Harun Camii sol yan görünüş ve giriş kapısı 138
Fot. 21d: Masavva'da Harun Camii kitabe 138
Fot. 21e: Masavva'da Harun Camii minare 139
Fot. 21f: Mihrap ve minber 139
Fot. 21g: Cami içerisindeki sütun ve kemerler 140
Fot. 21h: Cami içerisindeki sütun, kemer ve tavan 140
Fot. 22a. Şeyh Cemaliyye Camii veya Şeyh Hamal Cami 142
Fot. 22b. Şeyh Cemaliyye Camii veya Şeyh Hamal Cami 142
Fot. 22c. Şeyh Cemaliyye Camii 143
Fot. 23. Özdemir Paşa Türbesi'nin konumu 144
Fot. 24a: Masavva, Özdemir Paşa veya Şeyh Durbuş Türbesi ve arkada Osmanlı minare stilinden dolayı Osmanlılar tarafından yapıldığı anlaşılan bir cami. 145
Fot. 24b: Türbenin yakından görünümü 145
Fot. 24c: Özdemir Paşa Türbesi 146
Fot. 24d: Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi içerisinde bulunan kabir 147
Fot. 25a: Masavva'da Osmanlı döneminde yapılmış arasta 147
Fot. 25b-c: Masavva'da Osmanlı döneminde yapılmış arasta 148
Fot. 26: Masavva'da Özdemir Paşa Sarayı'nın yerine yeniden inşa ettirilen Werner Munzinger'in İmparatorluk Sarayı 149
Fot. 27: Masavva'da Osmanlı döneminden bir ev. Burada revşenler Osmanlı dönemi Anadolu cumbalarına daha çok benzemektedir. 150
Fot. 28: Osmanlı döneminden kalma revşenli bir ev örneği 150
Fot. 29: Masavva'da bir ev 151
Fot. 30: Masavva 1933 151
Fot. 31: Masavva'da havuzlardan elde edilen tuz 152
Fot. 32: Ulu Camii (Hermann Burchardt, 1909) 163
Fot. 33a: Şazelî Camii 167
Fot. 33b: Şazelî Camii 168
Fot. 34. Sandal Camii minaresi 172
Fot. 35a: Seyyide Zeynep Camii 173
Fot. 35b: Seyyide Zeynep Camii 174
Fot. 36a: Şazelî Türbesi ve camii. 176

Fot. 36b: Şazelî Türbesi 176
Fot. 37: Moha'da el-Mehdi Muhammad b. İmam el-Mehdi Ahmed'in (h.d. 1686–1718) oğlu için 1706 yılında yaptırılan türbe (Um, 79). 178
Fot. 38a-b-c: Moha'da evler 179
Fot. 39. Yenbu, eski şehrin alanı 183
Fot. 40: Yenbu, Osmanlı dönemi 183
Fot. 41: Yenbu, kıyıda bulunan revşenli evleri ve sekizgen minareli cami (Nadir Eserler Kütüphanesi, 90749/2) 184
Fot. 42a: Yenbu'da revşenli evler 184
Fot. 42b: Yenbu'da revşenli evler 185
Fot. 42c: Yenbu'da revşenli bir ev 185
Fot. 43: Yenbu'da eski bir kapı örneği 186
Fot. 44: Yenbu'da ev dizileri 186
Fot. 45: Mekke'ye gitmek için Yenbu'da mola veren hacı kafilesi 187
Fot. 46: Sevakin adası, kale ve burçlar. 1. Çırçır Fabrikası, 2. Boya Fabrikası (eski cezaevi), 3. Kondenser Adası (Karantina adası), 4. Demiryolu izi (Bloss, 1936) ... 195
Fot. 47a: Surlardan kalan izler 195
Fot.47b: Surlardan kalan izler 196
Fot.47c: Surlardan kalan izler 196
Fot. 48a: Yemen Kulesi'nden kalan izler 198
Fot. 48b: Yemen Kulesi'nden kalan izler 198
Fot. 48c: Yemen Kulesi'nden kalan izler 199
Fot. 48d: Yemen Kulesi'nden kalan izler 199
Fot. 48e: Yemen Kulesi'nden kalan izler 200
Fot. 49a: Ensar Kulesi kalıntıları 201
Fot. 49b: Ensar Kulesi kalıntıları 202
Fot. 49c: Ensar Kulesi kalıntıları 202
Fot. 49d: Ensar Kulesi kalıntıları 203
Fot. 50a: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait türbe 203
Fot. 50b: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait kabir 204
Fot. 50c: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait türbenin içi 204
Fot. 50d: Türbenin diğer odası 205
Fot. 51a: Ensar Kulesi alanında, yerel tarzda yapılmış bir çadır 205
Fot. 51b: Bitki saplarından örülü, hasır çadır detayı 206
Fot. 51c: Çadırın içi 206
Fot. 51d: Ensar Kulesi ile Urban Kulesi arasında kalan sur izleri 207
Fot. 52a: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritaya göre Türk kulelerinin gösterildiği yerde görülen kalıntılar 208
Fot. 52b: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritaya göre Türk kulelerinin gösterildiği yerde görülen kalıntılar 208
Fot. 53a: Sur dışındaki Handup Kalesi, 1975 209
Fot. 53b: Handup Kalesi, mevcut görünüm 210
Fot. 53c: Handup Kalesi, mevcut görünüm 210
Fot. 53d: Handup Kalesi, mevcut görünüm 211
Fot. 54a: Şata Kapısı üzerinde bulunan kitabe 214
Fot. 54b: Şata Kapısı üzerinde bulunan kitabe (Dr. Emad Agwa) 214
Fot. 54c: Şata Kapısı, doğu cephe (Edward S. Durhaim Arşivi) 216

Fot. 54d: Şata Kapısı, batı cephe (Edward S. Durhaim Arşivi) 216
Fot. 54e: Şata Kapısı, doğu cephe (Edward S. Durhaim Arşivi)..... 217
Fot. 54f: Şata Kapısı, şehrin içinden görünümü, 1974 217
Fot. 54g: Şata Kapısı, doğu cephe ve yanındaki sur kalıntısı, mevcut görünüm 218
Fot. 54h: Şata Kapısı batı cephe, mevcut görünüm..... 218
Fot. 54ı: Şata Kapısı, batı cephe, giriş açıklığı, mevcut görünüm..... 219
Fot. 54i: Şata Kapısı kemer, mevcut görünüm 219
Fot. 54j-k: Şata Kapısı, yan cepheler 220
Fot. 54k: Şata Kapısı, yan cepheler..... 220
Fot. 54l-m: Şata kapısı ve ikinci katın kapısı, merdivenler yıkılmış, mevcut görünümler 221
Fot. 54n: Şata kapısı, yıkılmış kat araları, mevcut görünüm..... 221
Fot. 55a: Bağlantı yolu ve Şefa Kapısı 1921 (Roden:1970) 224
Fot. 55b: Şefa Kapısı, tarihsiz (Hartum/TİKA Arşivi)..... 225
Fot. 55c: Şefa Kapısı, tarihsiz (BİMTAŞ)..... 225
Fot. 55d: Bağlantı yolu ve Şefa Kapısı'nın yıkılmış hali 1967 (Roden: 1970)..... 226
Fot. 56a: Şefa Kapısı, mevcut görünüm..... 226
Fot. 56b: Şefa Kapısı, mevcut görünüm..... 226
Fot. 57a: Geyf'te karakol binası kuzeydoğu cephe, tarihsiz (A. C. Dağ) 230
Fot. 57b: Geyf'te karakol binası kuzeydoğu cephe..... 230
Fot. 57c: Karakol Binası, doğu cephe 231
Fot. 57d: Karakol Binası, güney ve doğu cephe. 231
Fot. 57e: Karakol Binası, batı cephe 232
Fot. 57f, g: Karakol Binası, ikinci kata çıkmayı sağlayan ahşap merdivenler 232
Fot. 58a: Gümrük Binası (SAD Arşivi) 237
Fot. 58b: Ön cephe (SAD Arşivi) 238
Fot. 58c: Giriş kapısı (TİKA)..... 238
Fot. 58d: Gümrük Binası revaklı bölüm ve arkada Muhafaza Binası (TİKA)..... 239
Fot. 58e: Gümrük Binası revaklar (TİKA)..... 239
Fot. 58f: Gümrük Binası giriş kapısı (Hartum/TİKA) Bu görüntünün aynısı 15 Mart 1884 tarihli Graphic Illustrated gazetesinin ön sayfasında mevcuttur..... 240
Fot. 58g: Giriş kapısı (Bloss, 1937: 260) 240
Fot. 58h: Gümrük Binası kapısı üzerinde bulunan aslan heykeli..... 241
Fot. 58ı: Gümrük Binası kapısı önünde bulunan Osmanlı dönemi topları..... 241
Fot. 58j: Gümrük Binası altıgen form kazandırılmaya çalışılmış taşlar 242
Fot. 58k: Gümrük Binası ön cephe, restorasyon sonrası..... 242
Fot. 58l: Gümrük Binası, restorasyon sonrası 243
Fot. 59a: Muhafaza binasının kuzeybatı köşesinin güneydoğuya bakan ve inşaatın dört açık aşaması (Rhodes, 2011: 175) 249
Fot. 59b: Muhafaza binasının stratigrafisi, (A) Mevcut Muhafaza bina katmanı (B) Mercan taşı malzeme (C) Orta çağ katmanları (Fot. J. Jansenvan Rensburg)..... 250
Fot. 59c: Muhafaza Binası (BİMTAŞ)..... 254
Fot. 59d: Muhafaza Binası, ön cephe (Tarihsiz) 256
Fot. 59e: Muhafaza Binası, ön cephe (Tarihsiz)..... 256
Fot. 59f: Muhafaza Binası doğu cephe (Hartum/TİKA) 257
Fot. 59g: Muhafaza Binası, doğu cephe (Hartum/TİKA)..... 257
Fot. 59h: Muhafaza Binası ön cephe, restore edilirken..... 258

Fot. 59ı: Muhafaza Binası, doğu ve ön cephe restore edilirken 258
Fot. 59i: Muhafaza Binası ile Gümrük Binası arasında kalan yol..... 259
Fot. 59j: Kuzey cephe, restore edilirken 259
Fot. 60a: Muhafaza Binası, giriş ve kavisli merdivenler, tarihsiz (BİMTAŞ)..... 260
Fot. 60b: Muhafaza Binası, giriş ve kavisli merdivenler (Hartum/TİKA)..... 260
Fot. 60c: Zemin kat giriş, restore edilirken 261
Fot. 60d: Muhafaza Binası giriş ve kavisli merdivenler (TİKA) 261
Fot. 60e: Zemin kat giriş, restore edilirken (TİKA) 262
Fot. 60f: Muhafaza Binası giriş avlusunda bulunan revşenler (TİKA) 262
Fot. 60g: Muhafaza Binası giriş avlusunda bulunan revşenler (TİKA) 263
Fot. 60h Muhafaza Binası, odalardan biri (TİKA) 263
Fot. 61a: Muhafaza Binası, ana giriş kapısının doğusunda bulunan kapı (TİKA).. 266
Fot. 61b: Muhafaza Binası, girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı, restorasyon sonrası 267
Fot. 61c: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı süslemesi.. 268
Fot. 61d: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı süslemesi restorasyon aşaması..... 269
Fot. 61e: Muhafaza Binası, girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı üzerindeki yazı. 270
Fot. 61f: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı üzerindeki yazı 270
Fot. 62a: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe ve süsleme..... 272
Fot. 62b: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe 272
Fot. 62c: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe ve süsleme TİKA tarafından restore edilirken..... 272
Fot. 63a: Muhafaza Binası, ahşap kemer (Hartum/TİKA)..... 274
Fot. 64a: Mısır Bankası (Goggle Map) 277
Fot. 64b: Mısır Bankası, batı ve güney cephe 277
Fot. 64c: Mısır Bankası, batı ve güney cephe 277
Fot. 64d: Mısır Bankası, içeride bulunan kapı açıklıkları 278
Fot. 64e: Mısır Bankası, içeride bulunan kapı açıklıkları 278
Fot. 64f: Mısır Bankası, içeriden bir görünüm 279
Fot. 65a: Mecidi Camii'nin mihrap üzerindeki kitabesi 282
Fot. 65b: Mecidi Camii ve Şinavi Bey Vikalesi (BİMTAŞ)..... 285
Fot. 65c: Mecidi Camii, güney ve batı cephe..... 286
Fot. 65d: Mecidi Camii, güney ve doğu cephe (Hartum/TİKA)..... 286
Fot. 65e: Mecidi Camii, güney cephe (Hartum/TİKA) 287
Fot. 65f: Mecidi Camii 287
Fot. 65g: Mecidi Camii, doğu ve güney cephe..... 288
Fot. 65h: Mecidi Camii, batı ve güney cephe 288
Fot. 65ı: Mecidi Camii, minare detayı..... 289
Fot. 65i: Mecidi Camii, minare detayı..... 289
Fot. 65j: Mecidi Camii, avlu ve harim 290
Fot. 65k: Mecidi Camii, avlu ve harim 290
Fot. 65l: Mecidi Camii, avlu ve harim 291
Fot. 65m: Mihrap ve minber (Dr. Emad Agwa arşivi)..... 291

Fot. 65n: Ahşap minber kapısı üzerinde alçak kabartma şeklinde, Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis yazılıdır. 292
Fot. 65o: Minberin köşk bölümü içerisinde bulunan kitabe 293
Fot. 66a: Şafi Camii 1903 (SAD) 299
Fot. 66b: Şafi Camii 299
Fot. 66c: Şafi Camii (Marisa Calia) 300
Fot. 66d: Şafii Camii, avlu 300
Fot. 66e: Avlu ve harim 301
Fot. 66f: Şafi Camii, 2011 yılı (Benli vd.: 2017) 301
Fot. 66g: Şafi Camii, restorasyon sonrası (2015) 302
Fot. 66h: Şafii Camii, kuzey cephe, 2015 (Uzm Mim. Burak Arslan) 302
Fot. 66ı: Şafii Camii, batı cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) . 303
Fot. 66i: Şafii Camii, doğu cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) 303
Fot. 66j: Şafi Camii, avlu, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) 304
Fot. 66k: Şafi Camii, batı cephede bulunan kapı (BİMTAŞ) 304
Fot. 66l: Şafi Camii, harim ve minber 305
Fot. 66m: Şafi Camii, harim 305
Fot. 66n: Şafii Camii, pencere (Şubat 2022) 306
Fot. 66o-ö: Şafi Camii, mihrap ve minber eski ve yeni 308
Fot. 66p: Şafi Camii mihrap ve minber detayı 308
Fot. 66r-s: Şafi Camii, mihrap ve minber 309
Fot. 66ş: Şafi Cami sıbyan mektebi 309
Fot. 66t: Şafi Camii su kuyusu 310
Fot. 66u: Şafi Camii su kuyusu 310
Fot. 66ü: Şafi Camii minaresi 311
Fot. 67b: Hanefi Camii, kuzey ve doğu cephe, 1903 (SAD) 317
Fot. 67c: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, restorasyon öncesi tarihsiz, (Hartum/TİKA) 317
Fot. 67d: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, restorasyon sonrası 2015 (Uzm. Mim. Burak Arslan) 318
Fot. 67e: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) 318
Fot. 67f: Hanefi Camii, avlu 319
Fot. 67g: Hanefi Cami, harim 319
Fot. 67h: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) 320
Fot. 67ı: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974 320
Fot. 67j: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022) 321
Fot. 67k: Hanefi Camii, mihrap bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974 323
Fot. 67l: Hanefi Camii, mihrap detayı (1974) 324
Fot. 67m: Hanefi Camii, minber, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974 324
Fot. 67m: Hanefi Camii, minare 325
Fot. 67n: Hanefi Camii, minare şerefesi ve külahı 325
Fot. 67o: Hanefi Camii, sıbyan mektebi 326
Fot. 68a: Şinavi Bey Camii genel görünüm, avlu açık vaziyettedir, 1974 329
Fot. 68b: Şinavi Bey Camii, batı cephe 329
Fot. 68c: Şinavi Bey Camii, güney cephe 330
Fot. 68d: Şinavi Bey Camii, batı cephe 330

Fot. 68e: Şinavi Bey Camii, doğu ve kuzey cephe 331
Fot. 68f: Şinavi Bey Camii, minare 331
Fot. 68g: Şinavi Bey Camii, iç mekan 332
Fot.69a: Caminin mihrap üzerinde bulunan kitabesi 334
Fot.69b: Caminin batı giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 336
Fot.69c: Caminin güney giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 337
Fot.69d: Cami ile türbe arasında bulunan kapı üzerindeki kitabe 338
Fot. 69e: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi batı cephe 341
Fot. 69f: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi kuzey cephe 342
Fot. 69g: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi güney cephe 342
Fot. 69h: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbe avlusu 343
Fot. 69ı: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbe avlusu, abdest kuyusu ve zir adı verilen su kapları. 343
Fot. 69i: Mîrganî Camii, harim ve müezzin mahfili 344
Fot. 69j: Mîrganî Camii, avlu 344
Fot. 69k: Mîrganî Camii, harim 345
Fot. 69l: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii, harim. 345
Fot. 69m: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii, pencere 346
Fot. 69n: Cami avlusunda bulunan müezzin mahfilinin merdivenleri 346
Fot. 69o: Mihrap ve minber 347
Fot. 69ö: Minber 347
Fot. 69p: Minber köşk kısmı 348
Fot. 70a: Türbe güney giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 349
Fot. 70b: Türbe kuzey giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 349
Fot. 70c: Türbe içerisinde Mirgani'nin soyunun Hz. Peygamber'e dayandığını gösteren şecere. 350
Fot. 70d: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, süslemeler (Hartum/TİKA) 354
Fot. 70e: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi süslemeler (Hartum/TİKA) 355
Fot. 70f: Tac el Sır Osman Mîrganî türbesi 1974. 356
Fot. 70g: Osman Mîrganî Türbesi, güney cephe 357
Fot. 70h: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, kuzey cephe 358
Fot. 70ı: Türbe, sanduka ve doğu yönde camiye açılan kapı 358
Fot. 70i: Türbe içerisinde yeşil boya ile de süsleme bölümleri ayrılmış çift kademeli tromplar 359
Fot. 70j: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, iç mekan 359
Fot. 70k: Osman Mîrganî Türbesi, iç mekan 360
Fot. 70l: Türbe içerisinde bulunan zencerek bordürle çevrelenmiş muhtemelen zeytin yapraklarının işlendiği panonun ortasındaki rozet 360
Fot. 70m: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi üzerinde görülen panolardan birinin üzerindeki süsleme. 361
Fot. 70n: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler 362
Fot. 70o: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler 363
Fot. 70ö: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler 364
Fot. 70p: Türbenin güneyde bulunan ve aktif olarak kullanılan kapı 364

Fot. 70r-s: Türbe doğu kapısı içeriden ve dışarıdan görünüm 365
Fot. 71a: Meczup Zaviyesi, güney cephe 369
Fot. 71b: Meczup Zaviyesi, güney ve doğu cephe 369
Fot. 71c: Meczup zaviyesi doğu cephe 370
Fot. 71d: Meczup Zaviyesi kuzey cephe 370
Fot. 71e: Meczup Zaviyesi kuzey cephe 371
Fot. 72a: Musa Zaviyesi, doğu cephe 375
Fot. 72b: Musa Zaviyesi, doğu cephe 376
Fot. 72c: Musa Zaviyesi, kuzey cephe 376
Fot. 72d: Musa Zaviyesi, güney cephe 377
Fot. 72e: Musa Zaviyesi, batı cephe ve sıbyan mektebi 377
Fot. 72f: Musa Zaviyesi, kubbeli iç mekan 378
Fot. 72g: Musa Zaviyesi, kubbe 378
Fot. 72h: Musa Zaviyesi, güneyde bulunan mekan ve kemerler 379
Fot. 72ı: Musa Zaviyesi, doğu duvarında bulunan mihrap, sağlı sollu yerleştirilmiş pencereler, tromplar ve tromplar arasındaki tromplarla simetri oluşturan kör nişler. 379
Fot. 72i: Sıbyan mektebiyle bitişik batı duvarı, dikdörtgen şekilli ayaklar 380
Fot. 72j: Musa Zaviyesi, sıbyan mektebiyle bitişik batı duvarı 380
Fot. 72k: Musa Zaviyesi, sıbyan mektebi 381
Fot. 73a: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth 'in türbesinde üzerine şecere yazılı kırılmış ahşap pano 384
Fot. 73b: Nebe Suresi'nin 31 ve 32. ayetleri okunmakta olup kalan kısmı silinmiştir. 386
Fot. 73c: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi içerisinde bulunan ve tamamı okunamayan kitabe 387
Fot. 73d: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, batı cephesi 389
Fot. 73e: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, batı cephe 390
Fot. 73f Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, kuzey cephe 390
Fot. 73g: Güney cephe 391
Fot. 73h: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, doğu cephe 391
Fot. 73ı: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, sanduka, tromplar ve kasnak. 392
Fot. 73i: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, içeriden doğu cephe 392
Fot. 73j: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, kubbe detayı 393
Fot. 73k: Türbe içerisinde bulunan harap kabirlerden biri 393
Fot. 73l: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, sanduka 394
Fot. 73m: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, mezarlık alanında görülen ve nuhtemel türbeye ait ahşap parçalar. 394
Fot. 73n Şeyh Garib'in kabri 395
Fot. 73o: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi ve mazarlık alan 395
Fot. 74a: Hurşid Efendi Evi üstten görünüm (BİMTAŞ) 400
Fot. 74b: Hurşid Efendi Evi güneybatıdan görünüm (BİMTAŞ) 402
Fot. 74c: Üstten görünüm, kuzey cephe ve kuzeydoğuda bulunan kapı (Greenlaw arşivi) 402
Fot. 74d: Hurşid Efendi Evi, yıkılan kalıntılar arasında divan kemerinin görünümü (BİMTAŞ) 403
Fot. 74e: Hurşid Efendi Evi, doğu cephe 403

Fot. 74f: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri 404
Fot. 74g: Hurşid Efendi Evi, divan..... 404
Fot. 74h: Hurşid Efendi Evi'nin doğusunda aynı zamanda denize bakan cephesinde bulunan revşen ve bölümleri (Kate Ashley arşivi)..... 406
Fot. 74ı: Hurşid Efendi Evi'nin içi ve revşenin görünümü (Greenlaw arşivi) 407
Fot. 74i: Hurşid Efendi Evi'nin kuzeydoğusunda bulunan giriş kapısı (Edward S.-Durham arşivi) 410
Fot. 74j: Hurşid Efendi Evi'nin divanı, güney duvar, 1929 (Durham arşivi) 412
Fot. 74k: Hurşid Efendi Evi'nin divanı, güneyde bulunan duvarın harap hali (BİMTAŞ)..... 414
Fot. 74l: Hurşid Efendi Evi'nin divanı ve divan kemeri (BİMTAŞ) 415
Fot. 74m: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri (Greenlaw arşivi) 417
Fot. 74n: Giriş holü (Hansen, 1973)..... 418
Fot. 74o: Kemer köşeliğinde bulunan çerkıfelek (BİMTAŞ)..... 418
Fot. 74ö: Hurşid Efendi Evi, duvarlarda alçı bezemeler ve selvi ağaçları (BİMTAŞ) 419
Fot. 74p: Divan kemeri ve kapı (Calia, 1997-1999: 197) 419
Fot. 74r: Divan kemeri (BİMTAŞ) 420
Fot. 75a: Paşa'nın Evi 425
Fot. 75b: Paşa'nın Evi, divan kemeri (Um, 2011: 37) 427
Fot.76: Sağda 63 numaralı ev 432
Fot. 77: Ömer Efendi Evi 436
Fot. 78: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi (Hartum/TİKA) 441
Fot. 79: 169 ve 172 numaralı evlerin ön cepheleri (Hartum/TİKA) 448
Fot. 80: 86 numaralı evin kuzeybatı cephesi (Hartum/TİKA) 452
Fot. 81: Şems'in 231 ve 232 numaralı evleri (Kate Ashley arşivi)..... 456
Fot. 82b: 275 numaralı ev (Hartum/TİKA)..... 460
Fot. 83a: Şinavi Bey Evi, kuzey-batı cephe 469
Fot. 83b-c: Şinavi Bey Evi, kuzey-batı cephe (Hartum/TİKA), (Um, 2011: 46).... 470
Fot. 83d-e: Şinavi Bey Evi, bugünkü durumu..... 470
Fot. 83f: Şinavi Bey Evi, duvar süslemesi 471
Fot. 83g: Şinavi Bey Evi (Durhaim arşivi)..... 472
Fot. 83h: Şinavi Bey Evi, pencere kemeri ve süslemesi 472
Fot. 83ı: Şinavi Bey Evi, kapı kemeri üzerindeki zencerek motifler 473
Fot. 83ı: Şinavi Bey Evi, kapı kemeri üzerindeki renklendirilmiş çiçek desenleri . 473
Fot. 83j-k: Şinavi Bey Evi'nin harabeleri 474
Fot. 83l: Yıkılmadan önce mutfak bölümü (Hartum/TİKA)..... 474
Fot. 83m: Yıkılmadan önce hamam bölümü (Hartum/TİKA) 475
Fot. 84a: Muhammed Ahmed Bey'in Evi 480
Fot. 84b: Muhammed Ahmed Bey'in Evi, Türk hamamı 480
Fot. 84c: Muhammed Ahmed Bey'in Evi, yıkılmış hali 481
Fot. 85a: Şinavi Bey'in Vikalesi (BİMTAŞ) 485
Fot. 85b: Vikale, güney doğu cephesi (SAD) 485
Fot. 85c: Vikale, kuzey doğudaki giriş (SAD)..... 486
Fot. 85d: Şinavi Bey Vikalesi üstten görünüm (Dr. Emad Agwa arşivi)..... 487
Fot. 85e: Şinavi Bey Vikalesi, yıkılmış hali (22 Şubat 2022)..... 488
Fot. 85f: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı (Dağ: 2020) 488

Fot. 85g: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı (22 Şubat 2022) 489
Fot. 85h: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı, süsleme detayları (22 Şubat 2022) 489
Fot. 86a: Nüzl Binası'na ait kalıntılar 492
Fot: 86b: Nüzl Binası'na ait kalıntılar 493
Fot. 87: Say Kalesi 506
Fot. 88: İbrim Kalesi 506
Fot. 89a: Medayin Kalesi (El Abidin, 2011: 56) 508
Fot. 89b: Uyun Kalesi, (Aydın, 2007: 33) 508
Fot. 89c: Kuba Kalesi (Aydın, 2007: 31) 509
Fot. 89d: Urve Kalesi (Aydın, 2007: 38) 509
Fot. 90a: Hartum'da bulunan piramitler ve girişleri 510
Fot. 90b: Kahire'de Babü'l-Nasr (Parlak, 2010: 741) 512
Fot. 90c: Amberiye Kapısı (Babü'l Amberiye), Osmanlı dönemi Hicaz Bölgesi'nde, Medine'de bulunan kapılarından biri 512
Fot. 91a: Hamidiye Kışlası (Yemen, Sana'a) 514
Fot. 91b: Kışla binası -1 (Alçı, 2016: 241). 515
Fot. 92a-b-c: Taiz, Muzaffer Camii, tromplar ve iç tasarım (Lewcock, 2018: 40, 41) 529
Fot. 92d-e-f: Eşrefiye Camii, (1295-1297 / 1376-1400) (Lewcock, 2018: 50,53).. 530
Fot. 93a: Zeyla, Şazelî Camii 537
Fot. 93b: Özkent minaresi 538
Fot. 93c: Devlet Hatun Mescidi (1213) 538
Fot. 93d: Konya Sırçalı Mescid (XIII. yüzyıl) 539
Fot. 93e: Sekizgen gövdeli, Mardin Reyhanîye Camii minaresi 967/1559-60) 539
Fot. 93f: Erbil, Muzafferüddin Gökbörü Camii minaresi (1232'den önce) 540
Çiz. 73g: Taiz'de Muzaffer Camii'nde (1249-1295), Eşrefiye Camii, (XIII- XIV) 540
Fot. 94a: Suhaymi'nin evi, tahtabuş, dışarıdan görünüm (Mohamed, Ali, 2014: 14) 561
Fot. 94b: Osmanlı döneminden El Sehemy evi (1648), tahtabuş, içeriden görünüm (Hosny, 2019: 215) 561
Fot. 95: Mısır'da malkaf (Hosny, 2019: 219). 562
Fot. 96a: Kaa ve Makad (Mohamed, Ali, 2014: 14) 565
Fot. 96b: Kula'da bir eve ait hayat (Kuban, 146: 1995) 565
Fot. 97: El Set Wasila'nin Evi, Darkaada bulunan şohşehanin iç ve dış görünümü, (1664), (Hosny v.d., 2019: 220). 567
Fot. 98: Mahfadi'nin Evi (Um, 2009: 144-145) 580
Fot. 99: Cidde'de tüccar evleri (Maneval, 2019: 2/ 44) 592
Fot. 100: Cidde, Şam Mahallesi'nde bir ev, 1917 (Maneval, 2019: 1/29). 592
Fot. 101: Cidde'de bir evin içi (Rupert Kirk) 593
Fot. 102a: Al-Murahhem'in çizimine göre Cidde'de revşenin öğeleri (Al-Murahhem, 2010: 563) 608
Fot. 103a: Cidde'de eski bir Osmanlı evi 611
Fot. 103b: Cidde'de bir sokak 612
Fot. 103c: Cidde'de bir ev (12 Nisan 1918) 613
Fot. 104a: Türkiye'de cumbalı evler (Aslan, 2012: 18) 614
Fot. 104b: Türkiye'nin değişik şehirlerinden cumba örnekleri (Çetin, 2006) 615
Fot. 104c: Geleneksel Türk Evinde Cumba (Çetin, 2006) 616

Fot. 104d: Eyüp Ayvansaray yolu 1890 616
Fot. 104e: Aydın'da bir sokak 617
Fot. 105a: Maşrabeya, Mısır'da Suhaymi'nin evi (Mohamed-Ali, 2014:14) 617
Fot. 105b: Zeyneb Hatun Evi selamlık salonu iç avluya bakan maşrabeya (Hosny, Demirarslan, 2019: 216) 618
Fot. 105c: Mısır-Kahire'de bir ev 1870-1880 618
Fot. 105d: Mısır'da muşarabiyeler (Nadir Eserler Kütüphanesi: 90454---0008; 90612---0016) 619
Fot. 105e: Raşid şehrinde Osmanlı konaklarından Thabet Evi 619
Fot. 106: Sevakin'de revşen ve pencere formları 623
Fot. 107a: Musa Zaviyesi pencere açıklığı 624
Fot. 107b: XIX. yüzyılın sonlarında benimsenen demir pencere formları 624
Fot. 107c-d: Muhafaza Binası kapı örneği bir kapı örneği (Hartum/TİKA) 627
Fot. 107e-f: Osman Digna Evi'nin kapısı ve başka bir örnek (Hartum/TİKA) 627
Fot. 107g: Sevakin'de yıkılmış binalar arasında kalan bir kapı örneği 628
Fot. 107h: Sevakin'de yıkılmış binalar arasında kalan bir kapı örneği 628
Fot. 107ı: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan kapı-pencere panelleri 629
Fot. 107i: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan kapı ve pencereler 629
Fot. 108a: Hanefi Camii sıbyan mektebi üzerinde bulunan manjur 633
Fot. 108b: Manjur örneği, Cidde'de Noor Wali'nin evi (Al-Ban, 2016: 163) 633
Fot. 109a-b: Şeyh Ebu'l-feth Türbesi süslemesi, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi. 635
Fot. 109c: Şehzade Mehmet Türbesi 636
Fot. 109d: El-Envar Zaviyesi 636
Fot. 109e: Şinavi Bey Camii 637
Fot. 109f: Mecidi Camii, dendanlar 637
Fot. 110a: Şafii Camii batı giriş kapısı üzerinde bulunan kemer. 640
Fot. 110b: 159 numaralı evin kapısı (Hartum/TİKA) 640
Fot. 110c: Muza Zaviyesi, güney yan mekanın içeriden görünüşü 640
Fot. 110d: Osman Mîrganî türbesi üzerinde bulunan kemerler 641
Fot. 110e: Tim'de Arap Ata Türbesi, X. yüzyıl 642
Fot. 110f: İsfahan Cuma Camii (1088) 643
Fot. 110g: Ribat-şerif (1115) 643
Fot. 110h: Ardistan Ulu Camii 1158 643
Fot. 110ı-i: Konya Aladdin Cami (1155-1220) Divriği Ulu Camii (1228) 644
Fot. 110j-k: Konya Sırçalı Medrese (1242- 1243) Sivas Gökmedrese çeşmesi (1271) 644
Fot. 110l-m: Latifiye Camii 1371, Zinciriye Medresesi Taç Kapısı, 1385 645
Fot. 111a: Samarra Ulu Camii penceresi 646
Fot. 111c: Sevakin'de yıkılmış moloz yığınları arasında bir dolap nişi detay 647
Fot. 112a: Cidde örneği 649
Fot. 112b: Safranbulu'da, odalar arası eyvanın kapatılarak odaya dönüştürüldüğü bir örnek. 649
Fot. 113a: Sevakin'de çarşı 1895, postanenin de bulunduğu sokaktan 660
Fot. 113b: Sevakin'de çarşı (Hartum/TİKA) 660
Fot. 113c: Sevakin'de bir dükan (Hartum/TİKA) 661
Fot. 114a: Mısır'da Sultan Kayıtbay Vikalesi 661

Fot. 114b: Mısır'da, Kansu Gavri'ye ait vikale 662
Fot. 114c: Helep'te İpek Hanı – Osmanlı Dönemi (Özocak, 2021: 209)..... 663
Fot. 115a-b: Dehlek'te sarnıç örnekleri 671
Fot. 116a: 4 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935) 673
Fot. 116b: (Pons 2009)..... 673
Fot. 117: 5 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935) 673
Fot. 118: Badi'de bir sarnıç örneği..... 674
Fot. 119a: Sevakin'de binalarda kullanılan ahşap hatıllar 679
Fot. 119b: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan liflenmiş ahşap parçaları..... 679
Fot. 120: Nazif Efendi evi, benzer çiçek desenleri..... 685
Fot. 121a: Divan kemeri (BİMTAŞ)..... 685
Fot. 121b: Benzer motif örnekleri, (Sokhanpardaz, 2020: 161)..... 686
Fot. 121c: Dandanakan Camii'nde süsleme detayı (süslemeler muhtemel XI-XII. Yüzyıl) (Çeşmeli, 2005: 60, 66)..... 686
Fot. 122a: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı..... 690
Fot. 122b: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı..... 690
Fot. 122c: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı..... 691
Fot. 123a: Bir evin kapı kenarında görülen süsleme ve Anadolu'da da özellikler halılarda kullanılan bereket motifi (Hartum/TİKA)..... 691
Fot. 124a: Şinavi Bey'in adadaki evi siyah çakıltaşı süslemesi..... 692
Fot. 125: Adada atıl vaziyette yazılı bir ahşap örneği..... 693
Fot. 126a: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487) 695
Fot. 126b: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487) 696
Fot. 126c: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487) 696
Fot. 126d: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487)..... 697
Fot. 126e-f: Çini örnekleri Çinili Köşk Müzesi (2.ENV. 41/214) ve (4. ENV. 41/219) 697
Fot. 126g: Zemzem sürehileri, Osmanlı pazarı için üretilmiş Çin porselenleri XIX. yüzyıl (Minder vd., 217: 300) 698
Fot. 126h: Zemzem sürehileri, Osmanlı pazarı için üretilmiş Çin porselenleri XIX. yüzyıl (Minder vd., 217: 299) 699

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çiz. 1: Afrika Haritası 13
Çiz. 2a: Sevakin'in coğrafi konumu 18
Çiz. 2b: Sevakin ve Kızıldeniz civarındaki şehirler (Ulrike: 2020 ve Mallinson vd. 2009: 470'den uyarlanarak yapılmıştır.) 19
Çiz. 3a: Osmanlı dönemi, Dom João de Castro tarafından çizilen Sevakin adasının bilinen ilk haritası (1541) 26
Çiz. 3b: Dom João de Castro'nun haritası (Buhari, 1959) 27
Çiz. 4: Hacı adaylarının Sudan yolu rotası 30
Çiz. 5: Sevakin Adası, 1862 49
Çiz. 6: Hinkel'in Sevakin haritası (Dağ, 2020; 53) 51
Çiz. 7: Carsten Niebuhr'un çizdiği Cidde (1774), (Haritanın kuzey-güney doğrultusu terstir) 68
Çiz. 8a: Cidde kalesi, sur ve burçları (1851) 72
Çiz. 8b: 1851 tarihli Zıra'-ı Mimarî Mikyası (Ulrike, 2020: 118) 73
Çiz. 9: Cidde'nin mahalleleri (Ulrike, 2020: 172) 75
Çiz. 10: Askeri Topçu Şahanei Kışlası (BOA, PLK., p. 45/1-1851) 81
Çiz. 11. Cidde, Şafi Camii planı. Doğu revak, 2. Açık avlu, 3. Güney revak, 4. Kuzey revak, 5. Batı revak, 6. Minare, 7. Kadınlar ibadet yeri, 8. Havalandırma odası, 9. Abdest alma yeri. 88
Çiz. 12a: Burton'un çizmiş olduğu Hz. Havva'ya ait kabir 103
Çiz. 12b: Hazakabrminü'l cemi (toplu mezarlık) Hz. Seyyidina Havva radiyallahuanh (BOA, PLK., p. 45/1) 103
Çiz. 13a: Osmanlı Devleti'nin Cidde'de yapmayı planladığı hastane, 1899 (BOA, PLK. P. 2241/2) 106
Çiz. 13b: Osmanlı Devleti'nin Cidde'de yapmayı tasarladığı hastane planı, 1899 (BOA, PLK. P. 2241/2) 107
Çiz. 14a: Cidde sahil kısmında bulunan yapılar. PLK.p.. 2956 (1 Şaban 1290/ 24 Eylül 1873) 109
Çiz. 14b: Tosun Paşa Köşkü, detay 109
Çiz. 14c. Tosun Paşa Köşkü denilen Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi (PLK., p. 45/1) 110
Çiz. 15: Karantina Hastanesi (PLK.p.. 2956) 111
Çiz. 16a: Nazif Efendi Evi, zemin kat 113
Çiz. 16b: Nazif Efendi Evi, birinci kat 114
Çiz. 16c: Nazif Efendi Evi, ikinci kat 114
Çiz. 16d: Nazif Efendi Evi, üçüncü kat 115
Çiz. 16e: Nazif Efendi Evi, dördüncü kat 115
Çiz. 16f: Cidde'de Nazif Efendi Evi, kat planları ve kuzey cephe kesiti 116
Çiz. 17. Cidde'de yapılması planlanan çeşme (BOA, PLK.p.., 2811) 120
Çiz. 18: Hudeyde Limanı, 1849. Arka planda cepheden çizildikleri için iki boyut etkisiyle görülen mescit, dükkan, Beytü'l-Ariş, Mahallü'l Ma, Türbe-i Eş-Şeyh Irakî, Kal'a-i Kamaran isimli yapılar görülmektedir. 122
Çiz. 19: Hudeyde'de Kala-i Sıddıkkiyye 123
Çiz. 20: Burc-ı Meşra'a (Konak-Yeşilyurt, 2015: 106) 123

Çiz. 21: Kal'a-i Yemûni 123
Çiz. 22: Kal'a-i Şamiye (Konak-Yeşilyurt, 2015: 107, 111)..... 124
Çiz. 23. İşşe tabir olunan ûrban kulübesi (Konak-Yeşilyurt, 2015: 111) 124
Çiz. 24. Hudeyde'nin Kutay köyünde onarım görecek olan cami 126
Çiz. 25: Hudeyde'nin Kutay köyünde onarım görecek olan camii BOA, Y. PRK.UM.,11/67 (H-03-07-1305/16 Mart 1888) 126
Çiz. 26: Masavva (Phillips, Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide) 133
Çiz. 27: Moha Sahili cepheden görünüş, 1849 (Konak, Yeşilyurt, 2015: 103)..... 155
Çiz. 28a: XVIII. yüzyılın başlarındaki Moha'daki ana yapıların yerini gösteren kroki (Um, 2003, 190). 156
Çiz. 28b: Moha (Jacques Nicolas Bellin, 1764) 157
Çiz. 29: Moha'da su burcu (Konak, Yeşilyurt, 2015: 110) 158
Çiz. 30b: Hükümet Konağı, birinci kat 160
Çiz. 30c: Hükümet Konağı, ikinci kat 160
Çiz. 30d: Hükümet Konağı cephe görünüşü..... 161
Çiz. 31a: Şazeli Camii planı 165
Çiz. 31b: Mescidi Sinan Paşa, Şeyh Şazelî ve Sinan Paşa'nın kabri (Konak, Yeşilyurt, 2015: 109) 166
Çiz. 31c: Moha'da Şazelî Camii minaresi 166
Çiz. 32. Moha ve kıyıda bulunan Sandal Camii 170
Çiz. 33. Moha'da Sandal Camii minaresi 171
Çiz. 34. Moha'da İmam el-Mehdi Muhammad türbesinin planı. A. İmam el-Mehdi Muhammad'in kabri, B. Ali b. El-Mehdi'nin kabri, C. Ali b. El-Mehdi'nin mezartaşı, D. el-Mehdi'nin kardeşlerinden biri (isimsiz), E. Bint el-Rişaş (el-Mehdi'nin eşlerinden bir), F. El-Mehdi'nin çocuklarından biri (isimsiz) 177
Çiz. 35: Yenbu. Konum itibariyle dağ silsilesi Yenbu'ya yakın değildir..... 182
Çiz. 36a: "Suakin and defences", 1885 192
Çiz. 36b: Sevakin (Greenlaw, 1995: 10) 193
Çiz. 36c: Sevakin ve çevresi (Rhodes, 2011: 178) 194
Çiz. 37: Yemen Kulesi (1885), harita detayı 198
Çiz. 38: Ensar Kulesi (1885) harita detayı..... 201
Çiz. 39: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritada "Fort Türk" adıyla yazılı birbirine bitişik üç kale..... 207
Çiz. 40. Sur dışındaki Handup Kalesi, 1975 209
Çiz. 41: Şata Kapısı, plan..... 215
Çiz. 42 Şata Kapısı, plan ve cephe çizimleri (Greenlaw, 1995: 72-73)..... 215
Çiz. 43. Bağlantı yolu (Hartum/TİKA Arşivi)..... 224
Çiz. 44a: Sevakin'de Gümrük Binası 236
Çiz. 44b: Gümrük Binası (BİMTAŞ) 237
Çiz. 45a Muhafaza Binası planı (Greenlaw, 1995: 74). 253
Çiz. 45b Muhafaza Binası (Greenlaw, 1995: 74). 253
Çiz. 45c Muhafaza Binası ön cephe restorasyon çizimi (TİKA) 254
Çiz. 45d Muhafaza Binası doğu cephe restorasyon çizimi (TİKA)..... 255
Çiz. 45e: Batı cephe restorasyon çizimi 255
Çiz. 45f: Kuzey cephe, restorasyon çizimi (TİKA)..... 255
Çiz. 45g: Muhafaza Binası kitabelerin bulunduğu yerler (TİKA)..... 264
Çiz. 45h: Muhafaza Binası, ana giriş kapısının doğusunda bulunan kapı panosu .. 265

Çiz. 45ı: Muhafaza Binası, avludan zemin kata açılan kapı üzerindeki süsleme 271
Çiz. 45i: Muhafaza Binası, dış kapı. 273
Çiz. 45j: Muhafaza Binası kapı tepelikleri 273
Çiz. 45k: Muhafaza Binası, ahşap kemer (Greenlaw, 1995: 75) 274
Çiz. 46a: Mecidi Camii, plan (Greenlaw, 1995: 65) 284
Çiz. 46b: Mecidi Camii, kesit (Greenlaw, 1995: 65) 285
Çiz. 47a: Şafi Camii (Greenlaw, 1995: 67) 297
Çiz. 47b: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan) 298
Çiz. 47c: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan) 298
Çiz. 47d: Şafi Camii, restorasyon projesinden, mihrap ve minber kesiti (Uz. Mim. Burak Arslan) 307
Çiz. 47e: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan) 307
Çiz. 48a: Hanefi Camii (Greenlaw, 1995: 66) 314
Çiz. 48b: Hanefi Camii, restitüsyon planı (Uzm. Mim. Burak Arslan) 315
Çiz. 48c: Hanefi Camii, rölöve planı (Uzm. Mim. Burak Arslan) 315
Çiz. 48d: Hanefi Camii, kesit 316
Çiz. 48e-f: Hanefi Camii (Greenlaw, 1995: 66) 322
Çiz. 49a: Şinavi Bey Camii, plan (Greenlaw, 1995; 68) 328
Çiz. 49b: Şinavi Bey Camii, kesit (Greenlaw, 1995; 68) 328
Çiz. 49c: Şinavi Bey Camii, bugün mevcut olmayan minberi (Greenlaw, 1995; 69). 332
Çiz. 50a: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve Türbesi (Greenlaw, 1975: 70) 340
Çiz. 50b: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve Türbesi (Greenlaw, 1975: 70) 341
Çiz. 50c: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, süslemeler (Greenlaw, 1975: 70) 353
Çiz. 51a: Meczup Zaviyesi, plan (Greenlaw, 1995: 63) 368
Çiz. 51b: Meczup Zaviyesi kesiti, doğu cephe (Greenlaw, 1995: 63) 368
Çiz. 52a: Musa Zaviyesi, plan (Greenlaw, 1995: 63) 374
Çiz. 52b: Musa Zaviyesi, güney ve doğu cephe kesit (Greenlaw, 1995: 63) 374
Çiz. 52c: Musa Zaviyesi, doğu cephe kesiti (Greenlaw, 1995: 63) 375
Çiz. 53a: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, "Şeyh Abdallah" yazılı. 384
Çiz. 53b: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi (Greenlaw, 1995: 69) 388
Çiz. 53c: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi (Greenlaw, 1995: 69) 389
Çiz. 54a: Hurşid Efendi Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53) 396
Çiz. 54b: Hurşid Efendi Evi'nin planı (Greenlaw, 1995: 27) 399
Çiz. 54c: Doğu cephe (Greenlaw,1995: 27) 400
Çiz. 54d: Hurşid Efendi Evi'nde yapılan kazı alanları (Mallinson vd., 2002: 475) 401
Çiz. 54e: Hurşid Efendi Evi'nin kuzeydoğusunda bulunan giriş kapısı (Greenlaw, 1995: 115) 409
Çiz. 54f: Hurşid Efendi Evi (Greenlaw, 1995: 29) 411
Çiz. 54g: Hurşid Efendi Evi'nin divan bölümünde cepheler üzerine kazınmış geometrik desenler (Greenlaw, 1995: 98-99) 416
Çiz. 54h: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri (Greenlaw, 1995: 28) 417
Çiz. 55a: Paşa'nın Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53) 421
Çiz. 55b: Paşa'nın Evi, zemin ve birinci kat (Greenlaw, 1995: 24) 423
Çiz. 55c: Paşa'nın Evi, odanın içeriden çizimi (Greenlaw, 1995: 25) 425
Çiz. 55d: Paşa'nın Evi, kesit (Greenlaw, 1995: 24) 426
Çiz. 55e: Paşa'nın Evi, divan bölümü ve eyvan kemeri (Grenlaw, 1995: 25) 426

Çiz. 55f-g: Paşa'nın Evi, kapı örnekleri (Greenlaw, 1995: 117-118)..... 428
Çiz. 56b: 63 numaralı evin planları (Greenlaw, 1995: 39)..... 430
Çiz. 56c: 63 numaralı ev, kesit (Greenlaw, 1995: 39)..... 431
Çiz. 57b: Ömer Efendi Evi, plan (Greenlaw, 1995: 38)..... 435
Çiz. 57c: Ömer Efendi Evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 39)..... 435
Çiz. 58a: Şerife Meryem'in Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 437
Çiz. 58b: Şerife Meryem'in 65 numaralı evin zemin katı (Greenlaw, 1995: 42).... 438
Çiz. 58c: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi birinci kat (Greenlaw, 1995: 42)..... 438
Çiz. 58d: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi üst kat (Greenlaw, 1995: 42)..... 439
Çiz. 58e: Şerife Meryem'in 65 numaralı evinin kesiti (Greenlaw, 1995: 42)..... 440
Çiz. 58f: Şerife Meryem'in 65 numaralı evinin kesiti (Greenlaw, 1995: 42)..... 440
Çiz. 59a: Müftü'nün Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 442
Çiz. 59b: Müftü'nün Evi (Smith, 2012: 174)..... 443
Çiz. 60a: 169 ve 179 numaralı evler (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 444
Çiz. 60b: 169 ve 172 numaralı evlerin zemin katları..... 445
Çiz. 60c: 169 ve 172 numaralı evlerin birinci katları..... 445
Çiz. 60d: 169 ve 172 numaralı evlerin ikinci katları..... 446
Çiz.60e: 169 ve 172 numaralı evlerin ön cepheleri..... 447
Çiz. 60f: 169 numaralı evin meclis olarak adlandırılan kabul salonu (Greenlaw, 1995: 47)..... 448
Çiz. 60g: 169 numaralı evin dehlizden girilen divan bölümü (Greenlaw, 1995: 47) 449
Çiz. 61a: 86 numaralı evin konumu (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 450
Çiz. 61b: 86 numaralı ev, plan (Greenlaw, 1995: 48-49)..... 451
Çiz. 62a: Şems'in evlerinin konumu (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 453
Çiz. 62b: Şems'in evlerinin planı (Greenlaw, 1995: 50-51)..... 454
Çiz. 62c: Şems'in evleri, kesit (Greenlaw, 1995: 50-51)..... 455
Çiz. 62d: Şems'in evleri, kesit (Greenlaw, 1995: 50-51)..... 455
Çiz. 63a: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin konumları (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)..... 457
Çiz. 63b: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin planları (Greenlaw, 1995: 53)..... 459
Çiz. 63c: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)..... 459
Çiz. 63d: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)..... 460
Çiz. 63e: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)..... 460
Çiz. 64a: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53).... 461
Çiz. 64b: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, zemin kat planı (Greenlaw, 1995: 31) . 464
Çiz. 64c: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, ikinci kat planı (Greenlaw, 1995: 31) .. 465
Çiz. 64d: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, üçüncü kat planı (Greenlaw, 1995: 31) 465
Çiz. 64e: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30) ... 466
Çiz. 64f: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30).... 467
Çiz. 64g: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30)... 467
Çiz. 64h: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 34)... 468
Çiz. 64ı: Şinavi Bey'in divanı (Um, 2011)..... 468
Çiz. 64i: Şinavi Bey'in haremlik kısmındaki divanı (Greenlaw, 1995: 35)..... 469
Çiz. 65a: Muhammed Ahmed Bey'in Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53).... 477
Çiz. 65c: Muhammed Ahmed Bey'in Evi 1. kat (Greenlaw, 1995: 80)..... 478
Çiz. 65d: Muhammed Ahmed Bey'in Evi ikinci kat (Greenlaw, 1995: 80)..... 478

Çiz. 65e: Muhammed Ahmed Bey'in Evi'nin planları (Greenlaw, 1995: 80) 479
Çiz. 65f: Üçüncü kat, fener ve hamam (Greenlaw, 1995: 81) 479
Çiz. 65g: Kapı tepelikleri (Greenlaw, 1995: 122) 479
Çiz. 66a: Şinavi Bey'in Vikalesi, zemin kat (Insoll, 2007, 100. Düzenleme, Dağ: 2020) 484
Çiz. 66b: Birinci kat planı, güney kanadı Greenlaw tarafından tahmini olarak çizilmiştir (Dağ: 2020) 484
Çiz. 66c: Şinavi Bey Vikalesi kuzey doğu cephesi (Dr. Emad Agwa Arşivi) 486
Çiz. 66d: Şinavi Bey'in Vikalesi, rozetler (Greenlaw, 1995: 95) 490
Çiz. 66e: Şinavi Bey'in Vikalesi, amblemler (Greenlaw, 1995: 95) 490
Çiz. 67a: Nuzl Binası (Greenlaw, 1995: 10) 491
Çiz. 67b: Nuzl Binası detay (Greenlaw, 1995: 10) 492
Çiz. 68a: El- Geyf'te etnik grupların yaşadığı bölgeler (Kentley, 1988: 133) 495
Çiz. 68b: Sarnıç planı (Chittick, 1981: 182) 499
Çiz. 69: Medayin Kalesi plan, kesit (El-Abidin, 2011: 56) 507
Çiz. 70: Babü'l-Nasr (Parlak, 2010: 741) 512
Çiz. 71: Zeyla'da Kışla, rölöve projesi (Alçı, 2016: 177) 515
Çiz. 72a: Kûfe Camii planı 524
Çiz. 72b: Tolunoğlu Ahmed Camii (879) 524
Çiz. 72c: Sivas Ulu Camii (1196-1197) 524
Çiz. 72d: Harput Ulu Camii (1156-1157) 525
Çiz. 72e: Zevvare Mescidi Cuması (XIII. yüzyılın ilk yarısı) 525
Çiz. 72f: Leşker-i Bazar Camii (1020) 525
Çiz. 72g: Kızıtepe Ulu Camii (1204) 526
Çiz. 72h: Taiz'de Muzaffer Cami (647-694/1249-1295), (Lewcock, 2018: 36) 526
Çiz. 72ı: Talhatan Baba Camii planı (XI. XII. yüzyıl) 527
Çiz. 72i: Eşrefiye Camii, (1295-1297 / 1376-1400) Lewcock, 2018: 48) 527
Çiz. 72j: Edirne Üç Şerefeli Camii 527
Çiz. 72k: Rih'te XI. yüzyıla atfedilen cami planı (Hebbert,1935) 528
Çiz. 72l: Abdin'e göre, tarih boyunca caminin gelişimi, üst sıra Fatımiler dönemi, orta sıra Memlükler dönemi, sol alt geç Memluklar dönemi, sağ alt Osmanlı dönemi 528
Çiz. 72m: Emir Osman Kethûda Camii planı (Bayhan, 1997: Çiz. 33) 529
Çiz. 73a: Sandal Camii minaresi eski hali 536
Çiz. 73b: Sandal Camii minaresi sonraki hali 536
Çiz. 73c: Şeyh Şazelî Camii minaresi eski ve yeni hali 536
Çiz. 73d: Zeyla' gravürü, M. Édouard Hervé, Le Monde Illustré, 1857 537
Çiz. 74a: Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri (Yapı Merkez İnşaat) .. 545
Çiz. 74b: Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri (Yapı Merkez İnşaat) .. 545
Çiz. 74c: Zeyla Şeyh İbrahim Türbesi, Rölöve projesi (TİKA) 545
Çiz. 74d: Zeyla, Şeyh İbrahim Türbesi, Restorasyon projesi (TİKA) 546
Çiz. 75a: Sevakin'de zaviye planları (Greenlaw, 1995: 63) 547
Çiz. 76: Türk Evi'nin öğeleri 554
Çiz. 77a: Neb Amon'un mezarından malkaf örneği (Hosny, 2019: 219). 562
Çiz. 77b: Memlükler Dönemi, Zeyneb Hatun Evi (1468) birinci kat planı 564
Çiz. 77c: Memlük Devri'nden günümüze ulaşan, Razzaz Evi eyvan, müşrefiye/maşarabiye ve Darkaa/durkaa (1485) 566

Çiz. 77d: Memlük Devri'nden günümüze ulaşan, Razzaz Evi, muşarabiye içeriden görünüm (1485)..... 566
Çiz. 77e: Mısır evlerinde hava dolaşımı (Hosny vd., 2019: 221)..... 568
Çiz. 78: Osmanlı ve Memlük dönemi evlerinde görülen farklılıklar ve avlunun konumu (Sedky, 2001: 23)..... 570
Çiz. 79: Çiz. Mısır'da avlunun ev içindeki yer alış şekilleri. **a.** Avlu, **b**. Magaz, **c.** Tahtabuş, **d.** Kabul salonu (Salamlık / Haremlik) / Misafir odası **e.** Depo, **f.** Mutfak, **g.** Ahır, **h.** Arka bahçe..... 571
Çiz. 80a: Erken tarihli bir ev örneği (Greenlaw, 1995: 23)..... 575
Çiz. 80b: Erken tarihli bir ev örneği (Greenlaw, 1995: 23)..... 575
Çiz. 81: Sevakin'de avlu örnekleri (Dağ, 2020: 54)..... 578
Çiz. 82: Mahfadi'nin Evi, zemin kat Um, 2009: 145)..... 580
Çiz. 83a-b: Ömer Efendi Evi. Vedud'un evi (Greenlaw, 1995: 38; Um, 2009: 154) 581
Çiz. 84: Cidde'de tipik bir evin planı 589
Çiz. 85: Anadolu'dan Cidde'ye yerleşen Türk asıllı Muhammed Nur el-Jukhdar'ın, 1800'lerin sonlarında inşa ettirdiği tipik sofalı evin 1. ve 2. katları 589
Çiz. 86a-b: Cidde'de farklı bir planda olan Nur Vali Evi, zemin katı ve kesit (Al-Ban, 2016: 119-120) 590
Çiz. 87a-b: Cidde'de ev plan örneği, Ba'Ishen Evi, zemin kat ve doğu kesiti (Al-Ban, 2016: 126-128) 591
Çiz. 88a: Maşrabeya/müşrefiye/revşenin kökeni olarak düşünülen su soğutma düzeneği (Kamath ve Daketi, 2016: 98) 601
Çiz. 88b: Evlerin revşenler vasıtasıyla soğuma şekilleri (Benyoucef ve Razin, 2018: 477). 601
Çiz. 89a: Sevakin'de revşenin bölümleri **(**Greenlaw, 1995: 20) 607
Çiz. 89b: Sevakin'de revşenin bölümleri (Greenlaw, 1995: 128)..... 608
Çiz. 90a: Cidde revşen çizimi (Al-Ban, 2016: 135-136)..... 610
Çiz. 90b: Cidde'de revşen, kesit çizimleri (Al-Ban, 2016: 156-157). Tipik bir revşen üç ana bölüme ayrılmıştır Ardiyyah (taban), jalsa (oturma alanı) ve burnai/rafraf (taç veya başlık) 610
Çiz. 90c: Cidde'de revşen tipleri (Al-Lyaly, 1990: 61)..... 611
Çiz. 91: Hamse-i Atayî, 1721, The Walters Art Museum, Baltimore, W666, 130a 615
Çiz. 92a: Sevakin'de kullanılan tagah örnekleri..... 620
Çiz. 92b: Tagah örnekleri (Greenlaw, 1995:104-105) 621
Çiz. 93a: Revşen veya tagah üzerindeki pencere açıklıkları (Greenlaw, 1995: 110-111). 622
Çiz. 93b: Sevakin pencerelerinin çizime aktarılmış şekilleri (Almaimani and Nawari, 2017: 6) 622
Çiz. 93c: Sevakin'de pencere çerçeveleri (Almaimani and Nawari, 2017: 6)..... 622
Çiz. 94: Kapı örnekleri (Greenlaw, 1995: 113-114)..... 626
Çiz. 95a: Sevakin'de kafes pencere örnekleri 631
Çiz. 95b: Sevakin'de manjur örnekleri (Greenlaw, 1995: 124-125)..... 632
Çiz. 96a: Sevakin ve Cidde'de dini ve sivil mimaride kullanılan dendanlar (Greenlaw, 1995: 93) 635
Çiz. 96b: 231-232 numaralı evlerde bulunan dendan örnekleri (Greenlaw, 1995: 51) 638

Çiz. 97a: Üç dilimli veya üç merkezli kemer formları (Greenlaw, 1995: 95)..... 639
Çiz. 97b: Kapı tepelik formu (Greenlaw, 1995: 94)..... 639
Çiz. 98: Profilli (dilimli) kemerler (Greenlaw, 1995: 96) 646
Çiz. 99a: Hurşid Efendi Evi (Greenlaw, 1995: 29) 648
Çiz. 99b: Sevakin, Muhafaza Binası, ahşap kemer (Greenlaw, 1995: 75)..... 648
Çiz. 100. Sevakin'de Çarşı Caddesi (Xavier Pinon. Hartum/TİKA Arşivi)..... 659
Çiz. 101a: Mısır'da Sultan Kayıtbay Vikalesi..... 661
Çiz. 101b: Mısır'da, Kansu Gavri'ye ait vikale 662
Çiz. 101c: Helep'te Abrak Han – Memlük Dönemi (Özocak, 2021: 205)..... 662
Çiz. 101d: Helep'te İpek Hanı – Osmanlı Dönemi (Özocak, 2021: 209) 663
Çiz. 101e: Tunus'ta funduk planı (Tıra, 2017: 32)..... 663
Çiz. 101f: Yemen'de Nahs Samsara'sı 664
Çiz. 101g-e: Yemen'de, Muhammed Bin Hasan Samsara'sı 664
Çiz. 101h: Yemen'de Maca Samsarası (el-Majja) 665
Çiz. 102a: 1-2-3- numaralı sarnıçlar (Hebbert, 1935)..... 672
Çiz. 102b: 4 numaralı sarnıcın çizimi (Hebbert, 1935)..... 672
Çiz. 102c: 5 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935)..... 673
Çiz. 103a: Hakim el-Tirmizi Camisi alabastr süslemeleri (Çeşmeli, 2005: 60, 164) 687

KISALTMALAR

b. **:** ibn, oğlu

bkz. : Bakınız

BİMTAŞ : Boğaziçi İnşaat Müşavirlik Anonim Şirketi

BOA : Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

d. **:** Doğum

h.d. **:** Hükümdarlık tarihi

İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

IRCICA : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

ö. : Ölüm Tarihi

s. : Sayfa

SAD : Sudan Arşivleri Durham Üniversitesi

TİKA : Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

GİRİŞ

Abbasi Devleti, IX. yüzyıldan itibaren Karmatî hareketi gibi iç isyanlarla zor duruma düşmüş; XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu Devleti sahneye çıkmıştır. İslam'ın iktisadi ve kültürel üstünlüğü, ilkelerinden ve bu ilkelerin geleneksel oluşumundan kaynaklanmış; eski medeniyetlerin kültür ve medeniyet mirası korunarak geliştirilmiştir. Bu kültür ve medeniyetlerin varisleri Selçuklulardan sonra Osmanlılar olmuştur.[1] Şehir ve mimari de bunun bir parçasıdır.

Osmanlı şehirleri İslam şehirleridir. Çeşitli maddi ve kültürel sebeplerle diğer İslam şehirlerinden farklılaşan ancak temelde İslam ile bütünleşen özelliklere sahiptirler. Bu şehirler orijinalliklerini XIX. yüzyılın başlarına kadar korurken bu yüzyılın başından itibaren İstanbul'da ve İstanbul'un da etkisiyle diğer Osmanlı şehirlerinde Avrupa'ya hakim olan hellenistik kaynakların üstünlüğü inancı, Osmanlı-İslam kültür temellerinin yavaş yavaş terk edilip ve tahrip edilmesine neden olmuştur.[2] Yine Avrupalıların, Osmanlı topraklarındaki sömürü hareketlerini meşrulaştırmak için Osmanlı aleyhine yaptıkları değerlendirmeler de buna dahildir.[3] Bu gibi çalışmaların sonucu olarak XX. yüzyılda İslam ülkeleri kültürel ve dini kimliklerini reddetmişler, kendi tarihi mimarlık miraslarını Batılı yayınlar ve araştırmalardan öğrenmek ve bunlar vasıtasıyla geçmişlerini değerlendirmek durumunda kalmışlardır. Batılı araştırmacılar tarafından İslam mimarisi üzerine çalışmalar yapılarak teoriler geliştirilmiş Tevhîd (birlik) kavramı göz ardı edilmiştir. Buradaki mimari, mahalli geleneklere bağlanmıştır.[4]

İslam mimari geleneği, büyük şehirlerde inşa edilen heybetli eserlerde olduğu kadar küçük kasabalarda sıradan halk tarafından inşa edilen daha basit formlarda da

[1] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İçtimaî ve İktisadî Dinamikleri", *İktisat Tarihi- Toplu Makaleler-I*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 656-658.

[2] Turgut Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari,** Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 116.

[3] Kathryn A. Ebel, "Osmanlı Şehir Tarihi'nin Görsel Kaynakları", çev. N. Bilge Özel, **TALİD**, c. III, S. 6, 2005, s. 506.

[4] Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, (Giriş bölümünden).

açıkça görülebilmektedir. Sevakin, Kızıldeniz kıyılarında yer alan diğer kasabalar gibi İslam şehri olmakla birlikte XVI. ve XX. yüzyıllar arasında kurulmuş küçük bir Türk kasabası örneği olarak Greenlaw tarafından tanımlanmıştır. Bununla birlikte Kızıldeniz kıyısında bulunan Masavva, Cidde, Hudeyde, Asab[5] ve Moha'da yine Türk kasaba örnekleri olarak tanımlanmışlardır.[6]

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti, XVI. ile XX. yüzyıllar arasnda Doğu Afrika'da ve Kızıldeniz'de aktif rol üstlenmiş olmasına rağmen Osmanlı devri eserleri, Osmanlı araştırmalarında Sanat Tarihi, Mimari ve Arkeolojik açıdan yeterince incelenmemiştir. Yabancı araştırmacıların yaptığı çalışmalarda Türk kültür mirası ile mevcut eserler arasındaki bağlantılar da yeterince tespit edilememiştir. Eserlerin yok olması bir devrin silinmesi olacağından geçmişe bir pencere açmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, konu üzerinde uzun süreli yapılan araştırma ve çalışmalar ile edinilen izlenimler çerçevesinde, Doğu Afrika'da ve Kızıldeniz de bulunan mimarlık mirasının önemi vurgulanarak, bölgedeki eserler arasında benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurularak, Sevakin'de inşa edilen yapılar, dönemi içerisinde değerlendirilecektir.

2. Kapsam:

Tezimizde, Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen Sevakin yapıları tanıtılacaktır. Sevakin'de görülen mimari oluşumlar ile Kızıldeniz sahil şehirleri arasında gelişen etkileşim ve ortak inancın mimariyi bir noktada nasıl birleştirdiği ve iklim ve çevre etkilerinin mimariyi nasıl şekillendirdiği anlatılmaya çalışılacaktır.

---

[5] Eritre'de, Kızıldeniz kıyısında yer alan bir liman şehri. Assab عصب (Avalites), Çevrimiçi. 13.11. 2022. https://tr.wikipedia.org/wiki/Assab

[6] Jean-Pierre Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin,** Kegan Paul International, New York: 1995, s. 8; Marısa Calia, "Sevakin, Memory of a City" **In Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre,** 18 i-ii, 1997-1998-1999, s. 199-200.

3. Yöntem

3.1. Yayın Tarama

Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, IRCICA (İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), İSAM (TDV İslam Araştırmaları Merkezi), İTÜ Mustafa İnan Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, Mimar Sinan Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Sevakin'de Abu Hadab Müzesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'de bulunan ilgili kaynaklar taranarak çalışmamızda istifade edilmiştir.

3.2. Arşiv Çalışması

Arşiv çalışması İstanbul T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde kataloglar taranarak konu ile belgeler incelenmeye çalışılmıştır. TİKA'nın Hartum ofisinde bulunan arşivinden, M-ARSLAN İnşaat Mühendislik Mimarlık Taah. San. ve Tic. Ltd. Şti.'ye ait Sevakin'de bulunan arşivden istifade edilmiştir.

3.3. İnternet ve Resim Araştırması

İnternette yapılan araştırmalarda elde edilen bilgi, belge, kitap, makale, resim, gravür, harita ve dokümanlar çalışmamız içerisinde yer almıştır. Başta TİKA olmak üzere, M-ARSLAN İnşaat Mühendislik Mimarlık Taah. San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara Vakıflar Müdürlüğü, BİMTAŞ ve Yapı Merkez İnşaat Şirketi'ne ait resim arşivlerinden faydalanılmıştır.

4. Yüzey Araştırması

Doğu Afrika'da Osmanlı mimarisinin akademik anlamda çalışılmamış olması sebebiyle 2012 yılından beri Doğu Afrika'da Osmanlı mimarisini tespit etme çalışmalarım devam etmektedir. İlk olarak Somaliland'da bulunan ve Osmanlı Devleti'nin liman şehirlerinden olan Zeyla şehri araştırılarak tarafımdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tez aşamasında Zeyla ile aynı konumda olan Sevakin ve Masavva, gibi şehirlerin de kütüphane araştırması yapılmıştır. Bu

şehirlerden merkez şehir olması sebebiyle Sevakin, 2016 yılından beri araştırma konum olmuştur. Bu süreç içerisinde eski AFKAD (Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği) başkan yardımcısı Sayın Mehmet Akif Beşkardeşler Beyefendi ile sürekli bilgi alışverişi içerisinde bulunulmuş bu arada Etiyopya'da Necaşi Ashame Türbesi de tarafımızdan kitap olarak çalışmış olup yayına hazırlanmaktadır.

Covid 19 (pandemi) ve Sudan'da sık sık gerçekleşen darbeler nedeniyle şehre 19.02.2022 tarihinde gidilmiş 27.02.2022 tarihine kadar araştırma ve inceleme çalışmaları yapılmıştır. TİKA'nın Hartum temsilciliğinde çalışan Türkçe bilen yerel vatandaşların olması bölgeyi, Sevakin'i ve mimariyi anlamamızda kolaylık sağlamıştır.

4. Kaynaklar

Sevakin hakkında en erken ve detaylı bilgi veren kaynak, Battûta'nın 1330 tarihli Seyehatnamesi'dir. Seyahatnamede yetiştirilen bitki ve hayvanlar ile şehrin idaresi hakkında birtakım bilgiler verilmiştir.[7]

Selman Reis'in, 1525 tarihli Layihası'nda[8] Hint tüccarlarının güvenlik sebebiyle Cidde yerine Sevakin'i tercih ettikleri ve Arapların bu şehirden öşür

[7] Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn-i Battûta Seyahatnamesi**, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, c. 1 s. XXVII.

[8] TSMA Eski E.6455 Yeni Dosya No 750/82, Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Layihası", **Deniz Mecmuası**, 47/336 (1934), 67-73; Selman Reis hakkında yapılan çalışmalardan bir kaçı: Salih Özbaran, "Bir Korsan Denizcinin Gözlemleri ve Raporu (1525): Osmanlılar ve Hint Okyanusu", **Toplumsal Tarih**, 215 (2011), 36-43; Salih Özbaran, **Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul: 2013, Konca Siyahi, "Selman Reis", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, İstanbul 1963); İdris Bostan, "Selman Reis", **TDVİA**, c. XXXVI, 2009), s. 444-446; Havva Önalan, **Osmanlı Portekiz İlişkileri ve Hind Okyanusu Siyaseti (XVI. Yüzyıl),** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

aldıkları kaydedilmiştir. Layihada Kızıldeniz ile Hind Okyanusu'ndaki Portekiz kontrolü vurgulanmış, Yemen'in alınması teşvik edilmiştir.[9]

1541 yılında Portekizli asilzade Dom João de Castro tarafından çizilen Sevakin haritası, şehrin imarı hakkında bilgi sunmaktadır. Portekiz Valisi Estevão da Gama'nın, Süveyş'e askeri seferi sırasında çizilen bu harita, Kızıldeniz'de, coğrafi bilgilerin bir derlemesi olan *Roteiro do Mar Roxo* adlı eserin bir parçası olup Şimdi Portekiz Coimbra Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.[10]

Sevakin ile ilgili en orijinal bilgiler XVI. yüzyılda Osmanlılara dahil edilmesiyle, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer almıştır. Habeş eyaleti ve Sevakin sancağının kuruluşu ile ilgili belgeler, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nce hazırlanmış bir kitapta yayınlanmıştır.[11] Belgelere göre Sevakin sancağı resmi olarak 1554 yılında kurulmuş Abdülbaki Bey de sancakbeyi olarak atanmıştır.[12]

XVI. yüzyılda Celal-Zade Mustafa'nın, *Selim-Name (1555-1567)*[13] adlı yazma eserinde Habeş diyarlarının, Arabistan ülkelerinin, İskenderiyye, Dimyat ve Reşid kalelerinin fethinden bahsedilmiştir ancak ne detaylı bilgi ne de Sevakin hakkında bilgi yoktur.

---

[9] Önalan, **Osmanlı Portekiz İlişkileri ve Hind Okyanusu Siyaseti (XVI. Yüzyıl),** 108.

[10] Dom João de Castro-Roteiro do Mar Roxo- Suakin.jpg; Çevrimiçi 18.04.2018 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dom_Jo%C3%A3o_de_Castro_-_Roteiro_do_Mar_Roxo_-_Suakin.jpg

[11] Recep Karacakaya, vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 22, 34, 51, 53, 56, 58-59, 105, 116, 140, 156.

[12] Karacakaya vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 22.

[13] Celal-Zade Mustafa, **Selim-Name (1555-1567),** çev. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı 1990, 19. Bölüm, 259.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Sevakin hakkında geniş bilgi veren yegane kaynaktır. 1672'de yazıldığı,[14] 1682[15] veya 1683[16] civarında tamamlandığı tahmin edilen X. cildinde Sevakin hakkında detaylı bilgi verilmiştir.[17] Evliya Çelebi Sevakin'de 12 gün kalmıştır. Bu tarihlerde eyaletin merkezi Masavva'dır. *Seyahatname*'den anlaşıldığına göre Sevakin'de canlı bir hayat vardır bu da mimariye yansımıştır. Özdemir Paşa tarafından yapılan bir cami ile valilik sarayı dikkat çekmektedir. Bundan başka birkaç mescit, 20 kadar hasır dükkan ve surları olan garnizon olduğunu yazmıştır. Dankof ve Tezcan tarafından hazırlanan *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîlînahbar-ı Nîl* adlı çalışmada Sevakin, Zeyla ve Harkova ile birlikte[18] Buri yarımadası[19] üzerinde gösterilmiştir. Gösterilen bu şehirler birbirlerine uzaktır. Dankof ve Tezcan'a göre karşılaştırmalı metin incelemesi sonucunda harita tasarımının yanı sıra, bazı belirli ana hatlar ve çizimler Evliya Çelebi tarafından yapılmış, yüzlerce metin bir yazıcı ya da şakird tarafından onun dikte ettiği şekilde ya da yazılı notlarına göre yazıya geçirilmiştir.[20] Bu durum nedeniyle aktarımda çeşitli tutarsızlıklara rastlanmaktadır. Evliya Çelebi, Seyahatname'sini oluşturan nüshaları yazdıktan sonra Mısır'ın ileri gelenlerinden

[14] Süleyman Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin", Beyaz Tarih. Çevrimiçi 4 Ocak 2018.
http://www.beyaztarih.com/ortadogu-tarihi/osmanli-devrinde-kizildenizin-incisi-sevakin
Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş, (1672-1690),** İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 939-940.

[15] Evliya Çelebi, Habeş seyahatinin yer aldığı Seyahatnamesi'nin X. cildini 1682 veya 1684 civarında yazdığı tahmin edilmektedir. Bkz; Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", **TDVİA**, c. XI, İstanbul 1995, 531.

[16] Nurettin Gemici, **Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi,** İlke Yayıncılık, İstanbul 2018, 66.

[17] Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş, (1672-1690),** s. 939-940.

[18] Robert Dankof, Nuran Tezcan, **Evliya Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîlînahbar-ı Nîl**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

[19] Buri Peninsula, Çevrimiçi. 30.05.2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Buri_Peninsula

[20] Nuran Tezcan, Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri Nil Haritası, Toplumsal Tarih Dergisi, s. 207. (Mart 2011), 63. Çevrimiçi. 28.05.2020.
https://www.aai.uni-hamburg.de/tuerkeieuropa/medien/nuran-tezcan.pdf

Emir Özbek Bey'e bırakmıştır. Bu yazmalar, I. Mahmud döneminde Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'ya hediye edilmesi[21] sonrasında 1742'de İstanbul'a gelmiştir. Evliya Çelebi'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshaların sekiz cildi sağlamken 9. ve 10. ciltler gemide ıslanarak zarar görmüştür. Bu ciltler hasarlı nüshalardan yararlanılarak tekrar yazılmıştır.[22]

Sevakin'i ziyaret eden önemli seyyahlardan bir diğeri İsviçreli müsteşrik Johann Ludwig Burckhardt'tır (1784-1817). Burckhardt, Mekke ve Medine'ye giren ilk Avrupalı olmasının yanında "hacı" lakabı ile de anılmıştır. *Travels in Nubia* (Londra 1819, 1822) adlı eserinde Kuzey Sudan ve Sennar bölgelerinde yaşayan Araplar hakkında verdikleri bilgiler ve bazı biyografik incelemeler bulunmaktadır.[23] Burckhardt, 1814 yılında Sevakin'e gelmiş[24] dönem içerisindeki halkı, ticareti, yaşam birimleri ve ibadet mekanları hakkında kendi bakış açısıyla gördüklerini yazmıştır.

1851-1856 yılları arasında Sevakin'de kaymakam olarak görev yapan Mehmet Nuri Bey (Nureddin Paşa), şehrin dokusu hakkında detaylı bilgiyi layiha şeklinde sunmuştur.[25] Nureddin Paşa'nın verdiği bilgiye göre Yavuz Sultan selim döneminde Geyf'te yapılmış olan su kuyularının çoğu tahrip olmuştur. Kale ve kulelerden geriye sadece izler kalmıştır. Adada Hanefi ve Şafi olmak üzere iki cami bulunmaktadır. Şehirde bir hükümet binası, yüz elli taş ve yaklaşık yüz de hasırdan ev vardır.

Sevakin, XX. yüzyılın ilk çeğreğinden sonra mimari anlamda batılı araştırmacılara konu olmuştur. Bloss, 1936 ve 1937'de "The Story of Sevakin", adlı

[21] Gemici, **Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi**, s. 60.

[22] Gemici, **Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi,** s. 66.

[23] Cengiz Kallek, "Johann Ludwig Burckhardt", **TDVİA**, c. VI, İstanbul 1992, s. 420-421.

[24] Burckhardt, **Travels in Nubia**, s. 431-458 arası Sevakin'e ayrılmıştır.

[25] Osmanlı Arşivi (BOA), İradei Meclis-i Vala (İ. MVL), No. 9079, 1-4. Nureddin Paşa hakkında bilgi için bkz. Nour, "Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti", s. 69-72.

iki makale yayımlamıştır. Bu makalelerin ilkinde şehrin tarihçesi, ikincisinde ise mimari eserler hakkında bilgi verilmiştir.[26]

Bir kısım Afrika şehirleri üzerine İslam Ansiklopedisi'nde makaleleri olan Adolf Grohman, Sevakin hakkında da bir madde yazmıştır. Bu makalede şehrin tarihçesi hakkında genel bilgiler verilmiştir.[27]

Çalışmama ana veriyi sağlayan ve bir nevi katalog olan Sevakin'de mimari eserler üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma 1976 da yayınlanan Jean-Pierre Greenlaw'ın[28], *The Coral Buildings of Suakin*, adlı kitabıdır.[29] Kitap 1996 yılında Kegan Paul International (Londra ve New York), tarafından yeniden basılmıştır.[30] Greenlaw, 1950'lerde binaların plan ve mimari unsurlarını ölçü ve çizimlerle kayıt altına almıştır. Kitapta önce kasabanın yerleşimi ve tarihi ile ilgili kısa bilgiler sunulmuştur ardından ada üzerindeki binaların yerleri rakamlarla numaralandırılarak haritada gösterilmiştir. Yapıların planlarıyla birlikte mimari özellikleri tanıtılmıştır. Sevakin'de Osmanlı devri mimarisinin tespiti için yapılmış en temel referans kaynaklarından biridir.

The Coral Buildings of Suakin, Arap dünyasının, Kızıldeniz'in, Doğu Afrika'nın ve Hint Okyanusu'nun bağlantılı bölgelerinin mimarisi için başvurulan kaynakların ilk sırasında yer almaktadır. Sevakin'in evlerinin, camilerinin ve kamu yapılarının elle çizilmiş planları, yükseltileri, kesitleri ve mimari detayları ile metin,

[26] J. F. E., Bloss, "The Story of Suakin", **Sudan Notes and Records**, 19/2 (1936), s. 271-300; J. F. E. Bloss, "The Story of Suakin", **Sudan Notes and Records**, 20/2 (1937), s. 240-287.

[27] Adolf Grohman, "Sevakin", **İslam Ansiklopedisi,** MEB, c. X, İstanbul: 1955-66, s. 523-524.

[28] 1940'lı yıllarda Sevakin'de görevli İngiliz subayı. Gülhan Benli - Yeşim Dolunay Yüksel – Serdar Ayan, "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecturaand Lıfe**, c. II, S. 2, 2017, s. 239. Greenlaw aynı zamanda yazar, sanatçı, öğretmen ve illüstratördür. Bkz. Architecture Sudan, Çevrimiçi. 22 Aralık 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Architecture_of_Sudan

[29] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**.

[30] Tim Insoll, "The Coral Buildings of Suakin. Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in a Red Sea Port by Jean-Pierre Greenlaw", **The African Archaeological Review**, 15/1 (1998), s. 81.

yerel binaların günümüze ulaşmayan kayıp mimari unsurların anısını neredeyse tek başına yaşatmıştır.[31] Greenlaw'ın bina planlarının kesinlik değeri, eskizlerin ölçülüp ölçülmediği ve gerçeklerin yanlış kaydedildiği şeklinde eleştiriler bulunmaktadır.[32] Ancak eserlerin kaydedilmesi açısından çok önemlidir. Yapılan orijinal çizimler ve fotoğraflar *Brirish Museum*'da bulunmaktadır.[33]

1959'da Ahmed Salah Buhari'nin, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi'*nde sunduğu "Sudan'ın Tarihi Sevakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış" adlı makalesi o tarihlerde unutulmuş Sevakin'i hatırlatması bakımından önemlidir.[34]

F. W. Hinkel,[35] 1970'lerde hala görünür olan birkaç bina üzerinde çalışmalar yapmış, Greenlaw'ın çizim boyutlarının düzeltilmiş hali olarak *The Archaeological Map of the Sudan*'da yayımlamıştır.

Eric Hansen'in,[36] Unesco tarafından desteklenen ve 1973'te yayımlanan "Preservation of Sevakin" adlı çalışmasında adadaki binalar tespit edilmiş ve tespit edilen binalar hakkında bir iki cümlelik genel bilgiler verilmiştir.[37]

---

[31] Nacy Um, "Greenlaw's Suakin The Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings ın Coastal Sudan" *African Arts*, 44/4 (Winter 2011), s. 36-50.

[32] Insoll, "The Coral Buildings of Suakin. Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in a Red Sea Port by Jean-Pierre Greenlaw", 83. Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 38.

[33] Suakin, The Pearl of The Read Sea (fulllength), Çevrimiçi 26.05.2020. https://www.youtube.com/watch?v=vtFVhJZfgCU

[34] Ahmed Salah Buhari, "Sudan'ın Tarihi Suakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayımları, 1962, s. 92-94.

[35] Friedrich Wilhelm Hinkel (Alman mimar ve arkeolog), Çevrimiçi 22.11.2022. https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Hinkel

[36] Danimarkalı mimar, fahri profesör. Çevrimiçi. 22.11.2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Erik_Hansen_(architect)

[37] Eric Hansen, "Preservation of Suakin*"*, **Unesco,** Serial No: 2970/RMO.RD/CLP, 1973.

Sevakin'in sancak olarak tesis edilişinden itibaren tarihçesini, tespit edilebilen belgelerini transkribiyle birlikte Cengiz Orhonlu kitap olarak yayımlamıştır. Bu eser en temel kaynaklardan biridir.[38]

Günümüzde bölgede Fransızlar ve İngilizler akademik ve arkeolojik çalışmalar yapmaktadırlar. İngiltere'de Mallinson Architect'in[39] proje ve akademik çalışmaları önemli bir referans oluşturmuştur. Kızıldeniz şehirlerini inceleyen diğer bir isim de Nancy Um'dur.[40] Um hem Sevakin hem de bölge mimarisini anlayıp çözümlemeye referans olabilecek kitap ve makaleler yazmıştır.

İstanbul Üniversitesi mezunlarından Sudanlı, Hartum Üniversitesi öğretim görevlisi Tarig Mohamed Nour'un, *Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti*, adlı doktora tezi[41] Türkiye'de Sevakin üzerine hazırlanmış kapsamlı bir çalışma olup Başbakanlık Osmanlı Arşivleri de dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yine Sevakin'e ait Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler, Nour'un "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri" adlı makalesinde isim olarak tasnif edilmiştir.[42]

---

[38] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti,** s. 185- 291.

[39] Mallinson Architects &Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past And Current Contexts", Michael Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", ed. Peter Gwynvay Hopkins, **The Kenana Handbook of Sudan,** Routledge Taylor & Francis Group, Newyork: 2013); Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", s. 469-492.

[40] Nacy Um, "Greenlaw's Suakin The Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings ın Coastal Sudan" **African Arts**, 44/4 (Winter 2011), 36-50; Nancy Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", **Northeast African Studies**, 12/1 (2012), 243–272; Nancy Um, "Eighteenth-Century Patronage İn Ṣanʿāʾ: Building For The New Capital During The Second Century of The Qāsimī İmamate ", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies** 34 (2004), 361–75.

[41] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti.**

[42] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), BOA: Hariciye Siyasi Dosyaları, Hatt-ı Humayûn, İrade-i Dahiliye, İrade-i Meclis-i Vala, İrade-i Mesail-i Mühimme, İrade-i Mısır, Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri, Mısır Mühimmesi, Mısır Hulase Defterleri, Mühimme Defterleri, Yıldız Tasnifi, Sadaret Mektubî Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. UM), **Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi** (A. MKT. MHM), **Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala** (A. MKT. MVL),

Kızıldeniz sahil şehirleriyle ilgili Kıymetli hocamız Prof. Dr. İdris Bostan'ın yapmış olduğu akademik yayınlar ve yönettiği tezler Nihal Şahin Utku'nun, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)* adlı doktora çalışması Kızıldeniz'in sahil şehirleri için önemli diğer kaynaklardır.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD). Tarig Mohamed Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri" **TALİD**, c. III, S. 6, 2005, s. 57-158.

BİRİNCİ BÖLÜM
1. OSMANLI DÖNEMİNDE HABEŞ EYALETİ VE SEVAKİN'NIN KONUMU

1.1. HABEŞ EYALETİ

Haritalarda Afrika'nın doğusunda gösterilen Habeş Eyaleti'nin sınırları kesin olarak belli değildir.[43] Habeşistan, kimi haritalarda (Çiz. 1) Doğu Afrika'da küçük bir alan olarak gösterilirken, kimi kaynaklarda bu alan Mısır'ın güneyinden Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar uzanmaktadır.[44] İbrim, Sevakin, Masavva, Zeyla, Cidde gibi şehirler de zaman zaman bu eyalet sınırları içerisinde gösterilmiştir.[45]

Osmanlı Devleti Mısır'ı fethederek, Cezayir, Tunus, Trablusgarp gibi Kuzey Afrika şehirlerini, Habeş eyaletini kurarak da Kızıldeniz sahil şehirlerini güven altına almak istemiştir.[46] Bu sayede Müslüman güçsüz devletler ile Hicaz bölgesini, Portekizlilerin her türlü korsan saldırı ve tecavüzünden koruyabileceğini düşünmüştür. Mısır Beylerbeyliği ile görevlendirilen Hadım Süleyman Paşa, 1538'de Hind seferine katılan Memlûk Kölemenlerinden Özdemir Paşa ile anlaşıp Kızıldeniz'de Osmanlı otoritesini kurarak bu güvenliği sağlamış ve böylece Osmanlı Devleti'nin güçsüz Müslüman devletleri koruma planı gerçekleşmiştir ve güvenliğini sağladığı Kızıldeniz, uzun bir dönem "Osmanlı gölü" olarak işlev görmüştür. Doğuda Hindistan'a kadar uzanan Kahire ticareti, Osmanlıların Yemen ve Habeş limanlarını kontrol etmesiyle birlikte Batı Hint Okyanusu'nda, Portekiz ve Osmanlılar arasında hassas ama kalıcı bir dengeye bağlı olarak işlerliğini yürütmüştür.[47]

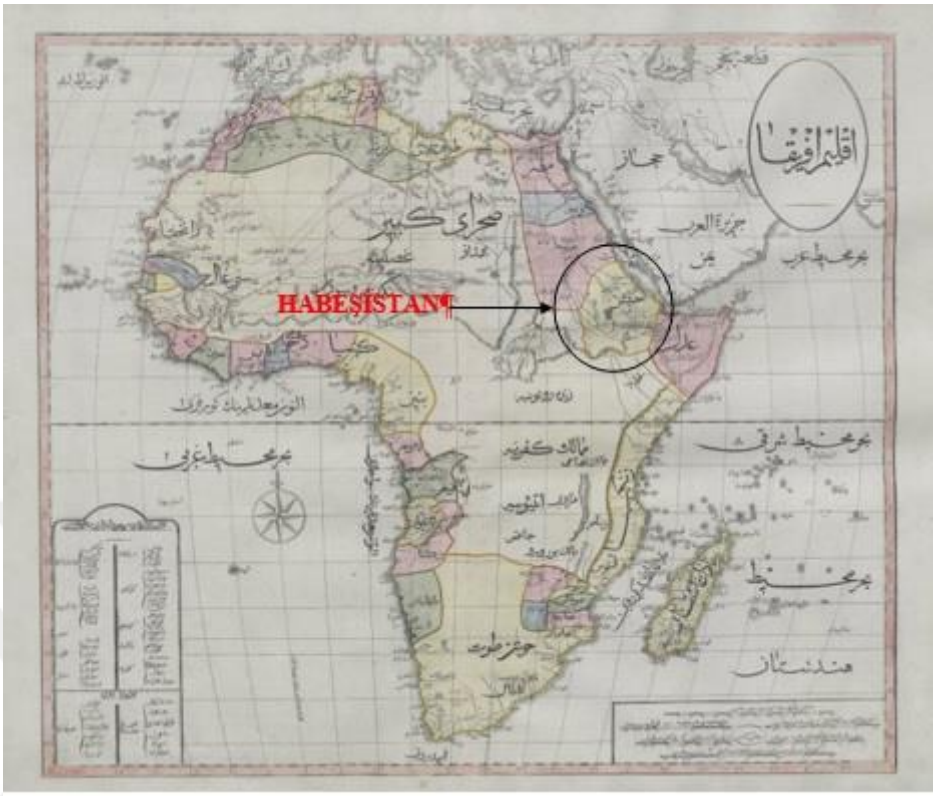
[43] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** s. 6.

[44] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, s. 21.

[45] Hatice Uğur, **Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar**, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

[46] Muhammed Tandoğan, "Osmanlı Devleti'nin Unutulmuş Sınırları ve Tarihî Coğrafyası: Bir Mekan Tasavvuru Olarak Afrika-yi Osmanî", **II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı** (26-28 Ekim 2018), 74.

[47] Nancy Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, University of Washington Press, Seattle and London, 2009, 21.

Çiz. 1: Afrika Haritası [48]

XVIII. yüzyılın ortalarında Habeş Beylerbeylerinin yerlerine vekil atamaları sebebiyle Habeş melikleri ile Osmanlı Devleti arasında belirli bir münasebetin olmadığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl başlarında da mahalli idarecilerin, beylerbeylerinin yerine Habeş Eyaleti'ni yönettikleri görülmektedir.[49]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Afrika politikasına Kavalalı ailesi damgasını vurmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1805 yılında Mısır valisi olarak atandıktan sonra yenileşme hareketleriyle birlikte Mısır'da askeri ve siyasi kontrol sağlamış ekonomi ve endüstri alanında atılımlar yapmıştır.[50] Kavalalı, bir müddet Vehhabi sorunuyla uğraşmış, katkıda bulunan oğlu İbrahim Paşa'ya da 1819'da Hicaz ve Habeşistan valililikleri verilmiştir. Mehmed Ali Paşa, 1821 yılında askeri

[48] Çevrimiçi. 24 Ağustos 2020. http://osmanlitarihiFot.leri.blogspot.com.tr/2015/01/cedid-atlas-tercumesi-raif-mahmud.html

[49] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 137.

[50] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 16.

ve ekonomik alanda gücünü artırmak amacıyla Sudan ile sıkı ilişkiler kurmaya çalışmış, bu çalışmalar esnasında oğlu İsmail Kamil Paşa, 1822'de Şaykıyya kabilesi lideri tarafından tuzağa düşürülerek katledilmiştir. Sonrasında Osman Bey ve Mehhu Bey mali ve idari yönetici olarak görevlendirilmiştir. Mehmed Ali Paşa, 1841'de bir fermanla Sudan, Nube, Sennar, Kordofan ve Darfur valiliğine atanmış, Sevakin ve Masavva' ise Cidde idaresine bırakılmıştır.[51] 1849 tarihinde Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Sevakin ve Masavva' limanları Hicaz valisinin kontrolüne girmiştir. Habeşistan kralının Avrupa devletlerini Osmanlı aleyhine kışkırttığı ve buna mukabil Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin bölgeye girmelerine diplomasi yoluyla engel olmaya çalıştığı bir dönemin ardından 1865 yılında Sevakin ve Masavva, Kavalalı'nın oğlu olan İsmail Paşa'ya verilmiştir. Bu limanların Mısır'a verilmesiyle Mısır ve Habeşistan arasında yeni bir dönem başlamışsa da 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla başka bir döneme girilmiştir. Batılı Devletlerin İsmail Paşa'yı 1879 da azlettirmesi, Mısır'da Urabi Paşa ayaklanmasını başlatmış bu isyan sonrasında İngilizler, Mısır'ı 1882'de işgal ederek, Sudan, Somali ve Kızıldeniz kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı diplomatik yollarla 1884 tarihinde Masavva ve Zeyla idaresini Mısır hidivliğine bırakmak istemişse de Mısır'ın içinde bulunduğu maddi sıkıntı sebebiyle Mısır yerine Yemen'e devretmiştir. Ancak Fransızlar bu yönetimi 1888'de sona erdirmiştir. Batılı Devletlerin Doğu Afrika'daki ilerlemeleri devam ederken Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Sudan ve Somali'de de bu ilerlemelere karşı bir tepki oluşmuş Batılı devletlerin yönetimi kabul edilmediği gibi direniş hareketleri başlamıştır. Sömürgeci devletlerin baskılarına karşı Osmanlı Devleti hep umut ışığı olmuş. Yakın dostluklar I. Dünya Savaşı'nda da devam ederken 1917'de temaslar kesilmiştir.[52]

XIX. yüzyılda Sudan'da görevlendirilmiş valiler ve görev süreleri dönem mimarisi ve niteliğini anlamlandırma ve tarihlendirmede fayda sağlaması amacıyla aşağıda paylaşılmıştır. Kavalalılar döneminde çeşitli sebeplerden dolayı Sudan'da ve dolayısıyla Sevakin'de yabancı subay ve idareciler de bu valiler arasında

[51] Süleyman Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

[52] Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti", **TDVİA**, c. XIV, İstanbul 1996, 366-367.

görülmektedir. Bu subaylar ilk olarak Said Paşa döneminde görevlendirilmiş, İsmail Paşa döneminde de sayıları artarak devam etmiştir.[53]

Türk Dönemi Sudan Genel Valileri

1. Osman Bey 1825 - 1826
2. Mahu Bey 1826
3. Hurşit Paşa 1826 - 1839
4. Ahmet Paşa Ebu Vidan 1839 - 1844
5. Ahmet Paşa Manikli 1844 - 1845
6. Halid Paşa 1846 - 1850
7. Abdüllatif Paşa 1850 - 1851
8. Rüstem Paşa 1851 -1852
9. İsmail Paşa Ebu Cebel 1852 - 1853
10. Salim Paşa 1853 – 1854
11. Ali Paşa Sırrı 1854 -1855
12. Ali Paşa 1855 – 1857
13. Arakil Bey 1857 – 1859
14. Hasan Bey Selamet 1859 - 1862
15. Muhammed Bey Rasih 1862 - 1863
16. Musa Paşa Hamdi 1863 - 1865
17. Cafer Paşa Sadık 1865-1866
18. Cafer Paşa Mazhar 1866 - 1871
19. Mümtaz Paşa 1871 – 1873
20. İsmail Paşa Eyyüb 1873 - 1877
21. Gordon Paşa 1877 - 1879
22. Rauf Paşa 1879 - 1882
23. Abdülkadir Paşa Hilmi 1882 – 1883
24. Alaaddin Paşa Sıddık 1883-1884
25. Gordon Paşa (2. defa) 1884 – 1885.[54]

[53] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** 119.

[54] Necdet Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İsparta 2012, s. 97.

1.2.SEVAKİN

1.2.1. Coğrafi Konumu

Sevakin, geç dönem İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında detaylı bilgi verilmeksizin, Sudan bölgesi anlatılırken coğrafi bir bölge olarak ele alınmıştır.[55] Nour'un verdiği bilgiye göre de coğrafi olarak geniş bir sahayı kaplayan şehrin idaresi içerisinde, Geyf kasabası, Akik adası, Tokar, Urey vadisi, Sinkat ve Atbara vadisine kadar olan geniş sahalar bulunmaktadır.[56] Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Sevakin ismi bir adanın adı olmakla birlikte bir adadan daha geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

Sevakin adası, Sudan Cumhuriyeti'nin Kızıldeniz sahilinde küçük bir lagün içerisinde olup yine küçük bir koridorla kuzaybatısındaki Geyf şehrine bağlanmıştır (Çiz. 2a). Bu lagün içerisinde Sevakin'den başka daha küçük olan Karantina adası da bulunmaktadır (Fot. 1a). Burada konumu geçmişle kıyaslamak adına 1330'da Sevakin'i ziyaret eden Battûta'nın verdiği bilgiye kısaca bakılacak olursa; Sevakin karadan 6 mil uzaklıkta ne suyu ne ekili arazisi ne de ağaçları olan bir yer olarak tanıtılmıştır. Bu büyük adada deve kuşu ceylan, yaban eşeği ve keçinin bol olduğu, süt ve yağın fazlaca üretilip Mekke'ye ihraç edildiği ve "cercür" denilen iri taneli darı yetiştirildiği not edilmiştir.[57] Peacock'a göre, Battûta'nın Sevakin'i kıyıdan 6 mil uzaklıkla tanımlaması doğru değildir. Zira, ticari kaynak olarak hayvansal ürünler ve darı gösterilmiştir. Ancak Sevakin, Afrika içlerinden gelen altın ve köleler için antrepo haline gelmiş bir yerdir ve gerek Memlüklülerin gerekse Mekke tüccarlarının Hindistan'a yapılan ticaretlerinde üs olarak kullanılmıştır.[58] Dolayısıyla Battûta'nın verdiği bilgilerle mevcut durum birbiriyle örtüşmemektedir.

[55] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 610.

[56] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti** , 79.

[57] **İbn-i Battûta Seyahatnamesi,** c. I, **s.** XXVII, 350.

[58] Peacook, "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı", 63.

Başkenti Hartum olan Sudan, bugün Afrika'nın en geniş topraklara sahip üçüncü ülkesidir. Kuzeyde Libya ve Mısır, güneyde, Güney Sudan, güneybatıda Orta Afrika Cumhuriyeti, batıda Çad, doğuda Eritre, güneydoğuda Etiyopya ile komşudur. Sudan'ın doğu sınırını Kızıldeniz kaplamıştır. Arap Yarımadası ile Afrika kıtası arasında kuzeyde Süveyş Kanalı'yla Akdeniz ile güneyde Hint Okyanusu'yla bağlantılıdır. Sıcaklığın yüksek olması dünyada çok az görülen mercan resifleri, balık çeşitleri, süngerler, algler gibi birçok canlı çeşidinin burada yaşamasına ortam sağlamıştır.[59] Kızıldeniz kıyıları genelde tarıma elverişli değildir. 700 km uzunluğundaki Sudan kıyısı 10-25 km derinliğinde çöl benzeri bir sahil ovası durumundadır. Yağmurdan sonra samr (akasyanın bir türü) ağaçları, küçük çalılar ve seyrek otlar görülmektedir. Sonbaharda kuzey musonu yer altı su rezervlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte ovadan siltli sularla beslenen mercan kayalıkları birçok canlı için barınak olurken gemilerin girişine engel olmuştur bu sebeple sınırlı sayıdaki limanlar gemilerin girebilmesi için uygundur. Bu limanlardan biri de Sevakin'dir. Sevakin'in bir lagün içerisinde olması onu denizden gelen ani tehlikelere karşı korumuştur. Bu durumu onun Nil bölgesini ve arkasındaki savanları, Mısır, Arabistan, Etiyopya, Seylan, Hindistan ve Çin'e bağlayan önemli bir liman haline gelmesinde etken olmuştur.[60] Gemiler uzun süre bu lagünde demirleme fırsatı bulmuşlardır.[61]

[59] Sevil Kaya, "Geleceğin Okyanusu Kızıldeniz", **Mavi Gezegen Dergisi**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, S. 12 (2005), 30-31.

[60] E., Hansen, "Preservation of Suakin*",* **Unesco,** Serial No: 2970/RMO.RD/CLP, 1973, s. 2.

[61] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, s. 271.

Çiz. 2a: Sevakin'in coğrafi konumu[62]

Kabaca radyal, yaklaşık 450 m uzunluğunda ve uçtan uca en geniş noktalarının arası 350 m olan küçük ve oval bir yapıya sahip olan Sevakin adası ile ana kara arasındaki denizin bir zamanlar sığ olduğu insanların üzerinde yürüyebildiği, hakkında bilgiler mevcuttur.[63] Sevakin'in içinde bulunduğu lagünde içerisinde olan Karantina adası Crowfoot tarafından, Hastane adası olarak isimlendirmiştir[64] (Fot. 1a). Bu ada 1890'larda tatlı su sağlamak için kullanılan buhar kondansatöründen dolayı Kondenser adası olarak da anılmaktadır.[65] Ada, 1884 yılında bir geçitle anakaraya bağlanmış ve üzerinde askeri hastane gibi birtakım binalar inşa edilmiştir.[66] Ada, demiryolu ve deniz taşımacılığı arasında bağlantı koridoru haline getirilerek gemilerin yanaşabilmesi için birkaç iskele inşa edilmiştir. Bunlar arasında Hastane İskelesi, Ana İskele, Kömür İskelesi, Feribot İskelesi ve bir

[62] Google map, Çevrimiçi 05.01.2021. https://www.google.com/maps/@19.1105699,37.3362094,17z

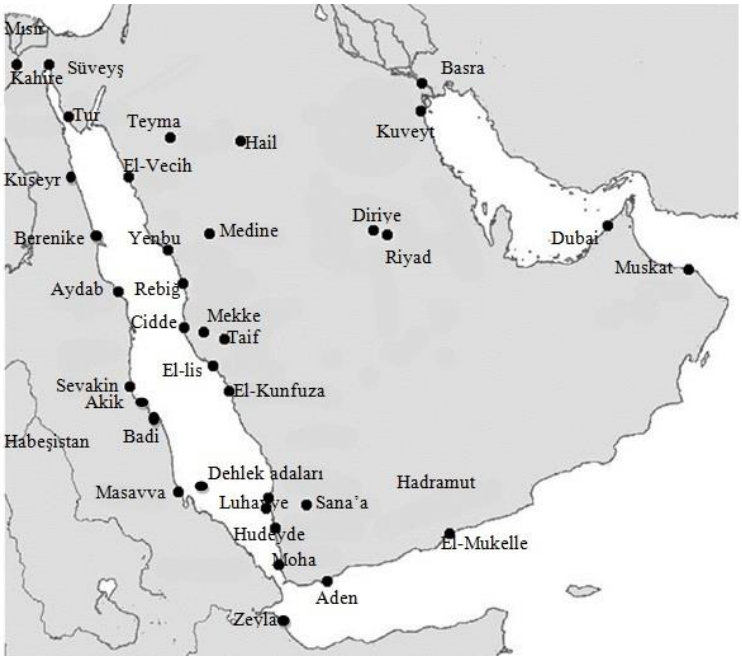
[63] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 6.

[64] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", **The Geographical Journal**, Vol. 37, No. 5, 1911, s. 530.

[65] Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", 199.

[66] Daniel Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", **International Journal of Historical Archaeology**, 15 (2011), 179; Bloss, "The Story of Suakin", 1937, s. 280.

başka isimsiz iskele vardır.[67] Ada, yapıdan yoksun olup 1885- 1896 yılında gerçekleşen savaşlarda kullanılmıştır.[68] Sevakin'in ticaretini sağlayan iskeleler 1936'da ortadan kaybolmuş, limanlar liman kenarlarındaki kayalıklara gömülmüş ve daha büyük gemiler eski limanlara girememiştir.[69]

Çiz. 2b: Sevakin ve Kızıldeniz civarındaki şehirler (Ulrike: 2020 ve Mallinson vd. 2009: 470'den uyarlanarak yapılmıştır.)

[67] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 179; Great Britain. War Office. Intelligence Division, tarafından yayınlanan "Suakin and defences, January 1885", konulu harita,
Çevrimiçi 15 Eylül 2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

[68] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[69] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 16.

1.2.2. Tarihçe

Arapça سواكن "Sakinler veya sakinlik" anlamına gelen Sevakin,[70] Sawakin, Suakim, Sevakin veya Sauakim isimleriyle de anılmaktadır.[71] Eski Mısır dilinde, "İskan" anlamına gelen "Şavahin" adının daha sonra Sevakin'e dönüştüğü yine rivayetler arasında yer almaktadır.[72]

Sevakin ile ilgili çeşitli şehir efsaneleri anlatılmaktadır. Bunlardan en çok bilineni cinlerle ilgili olandır. Cinler efsanesinin M.Ö. 965-926 arasında gerçekleştiği düşünülmektedir.[73] Bu efsaneye göre Habeş kralının, Hz. Süleyman'a hediye olarak gönderdiği 70 cariye Sevakin limanında cinlerin tecavüzüne uğrar. Cariyeler Kudüs'e vardıklarında hepsinin cinlerden hamile kaldıkları anlaşılır, bunun üzerine Sevakin adasına geri gönderilirler. Bundan sonra bu cariyeler adada cinlerle birlikte hayatlarına devam ederler. Bu sebeple limanın adı Arapça'da "cin yaptı" manasına gelen "sevahu cin" den kaynaklanmakta olup bu isim zamanla Sevakin'e dönüşür.[74]

Bu efsaneyle ilgili diğer anlatımlar ise şöyledir: Süleyman peygamber, bir grup cariyeyle birlikte Yemen'e giderken gece dinlenmek için yol üzerinde olan Sevakin'e de uğrar. Gece cinlerle yatan cariyelerin aynı gece cinlerden çocukları olur. Bunun üzerine Süleyman peygamber onları denizin dibine hapseder. Cinlerin ailelerini adadan ayırmamaları, gün batımından sonra gidip gün doğmadan geri dönmeleri şartıyla denize girmelerine izin verilir. Firavunlar, Romalılar, Emeviler, Abbasiler ve ardından Türkler geldiğinde her seferinde Karadeniz çamuru ile deve sütü karıştırılarak yapıların yenilendiğine dair bir efsane oluşur. Bu harç çimentodan çok daha güçlü bir malzemedir. Bu yüzden yapılara 'cinler tarafından inşa edildi' anlamına gelen 'Sevahu Cin' adını verilir. Büyükler, adada gün batımında başlayıp

[70] Wikipedia, "Suakin", 20.11.2017.

[71] Wihelm Junkers, **Travels in Africa During The Years 1875-1878,** çev. A.H. Keane, I, London: Chapman, 1890, s. 47.

[72] Afrika'nın kapısı: Sevakin Adası,
Çevrimiçi 12.07.2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-kapisi-sevakin-adasi/1015097

[73] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 194.

[74] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** s. 1-2.

sabaha kadar devam eden sessizliğin sebebini geceleri cinlerin denizden çıkmalarına bağlarlar.[75]

Diğer bir anlatıya göre de: Romalı sezarlardan biriyle dost olan Habeşistan krallarından biri, ona hediye olarak yedi bakire gönderir. Bir gemiye binip Sevakin'e gelen bakireler burada yedi cinle karşılaşırlar. Cinlerin alıkoyması sebebiyle evlenerek Sevakin'de kalırlar. Bu yedi bakirenin yedi çocuğu olduğu için şehrin adı 'Seb'a Cin' (Yedi Cin) olarak kalır. Sonra bu isim zaman geçtikçe önce 'Sevacin'e ve ardından 'Sevakin'e dönüşür.[76]

Sevakin adı için anılan diğer bir söylem ise adanın mahkûmların kaldığı bir yer olarak anılmasıdır. Sevakin "Sujun" yani yerel dilde "hapishane" anlamına gelen kelimeden türemiştir.[77] Plinius'a göre, Succhae diye bilinen şehir Sevakin'dir.[78] Şehrin ilk sakinlerinin Puanitler olduğu ve eski çağlardan beri bu bölgedeki en aktif limanın Sevakin olduğu tahmin edilmektedir.[79] Ptolemiesler döneminde (M. Ö. 332-30) "Port of Good Tidings", *Müjde Limanı* adıyla güvenli bir liman olarak bilinmektedir.[80]

Çok geniş olmayan Kızıldeniz'in karşı komşuları Arabistan ve Doğu Afrika kıyıları arasındaki karşılıklı limanlar bu iki bölge halkının birbirleriyle karışmasına vesile olmuştur. Kızıldeniz'i nispeten kısa sürelerde geçmeyi mümkün kılan, denizin karşı uçlarındaki eşleşen liman çiftlerinde; Kuseyr ile Vecih, Berenike ile Yenbu, Sevakin ile Cidde, Masavva' ile Hudeyde ve Asab[81] ile Moha arasında karşılıklı gidip gelmeler[82] neticesinde Araplar, Doğu Afrika'nın, Bece kabilelerinin güzel

[75] Mina Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin". Çevrimiçi 09.07.2021. https://www.indyturk.com/node/384641

[76] Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası", Olarak Bilinen Sevakin".

[77] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, s. 273.

[78] Grohman, "Sevakin", 523; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 276.

[79] Nour, "Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti", s. 2; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 273.

[80] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 194.

[81] Assab, عصب

[82] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 192.

kızlarıyla evlenerek bu bölgelere barışçıl olarak yerleşmişlerdir[83] (Çiz. 2b). Arapların Beceler ile olan ilişkileri İslam öncesinde başlamıştır. İslam sonrasında da asırlar boyu Doğu Afrika'ya sayısız göç dalgaları olmuştur. Melezler bir süre sonra maderşahi geleneğin etkisiyle şefler haline dönüşmüştür. Ebu Abdulrahman El Amri'den sonra Nûbe ve Becelerin kapıları Araplara açılmış ve idare Araplara geçmiştir. Özellikle, Himyer, Saba ve Hadramut'tan gelen Araplar İslam öncesinde ve sonrasında bölgeyle karışmışlardır.[84] İbn Battûta 1330 yılında Sevakin adasına uğradığında oranın hükümdarının Zeyd b. Ebû Nümeyy olduğunu ve onun babasının Mekke emiri olduğunu yazmıştır. Battûta'nın verdiği bilgiye göre: Şerif b. Zeyd'in dayısı Bece[85] kabilesindendir ve bu kabile tarafından getirilmiştir.[86] Bununla birlikte zaman içerisinde Sevakin yerlilerinin de Yemen'de çeşitli köy ve kasabalara yerleştikleri görülmektedir.[87]

Arabistan'dan başka Sevakin'in tarihi bağları güçlü olduğu diğer bir bölge Mısır'dır. Antik çağlardan beri sırasıyla Romalılar, Tolunoğulları, Memlükler ve en son Osmanlılar döneminde de bu ilişki devam etmiştir. Bece kabilesi İslamiyet'i kabul etmesine rağmen Sevakin'de ölen yabancı tüccarların malları hangi milletten olursa olsun kral veya şehrin yöneticisine kalmaktaydı. Mısır'da hüküm süren Memlüklüler tarafından (1250-1517) bu durum başlangıçta onaylanmışken, gerçekleşen olaylar sonrasında Sevakin dahil Kızıldeniz sahilinde yer alan birçok adada kontrol sağlanmış, gerektiğinde adaya müdahale edilmiş ve yöneticileri değiştirilmiştir. [88]

---

[83] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 195; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 278.

[84] Abdo Osman Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2008, 386; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 279-280.

[85] Bunlar o dönemde çoğu hala putperest olan Bucalar olmalı; **İbn-i Battûta Seyahatnamesi**, s. 75 (7. bölüm 24 nolu dipnot).

[86] **İbn-i Battûta Seyahatnamesi,** c. I, s. XXVII.

[87] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 442.

[88] Nihal Şahin Utku, "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. XIX, S. 2, 2014, s. 126.

Memlükler, Mısır'ın güney sahilinin en uç noktasında, Sudan sınırı yakınında ve Cidde'nin tam karşısında yer alan Ayzab/Aydab limanına[89] daha çok önem vermişler Sevakin'in idaresini de yerel yöneticilere bırakmışlardır.[90] Memlüklerin 1310 yılındaki sınırları batıda Trablus, güneyde Aswan ve Sevakin'den kuzeyde Pyramus'a, doğuda Fırat'a kadar uzanmıştır.[91] Memlük hakimiyeti esnasında XV. yüzyıl sonlarında Portekizlilerin oluşturduğu haçlı ittifıkı, Hindistan, Somali, Doğu Afrika ve Eritre sahillerini ele geçirmiş, Sevakin'de hedef seçilmiştir.[92] Ancak Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı alması Portekizlilerin amaçlarını engellemiştir.

1.2.3. Osmanlı Döneminde Sevakin

1517'de Mısır'ın fethinden sonra Sevakin adası büyük bir kaza haline gelmiş bu kaza idaresinde beylerbeyi, kaymakam ve mutasarrıflar görev yapmıştır.[93]

Sevakin, Kızıldeniz'in batısının tepelik olması ve arazi koşulları nedeniyle Afrika'nın iç bölgelerinden daha çok Batı Arabistan kıyı şehirleri ve Mısır ile etkileşim içerisinde olmuştur.[94] Dolayısıyla Sevakin üzerinde Nûbe'den çok Mısır ve Hicaz bölgesinin etkisi görülmektedir. Bu bölgelerin arasında bulunan bağ, Mısır'ın fethi peşi sıra Sevakin dahil birçok bölgeyi de kendiliğinden Osmanlı idaresine dahil etmiştir. Nour'un tezinde yer alan bilgiye göre; Memlüklülerin Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte Memlüklere bağlı olan Sevakin de Osmanlı Devleti'ne

[89] Utku, "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", s. 126.

[90] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 7-8-9.

[91] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 195.

[92] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 9-10.

[93] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** 70. Willem Jansz Blaeu (1571-1638)'nun, "Africae nova descriptio", başlıklı haritasında "Suaquem" ismi sadece ada üzerinde değil, altlı üstlü iki yerde yazılarak daha geniş bir alan gösterilmiştir. Africae nova descriptio. Çevrimiçi. 31 Ocak 2022. https://collections.library.yale.edu/catalog/15512933.

[94] Yunus Ballı, **Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505- 1821)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 16.

katılmıştır.[95] Başka bir kaynakta, Sevakin'in Osmanlı idaresinden önce Bolo İslam Krallığı tarafından yönetildiği yazılıdır.[96]

Osmanlı Devleti'ne ne zaman katıldığı belli olmamakla birlikte[97] Nureddin Paşa layihasında da "*Sevakin'i cennet-mekan Sultan Yavuz Selim Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvan hazretleri fetih buyurduklarında"* şekline bir ifade bulunmaktadır.[98] 1525 tarihli bir Takrir'de[99] Sevakin'in Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne katıldığı, limanın kontrolünün II. Berekat'a[100] verildiği ancak bölgeden öşür talep edilmediği anlaşılmaktadır.[101] Ancak idari yapı ile ilgili kesin bilgilere 1554 yılında rastlamaktadır.[102]

Batı kaynaklarına göre 1516'da Sinan Paşa emrinde bir kuvvet Sevakin, Masavva ve Cidde'yi de ele geçirmiştir. Ancak Sevakin'in Osmanlı hakimiyetine girmesinin fetih yoluyla değil daha sonra buradaki beylerin Osmanlı hakimiyetini kabul etmesi sonucunda gerçekleştiği kanaati kabul edilmektedir.[103] Francisco Alvarez 1520'de Habeşistan'a geldiğinde Sevakin bir Osmanlı şehridir.[104] Şehrin Evliya Çelebi'ye göre, Sevakin iktisadi ve askeri bakımdan kilit bir noktadadır dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sömürge güçlerine karşı menfeatlerini koruyabilmesi ve Özdemir Paşa'nın siyasi stratejilerini gerçekleştirebilmesi için buranın elde

[95] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** s. 14-15-16.

[96] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", s. 388.

[97] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 2.

[98] BOA. İ. MVL., 248/9079, 1-4.

[99] Bir işi veya konuyu yazılı şekilde ilgili mercilere bildiren belge türüne "takrir" denir. Mübahat S. Kütükoğlu, "Takrir", **TDVİA**, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 471-472.

[100] II. Berekat, 1504-1525 yılları arasında Mekke emirliği yapmıştır. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde Osmanlı hakimiyetini tanıyarak Mekke'nin anahtarlarını bazı hediyelerle birlikte 12 yaşındaki oğlu Ebû Nümeyy ile Mısır'a padişaha göndermiştir. Bkz. Feridun M. Emecen, "Berekat", **TDVİA**, c. V, İstanbul 1992, s. 486-487.

[101] Uğur Demir, "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", **Osmanlı Araştırmaları**, c. XLIII, S. 43, 2014, s. 312.

[102] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 14-15-16.

[103] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 14-15-16.

[104] Orhonlu**, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti,** 2 (9 no'lu dipnot).

edilmesi gerekmiştir. Müslüman Beylerin Özdemir Paşa'ya itaatlerini bildirmesi sebebiyle birçok şehir savaş olmadan Osmanlı hakimiyetine girmiştir.[105]

Sevakin 1541 yılında, Portekiz Valisi Estevão da Gama'nın, Süveyş'e askeri seferi sırasında, Portekizli asilzade Dom João de Castro tarafından çizdiği haritada şehir mamur bir halde görülmektedir[106] (Hrt. 3a, b). Hindistan valisi Gama Süveyş'teki Osmanlı ordusunu yakmak için Kızıldeniz'in Afrika kıyılarına doğru giderek 1541'in mart ayında Sevakin'e uğramış ve gördüğü gelişmişliği bugün Portekiz'in başkenti olan Lizbon'la karşılaştırmıştır. Bu seferde yer alan Manuel de Lima, Portekizlilerin 50 Türkü öldürüp şehri yakıp yıktıklarını ve gemilerini altın ve gümüşle doldurup gittiklerini bildirmektedir.[107] Lizbon'la yapılan karşılaştırma aslında farazi değildir. Çünkü Osmanlı döneminde Kızıldeniz sahilleri de içerisinde olmakla birlikte; Arap şehirlerinde kurulan esnek sistem ile birlikte yerel farklılıklar ve merkeze olan uzaklık her şehirde farklı gelişmelere neden olmuş olsa da en bağımsız sayılabilecek eyalette bile merkezi idare varlığını hissettirmiştir. Böylece güvenlik sağlanmış, şehirler iktisadi ve fiziki yönden büyümüş nüfus artmış ve çeşitlenmiştir. O dönemde Arap şehirleri imar, iskan ve nüfus bakımından Avrupa şehirleri ile kıyaslanabilecek bir konuma yükselmiştir.[108]

[105] Karacakaya vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 21; Evliya Çelebi, c. X, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş, (1672-1690)**, s. 939-940.

[106] DomJoão de Castro-Roteiro do Mar Roxo- Suakin.jpg; Çevrimiçi. 19.04.2018
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dom_Jo%C3%A3o_de_Castro_-_Roteiro_do_Mar_Roxo_-_Suakin.jpg

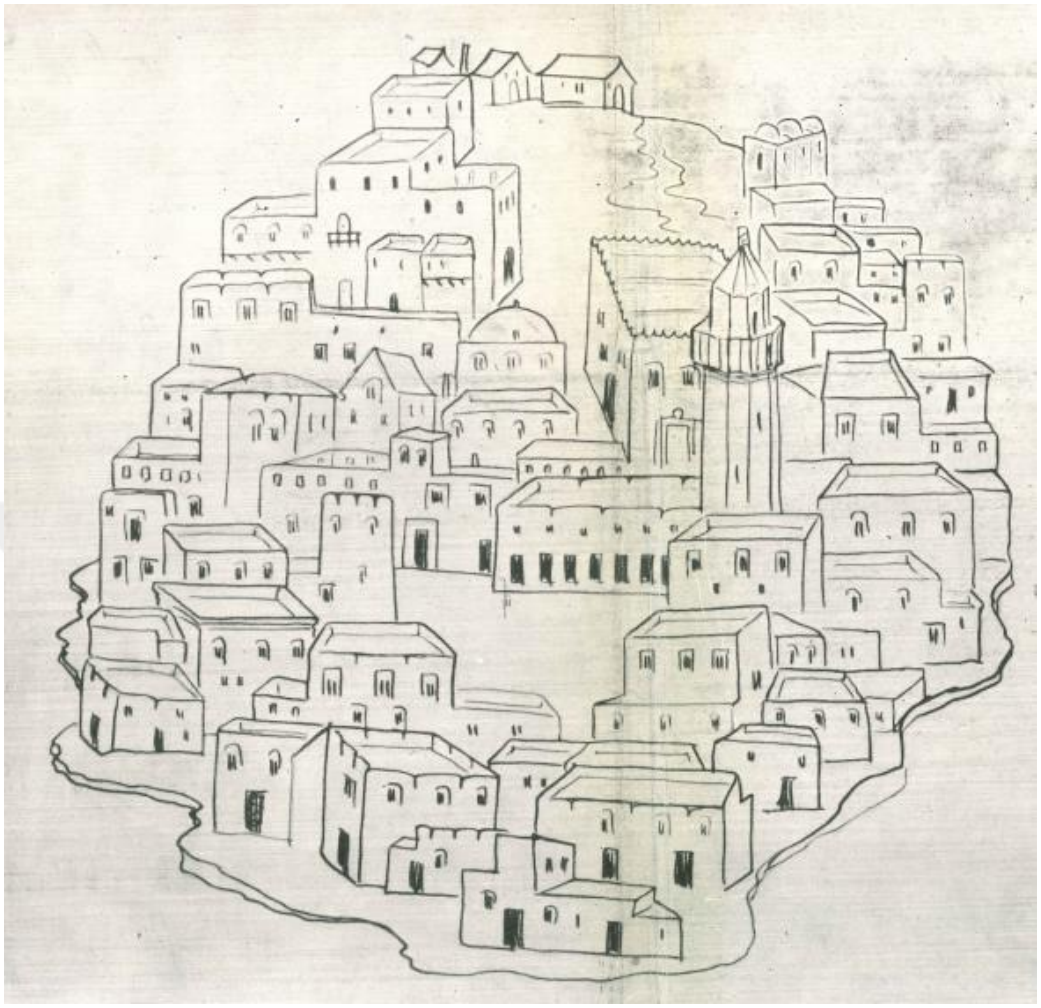
[107] Peacook, "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı", 68.

[108] Özel, "André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası", 580.

Çiz. 3a: Osmanlı dönemi, Dom João de Castro tarafından çizilen Sevakin adasının bilinen ilk haritası (1541)[109]

[109] DomJoão de Castro-Roteiro do Mar Roxo- Suakin.jpg; Çevrimiçi. 19 Nisan 2018

Çiz. 3b: Dom João de Castro'nun haritası (Buhari, 1959)

Sevakin'in ticari bakımdan önemli bir liman olması birçok ülkenin dikkatini buraya çekmiş, Kızıldeniz'de denizciliğin başlamasıyla birlikte de adanın adı zikredilmeye başlanmıştır.[110] Ticari açıdan adının zikredilmesi avantaj olmakla birlikte Portekizlilerin de iştahını kabartmıştır. Kızıldeniz'in güvenliği konusunda Osmanlılar Portekizlilere karşı savaşırken Memlüklerin tecrübeli kumandanlarından istifade etmiştir. Bu kumandanlardan biri olan Özdemir Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'a, bölgeyi korumak için Doğu Afrika'daki Hristiyan Habeş ülkesinin fethedilmesi gerektiğini bunun için de yeni bir Osmanlı eyaleti teşkil edilmesini

[110] İş Tecrübelerim ve Mesleki Bilgilerim, Çevrimiçi 30 Ocak 2022 http://meslekibilgilerim.blogspot.com.tr/

gerektiğini proje şeklinde sunmuş bu proje Kanuni tarafından desteklenmiştir.[111] Sevakin, Osmanlı Devleti'nin 1517 itibariyle bir eyaleti olan Mısır Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancakken,[112] Habeş Eyaleti'nin 1555 yılında kurulmasıyla Sevakin eyalet merkezi konumuna yükselmiştir.[113] Şehir, Osmanlı taşra teşkilatında sancak, beylerbeyi ve kaymakamlık merkezi olmuştur.[114] XVll. yüzyıl sonlarında, Masavva' ve civarları mahalli emirliklere bırakılmış Habeş Beylerbeyi Sevakin'de oturmuştur.[115] XVIII. yüzyılın başında ise Osmanlı Devleti'nin, Habeş eyaletine olan ilgisi azalmış, eyalet ve Sevakin'de idari değişiklikler yapılarak Habeş eyaleti artık müstakil değil Cidde ve Mekke-i Mükerreme Şeyhü'l Haremliği ile birlikte tanzim edilmiştir.[116] Şehir, 1819'da Hicaz ve Habeş valilikleri Vehhabi sorununun çözümüne katkı sağlayan Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya tevdi edilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında, kimi zaman Cidde kimi zaman da Mısır idaresi arasında el değiştirmiştir.[117] 1841 yılında Sevakin, Masavva' ile birlikte Cidde idaresine bırakılarak, 1846'da her iki şehir de salyaneli olarak Mehmed Ali Paşa'ya verilmiştir. Paşa 1849'da akıl sağlığının bozulması nedeniyle azledilince Sevakin ve Masavva' Hicaz'a bağlanmış,[118] 1865 yılında yönetimin babadan oğula geçmemesi koşuluyla yeniden Mısır idaresine, Hidiv İsmail Paşa'ya devredilmiştir.[119]

XVII. yüzyılda Osmanlı'nın sessiz durgun sularından olan Kızıldeniz, XIX. yüzyılda İngiliz sömürge faaliyetleri sebebiyle stratejik yönden önemli bir konuma gelmiştir.[120] İngilizler hem Hind Okyanusu liman şehirlerini hem de Basra körfezi

[111] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 16.

[112] Karacakaya vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 34.

[113] Ahmet Kavas, **Osmanlı Afrika İlişkileri,** Kitabevi, İstanbul, 2011, 50.

[114] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, iii.

[115] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 16.

[116] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 26.

[117] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

[118] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

[119] Najwa Mutahar, **Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 58.

[120] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 165.

şehirlerinin ticaretini konrol altında tutmak her türlü sermayeyi fazla masraf etmeden elde etmek istemiş bunun için de yavaş yavaş bölgedeki aktivitelerini artırarak, bölgeyi tanıma faaliyetlerini yürütmüşlerdir.[121] Bu anlamda 1848-1865 yılları arasında Sudan'da küçük bir İngiliz grubunun olduğu anlaşılmaktadır.[122] Bu yüzyılın yüzyılın son çeyreğinde Sevakin'in imarında da etkili olan İngiliz Gordon Paşa dikkat çekmektedir.[123] Gordon Paşa bu dönemde Sudan'a emperyalizmin yerleşmesinde önemli rol almıştır.[124] Hidiv İsmail Paşa döneminde ilk defa düzenli Türkçe eğitim verilmeye başlanmış ancak Gordon Paşa döneminde 1877 yılında bu okullar kapatılmıştır.[125] Paşa 1877 yılından sonra Sevakin'i kontrol altına almaya başlamıştır. Said Paşa ve İsmail Paşa dönemlerinde Sudan'ın iç kısımlarına keşif amaçlı birçok yabancı gitmiş ve zamanla bu durum olağan bir durum olarak kabul edilmiştir. Samuel Baker ve hanımı, P.M. Holt bunlardan en tanınanlarıdır.[126] Bu sürecin akabinde 1882'de Mısır'ın, İngilizler tarafından işgal edilmesiyle Sevakin bilinçli bir şekilde zayıflatılarak Port Sudan'a önem verilmiştir.[127] Sevakin ve Berber arasındaki kervan yolu üzerindeki ticaret yolunun kapanmasıyla ticaret durma noktasına gelmiş, 1883-1898 yılları arası Sevakin için kötü bir dönem olarak tarihe geçmiştir.[128] 1882 yılında Mısır'ın, İngilizler tarafından işgal edilmesiyle fiilen Osmanlı'dan ayrılan şehir, 1923'te yapılan Lozan antlaşmasıyla Mısır'a bırakılmış,[129] 1934'te ise Sudan'ın en verimli kıyı bölgesi olan Port Sudan'a dahil edilmiştir. Sonrasında ihmal edilen şehir harabe haline gelmiştir. Ticaretin ve ekonomik canlılığın büyük bölümü Port Sudan'a kaymıştır. Sevakin, eskiden beri

[121] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 444.

[122] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 129.

[123] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 120-124.

[124] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 121.

[125] Fatih Yol, **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2016, s. 67.

[126] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 120-124.

[127] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

[128] Grohman, "Sevakin", s. 523-524.

[129] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

süregelen yerli ticaretin buraya bağlı olması ve halkın burayı Kızıldeniz'in başlıca pazar yeri olarak görmesi nedeniyle ticari varlığını devam ettirmiş ve eskisi gibi hac kafilelerinin durak yeri olmaya devam etmiştir.[130] (Çiz. 4) Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Sevakin, başkent Hartum'dan idare edilmeye başlamıştır.[131]

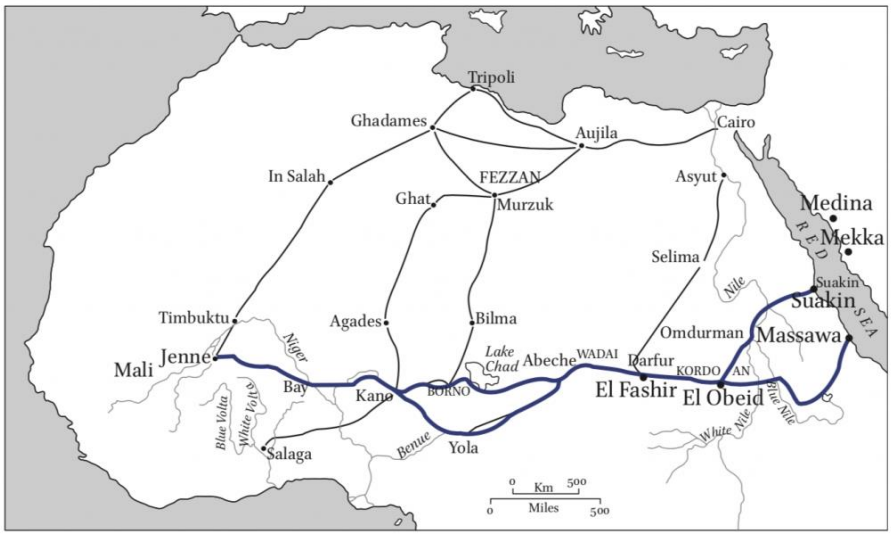

ILLUSTRATION 1 *Map of Sudan Route, from 'Permanent Pilgrims', p. XIV, by C. Bawa Yamba.*

Çiz. 4: Hacı adaylarının Sudan yolu rotası[132]

[130] Grohman, "Sevakin", s. 523-524.

[131] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

[132] Omdurman Through the Times. Çevrimiçi. 13 Mart 2022. https://artxdialogue.org/omdurman-through-the-times/ (Batı Afrika'dan gelen yolcular doğuya doğru Mekke'ye doğru yola çıktıklarında genelde yeterli paraları olmazdı. Bu nedenle yolculuklarını karşılayabilmek için rotaları üzerindeki yerlerde kalıp çalışmaktaydılar).

1.2.4. Etnik Yapı ve Nüfus

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sevakin nüfusunun yaklaşık olarak 8 bin kişi olduğu, bunlardan 3 bininin adada diğer bölümünün ise Geyf'te yaşadığı tahmin edilmektedir.[133] Blos 1936 tarihli makalesinde Sevakin ve Geyf'te 4000 kişinin yaşadığını daha önce bu sayının 30.000'in üzerinde olduğunu yazmıştır. [134]

Osmanlı döneminde gerek Arap şehirleri gerekse Mısır ve Kuzey Afrika şehirlerinin nüfusu hakkında bir kayıt bulunmaması[135] Sevakin için de bu yönde referans vermektedir. Sevakin'in kadim milleti şüphesiz Becelilerdir, ancak birçok Kızıldeniz sahil şehrinde olduğu gibi Sevakin'de de ticaret sebebiyle birçok ırk karışmıştır. Irk, dil ve gelenekler bakımından birbirlerinden farklı, Arabistan yarımadasından (özellikle Yemen'in ayrıca bir yeri vardır) Hindistan'dan, Habeşistan'ın diğer bölgelerinden[136] ve Anadolu'dan gelenlerden oluşan rengarenk gruplar şehirde kaynaşmıştır.

Burckhardt'ın tanımlamasına göre, Sevakin sakinleri XIX. yüzyılda Kızıldeniz'deki tüm limanlar gibi rengarenk bir ırka sahiptir. Arap ailelerin ataları, Yemen'e bağlı Hadramut'un *Shahher*[137] kasabasından yaklaşık bir asır önce buraya gelmişlerdir (XVIII. yüzyıl). Yemen ve Hicaz bölgesinde tüm kasabalarda bu göçleri görmek mümkündür. Diğer göçler ise İslamiyet'ten kısa bir süre sonra gerçekleşmiş ve Hadramut'tan gelenler ve diğer yabancı topluluklar Hadarib olarak anılmışlardır. Sevakin'de bulunan diğer yerleşimciler ise, Amar'ar (Benî Amir[138]), Bişarin, Arap, Hadendova ve Türk kökenli Bedevi kabilelerdir. Burckhardt'a göre, Türk asıllı olanlar, çoğunlukla, XVI. yüzyılın başında gelen Türk askerlerinin torunlarıdır ve

[133] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 447.

[134] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 271-300.

[135] Nelly Hanna, "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme", çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, **TALİD**, c. III, S. 6, 2005, s. 107.

[136] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 523–550.

[137] Bu şehir Google Map'te araştırılmıştır ve Yemen'de Sheharah kenti olabileceği tahmin edilmektedir.

[138] Nureddin Paşa layihasında Benî Amir şeklinde geçmektedir. BOA. İ. MVL., 248/9079, 1-4.

Asvan, İbrim ve Say gibi şehirlerde de benzer etkiler görülmektedir.[139] Hatta Yavuz Sultan Selim döneminde Kuzey Sudan topraklarına göçebe Türkler yerleştirilmiştir. Günümüzdeki Nûbe bölgesinde yer alan Brebre Kabilesi'nin, buraya yerleşen Türklerin yerli kadınlarla evlenmeleri vasıtasıyla Türk neslinden geldikleri bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.[140]

Burckhardt'a göre Sevakin'de yaşayan Türkler, atalarının Diyarbakır ve Musul yerlileri olduğunu söylemektedirler. Ancak bunların artık Hadariblilerden bir farkı kalmamıştır. Zaman içerisinde gelenler de Türk dilini unutmuş Arabistan yarımadasından gelenlerle akrabalık bağları kurmuştur. Sevakin'de insan ırkı ikiye ayrılırken: Eski Türklerin torunları dahil Hadarib, Hadendova v.b. halklardan oluşan Bedeviler ve karşı kıyının Arapları olan kasaba halkı ya da modern çağın Türkleri[141] olarak sınıflandırılmıştır.

Sevakin'de 1979 da yapılan bir çalışmaya göre 8 etnik grup tespit edilmiştir. Hem ticaret yapmak hem de işsizlikten dolayı gelen gruplar bir nevi geçmişe de refrerans vermektedir. Bu gruplar: Bece, Kesela, Raşayda, Takari, Jenobia, Tigre, Danakil ve Nûbelilerdir.[142] Bölgeyi ve şehri daha iyi anlayabilme açısından bu gruplar aşağıda açıklanacaktır:

1.2.4.1. **Beceler**

Beca[143], Bece, Nil nehri ile Kızıldeniz arasında yaşayan topluluklara verilen addır.[144] Roma döneminde "Blemmyes", Etiyopya'daki Aksum yazıtlarında "Bugas", olarak zikredilen ve orta çağlardan beri "Beja/Bece" olarak bilinen bu kabilelerin

[139] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 433.

[140] Yol, **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali**, 19.

[141] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 434.

[142] Eric George Kentley, **Suakin and its Fishermen: A Study of Economic Activities and Ethnic Groupings in a Sudanese Port,** University of Hull, Summary of Thesis Submitted for Ph. D. Degree, England, 1988 s. 273.

[143] Abdülkerim Özaydın, "Bece", **TDVİA,** c. V, 1992, s. 285-286).

[144] Özaydın, "Bece", s. 285-286.

ismi Rudyard Kipling tarafından, "Fuzzy Wuzzy" olarak telaffuz edlmiştir.[145] Hami kabilelerden oluşan bu toplulukların menşeleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.[146]

Becelilerin Doğu Sudan'daki varlıkları firavunlar dönemine kadar uzanmakta olup[147] Hadendova, Amar'ar (Benî Amir[148]), ve Bişarin olmak üzere üç gruptan oluşmaktadırlar.[149] En büyük grup Hadendovalardır. Bölge olarak en geniş alana sahip olanlar ise Bişarînlerdir. Atbara Nehri civarında yerleşik kabileler, kuzeyde ise göçebeler yaşamaktadır.[150] Burckhardt'a göre Dyaab dağlarının kuzeyinde Amar'ar kabilelerinin sınırları başlamaktadır. Amar'arlar Hadendovalılarla dost iken Bişarinlerle araları çok da iyi değildir.[151] Becelilerin yaşamları çok yakın zamana kadar neredeyse hiç değişmemiştir. Mısırlılarla ve Romalılarla ilişki içerisinde olmalarına rağmen, Beceliler üzerinde gerçek ve kalıcı etkiyi Müslümanlar bırakmıştır.[152]

134 mahalli dilin konuşulduğu Sudan'ın[153] doğusunda daha küçük gruplar arasında Kesela Helenga (orta çağda Bece ile karıştığı düşünülen Arap kökenliler)'sı, Tigre ve Bece dili To-Bedawie'nin "pidgin" formunu konuşan diğer Sudanlı kabileler, daha güneyde Setit ve Atbara nehirlerinin havzalarında ikamet eden bir zamanlar güçlü olan Hamran kabilesi yaşamıştır. Beni Amir'in bir kısmı To-

[145] Tarik Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, Part 2: Socio Economic and Governance Survey, The Cousteau Socıety, New York 2014, s. 54.

[146] Özaydın, "Bece", 285-286.

[147] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[148] Nureddin Paşa layihasında Benî Amir şeklinde geçmektedir. BOA. İ. MVL., 248/9079, 1-4.

[149] Kentley, **Suakin and its Fıshermen: A Study of Economıc Actıvıtıes and Ethnıc Groupıngs in a Sudanese Port**, s. 273.

[150] Peter K., Bechtold, "The Society and Its Environment", **Sudan: A Country Study**, ed. La Verle Berry, 2 (2015), 84; Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[151] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 448.

[152] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[153] Ahmet Kavas, "Sudan", TDVİA, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 462.

Bedawie, bir kısmı da Tigre dilini konuşmuştur. Arapça XIX. yüzyılda da az bir kısım Beceliler tarafından konuşulmaktayken diğer bir kısmının bundan hiç haberi olmamıştır.[154] Daha çok Geyf pazarına tereyağı ve koyun getiren komşu Hadendovalar Arapça öğrenmişlerdir. Sevakin'de genellikle Becelilerin bir kolu olan Bişarin dili konuşulmaktadır.[155]

Beceliler her zaman otoriteyi reddeden, göçebe özgürlüklerine büyük önem veren bir topluluktur. Genel olarak son 1500 yıldır yaşam tarzlarını veya şekillerini değiştirmemişlerdir. Deve ve keçi çobanlığı yapılmakla birlikte az bir kısım Doğu Sudan'ın kasaba ve şehirlerinde yerleşik yaşam tarzlarını benimsemiştir.[156]

1.2.4.2. Keselalılar (Kassala/Khasala) Sudan ve Eritre sınır bölgelerinde yaşayan ve Becelerin konuştuğu To-Bedawie dili ile birlikte Tigre dilini de konuşan topluluklardır.

1.2.4.3. Raşaydalar (Rashadialar), Arapça konuşmaktadırlar. Kentley'e göre 1950'li yıllardan sonra Sudan ve Eritre sınırlarından gelerek Sevakin'e yerleşmişlerdir.[157] Chekchak, bu topluluğun Arabistan'dan Sudan'a göç ettiğini yazmıştır.[158] Sevakin yolu üzerinde hala Raşayda ve Hadendova grupları çadırlarda yaşamlarını devam ettirmektedirler.[159]

1.2.4.4. Takariler, Hausa dili konuşan Müslümanlar olarak bilinmektedirler. Batı Afrika kökenli olan bu kavim Fallata olarak adlandırılsa da bu isim Sevakin'de çok kullanılmamıştır. Hacca giden bir kısım Takarilerin/Fallataların Sevakin'de

[154] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[155] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 446.

[156] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[157] Kentley, **Suakin and its Fishermen: A Study of Economic Activities and Ethnic Groupings in a Sudanese Port,** s. 16.

[158] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[159] Bilgi, 19 – 27 Şubat 2022 tarihlerinde yapılan Sevakin araştırma ve inceleme gezisinde görülmüş ve Fehad Muhammed ile yapılan söyleşiden bilgi alınmıştır. Burada çöl iklimi hakim olup her yer sıcak ve kuraktır.

kaldıkları düşünülmektedir. Köyde su kuyusu açan *Şata'*nın büyük olasılıkla Takari kökenli olduğu düşünülmektedir.[160] Geyf surları üzerindeki kapının Şata olarak adlandırılmış olması Takarilerin önceden de burada yaşıyor olduklarına referans vermektedir.

1.2.4.5. Jenobialar (Güney Sudan), Sevakin'de yaşayan Hristiyan halk olan jenobiaların tamamı olmasa da bir kısmının hapishanede yakınları olan kişiler olduğu ileri sürülen düşünceler arasındadır. Sevakin'de kendilerine özgü konuştukları bir dilleri yoktur.

1.2.4.6. Tigreliler, Eritre ve Tigre yaylalarından gelen ve Tigre dilini konuşan gruplardır. Afarca konuşan topluluklar, Danakil kökenliler ve Kordofan'dan gelenler topluluklar da de bu gruba dahil edilmişlerdir.[161]

1.2.5. Ekonomik Tarih

Sevakin'i tarih sayfasına çıkaran en önemli özelliklerinden ilkini ticari konumu oluşturmaktadır. Tezimize konu olan mimari oluşumların altında yatan en önemli sebeplerinden birincisi de yine ticarettir. Sahil şehirleri arasında gidip gelmeler zengin tüccarların rahat hereket etme barınma gibi ihtiyaçları, kültür alışverişleri "Kızıldeniz Stili" nin oluşmasındaki önemli etkenlerdendir. Aşağıda ticaret yolları ve ticareti yapılan mallar ile kısa bilgi verilecektir.

Sevakin, Kızıldeniz sahilinin batı yakasındaki eski ve ünlü limanlarından birisidir. Arabistan, Habeşistan, Mısır, Hindistan ve Çin kadar uzak yerler arasında gerçekleşen ticaretten beslenen refah seviyesi yüksek bir merkez olarak zikredilmektedir. Kızıldeniz'e uğrayan gemiler tarafından ziyaret edildiği için gezginlerin kitaplarında pekçok referans bulmak mümkündür.[162] Sevakin'in antik

[160] Kentley, **Suakin and its Fishermen: A Study of Economic Activities and Ethnic Groupings in a Sudanese Port**, 16.

[161] Kentley, **Suakin and its Fishermen: A Study of Economic Activities and Ethnic Groupings in a Sudanese Port,** 273.

[162] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 272.

Mısır ve Romalılar'a kadar uzanan, erken bir tarihte ticari bir liman olarak kullanıldığı düşünülse de[163] yapılan arkeolojik kazılarda Romalılar döneme ait bir kalıntı tespit edilememiştir.[164] Bu dönemde Kızıldeniz'in batı kıyısı boyunca üçü Mısır'da olmak üzere beş büyük liman dikkat çekmektedir: 1. Süveyş, 2. Kuseyr el-Kadim, 3. Berenike, 4. Aydab ve 5. Badi'dir[165] (Çiz. 2b).

Sevakin ticari yol ağının kilit noktasında yer almaktadır. Mısır Sevakin'in Akdeniz'e açılan kapısı, Sevakin'de Mısır'ın Kızıldeniz ve Hindistan'a açılan kapısı konumundadır. Bu güzergahda tespit edilebilen en erken ticaret yerleri Ptolemaios II. Philadelphus zamanında görülmektedir.[166] Sudan'dan fildişi, altın, deve kuşu ve köleler Mısır'a götürülüp pazarlanmıştır.[167]

Ticaret ağlarından Doğu ticaretinin önemli bir kolu, Kızıldeniz'den Süveyş'e, Süveyş'ten kara yolu ile İskenderiye'ye, oradan da İskenderun ve Akdeniz limanlarına uzanmıştır. Bu ticaretin en önemli maddelerini şeker, hurma, fildişi, kıymetli taşlar, sinameki, turunçgiller, pamuk, madenler, çeşitli boyalar, uzun elyaflı yün ve baharat oluşturmuştur. Sevakin limanından Cidde'ye özellikle hac zamanı yiyecek, deve, sığır ihraç edilmiştir. En yaygın olan ticaret köle ticareti olup toplanan köleler, Hindistan, Mısır ve Arabistan'a sevkedilmiştir. Eskiden beri önemli bir yer işgal altın ticaretinin yanında Sevakin civarında yaşayan Bedevilerin ürettiği hasırlar da buradan sevk edilmiştir.[168] Çok önemli bir merkez olan Hindistan'dan ipekli ve pamuklu dokumalar Osmanlı coğrafyasına, Mısır'a, Arabistan'a ve Suriye'ye sevkedilmiş limanlardaki taşımacılık Kızıldeniz'in sığ sularına göre inşa edilmiş özel

[163] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 194.

[164] Colin Breen, Wes Forsythe, Laurence Smith and Michael Mallinson, "Excavations At The Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", **Azania: Archaeological Research in Africa**, 46/2, (2011), 217.

[165] Breen vd., "Excavations At The Medieval Red Sea Port of Sevakin, Sudans", 208.

[166] MÖ 309–246), MÖ 283 yılından MÖ 246 yılına kadar Mısır'a hükmeden Ptolemaios kralı; https://tr.wikipedia.org/wiki/II. Ptolemaios.

[167] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 3-4; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 276.

[168] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 2-3.

gemilerle yapılmıştır.[169] Sevakin üzerinden gerçekleşen başka bir ticaret yolu ise bugünkü Sudan'ın iç bölgelerine kadar uzanmıştır. Bunlardan biri Berber'e ve hatta batıya doğru Dongloa'ya, diğeri Güneybatı sınırlarında Sennar'a giden iki ana kervan yolu ile bağlantılıdır. Aynı anda 500-1000 deveden oluştukları düşünülen bu kervanlarla pamuk, baharat, parfüm, ipek, pirinç, şeker, un, kahve, devekuşu tüyü, sinameki, susam, sakız, post, v.b. ürünler iç bölgelere sevkedilmiş, iç bölgelerden de fildişi alınmıştır.[170] Yine ticari anlamda Shendy ve Sennar'dan her yıl iki ila üç bin köle ithal edildiği, görülmektedir.[171]

XIX. yüzyılda tarımda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mümtaz Paşa döneminde Baraka Deltası'nda pamuk yetiştirilmeye başlanmış, arazi yerel şeyhlerden kiralanmış, onların pamuk tohumu ve diğer ihtiyaçları giderilmiş ve bütün pamuk Sevakin'de çırçır fabrikalarında işlenmiştir.[172] Southworth, 1872 yılı notlarında: Sevakin'in, Süveyş, Cidde ve Masavva' ile küçük bir ticareti sürdürdüğünü ve Hidivlerin, iskele, çırçır fabrikası kurmak için Atbara'nın kıyılarına taşınacak bazı devasa motorlar, kazanlar gönderdiğini ve bol pamuk bulunduğunu yazmıştır.[173] Hidiv İsmail Paşa, hem pamuğun değerindeki ani yükselişi hem de Nil vadisinde mahsulün toplu ekimi için ideal ortamı kullanmış posta hizmetleri, demiryolları, kanallar, deniz fenerleri ve askeri tesislerin inşası için çalışmıştır.[174] Sevakin'de meyve yetiştiriciliği göze ilişmemektedir. Sevakin'e yaklaşık üç saat mesafede, Osmanlı döneminde görev yapan paşaların sıcak mevsimde ikamet ettiği söylenen ve dere ile sulanan Dyaab Dağı'nda yalnızca erkek hurma ağaçlarının bulunduğu bunların da meyve vermedği bilgisi bulunmaktadır.[175]

---

[169] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 4.

[170] Riichi Miyake, Rumi Okazaki, "A Study on the Trading Routes Connecting the Red Seaand Ethiopia as Serial Heritages", ***Bull.*** Fuji Women's University, 2012, No. 49, Ser. II, s. 26.

[171] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 442.

[172] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 247.

[173] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 249.

[174] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 165.

[175] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 448.

Ticari merkez olmasının dışında Sevakin'in deniz ürünleri ve hayvansal gelirleri de vardır. Yelkenlilerle yapılan balıkçılık yanında özellikle Kızıldeniz'de suyun çekilme zamanlarında olta balıkçılığı da yapılmıştır. 1900'lü yıllarda avlanan kerevitler Sudanlılar tarafından sevilmediği için Fransa'ya ihraç edilmiştir.[176] İnci gelir kaynaklarından bir diğeridir.[177] Yoksul çocuklar tarafından toplanan sorumbak (صرمباق/kabuklu deniz ürünleri) dizanteriye iyi geldiği düşünüldüğü için Cidde'ye ihraç edilmiştir.[178]

Sevakin'de balıkçılık yanında hayvancılıkla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Sevakin Bedevileri tarafından oldukça fazla yetiştirilen sığırlar yağışlı aylarda Sevakin'e getirilirken diğer aylarda Hadendova'ya ait yerlerde, Dyaab veya Langay dağlarında güdülmüştür.[179]

Sevakin'in yakınlarındaki dağlarda Bedeviler tarafından paspaslar üretilmiştir. Su derileri ve hasırlar Cidde'ye ihraç edilmiş Cidde'den ise demir ithal edilip mızrak ve bıçak yapılmıştır. Öyleki her hafta mutlaka Cidde ile Sevakin arasında bir gemi gidip gelmiştir.[180] Bu dönemde denizlerde önemli bir güç olan İspanyolların doları değerlidir.[181] Züccaciye olarak XIX. yüzyılın son çeğreğinde Manchester'dan, Birmingham'dan çatal, bıçak takımları, metal eşyalar, Habeşistan'ın ve Sudan'ın iki büyük dağıtım merkezi Berber ve Kesela'ya Sevakin üzerinden gitmiştir ve bu dönemde yabancı ithal malzemelere talebin artışı ticarette başka bir hareketliliğide beraberinde getirmiştir.[182]

[176] Hansen, "Preservation of Sevakin", s. 17.

[177] Muhammed Tandoğan, "Kızıldeniz'in Stratejik Dehlek Adaları ve Osmanlı İdaresindeki Konumu", **Avrasya Etüdleri**, c. Xl, S. 2, 2011, s. 277-278.

[178] Burckhardt, **Travels in Nubia**, s. 441.

[179] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 447.

[180] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 442.

[181] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 444.

[182] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 250.

1.2.6. Din ve Yaşam

Putperest Beceler ile Nûbîler, V. yüzyıla kadar Mısır sınırları içerisinde bulunan Fîle adasındaki Isis tapınağına hacca gitmişlerdir. M.S. 350'li yıllardan sonra Habeşistan'da Hristiyanlık görülmeğe başlanmıştır.[183] XIII. yüzyılda Sudan'da bir kısım halk (Negro/Zenci) Hristiyanlığı kabul etmiştir.[184] Bir ihtimal burada kastedilen halk Jenobialar. Çünkü Sevakin'de yaşayan Hristiyan halk olan Jenobialardan bir kısmının hapishanede yakınları olan kişiler olduğu düşünülmektedir.[185] Günümüzde, XIX. yüzyılda gelen Hristiyanlara ait mezarlık alanları ile Sevakin'de küçük bir kilise bulunmaktadır.[186] VI. yüzyılda İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra gerek hicret amacıyla gerekse ticari amaçla Arap yarımadasından Sevakin'e göçler olmuş ve süreç içerisinde İslamiyet adaya ve hinterlandına yayılmıştır.[187] X. yüzyılda bir Türk elçisinin Sevakin'e gelerek şehir halkını İslam dinine davet ettiği günümüze ulaşan bilgiler arasındadır.[188] Bu elçinin İhşidiler'den veya Tolunoğullarından olması muhtemeldir. Burckhardt burada yaşayan halkın çöl halkı kadar dindar olmadığını hatta Ramazan orucunu bile çok az kişinin tuttuğunu yazmıştır.[189]

Sevakin'de Kültür ve Yaşam

Sevakin'i 1814'te ziyaret eden Burckhardt'ın notlarına göre şehirde Şeriat veya İslam hukuku yerleşik Beceler için çok fazla önemli değildir. Alışılmış Bece yasası olan "*Salif"* e, şeriat veya modern Sudan yasalarından daha çok önem

[183] Ballı, **Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505- 1821)**, s. 18.

[184] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 13; Blos, "The Story of Suakin", 1936, 281.

[185] Kentley, **Suakin and its Fishermen: A Study of Economic Activities and Ethnic Groupings in a Sudanese Port,** s. 273.

[186] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 10; Dağ, **Tarih İçinde Sevakin Adası**, s. 53.

[187] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 5; Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 386.

[188] Ahmed Salah Buhari, "Sudan'ın Tarihi Suakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış", 93; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 280.

[189] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 447.

verilmiştir. Misafirperverliğin önemini vurgulayan salif, en küçük darbeden cinayete kadar değişen her türlü fiziksel yaralanma için ceza oranları ve tazminat çeşitliliğini içermektedir.[190] Beceliler birbirlerine karşı muhafazakar, gururlu ve mesafeli, yabancılara karşı ise oldukça çekingen olarak betimlenmişlerdir.[191] Burckhard adada bir kadı, bir müftü ve bir devlet okulu bulunduğunu ve sadece iki veya üç kişinin eğitimli olduğunu yazmıştır.[192]

Sosyal yapı bakımından Becelerin maderşahi bir yapıya sahip olmaları, Mekkelilerin Kızıldeniz'in Afrika sahilleri ile eski ticari münasebetlerinin olması burada Beceler ile karışan Arap tacirlerinin yerleşmesini kolaylaştırmış ve melezlerin artmasını sağlamıştır. İbn Battûta 1330 da burayı ziyaret ettiğinde Becelerin valisinin bir Mekke emirinin oğlunun olduğunu görmüştür. Zaman içerisinde halkın önde gelenleri yavaş yavaş İslam'ı kabul etmiştir. Makrizi bu Müslümanları Hadarib olarak adlandırmıştır.[193] Geçim kaynağı ticaret olan Araplar İslam öncesinde de Habeşistan ve diğer Afrika şehirlerine gelerek Hindistan, Irak, İran, Şam, Suriye gibi ülkelerden getirdikleri ürünleri sattıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Araplar hem coğrafyayı biliyor hem de ticaret sebebiyle halkı tanıyordu.[194]

Sevakinliler fiziki olarak; kalın ve gür saçlıdırlar. Saçları yağlı olup tahta şişle tutturulmuştur. Genelde ince ve çok kısa sakalları ile yakışıklı ve etkileyici özelliklere sahiptirler. Siyaha yaklaşan koyu kahverengi, *Negroe* çehresinden uzak, oldukça sağlam ve kaslı bir ırka sahiptirler.[195] Suda omzun üst kısmına kadar dik bir duruşta vücudu tutma konusunda özellikle beceriklidirler ve usta yüzücüdürler. Öyleki denizde dik durarak gezmeleriyle karadaki gezme hızları yakındır.[196]

---

[190] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[191] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 84.

[192] Burckhardt, **Travels in Nubia,** 446.

[193] Grohman, "Sevakin", s. 523.

[194] Sezai Çelik, **Emevîler'de Ticarî Hayat,** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 6.

[195] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 438.

[196] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 446.

Burckhardt, Sevakin sakinlerinin ateşli silahları kullanmadıklarını ve Geyf'te de çok az kişinin ateş etmeye cesaret ettiğini yazmıştır. Genellikle Nûbelilerle aynı silahları, kılıç, mızrak ve bıçak gibi aletleri kullanmışlardır. Kasabada at bulunmakla birlikte tek hörgüçlü develer daha çok tercih edilmiş, bu tek hörgüçlü develer savaşlarda en hızlı süren kişi tarafından sürülerek düşmanı şaşırtmak için kullanılmıştır. Geyf'teki hemen hemen her evde tek hörgüçlü bir deve bulunmaktadır.[197] Sevakin kervanları, Hicaz'dakiler gibi, uzun bir sıra halinde seyahat etmektedirler. Mısırlılar bunun tersidir geniş alana yayılarak yürürler. Çünkü yüklerden herhangi birinde sorun çıkarsa, arkadakiler gelmeden deve hattın dışına çıkarılarak düzeltilebilir. İkinci durumda, tek bir devenin başına herhangi bir şey geldiğinde tüm kervanın durması gereklidir. Bağdat'tan Halep ve Şam'a, bazen iki bin deveden oluşan ve yan yana yürüyen kervanlar yaklaşık bir milden fazla bir alana yayılmıştır.[198]

Bazı Giysileri: Burckhardt'ın verdiği bilgilere göre XIX. yüzyılda Sevakin Bedevileri ve Hadaribler Nûbe Bedevileriyle tamamen aynı özelliklere, dile ve giysiye sahiptir. Genel olarak halk Sennar'dan ithal edilen "*damur",*[199] gelir düzeyi yüksek olanlar ise Hint "*cambrice*si"nden[200] yapılmış Nûbe gömleği giyinmektedirler. Bununla birlikte Nûbe'nın diğer bölgelerinde nadiren kullanılan başka bir elbiseyi Burckhardt şöyle tasvir etmiştir: Bir ucu bele sarılır, diğeri göğsün ve sol omzunun üzerinden gevşek bir şekilde aşağıya sarkar, bacaklar ve vücudun üst kısmı tamamen çıplak bırakılır.[201] Kadınlar ise Arap yarımadasındaki kadınlar gibi örtülü giyinmektedirler.[202]

---

[197] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 447.

[198] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 430.

[199] Damur: Kaba pamuklu kumaş. Bknz: Leif O. Manger, **The Hadrami Diaspora: Community-Building on the Indian Ocean Rim**, Berghahn Books, New York 2010, 71.

[200] Cambrice, keten ve pamuklu kumaştan yapılan çok hafif kumaş (Bilgi, Hindistanlı arkadaşım Saleem Ansari'den edinilmiştir).

[201] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 438.

[202] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 445.

Müzik konusuna gelince Beceliler, müzik aletlerine karşı duyarlıdırlar, özellikle de gitara benzeyen "rababa"[203] adlı çalgı aletiyle birlikte şarkı söylemektedirler. Deve çobanlığında ünlü oldukları için, develer şarkılar için en popüler konulardır, köy, dağ, iyi otlaklar gibi özel bir yerin özlemi de konu edilmekle birlikte kadınların güzelliği de başlıca temalar arasındadır.[204]

Sevakin'in kuruluş efsanesinin kahramanları olan cinlerle ilgili enstentaneler XIX. yüzyılda da farklı konular da sosyal yaşamın bir parçası olmuştur. Kadınların çeşitli tedaviler için cin - zar ritüelini (tefler ve tütsüler eşliğinde özel dansların yapıldığı ve özel cümlelerin söylendiği bir halk geleneği) yaptıkları anlatılmaktadır. Rivayete göre: Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın eşi, hiçbir doktorun tedavi edemediği bir hastalığa yakalanır. Son çare olarak zar ritüeli için Sevakin'de zar şeyhine haber gönderilir. Kadın şeyh ve grubu tefleriyle birlikte Kahire'ye giderek Mısır Hidivi'nin karısını iyileştirirler.[205]

1.2.7. Mimari

Küçük ancak mimari bir stilin somut izlerini yansıtması bakımından büyük olan Sevakin Osmanlı hakimiyetiyle birlikte gelişmiştir.[206]

Osmanlı kültür yapısında, etkileşimde olunan toplumların örf ve adetlerinden etkilenildiği ve onları etkilediği, bu yerlerde şenlendirme politikası kapsamında çeşitli imar faaliyetlerinde bulunulduğu, ihtiyaca göre, savunma yapıları, ibadet mekanları, ticari mekanların inşa edildiği görülmektedir. Yine fethedilen yerlerin idari birimlere ayrılarak teşkilatlandırıldığı, şehir ve kasabaların varlık

[203] Rebap, genellikle Orta Asya'da kullanılan ve çeşitli biçimleri olan telli bir çalgıdır. Türkiye, İran, Arabistan, Kuzey Afrika, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde bazı mızraplı ya da yaylı çalgılara verilen ortak bir isimdir.

Çevrimiçi. https://en.wikipedia.org/wiki/Rebab

[204] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[205] Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin".

[206] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 13.

gösterdiği anlaşılmaktadır.[207] İmar edilen şehir ve kasabalara atanan devlet adamları bulundukları merkezlere mimari eserler yaparak hem hayır kazanmaya yönelik faliyetler gerçekleştirmişler hem de elde edilen gelirleri yatırımlara dönüştürmüşlerdir.[208] Benzer uygulamalar basitte olsa Sevakin'de de tekerrür etmiştir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Türkler Sevakin'i devraldıktan sonra limanı geliştirmiş, mercan taşından evler inşa etmiş ve kısa bir süre içinde küçük bir kuvvetle limanda bir Türk Paşa'sı bırakmışlardır.[209] Yavuz Sultan Selim döneminden sonra da şehrin ihtiyaçlarına ve imarına yönelik çalışmalar devam etmiştir.[210] Geyf'te süregelen kavgaların engellenmesi için inzibatların ikamet edebileceği karakollar inşa edilmiş, taştan yapılan su kuyularını korumak için büyük bir kale yaptırılmıştır.[211] Daha sonra görüleceği üzere Evliya Çelebi'nin kayıtlarının arasında su kuyularının korunmasına verilen ehemmiyet dikkat çekmektedir.[212] Greenlaw'ın tahminlerine göre Sevakin, 1629'da Yemen'e ulaşabilmek için bir üs olarak kullanılmış ve bu sırada daha büyük ve daha iyi evler inşa edilmiştir. Özellikle Hurşid Efendi'nin evinin temelleri muhtemelen bu dönemde atılmıştır.[213]

XVII. yüzyılda görülen şehir dokusu hakkında Evliya Çelebi tarafından detaylı bilgi verilmiştir: Evliya Çelebi: "Eski zamanda Lenduha'nın annesi Sevakine adlı kadının temaşagahı imiş, yapıları onundur" şeklinde bilgi vererek girmiştir şehir tanıtımına. Ancak hangi yapıları kastettiği açık ve anlaşılır değildir ve Lenduha[214] kimdir bu konuda da bir açıklama yoktur.

---

[207] Abas Jahjai, "Günümüz Kalkandelen Şehrinde Osmanlı İzleri", **Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 5 (Nisan 2020), 40.

[208] Ebel, "Osmanlı Şehir Tarihi'nin Görsel Kaynakları", 497.

[209] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 289.

[210] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 73-74

[211] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 76.

[212] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 10/2, s. 1005-1006.

[213] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin,** 13.

[214] Lenduha aynı zamanda kadınlar için kullanılan sıfat tamlamasıdır ve dev gibi anlamındadır, yalnızca Lehçe-i Osmanî'de kullanıldığına ilişkin bilgi bulunmaktadır. Kübra Çolak, **Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı,** Ankara Yıldırım Beyazıt

Evliya Çelebi, Sevakin'de toplam 260 tane, hepsi toprak örtülü kargir, hasır, kamış ve çalaştan yapılmış ufak tafek evlerden, Özdemir Paşa tarafından yaptırılan alçak minareli bir camiden, birkaç mescitten, 20 kadar çalı ve hasırdan yapılmış dükkandan, iskele başında Banyan kavimlerine ait birkaç mahzenden, bazı evlerde bulunan su sarnıçlarından ve deniz kıyısında Baş Kale, Orta Kale ve Boğaz Kale olmak üzere 3 eski kaleden bahsetmiştir.[215] Bu kaleler Geyf'tedir. Evliya Çelebi kagir evlerden bahsetmiştir ancak detaylı bilgi vermemiştir. Evliya Çelebi'den başka XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gemiyle seyahat edenler Kızıldeniz kıyılarında çoğunlukla kamış ve çamurdan yapılmış mütevazı evlerden, bazen de mercan taşı veya kerpiçten yapılmış beyaz badanalı evlerden bahsetmişlerdir.[216]

Evliya Çelebi'den sonra şehrin dokusu hakkındaki bilgileri Burckhardt'ta takip etmek mümkündür. Burckhardt'ın 1814 yılı gözlemlerine göre adadaki kasaba Cidde ile aynı şekilde inşa edilmiştir. Evler bir veya iki katlı olup mercan bloklarından yapılmıştır. Bu bakımdan Burckhardt, Evliya Çelebi'ye göre daha detaylı bilgi vermiştir. Burckhardt devamında, Sevakin'de yaklaşık altı yüz civarında evin varlığından, bunların üçte ikisinin harap halde olduğundan ve Sevakin'de 3, Geyf'te ise bir cami olduğundan bahsetmiştir.[217]

Burckhardt'tan sonra 1268/1851 yılında Sevakin'e gelen Mehmet Nuri Bey sayesinde Sevakin hakkındaki bilgiler takip edilebilmektedir. Mehmet Nuri Bey geldiğinde şehri susuz ve kalesiz bulmuştur. Yazmış olduğu layihada Sevakin'in o günkü durumu hakkında bilgi vermiştir.

Burckhardt'tan sonra 1268/1852 yılında Sevakin'e gelen Mehmet Nuri Bey sayesinde Sevakin hakkındaki bilgiler takip edilebilmektedir. Mehmet Nuri Bey geldiğinde şehri susuz ve kalesiz bulmuştur. Yazmış olduğu layihada Sevakin'in o

---

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 93, 85.

[215] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 10/2, 1005-1006.

[216] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", s. 243.

[217] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

günkü durumu hakkında bilgi vermiştir. Layihaya göre Sevakin adasında Hanefi ve Şafi olmak üzere iki cami, yüz elli taştan, yüz hasırdan ev, harabe bir hükümet sarayı, diğer adada (Karantina adası olmalı) on beş kadar taştan ve kireçten bürke (su havuzu), yanında bir kale bulunmaktadır.[218]

Kabaca radyal küçük ve oval bir yapıya sahip olan adanın iki anayolu vardır[219] (Fot. 1a, 1b), (Çiz. 6). Bu yollardan biri giriş kapısından Muhafaza Binası'na uzanan Reşid Paşa Yolu, diğeri, giriş kapısından Şinavi Bey'in evinin önünden geçen Çarşı Yolu'dur. Ada belirli bir plana göre yapılmamıştır; düzensiz, dar sokaklar ve değişen büyüklükte ve şekillerde blok evler inşa edilmiştir.[220] Hurşid Bey'in evi hariç eski tarihli evler genelde adanın güney yarısına inşa edilmişlerdir. Bu evlerin kuzey pencereleri kuzeydoğuya doğru bakacak şekilde tasarlanmıştır. Adanın kuzey yarısında Hurşid Bey'in evinden sonra yapıldığı tahmin edilen Hanefi Camii, Şafi Camii, Paşa'nın Evi (No: 184) (Çiz. 5, 6) ve Mısır tipi evler bulunmaktadır.[221] Sevakin Osmanlı idaresine girdikçe özellikle mimari anlamda Osmanlı tarzını daha çok benimsemiştir.[222] Sevakin ile ilgili usta veya mimarlar tarafından çizilmiş planlar olmasa da Kızıldeniz'in başka bir Osmanlı şehri Moha'da yapılan hükümet binasının planı (Çiz. 30a, 30b, 30c, 30d) ustaların ellerinde bir planın olduğunu göstermektedir. Ancak henüz bir usta adı tespit edilememiştir. Gezici ustaların zihinlerine çizilmiş planlar muhtemelen çeşitli şehirlerde uygulanmıştır. Ebel'in de ifade ettiği üzere kimi coğrafyalarda mimari çizimler pratik şekilde kullanılmıştır ve bu çizimler zaman içerisinde tahrip olmuştur. Ayrıca iş bittikten sonra çizimlerle pek ilgilenen olmadığı için günümüze çok az mimari plan ulaşmıştır[223] Muhtemelen Habeşistan'da veya Hicaz bölgesinde yapılan binalar ile

[218] BOA. İ. MVL., 248/9079, 1-4.

[219] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 12.

[220] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[221] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 12. Mısır tipi olarak adlandırılan binalar Memlük mimari etkilerini gösterdiği için ve bu özellikler Mısır'dan bu bölgeye yansıdığı için bu isimle adlandırılmışlardır.

[222] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", 155.

[223] Ebel, "Osmanlı Şehir Tarihi'nin Görsel Kaynakları", s. 498.

ilgili bir çizim bu sebeple günümüze ulaşamamıştır. Sevakin'in de içinde bulunduğu Kızıldeniz liman şehirlerinin mimari gelişimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu görülmektedir.[224] Sevakin'in inşaat ustaları kendisinden daha büyük bir şehir olan Cidde'den gelmiştir. Hicazlı ustalar Cidde'deki evlerle tamamen aynı yöntem ve tasarımları kullanmışlardır.[225] Bu sebeple adanın üzerindeki kasaba Cidde ile aynı şekilde inşa edilmiştir; evler bir veya iki katlı, taş bloklardan yapılmış ve düzgün bir görünüme sahiptirler.[226] İleride de anlatılacağı üzere Cidde'de ev mimarisi üzerinde en fazla etki Osmanlı dönemine aittir. Bu evler mimari planlama ve mimari unsurlar bakımından Mısır'da bulunan Reşid[227] kentindeki evlerle benzerlik göstermektedir.[228] Yine Cidde Kalesi'nin tamirinde çalışmak üzere Mısır'dan dülgerler ve sair işçiler ile bir mimar gönderilmesi hakkında Mısır beylerbeyisine verilen hüküm,[229] inşaatçıların Mısır, Hicaz ve Doğu Afrika arasında hareket ederek çalıştıklarını göstermektedir. Bu hareket ortak stillerin doğmasına neden olmuştur.

Mimari anlamda Sevakin ve civarındaki binalarda inşaat türü, malzeme ve stil yüzyıllar boyunca neredeyse değişmeden kalmıştır bu sebeple binaların hangi tarihte yapıldığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Sevakin, XVI. ve XX. yüzyıllar arasında Kızıldeniz kıyılarının etrafındaki Masavva, Cidde, Hudeyde, Yenbu, Asab ve Moha gibi inşa edilmiş ufacık bir Türk kasabası örneğidir. İnşa edilen binaların bir kısmı tahrip olarak yok olmuştur; diğer bir kısmı da ileri düzeyde bozulmuş ve yıkılmış haldedir. Calia; bütün binaların hepsi neredeyse bir yerel stilin parçalanmış örnekleri olarak görüldüğünü belirtmektedir ki bu da Kızıldeniz stilidir. Sevakin'de mimari, kıyı ikliminin gereksinimlerine uyarlanmıştır. Bununla birlikte, her kıyı

[224] Blos, "The Story of Suakin", 272.

[225] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[226] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

[227] Bkz. Reşid; Mısır'ın kuzeyinde bulunan kıyı bir kenti. XIX. yüzyılda, büyüleyici Osmanlı konakları, narenciye bahçeleri ve göreceli temizliği ile tanınmaktadır. Rosetta. Çevrimiçi 17.07.2020.
https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta;

[228] Darwish, "Architectural Effect of Islamicıwan and Triple Arched Facade on the Planning of Historical Houses, (Jeddah, Saudi Arabia as Example)", s. 383.

[229] BOA, A.DVNSMHM.d.., 23/564. (H-11.10.981)

iklimi birbirinden farklı yapı, malzeme ve teknikleri gerektirmiştir. Deniz esintisini yakalayacak ve evin her yerinde serbestçe dolaşmasına izin verecek, ancak sıcak kara rüzgarları ve öğlen güneşinin sert parıltısına engel olacak teknik Kızıldeniz kıyılarında gelişmiş Sevakin'e de yansımıştır. Evler iki veya üç katlı olup dikey yönde gelişmiştir. Binalar, esintiyi yakalamak için sokağa çıkan büyük güçlendirilmiş karakteristik *revşenlerle* donatılmıştır.[230]

XIX. yüzyılın son çeğreğinde Mısır hidivleri, Sudan'a atadıkları yabancı genarellerden şehirlerin imar edilmelerini istemişlerdir.[231] Hidivler tarafından görevlendirilen General Gordon'un isteği üzerine Alaaddin Paşa tarafından, Sevakin ile Geyf'i birbirine bağlayan bağlantı yolu inşa ettirilmiştir. Küçük Mısır tipi ev dizilerinin önünden ve Hinkel'in haritasında (Çiz. 6) 22 numara ile gösterilen Muhammed Bey Ahmed'in evinin kalıntılarının solundan geçen Reşid Paşa Yolu da bu dönemde Muhafaza Binası'na kadar uzatıldığı için[232] bu yol "Gordon Yolu" olarak adlandırılmıştır (Fot. 1b).

Hidivler döneminde görevlendirilen generallerden biri de Albay Kitchener'dır. Daha önce yapılan ancak sonradan tahrib olan surlar Kitchener döneminde yenilenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri kayıtlarında 1876 ile 1879 yıllarında Geyf'in yeniden bir sur ile çevrildiğine ilişkin yazışmalar bulunmaktadır.[233] Yapılan surların üzerine 1890'lı yıllarda Albay Kitchener tarafından inşa ettirilen bir giriş kapısı yaptırılmış ve bu kapı zaman zaman onun ismiyle anılmıştır.[234] Geyf'te surlar içerisinde Hadendova sakinlerine ait gecekondu tarzındaki evler, dükkanlar ve birkaç ilginç eski bina, büyük kubbesiyle Musa Zaviyesi ve Meczup Zaviyesi vardır.[235] Mîrganî tarikatının kurucusu Muhammed

[230] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 199-200.

[231] Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** 97.

[232] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts", Çevrimiçi 13 Mart 2020. https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition

[233] BOA, İ.MVL. 481/21828.

[234] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[235] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

Osman'ın 1832'de Sevakin'e geldiğinde biri Geyf'te ikisi Sevakin'de olmak üzere üç cami yaptırdığı kaydedilmiştir.[236] Geyf'teki cami çeşitli onarımlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Sevakin'de Hanefi ve Şafi olmak üzere iki büyük cami ile Hinkel'in haritasına göre toplam 10 zaviye vardır. Ancak adada Mirgani tarafından yaptırılan cami veya zaviye ismi zikredilmemiştir.[237] Bunlardan başka Geyf'te daha az ilgi çeken XIX. yüzyıl binaları: iki katlı okul; karakol, çırçır Fabrikası, eski hapishane kalıntıları Sevakin-Berber demiryolu teçhizatı ve kale ile duvardaki takviyeleri vardır. Ayrıca, Şeyh Şazelî Ebu'l-feth'e ait kubbeli küçük türbe bulunmaktadır. *Graham Noktası* olarak adlandırılan anakara ucunda ise Sitti Fatıma ve Şeyh Garib'in mezarları, Gordon koridorunun yakınında Şinavi Bey'in vikalesi bulunmaktadır.[238]

Tuzlu bataklıklar ve çöl benzeri bozkırların ortasında uzun bir vaha oluşturan Geyf'in dışında bahçeler ve palmiye bahçeleri ile çevrili su kuyuları bulunmaktadır. Bu kuyular şehrin ihtiyacı olan suyu karşılamaktadırlar.[239] Muhtemelen Yavuz Sultan Selim döneminde açıldığı bildirilen kuyular bunlardır.[240] Nüfus, ada kentindekinden çok daha fazladır. Çarşıda, işlerin yapıldığı sokaklar, demirci ve deri ustalarının yerleştği düzensiz şekilli yollar bulunmaktadır.[241] Ayrıca Geyf'in yerel mahalle ve pazar alanı olması sebebiyle caddelerinden birinde tamamen Bece kabileleri için oluşturulmuş çok sayıda berber dükkanı açılmıştır.[242]

[236] Adem Yerinde, "Muhammed Osman Mîrganî", **TDVİA**, c. XXX, 2005, s. 152-154.

[237] Yerinde, "Muhammed Osman Mîrganî", s. 153.

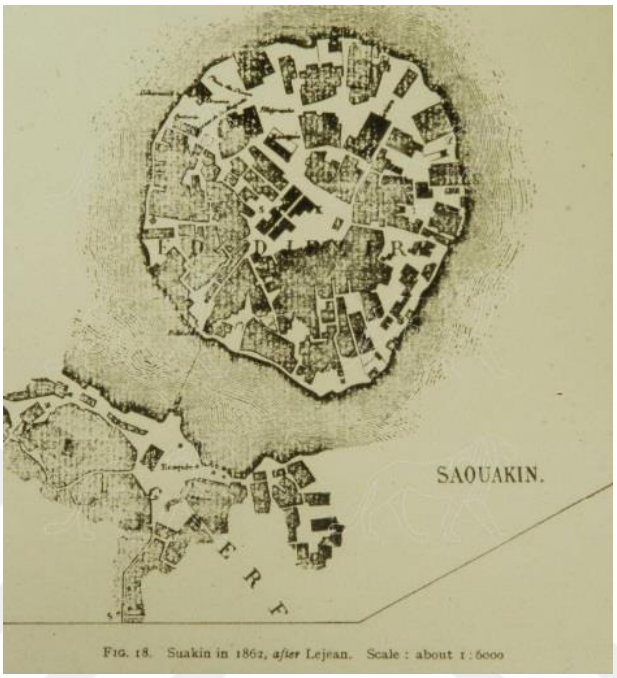
[238] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 12.

[239] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 192

[240] BOA, İMVL., 248-9079, 1-2-3-4.

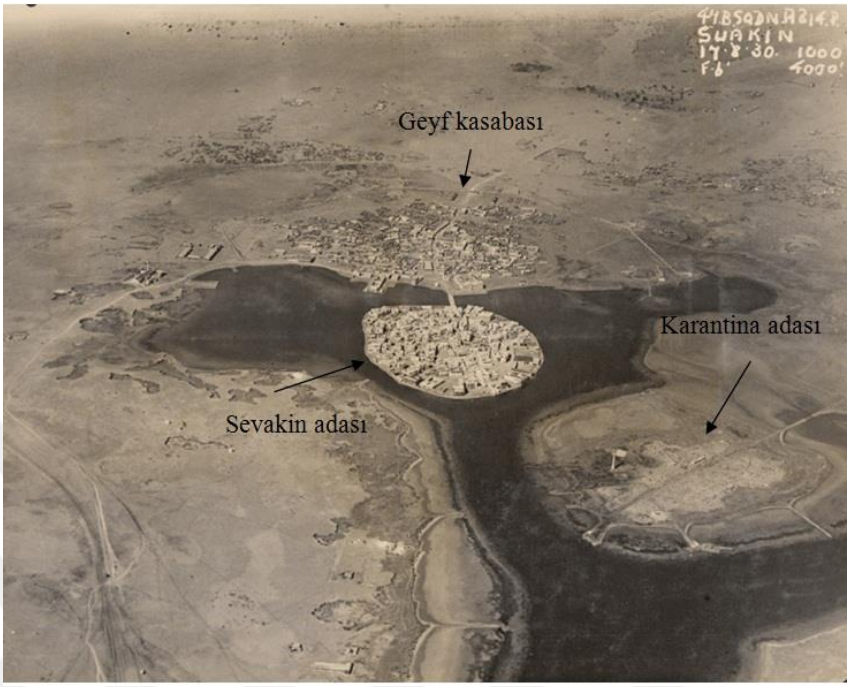
[241] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 192

[242] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 15.

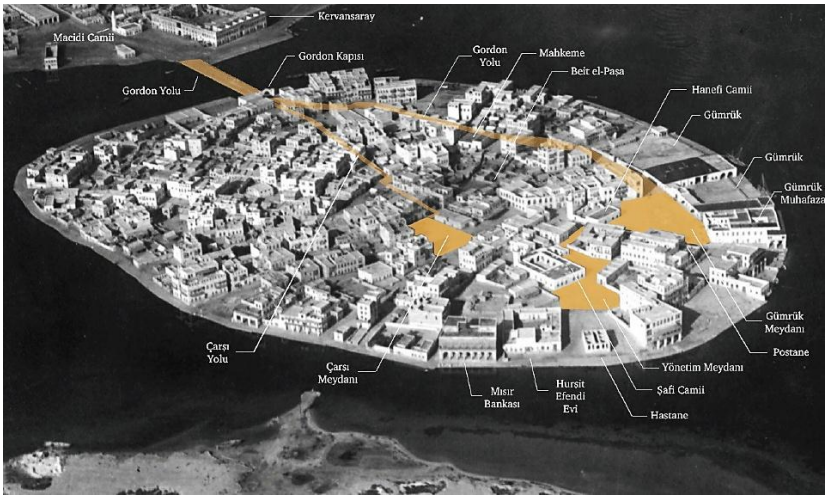

Çiz. 5: Sevakin Adası, 1862[243]

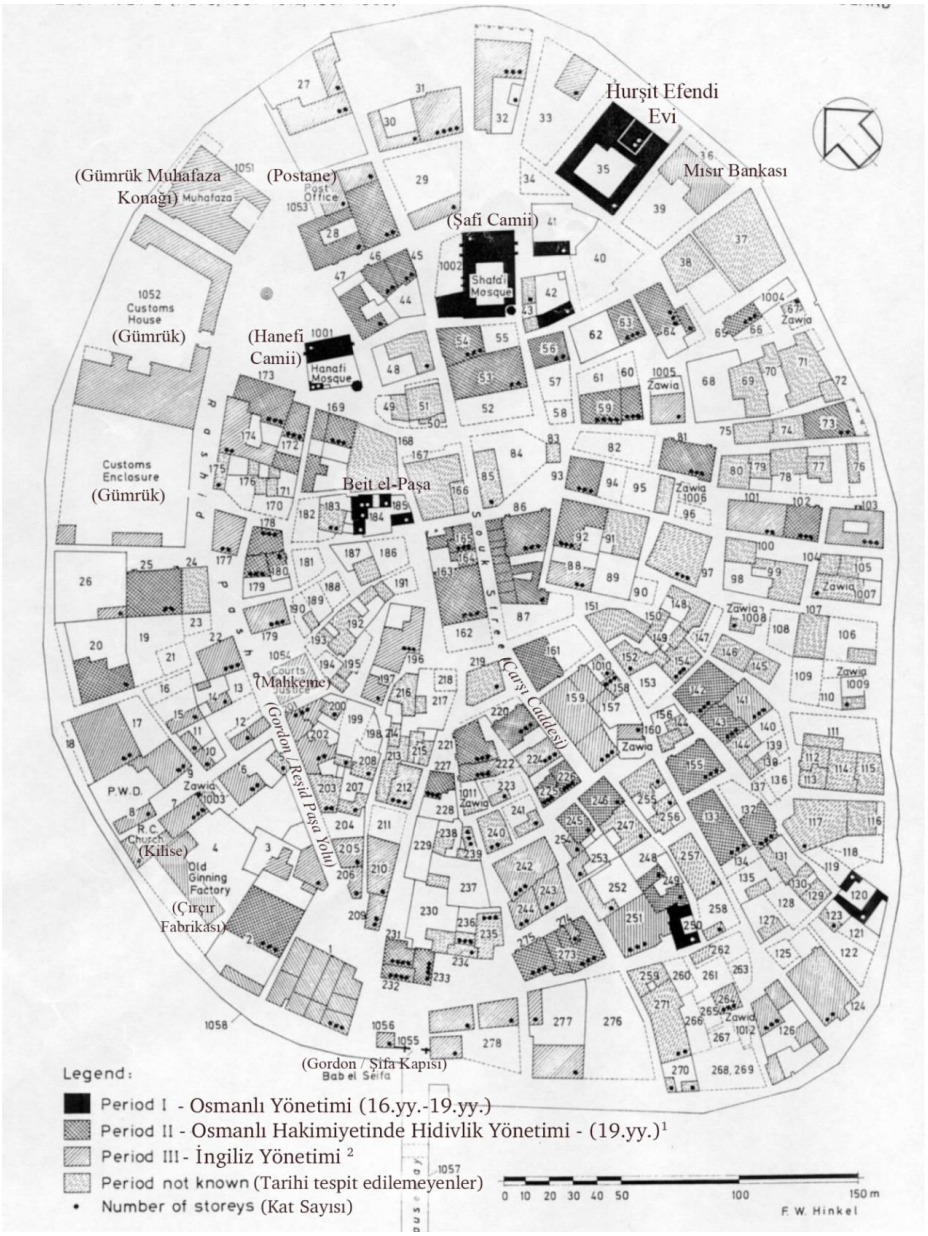
[243] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Çevrimiçi. 06.05.2022. https://www.sudanmemory.org/image/SAR-0001137/1/LOG_0000/

Fot. 1a: Sevakin adası, arkada anakara olan Geyf kasabası 1930 (BİMTAŞ)

Fot. 1b: Sevakin adası (A. C. Dağ, 2020: 33)

Çiz. 6: Hinkel'in Sevakin haritası (Dağ, 2020; 53)

Bir stili temsil eden Sevakin'de ki mimari oluşumun nedenleri ve yıkılma sebepleri şu şekilde tasnif edilmektedir:

1.2.7.1. Sevakin'de Mimariye Etki Eden Unsurlar

XIX yüzyıl Sevakin mimarisinin oluşmasında idare, ticaret ve mahremiyet etkisi öne çıkmaktadır.

1.2.7.1.1. Üslup Bakımından

Kızıldeniz liman şehirleri mimarisinde çeşitli üsluplar görülür. AbdulRaheem ve Rayis[244] bu stili; Erken İslam Mimari stili, Geleneksel stil, Osmanlı stili, Kızıldeniz stili ve Anglo Mısır stili olmak üzere beş grupta incelerken Greenlaw; çöl stili ve sahil stili olmak üzere iki başlık altında incelemiştir.[245]

Erken İslam Mimari Stili

VII. yüzyılda, Suriye'den Kuzey Hindistan'a, Kafkasya'dan Zanzibar'a kadar olan geniş bir coğrafyada İslam kültür ve etkisi kendini göstermiştir. Müslüman mimarlar İslami bir mimariyi geliştirmek için yerel yapı malzemelerini ve güçlü yapısal formları geliştirmeyi başarmışlar ve bu dönemde etkin mimari unsur olarak kubbe[246] ve tonozu kullanmışlardır.[247]

Geleneksel Stil

Müslümanlar, 7. Yüzyıl itibariyle Afrika'ya yerleşmeye başlamış XI. yüzyılın ilk çeyreğinde ise yönetmeye başlamışlardır. Geleneksel binaların doğası nedeniyle İslami prensipler ile sembolik ifadelerin kullanılması oldukça yavaş bir ilerleme sağlamıştır. Bununla birlikte uzun süren bir deneme yanılma sonrası ikisi arasında

[244] Olakanbi Bolaji AbdulRaheem and Osama Abdulwahab Rayis, "Style Generative Tool for Suakin Architecture", **International Journal of Architecture (IJA)** 2/1 (January-June 2016), s. 6.

[245] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin,** 8-9.

[246] Kubbe kullanımı için bkz. Yusuf Çetin, "Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekan Anlayışına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 35, 2015, s. 115-126.

[247] AbdulRaheem, Rayis, "Style Generative Tool for Suakin Architecture", 6.

İslam mimarisinin bir sentezi sağlanmıştır. Sevakin'de Erken İslam mimarisinin en erken örnekleri 1199-1200 tarihleri arasında inşa edilmiştir.[248] Bunlar namazgah şeklinde yapılan ibadet yerleri olmalıdır. Muhtemelen basit bir duvarla çevrilmiş ve üzeri bitkisel saplardan örtülmüş mekanlardır.

Osmanlı Stili

Sahil şehirleri, ticaret merkezleri olmaları sebebiyle bu merkezlerde servet birikimi meydana gelmiş, medeniyet ve şehirleşme yönünden iç bölgelerdeki yerleşimlere nazaran daha refah bir düzeye ulaşmışlardır.[249] Osmanlı Devleti döneminde sağlanan güvenlik ve tek elden idare, sahil şehirleri arasında rahatça gidip-gelmeler ortak mimari uygulamaları beraberinde getirmiştir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı döneminde inşa edilmiş Hurşid Efendi'nın Evi, Beit el-paşa olarak bilinen[250] Paşa'nın Evi ve Şinavi Bey'in Evi, Sevakin'de eşsiz sentez örnekleri olarak gösterilmektedir.[251] XIX. yüzyıl başlarından itibaren yeni bir Osmanlı etkisi görülmektedir. Kavalalılar döneminde hem Anadolu'dan hem de bizzat Avrupa'dan getirtilip çalıştırılan ustalar[252] bu bölgelerde kendi tecrübelerine binaen eserler ortaya koymuşlardır.

AbdulRaheem and Rayis, Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'u fethederek Roma İmparatorlu'nun İstanbul'daki devamı olan Bizans'ı ortadan kaldırmasıyla Ayasofya'da kullanılan kubbe mimarisini diğer coğrafyalara taşıdığını belirtmiştir.[253]

---

[248] AbdulRaheem, Rayis, "Style Generative Tool for Suakin Architecture", 6.

[249] Receb Muhammed Abdülhalim, El-Alakatü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta, 94.

[250] Beit, beyt, (Arapça بت ب): Ev, mesken, hane. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** Kubbealtı Lugatı, İstanbul 2010, s. 142.

[251] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", s. 6.

[252] Ahmet Ali Bayhan, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya Yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler" **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 19, Erzurum 2015, s. 58.

[253] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", s. 6.

Bu doğal bir ifade olmakla birlikte Türk mimarisinde kubbe kullanımı İstanbul'un fethinden önce Karahanlılarda, Gaznelilerde, Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında kullanılmıştır. Bununla birlikte Resûlîler döneminde (Yemen'de 1229 - 1454 yılları arasında hüküm süren Türkmen asıllı bir hanedan)[254] Yemen'de de kubbeli yapılar inşa edilmiştir.

Osmanlı mimarlığında kubbeli yapılar Sevakin'e de yansımış daha çok türbelerde kendini göstermiştir. Greenlaw'a göre Sevakin, Kızıldeniz sahil şeridinin etrafındaki diğer kasabalar gibi XVI. ve XX. yüzyıllar arasında inşa edilmiş küçük bir Türk kasabası örneğidir. Benzer özellikler Osmanlı hakimiyeti esnasında Masavva, Cidde, Hudeyde, Asab ve Moha da görülmektedir.[255]

Kızıldeniz Stili

Tezimize mevzu bahis Sevakin mimarisi Kızıldeniz stilinin numune bir örneği olduğu için bu bölüm daha detaylı incelenecektir. İlk olarak İngiliz mimar Derek H. Matthews (1953) tarafından dile getirilen Kızıldeniz Stili,[256] Autiero[257] AbdulRaheem - Rayis [258] ve Um[259] gibi akademisyenlerin araştırmalarına konu olmuştur. Sanat tarihi açısından Kızıldeniz şahirlerinde görülen üslup birliğinin "Kızıldeniz stili" etiketi altında ifade edilip edilemeyeceği şeklinde bir çekingenin olması sebebiyle[260] önce üslubun tanımı yapılacaktır.

[254] Cengiz Tomar, "Resûlîler", **TDVİA**, c. XXXV, İstanbul 2008), 1-2.

[255] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", 6-7.

[256] Serena, Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", **Research Papers For the National Built Heritage Forum Qassim Province**, Kingdom of Saudi Arabia, 2015, s. 82.

[257] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", s. 82.

[258] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", 1- 15.

[259] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243.

[260] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243-48.

Üslup: "Bir sanatçının, bir sanat çeşidinin veya bir sanat döneminin kendine özgü tasarım tarzı; belirli bir mekan ve zamanda, sanat alanında benzer gereksinme ve olanaklardan doğan anlatımları birleştiren ortak payda, stildir".[261] Bu bağlamda Osmanlı Döneminde Kızıldeniz sahillerinde görülen çoğunlukla kireç taşından yapılmış çok katlı, revşenli, beyaz badanalı, düz dam şeklinde örtülü, bazen avlulu, dendan süslemeli, içerisinde kare, yuvarlak veya ikiz pencere olan üç dilimli kemerli özelliklere sahip binalar Kızıldeniz stilinin temsilcisi olarak görülmektedirler.

Yukarıda belirtildiği üzere "Kızıldeniz üslubu/stili" tartışma konusu olmuştur. Bunun sebebine gelince: Kızıldeniz üslubu/stili veya tarzı birçok nedenden dolayı bir çalışma konusu olarak yeterince çalışılmamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri Kızıldeniz şehirlerinde bulunan yapılar hakkındaki metinsel ve görsel birincil kaynakların sınırlı olmasıdır. Modern mimari araştırmalar ve belgesel çalışmaları düzensizdir. Örnek olarak, Sevakin mimarisini işleyen çok sayıda çalışma varken Suudi Arabistan'daki Yenbu ve Masavva' gibi diğer liman şehirleri hakkında detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Kapsamdaki bu eşitsizlik, Kızıldeniz stilini dengeli bir şekilde incelemeyi zorlaştırmıştır ve nihayetinde bugün, söz konusu liman şehirlerinin çoğu yok edilmiş veya düzensiz bir şekilde modernize edilmiştir. Geçmişte inşa edilmiş veya yok olmuş binalar için belge temelli bilgilerin eksikliği Kızıldeniz evleri için güvenilir bir kronoloji oluşturmayı zorlaştırmıştır.[262]

Matthews'e göre XVI. yüzyılda Osmanlı dünyasının güney ucunda ortaya çıkan ve XX. yüzyıla kadar devam eden anıtsal olmayan bir yapı geleneği olarak, Kızıldeniz stili, Kızıldeniz liman şehirleri ile ilişki içerisinde bulundukları diğer şehirler arasında sürdürülen, kültürlerarası etkileşimin somut bir örneğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu stil kıtanın ve ulusun geleneksel modern sınırlarının ötesine geçmiştir. Sevakin, Masavva, Yenbu, Moha, Hudeyde ve Luhayye gibi şehirler ait oldukları ülkelerden ve bağlantılı oldukları iç bölgelerden daha ziyade kendi aralarında ortak mimari özellikler geliştirmişlerdir.[263] Tüccarlar ve denizciler

[261] Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yem Yayın, İstanbul 1985, s. 469.

[262] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 246.

[263] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243.

bu stilin doğmasında başrol oyuncularıdır. Çok katlı binaların zengin ve çok tipik bir dekorasyonu vardır. Bu binaların karakteristik özellikleri olarak cepheleri, ahşap öğeler ve alçı işleri öne çıkmaktadır. Bu stil, Kızıldeniz'in her iki tarafında XVIII. ve XX. yüzyılın başlarında eklektik ve büyüleyici bir mimari oluşturmuştur. Her ne kadar düzensiz ve az da olsa bazı şehirler ve mimarileri belgelenmiştir. Günümüzde belgelenen en iyi Kızıldeniz şehri Sevakin'dir.[264]

Bu konuda Varando ise şöyle demiştir: "Spatially very distinct is the "Red Sea House" type. Known locally as "Turkish Houses", these houses were built in the once important ports of Mocha, Hodeida and Al Luhayya for merchants and administrative officers, particularly during the Turkish occupations. They are two to four storey structures, with an internal stair. The ground floor is generally utilised for stores and shops which may have their own entrance and be unconnected with the residential part. The floor above contains the main sitting room {mqjlis), often with the characteristic wood latticed balcony known as rawshan or, colloquially, taqa turki (Turkish window) together with one or more sleeping/sitting rooms. A second floor contains private rooms and a semi covered court"

"Kızıldeniz Evi" tipi mekansal olarak çok belirgindir. Yerel olarak "Türk Evleri" olarak bilinen bu evler, bir zamanların önemli limanları olan Moha, Hudeyde ve Luheyye'de, özellikle Türk idaresi esnasında tüccarlar ve idari görevliler için inşa edilmiştir. İçten merdivenli, iki ila dört katlı yapılardır. Zemin kat genellikle kendi girişi olan ve konut bölümüyle bağlantısız olabilecek mağaza ve dükkanlar için kullanılmaktadır. Üst katta, genellikle revşen veya halk dilinde taqa Turki (Türk penceresi) olarak bilinen karakteristik ahşap kafesli balkona sahip ana oturma odası (meclis/kabul odası) ve bir veya daha fazla yatma/oturma odası bulunmaktadır. İkinci katta özel odalar ve yarı kapalı bir avlu vardır.[265]

[264] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", 82.

[265] Fernando Varanda, **Tradition and Change in the Built Space of Yemen: The Description of a Process as Observed in the Former Yemen Arab Republic Between 1970 and 1990**, Durham University, Durham 1994, s. 100.

Kızıldeniz mimari geleneklerinin Osmanlı yönetimi altında ortaya çıktığı ve bu limanların ortak yönetiminin geleneklerin dyayılmasını kolaylaştırdığı görülmektedir.[266] Bununla birlikte Um bu üslubun bir Osmanlı mimari üslubu olmadığını[267] veya Osmanlı merkez gücünün bu bina geleneğinin gelişiminde ve yayılmasında doğrudan bir rolü olmadığını belirtmektedir.[268] Ancak burada Devlet tarafından da yönlendirildiği belgelerle anlaşılan Mısır, Cidde, Medine, Yenbu, Hudeyde ve diğer şehirler arasında sürekli hareket eden gezici ustalar unutulmamalıdır.

Autiero'ya göre Kızıldeniz stili, Kızıldeniz sahilinin her iki yakasındaki birçok liman kentinde kendini kanıtlamış bir kentsel mimari gelenek olarak nitelendirilmektedir. Kızıldeniz sahilinin iki yakası boyunca çeşitli liman kentlerinde evlerin tarzlarında yerel farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan biri de temin edilebilirliğine değişen malzemelerdir. Mesela, Moha ve Hudeyde'de mercan taşı yerine bazalt kullanılmıştır. Ama özenle hazırlanmış ahşap işleri alçı süslemeler ile zenginleştirilmiş beyaz badanalı cepheler ve çok katlı binalar gibi birleştirici unsurlar da vardır. En belirgin özelliklerinden biri, zemin katı veya bir kısmı ticari faaliyetler için kullanılan binalardır. Kızıldeniz limanlarındaki badanalı, mercan taşı ve kerpiçten yapılmış evler iç bölgelerin baskın stillerinden çok farklıdır. Ortak alan kara değil denizdir ve Kızıldeniz stilinin deniz kültürü ve deniz nüfusuna, yani tüccarlara ve gezginlere atfedilmesi gerektiği düşünüldüğünde, bölgesel boyut daha iyi anlaşılabilmektedir.[269]

Yapılan araştırmalarda cami mimarisi Kızıldeniz stili içerisinde yer almamıştır. İslam mimarisinde de uygulanan bazı mimari unsurlar, Kızıldeniz sahil şehirleri ve Sevakin'de adeta birbirini tekrarlar niteliktedir. Ancak bu şehirlerde cami mimarisi çeşitlilik göstermemiştir. Genelde mihraba paralel veya dikey sahınlar,

[266] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 248.

[267] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243.

[268] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243-48.

[269] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", 82.

revaklı açık avlular, küçük sıbyan mektepleri ve sekizgen gövdeli minareler yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyılda örnekleri Moha'da (Şazelî Camii minaresi ve Sandal Cami kubbesi) görüldüğü üzere kimi camilerde örtü ve minare şekilleri değişime uğramıştır.[270] XIX. yüzyılda Kızıldeniz sahil şehirlerinde bu şekilde değişen cami mimarileri hakkında yeterli doküman olmadığı için hangi yapılarda ne tür değişimler olduğu bilinmemektedir. Ancak erken dönemde bir Osmanlı mimari yapılaşmasının olduğu ve XIX. yüzyılda değişime uğradığı kesindir. Bugün Somali toprakları içerisinde bulunan Zeyla şehrinde Osmanlı döneminde yapılmış olan silindir minare formlarının XIX. yüzyılın özellikle son çeyreğinde merdivenli minare şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yapılan bu değişimlerin sayısı bilinmemektedir. Bununla birlikte süreç içerisinde yapılan değişimeler ve gelişmeler Kızıldeniz mimari stilinin bir parçasıdır.

Genel anlamda Doğu Afrika'da Kızıldeniz stili yoğun olarak Mısır, Sevakin, Masavva, Eritre ve Etiyopya'da görülmektedir. Kıyı bölgesinde hem mimari hem de süsleme için mercan taşı kullanılmaktadır. Bu mimariye asıl ayrıcalık katan müşrefiyye yapılara dahil edilmiştir.[271]

Anglo-Mısır Stili

İngilizler, Mehmed Ali Paşa döneminde Sevakin'de görülmeye başlanmış ancak daha çok XIX. yüzyılın ikinci yarısında varlık göstermişlerdir. Başlangıçta çeşitli ticari faaliyetlerde bulunan [272] İngilizlerin etkisiyle oluşan mimari etki Anglo-Mısır stili olarak adlandırılmıştır. İngilizlerin bölgedeki mimari yansımaları arasında kavisli kemerler, evlerin üst katlarına ulaşan merdivenlerin dışarıda yer alması[273] ve revşenlerin yerine korkuluklu açık balkonların yapılması gösterilmektedir.[274]

[270] Bkz: Moha şehri, Sandal Camii

[271] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", 5.

[272] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 128-131.

[273] AbdulRaheem and Rayis, "Style Generatıve Tool for Suakın Architecture", 7.

[274] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 40.

Greenlaw bu dönemi küçümseyici tarzda eleştirmektedir. O, Batı'nın XIX. yüzyıldaki görünümünü, geleneksel mimari üzerindeki bir leke olarak görmüş, bu dönemden tanık olduğu aşırı özenli ve titiz bir dekorasyonun çöküş işaretleri olarak değerlendirmiştir.[275]

Grenlaw'ın Stil Değerlendirmesi

Grenlaw ise Sevakin'de inşa olunan binaları etkileyen *çöl stilinden* ve *sahil stilinden* bahsetmiştir.

Çöl Stili

Bu stilde duvarlar yıkılmaya dirençli olması için altta daha kalın tutulmuşlardır. Yüksek ve penceresiz odalara üst seviyedeki küçük açıklıklardan hem ışık hem de hava sirkülasyonu sağlanmıştır. Zemin katlar bazen zemin seviyesinin altında olup içeride yaşayanları aşırı güneş ışığından kumdan ve rüzgardan koruyan bir mağara gibidir. Oldukça geniş kasabalarda bu tür binalar etkileyici bir şekilde surlarla çevrilmiş ve koruması güçlendirilmiştir. Bu tarz binalar Fas'ta, Kuzey Afrika çöl vahalarında, Cezayir'de, Libya'da, Nil'den Nûbe'ye, Sudan'a ve Somali'ye kadar olan bölgelerde; Arabistan'ın çöl bölgelerinde ve Kuzey Nijerya, Nijer ve Batı Sudan'da etkileyici bir sayıdadır.

Sahil Stili

Çöl stilinden farklı bir yapıda olup evlerde deniz melteminin içeride serbestçe dolaşması hedeflenmektedir. Bununla birlikte bu evler sıcak kara rüzgarlarına ve sıcak öğlen güneşine karşı dirençli olmalıdır yani Kızıldeniz stilinde inşa edilen evlerdir.

Greenlaw, Kızıldeniz stilindeki evleri şu şekilde tanıtmaktadır: Evler dikey, iki veya üç kattan oluşmaktadır, eğimli değildir. Rüzgar esintisini yakalamak için,

[275] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 40.

birçok kepenkli pencere, karakteristik revşen ve geniş pencere açıklıkları bulunmaktadır. Ayrıca iç duvarlarda havanın evin merkezine girmesine sağlamak için havalandırma ızgaraları konulmuş evin merdivenli 2 veya üçüncü katları bu sirkülasyonun yapılmasını kolaylaştırmıştır.[276] Bu stilde havalandırma çok önemlidir. Gece uyumak için tasarlanan ve *Kharjah* olarak adlandırılan çatı terasları hem serin bir ortam sağlamış hem de yıldız ve ayı izleme imkanı vermiştir. Cidde'nin inşaat ustalarının Sevakin'de çalışmış olmaları benzer teknik ve üslupları buraya taşımıştır.[277]

Greenlaw'a göre erken tarihli Türk evleri, daha sonraki inşa edilmiş evlerden farklı olarak, köklü bir şehir kurma geleneğinin örnekleridirler. Teraslı, beyaz badanalı üç veya dört bloklu, üç/dört katlı binalar, benzer plan ve yüksekliklerdeki tasarımlar bilinen uygulamalardır. Bu evler kemerli kapılarla, dendanlı parapetlerle ve Java tikinden yapılmış kapı ve pencerelerle cazip hale gelmiştir.[278] Ancak yapılan incelemelerde *Shorea* gibi Doğu Asya'da yetişen ağaçlara rastlandığı[279] gibi Java tikine henüz rastlanmamıştır.

1.2.7.1.2. Mahremiyet Bakımından

Sevakin ve Cidde eş değer şehir özellikleri gösterdiği için Cidde yapıları da göz önünde bulundurularak açıklamalar yapılacaktır. Aslında binalar bütün İslam dünyasında hemen hemen birbirine benzer şekilde biçimlendirilmişlerdir. Tarihi bakımdan, Arap evlerinin tasarımlarında aile mahremiyeti ve cinsiyet ayrımı önemlidir. Kızıldeniz şehirlerinde ticaret gereksinimleri bu düşünceleri karmaşıklaştırmıştır [280] ve evin içi iki alana ayrılarak bu problem çözülmeye çalışılmıştır: Belirlenen bazı odalar maḥrem olmadığı düşünülen ve prensipte ailenin

[276] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 8.

[277] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 8-9.

[278] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 8-9.

[279] KURAM, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Vakıf Kültür ve Varlıklarını Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi **Sudan-Sevakin Adasında Bulunan Yapıların Malzeme Analiz Raporu,** Prof. Dr. Ahmet Refik Arsen Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı 2019, 99-100.

[280] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 142.

kadın üyeleriyle evlenme hakkı olan erkek misafirlere, diğer odalar ise aileye özellikle kadınlara ve misafirlerine ve ayrıca kadın bir aile üyesiyle evlenme hakkına sahip olmayan, mahrem olarak kabul edilen erkek akrabalara ayrılmıştır. Ek olarak, üst katta meclis olarak adlandırılan odalar zaman zaman sadece erkek ziyaretçilerin mekanına dönüştürülmüştür. Üst katların çok işlevli oturma odaları ile ayrı bölümlere ayrılması, evin diğer bölümlerinde mahremiyeti sağlarken, kamusal alanın sosyal koşullarını eve getiren misafirlerin kabulüne olanak sağlamıştır.[281] Bu mahremiyet mimarinin başka unsurlarına da yansımıştır, bunlar; ayrı girişler, cadde seviyesinin üzerindeki zemin katlar, merdiven boşluğunun tasarımı ve kepenkli ve kafesli pencerelerdir. Dahası, çatı terasları ve pencereler, sakinlerin komşularının evlerine bakamayacakları ve komşuları tarafından görünmeyecekleri şekilde tasarlanmıştır.[282] Kepenkli ve kafesli pencereler şeklinde de tanımlanan revşenler, kadınların, akraba olmayan erkeklerle herhangi bir temastan kaçınmaları gerektiği şeklindeki dini talebe cevap vermiştir. Revşenler kadınların hem dışarıyı seyretmelerine hem de evde serbest dolaşmalarına olanak sağlamış ve aynı zamanda çocuklarını da buradan takip edebilmelerine olanak sağlamıştır.[283]

1.2.7.1.3. Ticari Bakımdan

Sevakin'in konumunun Habeşistan, Hindistan, Yemen ve Arabistan'dan Mısır'a giden ticaret yol güzergahının tam ortasında olması, yine adanın Sudanlı ve Batı Afrikalı hacıların durak yeri olması,[284] birçok kültürün kaynaşmasına farklılıkların birçok kişi tarafından anlaşılıp kendilerine uygun olanlarını seçmesine ve belirli bölgelerde benzer mimari özelliklerin çıkmasına neden olmuştur.

[281] Stefan Maneval, "Public and Private Spaces in Jeddah in the First Half of the Twentieth Century", **The Architecture of Public and Private Space in Jeddah, Saudi Arabia**, 2 (2019), 72.

[282] Maneval, "Public and Private Spaces in Jeddah in the First Half of the Twentieth Century", 72.

[283] Maneval, "Public and Private Spaces in Jeddah in the First Half of the Twentieth Century", 60.

[284] Yol, **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali**, 102.

Kızıldeniz stiline damgasını vuran daha çok tüccarların kullandığı evler (zemin katların depo üst katların konut olarak kullanılması), ticari faaliyetlerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir.

1.2.7.2. Sevakin'de Mimari Çöküşe Neden Olan Etkenler

1.2.7.2.1. Doğal Tehditler

Sevakin'de bina yapılırken, kum ve kireç harcı ile bağlanmış moloz veya kesme mercan taşı bloklar kullanılmıştır. Duvarlar ahşap kalaslarla güçlendirilmiş olmakla birlikte[285] bu tür binalar sürekli bakım gerektirmiştir. Sevakin binalarında bakım durduğu için düşen sıva, su penetrasyon oranını büyük ölçüde artırarak, bağlayıcı unsurların erozyonuna yol açmıştır. Ek olarak, tavanlar ve çatıların bakımı çoğunlukla ihmal edildiği için yapılar yıkıma daha eğimli hale gelmiştir ve zaman içerisinde içeride meydana gelen çöküş ve moloz oluşumu, yapının bir bütün olarak tamamen yıkılmasına neden olmuştur. Bu sebeple binaların çoğu moloz höyükleri olarak görülmektedir.

Şehrin tarihi dokusunu zedeleyen temel fiziksel süreçlerden biri de yükselen deniz seviyesidir. Adanın en yüksek noktası şu anki deniz seviyesinden 3,8 m yüksekliktedir. Son 200 yılda deniz seviyesinde yükselme olmuştur. Adanın etrafında kenarlarda inşa edilen bir dizi XIX. yüzyıl evleri ve bariyerleri su altında kalmıştır.[286] Greenlaw, adanın genişliğinin 400 m olduğunu boyunun ise genişliğinden biraz daha fazla olduğunu belirtmektedir.[287] Güncel ölçümlere göre ada yaklaşık 358 m genişliğinde ve 467 m uzunluğundadır (ölçüm yapılırken birbirine en uzak noktalar seçilmiş olup yaklaşık değerlerdir).[288] Adanın merkezindeki kazılar, deniz

[285] Colin Breen, Daniel Rhodes and Wes Forsythe, "The Suakin Dilemma: Conservation and Heritage Management in Eastern Sudan", **Conservation and Management of Archaeological Sites**, 17/2 (May 2015), 114.

[286] Breen vd., "The Suakin Dilemma: Conservation and Heritage Management in Eastern Sudan", 115.

[287] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[288] Suakin, Çevrimiçi Tarihi 12 Temmuz 2021

seviyesindeki bu yükseliş ve çökme sürecinin etkili bir sonuç doğurduğunu göstermiştir. X. yüzyıldan bu yana deniz seviyesinde 1 metreden fazla artış olduğu düşünülmektedir. Bu aynı zamanda Sevakin'in bulunduğu deniz kanalının ağzının fiziksel morfolojisinde kademeli değişiklikler ile de ilişkilidir. Bunun yanı sıra iç havzada geniş tortu birikimi meydana gelmiştir. Kimi durumlarda fırtına deniz suyunu iç bölgelere kadar taşımıştır. Hem adada hem de çevredeki rüzgarın estirdiği kum, ayakta kalan kalıntıların aşınmasına neden olmuştur. İçte ve dışta yer alan sıvalar bu rüzgar sebebiyle dökülmüştür.[289] Sevakin'deki binalar 1918 yılındaki depremden zarar görmüştür.[290] Ancak depremdeki tahribatların ne boyutta olduğu bilinmemektedir.

1.2.7.2.2. Antropojenik tehditler

Binaları etkileyen çeşitli antropojenik[291] sorunlar ve tehditler de vardır. XX yüzyılın başlarında ada nüfusunun Port Sudan'a göç etmesinin ardından binaların büyük bir kısmı mülkiyet hakları yerinde kalmakla birlikte boş bırakılmıştır. Evlerin çoğunun sahipleri bilinmektedir, ancak bakım ve yatırım yapmak için gerekli sermayeden yoksundurlar. Ayrıca, ada büyük ölçüde terk edildiği için bir alanda tek bir binayı idame ettirmek zordur. Gerekli kaynaklara sahip olunsa bile bunu yapmak için yeterli teşvik yoktur.[292]

https://www.google.com/maps/@19.1103752,37.3386467,17z

[289] Breen vd., "The Suakin Dilemma: Conservation and Heritage Management in Eastern Sudan", 115.

[290] Suakin Island. Çevrimiçi. 22.11.2022. https://www.youtube.com/watch?v=FvEVXX3vRHE

[291] Antropojenik, Doğada İnsanoğlunun Neden Olduğu Etkiler, Çevrimiçi 06 Şubat 2021 https://kelimeler.gen.tr/antropojenik-nedir-ne-demek-17341

[292] Breen vd., "The Suakin Dilemma: Conservation and Heritage Management in Eastern Sudan", 115.

İKİNCİ BÖLÜM
2. KIZILDENİZ STİLİNİN GÖRÜLDÜĞÜ ŞEHİR ÖRNEKLERİ

Sevakin'in ve Kızıldeniz stilinin görüldüğü şehirlerin kentsel yaşamını ve yerleşik karakterini tam olarak tanımlamak için benzer mimari özellikleri gösteren yerleşim birimlerinin de tanınması gereklidir. Bir dizi kara hinterlandı ve deniz ticaretinin kesişme noktaları üzerinde bulunan stratejik kıyı şeridinin konumu önem arzetmektedir. Yukarıda Kızıldeniz stilinde anlatıldığı üzere Kızıldeniz sahil şehirlerinde, aynı dönemde aynı idari yönetim altında yerel malzemeler (mercantaşı yerine bazalt kullanımı gibi) hariç birbirinin hemen hemen aynı olan mimari yapılanmalar söz konusudur. Hem idari hem de ticari faaliyetler şehirler arasındaki kültürel ve yapısal alışverişi güçlendirmiştir. Kızıldeniz şehirlerinin kendi iç bölgelerinden çok sahil şehirleri ile arasındaki bağlantıları yoğundur. Dolayısıyla kendi iç bölgelerinden çok sahil şehirleriyle ortak mimari doku geliştirmişlerdir. Bunun yanında idari yönetim şehirler arasındaki usta geliş gidişlerini gerekli kılmıştır. İdarenin, Mısır'dan, Cidde'ye veya Yenbu'ya mimar gönderilmesini talep ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. [293] İdarenin isteği dışında da mesela Cidde'den Sevakin'e mimar ve ustaların iş için gittikleri de yine Greenlaw'ın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.[294] Osmanlı idaresi altında gelişen ve ortak bir stilin temsilcileri olan şehirler ile bu dönemde inşa edilmiş veya onarılmış bir kısım yapılar kısaca tanıtılacaktır.

2.1. CİDDE

Kızıldeniz'in önde gelen liman şehirlerinden biri olan Cidde, Arap yarımadasının güneybatısında Mekke'ye 70 km. mesafededir. "Kıyı, sahil, yol anlamlarına gelen *Cüdde* kelimesinden türemiştir.[295] İslam öncesinde küçük bir balıkçı köyü iken Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Mekke'nin limanı olarak tercih

[293] BOA, A.DVNSMHM.d, 23/564.

[294] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[295] Mustafa L. Bilge, "Cidde", **TDVİA**, c. VII, İstanbul 1993, s. 523-525.

edilmiş bu vesileyle büyümüştür. Asıl şehirleşme Acem tüccarların yerleşmesiyle sağlanırken Abbasiler döneminde duraklamış, Fatımiler döneminde ise gelişme yeniden hız kazanmıştır.[296]

Hem kıyı kenti olması sebebiyle hem de hacı kafilelerinin durak yeri olması sebebiyle diğer şehirlere nazaran ortalama nüfusun üzerinde bir kalabalığa sahiptir. O dönem için halkın bazıları develerini kiraya vererek bazıları da süt ve su satarak, odun toplayarak ve hurma taşıyarak geçimlerini sağlamıştır.[297] Temel geçim kaynakları tamamen ticarettir ve herhangi bir imalat alanları yoktur.[298] XIX. yüzyıla kadar ticari canlılık devam erken bu dönemde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla uluslararası ehemmiyet kazanmıştır.[299]

Hakim yağmur ve nemli atmosfer nedeniyle Cidde'de antik dönemden hiçbir yapıya rastlanmamaktadır.[300] XII. yüzyılda uygun bir konumda yerleşmiş olup düz sokaklara ve intizamlı yollara sahip olan Cidde'de mimari dokuyu kamış kulübelerin, taş ve kireçtaşından inşa edilen ticari hanların ve dini mekanların oluşturduğu yönünde bilgi bulunmaktadır.[301] 1525 tarihli bir Takrir'de, Cidde'de gemilerle gelen malları çalmak amacıyla deniz kenarında evler inşa edilerek kiraya verilmesinden dolayı bu evlerin yıkılmasına ilişkin görüş belirtilmekle birlikte ilgili dipnotta bu evlerin şehrin dışındaki malların depolandığı binalar olduğu şeklinde de bir açıklama yer almıştır.[302]

---

[296] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)**, 511-512.

[297] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)**, 511-512.

[298] H.A., Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, Department of Archıtecture Unıversıty of Edınburgh, Doktora Tezi, Edinburg 1992, 17.

[299] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 511-512.

[300] John Lewis Burckhardt, **Travels in Arabia**, London 1829, 1/20.

[301] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 511-512.

[302] Demir, "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", s. 307.

Cidde'nin görüntüsü Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra diğer eşit büyüklükteki diğer Türk şehirleriyle karşılaştırıldığında, geniş ve ferah sokakları olan iyi inşa edilmiş bir kent olarak değerlendirilmektedir.[303]

Evliya Çelebi, 1671 yılında Cidde'ye gelmiş, Cidde'yi Mısır beylerinden bir veya iki tuğlu bir beyin idare ettiğini, şehirde 300 dükkanın olduğunu, bedestenin olmadığını ancak Baklacı Mehmed Bey tarafından yaptırılan kale gibi bir han ile bunun haricinde 7 hanın daha olduğunu ve bu hanların kıymetli eşyalar ile dolu olduğunu yazmıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre hamam, imaret ve medrese yoktur. [304] Kara Mustafa Paşa döneminde (d. 1634-35, ö. 1683) yaptırılan han, hamam ve cami Evliya Çelebi'nin ziyaretinden sonra yaptırılmış olmalıdır. [305] Bunlardan başka diğer sahil şehirlerinde olduğu gibi Cidde'de de hurde denilen gümrük binasından bahsetmiştir. [306]

Batılı gezginlerin çizim ve notlarında Cidde gibi Kızıldeniz şehirleri hakkında bilgi bulunabilmekle birlikte[307] Carsten Niebuhr'un 1774 tarihli çiziminde olduğu gibi[308] bu notlar ve çizimlerde bulunan bilgiler net bir veri sağlamamaktadır (Çiz. 7). Mesela; Niebuhr'un çiziminde ne Kara Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu cami ve medrese ne de diğer camiler gösterilmemiştir.

Burckhardt, XIX. yüzyıl Cidde'sini "kıyıya paralel uzanan cadde üzerinde dükkanları bulunmaktaydı" şeklinde tarif etmektedir. Denize yakın mahallelerin

[303] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 1, 20.

[304] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, haz. Seyit Ali Kahraman Yapı Kredi Yayınları, c. IX, Kitap. 2, İstanbul, 2011, s. 870-871.

[305] BOA, AE. SMST.II., 140/15534. (H-09.03.1115); Bilge, "Cidde", s. 523-525; Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", 248; Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 507.

[306] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, s. 870-871.

[307] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 14.

[308] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 511-512.

tüccarların uğrak yeri olduğunu ve birçok hanın burada bulunduğunu belirtmiştir. *Sokakları herhangi bir Türk kasabası sokağından daha iyi geniş ve havadardı* şeklinde tanımlaması Cidde'de baskın bir Türk hakimiyeti olduğuna referans vermektedir. Şehre sık sık gelen Sevakin halkı Medine kapısı yakınındaki basit kulübelerde yaşamışlar ve burada yaşayan kadınlar da *Boosa* adı verilen sarhoş edici içki satmışlardır.[309] Burckhard'ın 1829 yılında basılmış olan kitabında iki büyük cami ile birçok küçük caminin olduğu kaydedilmişken, valinin ikamet ettiği bina değersiz olarak nitelendirilmiştir ve gümrük işlemlerinin de bu binada gerçekleştirildiği belirtilmiştir.[310] Osmanlı döneminde çeşitli yapıların masrafları Cidde'de elde edilen gelirlerden karşılanmıştır.[311] Şerh Hüseyin'in 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı olan ayaklanması Cidde'ye de sıçramış, 1924'de Vehhabîlerin Mekke'yi almaları üzerine onların merkezi olmuş 1927'de Cidde Antlaşması ile Suudi Arabistan idaresine girmiştir.[312]

Cidde'nin tarihi bölgesi Beled'dir. Şam, Yemen, Mazlum ve Bahr olmak üzere 4 mahallesi vardır (Çiz. 9). Osman Bin Affan Camii, Şafi Camii ve Paşa Camii, Şam mahallesindedir. Şehirde var olan diğer tarihi camiler; Ökkeş Camii, Mimar Camii ve Hanefi Camii'dir.[313]

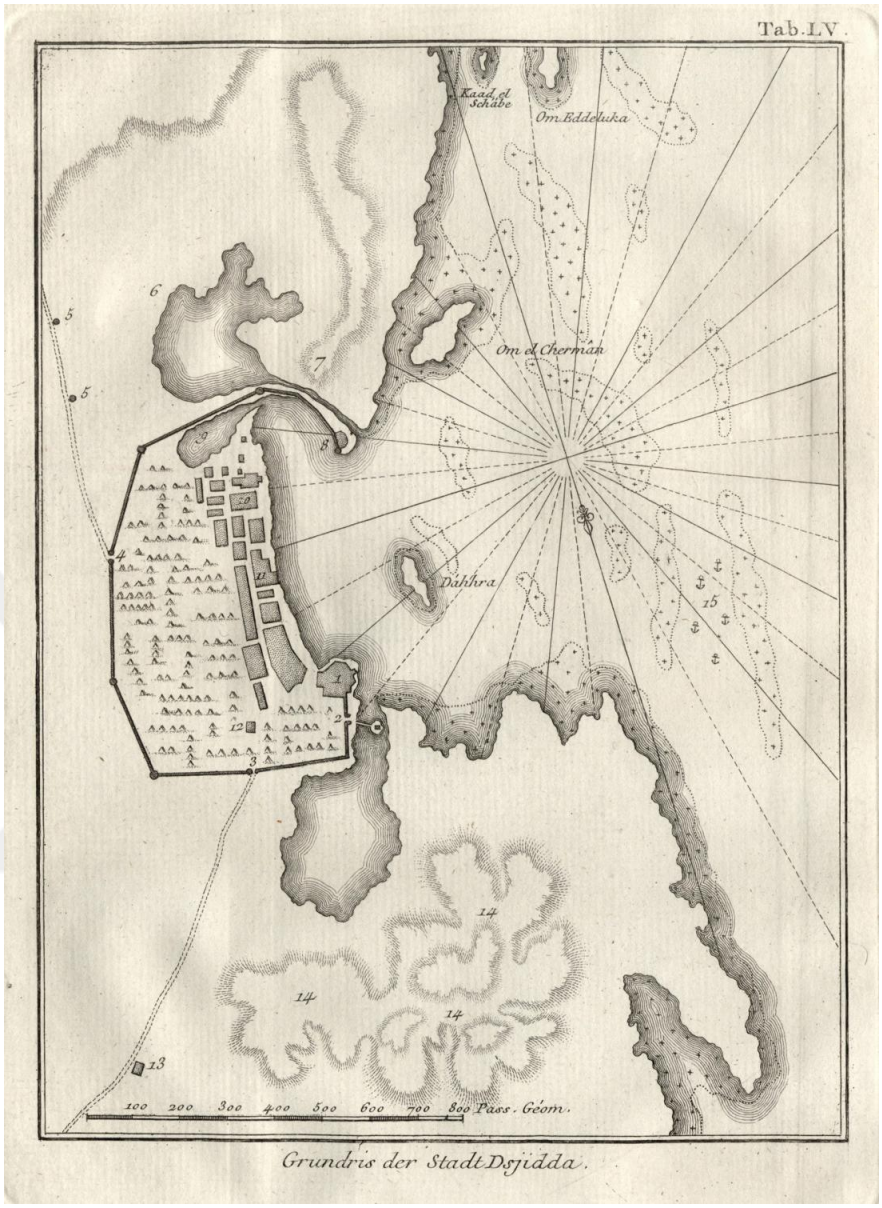
[309] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 1, 17.

[310] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 1, 20-21.

[311] Tarig Nour, **XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 2012, 12.

[312] Bilge, "Cidde", c. VII, s. 525.

[313] Cidde'nin Dünya Kültüründeki Tarihi Yeri, Çevrimiçi. 21 Ekim 2020. https://www.hedefhalk.com/yazarlar/makale/ciddenin-dunya-kulturundeki-tarihi-yeri/602659

Çiz. 7: Carsten Niebuhr'un çizdiği Cidde (1774), (Haritanın kuzey-güney doğrultusu terstir)[314]

[314] Çevrimiçi. 20 Eylül 2020. https://pictures.abebooks.com/CPAULUSCH/22872946697.jpg

Haritadaki sayılar şu anlama gelir:

1) Paşa'nın evi
2) Bab-ı Şerif
3) Bab-ı Cedid
4) Bab-ı Mekke
5) Mekke yolunda bulunan gözetleme kuleleri
6) Deniz suyu buharlaştığında tuzun toplandığı ova
7) Hristiyan Mezarlığı
8) Bir dizi kule kalıntısı
9) Kadırga Limanı olarak adlandırılan yer
10) Niebuhr ve arkadaşlarının evi
11) Gümrük binası
12) Kethüdanın evi
13) Hz. Havva'nın mezarı
14) Büyük mercan, kireçtaşı tepeleri ve kabuklar,
15) Hindistan ve Süveyş'ten gelen gemilerin demirlediği alan.[315]

Cidde'de tespit edilebilen Osmanlı döneminde yapılmış veya onarılmış aynı zamanda Kızıldeniz sahil şehirleriyle ortak özellikler gösteren eserlerin bir kısmı şunlardır:

Kale

Cidde Kalesi: Utku'nun, İbnü'l-Mücavir'den naklettiğine göre; IX. ve X. yüzyıllarda İran körfezinin doğu sahilinde ticaret merkezi olan Siraf'ta meydana gelen deprem dolayısıyla bir kısım halk Cidde'ye göç etmiştir. Göç eden Farîsiler[316] tarafından Cidde'nin etrafının kerpiçten önce 10 m genişliğinde daha sonra da 5 m genişliğinde toplam 15 m genişliğinde sur inşa edilmiştir. Babü'l-Medbega, Babür-Roma, Babü'l-Mekke ve denize açılan kapısı Babü'l-Furda olmak üzere 4 kapısı olan

[315] Maneval, "Public and Private Spaces in Jeddah in the First Half of the Twentieth Century", s. 24.

[316] İran coğrafyasından gelenler şeklinde de değerlendirilebilir.

surların etrafında hendek açılmış ve hendeğin suyu denize bağlanmıştır. Böylece Cidde adeta deniz içinde yüzen bir şehre dönüşmüştür. Bir rivayete göre, Babü'l-Medbega kapısı üzerine üzerine sihirli bir taş konulmaktaymış; ertesi gün hırsızlık yapan kişinin ismi o taşta belirirmiş. XIII. yüzyılda yaşamış olan İbnü'l-Mücavir eserlerinde kendi rüyalarında gördüğü bilgilere de yer verdiği için eserleri okunurken ihtiyatlı dolunması gerekmektedir. Bununla birlikte bu dönemde Acemi tüccarların burada yaşadıkları birçok kaynakta belirtilmiştir.[317]

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Cidde Kalesi'nin tamirinde çalışmak üzere Mısır'dan dülgerler ve sair işçiler ile bir mimar göndermesi hakkında Mısır beylerbeyisine gönderilen 1567 tarihli bir hüküm bulunmaktadır.[318] Osmanlılar, bölgeyi Portekizlilerin deniz saldırılarından korumak için Cidde surlarını yeniden inşa ederek altı gözetleme kulesi ve altı kapı eklemiştir[319] (Çiz. 8a, 8b). Evliya Çelebi'nin 1671 tarihinde verdiği verdiği bilgiye göre kale iki bin adım şeddadi sağlam taş yapı olup Mısır Sultanı Kansu Gavri tarafından yaptırılmıştır. Muhtemelen Gavri tarafından büyük oranda yenilendiği için Evliya Çelebi, bu şekilde bir bilgi vermiştir. Evliya Çelebi, devamında bu kalenin güney ucunda, Kızıldeniz kıyısında, büyük kalenin köşesine bitişik çepeçevre 600 adım olan iç kalesinin bulunduğunu, Paşa'nın askerleriyle birlikte bu kalede oturduğunu, Yemen Kalesi tarafına doğuya açılan bir kapısının bulunduğunu yazmıştır. Dıştaki büyük kalenin ise biri Mekke tarafına biri de denize bakan ahşap kanatlı iki kapısının olduğunu notları arasına eklemiştir.[320]

XIX. yüzyılda kaleye ait duvarlar değiştirilerek kapı ve kule sayısı dörde indirilmiştir; kuzeyde Şam, doğuda Mekke, güneyde Şerif ve batıda Magharbah

[317] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 509.

[318] BOA, A.DVNSMHM.d, 23/564.

[319] Alaa Zaher G. Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah,** G., Ph.D., University of Colorado at Denver, 2016, 133.

[320] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, s. 870-871.

kapısı bulunmaktadır.[321] İnşa edilen bu duvarlar 1940'larda yıkılmıştır.[322] Bundan başka, yakın zamanda Cidde'ye yakın mesafelerde Osmanlılar'a ait beş kalenin daha olduğu tespit edilmiştir, ancak bunlar hakkında detaylı bilgilere henüz ulaşılamamıştır. Bu kaleler:

1) Cuffa Kalesi
2) Hulays Kalesi
3) Usfan Kalesi
4) Duhan Kalesi
5) Al-Muvayh Kadim Kalesi'dir.

Ancak bu kalelerin yapım süreci ve şu anki durumuyla ilgili henüz yeterli bir bilgi toplanamamıştır.[323]

[321] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 133.

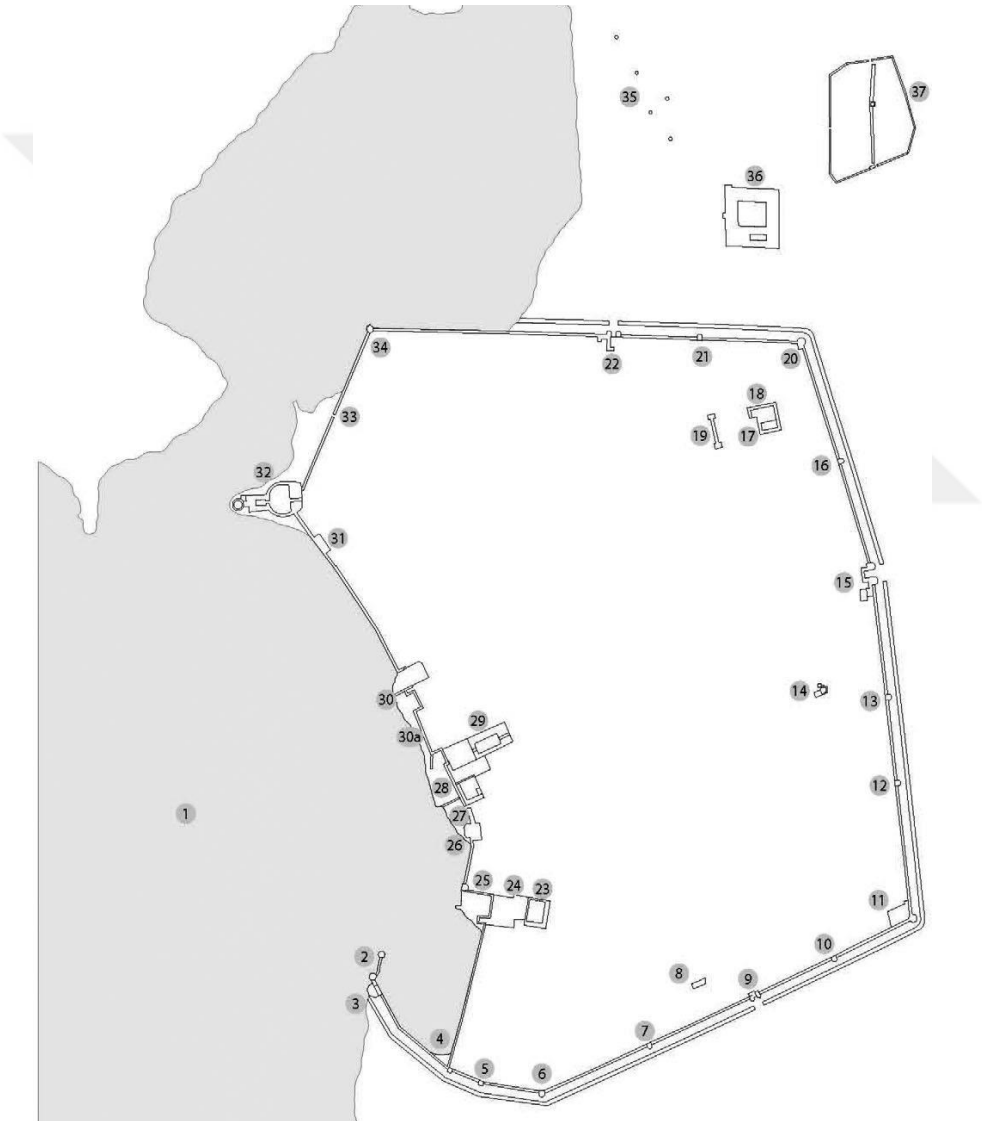
[322] Al-Balad is thehistoricalarea of Jeddah; Çevrimiçi Tarihi 20.10.2020 https://www.tripadvisor.in/ShowUserReviews-g295419-d319501-r301033228-Al_Balad-Jeddah_Makkah_Province.html

[323] Bu bilgiler Cidde'de inşaat mühendisi olarak çalışan Sayın Ahmet Alperenler Beyefendi'nin tuttuğu envanterden alınmıştır. Yazışma Tarihi: 16 Haziran 2021. 18:23. alperenler.divani@hotmail.com

Çiz. 8a: Cidde kalesi, sur ve burçları (1851)[324]

[324] BOA, PLK., p. 45/1

Çiz. 8b: 1851 tarihli Zıra'-ı Mimarî Mikyası (Ulrike, 2020: 118)

(1) Kızıldeniz,

(2–5, 6–7, 10–14, 20–1, 34) Kuleler

(5) Kale

(8) Şerif Kalesi

(9) Şerif Kapısı

(15) Mekke Kapısı

(17) Kapı

(18) Mühimmat Deposu

(19) Mühimmat Muhafız Evi

(22) Medine Kapısı ve Yeni Kapı

(23) Topçu Kışlası

(24) Valinin Dîvanı

(25) Vezîr Kapısı

(26) Harap Kale

(27) Şevne Kapısı

(28) Gümrük Kapısı

(29) Harap Kale

(30) Mağrip Kapısı

(30a) Tersaneler

(31) Kale

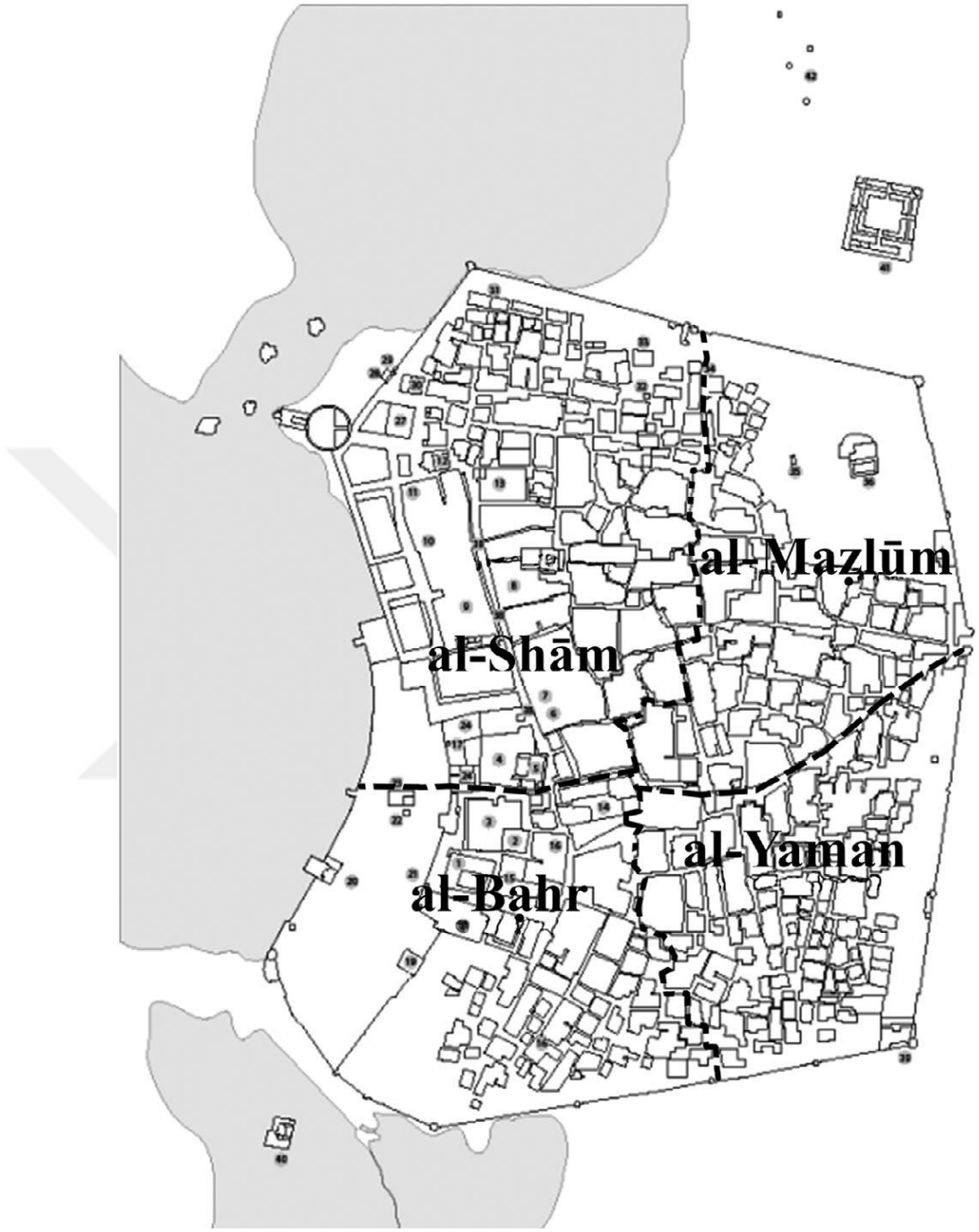
(32) Askeri Hastane

(33) Şehit ve Sır, (?) Kapısı

(35) Harap Yel Değirmenleri,

(36) Piyade Kışlası (Redif kışlası/Askeri Topçu Şahanei Kışlası (PLK., p. 45/1).

(37) Havva'nın Mezarı.

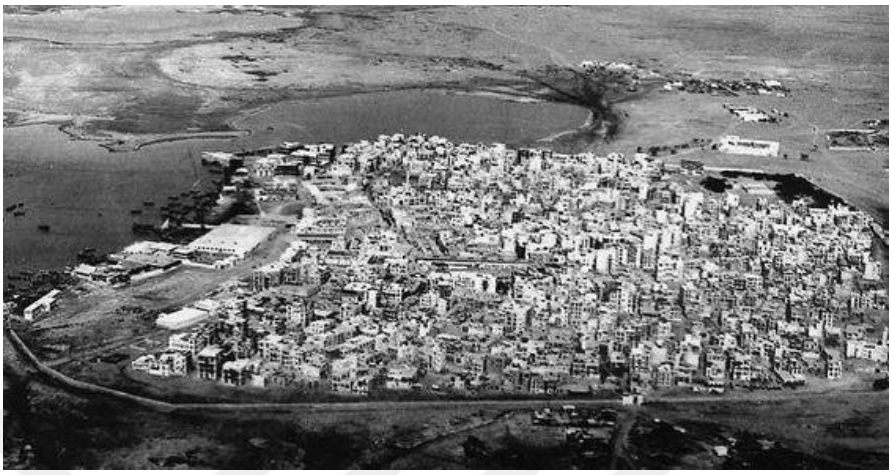

Çiz. 9: Cidde'nin mahalleleri (Ulrike, 2020: 172)

Fot. 2a: Cidde[325]

[325] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi 27 Şubat 2021. https://twitter.com/BadrBadrah/status/1360647972887949319/photo/1 Fotoğraflar kontrol edildiğinde hesabın silindiği görülmüştür.

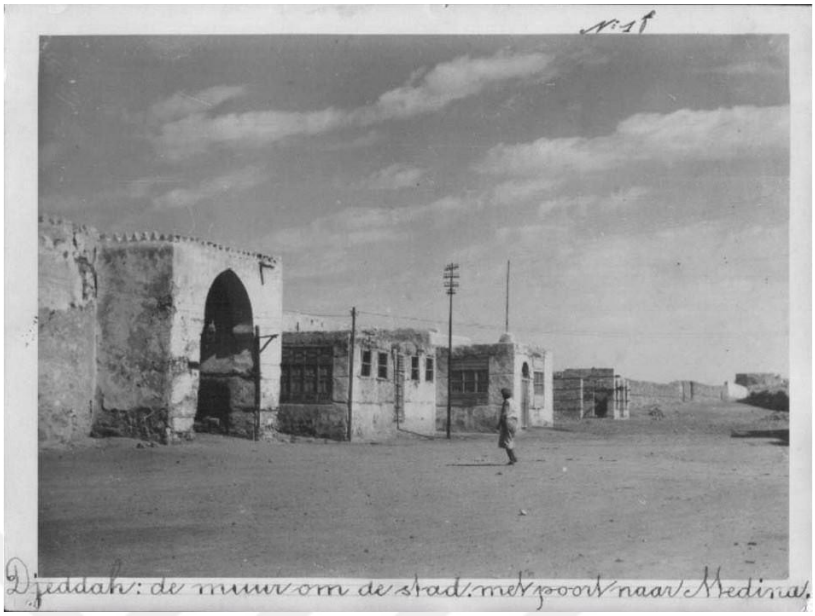
Fot. 2b: Cidde, 1938[326]

Fot. 3a: Cidde surları[327]

[326] Jeddah, Çevrimiçi 14 Ekim 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Jeddah#/media/File:Jeddah-1938.jpeg

[327] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi 27 Şubat 2021.

Fot. 3b: Cidde surları[328]

Fot. 3c: Cidde surları ve Bab-ı Cedid (Cidde Kapısı)[329]

[328] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 27 Şubat 2021.

[329] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 27 Şubat 2021.

Fot. 3d: Cidde'de Mekke Kapısı[330]

Fot. 3e: Bab-ı Şerif[331]

[330] Al7ijaazالعمدة , Twitter, @aL7jaaz, #صور_حجازيه ,
Çevrimiçi. 19 Ekim 2020. https://twitter.com/aL7ijaaz/status/466072997275529217/photo/

[331] The 12 hiddengems of Jeddah, Çevrimiçi. 19 Ekim 2020. https://blog.ihg.com/jeddah-12-hidden-gems

Kışla

Redif Kışlası olarak da adlandırılan kışla, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Askeri Topçu Şahanei Kışlası olarak kayda geçmiştir.[332] 1525 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kızıldeniz'i Portekizlilere karşı koruma amacıyla yaptırılmıştır. Kışla 2000'den fazla askeri içinde barındırmıştır.[333]

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 1263/1846-1847 yılında Cidde'de bulunan kışla-i hümayunun tamiri,[334] 1268/1851 de Cidde'de Asakir-i nizamiye kışlasının tamiri[335] 1281/1864-65 yılında topçu askeri kışlasıyla anbarının tamiri şeklinde yazışmalar bulunmaktadır.[336] 1309/1891-92 yılında ise inşası yapılan topçu kışlasının resmi açılışı şeklindeki kayıttan bu kışlanın onarılarak yeniden açıldığı anlaşılmaktadır.[337] 1315/1897 yılın da Taif'de yapılmış olan kışla ile Cidde'de inşası düşünülen kışlalara birer ahırla, birer hamam, mutfak ve barakaların kurulması hakkındaki bilgiler inşa sürecinin devam ettiğini göstermektedir[338] (Çiz. 10), (Fot. 4a, b, c, d, e, f). Kışla günümüzde askeri şube olarak kullanılmaktadır (Fot. 4g).

Kışla, kroki ve fotoğraflara göre dikdörtgen planlı ortada avlusu, dört köşede kuleleri olan ön kısmında olmak üzere kısmen iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. Giriş kapısı dışa taşkın iki katlı olarak yapılmıştır. Alt kat dört ayak üzerinde yuvarlak kemerlidir ve her tarafı açıktır. Üst kat oda şeklinde olup yanlarda iki, önde 3 tane dikdörtgen pencereye sahiptir (Fot. 4e, 4f) Bütün cephelerde bolca dikdörtgen pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Cepheler beyaz badanalıdır.

---

[332] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Plan-Proje** (PLK., p.) 45 - 1.

[333] Türkçe Bilgi, Çevrimiçi. 15 Ağustos 2021.
https://www.turkcebilgi.com/cidde_redif_k%C4%B1%C5%9Flas%C4%B1#post

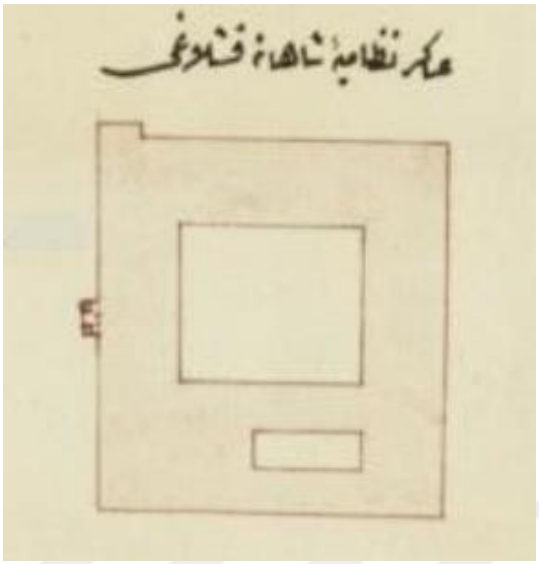
[334] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **İradei Meclis-i Vala** (İ. MVL), 103/2253.

[335] BOA, İ. MVL., 223/7600.

[336] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **İrâde – Dahiliye** (İ. DH), Dosya-Gömlek: 534/37030.

[337] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Askerî Maruzât** (Y. PRK.ASK), 80/59.

[338] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **İrade Hususi** (İ. HUS), 56/72.

Çiz. 10: Askeri Topçu Şahanei Kışlası (BOA, PLK., p. 45/1-1851)

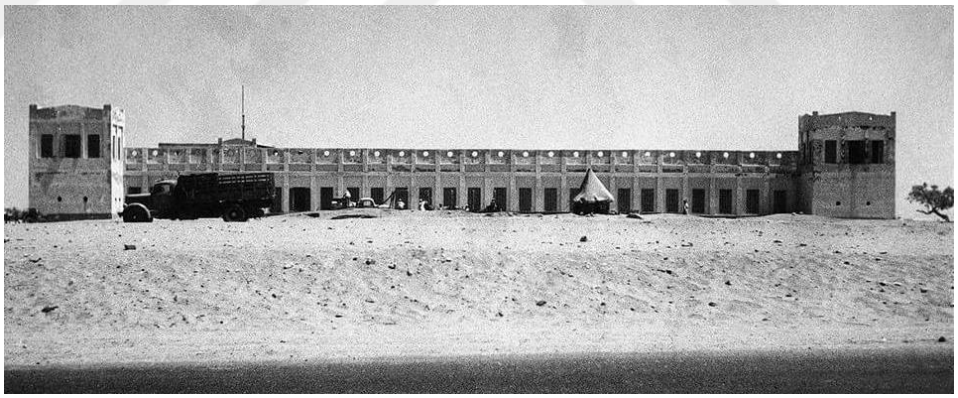

Fot. 4a: Kışla [339]

[339] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 27 Şubat 2021.

Fot. 4b: Cidde'de Osmanlı Kışlası[340]

Fot. 4c: Cidde'de Osmanlı Kışlası[341]

[340] Historic-Jeddah-AL-Balad, Çevrimiçi. 10 Ocak 2022
http://wikimapia.org/12073261/Historic-Jeddah-AL-Balad#/photo/1304995

[341] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 27 Şubat 2021.

Fot. 4d: Cidde'de Osmanlı Kışlası[342]

Fot. 4e: Cidde'de Osmanlı Kışlası ön cephe[343]

[342] حسن أبو نادر, Twitter, @55_gayed, قشلة جدة بنيت خارج سور جدة عام 1525م, Çevrimiçi. 11.01.2022 https://twitter.com/55_gayed/status/800620219261743104/photo/1

[343] حسن أبو نادر, Twitter, @55_gayed, قشلة جدة بنيت خارج سور جدة عام 1525م.

Fot. 4f: Cidde'de Osmanlı Kışlası [344]

Fot. 4g: Cidde'de Osmanlı Kışlası'nın bugünkü hali[345]

[344] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 27 Şubat 2021.

[345] أنس صالح صيرفي .م, @Anaserafi, لمبنى القشلة بجدة كما تبدو اليوم

Çevrimiçi Tarihi 11 Ocak 2022. https://twitter.com/Anaserafi/status/650364120592683008/photo/1

Camiler

Utku'nun verdiği bilgilere göre Ömer b. Hattab'a nisbet edilen iki caminin varlığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte abanoz ağacından yapılmış iki sütunlu mescit Harun Reşid'e de atfedilmiştir.[346]

Arşiv belgelerinden 1567 yılında bir cami ve medresenin yapıldığı anlaşılmaktadır.[347] Kara Mustafa Paşa döneminde de (d. 1634-35, ö. 1683) bir cami yaptırıldığı bilgisi bulunmaktadır.[348] Ancak isim belirtilmediği için bu camilerin hangileri olduğu belirgin değildir. Evliya Çelebi biri deniz kıyısında gümrük binasına yakın tek minareli eski tarz bir cami diğeri de kale dışında ufak tefek bir caminin olduğunu bunların dışındakilerin mescit tarzında yapıldığını yazmıştır.[349] Burckhardt 1815 yılında Cidde'yi ziyaret ettiğinde birkaç küçük mescit ile 2 büyük camiden[350] bahsetmekle Evliya Çelebi'yi teyit etmiştir.

Aşağıda Osmanlı döneminde veya Osmanlı döneminden önce inşa edilmiş ancak Osmanlı döneminde onarım amaçlı yeniden inşa edilmiş olduğu tespit edilebilen camiler tanıtılmaya çalışılacaktır. Ancak araştırmamız esnasında gerek İslam ve gerekse Batılı tarihi kaynaklarda bu alanda yeterince bilgiye rastlanmamıştır. Evliya Çelebi ve Burckhardt'tan hareketle tanıtacağımız kale içerisinde bulunan camilerden biri hariç diğerlerinin ilk inşası mescit olup XIX. yüzyılda camiye çevrilmişlerdir. Ancak Evliya Çelebi'nin kastettiği cami hangi

---

[346] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 511.

[347] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Nâme-i Hümâyûn Defterleri** (A.DVNS.NMH.d), 7/354, (H-17.04.975 /1567).

[348] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Ali Emiri Mustafa II** (AE. SMST.II), 140/15534. (H-09.03.1115); Bilge, "Cidde", 523-525; Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", 248; Utku, "Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)", 507; Katip Çelebi, **Cihannüma,** 519.

[349] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, s. 870-871.

[350] Burckhardt, **Travels in Arabia**, c. I, s. 20.

camidir bunun hakkında kesin bilgi yoktur. Camiler XIX. yüzyılda onarım geçirdikleri için hepsi aynı mimari özellikleri göstermektedirler.

Mescid-i Kebîr

Anlamı itibariyle büyük bir cami olan Mescid-i Kebir, muhtemelen Evliya Çelebi'nin ve Burckhardt'ın bahsettiği 2 büyük[351] camiden biridir. Oldukça büyük olan caminin kırmızı mermer sütunlarının Habeşistan'dan getirilmiş olduğuna ilişkin bilgi de buna referans vermektedir.[352] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan 1856 tarihli bir belgede Cami-i Kebir'in masraflarının miktarı kaydedilmiştir.[353] Yapılan kaynak taramasında ayrıca bu isimle anılan cami ile ilgili bir fotoğrafa veya çizime rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu caminin tanıtacağımız camilerden biri olması da muhtemeldir. Ülkeler arasındaki siyasi mesafeler dolayısıyla son yüzyılda bu yapıların değişimi takip edilememiştir.

Şafi Camii

Caminin, Yusuf Bin Ömer Bin Ali Resul tarafından 648/1250-51 yılında inşa edildiği yönünde bilgi bulunmaktadır. Cidde'deki en önemli ve en eski camilerden biri olan Şafi Camii, eski Kuyumcular, Gümüşçüler ve Bakırcılar çarşısının yakınında tarihi Mazlum semtinde yer almaktadır (Çiz. 9). Ahşap minberde 940/1533-1534 yılında yeniden inşa edilmiş olduğuna ilişkin bilgi bulunmaktadır.[354] Mazlum semtinde olduğu için Evliya Çelebi'nin bahsettiği camilerden değil de mescitlerden birisinin olması muhtemeldir.[355]

---

[351] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 1, 20.

[352] Ersöz, "17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: Elayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu", 124.

[353] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), **Evkaf Defterleri** (EV. d), 15937). (H-12.01.1273 / 1856).

[354] El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 20 Ekim 2020.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

[355] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine,** s. 870-871.

Mihrabın yumurta biçiminde olan çukuru, Sultan Abdülhamit tarafından yaptırılmış ve Mescid-i Haram ile Cidde'de birçok mescidi restore eden Mimar Mehmet Efendi'nin ismi yazılmıştır.[356] Sütun ve eyvanları da Osmanlı dönemine ait olan cami[357] en son 2012'de Kral Abdullah döneminde restore edilmiştir.[358]

Plana göre (Çiz. 11), doğu batı yönünde asimetrik dikdörtgen şekilli olan caminin açık avlusunun mihrap önü kısmında 3 sıra halinde biribirine paralel sahınlar, sağ ve solunda birer sıra revak, batısında ise yine iki sıra revak bulunmaktadır.[359] Güneyde dışa taşkın, yanları duvarla örülü, sadece giriş kısmında yuvarlak kemerli açıklık bulunan bir bölüm ana giriş kapısı görünümünde olup diğer kapılar daha sadedir. Güneybatı köşesinde beden duvarları üzerinde minaresi bulunmaktadır (Fot. 5a, 5b).

Osmanlı döneminde yapılmış olan mermer ve taş sütun başlıkları üç sıralı mukarnaslarla süslenmiştir. Mescidin kuzey doğu köşesinde minaresi bulunmaktadır.[360] Doğuda bulunan kapı üç dilimli kemere sahip olup kemerin etrafı zencerek motifle çevrelenmiştir.

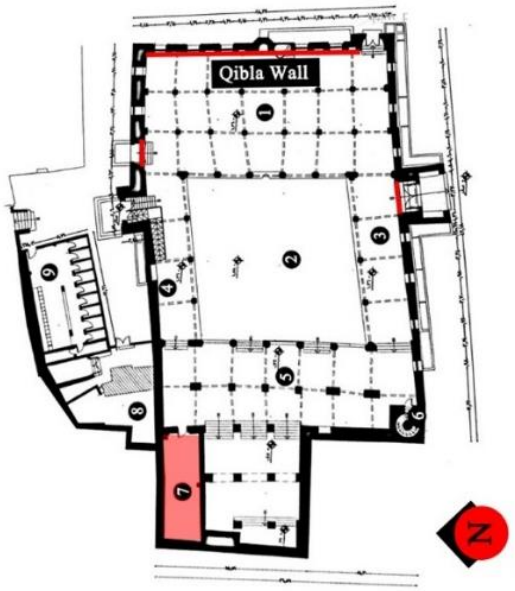
[356] El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021. http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

[357] El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 20 Ekim 2020. http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

[358] The rich history of Jeddah's mosques, Çevrimiçi. 20 Ekim 2020. https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

[359] Jeddah's Al-Shafi'i Mosque: The Story of a Thousand-Year-Old Minaret; Çevrimiçi. 20.10.2020. https://eng-archive.aawsat.com/saed-alabyadh/lifestyle-culture/jeddahs-al-shafii-mosque-the-story-of-a-thousand-year-old-minaret

[360] El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021. http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

Çiz. 11. Cidde, Şafi Camii planı. Doğu revak, 2. Açık avlu, 3. Güney revak, 4. Kuzey revak, 5. Batı revak, 6. Minare, 7. Kadınlar ibadet yeri, 8. Havalandırma odası, 9. Abdest alma yeri.[361]

Fot. 5a. Cidde, Şafi Camii günümüzdeki hali, doğudan batı yönünde çekilmiş bir fotoğraf

[361] Raghda Hareri, Areej Alama, "Lighting Design in Two Mosque Typologies in the City of Jeddah", Saudı Arabia, Islamic Heritage Architecture And Art III, Çevrimiçi. 13 Şubat 2021. https://www.researchgate.net/publication/342381274

Fot. 5b: Şafi Camii minaresi[362]

Ökkeş Camii

Denize yakın olan cami,[363] güney taraftan ünlü Kabil Caddesi'ne (batı tarafında girişin başında) ve doğu taraftan el-Nede pazarına bakmaktadır. Caminin her tarafı dükkanlarla çevrelenmiştir. Hemen yanı başında kuyumcu dükkanları ve döviz büroları bulunmaktadır.[364]

Mescit muhtemelen Ciddeli tüccarlardan "El-Damigani" tarafından inşa edilmiş, ancak "Abaza Ökkeş" tarafından onarım gördüğü için bu isimle anılmıştır.

[362] Al Shaf`i Mosque nearby Balad Shopping area in Jeddah Saudi Arabia. Çevrimiçi. 10 Ocak 2022. https://thumbs.dreamstime.com/z/al-shaf-i-mosque-nearby-balad-shopping-area-jeddah-saudi-arabia-138883700.jpg

[363] İnternet kaynaklarında Okash veya Ukash olarak geçmektedir.

[364] Cidde'de Ökkeş Camii, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021. http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=51742771-e5b0-4427-919d-eca15404a875

Ticari bölgenin tam ortasında yer alan Ökkeş Camii'nin kapılarında asılan tabelada inşa tarihi olarak 1200/1785-1786 tarihi yazılıdır. Cami, tarihi boyunca birçok defa yenilenmiş ve onarımlar sırasında zemini cadde seviyesine çıkarılmıştır.[365] En son 1977'de restore edilmiştir.[366] Mevcut durumu eski fotoğraflarda olduğundan çok farklı bir görünüm arzetmektedir (Fot. 6e).

Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla düz dam şeklinde örtülü ve muhtemelen mihraba paralel sahınlardan oluşan bir plana sahiptir. Avlusunun olup olmadığı anlaşılamamaktadır. İki ahşap şerefeye sahip sekizgen gövdeli bir minaresi bulunmaktadır (Fot. 6a, b, c, d).

Fot. 6a: Cidde'de Kabil Caddesi, Ökkeş Camii ve arka planda Mimar Camii. Postanenin terasından görünüm, (1918, Fotoğraf: Charles Winkleman)

[365] Cidde'de Ökkeş Camii. Çevrimiçi. 26 Şubat 2021
http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=51742771-e5b0-4427-919d-eca15404a875

[366] The rich history of Jeddah's mosques. Çevrimiçi. 20 Ekim 2020.
https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

Fot. 6b: Ökkeş Camii[367]

Fot. 6c: Ökkeş Camii[368]

[367] شارع قابل التاريخي الشهير فى مدينة جدة Çevrimiçi. 19 Ekim 2020. https://saudia10.com/wp-content/uploads/2017/08/%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D8%B9-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%841.jpg

[368] Al7ijaaz العمدة , #صور_حجازي Twitter @aL7jaaz, 13.04.2013 Çevrimiçi 20 Ekim 2020. https://twitter.com/aL7ijaaz/status/323133955412992000/photo/1

Fot. 6d: Ökkeş Camii[369]

Fot. 6e: Ökkeş Camii yeni hali[370]

[369] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 20 Ekim 2020.

[370] The rich history of Jeddah's mosques. Çevrimiçi. 20 Ekim 2020 https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

Paşa Camii

Şam Mahallesi'nde (Çiz. 9), Ebu Bekir Paşa[371] tarafından [372] 1735 yılında inşa ettirilmiştir.[373] Bununla birlikte farklı bir sitede bundan yaklaşık 340 sene önce yaptırıldığına ilişkin bilgi[374] bizi 1680'li yıllara götürmektedir. Yazılı belgelerde bu dönemde Kara Mustafa Paşa'nın, han, hamam ve cami yaptırdığı bilgisi[375] Paşa Cami'nin, Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Cami 1978 yılına kadar özgün halini muhafaza etmişken (Fot. 7a, b, c, d, f, g, h, ı) bu tarihten sonra yıktırılıp yerine yeni bir cami inşa edilmiştir.[376]

Cami, cadde seviyesinden yüksekte bir platform üzerine inşa edilmiştir. Dükkanlar ve pazarlarla çevrilidir. Fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla platformun alt katı muhtemelen dükkan veya depo olarak değerlendirilmiştir. Yukarı çıkan çift yönlü merdivenlerin hemen önünde süslenmiş bir giriş kapısı bulunmaktadır. Caminin asıl giriş kapısı yuvarlak kemerli olup dikdörtgen bir silmeyle çevrelenmiştir. Cami altta dikdörtgen üstte de alttakinden biraz daha küçük yuvarlak

[371] Ebu Bekir Paşa 1670'de Alanya'da doğmuştur ve Bekir Paşa adıyla bilinmektedir. III. Ahmet zamanında kapıcıbaşı, darbhane emini, gümrükçü, çavuş başı olarak görev yapmış, vezir rütbesiyle Cidde ve Mısır valilikleri, I. Mahmud döneminde de Anadolu, Rumeli, Mora, Konya, Şam ve Bosna valilikleri görevinde bulunmuş ardından Kıbrıs Muhassılı olmuştur. Eğriboz Muhafızlığı'da yapan Ebu Bekir Paşa daha sonra Kaptan-ı Derya görevine yükselmiş ve 1759'da İstanbul'da vefat etmiştir. Cidde'de bir okul, bir sebil yaptırmıştır. Ancak bir cami yaptırdığından bahsedilmemiştir. Bknz: Beria Remzi Özoran, "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", **Vakıflar Dergisi**, 16 (1982), 29.

[372] The rich history of Jeddah's mosques, Çevrimiçi 20 Ekim 2020. https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

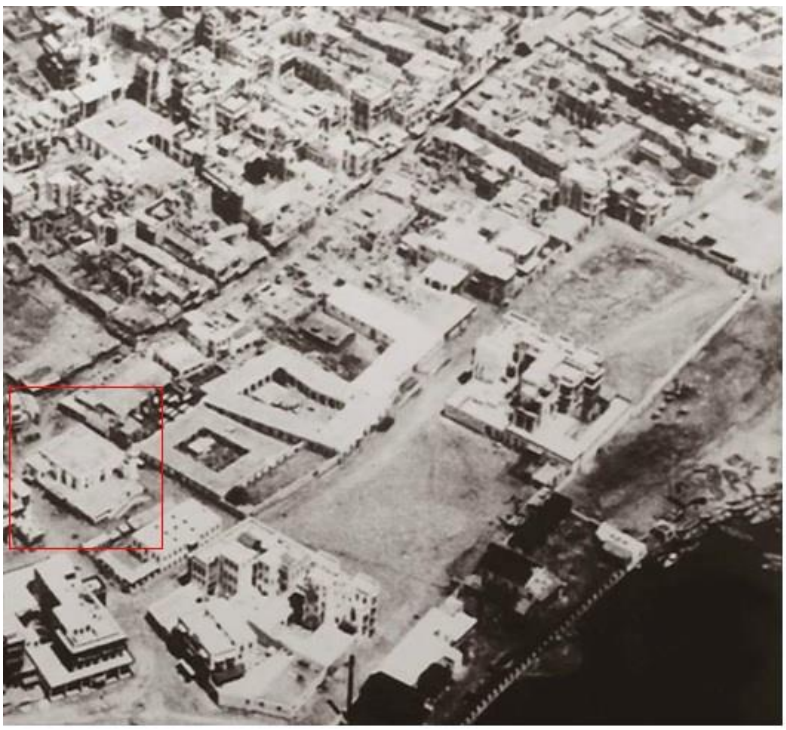
[373] Cidde'nin Dünya Kültüründeki Tarihi Yeri, Çevrimiçi. 21 Ekim 2020 https://www.hedefhalk.com/yazarlar/makale/ciddenin-dunya-kulturundeki-tarihi-yeri/602659

[374] The rich history of Jeddah's mosques, Çevrimiçi 20 Ekim 2020. https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

[375] BOA, AE. SMST.II., 140/15534. (H-09.03.1115); Bilge, "Cidde", 523-525; Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", 248; Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 507.

[376] Cidde'nin Dünya Kültüründeki Tarihi Yeri, Çevrimiçi. 21 Ekim 2020 https://www.hedefhalk.com/yazarlar/makale/ciddenin-dunya-kulturundeki-tarihi-yeri/602659

kemerli pencerelerle aydınlatılmıştır. Caminin içinden henüz bir fotoğraf bulunamadığı için içeride bir süslemenin olup olmadığı bilinmemektedir. Giriş kapısı zencerek motiflerle, mukarnaslarla ve rozetlerle süslenmiştir. Kare taban üzerine sekizgen gövdenin yükseldiği minarenin şerefe altlığı mukarnaslıdır (Fot. 7c, d, e, f, g).

Fot. 7a: Paşa Camii, havadan görünüm 1940[377]

[377] Historic Jeddah, Çevrimiçi 26 Şubat 2012
http://historicjeddahbybassimarkook.blogspot.com/2016/01/blog-post.html

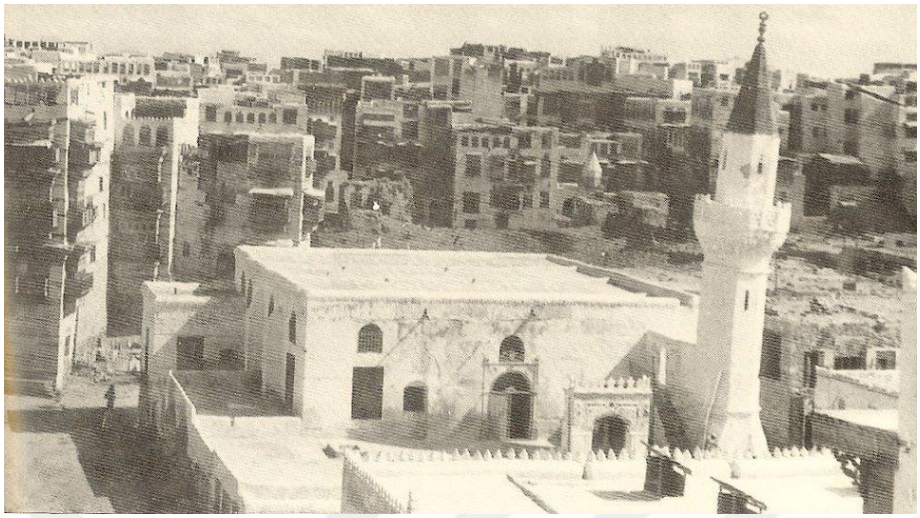

Fot. 7b. Paşa Camii, 1918[378]

Fot. 7c: Cidde'de Paşa Camii, Charles Winkeman, 1918 (Maneval, 2019: 2/46)

[378] Saudi Arabia Jeddah unused Postcard. Tarihsiz, Çevrimiçi. 10 Ocak 2022 https://www.balkanphila.com/shop/saudi-arabia-jeddah-unused-postcard/

Fot. 7d: Paşa Camii, 1927[379]

Fot. 7e: Paşa Camii[380]

[379] Historic Jeddah. Çevrimiçi 19.10.2020
http://historicjeddahbybassimarkook.blogspot.com/2016/01/blog-post.html

[380] King, G. R. D. "Notes on Some Mosques in Eastern and Western Saudi Arabia." **Bulletin of the School of Oriental and African Studies,** Vol. 43, No. 2 (1980), 251-76.

Fot. 7f: Paşa Camii, 1969[381]

Fot. 7g: Paşa Camii, 1974[382]

[381] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi Tarihi: 27.02.2021 https://twitter.com/BadrBadrah/status/1353410882127220737/photo/1

[382] Historic Jeddah. Çevrimiçi. 19.10.2020

Fot. 7h: Paşa Camii[383]

Fot. 7ı: Paşa Camii[384]

[383] Historic Jeddah. Çevrimiçi. 19.10.2020

[384] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 16. Şubat 2021

Mimar Camii

Osmanlı Camii olarak da zikredilen cami Kabil Caddesi'nin doğusunda yer almaktadır. VIII. yüzyıldan kaldığı tahmin edilmekte olup mihrabının üst kısmına yazılan 1093/1682 yılından dolayı bu tarihte onarım geçirdiği ya da yeniden inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.[385] 1284/1867-1868 yılında Cidde Valisi "Mustafa Mimar Paşa" tarafından yeniden yaptırılmıştır. Mescidin birçok gelir getiren vakfı bulunmaktadır. Bunların bazıları mescidin güney tarafının karşısındaki dükkanlar ve ofisler ayrıca kendisine bağlı dükkanlardır.[386] Arşivlerde bulunan Cidde'deki Mimar Camii Vakfı'ndan olan harab hanelerin müceddeden inşaası[387] şeklindeki bilgiler caminin bir vakfının olduğunu doğrulamaktadır. Yine 1902-03 yılları[388] ile 1904-05 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından onarıldığına ilişkin yazışmalar bulunmaktadır.[389]

Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen planlı düz dam şeklinde örtülü ve sekizgen gövdeli minarenin iki şerefesi bulunmaktadır. Altlı üstlü yerleştirilmiş iki sıra pencerenin altta bulunanları dikdörtgen üstte olanları ise yuvarlak kemerlidir ve bütün cepheler tamamen beyaz badanalıdır. Restore edilirken çekilen fotoğraflardan, onarım için kaldırılan sıvanın altından görünen malzeme, caminin moloz taştan inşa edildiğini ve aralara ahşap hatıllar yerleştirildiğini göstermektedir. Minaresi kare kaidelidir, birinci şerefeye kadar olan kısım sekizgen gövdeli, ikinci şerefeye kadar olan kısım ve yukarısı silindiriktir. Sonraki onarımlarda şerefe altları değiştirilerek yenilenmiştir.

---

[385] Suudi Arabistan'ın tarihi "Osmanlı Camisi", 15 Ağustos 2021.
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-tarihi-osmanli-camisi/833775

[386] El - Mimar Camii, 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=61ccc643-6ff6-49ca-afc7-8811f811005a

[387] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), **Şura-yı Devlet Evrakı** (ŞD), 139/39. (H-27.05.1314), BOA, BEO, 875/65620.

[388] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BAO), **Bâb-ı Âlî Evrak Odası** (BEO), 1960 – 146998.

[389] BAO, BEO, 2299/172359). (H-05.01.1322 / 1904-05).

Fot. 8a: Mimar Camii[390]

Fot. 8b: Mimar Camii (tarihsiz)[391]

[390] شارع قابل التاريخي الشهير فى مدينة جدة Çevrimiçi. 16 Şubat 2021. https://saudia10.com/wp-content/uploads/2017/08/%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D8%B9-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%841.jpg

[391] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 16 Şubat 2021.

Fot. 8c: Mimar Camii (Fotoğrafın muhtemel çekilme zamanı 03.06.2017)[392]

Fot. 8d: Mimar Camii[393]

[392] Suudi Arabistan'ın tarihi 'Osmanlı Camisi', Çevrimiçi 15 Ağustos 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-tarihi-osmanli-camisi/833775

[393] The rich history of Jeddah's mosques. Çevrimiçi. 20 Ekim 2020. https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

Hz. Havva Türbesi

Şehrin surlarının dışında kuzeydedir. Rivayetlere göre Hz. Havva cennetten çıkarıldıktan sonra Cidde'ye inmiş, Arafat'da Hz. Adem ile buluşmuştur. Başka bir rivayete göre de Havva'nın cesedi sonradan Cidde'ye defnedilmiştir ve Cidde'nin bereketi ondan kaynaklanmaktadır. Utku'nun, İbn Mücavir'den aktardığına göre Hz. Havva burada medfun olduğu için şehrin ismi "dişi ata- insanlığın anası" anlamına gelen "cedde" kelimesinden türemiştir. Farîsiler[394] Hz. Havva'nın kabrinin üzerini tuğla ve kireçle örerek mozolehaline getirmişlerdir. Mücavir[395] türbenin 621/1224'e kadar ayakta olduğunu ve rüyasında buranın yıkıldığını gördüğünü yazmıştır.[396] XVII. yüzyılda, Hz. Havva'nın kabrinin siyah taşlarla kaplı yaklaşık üç yüz zira' (150 m) uzunluğunda olduğu bilgisi bulunmaktadır[397] (Çiz. 12a). Evliya Çelebi Cidde'ye geldiğinde Hz. Havva'nın kabrini ziyaret etmiş ve Yasin okuduğunu yazmıştır.[398] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde, Cidde Valisi Hacı Ahmed Paşa ve Şerif Mesud döneminde, 1737 yılında Sultan I. Mahmud'un Validesi Saliha Sultan'ın gönderdiği paralar ile kabir, etrafındaki duvar ve türbeler tamir ve ikmal edilmiştir şeklinde bilgi bulunmaktadır.[399] 1774 tarihini taşıyan Carsten Niebuhr'un çiziminde türbe dikdörtgen mezar şeklinde gösterilmiştir.[400] Burckhardt'a göre,[401] yaklaşık dört fit uzunluğunda 2 veya 3 fit yüksekliğinde kaba taş bir yapıdır (Çiz. 12a, b). 1890 yılında yine Osmanlılar döneminde mezarın tamir edildiği arşiv belgelerinden

[394] İran coğrafyasından gelen kişiler olup içerisinde başka toplulukları da içermektedir.

[395] Arap denizci, coğrafyacı ve tarihçi. Eymen Fuad Seyyid, "İbnü'l-Mücavir", **TDVİA**, c. XXI, İstanbul 2000, s. 148-149.

[396] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 505, 521-522.

[397] Ersöz, **17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: Elayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu**, s. 123.

[398] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, s. 870-871.

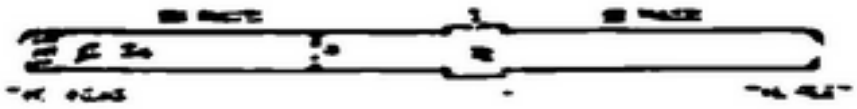
[399] BOA, TS.MA.e, 566 /2. (H-25.10.1149 /1737).

[400] Çevrimiçi. 20.09.2020
https://pictures.abebooks.com/CPAULUSCH/22872946697.jpg

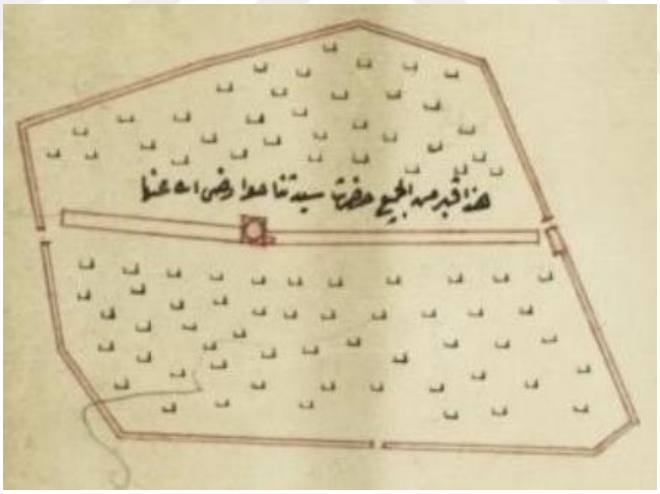
[401] Burckhardt, **Travels in Arabia**, I, 25.

anlaşılmaktadır.[402] Bu dönemde mezarlık düzenlenmiş ve fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla kubbeli bir türbe yapılmıştır (Fot. 9a, b). Osmanlıların inşa ettiği türbe 1928 yılında Prens Faysal tarafından yıktırılmıştır.[403]

Fotoğraflardan anlaşıldığı üzere Sevakin'de Şeyh Şazelî Ebu'l-feth Türbesi gibi bir plana sahiptir. Kare mekan üzerinde kubbesi yükselmiş ve köşeler pahlanmıştır. Pah ile kubbe arası dendanlarla süslenmiştir. Yandaki dikdörtgen mekanın, giriş bölümü mü yoksa kabir mi olduğu anlaşılamamaktadır.

Çiz. 12a: Burton'un çizmiş olduğu Hz. Havva'ya ait kabir[404]

Çiz. 12b: Hazakabrminü'l cemi (toplu mezarlık) Hz. Seyyidina Havva radiyallahuanh (BOA, PLK., p. 45/1)

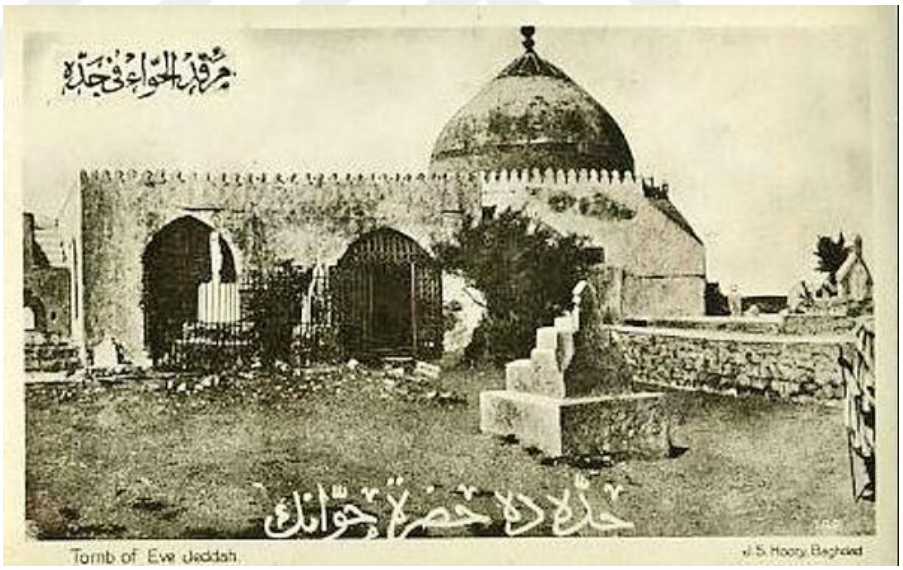
[402] BOA, ŞD, 2259 /24. (H-13.05.1308 /1890)

[403] Hz. Havva Türbesi, Çevrimiçi. 28.05.2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Eve

[404] Hz. Havva Türbesi, Çevrimiçi. 28.05.2021.

Fot. 9a: Hz. Havva Türbesi[405]

Fot. 9b: Hz. Havva Türbesi[406]

[405] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 19.10.2020 http://twitter.com/BadrBadrah/status/696027768329527297/photo/1

[406] صورة لكرت يعود للعهد العثماني عليه صورة قبرامنا حواء_ جدة A picture of Kurt back to the Ottoman era with a picture of the tomb of Eve Jeddah. Çevrimiçi. 08 Ocak 2021. https://pin.it/6YSeVDf

Hastane

Osmanlı döneminde hastane ve sağlık örgütlerinin yurt dışına yayılması 1840'dan sonra başlamaktadır. Açılan ilk hastanelere Gureba Hastanesi denmiştir. Askeri hastalar için askeri hastaneler kurulmuş, siviller için ise darüşşifaların versiyonu olan hastaneler kurulmaya başlanmıştır.[407] 1277/1860 tarihli bir belgeye göre Cidde'de bir Gureba hastanesi inşa edilmiştir.[408] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Cidde'de bir hastahane inşasına ait belge bulunmakla birlikte bunun mimari anlamda ne tür bir hastane olduğuyla ilgili açıklama henüz tespit edilememiştir.[409] Yalnızca 2 Cemaziyelahir 1317 (8 Ekim 1899) tarihli bir plan vardır (Çiz. 13a, b).[410] Bu hastane planının veya projesinin yapılıp yapılmadığıyla ilgili de henüz bir bilgiye rastlanmamıştır. 1868 civarında, muhtemelen hem askeri hem de sivil ihtiyaçlar nedeniyle yeni bir hastanenin açıldığı bilgisi vardır. 1910'da İngiliz bir doktor Cidde'de bir hastaneyi ziyaret etmiş bu hastanenin iki taş odadan ve kalitesiz ahşap bir yapıdan oluşan nispeten basit bir yapı olduğunu, ahşap yapının eskiden 'Belediye Hastanesi' olarak kullanıldığını, taş yapının ise bir müddet Askeri Hastane olarak kullanıldığını yazmıştır.[411]

1884 yılında yapılan hac esnasında, Cidde'de Mekke Kapısı'nın dışında hacılar için geçici bir hastane (muhtemelen daha çok bir lazaret) kurulmuştur. Yayılan salgın hastalıkların kontrol edilmesinin zorluğu nedeniyle 1910'da yerel sağlık kararlarına yabancı müdahalesi artmıştır. Bu müdahaleleri en aza indirmek amacıyla ayrı bir Hicaz Sağlık İdaresi kurulmuştur. Eski tesislerin yerine

[407] Kenan Göçer, Bezmialem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4/1 (2014), 145.

[408] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), **Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı** (A.MKT.MHM). 200/42.

[409] BOA, İ. MVL., 103/2253.

[410] BOA, PLK. P. 2241/2.

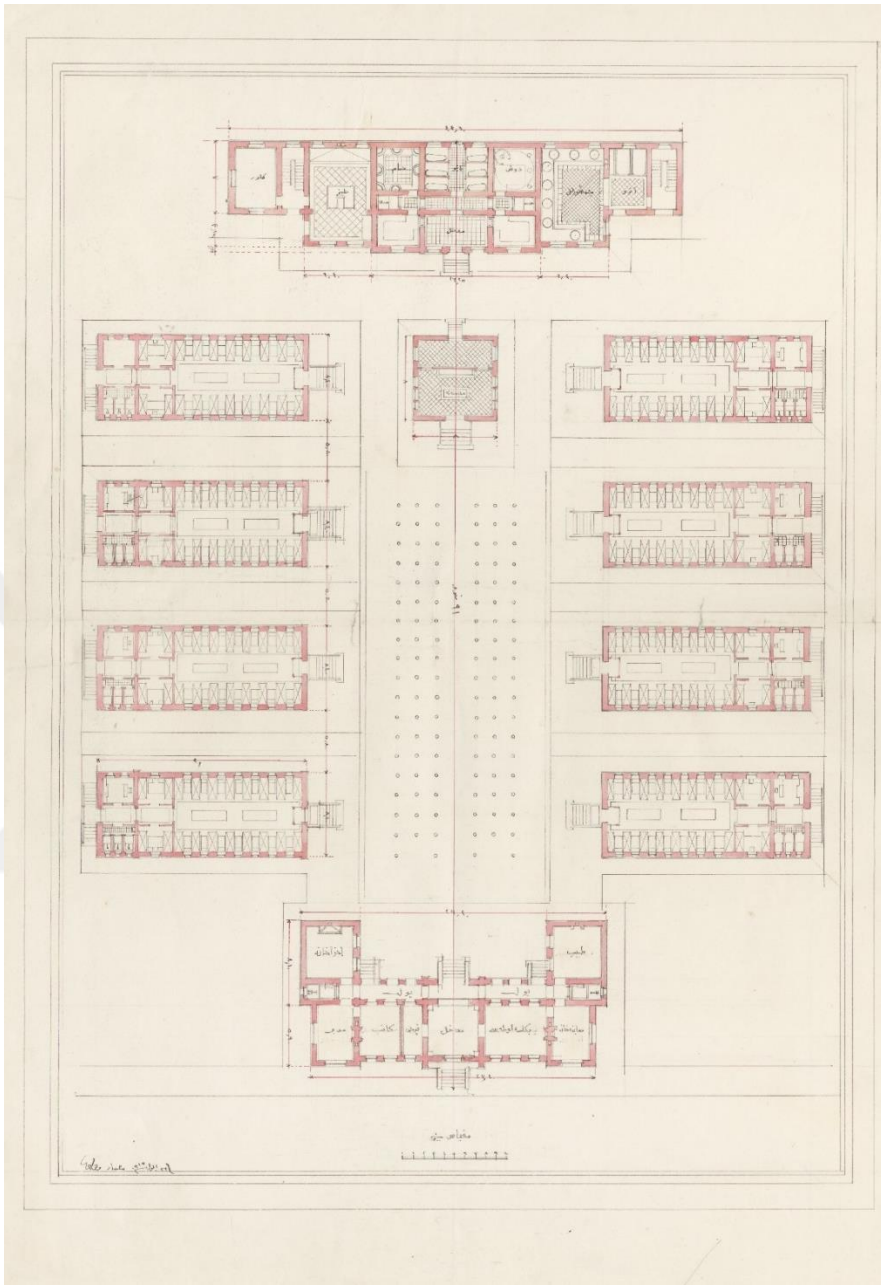
[411] Ulrike Freitag, **In a History of Jeddah: The Gateto Mecca in the Nineteenth and Twentieth Centuries,** Cambridge: Cambridge University Press, 2020, 119.

muhtemelen eski Cidde'nin güneyinde bir dizi prefabrik Alman karantina kışlası kurulduğuna ilişkin bilgi vardır.[412]

Çiz. 13a: Osmanlı Devleti'nin Cidde'de yapmayı planladığı hastane, 1899 (BOA, PLK. P. 2241/2)

[412] Freitag, **In a History of Jeddah: The Gateto Mecca in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, 264.

Çiz. 13b: Osmanlı Devleti'nin Cidde'de yapmayı tasarladığı hastane planı, 1899 (BOA, PLK. P. 2241/2)

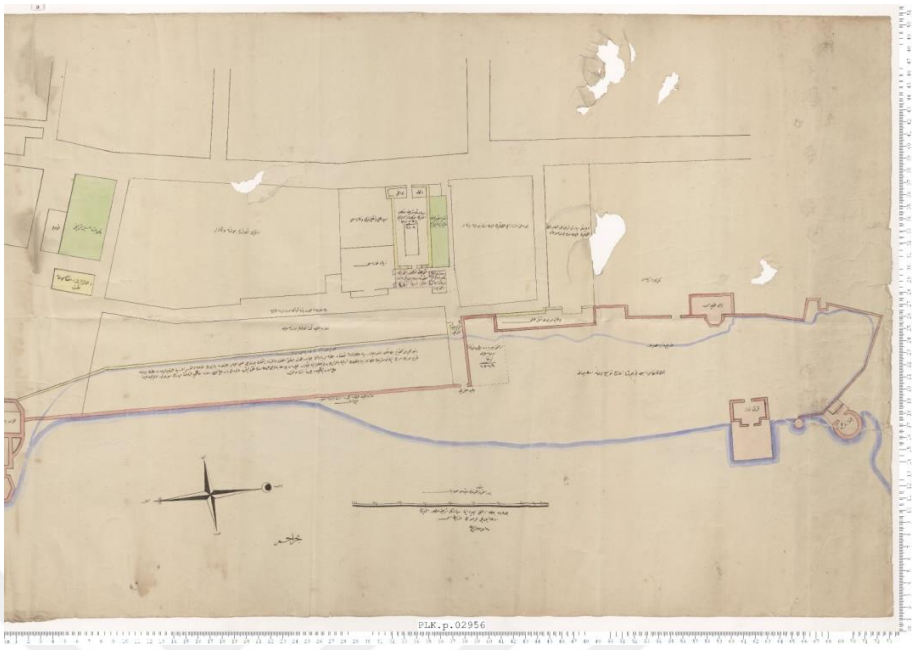
Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi (Tosun Paşa Köşkü)

Cidde'de tespit edilen ve hastane olarak kullanılan diğer bir yapı da Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi'dir. Salgın hastalıkların Kızıldeniz üzerinden hacılar vasıtasıyla yayılması sebebiyle karantina meselesi Avrupa siyasetinde de yer almaya başlamış, Fransa Doğu'da koleranın önlenmesiyle ilgili konferans toplanması içen tegligat vermiştir. Osmanlı konferansın İstanbul'da toplanması koşuluyla kabul etmiş, Fransa'nın fikrini benimserken Hicaz'a da bir grup doktor (tabib) göndermiştir. Bunun üzerine Mısır hükümeti Dr. Hüsnü Haşimi Bey'in başkanlığında katip, eczacı, kavas ve hastabakıcılardan oluşan bir sağlık ekibini göndermiştir. Mısır hükümetinin gönderdiği grup Cidde'ye gelip-giden gemi, kayık ve yolcuları muayene ederek temiz olanlara "şehadetname" vermişlerdir. Bu yöntem Cidde'deki topçu nizamiye askerî ser-cerrahı Halid Efendi tarafından yürütülmüştür. Böylelikle deniz tarafı kontrol altına alınmıştır.[413] Bu çalışmaların geçtiği muhtemel bina; Tosun Paşa Köşkü denilen Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastahanesi'dir. Plan bir hastane planından çok farklıdır, köşkten hastaneye dönüştürülmüştür. Carsten Niebuhr'un çizdiği haritada da burası 1 numarayla gösterilerek "Paşan'ın Evi" olarak adlandırılmıştır. Eski köşk yeni hastane binası üç ana kütleden oluşmaktadır. Girişte yarım yuvarlak bir alandan kalın duvarlı dikdörtgen bir mekana girilmektedir. Arkada sekizgen planlı bir mekan vardır ancak plan detaylı değildir (Çiz. 14b, c) (Fot. 10).

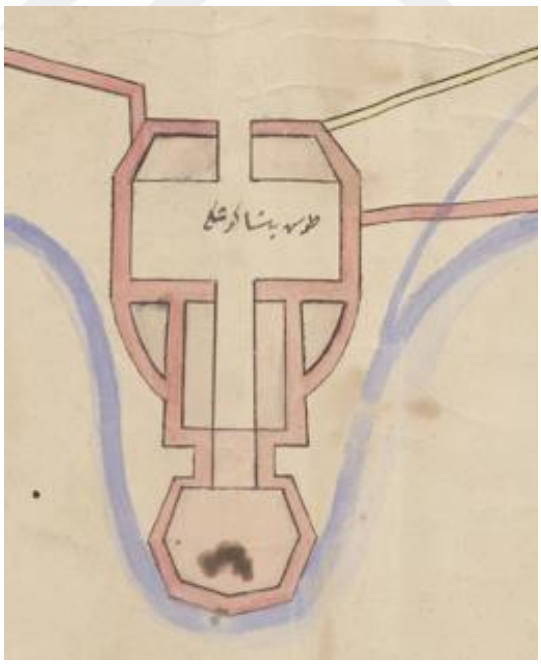
Bu hastanenin dışında 1873 tarihli krokide Cidde'de (Çiz. 14a, 15)[414] dikdörtgen planlı Karantina Hastanesi görülmektedir. Yapılan internet araştırmasında sahil kısmında bir Karantina Hastanesi fotoğrafı görülmüştür. Ancak fotoğraftaki bina üç katlı olup muhtemelen zaman içerisinde onarım geçirmiştir. Bu sebeple iki yapının aynı yapı olup olmadığı net değildir (Çiz. 15), (Fot. 11a, b).

[413] Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 21.

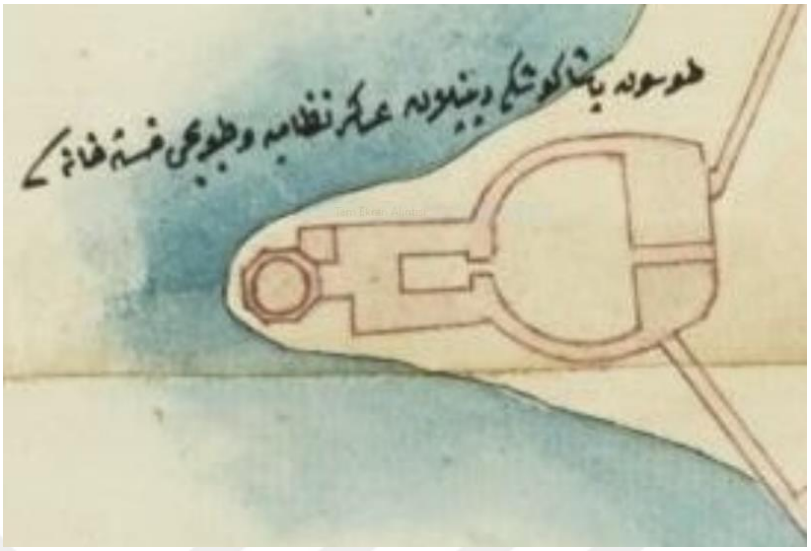
[414] BOA, PLK.p.. 2956.

Çiz. 14a: Cidde sahil kısmında bulunan yapılar. PLK.p.. 2956 (1 Şaban 1290/ 24 Eylül 1873)

Çiz. 14b: Tosun Paşa Köşkü, detay

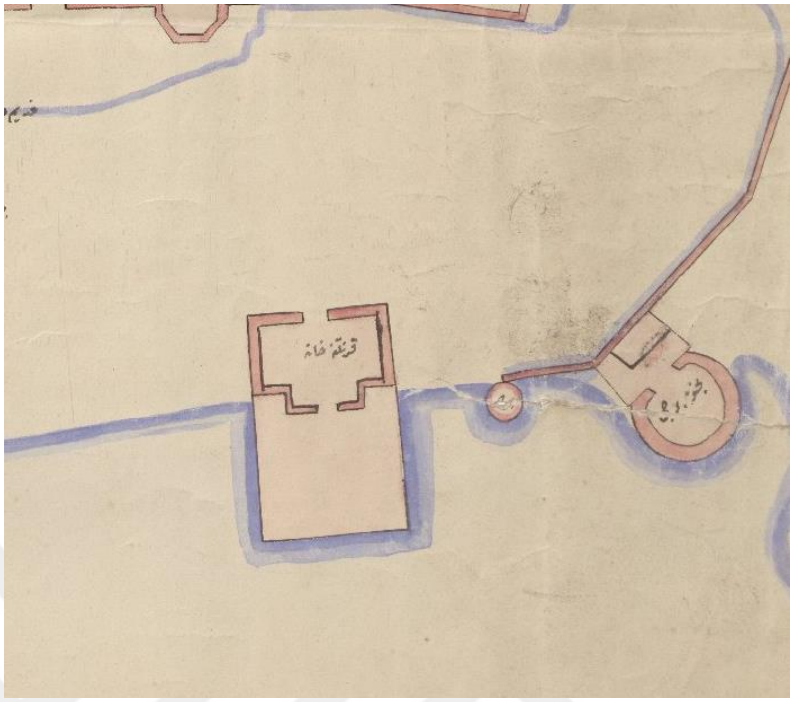

Çiz. 14c. Tosun Paşa Köşkü denilen Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi (PLK., p. 45/1)

Fot. 10. Tosun Paşa Köşkü (Asakiri Nizamiye ve Topçu Hastanesi) kalıntıları[415]

[415] Integrated Land Use and Transport Planning in Jeddah: Policy Assessment and Simulatio. Çevrimiçi. 25 Şubat 2021. https://pdfs.semanticscholar.org/c9e8/5172eb254e13a9a2b943ce3741edd4df8fbc.pdf

Çiz. 15: Karantina Hastanesi (PLK.p.. 2956)

Fot. 11a: Cidde Karantina Hastanesi[416]

[416] Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi 25 Şubat 2021 https://twitter.com/BadrBadrah/status/1241053794152185858/photo/4

Fot. 11b: Osmanlı dönemi karantina binası, 1900'ler.[417]

Nazif Efendi Konağı

Eski Cidde'nin tam ortasında Alevi Çarşısı'nda yer almaktadır. İnşaatı yaklaşık dokuz yıl süren bu ev, 1867-1881 yılları arasında Mekke Emiri Şerif Avn'ın temsilcisi olan Şeyh Ömer Nasif Efendi tarafından yaptırılmıştır.[418] Türk bir mimar tarafından tasarlanan ev 1920'lere kadar Cidde'deki tek ağaç olan neem[419] ağacının bulunduğu bir meydana açıldığı için "ağaçlı ev" olarak da bilinmektedir. 1925 yılında Kral Ebul Aziz İbn Suud'un ikametgahı olarak kullanılmış, 1975'de kütüphaneye dönüştürülmüş sonrasında ise kültür merkezi olarak değerlendirilmiştir. [420]

Türk mimar tarafından tasarlandığı için diğer tarihi Cidde konutlarıyla aralarında farklılık bulunan binanın ahşap oymadan yapılmış giriş kapısı kuzey cephenin ortasındadır. Kadınlar için ayrılmış olan kapı ise batıdadır. Beş katlı olarak

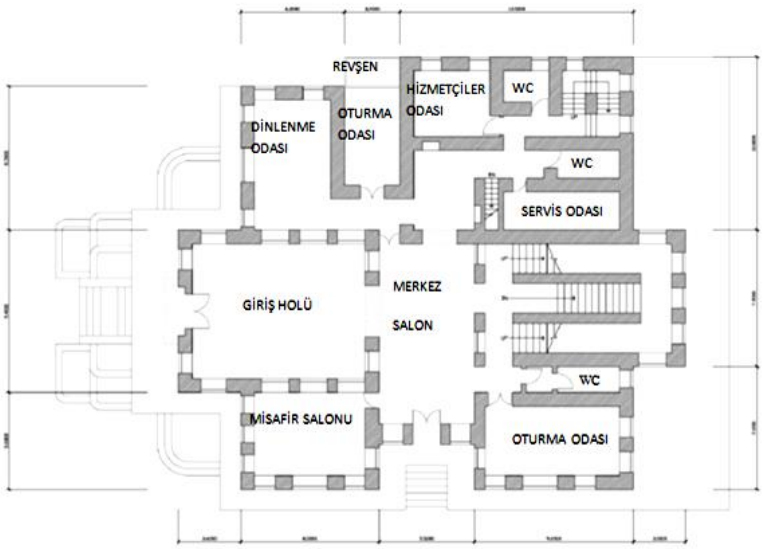
[417] صور من العالم الإسلامي في عهد آخر سلطان عثماني , Çevrimiçi. 19 Ekim 2020. https://fi.pinterest.com/pin/645633296552646722/?nic_v2=1a21qJfbP

[418] Osmanlı İzleri, Nasif Kasrı, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021 http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=090e010c-8aff-4439-9f61-3373b44dabc6

[419] Sadettin Ünsal, "Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Biyopestisit Olarak Neem", **Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi,** C. VII, S. 9, 2019, s. 1415-1423.

[420] Bayt Nassif, Çevrimiçi. 01 Şubat 2021. https://archnet.org/sites/3794

abidevi nitelikli inşa edilen yaklaşık kare şeklindeki evin zemin ve alt katları yağmur suyu biriktirebilmek ve aynı zamanda bu suyu soğuk tutabilmek için iki sarnıç barındıracak şekilde yükseltilmiştir. Dikdörtgen, geniş tutulmuş bir giriş holünden orta sofaya geçilmekte olup odalar bu sofa etrafında sıralanmıştır ve bu düzen diğer katlarda tekrar etmiştir. Her katta tuvalet, üçüncü katta ise banyo vardır. Dördüncü katta, kuzeydeki ana odanın üstü örtülü değildir. Bu oda köşedeki odaları birbirine bağlayan bir dış avlu konumundadır. Bu açıklığın yanlarına güvenlik amacıyla korkuluk yapılmıştır. Köşedeki odalar ahşap köşk niteliğindedir. Ev kireçtaşından yapılmış ve ahşap kirişlerle güçlendirilmiştir. Giriş kapısının üzerinde, iki kata yayılan Java tik ağacından yapılmış revşenler bulunmaktadır.[421] Revşenler ve ahşap aksamlar için tik ağacından yapılmış bir gemi enkazı satın almıştır.[422] Cepheler çiçek motifli friz kuşaklarıyla süslenmiştir.

Çiz. 16a: Nazif Efendi Evi, zemin kat

[421] Bayt Nasif, Çevrimiçi. 01 Şubat 2021. https://archnet.org/sites/3794

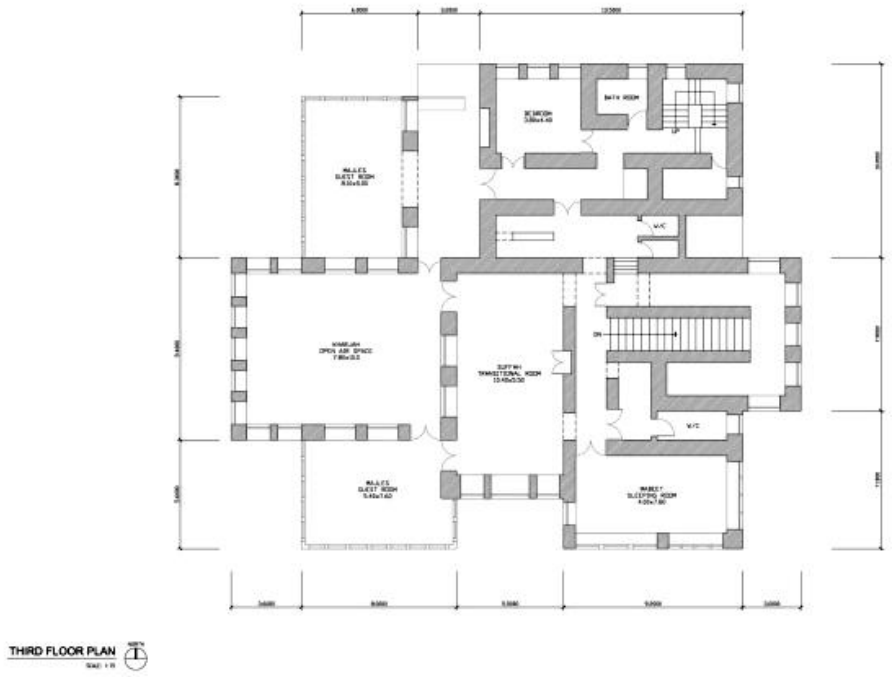
[422] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 253.

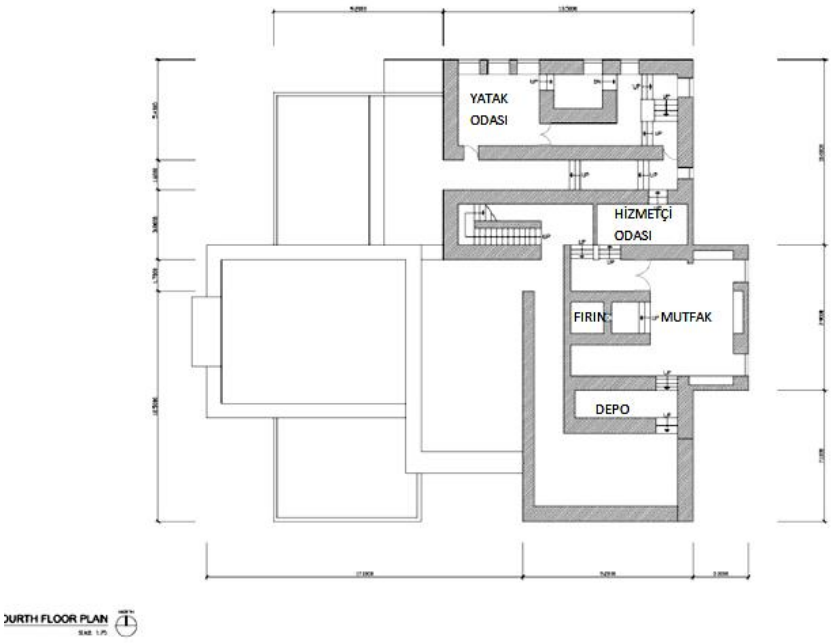
Çiz. 16b: Nazif Efendi Evi, birinci kat

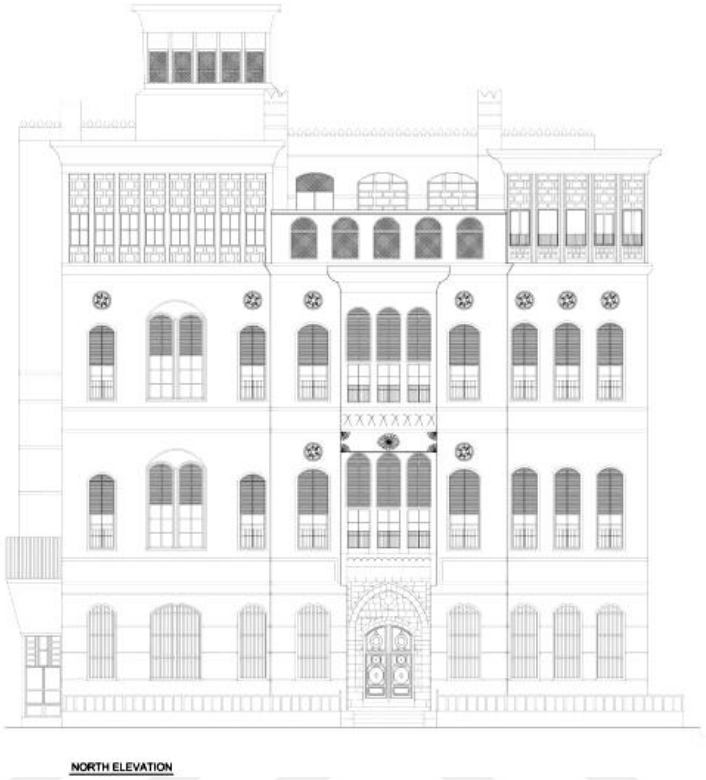
Çiz. 16c: Nazif Efendi Evi, ikinci kat

Çiz. 16d: Nazif Efendi Evi, üçüncü kat

Çiz. 16e: Nazif Efendi Evi, dördüncü kat

Çiz. 16f: Cidde'de Nazif Efendi Evi, kat planları ve kuzey cephe kesiti[423]

Fot. 12a: Cidde'de Nazif Efendi Evi[424]

[423] Al-Ban, "Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah", 111-117.

[424] Auction of contemporary Middle Eastern art to benefit Jeddah's Al-Balad historic district. Çevrimiçi 10 Ocak 2022. https://www.arabnews.com/node/1504191/%7B%7B

Fot. 12b. Cidde'de Nazif Efendi Evi[425]

Fot. 12c. Cidde'de Nazif Efendi Evi, kuzey cephe[426]

[425] Auction of contemporary Middle Eastern art to benefit Jeddah's Al-Balad historic district.

[426] Auction of contemporary Middle Eastern art to benefit Jeddah's Al-Balad historic district.

Fot. 12d: Cidde'de Nazif Efendi Evi, kuzey cephede bulunan ana giriş kapısı[427]

Fot. 12e: Cidde'de Nazif Efendi Evi, meclis[428]

Su yapıları

[427] Auction of contemporary Middle Eastern art to benefit Jeddah's Al-Balad historic district.

[428] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 111-117.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Cidde şehrinin "suyu daha önce akarmış. O zaman mamur şenlikli İrem Bağı imiş. Rumlu yerleşip hakim olmasın diye şerifler su yollarını harap etmişler. Hıdde adlı mahalde 3 değirmene yeter tatlı sudur, çöle akıp kaybolur. Hala yol üzerinde suyolları bellidir. Az bir şeyle yine Cidde'ye akıttırmak mümkündür."[429]

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre kimin zamanında yapıldığı bilinmeyen ancak Evliya Çelebi gittiğinde dahi izleri görülen su yolları sonradan yok olmuştur. IV. Mehmed'in vezîriazamı Kara Mustafa Paşa'nın uzak mesafelerden şehre su getirtip han, hamam ve bir cami yaptırmıştır.[430] Ancak yapılan araştırmalarda ne bu yapılara ne de diğer yapılara ilişkin bir kalıntı bulunamamıştır. Paşa Camii olarak anılan caminin Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan cami olduğu tahmin edilmektedir. Kayıtları tutulmadığı için zaman içerisinde birçok yapı hiç yapılmamış gibi yok olmuştur. Daha fazla araştırma-inceleme ve kazı yapılması gereklidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan belgelere göre Cidde'de birtakım çeşmeler yapılmıştır. Bir belgede; Cidde'ye iki saat mesafede inşa edilen üç çeşme mecralarının tamirine ilişkin bir bilgi bulunmaktadır.[431] Bir diğer belge de ise on musluklu çeşme planı vardır ancak inşa edilip edilmediği hakkında bilgi bulunmamaktadır (Çiz. 17).[432]

Genel olarak su sarnıçlarda biriktirilen yağmurlardan sağlanmıştır. Bu sarnıçların bir kısmının sel ağzına yapılması dolayısıyla sel sularının getirdiği hayvan leşi ve pislikler içine dolmuş ve hastalıklara neden olmuştur. Sarnıç sahipleri ara ara temizletse de kafi gelmemiştir. Hayırsever biri tarafından hayrat niyetiyle büyük miktarda para harcanarak Cidde'ye su getirtildiği, ancak bu durumdan memnun

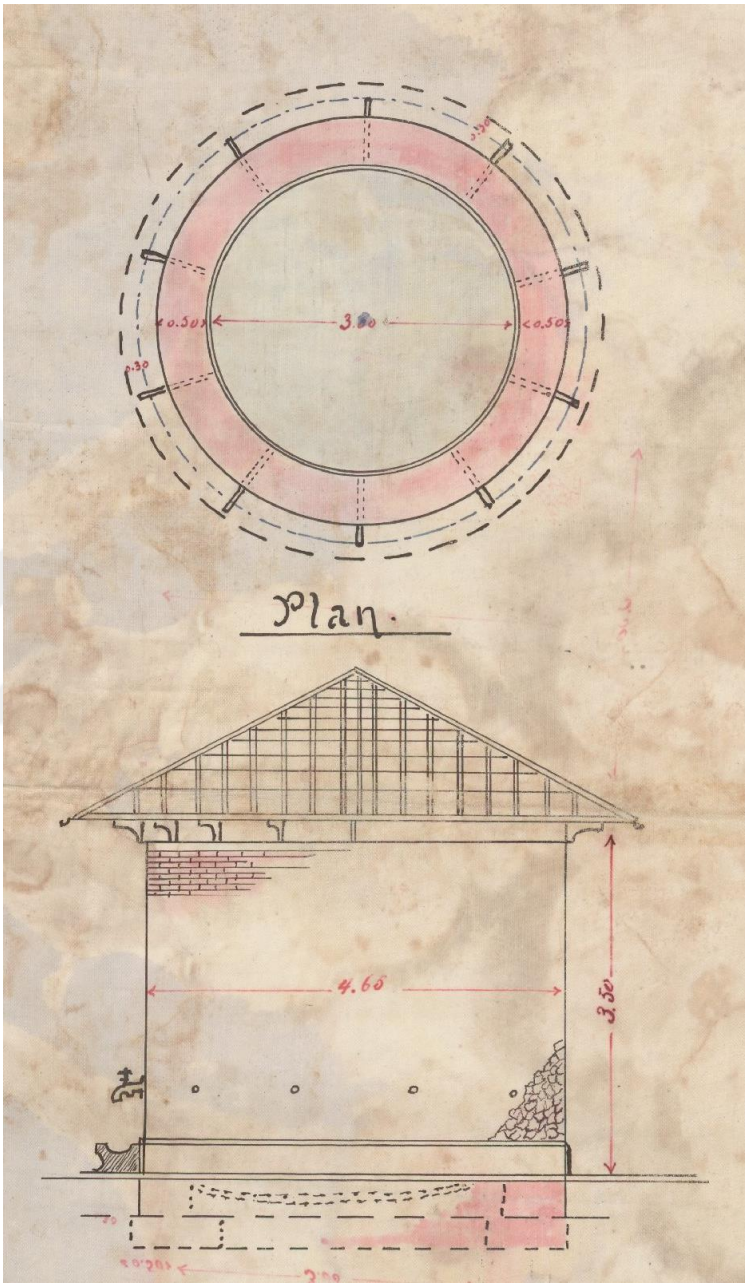
[429] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, s. 870-871.

[430] Bilge, "Cidde", 525.

[431] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), **İrâde – Dahiliye** (İ. DH), 1253 – 98331.

[432] BOA, PLK.p.., 2811.

olmayan sarnıç sahiplerinin getirilen suya "acıdır ve sağlığa zararlıdır" diyerek iptal ettirdiği bilgisi bulunmaktadır.[433]

Çiz. 17. Cidde'de yapılması planlanan çeşme (BOA, PLK.p.., 2811)

[433] Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914),** s. 32.

2.2. HUDEYDE

Yemen'in en büyük iskelesidir.[434] Kızıldeniz'in doğusundaki liman şehirlerinden biri olan Hudeyde'nin ilk kuruluşu hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. İslamiyet, davet üzerine savaş olmadan kabul edilmiştir. XIV. yüzyılda av sahası olarak kullanılmış, XV. yüzyılda Aden'deki Tahiri Sultanlığı döneminde, isminden merkez olarak bahsedilmiştir. XVI. yüzyılın ilk çeğreğinde liman olarak önemini koruyan şehir 1538'de Kızıldeniz'in güvenliğini sağlama amaçlı olarak Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına alınmıştır. 1625-1636 yılları arasında Zeydîlerin hakimiyetinde kalan şehir yine Osmanlı döneminde XVIII. yüzyılda özellikle kahve ticareti sebebiyle önem kazanmıştır. Mehmed Ali Paşa döneminde yeniden bir canlanma gösteren şehir XX. yüzyıl başlarında Yemen vileyetinin dört sancağından biri olmuştur.[435]

Konumu nedeniyle hem Osmanlı hem de diğer dış etkenlerin mimari doku üzerine yansıdığı anlaşılmaktadır.[436] Hudeyde diğer Kızıldeniz şehirleriyle benzer özellikler göstermektedir. Beş kapılı bir surla çevrili şehirde, kerpiçten yapılmış birkaç kattan oluşan evler (Fot. 13)[437] ve işşe (Çiz. 23)[438] denilen ağaç ve otlardan yapılmış barakalar, üçü büyük, kırkı küçük olmak üzere çok sayıda ibadet mekanları, kamu ve askeri binalar mevcuttur.[439]

---

[434] İdris Bostan, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", **Osmanlı Araştırmaları**, 3/3 (1992), s. 304.

[435] Rıza Kurtuluş, "Hudeyde", **TDVİA**, c. XVIII, İstanbul 1992, s. 299-301.

[436] Bernard Verdier, "Hodeidah: The Transformation of a Yemeni City", in Development And Urban Metamorphosis, Yemen At The Cross-Roads, ed. Ahmet Evin (Singapore: Concept Media, Fort He Aga Khan Award For Architecture), 1 (1983), 63.

[437] Kurtuluş, "Hudeyde", s. 299-301.

[438] İşşe (Telaffuz Dr. Ebtisam Al-Gerafi tarafından yapılmıştır); misvak ılgın ve nangrov ağaçlarının saplarından yapılmış ev Bkz. («جازان عشة».. فريد عمراني تراث!) Çevrimiçi Tarihi 28.01.2022 http://www.jazanonline.org/ar/?p=404

[439] Kurtuluş, "Hudeyde", s. 299-301.

Hudeyde'nin eski kent merkezinde bulunan Osmanlı esintili gelişen mimari özellikleri gösteren binalar 1911-12 Türk-İtalyan savaşı sırasında İtalyan savaş gemilerinin bombardumanı sebebiyle yıkılmıştır.[440] Verdier'e göre Hudeyde'de eski Türk tarzı binaların kalıntıları tahrip edilmektedir. Kıyıda bulunanlar, büyük kanalizasyon hatlarına yer açmak için yok edilmiş ve bir kısım binaların yerini mağazalar almıştır. Kalan binaların da bir kısmı bakımsızlıktan dolayı çökmüş diğer bir kısmı da modern mimariyle genişletilmiş ve bir şekilde orijinalliğini kaybetmiştir.[441]

Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla, kireçtaşından yapılmış birden beşe kadar değişen kat sayısına sahip evler diğer Kızıldeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi revşenlidir. Kapılar yuvarlak kemer formunda duvardan içeri doğru girinti yapmıştır.

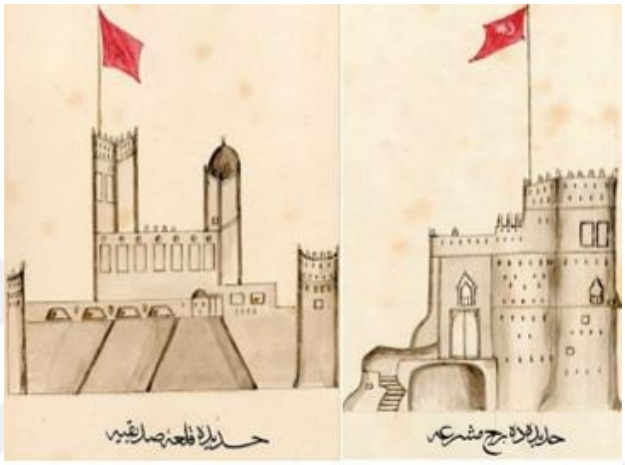
Çiz. 18: Hudeyde Limanı, 1849. Arka planda cepheden çizildikleri için iki boyut etkisiyle görülen mescit, dükkan, Beytü'l-Ariş, Mahallü'l Ma, Türbe-i Eş-Şeyh Irakî, Kal'a-i Kamaran isimli yapılar görülmektedir.[442]

[440] Verdier, "Hodeidah: The Transformation of a Yemeni City", 64.

[441] Verdier, "Hodeidah: The Transformation of a Yemeni City, 67.

[442] Ruhi Konak, Yahya Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 35, 2015, s. 102-103.

"Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri" nde Osmanlı döneminde Hudeyde'de bulunan birkaç yapının isimleri şu şekilde yazılmıştır: Aşa (işşe) tabir olunan ûrban kulübesi, Kal'a-i Şamiye, Kala-i Sıddıkkıyye, Burc-ı Meşra'a, Kala-i Yemûni, Beyt-i Devle nam-ı kışla, İbrahim Paşa Konağı, hastahane kılınan Beyt-i Sandios, burc-i hali nam su burcu (Çiz. 19, 20, 21, 22).

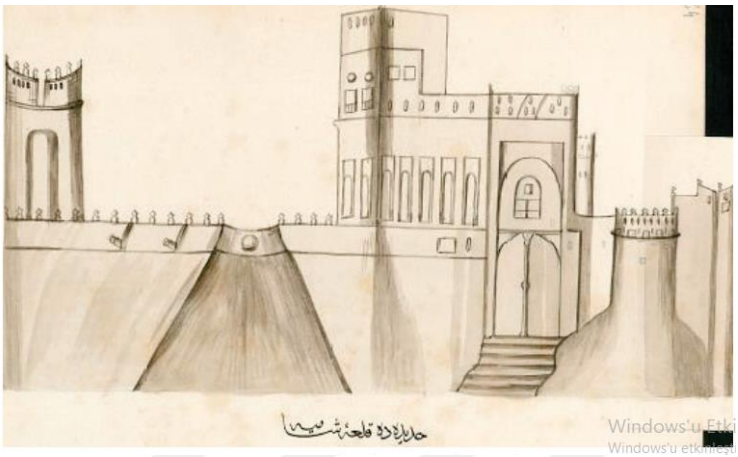

Çiz. 19: Hudeyde'de Kala-i Sıddıkkiyye

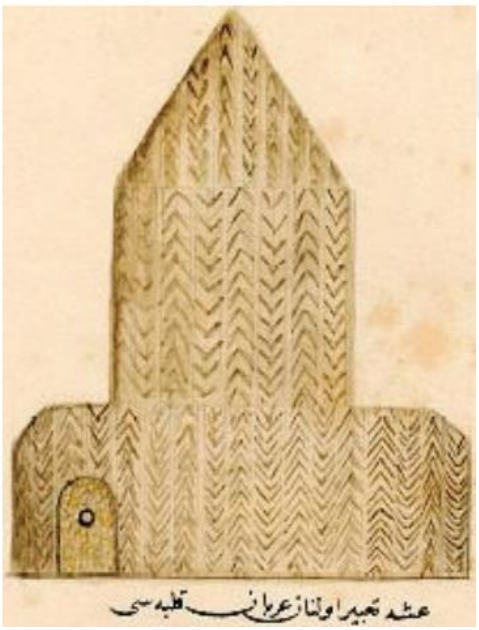
Çiz. 20: Burc-ı Meşra'a (Konak-Yeşilyurt, 2015: 106)

Çiz. 21: Kal'a-i Yemûni

Çiz. 22: Kal'a-i Şamiye (Konak-Yeşilyurt, 2015: 107, 111).

Çiz. 23. İşşe tabir olunan ûrban[443] kulübesi (Konak-Yeşilyurt, 2015: 111)

[443] Urban için bkz. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** 1286.

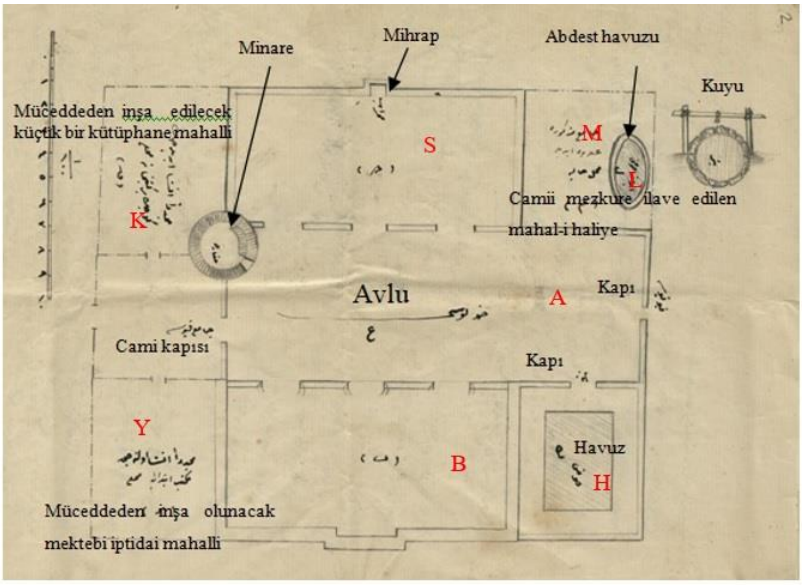
Camiler

Hudeyde'denin sahil şehrinden ziyade iç kesimlerinde inşa olunan camiler ile ilgili bilgi daha fazladır.

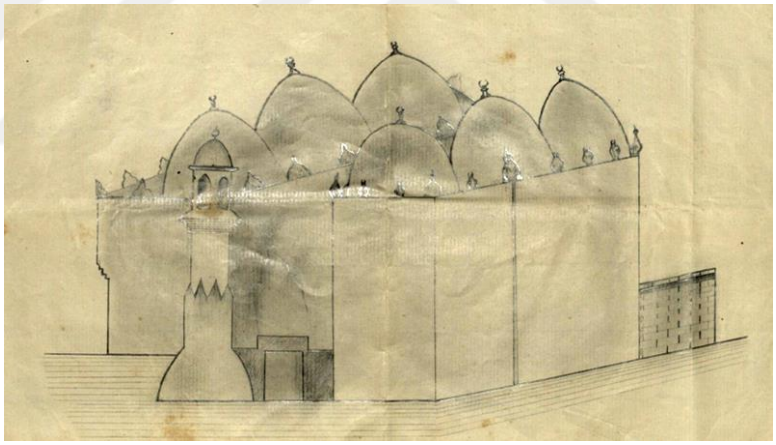
Kutay Camii

Hudeyde'nin Kutay kasabasında inşa edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde cami planı ve ilgili bilgiler yer almaktadır (Çiz. 24, 25).[444] Cami, XVII. yüzyılın son çeyreğinde Seyyid Ebubekir namıyla bilinen bir kişi tarafından inşa edilmiş, zaman içerisinde tahrip olmasından dolayı onarım yapılabilmesi ve yanına mektep ve kütüphane eklenilebilmesi için devletten para yardımı talep edilmektedir. Cami, Yemen'de sık sık karşılaşılan çok kubbeli plan şemasına sahiptir. Ortadaki avlu yanlardaki kubbeli alanları ikiye ayırmıştır. Caminin, çeşitli dönemlerde küçük küçük onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır. "B" kısmında bulunan üç kubbe sağlam olup duvarlar sıvandığı takdirde kullanılabileceği "H" harfiyle gösterilen alandaki kubbelerin açıldığı ve kubbeyi taşıyan ayakların da harap olması sebebiyle bu bölümde ibadet edilemediği anlaşılmaktadır. Yine minarenin merdivenleri yıkılmış sıvaları dökülmüş bir vaziyette olup tamir edilecek durumda değildir. A harfiyle gösterilen avlunun üzeri açıktır. Google map üzerinde yapılan aramada cami şeklinin belgedeki planla (Çiz. 24) örtüştüğü görülmüştür (Fot. 13).

[444] BOA, Y. PRK.UM.,11/67.

Çiz. 24. Hudeyde'nin Kutay köyünde onarım görecek olan cami[445]

Çiz. 25: Hudeyde'nin Kutay köyünde onarım görecek olan camii BOA, Y. PRK.UM.,11/67 (H-03-07-1305/16 Mart 1888)

[445] Cami planını Türkçe'ye çeviren Dr. Mimar Hamit Pilehvarian'a teşekkür ederim.

Fot. 13: Kutay (القطيع قرية) köyü camii şimdiki hali[446]

Evler

Hudeyde'yi Kızıldeniz üslubuna ortak eden en büyük öğe revşenli evleridir. Çok katlı olarak inşa edilen evlerin dışa taşkın destekli revşenlerinin görünümleri, Anadolu'nun cumbalı evlerine diğer Kızıldeniz sahil şehirlerinden daha yakındır (Fot. 15).

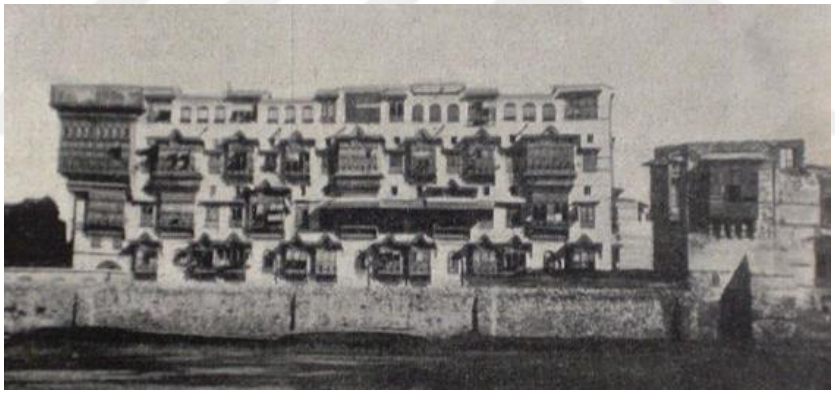
Fot. 14: Hudeyde 1900'ler[447]

[446] Google Map. Çevrimiçi. 28 Ocak 2022. https://www.google.com/maps/place/Qutay',+Yemen/@14.906676,43.156657,13z/data=!4m5!3m4!1s0x1604e188065fbf19:0x9c701dee8c81a5f2!8m2!3d14.8996432!4d43.2061884

[447] Ottoman Imperial Archives, Hudaydah, Yemen, 1900s, @OttomanArchive, 19 Ekim 2018, Çevrimiçi 13 Eylül 2020. https://twitter.com/OttomanArchive/status/1053274582856155136/photo/1

Fot. 15: Hudeyde revşenli bir ev[448]

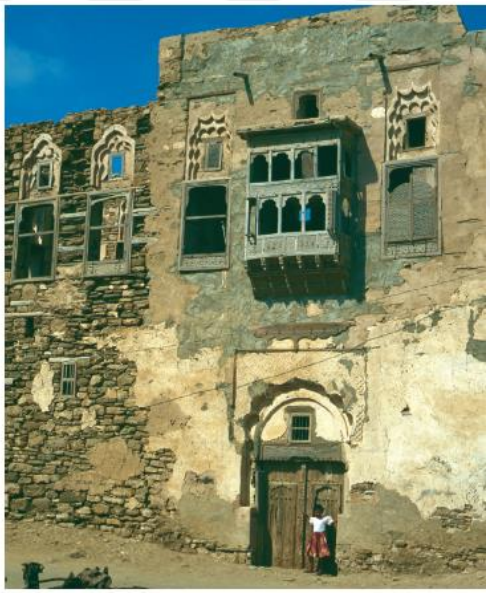
Fot. 16: Hudeyde'de bir ev[449]

[448] Varanda, **Tradition and Change in the Built Space of Yemen: The Description of a Process as Observed in the Former Yemen Arab Republic Between 1970 and 1990**, 100.

[449] Hudaydah, Yemen, c. 1910 (Osmanlı Dönemi Hudeyde, Yemen), Çevrimiçi 04 Eylül 2020. https://www.pinterest.ch/pin/488640628304083595/?amp_client_id=CLIENT_ID(_)&mweb_unauth_id=&simplified=true

Fot. 17: Hudeyde'de bir ev

Fot. 18: Luheyye'de bir ev[450]

Liman şehirlerindeki ortak unsurlara dikkat çekilmek istendiği için Osmanlı eserlerinin yoğun olarak görüldüğü Hudeyde'ye bağlı Zebid şehri ayrıca bir çalışma içerisinde tanıtılacaktır.[451]

[450] Nancy Um, "Mocha: Maritime Architecture on Yemen's Red Sea Coast*",* **In 'Architecture That Fills My Eye': The Building Heritage of Yemen**, ed. Trevor H.J. Marchand, London: Gingko Library, 2017, 78.

2.3. MASAVVA

Mitsiwa, Massaoua, Massawa[452] Musavva / Massava isimleriyle de anılmaktadır. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Masavva[453] Kızıldeniz'in doğu kıyısında Eritre'ye bağlı, Tevlud, Masavva' (Musavva'), Cerar ve Abdülkadir yarımadaları üzerine kurulmuştur.[454]

Ada, M.Ö. 3000 yılından beri Mısır tacirleri tarafından çeşitli sebeplerle ziyaret edilmiştir. İslam'ın başlangıç yıllarında sürgün yeri olarak kullanılmış, XII – XIV. yüzyıllarda Dehlek emirlerinin hakimiyetinde yerli bir naîb tarafından yönetilmekle birlikte XII. yüzyılda harap bir vaziyette görülmüştür. Özdemir Paşa, 1557-59 yıllarında Yemen yaylasını fethetiktten sonra, Portekizlileri engellemek amacıyla Masavva, Arkiko, Tigre ve Deberva da dahil olmak üzere bir dizi Habeş kentini Osmanlı idaresine dahil etmiştir ve bir Osmanlı garnizonunu Masavva limanını kontrol etmesi için bırakmıştır. Masavva, Kızıldeniz'in güneybatı kıyısında, ötesindeki daha az istikrarlı topraklara bitişik olmasına rağmen, Osmanlı Devleti için kilit noktası olarak işlev görmüştür.[455]

Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Habeş Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilen[456] ve en büyük limanı olan Masavva, süreç içerisinde

[451] Zeydiye'de Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren camiler ve türbeler yapılmıştır. Arşivlerden, Şeyh Ebu en-Nais ibn Cemil hazretlerinin merkadı üzerine türbe ve yanına cami yapıldığı zaman içerisinde harap olduğu bu yapılara ait vakfın çok cüzi bir miktar getiri sağladığı anlaşılmaktadır. Yine aynı belgede Vehhabilerin başka bir türbenin kubbesini yıktığı anlaşılmaktadır. BOA, Y. MTV. 75/216 (26.08.1310/15 Mart 1893).

[452] Moucharabieh on Ottoman Building in Massawa, Eritrea.

Çevrimiçi Tarihi 21.05.2021 https://www.flickr.com/photos/eric-lafforgue/13754654435

[453] Najwa Mutahar, **Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 17-18-19.

[454] Casim Avcı, "Masavva' ", **TDVİA**, c. XXVIII, 2003, 73.

[455] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 20-21.

[456] Avcı, "Masavva' ", s. 73.

Osmanlı idari sistemi içinde hayli önemli bir yere sahip olmuştur.[457] 1846 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Mısır Hidivi Mehmed Ali Paşa'ya Sevakin ile birlikte salyane olarak verilen Masavva, Paşa'nın ölümü (1849) üzerine Hicaz valisinin kontrolüne geçmiştir. Hidiv İsmail Paşa zamanında Dehlek ve Sevakin ile birlikte Mısır'a dahil edilerek kaymakamlık statüsünde teşkilatlandırılmıştır. 1865'ten sonra Osmanlı Devleti'nin buradaki etkisi azalmıştır. 1879'da Hidiv İsmail Paşa'nın azledilmesinin ardından Mısır'ın ve hakimiyetinde bulunan Kızıldeniz limanlarının kontrolü İngiltere'nin eline geçmiştir.[458]

Masavva'nın mimari eserleri diğer Kızıldeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi kayda geçirilmediği için zaman içerisinde hiç yapılmamış gibi yok olmuştur. Mevcut binalardaki görülen mimari özellikler ve kullanılan malzeme diğer Kızıldeniz şehirleriyle paralellik göstermektedir. Osmanlı dönemi mimari dokusu şehrin eski merkezindedir. Evliya Çelebi'den edinilen bilgiye göre; Özdemir Paşa Camii ve Şeyh Cemalî Camii'den başka 6 mescit daha olup bu mescitlerden birinin adı da Kara Bey mescididir. Bu eserlerden başka han, hamam, medrese, imaret, sebil ve çeşme gibi binalar yoktur, Hind ve Sind mallarının bulunduğu dükkan ve taş mahzenler bir de Özdemir Paşa'nın yaptırdığı saray vardır.[459]

Phillips'in hazırlamış olduğu haritaya göre (Çiz. 26) merkezde Şeyh Hamal Camii, hemen yakınında Özdemir Paşa Türbesi, 8 numarada arasta, 20-21 numarada Hanefi ve Şafi camileri, 15 numarada vali konağı düzenlemesiyle tipik bir İslam şehri örneği sergilemektedir. 13, 14 ve 22 numarada bulunan Türk evleri de[460] Kızıldeniz geleneğinde inşa edilmiş Osmanlı mimari örnekleridir.

Ankara Vakıflar Müdürlüğü tarafından, Masavva'daki Osmanlı vakıf eserlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu eserler içerisinde halen çalışmakta olan

[457] Hasan Ali Demircan, **Hayal Şehirler**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 184.

[458] Avcı, "Masavva' ", 74.

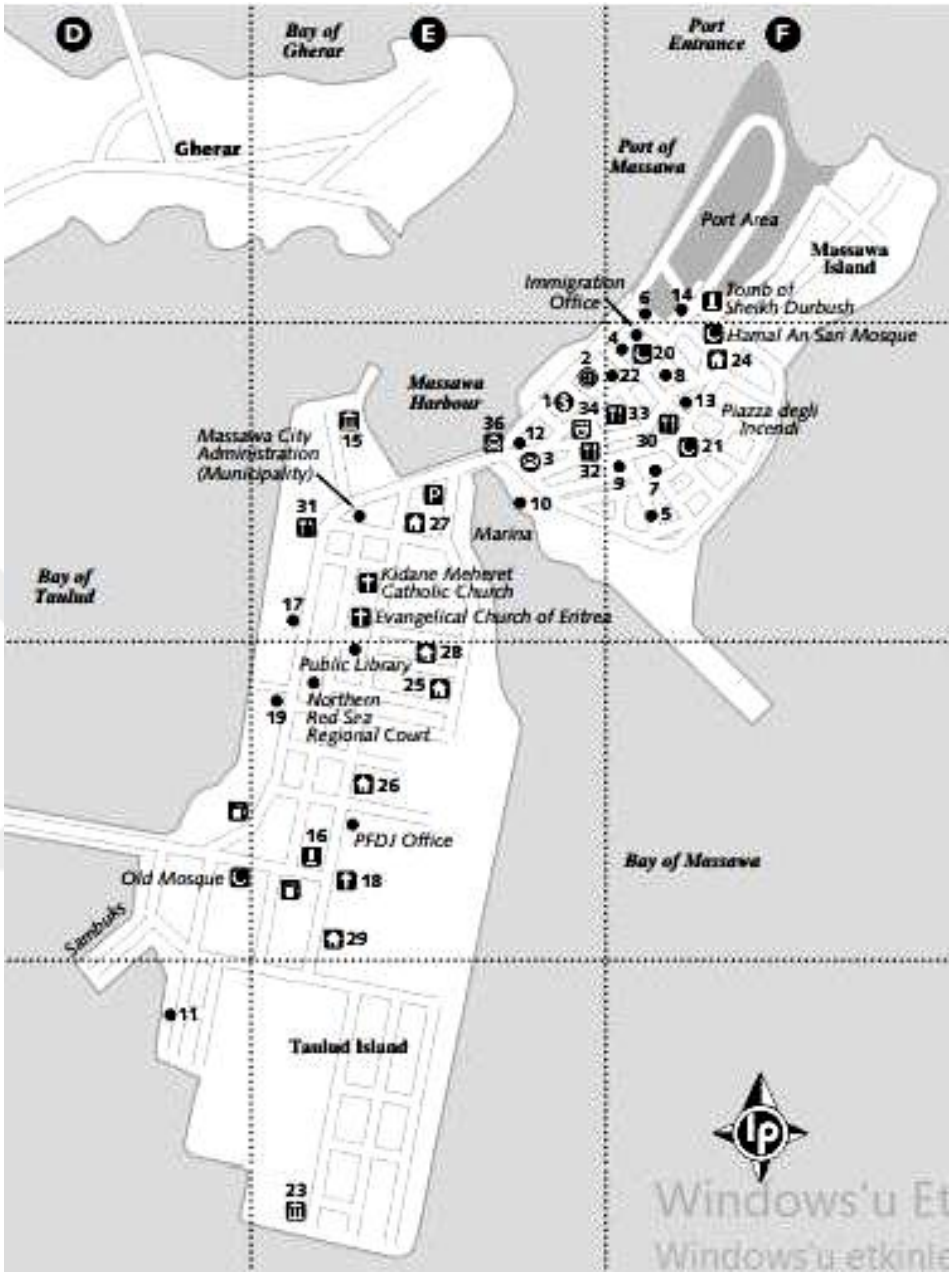
[459] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya,** s. 1010.

[460] Matt Phillips, **Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide)**, 342.

vakfa da rastlanmış ve vakıf sahipleri ile görüşülerek vakıf olan eserler ve vakfın çalışmaları hakkında bilgi edinilmiştir.[461] Jonathan Miran'ın bu konuda çalışmaları bulunmaktadır.[462]

[461] Ankara, Vakıflar Müdürlüğü Arşivi.

[462] Jonathan Miran, "Endowing Property and Edifying Power in a Red Sea Port: Waqf, Arab Migrant Entrepreneurs, and Urban Authority in Massawa, 1860s-1880s", **The International Journal of African Historical Studies,** 42/2 (2009), 151-178.

Çiz. 26: Masavva (Phillips, Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide)

Camiler

Miran'ın verdği bilgiye göre XIX. ile XX. yüzyılın başları arasında eski kentte özel ve kamu tarafından yaptırılmış yaklaşık yirmi cami varken daha büyük olan yerleşim bölgesinde bu sayı 60 civarına yükselmektedir.[463] Şehirde bulunan tarihi camiler hakkında bir araştırmaya rastlanmamıştır. Eritre Konsolosluğu ile iletişim kurulmuş ancak Konsolosluk elinde Masavva'daki Osmanlı eserleriyle ilgili bir verinin olmadığı bilgisi alınmıştır. Bütün Kızıldeniz sahil şehirleri ve iç bölgelerindeki eserlerin yerinde araştırılıp çalışılması gerekmektedir.

Sahabe Camii

Masavva'da cami denince akla sahabelerin Doğu Afrika'da ilk camisi gelmektedir. Masavva limanının doğu ucunda, taş döşeli bir avlunun kuzey ucunda bulunmaktadır. Yaygın görüşe göre VII. yüzyılda Mekke'de İslamiyeti kabul edenlere yapılan zulümden kaçan Müslümanlar, Şuaybe limanından bir ticaret gemisine binerek Masavva'da karaya çıkmışlardır.[464] Burada kaldıkları zaman içerisinde de bir cami yapmışlardır.

1520'de adaya gelen Portekizliler adaya geldiklerinde burada bulunan camiyi kiliseye çevirmişlerdir.[465] Ancak kiliseye çevrilen ve sonra tekrar cami olarak kullanılan ibadet mekanının hangisi olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Mevcut halde namazgah niteliğinde olan ibadet mekanı birçok defa yenilenmiştir. Geniş bir alanda sadece kıble yönünü gösteren taştan yapılmış yuvarlak mihrabı ve Doğu Afrika'nın birçok camiinde köşk şeklinde yanlara doğru kemerli açıklıkları olan ve dört köşede birer dişle yukarı doğru çıkıntı yapan minber uygulamasıyla dikkat çekmektedir.

---

[463] Jonathan Miran, **A Historical Overview of Islam in Eritrea**, Brill, New Series, 45/2 (2005), 191.

[464] as-Sahaba Mosque, Çevrimiçi 25.09.2021.
https://madainproject.com/as_sahaba_mosque_(massawa)

[465] Avcı, "Masavva' ", 73.

Yaklaşık 3.100 metrekarelik bir alanı kaplayan ibadet mekanında üzeri kapalı bir bölümün olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Basamaklı minberinin üzerindeki küçük yükseltilmiş kubbe ve tepesinde hilal ile çevrili küçük yıldız, Osmanlı minberlerinin karakteristik örneği olarak yorumlanmaktadır.[466]

Fot. 19.a-b. Sahabe Camii mihrap ve minber[467]

Fot. 20. a-b. Sahabe Camii mihrap ve minber [468]

Masavva'da birçok cami bulunmakla birlikte Osmanlı döneminde kaç cami yapıldığı belli değildir. Osmanlı idaresine girdikten sonra heryerde bir caminin mutlaka inşa edildiği görülürken XIX. yüzyılda yapılan cami sayısı artmıştır. Türkiye'de Masavva hakkında yapılmış tespit çalışmaları yoktur. Sadece Ankara

[466] as-Sahaba Mosque, Çevrimiçi 25.09.2021.

[467] Ankara, Vakıflar Müdürlüğü, Gökçe Günel Arşivi ve Mimar Aydın Yakup Kesici'nin hazırladığı Masavva' raporundan alınmıştır.

[468] as-Sahaba Mosque, Çevrimiçi. 25 Eylül 2021.

Vakıflar Müdürlüğü tarafından bir rapor hazırlanmıştır.[469] Şehirde varlığı bilinen bazı eserler şunlardır:

Harun Camii[470]

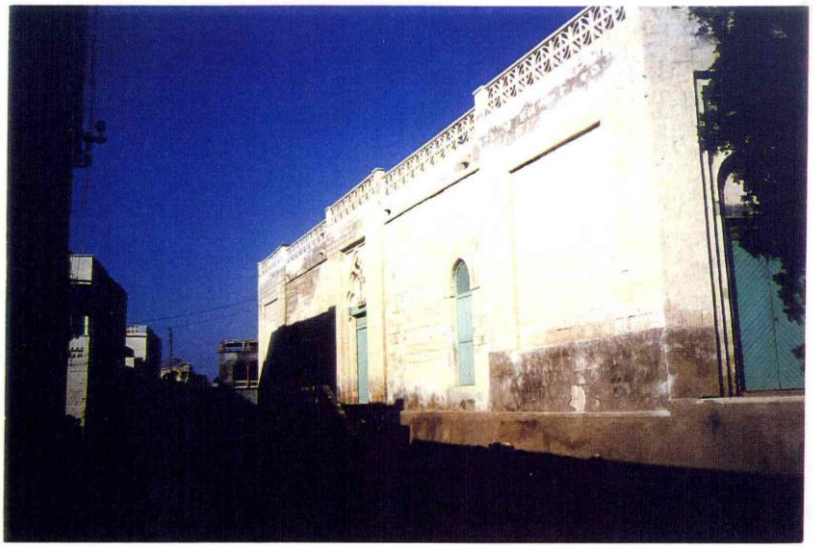
İnternet kaynaklarında Şafi Camii[471] olarak görülen caminin XI. yüzyılda inşa edildiği bilgisi bulunmaktadır. Cami giriş kapısı üzerinde muhtemelen XIX. yüzyılın son çeyreğinde yazılmış kitabesi vardır ancak fotoğraf bulanık olduğu için okunamamıştır (Fot. 21d)

Fotoğraflardan görüldüğü ve anlaşıldığı kadarıyla cami dikdörtgen (Fot. 21a), ahşap tavanlı (Fot. 21h) mihraba paralel sahınlardan oluşan bir plana sahiptir (Fot. 21g, h). Cephelerde tipik XIX. yüzyılda Kızıldeniz kıyılarında yaygınlaşan kapılarda üç dilimli kemerler pencerelerde ise yuvarlak kemerler kullanılmıştır (Fot. 21b, 21c). Caminin üst örtüsü parapetle çevrelenmiştir. Ahşap tavanlı yapının mihrabı yuvarlak olup sonradan mavi boya ile boyanmıştır (Fot. 21f). Cami içerisinde yuvarlak sütunların başlıklarında üç kademeli mukarnaslar vardır. Bir köşede olan minaresi üzerinde silme kuşakları olan sekizgen bir gövdeye sahiptir. Mukarnaslı şerefe altı, silindirik peteği ve kubbemsi derin bir külahı vardır.

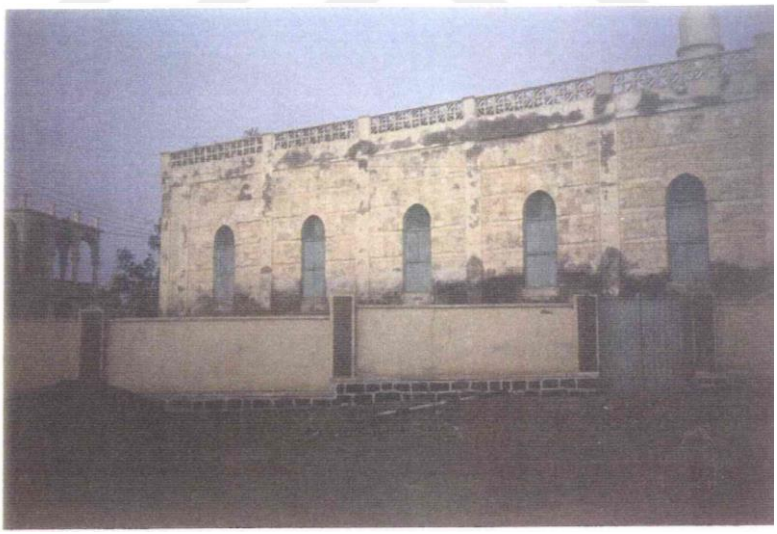
[469] Ankara, Vakıflar Müdürlüğü, Gökçe Günel Arşivi ve Mimar Aydın Yakup Kesici'nin Masavva raporu.

[470] Ankara, Vakıflar Müdürlüğü, Gökçe Günel Arşivi ve Mimar Aydın Yakup Kesici'nin hazırladığı Masavva' raporundan alınmıştır.

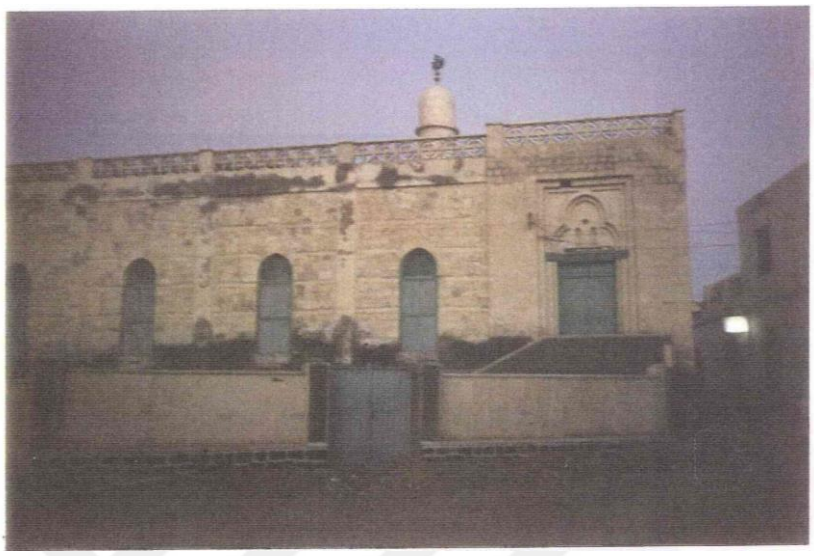
[471] Shaafi Mosque. Çevrimiçi. 20 Eylül 2021.
https://www.flickr.com/photos/79721788@N00/8527950597

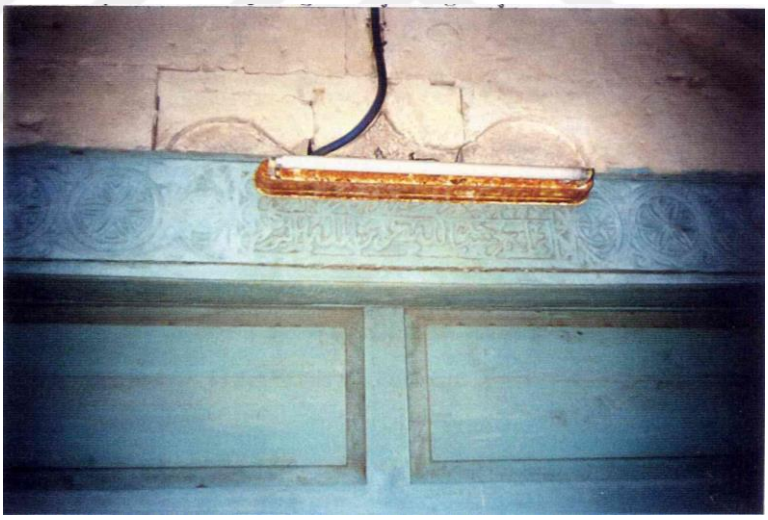
Fot. 21a: Masavva'da Harun Camii ön cephe ve girişi kapısı

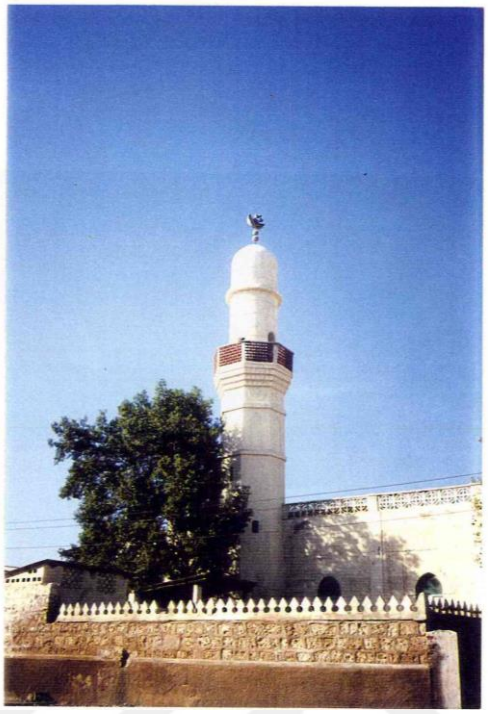
Fot. 21b: Masavva'da Harun Camii sol yan görünüş

Fot. 21c: Masavva'da Harun Camii sol yan görünüş ve giriş kapısı

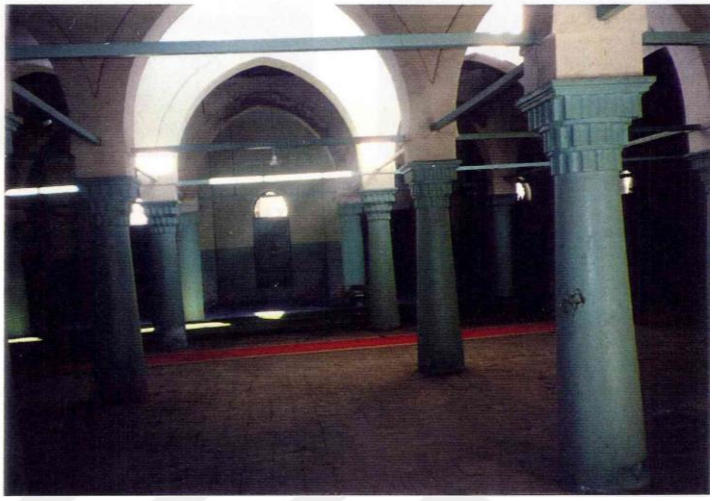
Fot. 21d: Masavva'da Harun Camii kitabe

Fot. 21e: Masavva'da Harun Camii minare

Fot. 21f: Mihrap ve minber

Fot. 21g: Cami içerisindeki sütun ve kemerler

Fot. 21h: Cami içerisindeki sütun, kemer ve tavan

Özdemir Paşa Camii

Evliya Çelebi, Masavva'daki Özdemir Paşa Camii'ni anlatırken; Özdemiroğlu ve Boşnak Mustafa Paşa'nın, caminin sağ tarafında kubbeli bir yapıda medfun olduğunu yazmıştır.[472] Devamında camiyi, eski tarz, kagir taştan, alçak minareli, üstü toprak örtülü, biri çarşı diğeri yalı (?) kapısı olmak üzere iki kapısı olan bir yapı olarak tanımlamıştır.[473] Bu isimle anılan bir cami ulaşılabilir güncel kaynaklarda görülememiştir.

Şeyh Cemaliyye / Şeyh Hamal Cami

Evliya Çelebi ve bir kısım internet kaynaklarında bu cami için XVI. yüzyıl tarihinin verilmesi, Şeyh Hamal Camii'nin, Şeyh Cemaliyye Camii olabileceğini akla getirmektedir.[474] Evliya Çelebi kargir bir bina olduğundan ve Şeyh Cemali hazretlerinin de orada medfun olduğundan bahsetmiştir.[475] Google Map'ten görüldüğü kadarıyla dikdörtgen formlu yapı iki bölümden oluşmaktadır (Fot. 22a). Mihrap önü kısmında yanyana iki küçük kubbe olup bu bölüme oranla daha aşağıda tutuluş kısım düz dam şeklindedir. Fotoğraflarda alçak, silindir formlu minaresi caminin bir köşesindedir. Beden duvarlarının üst seviyesinde taşlarla örülmüş çıkıntılar cepheyi süslemektedir (Fot. 22b, c).

[472] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1010.

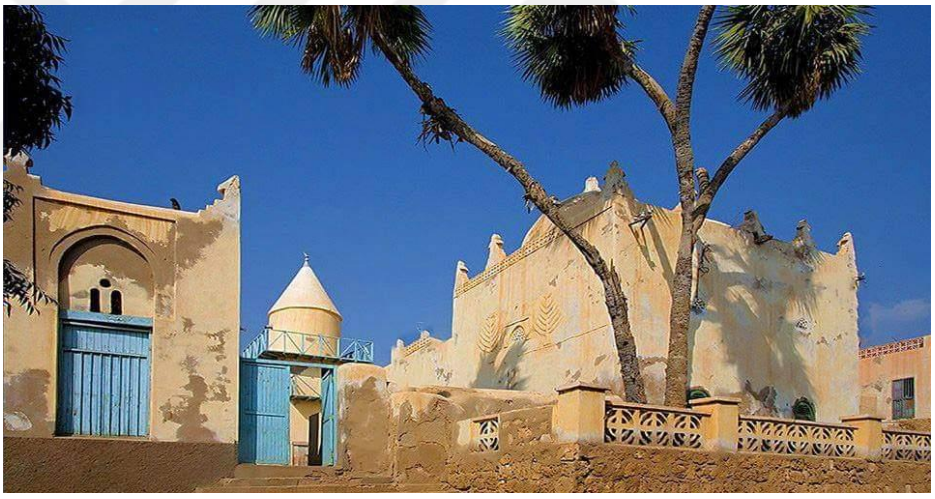
[473] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1010.

[474] Worlds Monumends Fund, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://www.wmf.org/project/massawa-historic-town

[475] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1010.

Fot. 22a. Şeyh Cemaliyye Camii veya Şeyh Hamal Cami [476]

Fot. 22b. Şeyh Cemaliyye Camii veya Şeyh Hamal Cami[477]

[476] Goggle Map. Çevrimiçi. 12 Eylül 2022.
https://archiqoo.com/locations/sheikh_durbush_tomb.php

[477] The Mosque of Sheikh Hamal in Massawa, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021
https://twitter.com/GhideonMusa/status/1303022373340426241/photo/1

Fot. 22c. Şeyh Cemaliyye Camii[478]

Özdemir Paşa Türbesi

Evliya Çelebi, Özdemir Paşa'nın 967/1559 yılında öldüğünde Bundiye (Debarva[479]) şehrinde bir türbeye gömüldüğünü, ancak oğlu Osman Paşa'nın (1527-1585),[480] babasının naşını daha sonra Masavva'da inşa ettirdiği bir türbeye naklettirdiğini yazmıştır[481] (Fot. 23, 24a, b, c).

[478] Home – Eritrea – Massawa. Çevrimiçi. 25 Ocak 2022 http://www.ona.vu/Documents/detail.php?lieu=Massawa&record_compteur=16

[479] Eritre'de bir şehir. Debarwa. Çevrimiçi 17.11.2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Debarwa

[480] Osman Paşa için bkz. Kemal Çiçek, "Özdemiroğlu Osman Paşa", **TDVİA**, c. XXXIII, İstanbul 2007, 471-473.

[481] Yenişehirlioğlu, **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey**, 36.

Evliya Çelebi, Özdemiroğlu ve Boşnak Mustafa Paşa'nın camiin sağ tarafında kubbeli bir yapıda medfun olduğunu yazmıştır.[482] Günümüzde bu türbe aynı zamanda Şeyh Durbuş türbesi olarak da anılmaktadır[483] (Çiz. 26).

Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla türbe kubbe ile örtülü kare bir plana sahiptir. Beden duvarlarında yuvarlak bir pencere karşısında at nalı formlu bir açıklık diğer iki yanda da ikiz at nalı formlu açıklıklara yer verilmiştir. Moloz taş ve bir sıra tuğladan inşa edilmiş, sıvanarak beyaz badana ile boyanmıştır. Beden duvarlarının üst seviyesinde bir sıra yarım daireler içerisine yerleştirilmiş "V" lerden oluşan süsleme kuşağı yer allmaktadır (Fot. 24c).

Fot. 23. Özdemir Paşa Türbesi'nin konumu[484]

[482] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1010.

[483] Diamond Eritrea, The 16th Century tomb of Sheikh Durboush in old town Massawa, Çevrimiçi. 04 Eylül 2020. https://www.facebook.com/moodEritrea/photos/pcb.2947661192154367/2947660688821084

[484] Tomb of Sheikh Durbush, Çevrimiçi. 25 Eylül 2021 https://archiqoo.com/locations/sheikh_durbush_tomb.php

Fot. 24a: Masavva, Özdemir Paşa veya Şeyh Durbuş Türbesi[485] ve arkada Osmanlı minare stilinden dolayı Osmanlılar tarafından yapıldığı anlaşılan bir cami.

Fot. 24b: Türbenin yakından görünümü

[485] Diamond Eritrea, The 16th Century tomb of Sheikh Durboush in old town Massawa, Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.

Fot. 24c: Özdemir Paşa Türbesi[486]

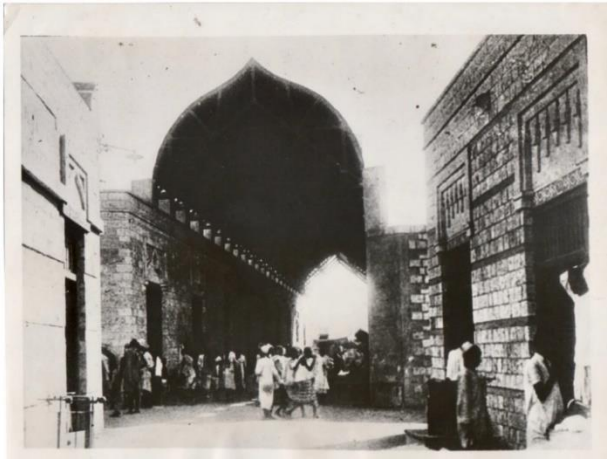
[486] Adulis Fares, ضريح شيخ دربوش (الدرويش) في مصوع يزيد عمره عن 600 عام. Çevrimiçi 25 Eylül 2021. https://www.facebook.com/photo?fbid=571239644001258&set=pcb.571239744001248

Fot. 24d: Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi içerisinde bulunan kabir

Arasta

Masavva'nın eski merkezindedir. Phillips,[487] üst örtüsünün tipik Türk örtü tipi olduğunu yazmıştır. Muhtemelen kireçtaşından yapılmış arastada fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla kaş kemer ve sivri kemer kullanılmıştır (Fot. 25a, b-c).

Fot. 25a: Masavva'da Osmanlı döneminde yapılmış arasta[488]

[487] Matt Phillips, *Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide)*,341.

[488] Eritrea: Massawa Bazaar, 1935. Çevrimiçi. 16 Mart 2022. https://martinplaut.com/2017/08/16/eritrea-massawa-bazaar-1935/

Fot. 25b-c: Masavva'da Osmanlı döneminde yapılmış arasta

Osmanlı Konağı

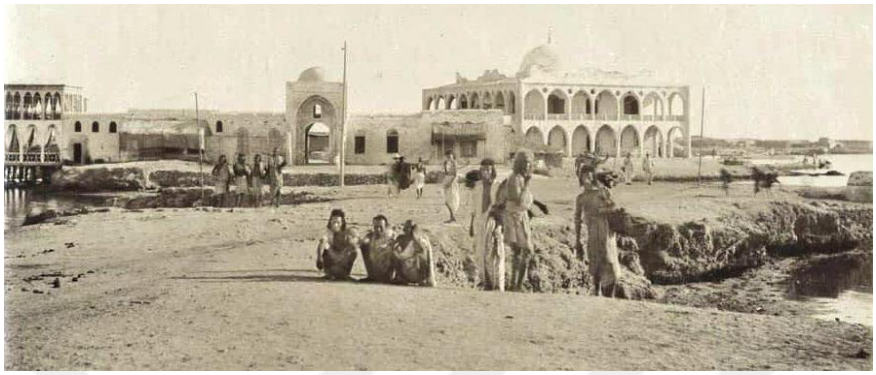
Tevlud adasında, anakaraya giden geçidin yanında Osmanlı Konağı olarak adlandırılan yapının orijinali Özdemir Paşa tarafından XVI. yüzyılda yaptırılmıştır. Evliya Çelebi tarafından, devamlılığı ve sebatı olmayan ve aynı zamanda hepsi küçük odalı olan bir yapı şeklinde tanımlanırken süssüz, sade bir yapı olduğu vurgulanmıştır.[489] Yapı 1872 yılında Werner Munzinger için yenilenmiştir. Etiyopya ile federasyon sırasında ise İmparator Haile Selassie tarafından kış sarayı olarak kullanılmıştır.[490]

Werner Munzinger, İngilizlerin Etiyopya'yı işgalinden sonra 1868'de Masavva'da kalarak Fransız konsolosu görevinde bulunmuştur. Fransızlardan

[489] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 10/2, c. 1010.

[490] Phillips, **Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide)**, 2006, 341.

ayrıldıktan sonra Mısır Hidivi İsmail hükümetinin hizmetinde, Karen ve Masavva valisi olarak görevine devam etmiştir.[491]

Fot. 26: Masavva'da Özdemir Paşa Sarayı'nın yerine yeniden inşa ettirilen Werner Munzinger'in İmparatorluk Sarayı[492]

Osmanlı Dönemi Müşrefiyeli Evler

Phillips'in haritasında, 13 numarada Abu Hamdum'un Evi, 14 numarada bulunan Mammub Mohammed Nahari'nin Evi ve 22 numaralı ev Osmanlı ev mimarisinin örnekleri olarak değerlendirilmiştir.[493] Bu evler diğer Kızıldeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi revşenleri ile Osmanlı mimarisine atfedilmişlerdir. Kapı dikdörtgen çerçeveli, hafif dışa taşmış, yuvarlak kemer içerisinde bulunmaktadır.

[491] Werner Munzinger, Çevrimiçi. 26 Eylül 2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Munzinger

[492] Çevrimiçi Tarihi 26 Eylül 2021. https://www.facebook.com/Massawa-%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%B9-1476239422644497/photos/2421462658122164

[493] Phillips, **Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide),** 342.

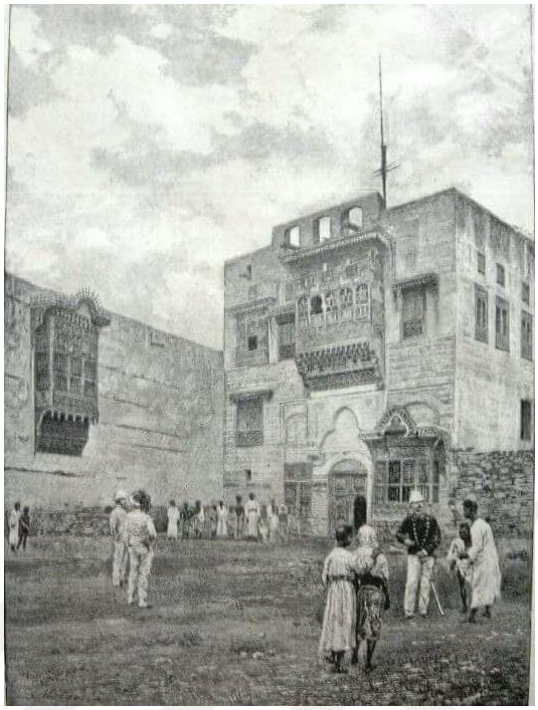
Fot. 27: Masavva'da Osmanlı döneminden bir ev. Burada revşenler Osmanlı dönemi Anadolu cumbalarına daha çok benzemektedir.[494]

Fot. 28: Osmanlı döneminden kalma revşenli bir ev örneği[495]

[494] Moucharabieh on an Ottoman Building in Massawa. Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021 https://www.flickr.com/photos/eric-lafforgue/13754654435/in/photostream/lightbox/

[495] Moucharabieh Eritrea Lafforgue. Çevrimiçi. 17.11.2022. https://tr.pinterest.com/pin/711146597405805241/

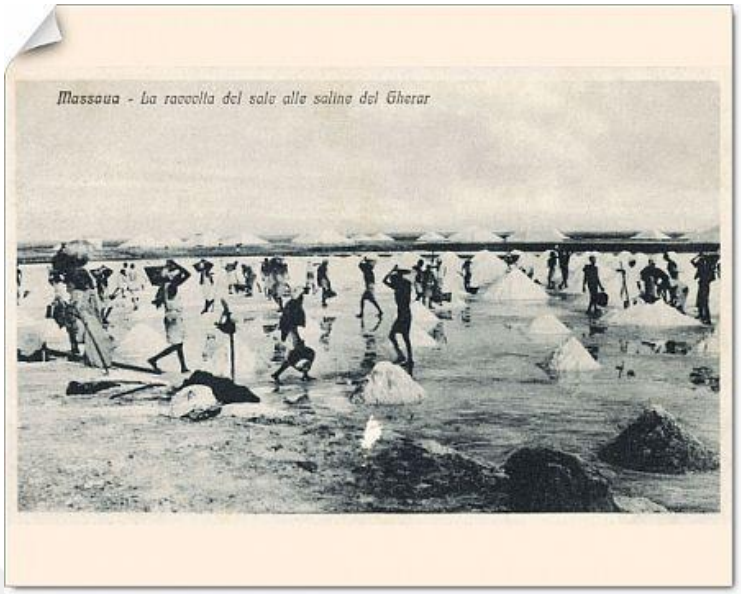
Fot. 29: Masavva'da bir ev [496]

Fot. 30: Masavva 1933[497]

[496] L'italia Coloniale. Çevrimiçi. 25 Şubat 2021. https://italiacoloniale.com/2021/02/02/le-chiavi-del-mediterraneo-il-nuovo-libro-di-andrea-cotticelli/#jp-carousel-11754.

[497] Vintage Eritrea. Massawa 1933. Çevrimiçi. 25 Şubat 2021 https://www.facebook.com/Vintage-Eritrea-643769905725527/photos/a.1211938928908619/1211939168908595

Fot. 31: Masavva'da havuzlardan elde edilen tuz[498]

[498] Photographic Print of East Africa - Eritrea - Massawa - Salt Flats at Gherar. Çevrimiçi. 16 Mart 2022. https://www.prints-online.com/east-africa-eritrea-massawa-salt-flats-11581785.html#openModal

2.4. MOHA

Osmanlı kaynaklarında Mehre[499], Mohar[500], Meha/Muha[501] olarak da geçen Moha, Yemen'in Kızıldeniz kıyısında Zebid'e bağlı küçük bir yerleşim yeridir. Düz ve çorak bir arazi üzerine kurulmuştur. Şehrin kuruluşu ile kesin bir bilgi yoktur. Ticari anlamda Moha, Aden ve Cidde gibi şehirlere kıyasla daha sönüktür. Makdîsî, Zebid'e bağlı müreffeh bir şehir olarak tanımlamıştır. Moha aynı zamanda Babülmendep (Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ni birbirine bağlayan açıklık)'in kuzeyindeki ilk uğrak limandır ve bu nedenle kuzeye ve batıya giden gemiler için, yani Hindistan ve Körfez'den gelen hacılar için uygun bir durak yeri olmuştur.[502] Moha, önemsiz bir yerken, Ali b. Ömer eş-Şazelî (ö. 1418), kahve ağacı tanelerinin hassalarını keşfedip kahve içme adetini [503] ortaya koyunca önem kazanmıştır, bununla birlikte 1513 yılında Alfonso Albuquerque şehrin mütevazı olduğu bilgisini vermiştir.[504] Moha, Selman Reis'in 1525 yılında fethiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır.[505] Moha'nın uluslararası bir liman olarak ortaya çıkışı da Osmanlıların gelişiyle başlamaktadır. Ondan önce basit bir balıkçı köyü olan Moha'da sadece Ali b. Ömer el-Şazelî Türbesi'nin bulunduğuna yönelik bilgi bulunmaktadır.[506]

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Yemen'deki kahve yetiştiriciliği Hicaz, Kahire, Levant ve İstanbul da dahil olmak üzere Osmanlı kontrolündeki diğer bölgelere ihraç edilen önemli bir ürün haline gelmiştir. Sonraki Kasımî imamlarının yönetiminde de

[499] Demir, "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", 307; Sadettin Baştürk, **Telhîsü'l-Berku'l-Yemanî/Ahbarü'l-Yemanî (Tahlil ve Metin)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 39- 40, 53.

[500] Demir, "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", s. 312.

[501] İdris Bostan, "Yemen", **TDVİA**, c. XLIII, İstanbul 2013, 406.

[502] Um, "Mocha: Maritime Architecture on Yemen's Red Sea Coast", 71.

[503] Süleyman Uludağ, "Ayderûsiyye", **TDVİA**, c. IV, İstanbul 1991, s. 234.

[504] Adolf Grohman, "Moha", İslam Ansiklopedisi MEB, C. VIII, İstanbul 1979, 404.

[505] Demir, "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", 307.

[506] Um, "Mocha: Maritime Architecture on Yemen's Red Sea Coast", 71.

Yemen'de en önemli gelir getiren mahsul olmuştur.[507] 1616'da Osmanlı liman şehirlerinden olan Moha'yı ziyaret eden Hollandalı tüccar Pietervan den Broecke'de Osmanlıların XVI. yüzyılda ticaret tesisleri kurmadan önce, sadece bir "balıkçı köyü" olarak nitelendirmiştir. Yine Osmanlıların, Kızıldeniz'in sağladığı hareketlilikten etkilendikleri için su kenarına büyük idari binalar ve savunma yapılarını inşa ederek şehrin deniz kıyısındaki kısmını ticaret için geliştirdiklerinden bahsetmiştir.[508]

Moha'da, kurulu iç kısımdan ayrı olarak şehir meydanı, valinin evi, gümrük binası ve kıyıda bir vikale, deniz kenarında uzanan bir gelişim alanının çekirdeğini oluşturmuştur, fakat bu idari binalar yıkıldığı için kesin kuruluş tarihlerini belirlemek zordur.[509] 1609 yılında şehirde 6000 ev olduğundan bahsedilmektedir, ancak bunların da çoğu kendi dönemlerinde tahrip olmuştur. Her halukarda evlerin ¾'ünün palmiye yaprakları ve kamıştan kulübeler olduğu belirtilmektedir. Sonraki yüzyıllarda mercan, granit, obsidyen, kerpiç ve alçı gibi malzemeler dahil edilmiştir. Üç katlı binalar olmakla birlikte 1819 da altı katlı binaların inşa edildiği görülmüş 1890 yılına gelindiğinde ise şehrin harap olduğundan bahsedilmiştir.[510]

Osmanlı idaresinden başka Yemen'de varlık gösteren Kasimiler, limanın mevcut düzenini değiştirmek için hiçbir çaba sarf etmemişler, bunun yerine sabit Türk altyapısı içinde çalışmayı tercih etmişlerdir.[511]

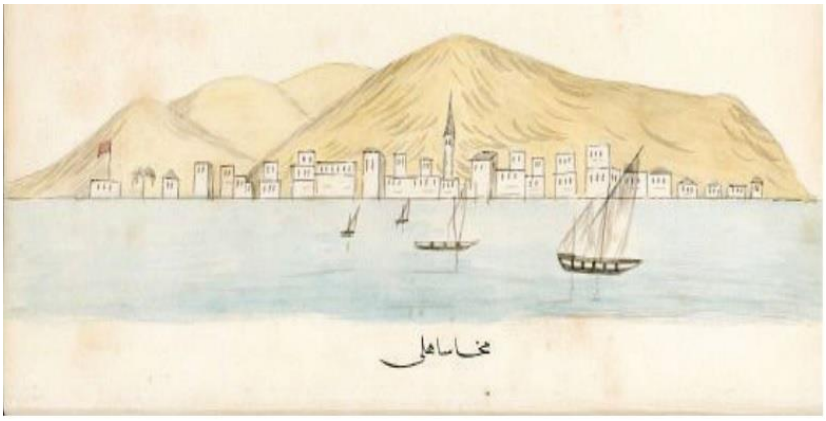
[507] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 36.

[508] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 111.

[509] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 111.

[510] Eric Macro, "The Topography of Mocha", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies, Archaeopress**, 10 (1980), 56

[511] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 113.

Çiz. 27: Moha Sahili cepheden görünüş, 1849 (Konak, Yeşilyurt, 2015: 103).

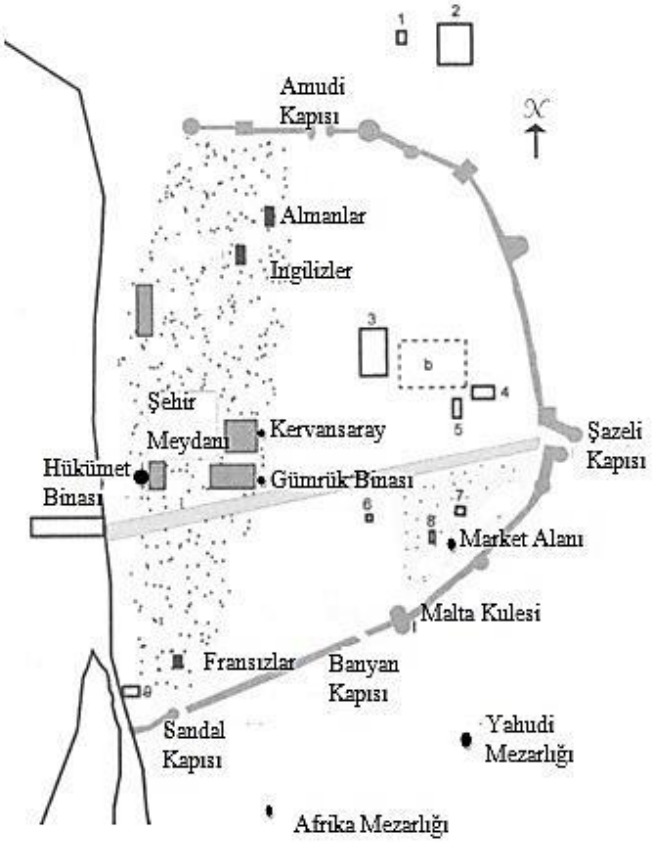
Surlar

Osmanlılar 1628 yılında Moha'nın sur duvarlarını inşa etmiş,[512] 1702–3 veya 1117/1705–6'da Huraybi surları 13,6 m kadar uzatmıştır.[513] Grohman[514] harap vaziyetteki surları şöyle tanımlamaktadır: Şehri kuşatan yarım daire şeklindeki surların dört kapısı bulunmaktadır, kuzeyde Hamudiya (Amudi) kapısından şehrin başlıca kalesine ve denize dil şeklinde uzanan kara çıkıntısına gidilmektedir. Doğuda surların ortasında bulunan Şazelî kapısından Baruz hisarına ve oradan da Ta'iz yoluna ve kuzey istikametinde Bet el-Fakîh üzerinden Hudeyde'ye gidilmektedir. Güneydeki Sundul kapısından Baber kalesine ve Aden yoluna batıdaki Bahr kapısından ise limana ulaşılmaktadır.

[512] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 116; Macro, "The Topography of Mocha", 57.

[513] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 68.

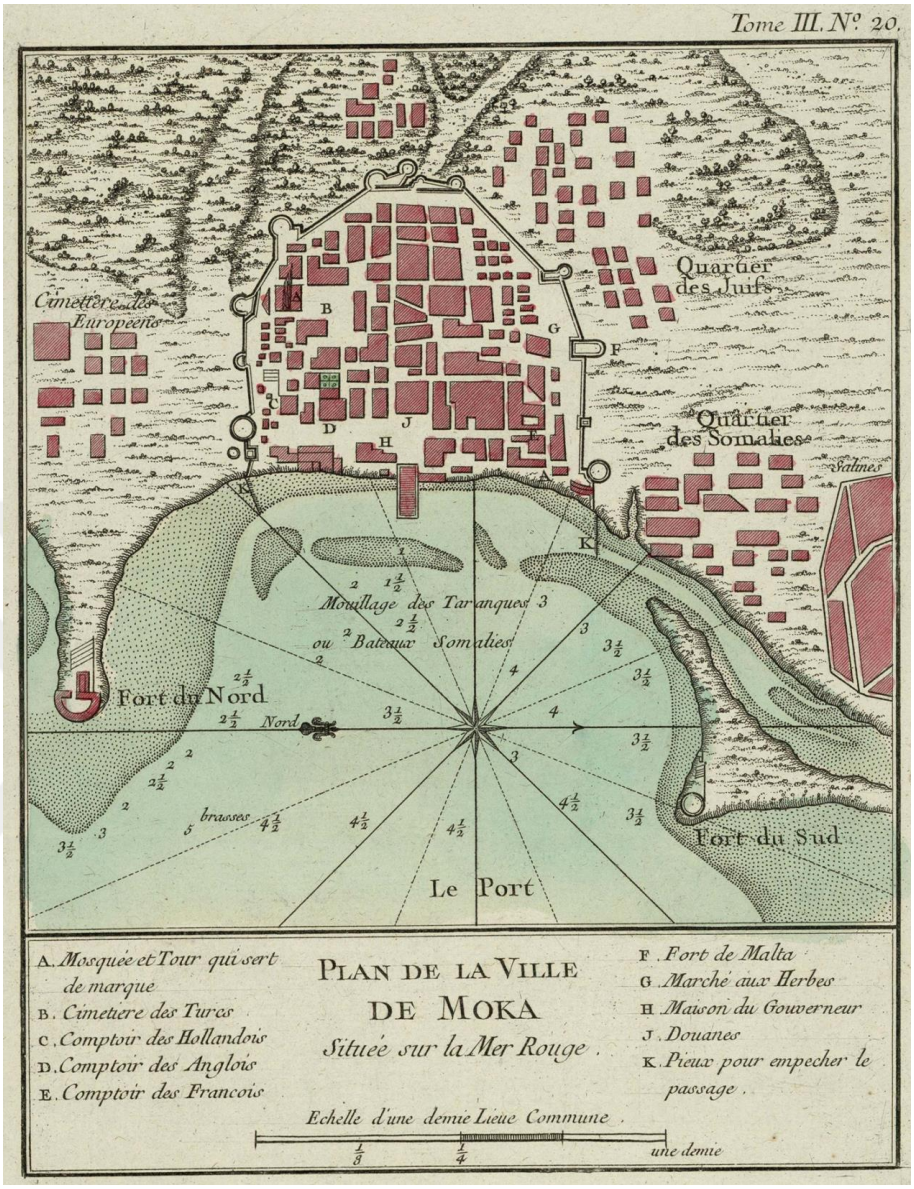
[514] Grohman, "Moha", s. 404.

Çiz. 28a: XVIII. yüzyılın başlarındaki Moha'daki ana yapıların yerini gösteren kroki (Um, 2003, 190).

Dini yapılar: 1. Amudi Türbesi, 2. Musalla[515]; 3. Ulu Cami, 4. Şazelî Camii, 5. Şazelî Türbesi; 6. Hatim Ahdal Türbesi; 7. Sadık'ın Mezarı; 8. Seyyide Zeyneb Camii, 9. Sandal Camii, Mezarlıklar: a. Avrupa mezarlığı; b. Şazelî Mezarlığı ve Ulu Camii.

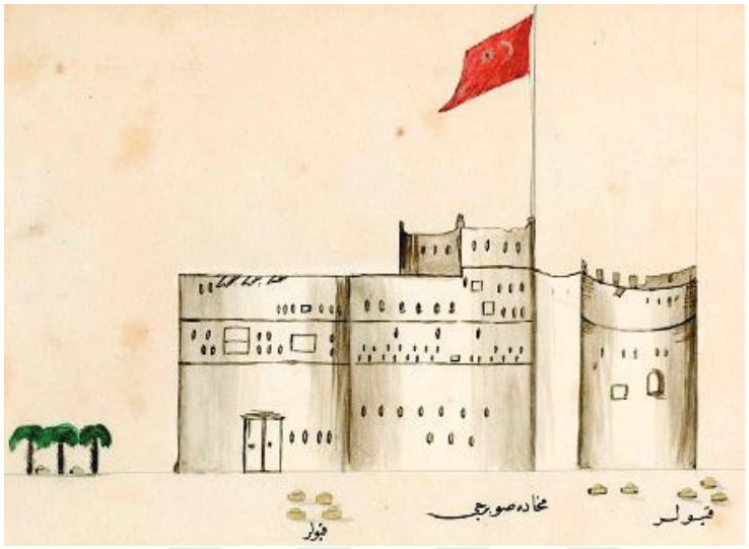
[515] Namaz kılınan veya namaz kılınması için ayrılmış olan açık yer, namazgah. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** 854.

Çiz. 28b: Moha (Jacques Nicolas Bellin, 1764)[516]

A. Cami, B. Türk mezarlığı, C. Hollanda Ticari Kurumu, D. İngiliz Ticari Kurumu, E. Fransız Ticari Kurumu, F. Malta Kalesi, G. Pazar, H. Hükümet Konağı, I. Gümrük, K. Geçişi önlemek için yapılmış kazıklar.

[516] Bellin - Plan de la Ville de Moka.png. Çevrimiçi 15 Ekim 2020. https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Bellin_-_Plan_de_la_Ville_de_Moka.png

Çiz. 29: Moha'da su burcu (Konak, Yeşilyurt, 2015: 110)

Hükümet Konağı

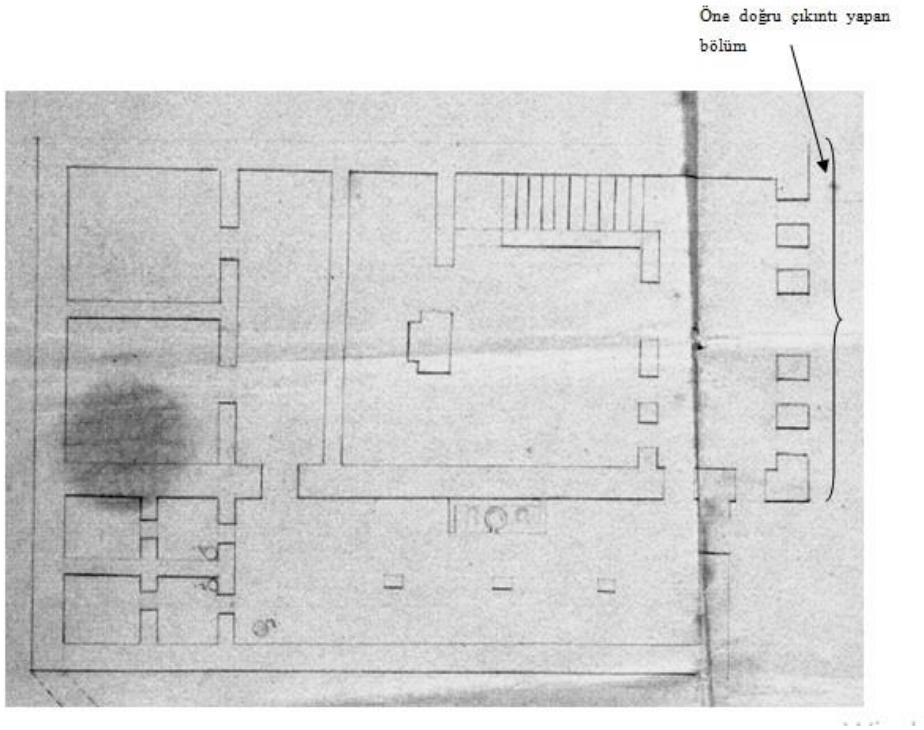
Hükümet konağı, Um'un XVIII. yüzyılın başlarını gösterdiği Moha Şehir Haritası (Çiz. 28a)[517] ile Jacques Nicolas Bellin'nin 1764 tarihli haritası üzerinde (Çiz. 28b)[518] kıyı şeridinde görülmektedir. Bu sebeple yapının XVIII. yüzyıldan önce yapılmış olması muhtemeldir. 1883 yılının Ocak ayında onarım görmüştür.[519] Üç katlı dikdörtgen planlı yapının kısa kenarlarında kapı ve pencere açıklıklarına yer verilmişken uzun kenarlarında herhangi bir açıklık yoktur. Planda (Çiz. 30a, b, c) binanın bir bölümü öne doğru çıkıntı yapmış olup bu bölümde giriş kapısı üst katlarda da cumbalar yer almıştır. Ancak cephe çiziminde çıkıntı yapan bölüm çizilmiş diğer bölümler gösterilmemiştir. Katların arası süslemelerle birbirinden ayrılmış, zemit kat belirli bir seviyeden sonra sıvanmış birinci ve ikinci katlarda bu seviye silmelerle belirlenerek hareketli bir cephe tasarımı oluşturulmuştur. Zemin katın giriş kapısı ve yanlardaki pencereler dilimli kemerlerle süslenmiştir. Birinci ve ikinci katta cephenin tam ortasında altında desteği, üstünde saçağı olan cumbalar

[517] Um, "Spatial Negotiations in a Commercial City: The Red Sea Port of Mocha, Yemen during the First Half of the Eighteenth Century", 190.

[518] Bellin - Plan de la Ville de Moka.png. Çevrimiçi 15 Ekim 2020.

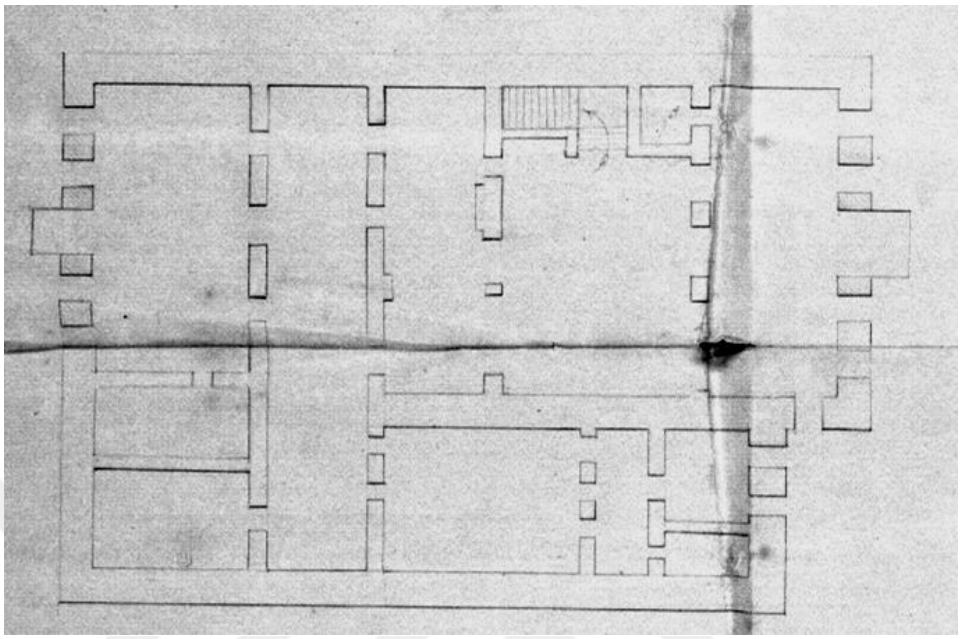
[519] BOA, İ.ŞD, 62-3612.

bulunmaktadır. Her iki katta da silmelerin altına ve üstüne simetrik olarak yerleştirilen pencerelerin alttakileri silindirik formlu ikiz pencere görünümünde üsttekiler üçgen kemerlidirler (Çiz. 30d).

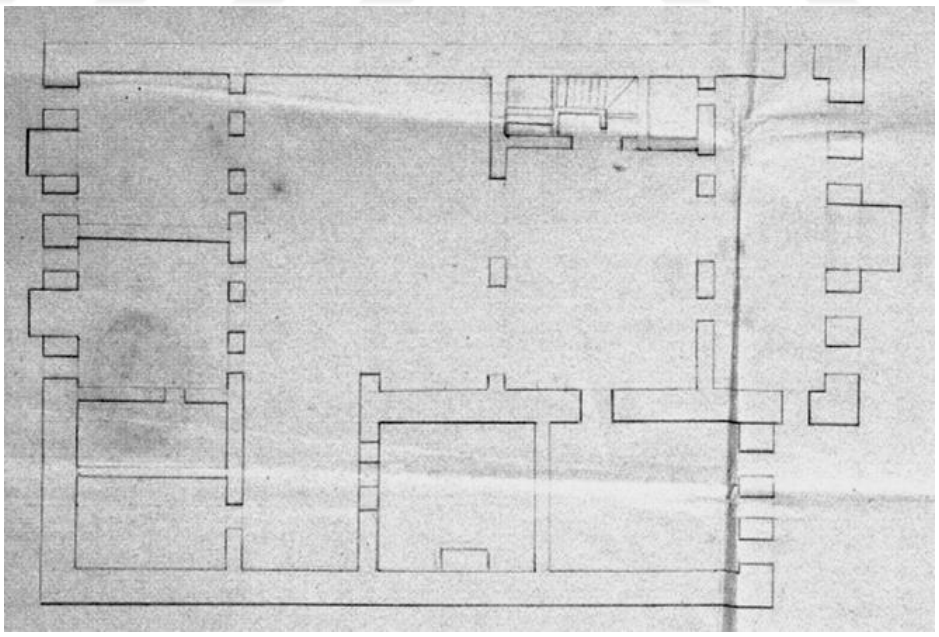

Çiz. 30a: Moha, Hükümet Konağı giriş kat[520]

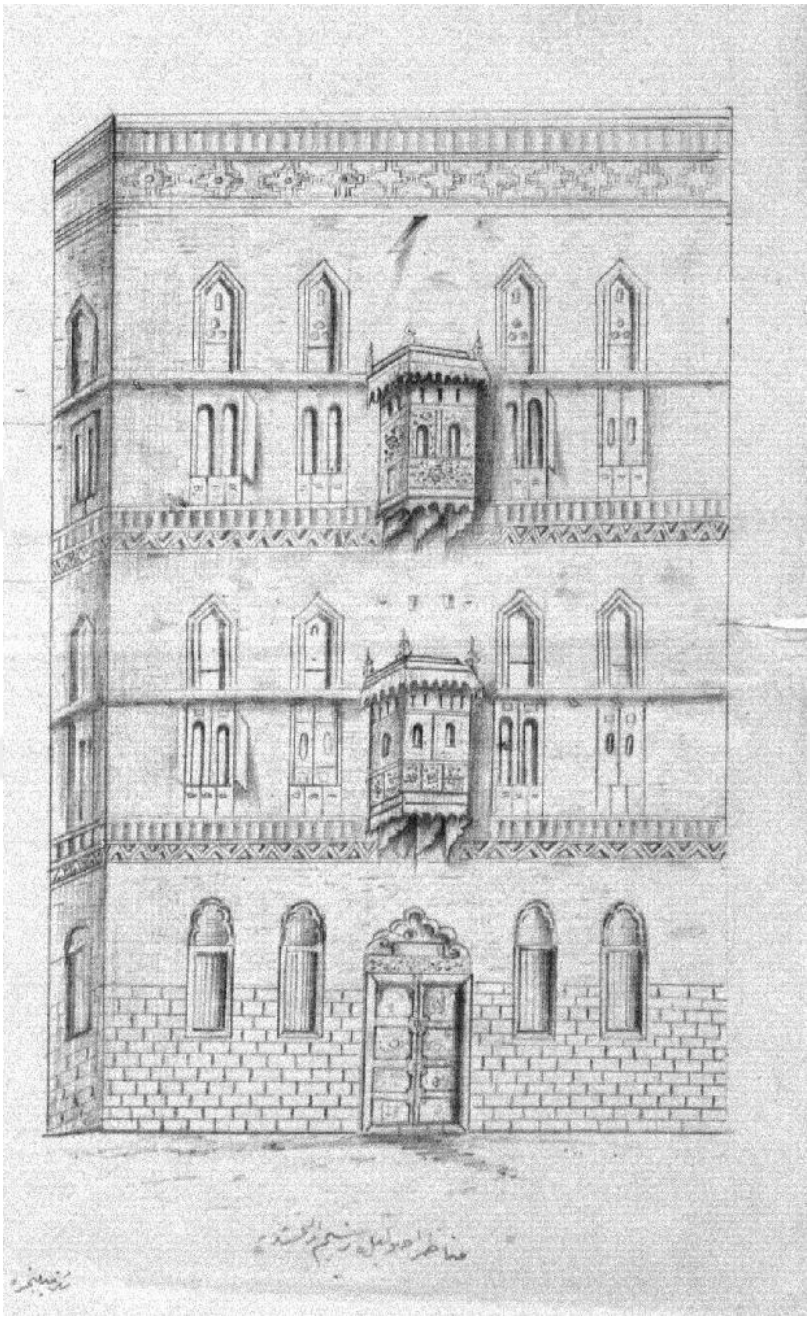
[520] BOA, İ.ŞD, 62-3612.

Çiz. 30b: Hükümet Konağı, birinci kat

Çiz. 30c: Hükümet Konağı, ikinci kat

Çiz. 30d: Hükümet Konağı cephe görünüşü

Camiler

X. yüzyılda yaşayan Makdîsî, Moha'da kasaba dışında sahile yakın bir yerde bir cami olduğundan bahsetmiştir.[521] Grohman'ın verdiği bilgiye göre (1979) Moha'da Şazelî Camii ile daha küçük birkaç cami bulunmaktadır.[522] Tespit edilebilenler aşağıda incelenecektir.

Ulu Camii

Şazelî Camii'nin kuzeybatısında olan bu caminin ilk yapım tarihi belli olmayıp, Şazelî Camii'nin inşasından sonra o camide Cuma namazı kılındığına ve kendisinden daha büyük olan Ulu Cami'nin yerini almış olduğuna ilişkin bilgi[523] Ulu Camii'nin Şazelî Camii'nden daha önce yapılmış olduğuna referans vermektedir. 1911'de İtalyanlar Moha'yı bombaladıklarında Ulu Camii'de yıkılmıştır. Binadaki ahşap sütunlar, daha sonra Şazelî Camii onarımlarında kullanılmıştır.[524] Um, Osmanlıların, Yemen'deki diğer kubbeli camilerinden çok farklı olan bu büyük, sütunlu, düz örtülü camiyi inşa etmelerinin pek mümkün olmadığını düşünmektedir.[525]

[521] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** s. 627.

[522] Grohman, "Moha", 404.

[523] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 19.

[524] Um, "Mocha: Maritime Architecture on Yemen's Red Sea Coast", 79.

[525] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 107.

Fot. 32: Ulu Camii (Hermann Burchardt, 1909)[526]

Şazelî Camii

Cami, Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" elyazmasında "Sinan Paşa Mescidi" olarak zikredilmiştir (Çiz. 31b).[527]

Um'un verdiği bilgiye göre Yemenli Hasan Paşa, Ali b. Ömer eş-Şazelî'nin türbesini genişleterek yaptırdığında Şazelî'nin anısına 999/1590-91 yılında bu camiyi de yaptırmış, yeşil taştan bir minber ile yüksek bir minare ekletmiştir. Yine Um'un, El-Musawi'den aktardığına göre, Şazelî Camii'nin inşasından sonra burada Cuma namazı kılınmış ve muhtemelen yeni kubbeli cami kendisinden daha büyük olan Ulu Cami'nin yerini almıştır.[528]

[526] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 107.

[527] Konak, Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", 109.

[528] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 19.

Caminin, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" elyazmasında "Sinan Paşa Mescidi"[529] olarak zikredilmiş olması caminin Sinan Paşa tarafından yaptırılmış olup daha sonra Yemenli Hasan Paşa tarafından onartılmış olabileceğini akla getirmektedir.[530] Bu caminin sonraki tarihlerde "Şazelî Camii" olarak anılmış olması muhtemeldir.

Hindistan-Suratlı zengin tüccar Abdülgafur'un torunu Muhammed Ali, 1139/1726-27'de minarenin yeniden inşasını emretmiştir. Bununla birlikte eski Osmanlı minaresi "en yüksek, en ince, en güzel, muhteşem ve eşsiz" olarak tanımlanmıştır[531] (Çiz. 31b, c). 1849 tarihli "Sevkü'l Askeri" elyazmasında çizilen minare "yüksek, en ince, en güzel, muhteşem ve eşsiz" tanımlamasına uygundur. Muhammed Ali'nin 1139/1726-27'deki onarttığı minare bilgisi mimari değişim anlamında uyuşurken zaman açısından bu iki bilgi birbiriyle örtüşmemektedir. Arada yaklaşık 123 sene vardır. XIX. yüzyılın ortalarında yaşayan Muhammed Ali'nin kendinden önce aynı isimle anılmış bir dedesiyle karıştırılmış olması muhtemeldir.

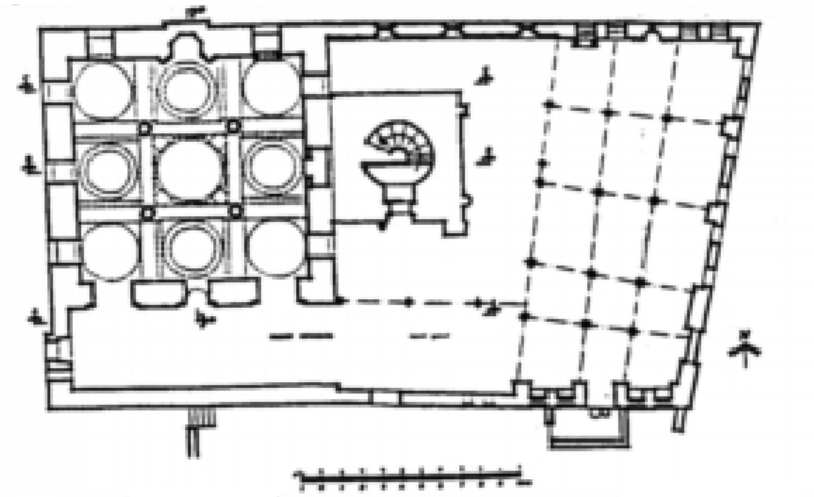
Cami, iki bölümden oluşmaktadır. Bir tarafında 9 kubbe ile örtülmüş, köşeli ve derin tutulmuş mihrabı diğer tarafta asimetrik düzenlenmiş ve düz dam şeklinde örtülmüş bölümü yer almaktadır. Arada bulunan avluda minareye yer verilmiştir (Çiz. 31a). Cami, altta kare şeklli pencereler, üstte düzgün olmayan yuvarlak ve üçgen gibi çeşitli kemer şekillerine sahip pencerelerle aydınlatılmıştır (Çiz. 31c, Fot. 33a, b).

---

[529] Konak, Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", s. 109.

[530] Sinan Paşa için bkz: Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", **TDVİA**, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 137-139. Hulusi Yavuz, "Yemenli Hasan Paşa", **TDVİA**, c. XVI, İstanbul 1997, 341-342.

[531] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 84. Abdülgafur ailesi, diğer önde gelen Müslüman tüccarlarla birlikte özellikle Surat'ın, Kızıldeniz ve Hindistan'ın batı kıyılarındaki ticareti onlarca yıl rekabet olmadan kontrol etmiştir. En büyük rakibi, aslen Türk olan, muhtemelen de Iraklı olan, ancak nesiller boyu Surat'ta yaşayan Çelebi ailesidir. Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 86.

Çiz. 31a: Şazeli Camii planı[532]

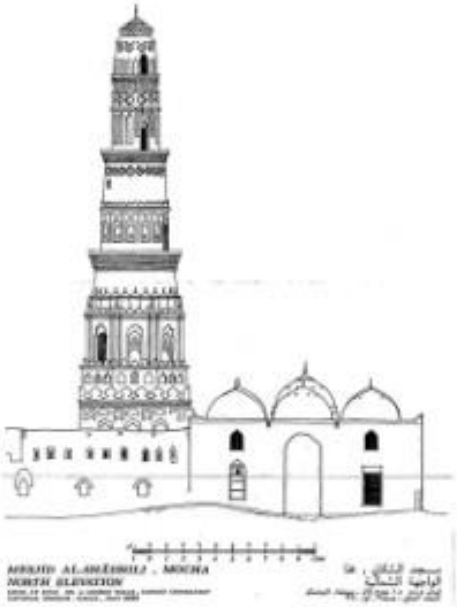
Abdülgafur'un torunu Muhammed Ali'nin, 1139/1726-27'de yaptırdığı iki şerefeli Memlük stilindeki minare 6 kademeli bir görünüm arzetmektedir (Fot. 33a). Birinci bölümde altta büyük kare kaide vardır. Bu kaide üzerinde kademeli kemerlerden oluşan kör nişler ve mazgal tarzlı pencereler olup dendanlarla sonuçlandırılmıştır. İkinci bölüm çokgen bir görünümdedir. Üzerinde kör nişler vardır ve bu bölüm de dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Üçüncü bölümün çokgen gövdesi üzerinde kademeli kemerlerden oluşan kör niş dizilimleri vardır. Dördüncü bölüm sade silindirik olup mukarnas veya testere dişi görünümlü altlık üzerine birinci şerefe oturtulmuştur. Silindirik beşinci bölümde alttaki kademelere göre daha uzun tutulmuştur. Altta kademeli kör nişler üst seviyede baklava motiflerinin üzerinde ikinci şerefenin mukarnas veya testere dişleri[533] başlamaktadır. Altıncı bölüm de beşinci bölüm gibi uzun tutulmuş ortada bulunan süsleme şeritlerinin altına ve üstüne kademeli kemerler ve pencere açıklıkları yerleştirilmiştir (Çiz. 31c, Fot. 33a, b).

[532] Giovanna Ventrone Vassallo, "The Al-Farāwī MosqueIn Yemen", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, 24 (1994), 209–230. Çevrimiçi. www.jstor.org/stable/41223420

[533] Çizim ve fotoğraflardan net olarak anlaşılamamaktadır.

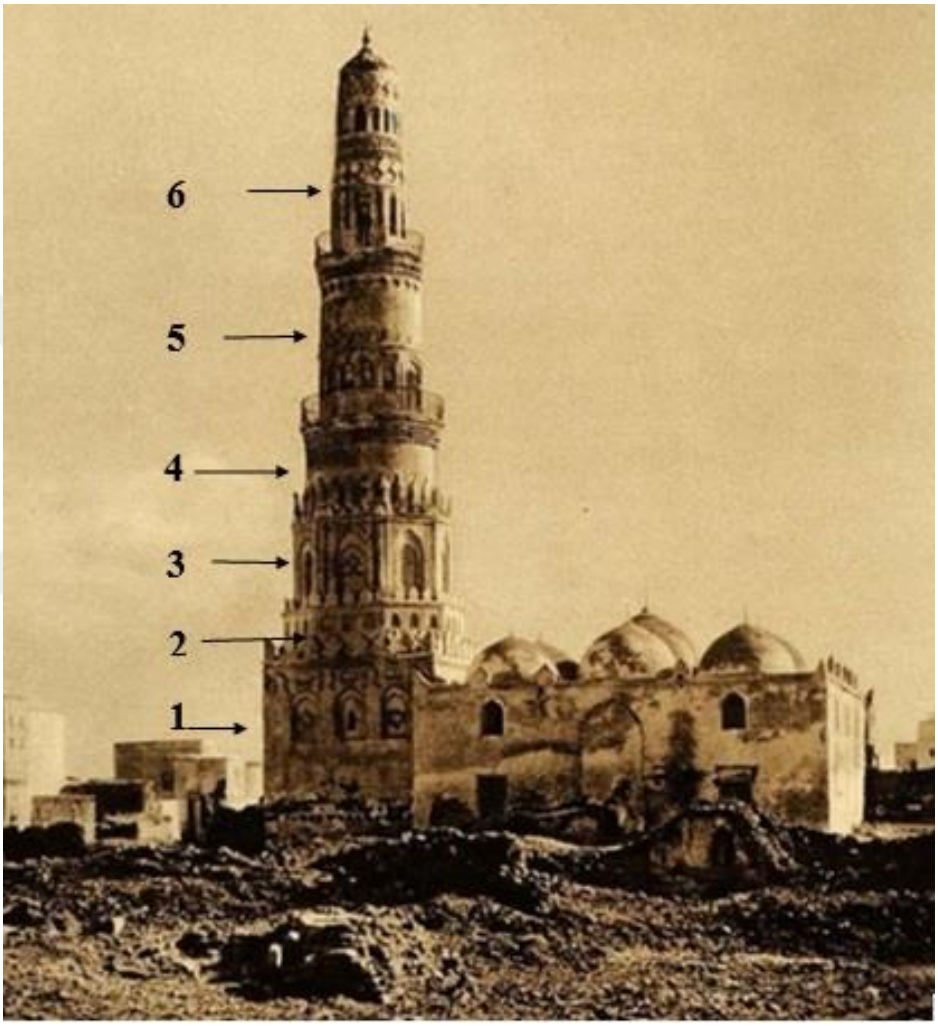

Çiz. 31b: Mescidi Sinan Paşa, Şeyh Şazelî ve Sinan Paşa'nın kabri (Konak, Yeşilyurt, 2015: 109)

Çiz. 31c: Moha'da Şazelî Camii minaresi[534]

[534] Minarets - مآذن, Al-shadhil Mosque - Mocha- Yemen, Çevrimiçi 04.09.2020. https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.993400794020473/994706853889867/?type=3&theater

Fot. 33a: Şazelî Camii[535]

[535] Mosque of Mocca 1926. Çevrimiçi Tarihi 13.05.2021 https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AE%D8%A7#/media/%D9%85%D9%84%D9%81:Mosque_of_Mocca_1926.jpg

Fot. 33b: Şazelî Camii[536]

[536] صور مدينة تعز النادرة و القديمة, Çevrimiçi. 26.01.2022. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=286710914794097&id=220062351458954&substory_index=0&locale=ar_AR

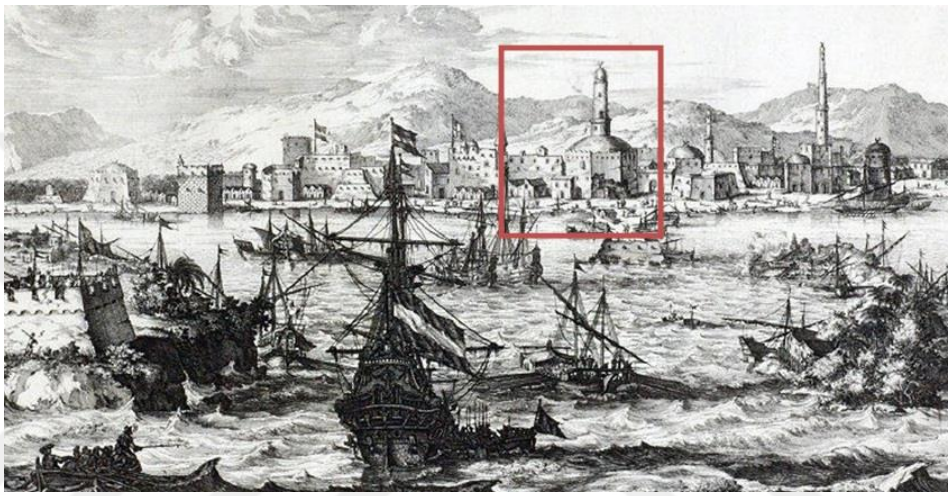
Sandal Camii

Çeşitli gravürlere göre (Çiz. 32) önceleri Osmanlı mimari üslubunda, geniş, alçak, çokgen bir kasnak üzerine oturan kubbeli bir yapıdır. İçerisinde Şeyh Sandal'ın kabri bulunmaktadır. Camii'nin, sonraki onarımlarda kubbesi kaldırılmış ve üzeri düz dam şeklinde örtülmüştür. Orijinal formdan geriye kalan tek şey, uzun, silindirik, beyaz badanalı, sıra sıra mukarnaslı veya testere dişli şerefe altlığı ve üzerindeki kör nişleriyle yerel bir üslubu yansıtan tarihi minaresidir.[537] Ancak bu caminin minaresinin de XIX. yüzılda Memlük stilinde yeniden yaptırılmış olması büyük bir olasılıkdır.

XIX. yüzyıla ait gravüre göre kubbenin, mescidi mi yoksa Şeyh Sandal'ın kabrini mi örttüğü belli değildir. Kabrin caminin içerisinde olup olmadığı da bilinmemektedir. Ancak her iki biçimde de bu kıyı şeridindeki tek cami, Osmanlı varlığının görünür varlığını ve ayırt edici profilini göstermektedir.[538] Minare, Memlük stilini yansıtmaktadır (Fot. 34). Beş bölümden oluşan minarenin birinci bölümü kare olup üzerinde kademeli kör nişler ve geometrik süsleme kuşakları vardır. İkinci bölüm çokgen bir gövdeye sahiptir. Üzerinde yuvarlak kemerli, uzun kör nişler ve süsleme kuşağı yer almaktadır. Üçüncü bölüm silindirik olup allt seviyede kör niş dizilimi ile hareketlilik sağlanmış üst bölümde sıra sıra testere dişlerinden oluşmuş şerefe altlığı yer almaktadır. Palmetlerle sonuçlandırıan silindirik dördüncü bölümde altlı üstlü yerleştirilmiş kör nişler olup bazılarında pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Beşinci bölümde minareyi kapatan basık külah vardır (Çiz. 33), (Fot. 34).

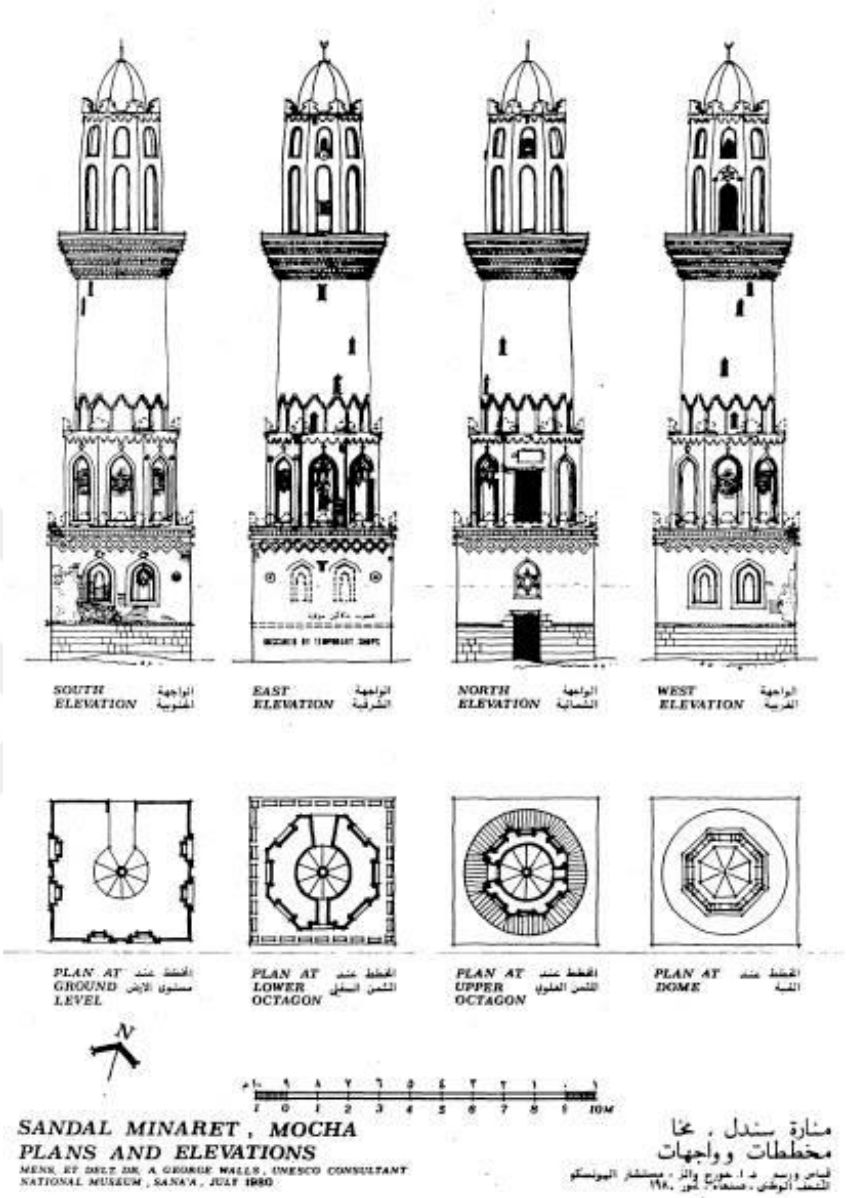
[537] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 115.

[538] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 115.

Çiz. 32. Moha ve kıyıda bulunan Sandal Camii[539]

[539] Kave İstanbul'a Nasıl Geldi? Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.
https://www.kahvve.com/kahve-istanbula-nasil-geldi-126298/

Çiz. 33. Moha'da Sandal Camii minaresi[540]

[540] مآذنه سندل - مخا – اليم, Çevrimiçi 04 Eylül 2020 https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.562515537109003/3099857996708065/?type=3&theater

Fot. 34. Sandal Camii minaresi[541]

Seyyide Zeyneb Camii

1835'te varlığı tespit edilen Seyyide Zeyneb Camii'nin daha önce inşa edilmiş olması muhtemeldir.[542] Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla küçük mescit tarzında, düz dam şeklinde örtülü yapının beden duvarlarının üst hizasında pencereleri vardır. Pencerelerin üzerinde ise geometrik süsleme kuşakları işlenmiştir. Süslemeleriyle göz dolduran caminin hareketliliği avlu girişindeki kapı ve duvarlarıyla başlamaktadır. Giriş kapısı yukarı çıkıntı yaparak üç kademeli dişlerle

[541] Sandal Camii minaresi, Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 118.

[542] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 107.

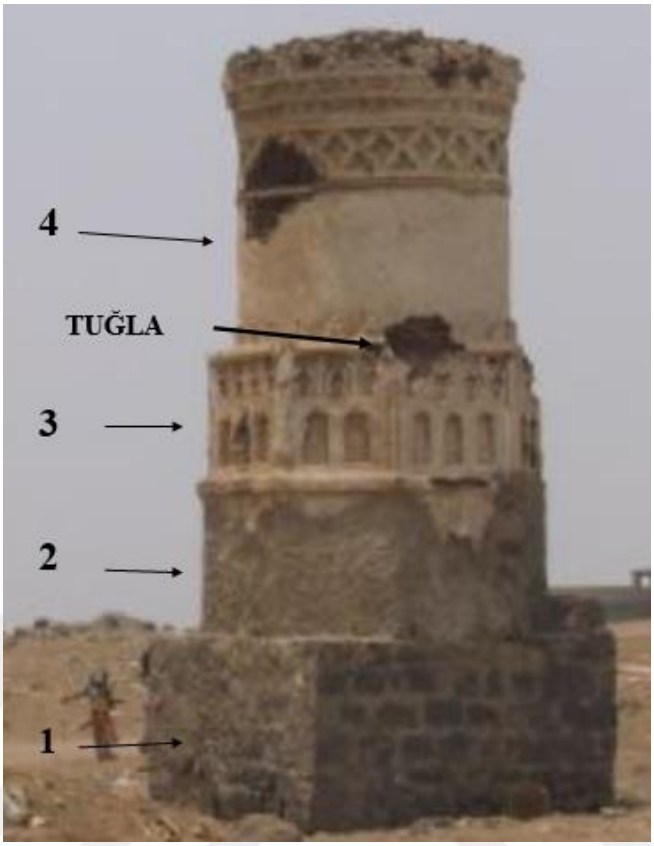
sonuçlandırılmıştır. Çok dilimli bir kemere sahiptir. Avlu duvarları üst seviyede geometrik kuşakla çevrelenmiş ve palmet versiyonu dişlerle süslenmiştir (Fot. 35a).

Bu caminin minaresi de süsleme özellikleri bakımından dikkat çekicidir (Fot. 35a, b). Altta kesme taş, üstte tuğla malzeme kullanılmıştır. Altı bölümden oluşan minarenin birinci bölümünde alçak kare kaide vardır. İkinci bölüm sekizgendir ve sıvalıdır. Üçüncü bölüm de sekizgen olup üzerinde altlı üstlü iki sıra halinde kademeli kör nişlere yer verilmiştir. Üst sıradakiler alttakilerine göre hem küçük hem de sayıca daha fazladır. İki silme kuşağı ile sınırlandırılmış olan bu bölüm kademeli dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Dördüncü bölüm silindiriktir. Kısa tutulan gövdenin üst seviyesi silme kuşaklarıyla sınırlandırılmış olup geometrik kuşaktan sonra şerefe altlığına geçilmiştir. Şerefe altı muhtemelen testere dişi formunda olup sıra sıra dizilimiyle görünüme farklı bir hareketlilik katmıştır. Beşinci bölüm olan petek kısmında altlı üstlü iki sıra halinde kör niş dizilimi onun da üzerinde geometrik desenler vardır. Külah kısmı diğer minarelerde olduğu gibi basık olup alemle sonuçlandırılmıştır (Fot. 35a, b).

Fot. 35a: Seyyide Zeynep Camii[543]

[543] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 96-98.

Fot. 35b: Seyyide Zeynep Camii[544]

Şazelî Türbesi

Türbe, Osmanlı valisi Hasan Paşa tarafından Ali b. Ömer eş-Şazelî için 999/1590-91 yıllarında yaptırılmıştır.[545] Ömer eş-Şazelî kahve ağacı tanelerinin hassalarını keşfedip kahve içme adetini[546] Moha'ya getiren kişidir.

[544] Yemen: au coeur de l'Arabie Heureuse ! Çevrimiçi Tarihi 26 Ocak 2022 http://arabiafelix.uniterre.com/Al-Mukha%2B(Moka)/

[545] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 101.

[546] Uludağ'ın, Gazzî ve İbnü'l-İmad gibi müelliflerden aktardığına göre, kahve içme geleneği Ayderûsiyye tarikatının kurucusu Ebû Bekir b. Abdullah tarafından başlatılmıştır. Kahve kullanmayı Ali b. Ömer eş-Şazeli'nin (ö. 821/1418) veya fakih Muhammed b. Saîd'in (ö. 875/1471) Arabistan'da yaygınlaştırdığına ilişkin bilgiler bulunmakla birlikte dinç kalabilmeyi sağlaması açısından bu tarikat tarafından kullanılmıştır. Uludağ, "Ayderûsiyye", s. 234. Kahvenin kullanımıyla ilgili bir başka bilgi şöyledir: Kahvenin anavatanı Afrika ve Habeşistan'ın yüksek yerlerinde yetişmekte olup bir zamanlar kahve, un haline getirilip ekmek şeklinde tüketilmiştir. XIV.

Türbede, 1424 yılında vefat eden Şeyh Ali b. Ömer el-Şazelî, 7 Eylül 1453'te ölen oğlu Abdül Rauf, din alimlerinden Fakih Ahmed b. Muhammed el-Zabdi el-Mukri (1505),[547] 1016/1607 yılında İstanbul'a dönüş yolculuğu sırasında limanda beklenmedik bir şekilde ölen Osmanlı valisi Kethuda Sinan Paşa[548] ve Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'in mezarları bulunmaktadır. Burada tanımlanamayan on dokuz gömü daha sayılabilmektedir. Daha yeni gömüler, türbenin kuzey kısmında caminin genişletilmiş bölümünde yer almaktadır.[549]

Elimizde plan çizimi yoktur. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla kubbe ile örtülü kare planlı türbenin beden duvarları ve kubbesi sıvalı ve beyaz badanalıdır. Önünde küçük bir giriş holü olup beden duvarlarında kademeli kemerlerden oluşan kör nişlerle yer yer küçük pencere açıklıklarına yer verilmiştir.

---

yüzyılda Moka ya da el-Moha adındaki derviş Habeşistan'tan Yemen'e kahve tohumlarını getirerek kahve tarlaları oluşturmuştur. Daha sonra bu mahsul gıda maddesi olarak kullanılmış, zaman içerisinde kahve çorbaları yapılıp içilmeye başlanmış ve XV. yüzyılda Mekke'de kahvehaneler açılmış (Asuman Aydan, "Türk Kahvesi Avrupa'ya Nasıl Yayıldı?", (Url: https://www.ucuztarih.com/acayip/turk-kahvesi-avrupaya-nasil-yayildi/; 05.03.2021). Kahve içme popüleritesi, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'daki Osmanlı saraylarından, Akdeniz ve Batı Avrupa'daki şehirlerine model oluşturdu. Bkz. Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 38. Michel Tuchscherer'e göre, Osmanlılar, İmam el-Mutahhar'ın isyanından sonra geçici barış sağladıklarında, 1571'den sonra Yemen'de ihracat için kahve bitkilerinin yetiştirilmesinden yararlanarak bu mahsulün geliştirilmesini teşvik ettiler. Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 39).

[547] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 101.

[548] Hasan Paşa'nın görevinden ayrılmasından sonra yerine kethüdası Emîr Sinan Paşa geçmiştir (1604-1607). Bir isyan sonrası öldürülen Salah b. Mutahhar'ın yerine Cafer Paşa (1607-1612) Habeş beylerbeyiliğinden Yemen'e tayin edilmiş bu esnada Yemen'den ayrılmak üzere olan Sinan Paşa yolda hastalanarak Maha'da vefat etmiştir. Bkz. İdris Bostan, "Yemen", s. 406-412.).

[549] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 104.

Fot. 36a: Şazelî Türbesi ve camii.[550]

Fot. 36b: Şazelî Türbesi[551]

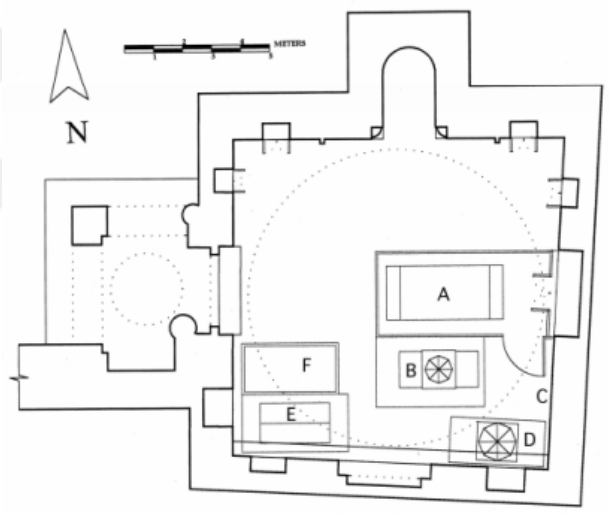
[550] Şazeli Türbesi ve camii; Çevrimiçi. 13 Mayıs 2021.
http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=YE9-22-23JT.jpg

[551] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 107.

İmam el-Mehdi Muhammad Türbesi

Moha'da el-Mehdi Muhammad b. İmam el-Mehdi Ahmed (h.d. 1686–1718) oğlu için 1706 yılında yaptırmıştır (Um, 79). Türbede toplam altı kişi medfundur.[552]

Asimetrik yapılmış kare planın üzeri kubbeyle örtülmüştür. Giriş bölümünün güney tarafı kapalı, kuzey ve batı tarafı açık olup bu bölm de kubbeyle örtülmüştür. Kuzeyde oldukça derin tutulmuş bir mihrap ve duvarlara yerleştirilmiş dolap nişleri bulunmaktadır.

Çiz. 34. Moha'da İmam el-Mehdi Muhammad türbesinin planı. A. İmam el-Mehdi Muhammad'in kabri, B. Ali b. El-Mehdi'nin kabri, C. Ali b. El-Mehdi'nin mezartaşı, D. el-Mehdi'nin kardeşlerinden biri (isimsiz), E. Bint el-Rişaş (el-Mehdi'nin eşlerinden bir), F. El-Mehdi'nin çocuklarından biri (isimsiz) [553]

[552] Um, "From the Port of Mocha to The Eighteenth-Century Tomb of Imām Al-Mahdī Muḥammad in Al-Mawāhib: Locating Architectural Icons and Migratory Craftsmen", 388.

[553] Um, "From the Port of Mocha to the Eighteenth-Century Tomb of Imām Al-Mahdī Muḥammad in Al-Mawāhib: Locating Architectural Icons and Migratory Craftsmen", 388.

Fot. 37: Moha'da el-Mehdi Muhammad b. İmam el-Mehdi Ahmed'in (h.d. 1686–1718) oğlu için 1706 yılında yaptırılan türbe (Um, 79).[554]

Ticari Mekanlar

Moha'da 1616-1621 yılları arasında görev yapan Osmanlı devlet adamı Mehmed Paşa[555] tarafından yaptırılan ve Wikela el-Nebi veya Peygamber Kervansarayı olarak adlandırılan tek bir kervansaray kayıtlara geçmiştir.[556] Um'un verdiği bilgiye göre Hollandalı tarihçi Cees Brouwer, XVII. yüzyılın başlarında şehir hakkındaki ansiklopedik monografisinde samsaraların veya hanların varlığından kaynaklarda bahsedilmediğine dikkat çekmiştir. Brouwer, ticaret hacmi göz önüne alındığında, Mocha'da işlevsel şehir hanlarının kullanılmış olması gerektiğini

[554] Um, "From the Port of Mocha to the Eighteenth-Century Tomb of Imām Al-Mahdī Muḥammad in Al-Mawāhib: Locating Architectural Icons and Migratory Craftsmen", 388.

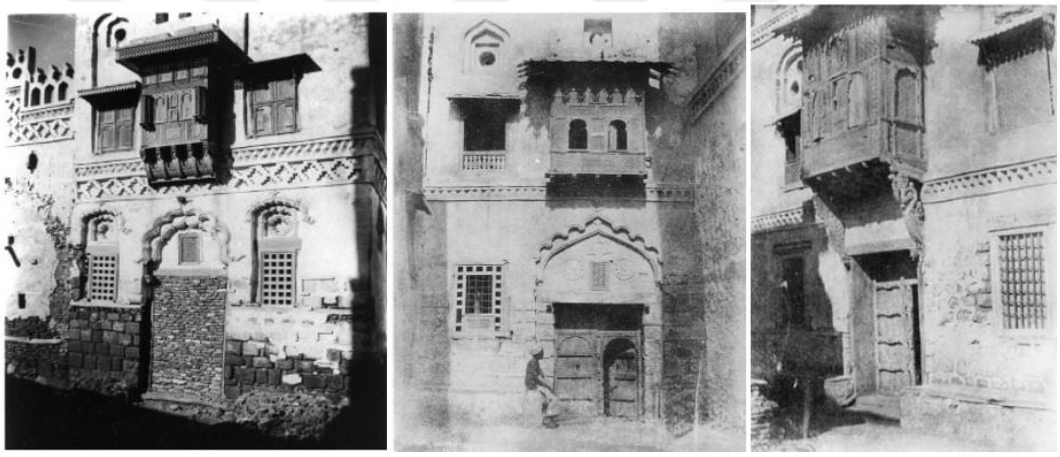
[555] Mehmed Paşa, (1616-?) Bkz. Ayşe Kara, **XVII - XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 21-22.

[556] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 132.

varsaymaktadır, ancak araştırdığı geniş kapsamlı arşiv bunlardan söz edilmediğini görmüştür.[557]

Evler

Osmanlıların Moha'da yapmış olduğu evler sıradan evlerle hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Tek farkı biraz daha lüks ve biraz daha büyük olmasıdır. Bunun dışında boyut, plan, yapı malzemeleri ve dekorasyon bakımından aralarında büyük bir fark yoktur (Fot. 38a, b, c).[558]

Fot. 38a-b-c: Moha'da evler[559]

[557] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 131.

[558] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 113.

[559] Nancy Um, "From the Port of Mocha to the Eighteenth-Century Tomb of Imām Al-Mahdī Muḥammad in Al-Mawāhib: Locating Architectural Icons and Migratory Craftsmen", **Proceedings of the SeminarforArabian Studies**, 41 (2011), s. 390-391.

2.5. YENBU/YENBÛ

Medine'nin 200 km. batısında, Kızıldeniz sahilinde su kuyuları ve kaynakları bol olan şehir,[560] Radva Dağı'nın yamacına inşa edilmiş, Hz. Peygamber'in gazveler düzenlediği bir bölgededir.[561] Hz. Peygamber döneminde bir mescit inşa edilmiştir.[562] Feriyye mescidi olarak bilinen mescitte Hz. Peygamber'in namaz kıldığından bahsedilmektedir.[563]

Yenbu'ya Osmalı döneminde su şebekesi kurulmuş, han hamam ve imaretle zenginleştirilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren oluşturulan vakıfların gelirlerinden şehre hububat tahsisatı yapılmıştır. Aynı zamanda hacıların Hicaz'a geliş gidişlerinde salgın hastalıkları engellemek amacıyla Kızıldeniz sahillerinde kurduğu karantina merkezlerinden birini de buraya kurmuştur. Yatırımlar Kanûnî döneminde devam etmiş hububat için erzak deposu ve cami yaptırılarak limanda genişletme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Kanûnî döneminde yaptırılan cami daha sonra III. Murad döneminde yenilenmiş, havuzlar ve sarnıçlar yapılmıştır.[564] Kanuni'den sonra da onarım işleri devam etmiştir. Mısır'dan gelen deşişe buğdayının Yenbu'da korunduğu kalenin tahrip olması nedeniyle Medine'ye inşaat için gelen mimarlara tamir ettirilmesi istenmiştir.[565] Kızıldeniz şehirlerinde bunun gibi birçok inşa ve onarım işlemleri gerçekleştirilmiştir.

---

[560] Mustafa L. Bilge, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yenbu' ", **TDVİA**, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 422-423.

[561] Ersöz, **17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: Elayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu**, 97.

[562] Ersöz, **17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: Elayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu**, 97-98.

[563] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)**, s. 577.

[564] Bilge, Küçükaşçı, "Yenbu'", s. 422-423.

[565] BOA, A. {DVNSMHM.d.., 35/329.

Medine'de yapılacak inşaat için Yenbu'dan gelecek keresteye özen gösterilmesi[566] Kızıldeniz liman şehirlerindeki alışverişi göstermektedir. Osman Paşa, Habeş Beylerbeyliği'ne tayin olunduğu ve inşaat bitmemişse mutemedine bırakıp memuriyeti mahalline gitmesi hakkında bulunan yazı[567] sonraki bir belgede kaleye onarım için keşif gitmediği yönünde bulunan belge[568] inşaatın takip edildiğini göstermektedir. Bu durum yalnızca Yenbu için değil diğer Kızıldeniz şehirleri için de geçerlidir.

Şehrin surları Osmanlı Valisi Nuri Paşa tarafından yenilenmiş yine Osmanlı mimari özellikleri gösteren hükümet binası ve medrese zamanımıza ulaşmıştır.[569] XIX. yüzyılın sonlarında bir limanı, üç camii ve 300 dükkanı vardır.[570]

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde: Yenbu karantina binasının, yıkılarak yeniden inşası,[571] Cidde Rüsumat Nezareti mülhakatından, Yenbu Rüsumat (Gümrük binası) Müdüriyeti Dairesi'nin yeniden inşası,[572] Yenbu'ya gelen hacıların su ihtiyacının giderilmesi için yapılacak sarnıçların imal masrafının karşılanması,[573] Cidde ve Yenbu'ya gönderilecek su makineleri bedelinin tedariği,[574] Hicaz Sıhhiye İdaresi sene-i haliye inşaat tahsisatının kifayet etmediğinden dolayı Cidde su tevzi-i mahalliye ve Yenbu kondanser makinesinin inşaatı ve gerekli bütçenin ayrılması,[575] Yenbu'da bulunan miri sarnıçlarının tamiri,[576] kuraklık nedeniyle su kıtlığı

[566] BOA, A. {DVNSMHM.d, 43 – 133, A. {DVNSMHM.d, 43 – 179, A. {DVNSMHM.d, 43 – 180, A. {DVNSMHM.d, 48 – 938, A. {DVNSMHM.d, 58 – 707, A. {DVNSMHM.d, 58 – 708, A. {DVNSMHM.d, 120 – 893.

[567] BOA, C. DH., 297 – 14835.

[568] BOA, C. AS. 1156 – 51445.

[569] Bilge, Küçükaşçı, "Yenbu'", 422-423.

[570] Adolf Grohman, "Yenbû", **İslam Ansiklopedisi** MEB Yayınları, c. XIII, İstanbul 1986, 385.

[571] BOA, İ. SH., 1 – 4.

[572] BOA, ŞD., 2289 – 27.

[573] BOA, DH.MKT., 2178 – 28.

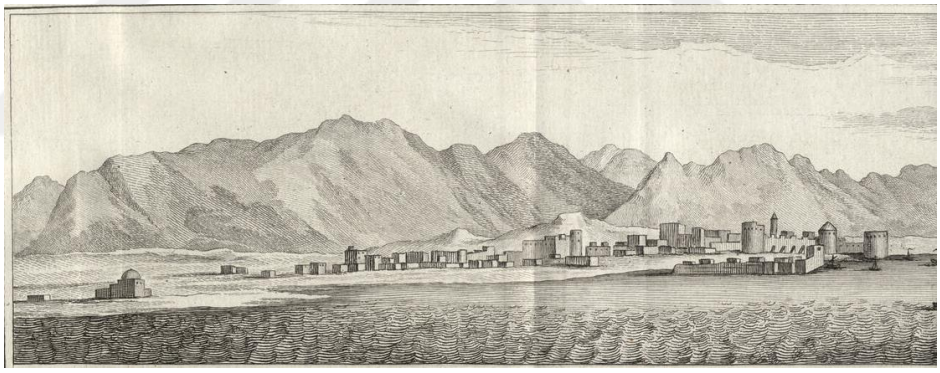
[574] BOA, MV., 112 – 32.

[575] BOA, MV., 33 – 52.

[576] BOA, İ. DH., 641 – 44612.

çekildiğinden dolayı Londra'dan su çıkartmaya yarayan makinalar satın alınması talebi,[577] arızalanan Cidde suyollarının tamiri ve Yenbu'dan getirtilmesi düşünülen suyun maliyet hesapları için Cidde'ye su mühendisi gönderilmesi,[578] Mekke, Cidde ve Yenbu gibi yerlerde kalmış sıhhiye memurları ile su, buz ve elektrik işletmelerinde çalışanların tam maaşlarının yarısının ailelerine, yarısının da kendilerine itası[579] gibi birçok konuda yazışmaları gösterir belge bulunmaktadır. Bu belgeler Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz şehirlerinin yaşanılabilir hale getirilmesi için verdiği çabayı göstermektedir.

Yenbu, diğer Kızıldeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi mimari açıdan kaynaklarda yeterince yer almamıştır. Fotoğraflarda görülen edilen revşenli evler (Fot. 41, 42a, b, c) ve sekizgen minare (Fot. 40, 41), Kızıldeniz şehirlerinde inşa edilmiş yapıların birer kopyası gibidir.

Çiz. 35: Yenbu. Konum itibariyle dağ silsilesi Yenbu'ya yakın değildir[580]

[577] BOA, DH.MKT, 2168 – 46.

[578] BOA, DH.MKT., 1936 – 2.

[579] BOA, MV., 203 – 20.

[580] ArabienYanbu Djiddah Original Kupferstich de Fehrt 1774. Çevrimiçi. 13 Eylül 2020. https://picclick.de/Arabien-Yanbu-Djiddah-Original-Kupferstich-de-Fehrt-1774-133471936619.html

Fot. 39. Yenbu, eski şehrin alanı[581]

Fot. 40: Yenbu, Osmanlı dönemi[582]

[581] Hisham Mortada, "Yanbu, Saudi Arabia: A Traditional City in Transition", **Journal of Civil Engineering and Architecture,** 12 (2018), 708.

[582] Ottoman Imperial Archives. Yanbu, Arabia, 1898. Çevrimiçi 11.09.2020. https://www.facebook.com/ottomanpictures/photos/a.1458235151088111/2369617483283202/?type=3&theater

Fot. 41: Yenbu, kıyıda bulunan revşenli evleri ve sekizgen minareli cami (Nadir Eserler Kütüphanesi, 90749/2)

Fot. 42a: Yenbu'da revşenli evler[583]

[583] Yanbu- SaudiArabia-Image ID: DRDK84.

Çevrimiçi. 15 Şubat 2021. https://www.alamy.com/yanbu-saudi-arabia-image66068692.html

Fot. 42b: Yenbu'da revşenli evler [584]

Fot. 42c: Yenbu'da revşenli bir ev [585]

[584] Yanbo Old town. Çevrimiçi. 14 Eylül 2022. http://mohammedmohanna.blogspot.com/2011/08/yanbu-old-town.html

[585] Yanbo Old town. Çevrimiçi. 14 Eylül 2022. http://mohammedmohanna.blogspot.com/2011/08/yanbu-old-town.html

Fot. 43: Yenbu'da eski bir kapı örneği

Fot. 44: Yenbu'da ev dizileri[586]

[586] Tourism authorities begin attempts to save the crumbling palaces of Yanbu. Çevrimiçi. 11 Eylül 2022. https://saudigazette.com.sa/article/513904

Fot. 45: Mekke'ye gitmek için Yenbu'da mola veren hacı kafilesi[587]

[587] Saoedi-Arabië Yanbu Yambo Campement de pelerins Pilgrims Camp Saudi-Arabia Azië HC34804. Çevrimiçi 15.08.2022. https://www.house-of-cards.nl/product/saoedi-arabie-yanbu-yambo-campement-de-pelerins-pilgrims-camp-saudi-arabia-azie-hc34804/

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. KATALOG

3. 1. Askeri Yapılar

3.1.1. Kale

Bulunduğu Yer: Geyf şehrini çevrelemektedir.

Çizim No: 36 - 40

Fotoğraf No: 46- 53d

İnceleme Tarihi: 20-26 Şubat 2022

Tarihçe: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kale ve burç yapımına ilişkin belgeler bulunmaktadır. Belgelere göre birtakım kaleler (çoğul eki kullanılmış), 1564 ve sonrasında inşa edilmiş[588] 1571'den önce ise bitirilmiştir[589] ve bu kalelere zaman içerisinde burçlar eklenmiştir.[590] 1580'li yıllarda üç kale tamir[591] edilmiş, 1596 da yine burç

[588] 9 Şevval 971/21 Mayıs 1564 tarihli belgede Func Arabı denilen asilerin su kaynaklarına el koyup insanları katlettiklerinden dolayı burada inşa edilecek kaleye Mısır çavuşlarından Yakub sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. Karacakaya vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 525. Orhonlu, Selman Reis Layihasını kaynak göstererek 10 Şaban 931 (2 Haziran 1525) tarihli bir belgede Portekizliler'in Sevakin'e 20 kişi ve elçi göndererek bir kale inşasına teşebbüs ettiklerini fakat yakalanarak hapsedildiklerini kaydetmiştir. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 14. Selman Reis Layihası'nda bu kalenin Sevakin'de değil Dehlek adasında olduğu yazılıdır. Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Layihası", **Deniz Mecmuası**, 47 (1934), 67-73.

[589] Yine Orhonlu'nun Cemaziyelahir 979/1571 tarihli bir belgede de "… bender-i Sevakin üzerine gelüp kal'a muhafızlarıyla (kale muhafızları) cengedüb niçe ademler helak olup… Şeklinde verdiği bilgiden bu tarihlerde kalenin bitmiş ve faal olduğu anlaşılmaktadır. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 213.

[590] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 213.

yapılmıştır.[592] Evliya Çelebi, Baş Kale, Orta Kale ve Boğaz Kale olmak üzere üç kalenin isminden bahsederek taştan inşa edildiklerini ve denize açılan tahta kanatlı kapılara sahip olduklarınıu yazmıştır.[593] 1268/1852'de bu üç kalenin iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır.[594] Nureddin Paşa layihasında: "…*harab ve kuleler ve kal'anın asarı kalmış*"[595] şeklinde verilen bilgiden harap hale geldikleri anlaşılmaktadır. Bu kaleler bugün mevcut olmadığı için ve konum ve mimari tasarımlarıyla ilgili bir çizim olmadığı için planları bilinmemektedir. Burckhardt 1814'te Geyf'in güneydoğu tarafında, limanın yakınında sur kalıntıları görmüştür.[596] 1276/1859 tarihinde ise her hangi bir sur izi görülmemştir.[597] Bu durum Geyf'in çevresinin bir zamanlar surlarla çevrili olduğunu ve zaman içerisinde bu surların yok olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgilerden Osmanlı döneminin ilk yıllarında Geyf'in sur ve burçlarla çevrili olduğu aynı zamanda Handup kalesi gibi küçük istihkam kalelerine de sahip olduğu düşünülmektedir (Çiz. 40) (Fot. 53a-b-c-d).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan belgelerde, **1876 ile 1879** yılları arasında yapılan yazışmaların birinde:

"Küçük Memlehadan Sevakine celp olunan tuz evvel be-evvel (önceden önceye) satılamayıp edaniyle sarf olunmakta yani daima tuz meydanda bulunacağından yağmur vesaire muhataradan korunması için 2.5 arşın irtifaı olmak

---

[591] Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 225-226-227, 234.

[592] Orhonlu**, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, 246.

[593] Yerinde incelemelere göre, Evliya Çelebi'nin bahsettiği denize kapılarla açılan kalelerden iz kalmamıştır. Ancak İngiltere İstihbarat Bölümü'nün çizdiği haritada Türk kulesi/burcu olarak adlandırılan yerde birbirine bitişik kare forma yakın üç kule tespit edilmiştir. Mevcut halde bunlar yıkılmış moloz yığınına dönüşmüş ve yok olmuştur. Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi 15 Eylül 2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

[594] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** 76.

[595] BOA. İ. MVL., 248-9079, 1-4.

[596] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

[597] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 93.

üzere dört bir tarafı 120 arşından[598] ibaret duvar ile inhisarı (çevrilmesi) ve memur ve hademenin ikamet edeceği bir mahallin inşası herhalde hakikaten lüzumlu olduğu gibi Büyük Memlaha mahallinde dahi geçici olarak ikamet eden muvazzaf askerlerin bundan böyle daimi surette ikamet ve akaret etmek hal icabından olmakla bir adet burcun inşası elzem görüldüğünden arzu edildiği şekilde bunların başka başka masrafları gösterilerek usulü üzere keşif defterleri ekte takdim kılınmıştır"[599] şeklinde sur yapımına dair bilgiler bulunmaktadır.[600]

31 Aralık 1888 tarihli belgede ise Şata Kapısı'nın bulunduğu yerdeki kalelerin inşasının tamamlanmak üzere olduğu bilgisi bulunmaktadır.[601]

"Hicaz Kumandanlığına

Sevakin'in Şata nam subaşına inşa olunmakta olan kaleler hitama (son ermeğe) yüz tutmakla ileriye hareketten vazgeçilerek iki tabur İngiliz askeri doğruca 320 Mısır askeri ve bazı zabıtan Cidde yoluyla Süveyş'e avdet ettikleri Osman Digna, Tokar'a çekildiği ve Sevakin'in muhafazası dört tabur süvari ile 300 İngiliz atlısına bırakılacağı istihbar kılınmakla arz olunur. 19 Kanun-ı evvel 1304 (31 Aralık 1888) Kumandan Ahmed Feyzi."

Bloss, Kitchener'in görev süresi boyunca Geyf'i çevreleyen toprak duvarın yerini yaklaşık 3, 3.5 m yüksekliğinde tuğla duvarla çevirdiğini ve duvar boyunca 6 büyük kale inşa ettirdiğini yazmıştır.[602] Ancak yapılan araştırma ve inceleme gezisinde kalenin kalan izlerinde kerpiç malzemeye rastlanmamıştır (Fot. 49d, 54d,

[598] Metrenin resmen kabûlünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesafe [Arşının uzunluğu çeşitlerine, kullanıldığı yerlere göre çok değişmiştir. Mîmarî arşını (zira-i mîmarî) 75,8 santim, çarşı arşını 65 santimdir. Yalnız ipekli kumaşlar için olan ve endaze denen arşın ise yaklaşık 65 santimdir], Kubbealtı Lügatı; Çevrimiçi 31 Ocak 2022 http://lugatim.com/s/AR%C5%9EIN;

[599] BOA, İ.MVL. 481/21828.

[600] BOA, İ.DH.447/29561, A.) MKT. MHM 51/32, İ.MVL. 481/21828, A.) MKT. UM 341/82, A.) MKT. UM 186/81, A.) MKT. MHM 171/79.

[601] Y. PRK. ASK. 52/60 (31 Aralık 1888)

[602] Bloss, 1937, 271.

54h, 54j). Sur duvarı kalıntılarında mercantaşı, yalnızca Yemen Kulesi ve civarında tuğla kullanıldığı görülmüştür (Fot. 48a).

Geyf'in sur ve kuleleriyle ilgili İngiltere İstihbarat Bölümü'nün çizmiş olduğu 1885 tarihli "Suakin and defences" adlı harita (Çiz. 36a) ile Greenlaw'ın *The Coral Buildings of Suakin* adlı kitabında 1950'lerde çizmiş olduğu (Çiz. 36b) iki harita elimizde bulunmaktadır. İki çizim arasında ve kalelerin adlandırılmasında muhtemelen detay gösteriminden kaynaklanan farklılıklar bulunmaktadır. 1885 tarihli çizimde surlar zikzak şeklindeyken Greenlaw'da biraz daha "D" şekline yakındır. Yine kulelerin planları da her ikisinde farklılıklar göstermektedir. Burçlar dörtgen veya beşgen şeklinde dışa taşkındır.

"Suakin and defences" haritasına göre (Çiz. 36a)[603] denizin kenarında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kale, düz bir alanda zikzaklı bir plan şemasına sahiptir. Bu haritaya göre kuzeybatıdan başlamak üzere doğru sırasıyla: Yemen Kulesi, Ensar Kulesi, Urban Kulesi, Wastanieh Kulesi, Carysfort, Euryahis, Komodor (Commodore) Kulesi, Cidde Kulesi, Türk Kulesi, Arap Kulesi, Sphinx Kulesi ve Sol Kule bulunmaktadır.

Greenlw'ın çizdiği haritaya göre: Surlar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu denize doğru ters D şeklinde bir düzenlemeye sahiptir. Kuzeybatıdan başlamak üzere burçlar ve kapılar şu şekilde sıralanmaktadır: Yamen Kulesi, Ensar Kulesi, Sudan Kulesi, Kitchener Kapısı, Tokar Kulesi, Arab Kulesi ve Sphinx Kulesi'dir.[604]

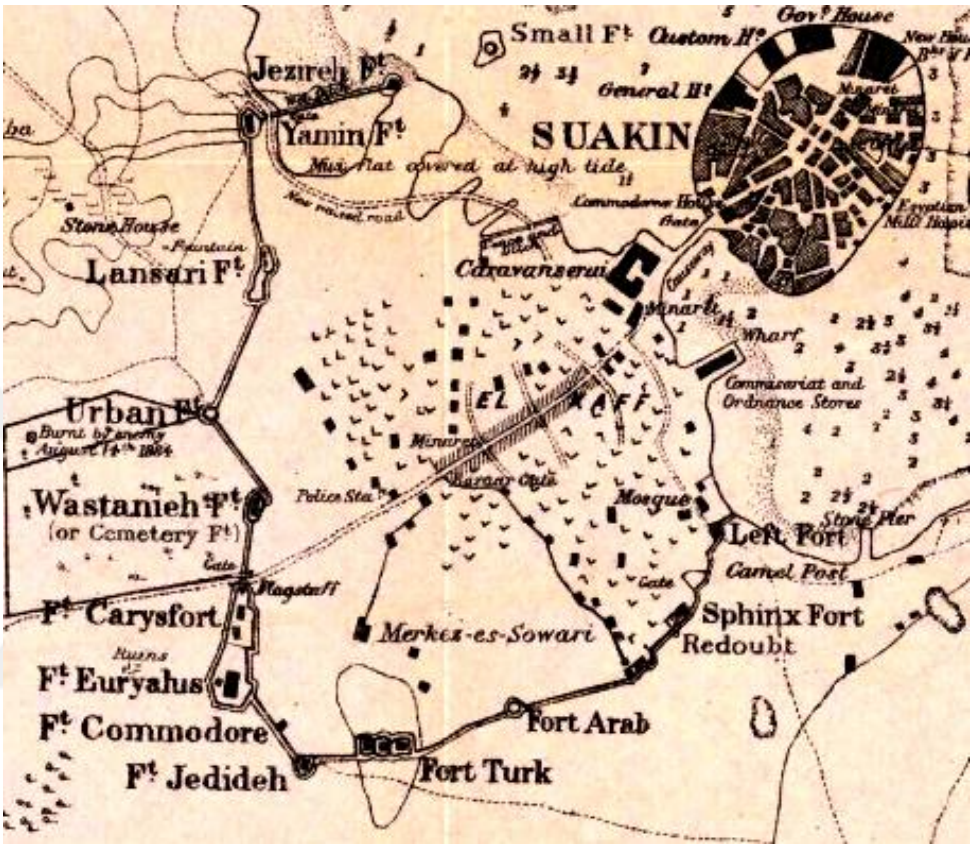
Bloss'a göre, surların dışında Tamai yolunda, Tamai kalesi, Hashin yolunda, Mashiel kalesi ve Handub yolunda Handub kalesi inşa edilmiştir.[605] Yine sur dışında güneybatıda Fula Kalesi, batıda Quarry Kalesi (Taş ocağı kalesi), Sağda Şata Kalesi, Solda Gimeza Kalesi daha kuzeyde başka isimsiz bir kale daha vardır.

---

[603] Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi 15 Eylül 2020.

[604] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 10.

[605] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 271, 278.

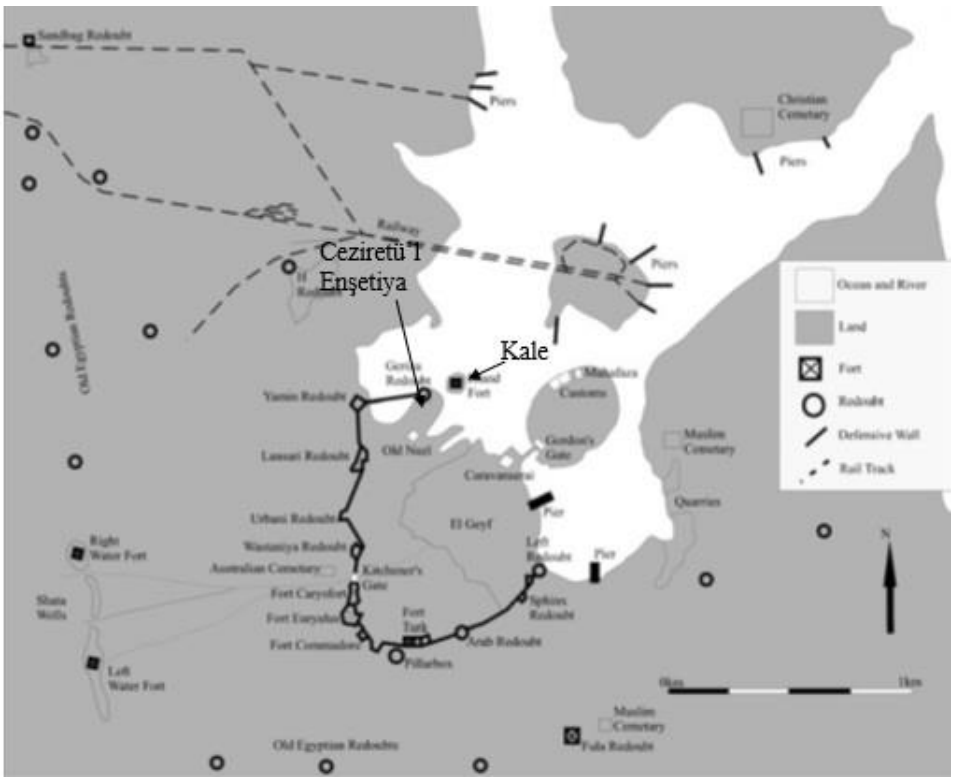

Çiz. 36a: "Suakin and defences", 1885[606]

[606] Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi 15 Eylül 2020.

Çiz. 36b: Sevakin (Greenlaw, 1995: 10)

Çiz. 36c: Sevakin ve çevresi (Rhodes, 2011: 178)

Fot. 46: Sevakin adası, kale ve burçlar. 1. Çırçır Fabrikası, 2. Boya Fabrikası (eski cezaevi), 3. Kondenser Adası (Karantina adası), 4. Demiryolu izi (Bloss, 1936)

Fot. 47a: Surlardan kalan izler

Fot.47b: Surlardan kalan izler

Fot.47c: Surlardan kalan izler

Surlar üzerindeki kulelerden mevcut olanlar ile izleri takip edilebilenler şunlardır:

1. Yemen Kulesi

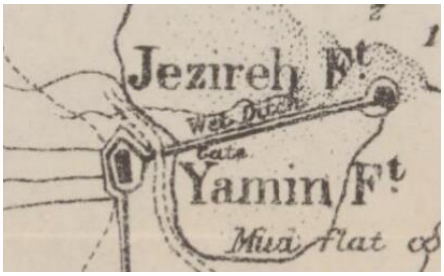
Surların kuzeybatıdaki ilk kulesi/burcu olup sur dışına dörtgen şeklinde çıkıntı yapmıştır. Surların duvarları mercan taşı ile örülüyken bu bölümde tuğla malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Bloss buradaki tuğla işlerinin Gorringe tarafından yaptırıldığını yazmıştır.[607] Yine Bloss bu kule hakkında şu bilgileri vermektedir:

The small Turkish garrison were safe only on the Island, and whenever they left their stronghold, they ran the risk of being robbed or killed by the tribesmen. Eventually they and their flocks were all besieged and died of starvation on a small island in the harbour, now called Gezirat el Anshetea, which lies off the Fort Yamen end of Kitchener's wall. Today, where the sea has washed away the sides of this island, the bones of men and animals, all mixed up, can be seen, and these, it is said, are the remains of that Turkish garrison. (Çiz 36c)

Küçük Türk garnizonu yalnızca Ada'da güvendeydi ve kalelerini terk ettiklerinde aşiret üyeleri tarafından soyulma veya öldürülme riskiyle karşı karşıya kalmışlardı. Sonunda onlar kuşatıldı ve limandaki küçük bir adada açlıktan öldüler. Kitchener duvarının Yemen Kalesi ucunda bulunan alan şimdi Ceziretü'l Enşetiya olarak adlandırılmaktadır. Bugün denizin bu adanın kenarlarını yıktığı yerde, birbirine karışmış insan ve hayvan kemikleri görülebilmektedir ve bunların o Türk garnizonunun kalıntıları olduğu söylenmektedir (Çiz. 36c).[608]

[607] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 272.

[608] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 294.

Çiz. 37: Yemen Kulesi (1885), harita detayı[609]

Fot. 48a: Yemen Kulesi'nden kalan izler

Fot. 48b: Yemen Kulesi'nden kalan izler

[609] Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi. 15 Eylül 2020.

Fot. 48c: Yemen Kulesi'nden kalan izler

Fot. 48d: Yemen Kulesi'nden kalan izler

Fot. 48e: Yemen Kulesi'nden kalan izler

2. **Ensar Kulesi**

Sur duvarlarının batısındadır (Çiz. 36a, b, c) Arapların Mısır'ı işgal etmesinden kısa bir süre sonra Sevakin'e gelen Recep adlı bir ensara[610] ait olduğu söylenen mezar etrafında inşa edildiği için bu kuleye Ensar Kulesi denilmiştir (Fot. 49a, b, c d). Ancak Recep adlı sahabi hakkında ayrıntılı bilgi olmayıp yerel halk tarafından sadece ismi hakkında tarafımıza bilgi verilmiştir.[611] Kule içerisinde türbeden başka yerel bir çadır bulunmakta olup burada yaşayan kişiler türbe ziyaretine gelip gidenler ile ilgilenmektedirler (Fot. 50a, 51a, b, c). Bugün mevcut olmayan Ensar Kulesi kapısının üzerinde bulunan bir kitabede, "Bu şehre giren veya

[610] Ensar: İslamiyet'i kabul ederek Hz. Muhammed (S.A.V.)'i ve Mekkeli Müslümanları Medîne'ye davet eden ve hicret ettikleri zaman onlara yardımcı olan, koruyan Medîneli Müslümanlar için kullanılmıştır. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 345.

[611] 19 - 27 Şubat tarihleri arasında yapılan Sevakin araştırma ve inceleme gezisinde yapılan röportajdan..

çıkan herkese selam olsun" yazısının bulunduğu söylenmektedir.[612] Kule alanında yapılmış olan türbe yeni bir yapıdır ortada bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Düz tavan ile örtülü türbenin doğuda olan bölümünde kabir ve kıbleyi gösteren bir mihrabı bulunmaktadır (Fot. 50b).. Batıda bulunan oda türbenin bakımıyla ilgilenen şahsın kullanımına tahsis edilmiş olup iki penceresi vardır. Her iki oda da plastik yeşil boya ile boyalıdır (Fot. 50c, d).

Çiz. 38: Ensar Kulesi (1885) harita detayı[613]

Fot. 49a: Ensar Kulesi kalıntıları

[612] Kullanılan tuğla; kil ve su karıştırılıp yapılır ve güneşte kurutulur. Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 299.

[613] Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi 15 Eylül 2020.

Fot. 49b: Ensar Kulesi kalıntıları

Fot. 49c: Ensar Kulesi kalıntıları

Fot. 49d: Ensar Kulesi kalıntıları

Fot. 50a: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait türbe

Fot. 50b: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait kabir

Fot. 50c: Ensar Kulesi'nde Recep adlı sahabiye ait türbenin içi

Fot. 50d: Türbenin diğer odası

Fot. 51a: Ensar Kulesi alanında, yerel tarzda yapılmış bir çadır

Fot. 51b: Bitki saplarından örülü, hasır çadır detayı

Fot. 51c: Çadırın içi

Fot. 51d: Ensar Kulesi ile Urban Kulesi[614] arasında kalan sur izleri

3. Türk Kuleleri

Greenlaw bu kapıyı göstermemiştir (Çiz.36b). "Suakin and defences" adlı haritaya göre Arap Kalesi'yle Cidde Kalesi arasındadır (Çiz. 36a, Çiz. 39). Sevakin'de yerinde inceleme gezisinde yerden yaklaşık 60 cm ile 1 m arasında değişen yükseklikte kalıntı tespit edilmiştir. Bunlardan başka bu kulelerle ilgili bilgi henüz tespit edlememiştir.

Çiz. 39: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritada "Fort Türk" adıyla yazılı birbirine bitişik üç kale

[614] Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi 15 Eylül 2020.

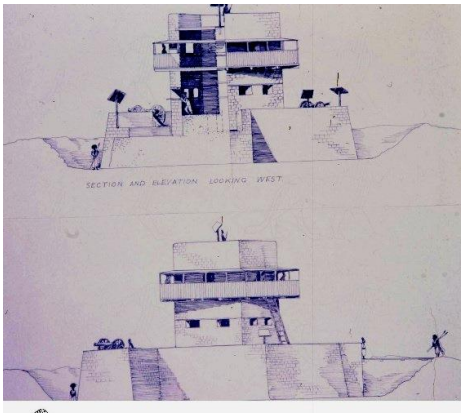

Fot. 52a: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritaya göre Türk kulelerinin gösterildiği yerde görülen kalıntılar

Fot. 52b: "Suakin and defences", 1885 tarihli haritaya göre Türk kulelerinin gösterildiği yerde görülen kalıntılar

Surların dışında İngilizler tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış Handup Kalesi'nin kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Kireçtaşından yapılan kalenin kapısı olmayıp giriş ipler vasıtasıyla tırmanılarak sağlanmaktadır (Çiz. 40) (Fot. 53a, b, c, d).

Çiz. 40. Sur dışındaki Handup Kalesi, 1975[615]

Fot. 53a: Sur dışındaki Handup Kalesi, 1975[616]

[615] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Çevrimiçi 8 Mayıs 2022. https://www.sudanmemory.org/image/SAR-0001186/1/LOG_0000/

[616] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, 1974-1975. Çevrimiçi. 8 Mayıs 2022.

Fot. 53b: Handup Kalesi, mevcut görünüm

Fot. 53c: Handup Kalesi, mevcut görünüm

Fot. 53d: Handup Kalesi, mevcut görünüm

3.1.2. Kapılar

3.1.2.1. Şata Kapısı (Kitchener Kapısı)

Yeri: Geyf'i çevreleyen surların güney kapısını oluşturmaktadır

Çizim No: 41-42

Fotoğraf No: 54a- 54n

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Kapı üzerinde yer alan kitabeye göre Albay Kitchener tarafından 1304/1886-1887 yılında yaptırılmıştır. Horatio Herbert Kitchener (1850-1916), 1886'da Doğu Sudan'da genel vali olarak görevlendirilmiş, 1892'de Mısır Hidivi Abbas Hilmi tarafından Mısır ordusu Serdarlığı görevine getirilmiştir. 1911'de İngiltere'nin Mısır Genel Konsülü olarak atanmıştır.[617]

Kitchener tarafından yaptırıldığı için onun ismiyle anılmakla birlikte Şataların yaşadığı alanda olduğu için Şata kapısı olarak da bilinmektedir.[618] Kapı üzerinde 4 satırlık kitabenin etrafı yaprak dallarıyla çevrelenmiş köşelere çiçek motifleri konulmuştur. Birinci satırı diğer iki satıra göre daha büyük tutularak "Bab-ı şark Sudan" yazılıdır. Diğer iki satır "Oraya giren emniyettedir, oradan çıkan da emniyettedir. Sudan devrimi sırasında Ekselansları Kitchener Paşa tarafından yapılmıştır" ibaresinden sonra so satırda 1304/1886-1887 tarihi kazınmıştır.

[617] Ali Bilgenoğlu, **İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 223-228.

[618] Şata Becelerden Takari kökenli etnik bir grup, ayrıca Kuzey Sudan boyunca yerleşen halk, Fallata veya Takari olarak bilinmektedir. Kentley, **Suakin and its Fıshermen: A Study of Economıc Actıvıtıes and Ethnıc Groupıngs in a Sudanese Port**, 16, 97.

باب شرق السودانية

من دخله كان آمنا ومن خرج منه كان سالما
أنشأه سعادة كتشنر باشا في زمن الثورة السودانية
سنة 1304

Kitabenin Türkçesi:

Doğu Sudan Kapısı

Oraya giren emniyettedir, oradan çıkan da emniyettedir.

Sudan devrimi sırasında Ekselansları Kitchener Paşa tarafından yapılmıştır.

Sene 1304[619]

Plan ve Mimari Özellikler: Surların güneyinde inşa edilmiş sivri kemerli bir geçide sahip kapı yanlarda eşit boyut ve aynı plana sahip iki burçla tahkim edilmiştir (Çiz. 41-42, b). Burçlar üç katlı olup dağu ve batı cephelerde üst seviyede dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Bütün cepheler silmelerle üç bölüme ayrılmıştır. Burçlarda alt bölümde şehrin dışına bakan doğu cephede (Fot. 54c, e, g) mazgal tarzında pencerelere yer verilmiştir. Şehre bakan batı yönünde her iki burçta da yuvarlak kemerli kapılar vardır. Silmelerle sınırlandırılmış ikinci bölümde, doğu cephedeki pencereler mazgal, batıdaki pencereler (Fot. 54d,h) yuvarlak, yanlardakiler ise yuvarlak kemerli diğerlerine göre daha büyük boyutludur (Fot. 54j-k). Bu bölümün giriş kapısındaki kısmında hem sivri kapı kemeri, dikdörtgen bir silmeyle çevrelenmiş hem köşelik bordürleri hem de kemeri çevreleyen kuşak basit geometrik desenlerle süslenmiştir. Üçüncü bölümde burçlar üzerindeki pencerelerin batı cephesindeki yuvarlak kemerli (Fot. 54h) diğerleri birbiriyle hemen hemen aynı boyutta ve dikdörtgendir. Bu bölümde doğu cephede giriş kapısı üzerinde iki kademe içe kaydırılarak hareketlilik sağlanan kare bir alana mermer kitabe konulmuştur (Fot. 54g, a, b).

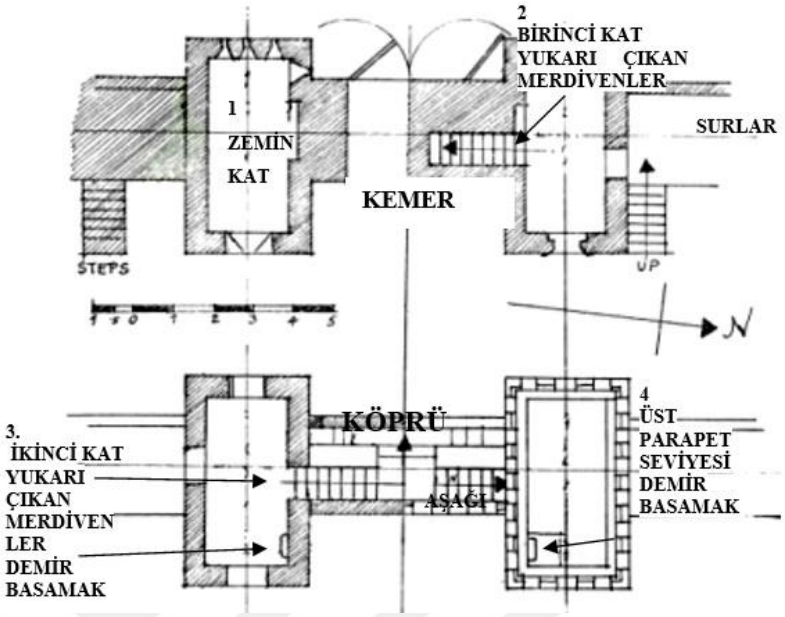
[619] Kitabeyi yazıya döken Dr. Emad Agwa'ya ve Zehra Gemicioğlu'na teşekkür ederim.

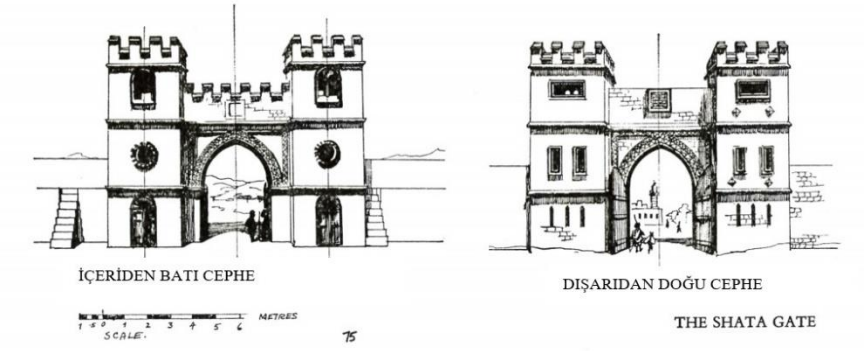
Fot. 54a: Şata Kapısı üzerinde bulunan kitabe

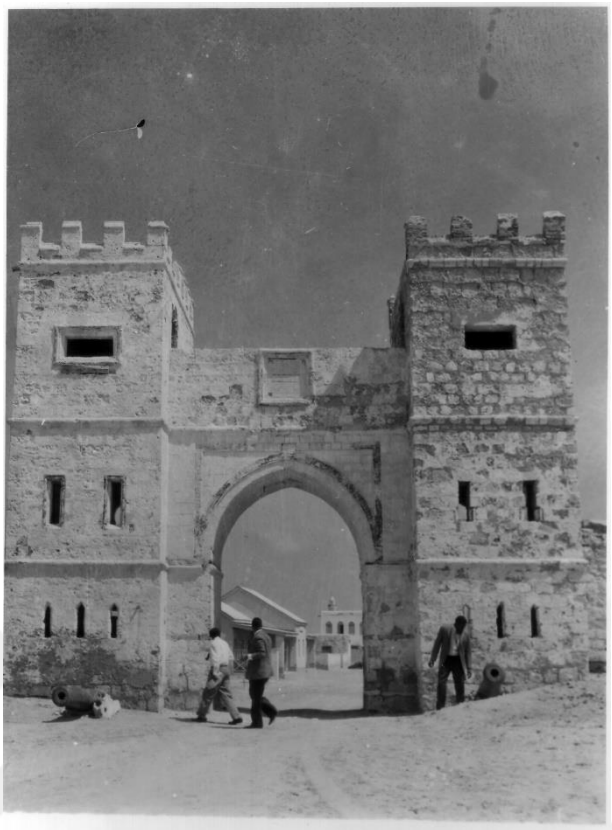
Fot. 54b: Şata Kapısı üzerinde bulunan kitabe (Dr. Emad Agwa)

Çiz. 41: Şata Kapısı, plan

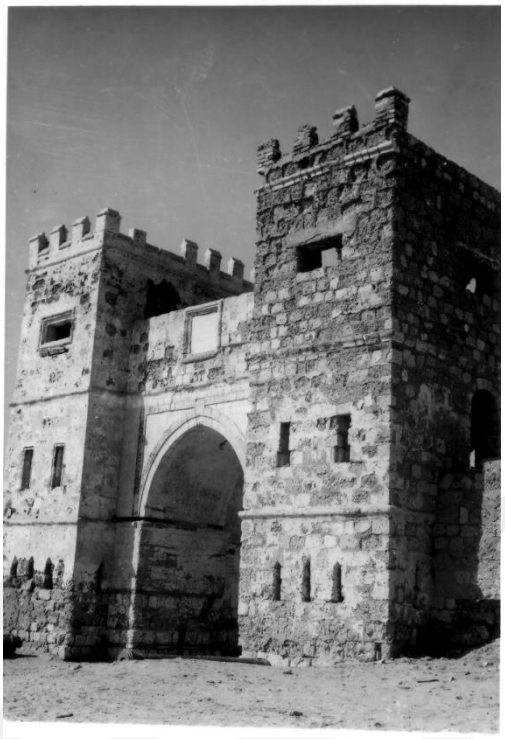
Çiz. 42 Şata Kapısı, plan ve cephe çizimleri (Greenlaw, 1995: 72-73)

Fot. 54c: Şata Kapısı, doğu cephe (Edward S. Durhaim Arşivi)

Fot. 54d: Şata Kapısı, batı cephe (Edward S. Durhaim Arşivi)

Fot. 54e: Şata Kapısı, doğu cephe (Edward S. Durhaim Arşivi)

Fot. 54f: Şata Kapısı, şehrin içinden görünümü, 1974[620]

[620] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Çevrimiçi 06.05.2022

Fot. 54g: Şata Kapısı, doğu cephe ve yanındaki sur kalıntısı, mevcut görünüm

Fot. 54h: Şata Kapısı batı cephe, mevcut görünüm

Fot. 54ı: Şata Kapısı, batı cephe, giriş açıklığı, mevcut görünüm

Fot. 54i: Şata Kapısı kemer, mevcut görünüm

Fot. 54j-k: Şata Kapısı, yan cepheler

Fot. 54k: Şata Kapısı, yan cepheler

Fot. 54l-m: Şata kapısı ve ikinci katın kapısı, merdivenler yıkılmış, mevcut görünümler

Fot. 54n: Şata kapısı, yıkılmış kat araları, mevcut görünüm

3.1.2.2. Şefa Kapısı (Beb el- Seifa[621], Gordon Kapısı)

Yeri: Geyf'i çevreleyen surların güney kapısını oluşturmaktadır

Çizim No: 43

Fotoğraf No: 55a – 55d, 56a – 56b

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Gordon Kapısı olarak bilinmektedir. İngiliz Generali Charles George Gordon, birincisi 1877-1879 (Osmanlı Devleti'nin 21. valisi), ikincisi 1884-1885 (25. valisi) olmak üzere iki dönem Osmanlı Devleti'nin Hidivlik yönetiminde, Sudan valisi olarak görev yapmıştır.[622]

Gordon Paşa 18 Şubat 1877'de Sudan'ın tüm bölgelerine genel vali olarak atandığında Halit Paşa'nın da ona vekil olarak atanması emri verilmiştir. Hidivlik, validen ahalinin işlerinin gözetilmesini, halkın refah ve rahatına özen gösterilmesini, gelip geçen kişilerin yol güvenliğinin sağlanılmasını ve şehirlerin imar edilmesini istemiştir. Halktan da valinin kamu maslahatı, sınır ve noktalarının korunmasına yönelik emir ve yasaklarına itaat etmelerini, beldelerin gözetilmesini ve yükümlü oldukları vergileri zamanında ödemelerini istemiştir.[623]

1862 tarihli bir çizimde (Çiz. 5) Sevakin ile Geyf arasında ince bir çizgi halinde bir bağlantı yolu görülmektedir. Ancak taşlarla mı ahşapla mı yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Mevcut kaynaklara göre Gordon'un[624] (birinci valilik döneminde 1877 – 1879)[625] isteği üzerine Vali Alaaddin Paşa tarafından

[621] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 168.

[622] Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** s. 97.

[623] Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** s. 97.

[624] Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** s. 97.

[625] Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** s. 97.

mahkûmların işgücünden istifade edilerek bir bağlantı yolu inşa edilmiştir.[626] Muhtemelen önceki yol büyütülerek sağlamlaştırılmıştır. Yolun bitiminden sonra Sevakin adası tarafında bir de kapı inşa edilmiştir.[627] 1967 fotoğraflarında kapının yıkılmış olduğu görülmektedir[628] (Fot. 55d). 1978 yılında kapı yeniden yapıldığında "Gordon Kapısı" olarak anılmıştır.[629] 2011-2015 yılları arasında TİKA tarafından bakımı yapılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Giriş kapısı adaya giden yolun başındadır. Yaklaşık 4,5 m uzunluğunda 7,2 m yüksekliğinde sivri kemerli bir yapıya sahip olup ön ve arkada payandalar tarafından desteklenmiştir. Kemer üst seviyesinde her iki yanda oval açıklıklar bulunmaktadır. Yine kapının her iki yanında bekçi odaları bulunmaktadır.[630] Kireçtaşından yapılarak sıvanan kapı beyaz badana ile boyanmıştır.

[626] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts", 13 Mart 2020. https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition

[627] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

[628] David Roden, "Twentıeth Century Decline of Suakın", **Sudan Notes and Records**, 51 (1970), Levha 4.

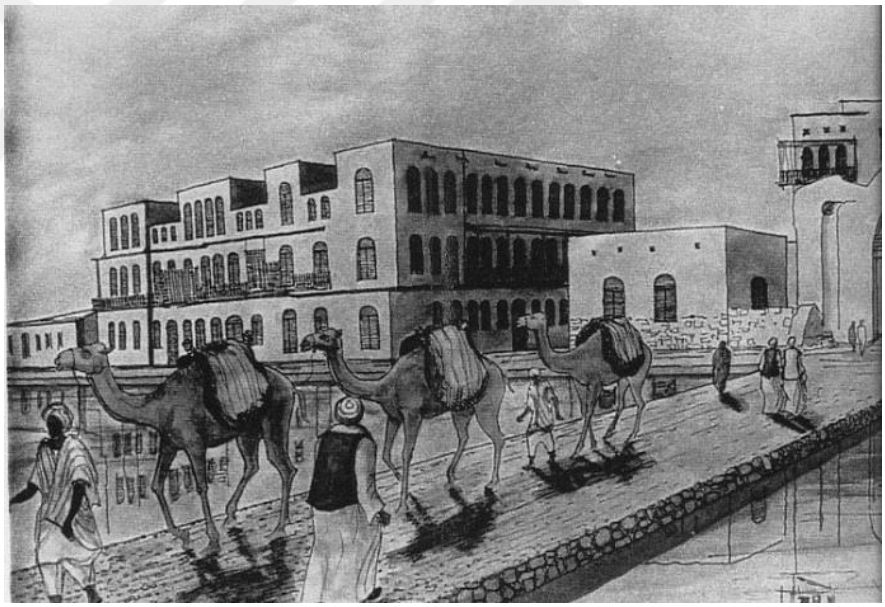
[629] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 168.

[630] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

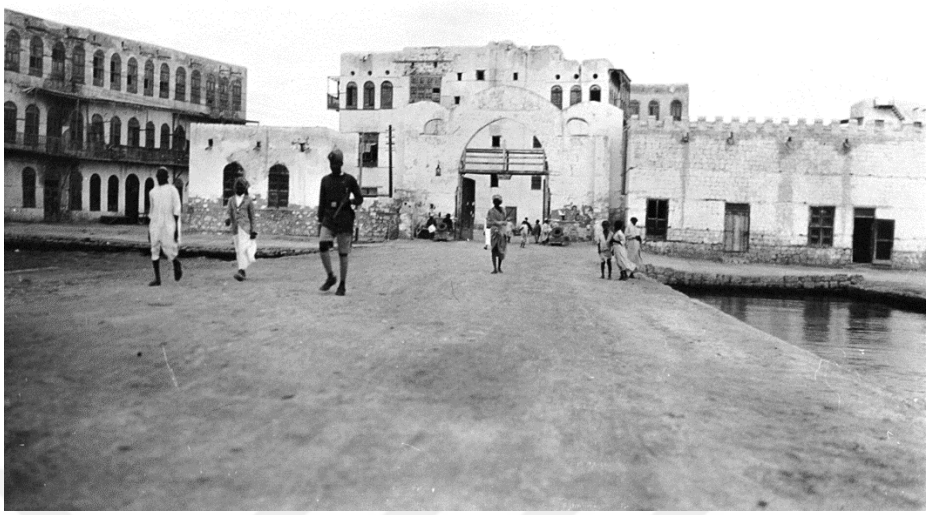
13.03.2010. Serjeant, Reviewed Work: "The Coral Buildings of Sevakin by Jean-Pierre Greenlaw", 205.

Fot. 55a: Bağlantı yolu ve Şefa Kapısı 1921 (Roden:1970)

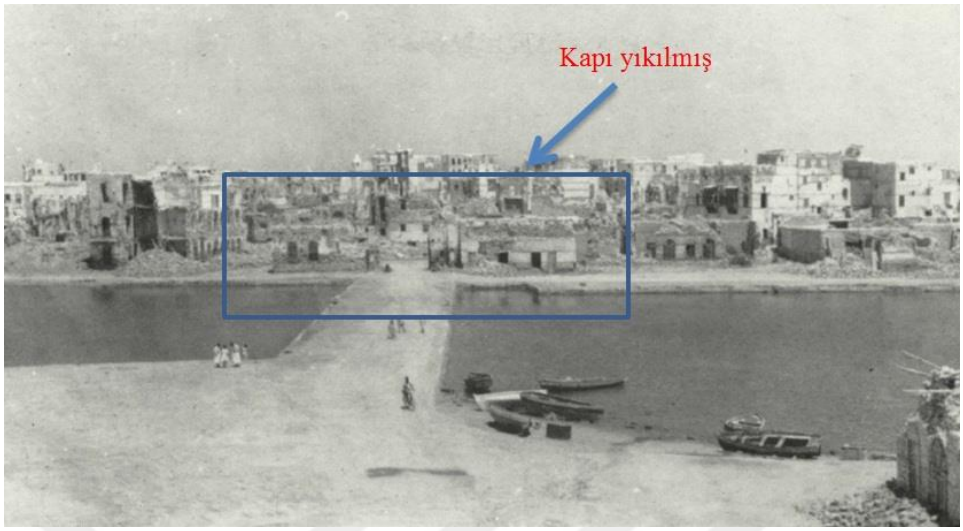
Çiz. 43. Bağlantı yolu (Hartum/TİKA Arşivi)

Fot. 55b: Şefa Kapısı, tarihsiz (Hartum/TİKA Arşivi)

Fot. 55c: Şefa Kapısı, tarihsiz (BİMTAŞ)

Fot. 55d: Bağlantı yolu ve Şefa Kapısı'nın yıkılmış hali 1967 (Roden: 1970)

Fot. 56a: Şefa Kapısı, mevcut görünüm

Fot. 56b: Şefa Kapısı, mevcut görünüm

3.1.3. Mümtaz Paşa Karakolu

Bulunduğu Yer: Geyf şehrinin merkezindedir

Çizim No:

Fotoğraf No: 57a- 57f

İnceleme Tarihi: 20-26 Şubat 2022

Tarihçe: Mevcut haldeki karakol 1865 yılında Mümtaz Paşa döneminde yaptırılmıştır. Geyf'in ortasından geçen anayolun üzerindedir. Bu yolun bir ucu Şata Kapısı'na diğer ucu Gordon Geçidi'ne kadar uzanmaktadır.[631]

Sevakin adasının gerisinde olan Geyf'de süregelen kavgalar sebebiyle Yavuz Sultan Selim zamanında karakollar inşa ettirildiği Mehmed Nuri Paşa layihasında da (7 Mayıs 1852) yer almıştır:

"Keyf ahalîsiyle urban ve aşair siyahî kavim olup bir para için birbirlerini telef edegeldikleri derkar … işbu hareketleri birden bire men olunamayıp tedrîc ile men' olunacağı derkar ve işbu Geyf karyesi Fatih Sultan-ı müşarun-ileyh hazretleri zamanında daha cem'iyetlü olup bu makūle edebsizlik men'i için derûn-ı Geyf'de ve gerek etrafında küçük kuleler tarzında asker ikamesi için karakollar yapdırılmıştır."[632]

[631] Sevakin müzesinde bulunan bir kitaptan alınmıştır. Abdülrahim Hasan Abdülhamid tarafından 2015 yıında hazırlanan çalışma herhangi bir yayınevinden çıkmamış olup üzerindeki bilgiler aşağıda yazılmıştır.

عبد الرحمن حسن عبد الحميد, سواكن عبق الزمان وذاكرة المكان المؤلف

2015, 47.

[632] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** 76; BOA. İ. MVL., 248-9079, 1-4.

İlerleyen zamanlarda Sevakin'de karakol binalarının yangınlar sebebiyle tahrip olması ve yeniden inşasının yüklü bir maliyet gerektirmesi nedeniyle daha sağlam binaların inşa edilebilmesi için belirli bir bütçe ayrıldığı görülmektedir.[633]

Belgelerden birinde; Sevakin ceziresi civarında kain Geyf nam kasabanın nezaket-i mevkıyyesi cihetiyle birkaç top konulacak surette iki aded tabya ile tamire muhtaç olan birkenin keşfi (14 Şaban 1271/2 Mayıs 1855)[634] yapılmıştır, şeklinde bilgi bulunmaktadır. Verilen tarih Mümtaz Paşa Karakolu'nun tarihiyle örtüşmektedir. Başka bir belgede yine yapılan masraflar hakkında bilgi verildiği görülmektedir:

"Devletlü Efendin Hazretleri

Meclis-i Valanın arz edilen mazbatası mealinden müsteban olduğu (anlaşıldı) veçhle Sevakin Cezire'sinde tamir ve inşası taht-ı irade-i seniyyede bulunan (padişahın emri üzerine yapılan) iki adet tabya ile bürke[635] ve karakolhanelere iane-i umumiyenin haricinde şimdiye kadar 75.055 kuruş sarf edilmiş ve bundan sonra tesviyesine lüzum görünen mahallerin de 1 yük 10 bin … kuruşla yapılacağı ve ber-minval-i muharrer (yazıldığı gibi) şimdiye kadar sarf olunan meblağın evvelki keşfini 19.000 kuruş tecavüz eylediği (geçtiği) mahallinden yapılan işardan anlaşılmış olduğundan meblağın kabul ve mahsubuyla bundan böyle yapılacak yerlerin dahi tesviyesi oranın mevkiinin ehemmiyetinden kaynaklandığının beyanıyla şimdiki halde o kadar masrafa ihtiyaç gösterilmesi işin kesb-i cesamet eylemiş olmasını (işin tahmin edilenden ziyade olmasını) teyit ettiğinden olup

[633] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** s. 93-94.

[634] BOA, C.AS. 139/6174; BOA**,** İ. MTZ. 20/799, BOA, MVL., 777/ 13.

[635] Bürke/Birke/Baraka, Habeş Eyaleti'nin bir başka liman kenti olan Zeyla'da askerlerin kalmaları için yaptırılmış binalar için kullanılmıştır Alçı, **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 60. Türkçe'de, teneke, sac ve tahta gibi hafif inşaat malzemelerinden yapılan, temelsiz, tek katlı, kulübe anlamındadır. Bkz: Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 113. İngilizce'de ise askerlerin kaldığı bina ya da bina grubu olarak tanımlanmıştır. Bknz: Gwyneth Fox, **Essential English Dictionary**, London, Collins Publishers, 1989, 57.

halbuki havali-i mezkure idaresinin sonradan Mısır Vilayeti'ne tevdi ve ihale buyurulması cihetiyle bu tür masarıf-ı külliyye ve cüziyyenin lüzum derecesi ve icabına göre tesviyesi Mısır Vilayeti'ne ait olacağına mebni mezkûr inşaatın ileri safhasından sarf-ı nazar olunarak mezkûr binalara keşfi haricinde sarf edilen 19.000 kuruşun mahsubuyla yetinilerek Maliye Nezareti'ne havalesi ve bu durumun beyanı için de vilayete tahrirat-ı samiyye (Sadrazam tarafından yazılır) yazılması tezekkür olunmuş ise de bu babda padişah iradesine göre hareket edileceğinin beyanıyla tezkire-i senaveri (sadrazamın tezkiresi) terkim kılındı (yazıldı). 9 Ağustos 1281 - 16 Rebiülevvel 1282 (9 Ağustos 1865)

Sadrazam

(m)"[636]

Güvenlik sebebiyle erken tarihlerde yapılan herhangi bir mimari yapı günümüze ulaşmamıştır. Sadece 1865 yılında Mümtaz Paşa tarafından yaptırılan karakol harap ancak restore edilebilir bir vaziyette günümüze ulaşmıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Mümtaz Paşa tarafından yaptırılan karakol, iki katlı olup arasında geçiş holü bulunan iki odadan oluşmaktadır. Ortada bulunan üç kemerli giriş holü yandaki iki odadan daha alçak tutularak iki mekanı cephesel olarak da ikiye bölmüştür. Her iki odada da ön ve arka cephede simetrik altlı üstlü yerleştirilmiş dörder pencere, dışa bakan yan cephelerde altta üç, üstte beş pencereye yer verilmiş olup hepsi yuvarlak kemerlidir. Kuzeyde bulunan odanın yanına küçük bir oda daha konulmuştur. Yine kuzeyde bulunan odanın kuzey cephesinde ahşap balkon vardır. Malzeme olarak kireçtaşı kullanılmışır. Üst kata çıkış sağlayan ahşap merdivenler yıkılmıştır (Fot. 57f, g).

[636] BOA, İ. MTZ (05) 20/799.

Fot. 57a: Geyf'te karakol binası kuzeydoğu cephe, tarihsiz (A. C. Dağ)

Fot. 57b: Geyf'te karakol binası kuzeydoğu cephe

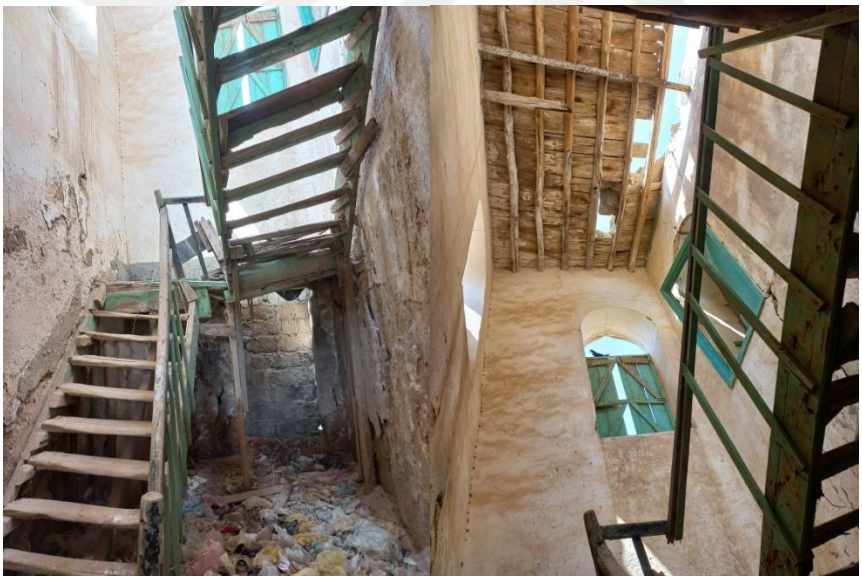
Fot. 57c: Karakol Binası, doğu cephe

Fot. 57d: Karakol Binası, güney ve doğu cephe.

Fot. 57e: Karakol Binası, batı cephe

Fot. 57f, g: Karakol Binası, ikinci kata çıkmayı sağlayan ahşap merdivenler

3.2. Kamu Binaları

3.2.1. Gümrük Binası

Yeri: Sevakin adasının kuzeyindedir.

Çizim: 44a - -44b

Fotoğraf: 58a – 58I

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Bina, ilk olarak şehir Osmanlı idaresine geçtikten sonra inşa edilmiş olmalıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 11 Ramazan 1270 / 7 Haziran 1854 tarihli bir belgede; gümrük mahzeninin tamire muhtaç olduğu yazılıdır.[637] Yine başka bir belgede:

"Sevakin Kaymakamlığının hükümet konağı ile gümrük mahzeni tamiratına masraf olarak sarf ve ita kılınan yirmi bir bin dört yüz otuz üç buçuk (21.433,5) kuruşun her ay Cidde Hazinesi'ne takdim olunmakta olan masraf defterine dahil edilmesi ve Sevakin ceziresinin imarı zımnında bir yük (100.000) yüz yirmi bin otuz beş kuruş masrafla inşası lazım gelen birke ve kuyu ve tabya cephane ve karakolhane ve kulelerin inşası dahi vakt-i merhununе talikan tevkif kılınması hususuna Meclis-i Vala kararı üzere bi'l-istizan (izin isteme) irade-i seniyyeye tealluk ederek (bağlı) ol babda Cidde Valisine tahrirat tastiri Mektub-i Maliyye Odası'na 14 Şevval sene 1270 tarihinde ilmühaber verildiği mukayyed olup işbu tezkire-yi samiyyede muharrer sıva maddesine dair gerek inşa olunan gerek tevkifi irade buyurulan mahallerin defterlerini bir güne kayd ve işaret görülememiş ve binaenaleyh sıva masrafının kabulü irade-i seniyyeye mütevakkıf görülmüş olduğu beyanıyla cevap tahriri. 17 Cemaziyelahir sene 1271 (7 Mart 1855)"[638] şeklinde verilen bilgilerden Hükümet

[637] BOA, MVL. 341/103

[638] BOA, A. DVN. 102/36.

Konağı, Gümrük Binası gibi birçok yapının tamir edilmesine ve masraflarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Yapı, 1865 yılında Ahmed Mümtaz Paşa döneminde yeniden yaptırılmıştır.[639] 1880'lerde ise bir onarım geçirmiş olması muhtemel görülmektedir.[640] 2011-2015 yılları arasında TİKA tarafından restore edilmiştir. Ancak kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür.

Plan ve Mimari Özellikler: Gümrük binası, denize karşı konumlanmış iki birimden oluşmaktadır. Her iki birim de büyük avluya sahiptir. Birimlerden biri ofis ve depo olarak kullanılırken diğeri gümrük görevlilerinin yaşadıkları alan olarak değerlendirilmiştir. Sadece iç avludan erişilebilen en kuzeydeki oda dışında, arkasındaki odaların tümü doğu ve batı cephelerinde (Gümrük Kompleksi'nin iç ve dış duvarları) bir kapı ve tek pencereye sahiptir[641] (Çiz. 44a, b), (Fot. 58a).

Doğuda bulunan 1 no'lu birim denize sıfır noktadadır, ticaret gemileri avlunun yakınına kadar yanaşabilmektedir. 1 No'lu bölümde gemilerden gelen malların boşaltılıp gruplandırıldığı tahmin edilmektedir.[642] Bu bölüm tek katlıdır batı cephesinde 7 odalı geçiş pasajı bulunmaktadır. Çarşı, dikdörtgen kesilmiş mercan bloklarından yapılmıştır.

Gümrük binasının 1 nolu bölümün doğu duvarına bitişik ve denize denize yakın bölümünde yapılan kazıda; 7 katman tespit edilmiştir. 1 ve 2. katmandaki renkli cam parçaları, demir, yapı sıvası ve XX. yüzyıl çanak çömlekleri bulunmuştur. 3 bölümde hayvan kemiği, kaba yerli seramik, bulunmuş bazı parçalar Sasanilere

639 Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past And Current Contexts".

640 Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 171.

641 Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 168.

642 Gülhan Benli, Yeşim Dolunay Yüksel, Serdar Ayan, "Sudan Suakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", **Mimarlık ve Yaşam** (2017), 243. Çevrimiçi Tarihi 09.04.2018 dergipark.gov.tr

atfedilmiştir. Bu bölüm XII-XIX. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. 4. katman yapının temelleriyle aynı döneme aittir. 5 ve 6. katmanda seramik kalıntısı olmamakla birlikte 5. katmanda kömür parçaları görülmüştür. 7. katmanda ise kemik parçaları ve seramik parçaları, bulunmuştur.[643] Kazılardan anlaşıldığı kadarıyla gümrük binasından daha eski bir yapının bulunmadığı düşünülmektedir.[644]

2 No'lu batı bloğu avluda anakaradan develerle gelen malların boşaltılıp depolandığı düşünülmektedir.[645]

Büyük hacimli ve endüstriyel malların depolanması ve taşınması için kullanılmış ve yüksek tek katlı bir binadan oluşmaktadır.

Sadece iç avludan erişilebilen en kuzeydeki oda dışında, arkasındaki odaların tümü doğu ve batı cephelerinde (Gümrük Kompleksi'nin iç ve dış duvarları) bir kapı ve tek pencereye sahiptir.[646]

Giriş kapısı, duvar yüzeyinden hafif dışa taşkın dikdörtgen profilli kapı sivri kemerlidir (Fot. 58c, f, g, k). Kapının üzerinde bir tepelik, tepelik üzerinde de ahşap bir aslan heykeli bulunmaktadır. Bu heykel 1881'de "Aslan" adlı bir gemiye ait iken sonradan buraya getirilerek monte edilmiştir,[647] mevcut halde bulunmamaktadır. Tepeliğin ön cephesinde hilal ve altıgen yıldız, kapı köşeliklerinde sadece altıgen yıldız olup bunların metal olduğu düşünülmektedir. Kapı üzerinde geometrk şekilli rozet bulunmaktadır (Fot. 58f, g, h).

[643] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 169.

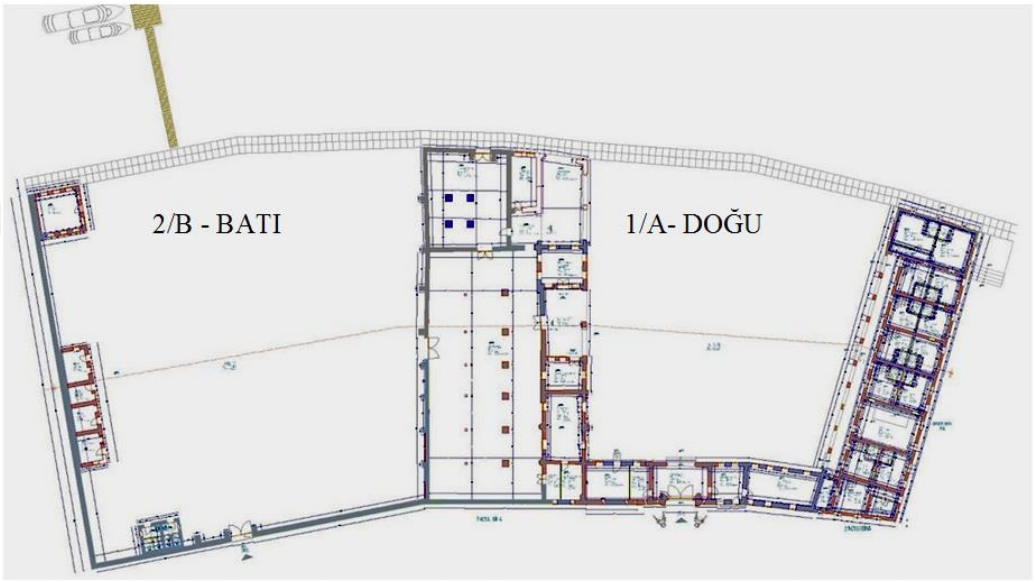
[644] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 170.

[645] Benli vd., "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", 243.

[646] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 168.

[647] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

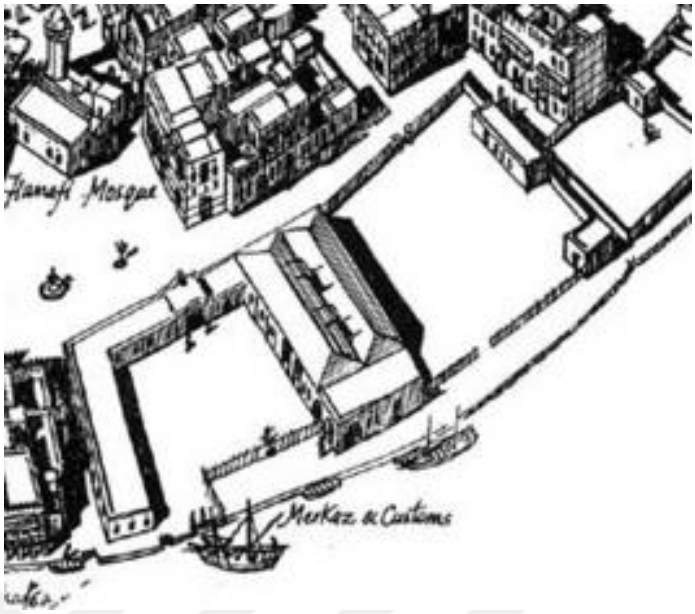
Yapı, ağırlıklı olarak altıgen yüzlü mercan bloklarından inşa edilmiş olup, dış kuşak, kemer ve sütunlarda dikdörtgen mercan blokları kullanılmıştır (fot. 58j). Yapının düz çatısının tamamının etrafı mazgallıdır.[648]

Çiz. 44a: Sevakin'de Gümrük Binası[649]

[648] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 168.

[649] İş Tecrübelerim ve Mesleki Bilgilerim, Çevrimiçi 02.05.2020. http://meslekibilgilerim.blogspot.com.tr/

Çiz. 44b: Gümrük Binası (BİMTAŞ)

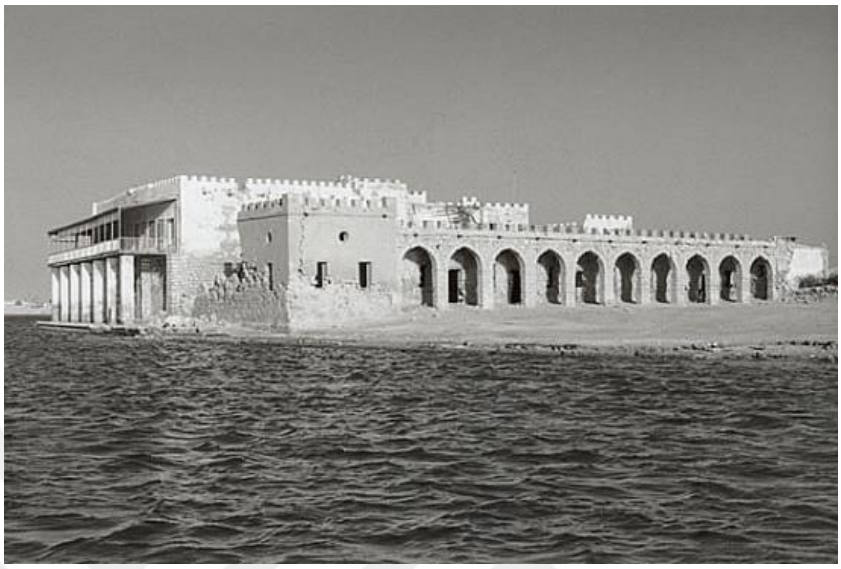
Fot. 58a: Gümrük Binası (SAD Arşivi)

Fot. 58b: Ön cephe (SAD Arşivi)

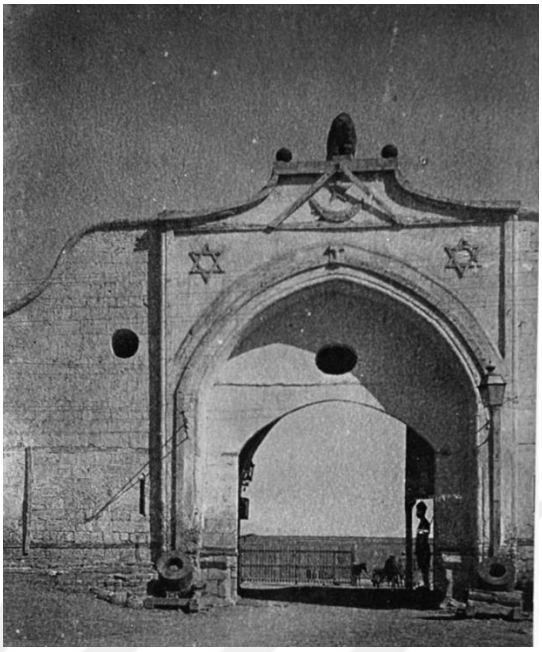
Fot. 58c: Giriş kapısı (TİKA)

Fot. 58d: Gümrük Binası revaklı bölüm ve arkada Muhafaza Binası (TİKA)

Fot. 58e: Gümrük Binası revaklar (TİKA)

Fot. 58f: Gümrük Binası giriş kapısı (Hartum/TİKA) Bu görüntünün aynısı 15 Mart 1884 tarihli Graphic Illustrated gazetesinin ön sayfasında mevcuttur[650]

Fot. 58g: Giriş kapısı (Bloss, 1937: 260)

[650] Front page og the Graphic Illustrated newspaper for March 15th, 1884. Mahdist War, Marines and Blue Jackets marching into Suakin, Sudan. Çevrimiçi. 31 Ekim 2022.

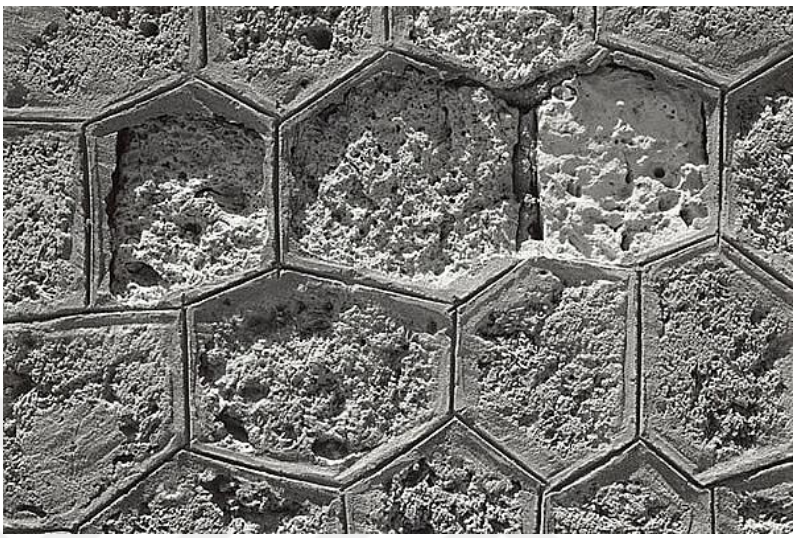
Fot. 58h: Gümrük Binası kapısı üzerinde bulunan aslan heykeli[651]

Fot. 58ı: Gümrük Binası kapısı önünde bulunan Osmanlı dönemi topları[652]

[651] Suakin recent photos. Çevrimiçi. 7 Haziran 2020.
http://sawakin.wikimapia.org/en/photos/

[652] Suakin recent photos. Çevrimiçi. 07 Haziran 2020.

Fot. 58j: Gümrük Binası altıgen form kazandırılmaya çalışılmış taşlar

Fot. 58k: Gümrük Binası ön cephe, restorasyon sonrası

Fot. 58l: Gümrük Binası, restorasyon sonrası

3.2.2. Muhafaza/Kaymakamlık Binası/Hükümet Konağı

Yeri: Sevakin adasında kuzeydedir.

Çizim: 45a – 45ı.

Fotoğraf: 59a - 63.

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: XIX. yüzyılda Sevakin'de bulunan kaymakama Arapça "muhafız" denilmektedir.[653] Bu sebeple "Kaymakamlık Binası", "Muhafaza Binası" olarak bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiden hareketle binanın her halukarda XVI. yüzyılda inşa edidiği annlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, binanın Özdemir Paşa tarafından yaptırıldığına ilişkin şu bilgiyi vermektedir: "*Habeş paşasının bir tahtı da bu Sevakin'dir, ama paşa burada sakin olmaz. Kaymakamı 500 adamla yönetip paşaya senede 100 kese mahsul verir. İskele başında paşa sarayına "hürde" derler, gümrük orada alınır. Tüm kaymakamlar onda otururlar. Özdemir Paşa'nın yapısıdır. Tamamen kargir, sağlam ve dayanıklı saraydır*"[654]. Bina üzerinde ahşap üzerine oyulmuş iki kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerde dini ibareler ve tarihler yazılmış olup şahıs adı geçmemektedir.

Giriş holünden sonra iç mekanlara geçit veren kapı üzerinde bulunan kitabede,

Bismillahirrahmanirrahim, La ilahe illallah el-Eman Muhammed Resûlullah
Sultan ya dahile'l-bab sallî ale'n- nebiyyil muhtar
1195 (1780/1781) (Çiz. 45g), (Fot. 62b).

[653] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, s. 33.

[654] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1005.

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka ilah yoktur. (O) Eman(dır). Muhammed (a.s) onun rasûlüdür. (O) Sultan(dır). Ey kapıdan giren (kişi), seçilmiş nebîye salavat getir.[655]

Girişin sağında bulunan personel ofisine açılan kapı üzerinde bulunan kitabe üzerinde ise:

"Bismillahirrahmanirrahim…..
H..78… Allahummesalli aleyhi ve ala alihi ve sahbihi vessellim
Ebubekir, Ömer, Osman, Ali" yazısı okunmaktadır (Çiz. 45g), (Fot. 61f).

Bu kitabede rakamlar eksik olup diğer kitabedeki tarihten önce mi sonra mı yazılmış olduğu hakkında bişey söylemek mümkün değildir. Eğer yazılan tarih H.1178 ise M. 1764-65, 1278 ise 1861-62 tarihi ortaya çıkar.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde tespit edilebilen en erkeni 11 Ramazan 1270 (7 Haziran 1854) tarihli bir belgede; Sevakin Kaymakamlığı'na ait Hükümet Konağı'nın tamire muhtaç olduğu bildirilmiştir.[656] Mümtaz Paşa[657] döneminde de onarılarak genişletilmiştir.[658] Arşiv belgelerinde binanın yağmur ve rüzgardan kaynaklanan yıpranma sebebiyle sıvanması gerektiğine ilişki belgelerden ikisi aşağıda verilmiştir.

Bu belgelerden birinde:

"Mazbata

Maliye nezaretinin ekteki bir kıta takririnden anlaşılacağı üzere Sevakin kaymakamlığının hükümet konağı tamire muhtaç olması sebebiyle bu taraftan verilen … üzerine mezkur konak ile gümrük mahzenin tamiri hakikaten lüzumlu olması

[655] Açıklama için Zehra Gemicioğlu'na teşekkür ederim

[656] BOA, MVL. 341/103

[657] Mümtaz Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1871-1873 yılları arasında Sudan'da görev yapan 19. valisidir. 1865 yılında Mısır hükümetinin temsilcisi olarak Sevakin'i devralmıştır. Şehirde öteden beri devam eden su meselesi nedeniyle çeşitli araştırma ve çalışmalar yaptığı görülür. Bkz. Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881),** s. 62, 97.

[658] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts"; Mallinson vd. "Ottoman Sevakin, 1541–1865: Lost and Found", 482-483.

cihetiyle yeniden inşa olunan bir iskelenin masrafı 21.400 kuruşa ulaşmış olduğundan Cidde hazinesinden ifa olunmak üzere meblağın mahsubu ve bunlardan başka mezkur civarda bu kadar bin kuruşla tabya ve cebehane gibi birtakım gerekli binaların da inşası mahallinden mazbata ile inha olunmuş ise de buna mevcut durum müsait olmadığından bunların başka vakte tehirinin lazım geleceği gösterilmiş olup vakıa tesviye ve inşası inha olunan şeyler vüsat halinde yapılacak maddelerden olmasıyla takrir mucebince bunların vakt-i merhununa talikiyle tahrir olunudğu üzere yapılmış olan mahaller masrafının mahsubu (21.400 kuruş) 11 Ramazan 1270 (7 haziran 1854)"[659]

Bir diğerinde:

"Sevakin'de irade-i seniyye ile tamir olunan hükümet konağının beş bin kuruş masrafla sıva ettirilmesi keşif defterinde gösterilerek istizan (izin istenmiş) kılınmış ise de maliye nezareti tarafından gönderilen tahriratta buna dair bir güne sarahat görülememiş olduğu ve mezkur konak sıvanmadığı surette az müddette fena bulacağı (harap olacağı) cihetle icabının icrası Sevakin kaymakamı tarafından tahriratla inha ve istizan kılınmış olmasıyla keyfiyet Meclis-i Vala'ya havale ile Maliye Nezareti ile muhabere olunduğunda mezkur kaymakamlığın tamir olunmuş olan hükümet konağı ile gümrük ve gümrük mahzeni masrafı olan 21.433,5 kuruşun her ay Cidde hazinesine takdim olunmakta olan masraf defterine ithal olunması ve Sevakin ceziresinin imarı zımmında 1 yük 120.035=220.035 kuruş masrafla inşası istizan olunan birke ve kuyu ve tabya ve cebehane ve karakolhane ve kulelerin vakt-i merhununa (yapılmasının en uygun olacağı/uygun bulunan zaman) taliki irade-i seniyye iktizası olarak keyfiyet tarafınıza işar kılındığı ve zikrolunan sıva maddesine dair varid olan defterlerde bir şekilde kayıt ve işaret görülemediği ilgili nezaret tarafından cevaben ifade kılınmış olduğundan badehu iktizasına bakılmak üzere bu sıva maddesi ebniyye-i merkumenin mukaddema keşfi zamanında deftere dahil olmamış mıdır yoksa hariçte mi kalmıştır ve işbu sıvaya gerçekten lüzum var mıdır, keyfiyetin/durumun etraflıca tahkik ve işarı hususunun maliye nezaretine bildirilmesi

[659] BOA, MVL. 341/103.

konuşularak kararlaştırılmış olmakla ol babda keyfiyetin tahkik ve işarına himmet buyurulması. 1271 Receb 3 (22 Mart 1855).[660]

Başka bir belgede:

"Maliye Nezaretine

Sevakin'de irade-i seniyye ile tamir olunan hükümet konağının sıva masrafı her nasıl ise keşif defterine idhal olunmamış (girmemiş) ve mahallince emtarın (yağmurlar) ve Harur tabir olunur rüzgarın kesret-i nüzûl ve hübûbu (toz kalkmak) cihetiyle konağın heyet-i haliyesi kısa müddette harab olmasını mucib olacağından (gerektireceğinden) sıva ettirilmesine lüzum görünmüş idüğüne ve bu babda Sevakin kaymakamı saadetlü paşanın şukkası irsal kılındığına dair Cidde valisinin cevaben tevarüt eden tahriratı Meclis-i Vala'ya lede'l-ita icabının icra ve ifadesi hususunun savb-ı devletlerine bildirilmesi tezekkür olunarak mezkur tahrirat ve şukka leffen gönderilmiş olmakla iktizasının icrası. 16 Zilhicce 1271 (31 Temmuz 1855)".[661]

Muhafaza Binası, hidivler döneminde genişletilmiştir.[662] 1860'lı yıllarda, XVII. yüzyıldan kalma eski evlerin arasında yeniden inşa edilen[663] binanın üst katları 1886-88 yılları arasında Kitchener tarafından kullanılmıştır.[664] 1930'lu yıllarda Sudan Limanı Komiseri Binbaşı E.O Springfeld'ın binanın bir odasını müzeye dönüştürerek 6 revşen, oyulmuş taş kapı tepeliği ve çeşitli ahşap işlerini burada koruma altına aldığına, ayrıca, harabelerin bakımına yıllık olarak bir miktar tahsis ettiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.[665] Ancak günümüze herhangi bir revşen ulaşmamıştır. 1956 yılında Sudan'ın bağımsızlığını almasından sonra da kullanılan

[660] BOA, A.}MKT.UM, 186/81.

[661] BOA, A.}MKT. NZD., 160/45.

[662] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 294.

[663] Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", 199.

[664] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

[665] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

yapı daha sonra adadaki diğer yapılarla birlikte terkedilmiştir. Yıkılmış bir vaziyetteyken TİKA tarafından 2016 yılında restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Rhodes tarafından yapılan kazı çalışmasına göre; Muhafaza Binası'nın kuzeybatı köşesi, morfolojik gelişimin çeşitli aşamalarını net bir şekilde göstermektedir. Kazı, XVI. yüzyılın kıyı morfolojisiyle ilişkili daha önceki temel yapıların varlığı ile kuzeybatı köşedeki dış duvar işçiliğinde en az dört inşaat evresinin olduğunu göstermiştir (Fot. 59a). Rhodes yapılan kazıyı şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Aşamada, kaba köşeli mercan blok temel tabakası olup buradaki inşaatın en erken aşamasına işaret etmektedir. Paşa'nın Evi gibi Sevakin'deki diğer eski binalar ile çağdaş olması muhtemeldir. Erken aşama muhtemelen XVI. yüzyıla aittir.

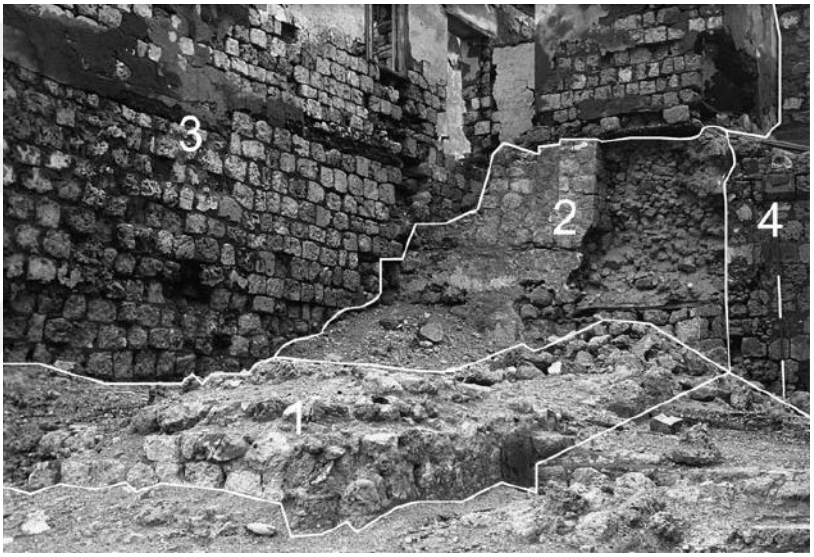
2. Aşama daha önceki ve daha küçük bir binanın kuzey duvarını destekleyen bir dış payanda şeklinde dikdörtgen yüzlü mercan bloklarından oluşmuştur. Bu dönem XVI ve XIX. yüzyıllar arasındadır.

3. Aşama 1860'lardan kalmadır binanın orijinal şekli kuzey yöne doğru genişleyerek su kenarına ulaşmaktadır.

4. Aşama 1866 sonrası İngiliz işgalinden kalmadır. Bu yeniden tasarım, Gümrük Kompleksi doğu bloğunun inşası ile çağdaştır ve Muhafaza'ya bu yönden eski erişimi kısıtlamak ve gümrük ticaret mağazalarına giden bir ara yol oluşturmak için tasarlanmıştır. Bu bölümde duvar kalınlığı diğer duvarların nereyse iki katıdır Bunun eski yapısal elemanların çökmesine karşı güçlendirici bir önlem olarak veya bir yeniden tasarım programının parçası olarak gerçekleştirildiği muhtemel görülmektedir.

Binanın batı cephesinin dış duvarında kullanılan altıgen yüzlü mercan bloklarının aynısı Gümrük Kompleksi'nin doğu kanadının inşasında kullanılmıştır. Bu durum her iki yapının da aynı zaman diliminde onarım görmüş olduğuna işaret

etmektedir.[666] Arşiv belgelerinde de her iki bina hakkında birlikte bilgiler verilmesi aynı zamanda onarım gördüklerine[667] dolayısıyla aynı malzemelerin her iki yapıda da kullanılmış olabileceğine referans vermektedir. Binanın güneydoğu dış köşesindeki kale kalıntısı izi bulma amacıyla yapılan kazıda, güney cepheden doğu cephesine uzanan üç alçak kavisli duvar kesiti ve 1 m derinliğe kadar sadece üç stratigrafik katman görülmüştür. Doğu cephesinin inşasından önce adanın dışından toprak getirilerek dekoratif bir bahçenin oluşturulmuş olması muhtemeldir. Kazıdan elde edilen buluntular, bunu XIX. yüzyılın sonlarına tarihlemektedir.[668]

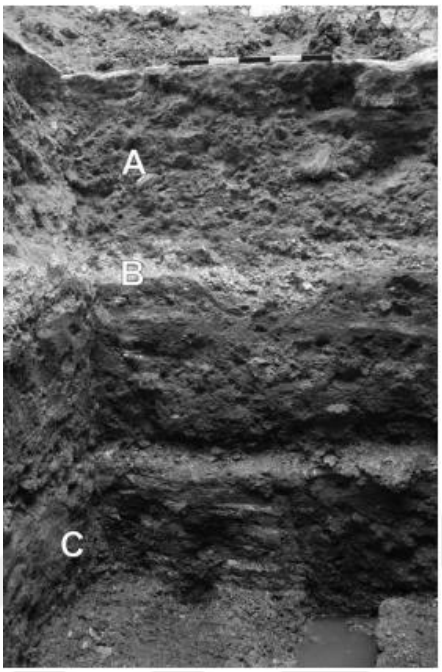

Fot. 59a: Muhafaza binasının kuzeybatı köşesinin güneydoğuya bakan ve inşaatın dört açık aşaması (Rhodes, 2011: 175)

[666] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 174.

[667] BOA, MVL. 341/103. BOA, A.}MKT.UM, 186/81.

[668] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 174.

Fot. 59b: Muhafaza binasının stratigrafisi, (A) Mevcut Muhafaza bina katmanı (B) Mercan taşı malzeme (C) Orta çağ katmanları (Fot. J. Jansenvan Rensburg)[669]

Plan ve Mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizimine göre dikdörtgen planlı, iki katlı, üç açık avlulu bir düzenlemeye sahiptir. Avluların biri girişte, biri iç mekanda diğeri de güneybatı köşededir (Çiz. 45a). Bina yaklaşık 41.50 m x 31.00 m ölçülerine sahip olup güney yönde ana giriş kapısı bulunmaktadır. 9,70 m x 10,70 m ölçülerinde olan giriş avlusundan, sağda doğu bölümündeki odalara, önde iç avluya ve iç avlu etrafında düzensiz sıralanmış odalara, yine bu avludan dairesel form oluşturacak gibi kavisli yapılmış merdivenlerden (Fot. 60a, b, c) ikinci kata ulaşılmaktadır. İçteki avlunun çevresinde, altlı üstlü asimetrik şekilde sıralanmış odalar bulunmaktadır. Doğu cephede üstte iki revşen ve pencereler altta her odaya denk gelecek şekilde birer kapı ve pencereye yer verilmiştir (Fot. 59f). Denizin bulunduğu kuzey cephede altta denizin seyredilebileceği bir veranda ve sütunlar üzerine oturan balkon, bunların arasına yerleştirilmiş altlı üstlü pencereler bulunmaktadır (Fot. 50j). Balkonun küçük bir kısmı doğu cepheye uzatılmıştır. Batı

[669] Smith, "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidenc for the Trade of Suakin, Sudan", 177.

yönde bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Güney cephede pencere olmayıp sadece giriş kapısı bulunmaktdır. Cephe duvarları üst seviyede dendanlarla sonuçlanmıştır.

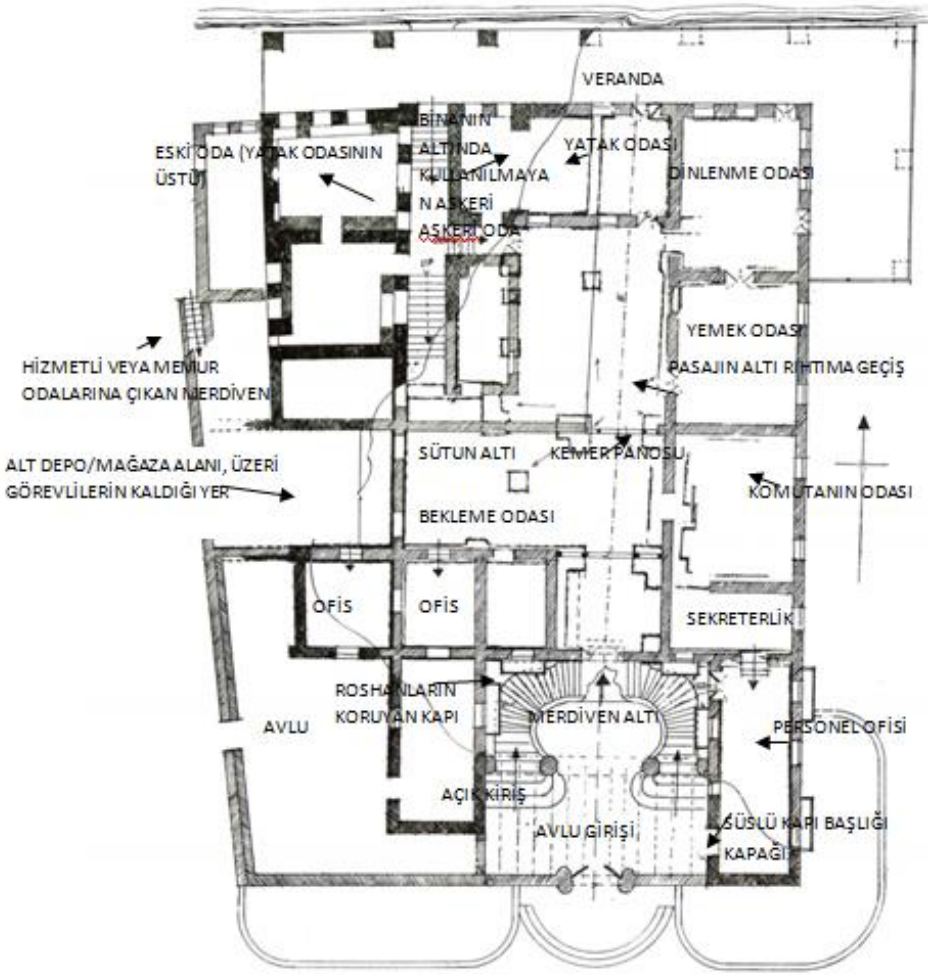
Muhafaza binasının avluya açılan ana giriş kapısı XIX. yüzyıl Batı etkili onarımı delillendirmektedir. Beden duvarlarından dikdörtgen bir çıkıntı yapan kapı yukarı taşarak üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Üçgen alınlık kademeli silmeler şeklinde olup üzerine üç tane yuvarlak top şeklinde süsleme unsuruna yer verilmiştir (Çiz. 45i) (Fot. 59h). Giriş açıklığı silmelereden oluşan yuvarlak kemere sahiptir. Bu yuvarlak kemer yanlarda sağ ve soldan pahlanmış kaidelere oturtulmuştur. Yine kaideler üzerinde aydınlatma kandillerine yer verilmiştir. İki kanatlı ahşap kapı ikişer panodan oluşmaktadır. Bu panoların üzerinde küçük, ikişerden dört pano daha vardır. Büyük panoların ortasına ikinci kare panolar konulmuş köşelere de yuvarlak şekilli dışa taşkın süsleme öğeleri eklenmiştir. Ahşap kapı alınlığı XIX. yüzyılın kapı ve pencerelerinde görülen, merkezden dışa doğru yayılan ışınlar şeklinde yapılmıştır. Merkezde hilal ve yıldız vardır.

Açık avlunun doğusunda bulunan kapı (Çiz. 45g, h), (Fot. 61a, b, c, d, e, f) binanın doğusunda bulunan odalara geçiş vermekte olup taş süslemeyle taçlandırılmıştır. Ahşap kapı üzerinde yine ahşap üzerine oyulmuş bir kitabe bulunmaktadır. Bu ahşap kapı iki kanatlı olup üstte kareye yakın dikdörtgen birer pano, altta Huhah (khūkhah) olarak adlandırılan açıklıklara yer verilmiştir (huhah için bkz. Çiz. 54e) (Fot. 61d, f). Ahşap giriş kapısı üzerinde ince silmelerle çevrelenmiş dikdörtgen bir pano süsleme yer almaktadır. Silmelerden sonra içe doğru zikzaklardan oluşmuş bir kuşak hem bütün panoyu hem alttaki panoyu çevrelerken alttaki panonun sağında ve solunda dikdörtgen boşluk oluşturmuştur. Yanlardaki zikzak şeritle çevrelenmiş bu dikdörtgen boşlukların altında ve üstünde geometrik desenli rozetlere yer verilmiştir. Panonun üst kısmında ortada dikdörtgen kitabeliği çeviren üç dilimli kemer, iki şerit halinde karışık geometrik motiflerle süslenmiştir. Köşelerde yuvarlak rozetler bulunmaktadır. Alttaki panoda ise ortada sivri kemerli açıklık çeşitli desenlerle süslenmiş ve bir kuşakla çevrelenmiştir. Sivri kemerin içinde köprüye benzer plastize edilmiş bir süsleme öğesi yapılmıştır.

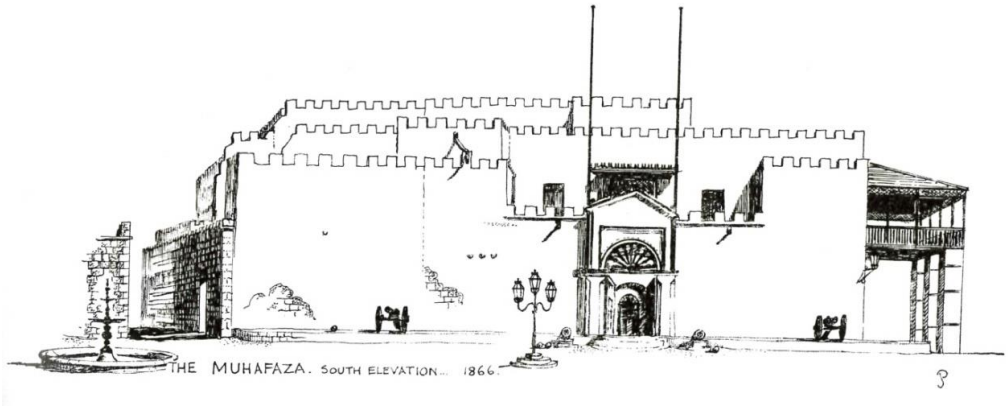
Diğer bir süsleme panosu, avludan zemin kata giriş veren kapı üzerindedir. Ortasında küçük kare bir penceresi olan iç içe geçmiş 3 dilimli iki kemer, dikdörtgen silmeyle çevrelenerek ortada rozetlerle yukarıda iki köşede hilal içerisinde 8 kollu yıldızlarla süslenmiştir. Kemerin üçüncü dilime çıkan kavislerinde de yine birer rozet işlenmiştir. Tam giriş açıklığının üzerinde bulunan lentoda aşap kitabe vardır (Fot. 62b). Lento ile kare pencere arasında altta, ters parantez onun üstünde yuvarlak küçük bir rozet onun üzerinde de geometrik bir dizilime yer verilmişir (Çiz. 45g, ı), (Fot. 62a, b, c).

Binada hem açık avluda spiral merdivenlerle çıkılan ikinci katta, bir merkezden dışa doğru yayılan ışınlarıyla dikkat çeken tepeliğe sahip ahşap kapının sağında ve solunda hem de doğu cephede revşenlere yer verilmiştir. Bu revşenlerin yapıya XIX. yüzyılda yapılan onarımlarda eklenmiş olması muhtemeldir. Hurşid Efendi Evi'ne veya Sevakin'de bulunan evlerdeki revşenlere daha sadedir (Fot. 74h). Ahşabın farklı şekillerde yatay ve dikey yerleştirilmesiyle panolar oluşturulmuştur. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla kahverengi-kırmızı arası renge sahip bir boyayla boyanmıştır. Shurra'a denilen kafes şeklindeki üst pencereler hem süsleme hem de hava sirkülasyonunu sağlayan elemanlar olarak dikkat çekmektedir (bkz. Fot. 102a).

Muhafaza Binasının ikinci katında kapının açıldığı odanın kuzey yönde bulunan kapısı ahşap kemer şeklinde tasarlanmıştır. (Çiz. 45j) (Fot. 63a). Kemer zarif iki yuvarlak sütunla ayrılmış üç açıklığa sahiptir. Sivri kemerli herbir kemer açıklığı düz olmayıp içe doğru uzanan çıkıntılarla hareketlendirilmiştir. Kemerin üst tablası ajur tekniği ile çeşitli geometrik motiflerle süslenmiştir.

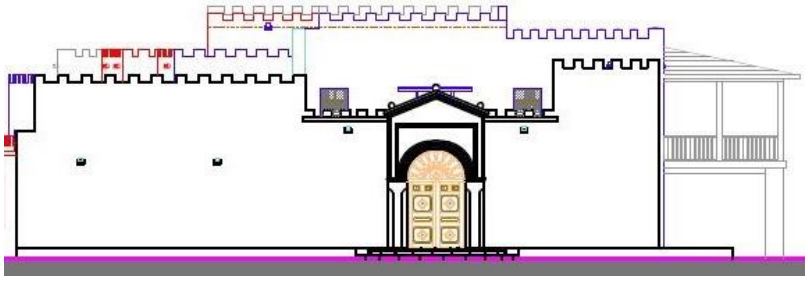
Çiz. 45a Muhafaza Binası planı (Greenlaw, 1995: 74).

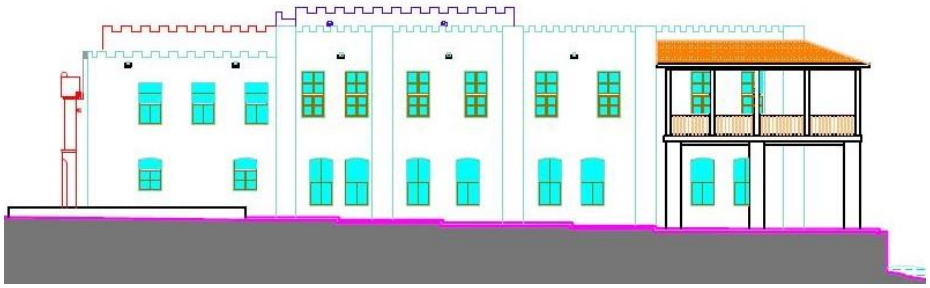
Çiz. 45b Muhafaza Binası (Greenlaw, 1995: 74).

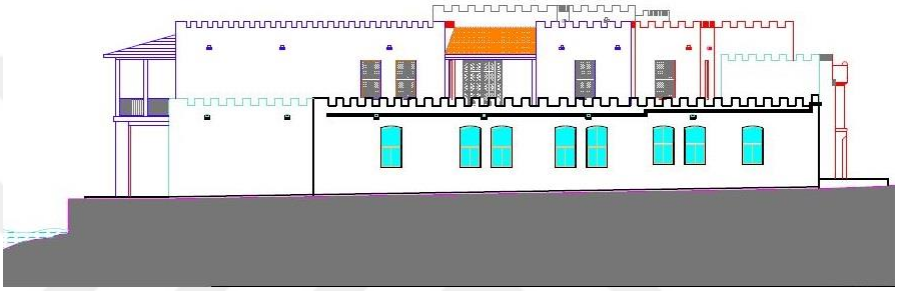
Fot. 59c: Muhafaza Binası (BİMTAŞ)

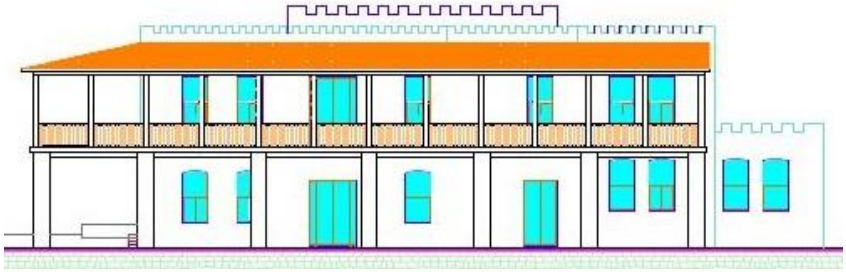
Çiz. 45c Muhafaza Binası ön cephe restorasyon çizimi (TİKA)

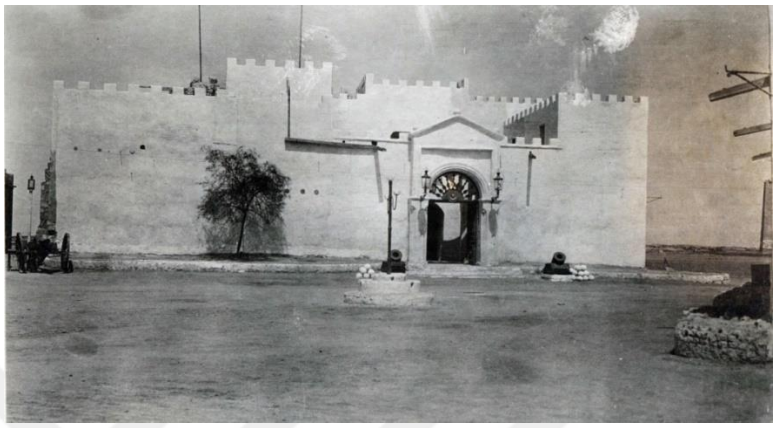
Çiz. 45d Muhafaza Binası doğu cephe restorasyon çizimi (TİKA)

Çiz. 45e: Batı cephe restorasyon çizimi

Çiz. 45f: Kuzey cephe, restorasyon çizimi (TİKA)

Fot. 59d: Muhafaza Binası, ön cephe (Tarihsiz)

Fot. 59e: Muhafaza Binası, ön cephe (Tarihsiz)

Fot. 59f: Muhafaza Binası doğu cephe (Hartum/TİKA)

Fot. 59g: Muhafaza Binası, doğu cephe (Hartum/TİKA)

Fot. 59h: Muhafaza Binası ön cephe, restore edilirken

Fot. 59ı: Muhafaza Binası, doğu ve ön cephe restore edilirken

Fot. 59i: Muhafaza Binası ile Gümrük Binası arasında kalan yol

Fot. 59j: Kuzey cephe, restore edilirken

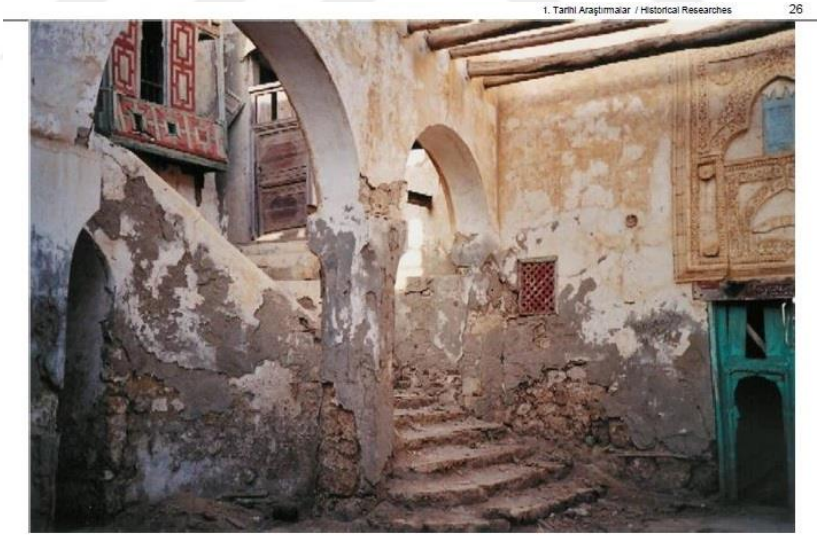
Fot. 60a: Muhafaza Binası, giriş ve kavisli merdivenler, tarihsiz (BİMTAŞ)

Fot. 60b: Muhafaza Binası, giriş ve kavisli merdivenler (Hartum/TİKA)

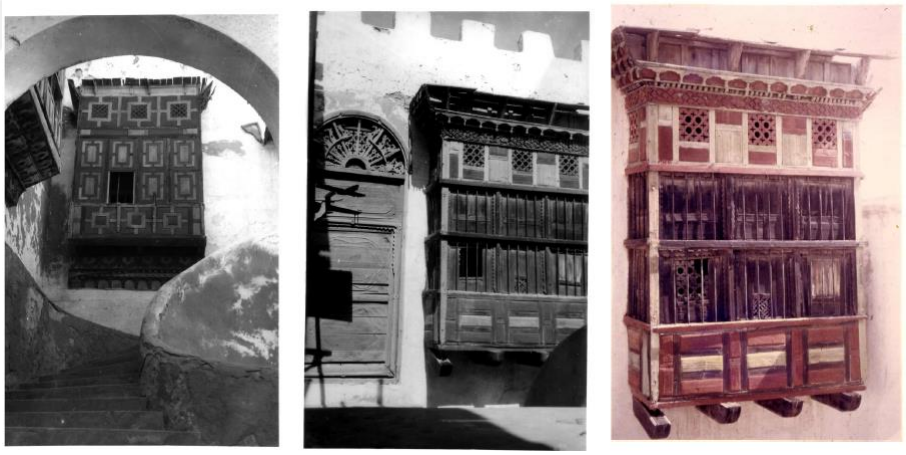
Fot. 60c: Zemin kat giriş, restore edilirken

Fot. 60d: Muhafaza Binası giriş ve kavisli merdivenler (TİKA)

Fot. 60e: Zemin kat giriş, restore edilirken (TİKA)

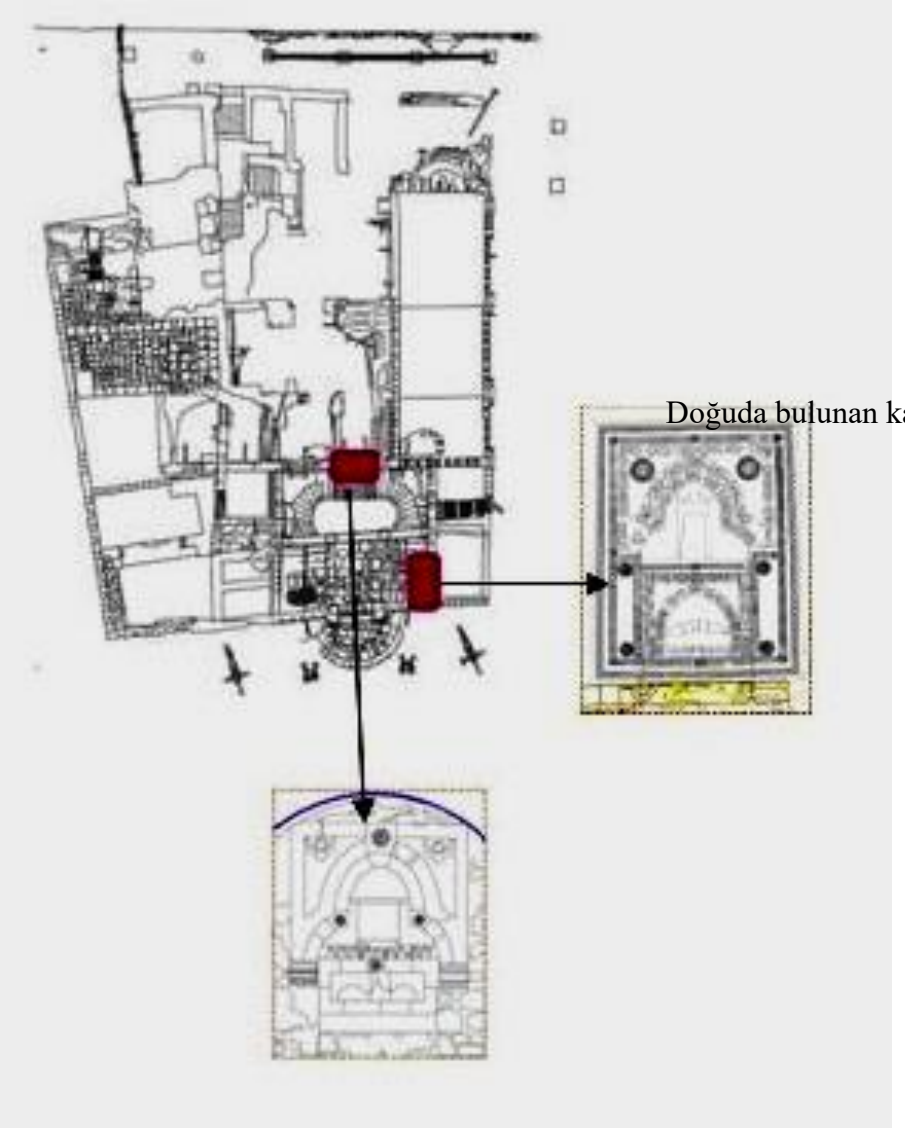
Fot. 60f: Muhafaza Binası giriş avlusunda bulunan revşenler (TİKA)

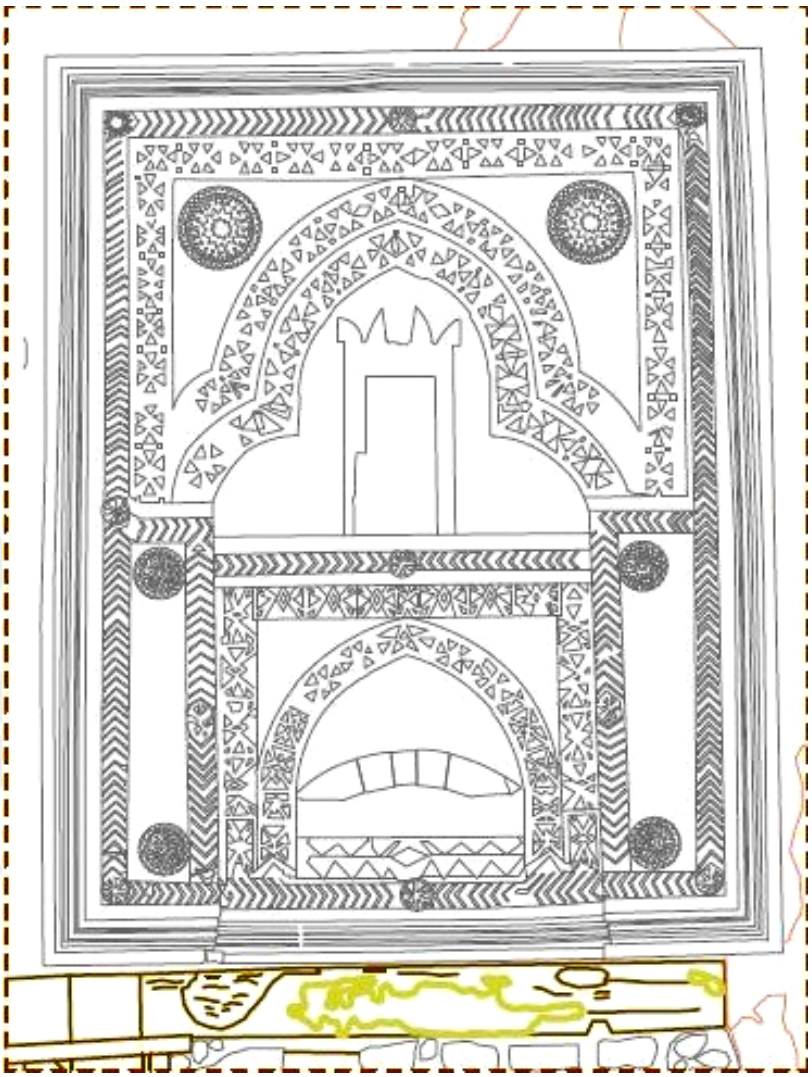
Fot. 60g: Muhafaza Binası giriş avlusunda bulunan revşenler (TİKA)

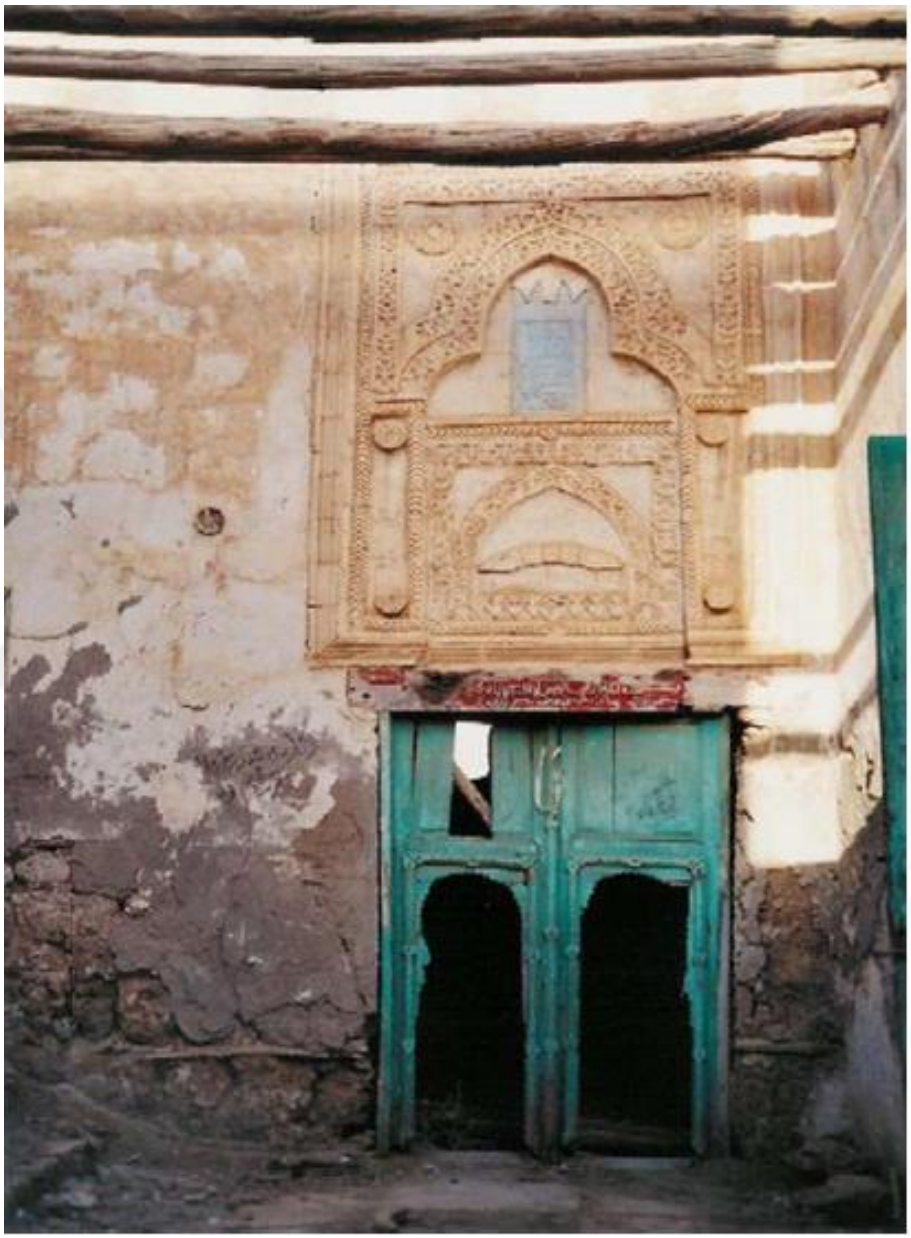
Fot. 60h Muhafaza Binası, odalardan biri (TİKA)

Çiz. 45g: Muhafaza Binası kitabelerin bulunduğu yerler (TİKA)

Çiz. 45h: Muhafaza Binası, ana giriş kapısının doğusunda bulunan kapı panosu

Fot. 61a: Muhafaza Binası, ana giriş kapısının doğusunda bulunan kapı (TİKA)

Fot. 61b: Muhafaza Binası, girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı, restorasyon sonrası

Fot. 61c: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı süslemesi

Fot. 61d: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı süslemesi restorasyon aşaması

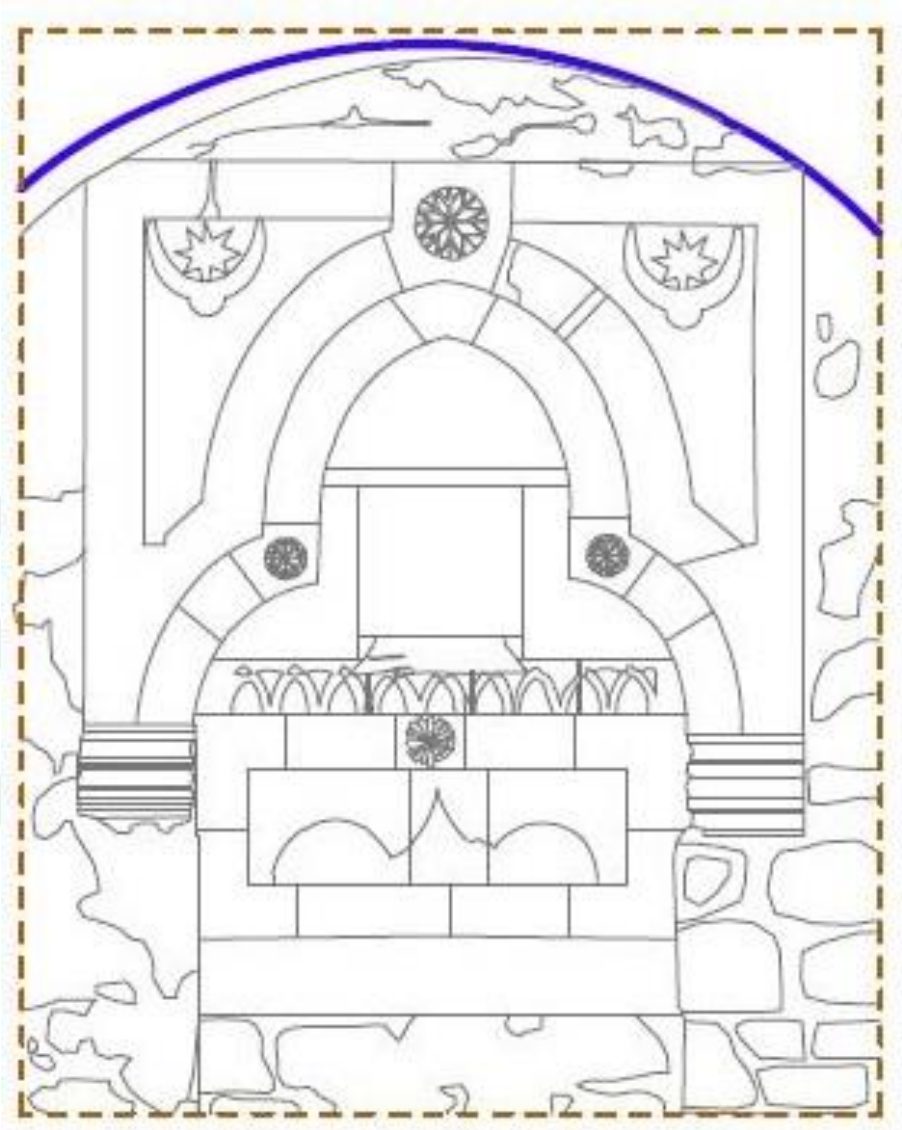
Fot. 61e: Muhafaza Binası, girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı üzerindeki yazı.

La ilahe illallah Muhammedun Rasûlullah, Allahumme Salli Ala Seyyidina Muhammedin ve Ala Alihi ve Sahbihi ve Sellim.

Fot. 61f: Muhafaza Binası girişteki avlunun doğusunda bulunan kapı üzerindeki yazı

Bismillahirrahmanirrahim, La ilahe illallah Muhammeden Resulullah 78.., Allahümme salli aleyhi ve ala alihi ve sahbihi vessellim Ebubekir, Ömer, Osman, Ali.

Çiz. 45ı: Muhafaza Binası, avludan zemin kata açılan kapı üzerindeki süsleme

Fot. 62a: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe ve süsleme

Fot. 62b: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe

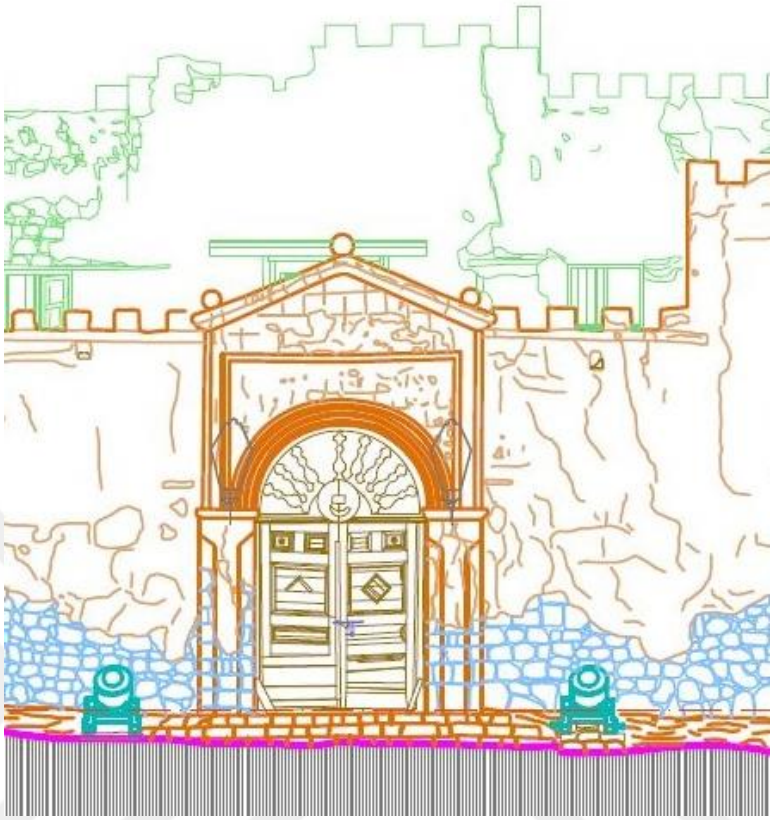
Bismillahirrahmanirrahim, La ilahe illallah el-Eman Muhammed Resûlullah

Sultan ya dahile'l-bab sallî ale'n- nebiyyil muhtar

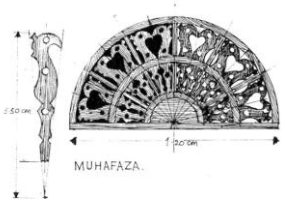
1195 (1780/1781)

Fot. 62c: Zemin kata açılan kapı üzerindeki kitabe ve süsleme TİKA tarafından restore edilirken

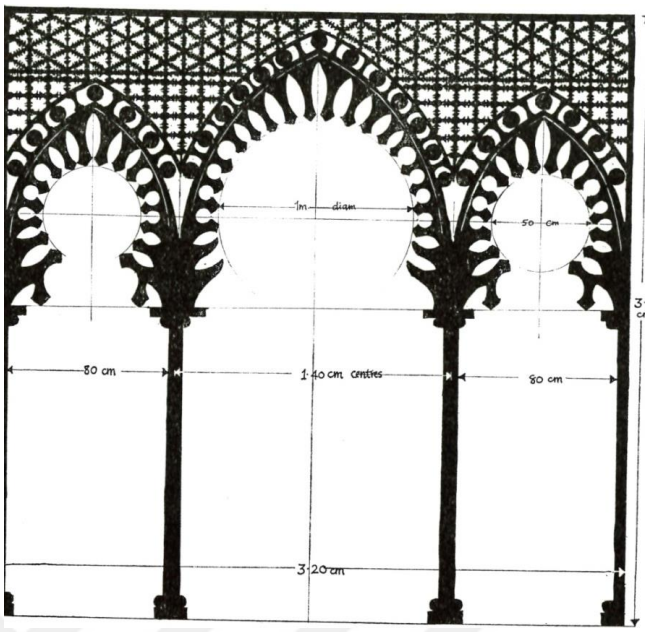

Çiz. 45i: Muhafaza Binası, dış kapı.

Çiz. 45j: Muhafaza Binası kapı tepelikleri[670]

[670] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 122.

Çiz. 45k: Muhafaza Binası, ahşap kemer (Greenlaw, 1995: 75)

Fot. 63a: Muhafaza Binası, ahşap kemer (Hartum/TİKA)

3.2.3. Karantina Hastanesi/Binası

Yeri: Karantina Adası üzerindedir

Fotoğraf: -

Tarihçe: Hastane hakkında detaylı bilgi yoktur. 1847-1855 yılları arasında etkili olan özellikle 1865'de ortaya çıkan kolera salgını Hintli hacılar tarafından Hicaz bölgesine bulaştırılmıştır.[671] Osmanlı Devleti XIX yüzyılın başlarında bu asrın karakteristik hastalığı olarak bilinen kolera salgınlarından dolayı haccın sıhhıye işleriyle titizlikle ilgilenmiş Kızıldeniz sahillerinde bazı sıhhıye tesisleri inşa ettirmiştir.[672] Veba[673], çiçek[674], kolera[675] ve önemli salgın hastalıklar bunların başlıcalarıdır.[676] 1903 yılında[677] Sevakin'in bulunduğu lagün içerisinde Karantina adası olarak da adlandırılan ada üzerinde Mekke'ye giden hacılar için karantina tesisleri inşa edilmiştir.[678] Ancak bina hakkında detaylı bilgi yoktur.

[671] Fatma Şimşek "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Liman Kentlerinde Karantina Uygulaması", **Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı**, ed: Fatma Şimşek, Şenol Kantarcı, Sonçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 399-400.

[672] İsmail Metin, "Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke'de Osmanlı İzleri", **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic 10/1 (Winter 2015), 467-468.

[673] BOA, A.}MKT.MHM., 580/4; BOA, HR.SFR.04.., 362/3; BOA, Y..PRK.SH.., 6/35.

[674] BOA, A.}MKT.NZD., 154/5.

[675] BOA, A.}MKT.MHM., 349/99.

[676] BOA, A.}MKT. MHM. / 578/3. Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 251.

[677] Roden, "The Twentieth Century Decline of Suakin, Sudan Notesand Records", 7 (4 numaralı dipnot)

[678] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

3.2.4. Mısır Bankası

Yeri: Sevakin adasının kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

Fotoğraf: 64a 64f

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Mısır Ulusal Bankası, 25 Haziran 1898'de Raphael Soares'in İngiliz Sir Ernest Castle ile işbirliği yapmasıyla bir milyon sterlin sermaye ile kurulmuştur. Bu bankanın bir şubesi Hidivler döneminde 1901 yılında Sevakin'de açılmıştır. [679]

Plan ve Mimari Özellikler: Üç katlı bina asimetrik dikdörtgen bir alan üzerine yapılmıştır. Ortada kare bir mekan ile kuzey ve güneyinde bulunan iki bloktan oluşmuştur. Giriş alanı eyvana benzer şekilde olup sağda, solda ve doğuda bulunan kapı açıklıklarıyla binaya giriş sağlanmıştır. Zemin planında; güney bloğa küçük dikdörtgen bir mekandan girilmiş oradan da ana kütleye girilmiştir. Bu blok sağda ve solda iki odadan oluşmakta olup ortadaki oda diğer odalardan bağımsız olarak dışarıya açılmaktadır. Kuzeydeki blok beş odadan oluşmaktadır. Girişte asimetrik dikdörtgen bir oda ve bu odaya dik olarak konulmuş üç küçük oda ile güneydeki daha büyük bir odadan oluşmaktadır. Güneyde hemen denize karşı olan cepheyi boydan boya veranda kaplamıştır. Mercan taşından yapılan binada yer yer tuğla da kullanılmıştır. Katlar arasında yapılan silmelerle cepheye estetik bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır.

Binada kullanılan taş malzeme analizlerinde bağlayıcı unsur olarak söndürülmüş kaymak kireci kullanılmıştır. Elek altı kiraç taşı, mercan kırığı ve tozu diğer malzemelerdir.[680]

[679] Dr. Emad Agwa, Çevrimiçi. 26.11.2022.
https://www.facebook.com/dremad.agwa.7/posts/397122050717357

[680] KURAM, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Vakıf Kültür ve Varlıklarını Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi **Sudan-Sevakin Adasında Bulunan Yapıların Malzeme Analiz Raporu,** Prof. Dr. Ahmet Refik Arsen Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı 2019, 95.

Fot. 64a: Mısır Bankası (Goggle Map)

Fot. 64b: Mısır Bankası, batı ve güney cephe

Fot. 64c: Mısır Bankası, batı ve güney cephe

Fot. 64d: Mısır Bankası, içeride bulunan kapı açıklıkları

Fot. 64e: Mısır Bankası, içeride bulunan kapı açıklıkları

Fot. 64f: Mısır Bankası, içeriden bir görünüm

3.3. Camiler

3.3.1. Mecidi Camii

Yeri: Geyf'te, adaya giden yolda Şinavi Bey Vikale'sinin (Kervansarayı) yanındadır.

Çizim: 46a-46b

Fotoğraf: 65a-65ü

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Caminin ilk yapılışıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Greenlaw caminin Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedildiği dönemde yapılmış olabileceğini yazmıştır.[681] Cami, şehirdeki en eski cami olarak bilinmektedir. Plan bakımından, Hebbert tarafından el-Rih'te[682] kazısı yapılan[683] ve muhtemelen XII. yüzyılda inşa edilen caminin planı ile benzer özellikler göstermesi sebebiyle Mecidi Camii'nin de bu yüzyıldan önce yapılmış olabileceği belirtilmiş olsa da tek başına üslup açısından yapılan bu tarihlendirmeye de ihtiyatla yaklaşılmaktadır.[684] Burckhardt 1814'te Sevakin'i ziyaret ettiği sırada Geyf'te bir cami gördüğünü yazmıştır.[685] O dönemde Geyf'te Mecidi Camii'nden başka cami yoktur.

[681] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[682] Er Rih (El-Rih): Island/Gazirat `Iri, Sudan'ın Kızıldeniz kıyısında, Akik açıklarında bir ada. Çevrimiçi 27.06.2021. https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=- 8772&fid=5853; (Airi Adası, Jazīrat ar Rīḩ, Jazirat ar Rih, Jazīrat ar Rīḩ olarak da zikredilmektedir. Çevrimiçi: 28.06.2021.
https://sd.geoview.info/gazirat_%60iri,368071

[683] Herbert, H. E., "El Rih- A Red Sea Island", **Sudan Notes and Records**, 18/2 (1935), 308–313.

[684] Timoty Power, "The Red Sea Region During the 'Long' Late Antiquity (AD 500-1000)", D. Phil. Disertation Faculty of Oriental Studies University of Oxford, England 2010, 256.

[685] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan bir belgede "… İzvornik [686] Kaymakamı Nureddin Paşa'nın Sevakin Kaymakamlığı zamanında tamir ve inşa eylediği cami ile diğer binalar…[687] şeklindeki ifadeden bu caminin 1854 yılında büyük oranda onarılarak adeta yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Caminin mihrap üzerindeki kitabesi de bunu doğrulamaktadır (Res. 65a).

"Maliye Nezaretinin Meclis-i Vala'ya gönderdiği işbu takririyle Muhasebe Meclisi'nin ekteki mazbatası mealine nazaran İzvornik Kaymakamı Nureddin Paşa'nın Sevakin Kaymakamlığı zamanında tamir ve inşa eylediği cami ile diğer binaları hamiyyet eseri olmak üzere namına mahsus surette yaptırdığı mahallinden alınan malumattan anlaşılması üzerine masraf olarak ödenmesi istenen 60.000 bu kadar kuruşun maliye hazinesinden ödenmesi talebi usul ve nizama mugayir olması (mugayır-ı nizam) yönünde cevap verilmesi için Cidde valisine nezaretten tahrirat yazılması kararı Meclis-i Vala'dan alınmış ve bildirilmiştir."[688]

Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 1855 yılına ait bir belgede cami ismi belirtilmeden Geyf'te bir caminin onarıldığı ve Mehmed Efendi'nin imam olarak atandığı yazılıdır.[689]

"Evkaf-ı Hümayun Nezaretine

Sevakin ceziresinde kain Geyf nam mahalde tamir olunan cami-i şerifin hitabet ve imamet cihetine Mehmed Efendi'nin tayin kılındığı cihetle iktiza eden beratının tastiri (yazılması) ve cami hademesine dahi şehriyye (aylık) tahsisi ifadesine dair Sevakin ceziresi kaymakamı Paşa Hazretleri'nden tevarüd eden tahrirat manzur-ı valaları buyurulmak üzere leffen gönderilmiş olmakla iktizasının icrası himmetlerinize mütevakkıftır. 9 Receb 1271 (28 Mart 1855)"

---

[686] İzvornik, Bosna Hersek Cumhuriyeti'ne bağlı Sırbistan sınırında tarihi bir kasaba. Nenad Moačanin, "İzvornik", **TDVİA**, c. XXIII, İstanbul 2001, 553-554.

[687] BOA, MVL, 751/56.

[688] BOA, MVL., 751/56.

[689] BOA, A.}MKT.MHM. 67/82.

Kitabede ise şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu mescit Sevakin/Geyf'tedir

Bunu inşa eden kişi saygıdeğer nazır

Şamlı Ragıp Paşa'nın oğlu [690] olan

Kaymakam Emir Miran Nureddin'dir.

Allah rahmet eylesin. Kim yanına girerse duacı olsun, 1854.[691]

هذا مسجد في كيف سواكنا عمرها أمير ميران نور الدين قائمقاما ابن الوزير المفخم راغب باشا ساميا رحمه الله تعالي من دخل صلاها 1270سنة	

Fot. 65a: Mecidi Camii'nin mihrap üzerindeki kitabesi

Plan ve Mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizdiği plana göre; avlulu camilere bir örnektir. Harim, mihraba paralel iki sahınlı olarak düzenlenmiş, sivri kemerleri sekizgenden bozulma yuvarlak sütunlar üzerine oturtulmuştur. (Çiz. 46a, 46b) (Fot. 65m).

[690] Şamlı Ragıp Paşazade Nureddin Paşa'ya Sevakin Adası Kaymakamlığı ve Mirülümeralık rütbesi tevcihine dair berat Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunmaktadır. A.}DVN.MHM. 9/13.

[691] Kitabeyi Arapça'dan Türkçe'ye çeviri Melek Bayır'a teşekkür ederim.

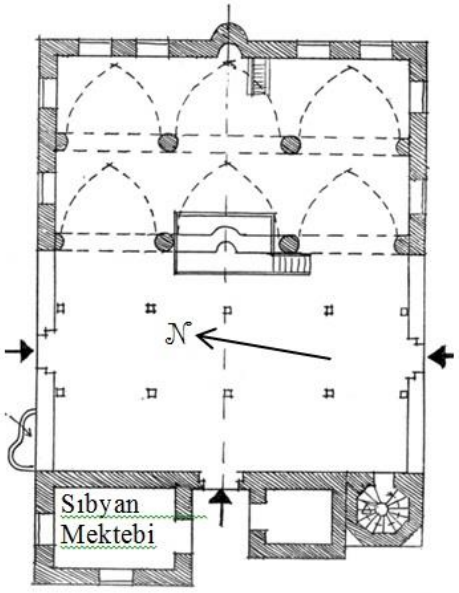
İçeri, sağda ve solda ikişer, kıble yönünde dört olmak üzere toplam 8 pencere ile aydınlatılmıştır. Harim ile avlu arasında duvar olmayıp harime paralel düzenlenmiş avluda, 10 tane kare şekilli ayak bulunmaktadır (Çiz. 46a). Önce bu ayakların üstü basit şekilde kapatılarak gölgelik oluşturulmuş, daha sonra tamamen camiye dahil edilmiştir. Bütün cephelerde dikdörtgen şeklinde pencereler kullanılmıştır. Pencerelerin üzerinde kör niş şeklinde alınlık oluşturulmuş ve kafes pencereler bu alınlıklara yerleştirilmiştir (Fot. 65c, 65d, 65e). Ancak daha sonraki onarımlarda doğu cephe hariç diğer cephelerdeki kör nişler yok olmuştur (Fot. 65f, 65g).

Avlunun girişinde sol tarafta sıbyan mektebi karşısında ise küçük bir kulübe ile bir minare bulunmaktadır (Fot.65j, 65k, 65l). Kare kaide üzerinde sekizgen olarak yükselen minare kireç taşından, külahı ise tuğladan yapılmış olup gövdeye birbirine paralel ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Minare şerefe altlığında alçı ile mukarnas görünümü oluşturulmaya çalışılmıştır (Çiz. 46a, 46b) (Fot. 65h, 65ı, 65i). Minarenin yanındaki sıbyan mektebi son derece basit kare bir mekandan ibarettir. Greenlaw'ın planına göre kuzeyde ve batıda pencereleri güneyde de giriş kapısı bulunmaktadır. Mevcut halde de aynı durumda olup cami ile arasında ahşap kafesle kapatılmış bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Minareye bitişik küçük mekanın fonksiyonu bilinmemektedir (Çiz. 46a, 46b) (Fot. 65h). Cami düz dam şeklinde örtülmüş olup kum, kireç ve su ile karıştırılmış harç ile sıvanmıştır (Fot. 65f).

Dışarıda dışa taşkın şekilde yapılan mihrap doğu duvarın içindedir. İçeride yüzeyin dışına taşmamıştır. Dikdörtgen şekilli bir silme içerisinde üstte üç dilimli kemer altta keskin hatları olmayan yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır (Fot. 65m). Mihrap üzerinde kitabe hariç herhangi bir işlem yapılmamış (alçı bezeme gibi) gibi düz ve sade görünümdedir. Kitabe üzerinde çok geniş ağızlı bir kaptan çıkan iki dal, iki sarmal yaptıktan sonra sağa ve sola uzanmaktadır. Bu yapraklı dalların birine lale diğerine çiçek işlenmiştir (Fot. 65a).

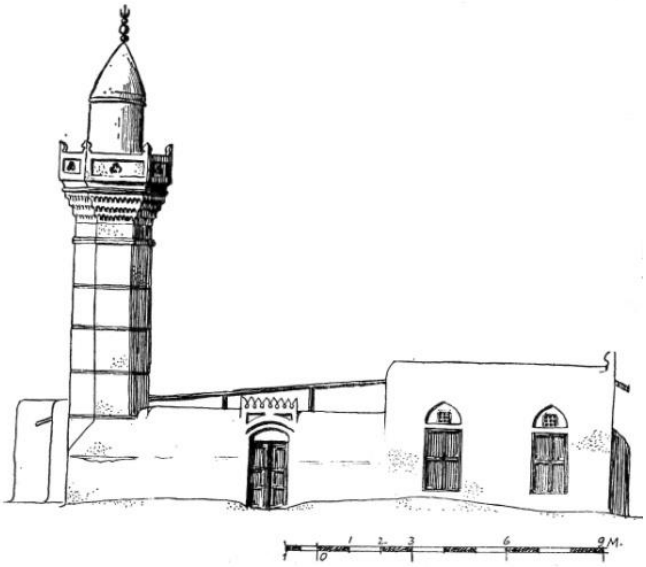
Harap veziyetteki ahşap minberin köşk kemerleri ile kapı kemeri çok dilimli olup süsleme unsuru olarak dikkat çekmektedir (Fot. 65m). Yeşil ile boyanmış, siyah

konturlü yıldız ve geometrik şekiller içerisine beyaz boya ile dini ibareler yazılmıştır. Minber kapısının üzerinde bulunan ahşap üzerine alçak kabartma şeklinde, Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis: "İmam hutbe okurken, sen (yanıbaşında konuşan) arkadaşına: "Sus!" dersen boş laf etmiş olursun."[692] yazılıdır (Fot. 65n). Alçak kabartma yazı minberin orijinal olma ihtimalini düşündürmektedir. Diğer yazılar boya ile yazılmıştır ve muhtemelen sonraki eklemelerdir. Minberin köşk bölümü içerisindeki kitabede Cuma Suresi'nin 9. Ayeti: "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır." yazılıdır (Fot. 65o). Minberin kenarlarına Esmaü'l - hüsna ve Hz. Peygamber'e salat ve selam duaları yazılmıştır (Fot. 65ö). Dış cephelerde süsleme unsuru yoktur doğu cepheye aynı zamanda kıble cephesine özen gösterilmiş üst pencereler nişlerin içerisine konulmuştur. Doğu cephede üstte, pencerelerle simetrik olarak konulmuş palmet şekilli dişler ile kapı üzerindeki palmet şekilli dişler cephelerdeki yegane süslemelerdir.

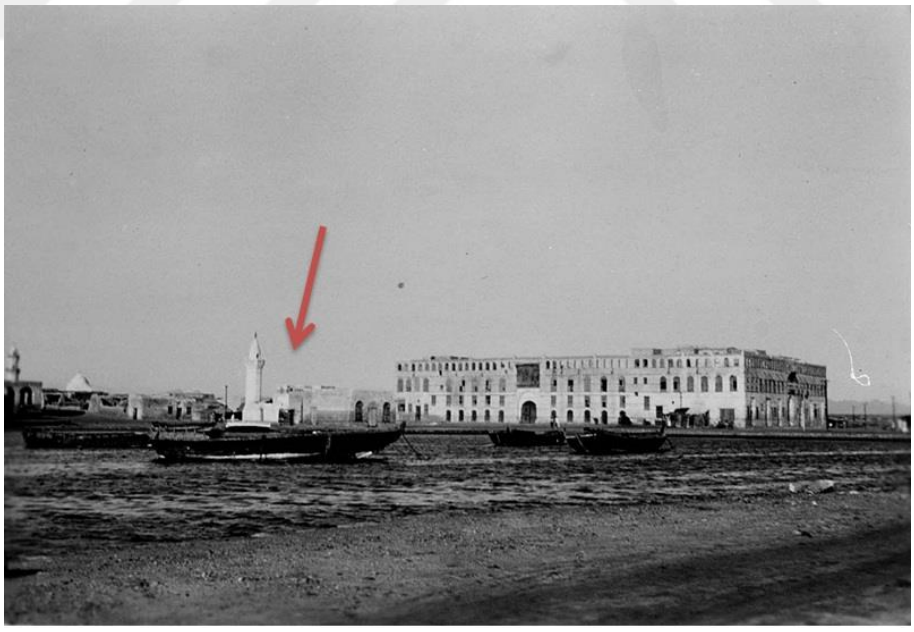

Çiz. 46a: Mecidi Camii, plan (Greenlaw, 1995: 65)

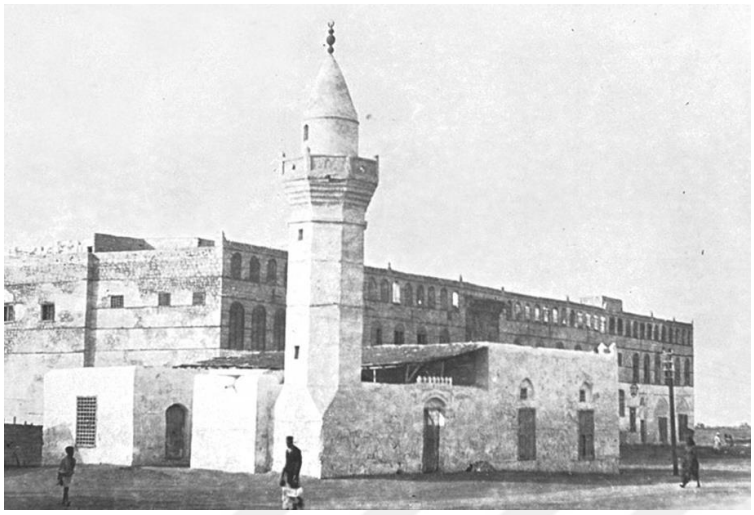
[692] Sorularla İslamiyet, Buharî, Cuma 36, Müslim, Cuma 11. Çevrimiçi 23.03.2022 https://sorularlaİslamiyet.com/cuma-namazinda-imamin-amin-dedirtecek-sozler-dualar-soylemesi-dogru-mudur-hutbe-esnasinda-amin-demek

Çiz. 46b: Mecidi Camii, kesit (Greenlaw, 1995: 65)

Fot. 65b: Mecidi Camii ve Şinavi Bey Vikalesi (BİMTAŞ)

Fot. 65c: Mecidi Camii, güney ve batı cephe[693]

Fot. 65d: Mecidi Camii, güney ve doğu cephe (Hartum/TİKA)

[693] Mallinson architects & engineers. The Suakin Project. Çevrimiçi 15.08.2022. https://www.mallinsonae.com/suakin-project

Fot. 65e: Mecidi Camii, güney cephe (Hartum/TİKA)

Fot. 65f: Mecidi Camii

Fot. 65g: Mecidi Camii, doğu ve güney cephe

Fot. 65h: Mecidi Camii, batı ve güney cephe

Fot. 65ı: Mecidi Camii, minare detayı

Fot. 65i: Mecidi Camii, minare detayı

Fot. 65j: Mecidi Camii, avlu ve harim

Fot. 65k: Mecidi Camii, avlu ve harim

Fot. 65l: Mecidi Camii, avlu ve harim

Fot. 65m: Mihrap ve minber (Dr. Emad Agwa arşivi)

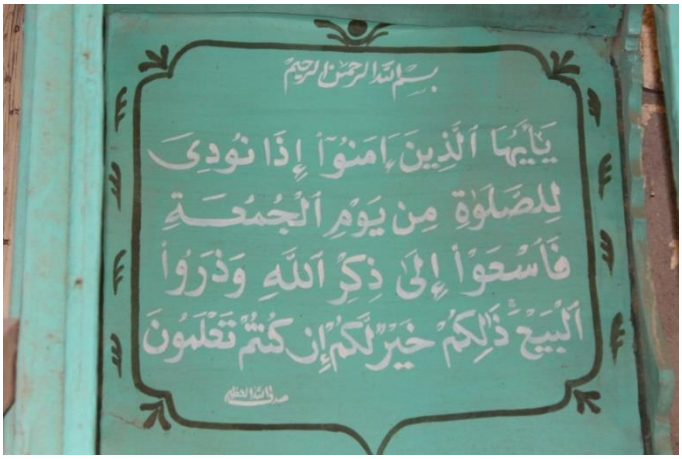

Fot. 65n: Ahşap minber kapısı üzerinde alçak kabartma şeklinde, Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis yazılıdır.

إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ أَنْصِتْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَوْتَ

"İmam hutbe okurken, sen (yanıbaşında konuşan) arkadaşına: "Sus!" desen boş laf etmiş olursun." [694]

[694] Buharî, Cuma 36, Müslim, Cuma 11. Çevrimiçi 23.03.2022 https://sorularlaİslamiyet.com/cuma-namazinda-imamin-amin-dedirtecek-sozler-dualar-soylemesi-dogru-mudur-hutbe-esnasinda-amin-demek

Fot. 65o: Minberin köşk bölümü içerisinde bulunan kitabe

Minberin köşk bölümü içerisindeki kitabede Cuma suresi 9. Ayet.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.

Minberin kenarlarına Allahû Teala'nın isimleri ve Hz. Peygamber'e salat ve selam duaları yazılmıştır.

Fot. 65ö: Minber yan aynalıkları üzerine yazılmış Allahû Teala'nın isimleri

3.3.2. Şafi Camii

Yeri: Sevakin adasının merkezindedir.

Çizim: 47a-47d.

Fotoğraf: 66a - 65t-u.

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Caminin hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre XVII. yüzyılda bazı kaynaklara göre de daha erken bir tarihte inşa edilmiş olması mümkündür.[695] Smith, Sandars and T. R. H. Owen'ın makalesini kaynak göstererek[696] Sevakin'in batısında yer alan yerleşim alanı Khor Nubt'ta H. 264-M. 877-878 tarihli mezar taşları olduğunu ve bu mezar taşlarının, İslamiyet'in Khor Nubt'a gitmeden önce Sevakin'de kabul edilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Bu sebeple burada erken tarihli bir caminin inşa edilmiş olması muhtemel görülmektedir. Bununla birlikte Şafii Camii'nin Sultan Şecerüddür[697] tarafından yaptırıldığı ve Mehmed Ali Paşa tarafından restore edildiği kayda geçirilmiş bilgiler arasındadır.[698] Evliya Çelebi[699] adada Özdemir Paşa tarafından yapılan alçak minareli taş bir cami olduğunu kaydetmiştir. Muhtemelen bu cami Şafii Camii'dir.

---

[695] Smith, v.d., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence for the Trade of Suakin, Sudan", 175.

[696] G. E. R. Sandars and T. R. H. Owen, "Note on Ancient Villages in Khor Nubt and Khor Omek", **Sudan Notesand Records**, 32/2 (1951), 326.

[697] Mısır Türk Memlükleri'nin ilk sultanı, geniş bilgi için bkz. Cengiz Tomar, "Şecerüddür", **TDVİA** c. XXXVIII, İstanbul 2010, 404-405.

[698] السودان في الثقافي التراث إدارة " ,االثار قسم – االداب كلية – ماجستير باحث هللا عبد احمد محمد منور أمنة (دراسة حالة سواكن جزيرة", 107. Çevrimiçi. 28.01.2022

http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

[699] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 1005.

Sevakin'in 1541'de Juan de Castro tarafından çizilen suluboya resimde, bu yerde görülen minarenin bir camiye ait olduğu düşünülmektedir.[700] Bununla birlikte Abdo, Portekizlilerin 1516 yılında Sevakin şehrinin çizimine sahip olduklarını, Catsro'nun da bunu bir minare olarak çizmediğini yazmıştır.[701] Mansfield Parkyns, Mayıs 1851'de Sevakin'i ziyaret ettiğinde bu cami mevcuttur.[702] Camiye bitişik olarak inşa edilen sıbyan mektebinin Hidiv İsmail Paşa'nın bölgeye atandığı dönemde, 1865 yılında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Mektebin yalnızca temel seviyesi günümüze ulaşmıştır.[703] Cami, TİKA tarafından 2011-2015 yılları arasında restore edilmiştir. Ancak kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür.

Plan ve Mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizimine göre dikdörtgen bir alanada, mihraba paralel, üç sahınlı olarak düzenlenen cami avlulu olup avlu üç yandan revaklarla çevrilmiştir (Çiz. 47a). Avluyla harim ve revaklar arasında duvar yoktur. Kuzey batıda bir sıbyan mektebi, güneybatıda da minaresi bulunmaktadır. Doğu cephe hariç üç taraftan girişi vardır. Güney kapısı kapatılmış sadece kuzey kapısı kullanılmaktadır. Caminin harim kısmında kuzey cephede üç, doğu cephede altı, güney cephede iki penceresi olup bu pencereler nişler içerisine yerleştirilmiş ve herbir pencereye simetrik tepe pencereleri konulmuştur (Fot 66m, 66n). Harimde üst örtüyü taşıyan kare ayakların köşelerinin pahlanmasıyla avluda ise dikdörtgen ayakların köşelerinin pahlanmasıyla sekizgen şekilli payeler oluşturulmuştur (Fot. 66e, 66l, 66j, 66m). Harimde ikinci sahının ortasında müezzin mahfili bulunmaktadır. Beden duvarları dışarıdan, kuzeyden dört, güneyden iki payandayla desteklenmiştir.

[700] Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", 199.

[701] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 396.

[702] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 298.

[703] Benli vd., "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", 224.

Caminin iki kapısı hemen hemen aynı şekilde tasarlanmıştır. Güneydeki cephede bulunan kapının sağlı sollu yanlarına yerleştirilen çok dilimli nişlerle hareketlilik sağlanmıştır. Kapı basit tasarımlarla süslenmiştir. Ortada dışa taşkın olmayan, üç dilimli kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Kapıların taç kısımları palmet şekilli dendanlarla belirginleştirilmiştir. Kapıyı beden duvarlarından ayıran üç dilimli kemer bordürleri ve ortada, ahşap kapının üzerindeki basık kemer bordürleri, taşların sıralı şekilde dik ve yatay yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Köşelikler boştur ve boşluk alanlara rozetler serpiştirilmiştir. Üç dilimli kemerin ortasında yine üstte yukarı doğru çıkıntıları olan kareye yakın niş konulmuştur (Fot. 66g, 66h, 66ı 66k) Kuzeyde bulunan giriş kapısı da hemen hemen aynı tasarıma sahiptir (Fot. 66h).

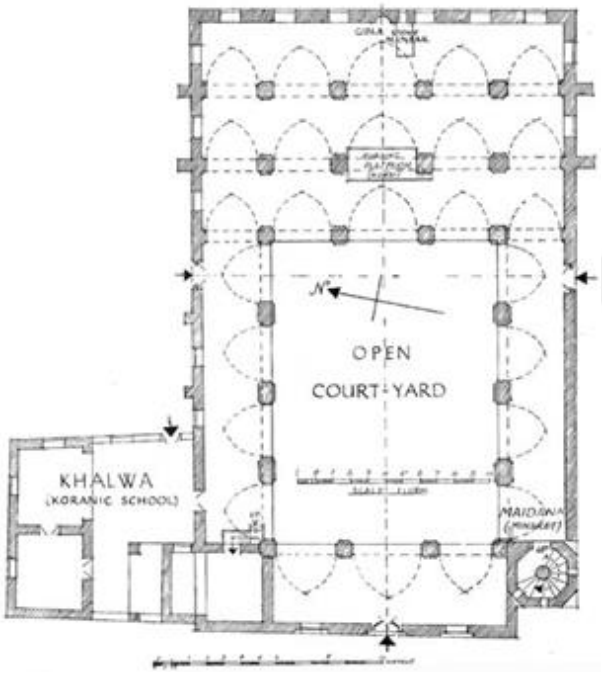
Avlunun bir köşesinde sekizgen minare diğer köşesinde sıbyan mektebi vardır. Minare güney batı köşede sekizgen planlı ve tek şerefelidir. Şerefe altlığında alçı ile mukarnas görüntüsü verilmiştir. Ahşap korkuluklu çok uzun olmayan bir peteği vardır. Külahın alem kısmı hafif yuvarlak şekillidir (Fot. 67ü).

Süsleme: Camide en belirgin süsleme mihrap ve minberde bulunmaktadır. Eski fotoğraflarda süslemeler olduğu görülmüştür. Ancak teferruatlı detay olmamakla birlikte görünen süslemelerin özellikleri dikkate alınarak ve restorasyon sonrası görüneme dayanarak bu süslemeler tanımlanacaktır. Minberde köşkün altında alt alta iki kare pano süsleme unsuru olarak görülmektedir. Alçı üzerine kazıma tekniğinde yapılan panolardan alttakinde birbirine çapraz yerleştirilmiş kare şekilli geometrik motifler, üsttekinde ise saat yönünde dönen çarkıfelek ve çevresindeki sade bordürlerden oluşmaktadır. Hem köşk hem de kare panoların çevresi zencerek motiflerle çevrelenmiştir. Köşkün üst kısmında oyulmuş yuvarlak şekiller bunun da üzerinde üçgenimsi dişler bulunmaktadır. Kapı kenarlarındaki sütunların üzeri çizgi motifleriyle süslenmiştir (Çiz.47d, 47e) (Fot. 66o-ö, 66p, 66r-s).

Eski fotoğraflardan hafif dışa taşkın dikdörtgen bir çerçevede yuvarlak kemerli bir niş içerisine yine yuvarlak kemerli mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mihrap nişinin üzerinde bulunan kitabelik kısmı boş olup daha önce bir yazının bulunup

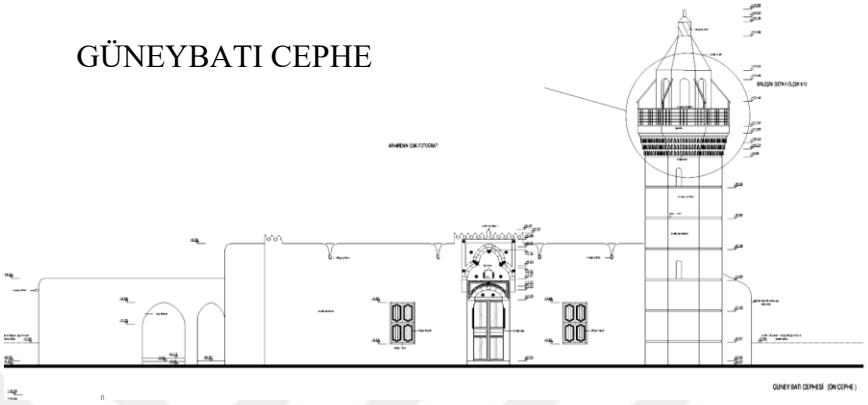
bulunmadığıyla ilgili bilgi mevcut değildir. Mihrap nişini çevreleyen diğer nişin köşeliklerinde daire motifleri geometrik desenlerle süslenmiştir.

Sıbyan Mektebi, caminin kuzeybatı köşesinde, tek katlı, avlulu ve iki odadan oluşmaktadır (Çiz. 47a) (Fot. 66g, 66ş). Hem camiden hem de doğu cepheden olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Pencere açıklıkları ahşap ile kapatılmıştır. Dışarıda doğudaki giriş kapısının yanında bir de su kuyusu bulunmaktadır (Fot. 66t-u).

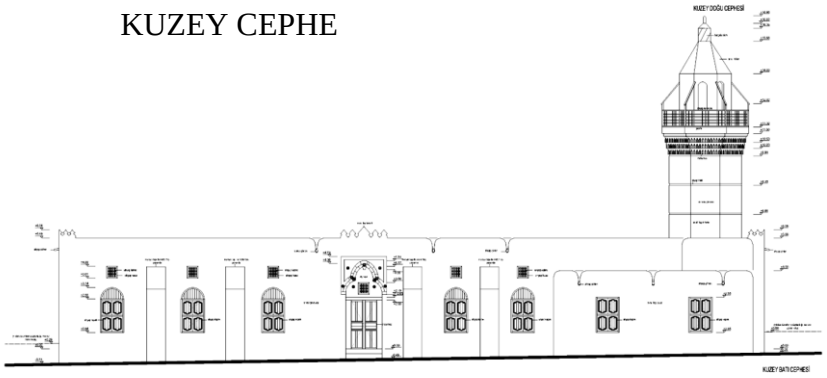
Çiz. 47a: Şafi Camii (Greenlaw, 1995: 67)

GÜNEYBATI CEPHE

Çiz. 47b: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan)

KUZEY CEPHE

Çiz. 47c: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan)

Fot. 66a: Şafi Camii 1903 (SAD)

Fot. 66b: Şafi Camii[704]

[704] Sawakin Island; Çevrimiçi. 17 Ekim .2020. https://www.facebook.com/sawakinisland/photos/a.600868546602814/603196059703396/?type=3&theater

Fot. 66c: Şafi Camii (Marisa Calia)

Fot. 66d: Şafii Camii, avlu[705]

[705] Suakin recen photos. Çevrimiçi 07 Haziran 2020. http://sawakin.wikimapia.org/en/photos/

Fot. 66e: Avlu ve harim[706]

Fot. 66f: Şafi Camii, 2011 yılı (Benli vd.: 2017)

[706] Ruins of the Shafai Mosque, Suakin Island. Çevrimiçi 07 Haziran 2020. https://pbase.com/bmcmorrow/Sevakin&page=5

Fot. 66g: Şafi Camii, restorasyon sonrası (2015)[707]

Fot. 66h: Şafii Camii, kuzey cephe, 2015 (Uzm Mim. Burak Arslan)

[707] Fot. 66e, 66f, Sudan, Port Sudan Eyaleti, Suakin Adasında Bulunan Gümrük Binası - Hanefi Camii ve Şafi Camii Restorasyonu İşi. Çevrimiçi 19 Haziran 2022. http://m-arslan.com/tr/projeler-tamamlanan-projeler-sudan--port-sudan-eyaleti---suakin-adasinda-bulunan-gumruk-binasi---hanefi-camii-ve-safi-camii-restorasyonu-isi

Fot. 66ı: Şafii Camii, batı cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

Fot. 66i: Şafii Camii, doğu cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

Fot. 66j: Şafi Camii, avlu, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

Fot. 66k: Şafi Camii, batı cephede bulunan kapı (BİMTAŞ)

Fot. 66l: Şafi Camii, harim ve minber[708]

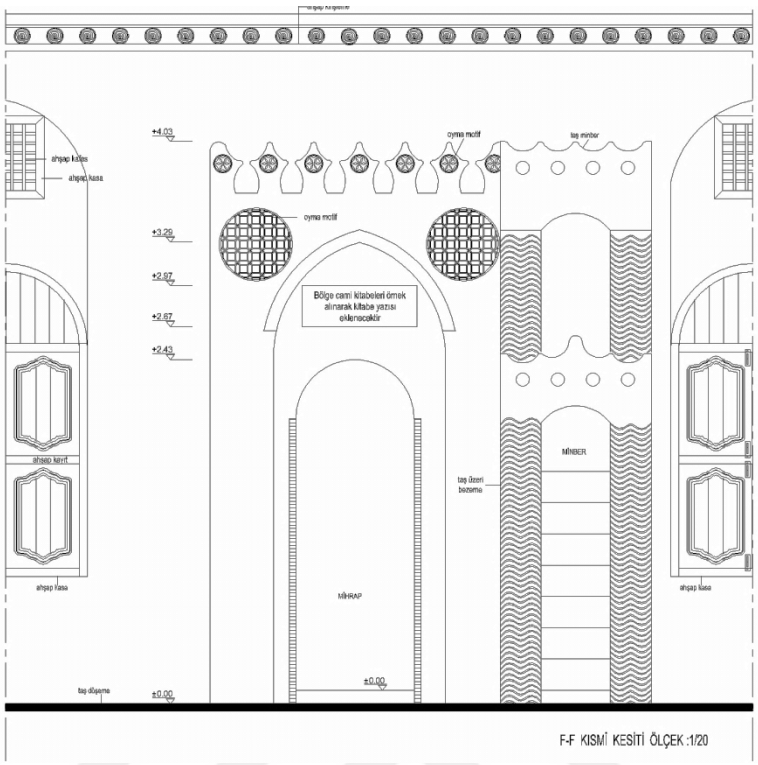

Fot. 66m: Şafi Camii, harim

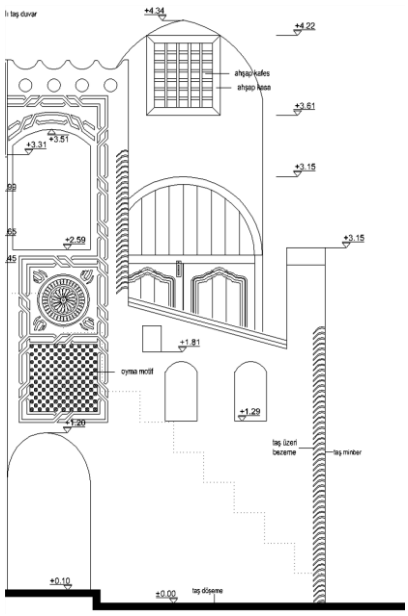
[708] Suakin recent photos. Çevrimiçi 07.06.2020. http://sawakin.wikimapia.org/en/photos/

Fot. 66n: Şafii Camii, pencere (Şubat 2022)

Çiz. 47d: Şafi Camii, restorasyon projesinden, mihrap ve minber kesiti (Uz. Mim. Burak Arslan)

Çiz. 47e: Şafi Camii, restorasyon projesinden (Uz. Mim. Burak Arslan)

Fot. 66o-ö: Şafi Camii, mihrap ve minber eski[709] ve yeni

Fot. 66p: Şafi Camii mihrap ve minber detayı[710]

[709] Katar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istediği Sevakin Adası projesini finanse edecek; Çevrimiçi. 22 Temmuz 2020.

https://www.cnnturk.com/dunya/katar-cumhurbaskani-erdoganin-istedigi-sevakin-adasi-projesini-finanse-edecek?page=4;

[710] M- ARSLAN İnşaat Mühendislik Mimarlık Taah. San. ve Tic. Ltd. Şti. Çevrimiçi 19 Haziran 2022.

http://m-arslan.com/tr/projeler-tamamlanan-projeler-sudan--port-sudan-eyaleti---suakin-adasinda-bulunan-gumruk-binasi---hanefi-camii-ve-safi-camii-restorasyonu-isi

Fot. 66r-s: Şafi Camii, mihrap ve minber

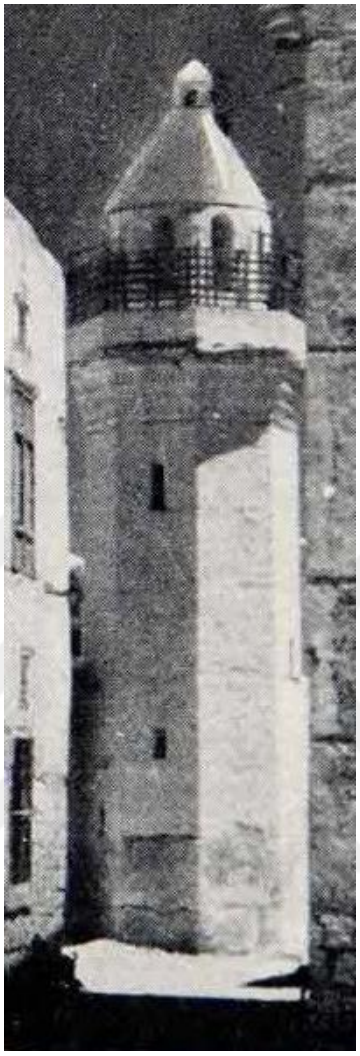
Fot. 66ş: Şafi Cami sıbyan mektebi

Fot. 66t: Şafi Camii su kuyusu

Fot. 66u: Şafi Camii su kuyusu

Fot. 66ü: Şafi Camii minaresi [711]

[711] Sawakin Island, Çevrimiçi 23 Haziran 2022.
https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

3.3.3. Hanefi Cami

Yer: Sevakin adasının merkezindedir.

Çizim: 48a-48f

Fotoğraf: 67a-67o

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hangi tarihte inşa edildiği bilinmeyen Hanefi Camii bazı kaynaklarda XVII. yüzyıla atfedilmektedir.[712] Ancak her halukarda Evliya Çelebi'nin Sevakin'i ziyaretinden sonra inşa edilmiştir. Çünkü Eviya Çelebi Sevakin adasında Özdemir Paşa tarafından yaptırılan sadece bir cami olduğunu belirtmiştir[713] o da büyük bir ihtimalle Şafii Camii'dir. Yukarıda da değinildiği üzere Evliya Çelebi'nin 1682[714] veya 1683[715] civarında tamamlandığı tahmin edilen Seyahatname'sinin X. cildinde Sevakin hakkında detaylı bilgi verilmiştir.[716] Mansfield Parkyns, Mayıs 1851'de Sevakin'i ziyaret ettiğinde cami mevcuttur.[717] Son zamanlarda Port Sudan Hilton tarafından,[718] sonrasında 2011 – 2015 yılları arasında TİKA tarafından restore edilmiştir. Cami, ada üzerinde günümüze kadar sağlam gelebilen tek yapıdır. Yerel vatandaşların verdiği bilgiye göre, yaklaşık 1985 yılına kadar az da olsa adada insanlar yaşadığı için cami kullanılmış ve günümüze kadar sağlam gelebilmiştir.[719]

[712] Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", 199.

[713] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 10/2, 1005.

[714] Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", **TDVİA,** c. XI, İstanbul 1995, 531.

[715] Gemici, **Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi**, 66.

[716] Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş, (1672-1690)**, c. X, 939-940.

[717] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 298.

[718] Mallinson, "Suakin Red Sea Provınce", 199.

[719] Benli vd., "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", 240.

TİKA tarafından restore edilmiş olmasına rağmen, bakımsızlık sebebiyle bugün sıvaları dökülmüş bir vaziyettedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Mihraba paralel iki sahından oluşan cami dikdörtgen planlıdır. Harim ile avlu arasındaki kemerler sivri kemer formunda olup iki mekanı birbirinden ayıran bir duvar yoktur (Çiz. 48a, b, c.) (Fot. 67a,b.). Harim ile avlu arasında yaklaşık 60 cm'lik bir parapet bulunmaktadır (Fot. 67i) ve avlunun kod seviyesi hariminkinden yaklaşık 10 cm. aşağıdadır (Fot.67ı). Harim düzgün dörtgen taşlarla kaplıdır. Avlu duvarları 75-80 cm. kalınlıkta, 230 cm. yüksekliktedir. Beden duvarlarında düz lentolu ve kapaklı ahşap pencereler nişler içerisine yerleştirilmiştir (Fot. 67d,e,f, j). Kapakların üst ve alt kısımları birbirinden bağımsız olarak açılabilmektedir. Daha üst kotta ise tepe pencereleri olup üzerleri ahşap kafes ile kapatılmıştır.[720] Kireç taşı malzeme ile yapılan cami düz tavan ile örtülüdür.

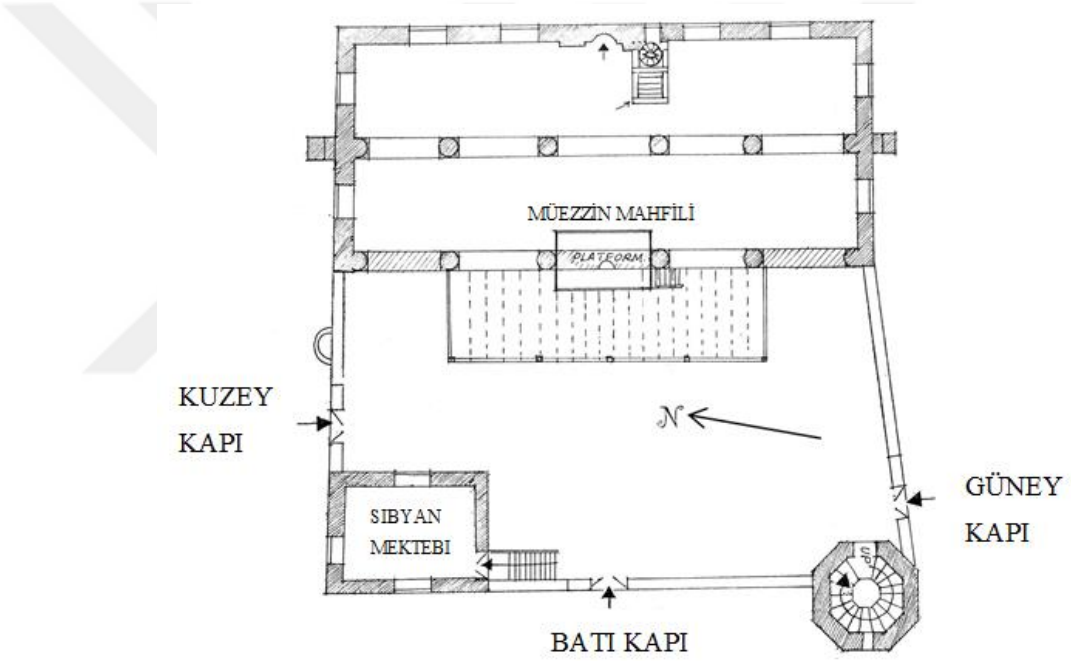
Greenlaw'ın çizimine göre[721] mihrap dışa taşkın ve fazla derin olmayan bir nişe sahiptir. Köşe sütunceleri ortada iki sarmal öğe ile üç bölüme ayrılmıştır. Nişin ortasında üstten ve alttan yarım yuvarlak motifin kenarları sağdan ve soldan dışa kıvrılmıştır, içerisine ise yaprak ve çiçekler konulmuştur. Kavsara kısmı istiridye yivi şeklinde alçı bezeme ile süslenmiş, kavsara köşeliklerine beş yapraklı çiçek ve dalları işlenmiştir. Kavsara üstünde dikdörtgen bölümde kenarlar ve sivri kemer çiçek desenli bordürlerle ayrılmış köşelikler beş köşeli yıldızlarla süslenmiştir. Süslemeler alçı üzerine kazıma tekniği ile işlenmiştir. Tepelikte ise palmet dişleri olup kitabelik kısmı boştur (Çiz. 48f, g). Minber, taş olup yuvarlak kemerli geçit kısmının üzerinde üç dilimli geçit kemeri bulunmaktadır. Köşk kısmının dört köşesi yukarı doğru daralan üçgen şekilli dendanlarla süslenmiştir. Köşkün üzerinde, ortada çok yüksek ve büyük olmayan külahı ve külahın da üzerinde alemi bulunmaktadır. Kapının kenarlarında olan söve bölümlerinin köşeleri pahlanmış, tepelik kısmı palmet dişli olup ortada bir hilale yer verilmiştir (Çiz. 48a, e, f).

[720] Benli vd., "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", 240.

[721] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 66.

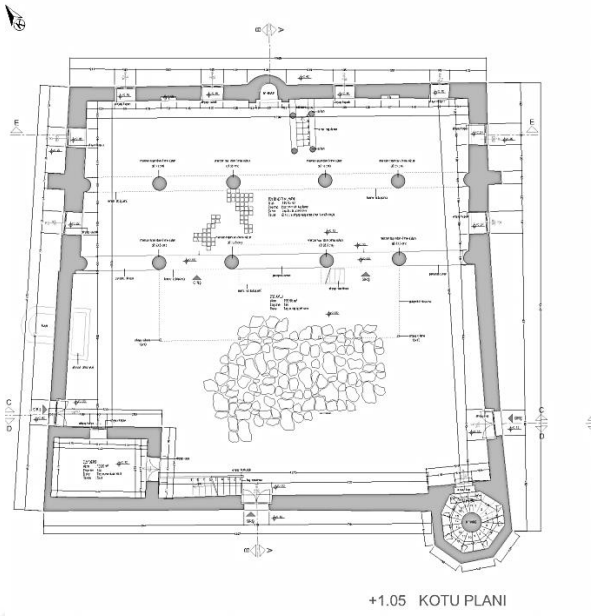
Minare: Caminin güneyinde avluya bitişik sekizgen planlı minare yaklaşık 15.70 m. yüksekliktedir.[722] Kaidesi olmayan tek şerefeli minarenin şerefe altına alçı süsleme ile mukarnas görünümü verilmek istenmiştir (Fot. 67m-n).

Sıbyan Mektebi: Caminin kuzey ve güney cephelerinin kesiştiği yere dikdörtgen planda ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin kat tek odalıdır. 9 merdivenle çıkılan ikinci kat iki oda şeklinde tasarlanmıştır.

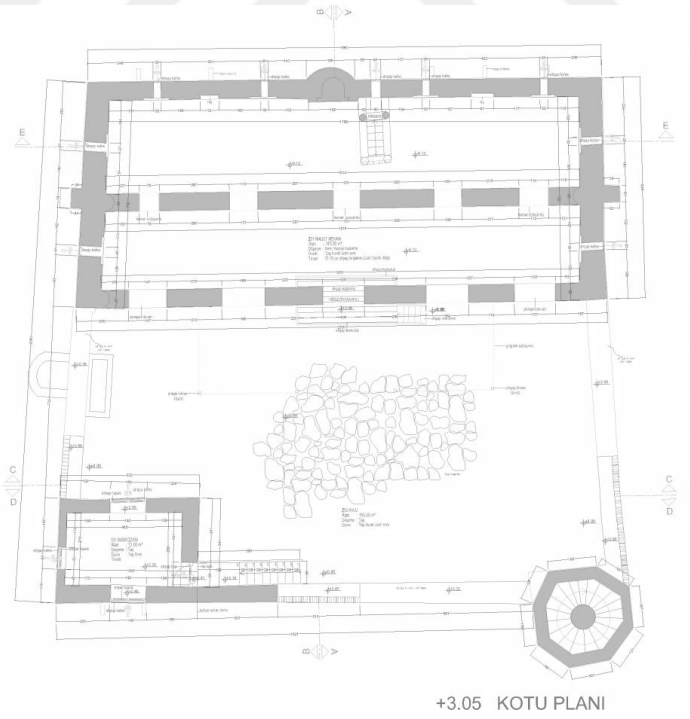

Çiz. 48a: Hanefi Camii (Greenlaw, 1995: 66)

[722] Benli vd., "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", 240.

Çiz. 48b: Hanefi Camii, restitüsyon planı (Uzm. Mim. Burak Arslan)

Çiz. 48c: Hanefi Camii, rölöve planı (Uzm. Mim. Burak Arslan)

Çiz. 48d: Hanefi Camii, kesit[723]

Fot. 67a: Hanefi Camii (SAD)

[723] Sudan Memory. Çevrimiçi. 19 Haziran 2022
https://www.sudanmemory.org/fullscreen/SAR-0001191/1/

Fot. 67b: Hanefi Camii, kuzey ve doğu cephe, 1903 (SAD)

Fot. 67c: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, restorasyon öncesi tarihsiz, (Hartum/TİKA)

Fot. 67d: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, restorasyon sonrası 2015 (Uzm. Mim. Burak Arslan)

Fot. 67e: Hanefi Camii, doğu ve kuzey cephe, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

Fot. 67f: Hanefi Camii, avlu[724]

Fot. 67g: Hanefi Cami, harim[725]

[724] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

[725] Hansen, "Preservation of Suakin", 1973.

Fot. 67h: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

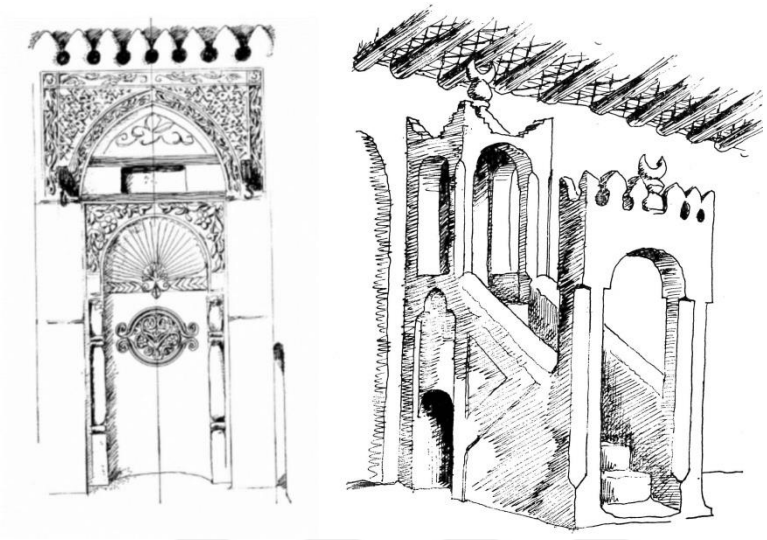

Fot. 67ı: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974[726]

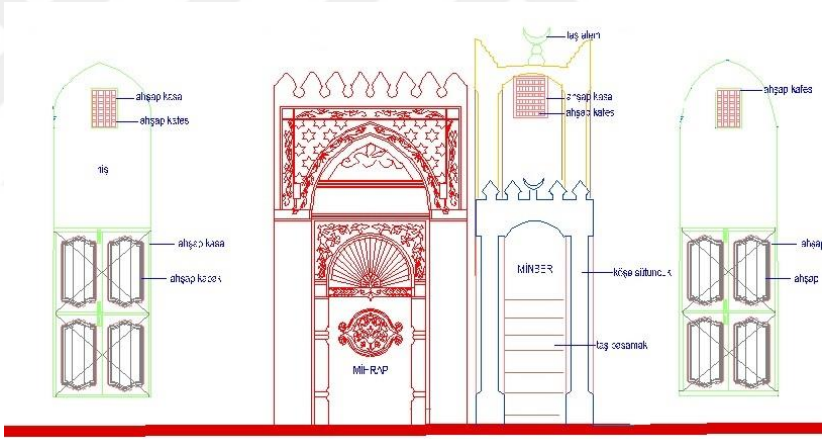
[726] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

Fot. 67j: Hanefi Camii, harim, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş (Şubat 2022)

Çiz. 48e-f: Hanefi Camii (Greenlaw, 1995: 66)

Çiz. 48g: Pencere, pencere üzerindeki niş, mihrap ve minber (Uzm Mim. Burak Arslan'dan alınmıştır)

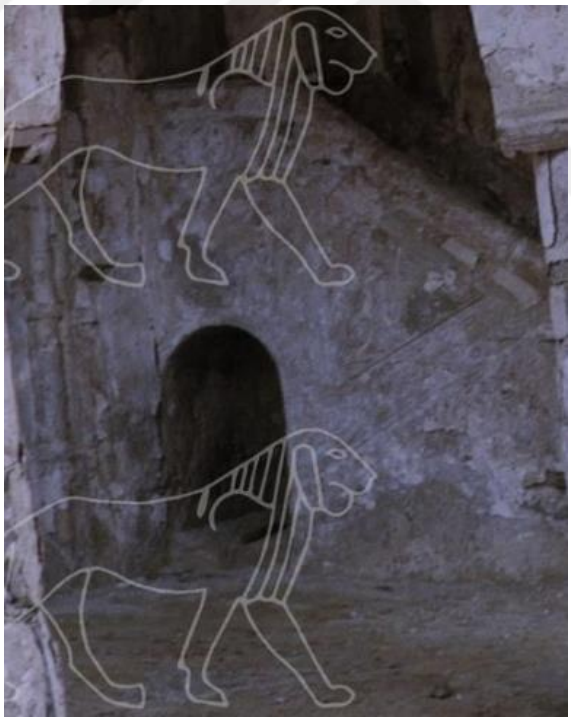

Fot. 67k: Hanefi Camii, mihrap bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974[727]

[727] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi 23 Haziran 2022.

Fot. 67l: Hanefi Camii, mihrap detayı (1974)[728]

Fot. 67m: Hanefi Camii, minber, bakımsızlıktan sıvaları dökülmüş, 1974[729]

[728] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Çevrimiçi. 06 Mayıs 2022.

[729] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

Fot. 67m: Hanefi Camii, minare

Fot. 67n: Hanefi Camii, minare şerefesi ve külahı

Fot. 67o: Hanefi Camii, sıbyan mektebi

3.3.4. Şinavi Bey Camii

Yeri: Geyf'tedir

Çizim: 49a-49e

Fotoğraf: 68a- 68f

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Mısırlı tüccar Muhammed Şinavi Bey tarafından 1873 civarında yaptırılmıştır.[730] Kareye yakın açık avlulu olup avlunun dört bir tarafını revaklar kuşatmıştır. Doğu batı yönde ikişer, yanlarda birer sahın olup kemerler sekizgen sütunlar üzerinde yükselmektedir. Greenlaw'ın çizimine göre alt seviyede kuzeyde sekiz, güneyde yedi, doğuda on ve batıda yedi penceresi olup, kuzey, güney ve batıdan giriş kapıları bulunmaktadır. Caminin güneyinde sekiz dükkan bulunmaktadır [731] (Çiz. 49a, b). Ancak 1974 yılı sonrası yapılan bir onarımda açık avlu dahil bütün caminin üzeri beşik tonozla örtülmüş (Fot. 68a, g), sekizgen ayaklar dikdörtgen ayaklara, pencereler tek ve büyük hale dönüştürülmüş, mihrap bölümü ve öndeki dükkanlar kaldırılmıştır. Mihrabın bulunduğu kısım dışa dikdörtgen şeklinde bir çıkıntı yapmıştır (Fot. 68a).

Greenlaw'ın çizimine göre (Çiz. 49c) minber ahşap olup geçit kemeri, köşk kemeri ve giriş kapısı kemeri perde motifini anımsatmaktadır. Aynalık ve aynalığı çevreleyen kısım geometrik şekillerle süslenmiştir. Köşk ve geçidin arasında kalan bölümde detayda ve bütünde altıgen şekilli bir motif işlenmiştir.[732]

Caminin güneydoğu köşesinde kireçtaşından yapılmış sekizgen minaresi kare kaide üzerinde yükselmektedir. Kare kaideden sekizgene geçişte köşeler

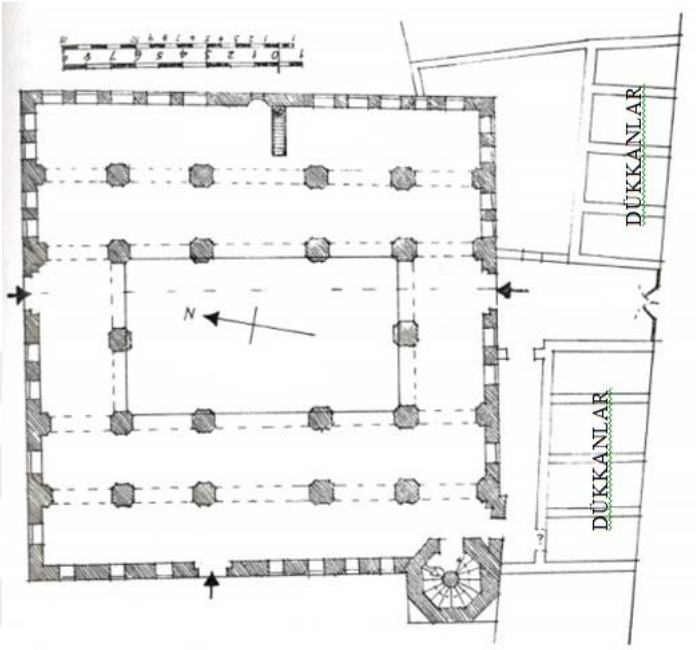
[730] دراسة حالة) السودان في الثقافي التراث إدارة " ,االثار قسم – االداب كلية – ماجستير باحث هللا عبد احمد محمد منور أمنة سواكن جزيرة", 107. Çevrimiçi. 28.01.2022

http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

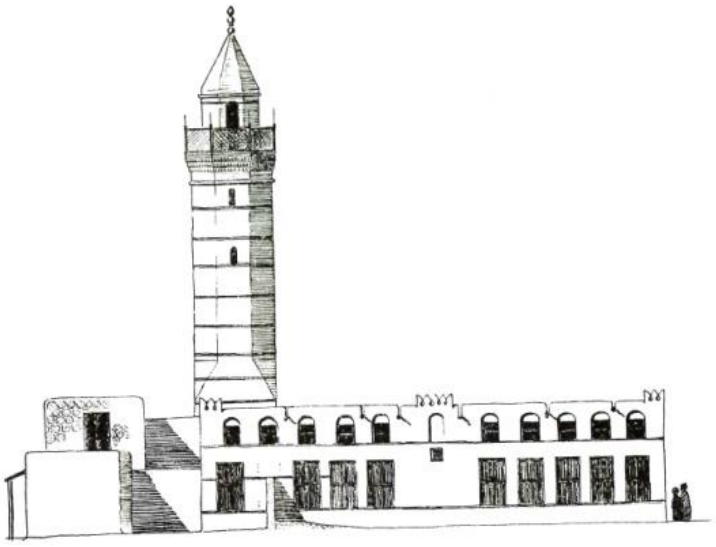
[731] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 69.

[732] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 69.

pahlanmıştır ve bütün gövde birbirine paralel simetrik olarak yerleştirilmiş ahşap hatıllarla desteklenmiştir. Şerefe altlığında alçı ile mukarnas oluşturulmuştur (Fot. 68b).

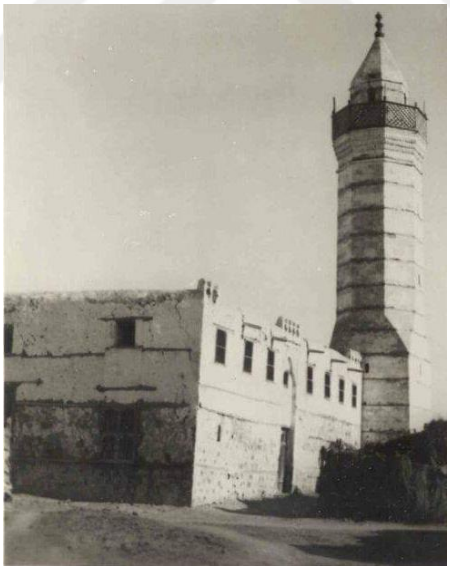
Çiz. 49a: Şinavi Bey Camii, plan (Greenlaw, 1995; 68)

Çiz. 49b: Şinavi Bey Camii, kesit (Greenlaw, 1995; 68)

Fot. 68a: Şinavi Bey Camii genel görünüm, avlu açık vaziyettedir, 1974[733]

Fot. 68b: Şinavi Bey Camii, batı cephe[734]

[733] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, 1974.

[734] Sawakin Island. Çevrimiçi Tarihi 18 Ekim 2020.
https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

Fot. 68c: Şinavi Bey Camii, güney cephe

Fot. 68d: Şinavi Bey Camii, batı cephe

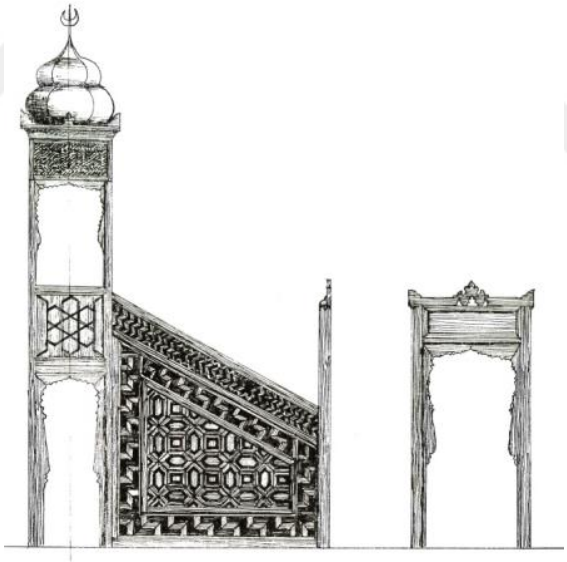
Fot. 68e: Şinavi Bey Camii, doğu ve kuzey cephe

Fot. 68f: Şinavi Bey Camii, minare

Fot. 68g: Şinavi Bey Camii, iç mekan

Çiz. 49c: Şinavi Bey Camii, bugün mevcut olmayan minberi (Greenlaw, 1995; 69).

3.3.5. Muhammed Osman Mîrganî Türbe ve Camii

Yer: Geyf'tedir.

Çizim: 50a-50c

Fotoğraf: 69a-69p, 70a-70o

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Caminin mihrap üzerindeki kitabesinde (Fot. 69a), batı giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede (Fot. 69b) ve güney giriş kapısı üzerindeki kitabede 1314/1896-1897 tarihi bulunmaktadır (Fot. 69c). Cami ile türbe arasında bulunan kapı üzerindeki kitabede ise 28 Muharrem 1322 (14 Nisan 1904) tarihi yazılıdır (Fot. 69d). Yerel vatandaşların verdiği bilgiye göre[735] cami ve türbe Osman Tac el-Sır el-Mîrganî tarafından yaptırılmış, camiyi yaptırdıktan yedi sene sonra vefat etmiş ve bu türbeye defnedilmiştir.

Osman Tac el-Sır el-Mîrganî (Muhammad Osman b. Muhammad Sır el-Hatm (d.1849/50-ö.1903), Muhammed Sırr el-Hatm el-Mîrganî'nin 3. oğludur.[736] Mîrganiyye tarikatının kurucusu ve müfessir olan Muhammed Osman Mîrganî (ö. 1268/1852)[737] ilk defa 1832'de Sevakin'e gelmiştir. Onun üç mescid ve kadınların

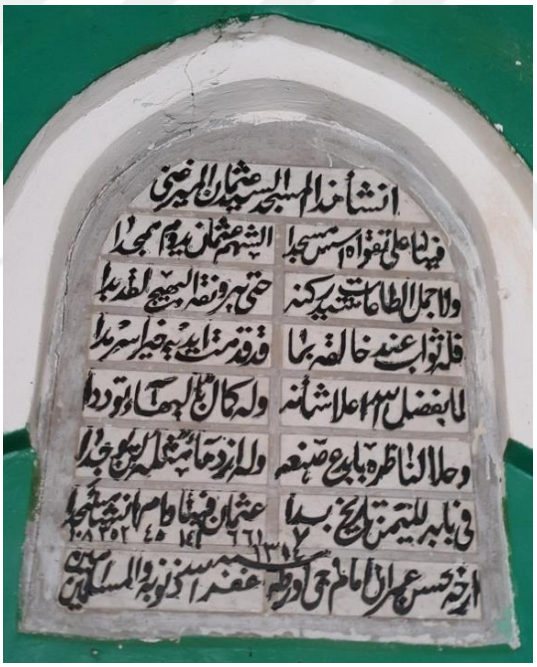
[735] 19 – 27 Şubat 2022 tarihinde Sevakin'de yapılan inceleme esnasında yerel vatandaşlar ile görüşülerek verilen bilgiler kaydedilmiştir.

[736] Jonathan Miran, "A Historical Overview of Islam in Eritrea", Die Welt des Islams, 45/2 (2005), 198

[737] Ebû Abdillah Muhammed Osman b. Muhammed b. Abdillah el-Mîrganî (ö. 1268/1852). Mîrganiyye tarikatının kurucusu ve müfessirdir. 1832'de Sevakin'e gelen Mîrganî burada çok sayıda mürid edinmiş, birkaç zaviye kurmuş ve buradaki mensupları arasında en bilgili ve yaşlısı olan Muhammed eş-Şafi'yi zaviyeleri idare etmek üzere görevlendirmiştir. Mîrganî'nin bu faaliyetlerini Sevakin'e ikinci gidişinde veya yine oğlu Muhammed Hasan ile birlikte geldiği üçüncü ziyaretinde gerçekleştirdiği, sonuncu ziyarette Muhammed Hasan'ı Mîrganiyye'nin Sudan temsilcisi olarak tayin ettiği belirtilmektedir. Mîrganî, 1243'te (1827-28) şeyhiyle birlikte zorunlu ikamete tabi tutulduğu Asîr bölgesindeki Sabya şehrine gitmiştir. Ahmed b. İdrîs'in 21 Receb 1253'te (21 Ekim 1837) vefatının ardından Mekke'ye dönüp irşad faaliyetine başlamıştır. Ancak Mekke'de tasavvufî

eğitimi için bir okul yaptırdığı kaydedilmektedir.[738] Ancak onun yaptırdığı mescidler ve okul hakkında ayrıntılı bilgi olmayıp sadece tezimizde de işlediğimiz Mîrganî Camii'nin ilk inşasının ona ait olabileceği tahmin edilmektedir.

أنشأ هذا المسجد السيد عثمان الميرغني
فينا على تقواه أسس مسجدا ... الشم عثمان يدوم ممجدا
ولأجمل الطاعات شيد ركنه. .. حتى برونقه البهيج لقد بدأ
فله ثواب عند خالقه بما ... قد قدمت أيديه خيرا سرمدا
لما بفضل الله أعلا شأنه. .. وله كمال البهاء إليه تودد
وحلا لناظره بأبدع صنعه. .. ولازدهار مثله لن يوجدا
في بابه لليمن تاريخ بدا.... عثمان فينا وأمر بإنشاء مسجدا
108 352 45 144 661
سنة 1314
ارخه حسن عمران إمام حي أورطه غفر الله ذنوبه والمسلمين أمين

Fot.69a: Caminin mihrap üzerinde bulunan kitabesi

görüşleri sebebiyle ulemanın şiddetli muhalefetiyle karşılaşmış ve daha önce şeyhinin de maruz kaldığı baskılara dayanamayıp Taif'e gitmek zorunda kalmıştır. 22 Şevval 1268 (9 Ağustos 1852) tarihinde burada vefat etmiştir. Naaşı Mekke'ye götürülmüş ve Mualla Mezarlığı'na defnedilmiştir. Adem Yerinde, "Muhammed Osman Mîrganî", **TDVİA** c. XXX, İstanbul 2005, s. 152-154.

[738] Yerinde, "Muhammed Osman Mîrganî", s. 153.

Kitabenin Türkçe'si

Bu cami, Osman el-Mirğani tarafından yaptırılmıştır. Takva üzere kurulan bir mescit üzerinde bulunuyoruz. Şanı yüce Osman şanın devam etsin.
Güzel itaatler, ibadetler için bu binayı inşa etti.
Onun muhteşem parlaklığı ortaya çıktı.
Öyle ki onun eşsiz sanatı gözüktü.
Sonsuz bir hayır yaptığı için yaratan katında onun sevabı var...
Zira, Allah'ın fazlı ile şanı yüce oldu...
Onun tam bir yaratılış güzelliği vardır, beklentiler onadır (dostluğu istenecek kişi odur).
Seyredenler için eşsiz bir yapıt sundu. Onun benzeri bir şaheser asla bulunmayacak...
Yemene bakan kapısında bir tarihin yazılı olduğu gözükür.
661, 144, 45, 352, 108
1314 (1896-1897) yılı
Orta mahallenin imamı Hasan İmran, bu yazıyı yazdı. Allah onu ve bütün müminleri bağışlasın.[739]

[739] Kitabeyi Arapça'dan Türkçe'ye çeviren Melek Bayır'a ve düzenleyen Zehra Gemicioğlu'na teşekkür ederim.

بسم الله الرحمن الرحيم هذا باب الرحمة ان رحمة الله قريبة من المحسنين ...العامرة الاثار تاج السر الميرغنى المكى الحسبى الحبشى كان له الغنى ....نعمر المسجد المسلمين بجامع الابراى بأشارة النبى المختار ...فى 1314 سنة ثلثمائة واربعة عشر من هجرة النبى الاغر نجم البهجة

Bismillahirrahmanirrahim. Bu Rahmet kapısıdır. Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır. Mekkeli, Hasbî, Habeşli, Mîrganî'nin sırlı tacı tarihi eserlerle doludur. O zengindi. Biz seçilmiş Nebî'nin hicrî 1314 (1896-1897)'de işaretiyle iyileri bir araya getirmek için müslümanların mescidini imar ederiz.

Fot.69b: Caminin batı giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe

بسم الله الرحمن الرحيم هذا باب النصر نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين...العامرة الافتاء تاج السر الميرغنى نفع الله به كل فقير وغنى....نعمر المسجد المسامين بجامع الابرار باشارة النبى المختار..وقالو غرة محرم سنة 1314 الف وثلثمائة واربعة عشر من هجرة ابو القاسم

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... Bu, zafer kapısı, Allah'tan bir zafer, yakın bir feth ve mü'minlere müjdedir ... fetvaların yapıcısı sırrın tacı … el-Mîrganî Allah faydalı kılsın her zengin ve fakire ... müslünanların mescidini imar ederiz. Ebrar camii seçilmiş Resulullah'ın işaretiyle ... Muharrem ayının evveli sene 1314 (1896-1897)

Ebu'l-Kasım'ın hicreti yılı.

Fot.69c: Caminin güney giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe

ان رحمة الله قريبة من المحسنينقبة تاج السر وارث الحاتمبسم الله الرحمن الرحيم هذا باب

28 /محرم سنة 1322

Bismillahirrahmanirrahim. Bu kapı Babu'n - Nasr Kapısı ve Tac'us Sır, mührün varisi el- Mirganî' nin kubbesidir. Zafer Allah' tandır ve fetih yakındır. 28 Muharrem 1322 (14 Nisan 1904).

Fot.69d: Cami ile türbe arasında bulunan kapı üzerindeki kitabe

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen planlı, mihraba paralel 3 sahından oluşan açık avlulu caminin kuzeybatı ucunda türbe vardır. Tek sıra revaklı avlunun Kuzey, güney ve batısında birer giriş kapısı bulunmaktadır (Çiz. 50b) (Fot. 69e, f, g, h). Harim ve revaklardaki kemerler sekizgen sütunlar üzerine oturtulmuştur (Fot. 69i). Avluda taş merdivenli küçük bir müezzin mahfili vardır. Avlu, zeminde merkeze doğru hafif eğimli şekilde yapılmış alta gider konularak yağmur sularının tahliyesi amaçlanmıştır (Fot. 69j, n). Avlunun güney ucunda kare kaide üzerinde yükselen sekizgen minarede iki şerefe vardır ve şerefelerin altı alçı ile mukarnasa benzer şekilde yapılmıştır. Cami sonradan içeriden belirli bir seviyeye kadar yeşil renk ile boyanmıştır. Yine aynı renk boya ile mihrap, minber, pencere kenarları da yer yer boyanarak yeşil ve beyaz renk ikilemesiyle hareketlilik sağlanmıştır (Fot. 69k, l, m, o, ö, p). Cami içerisinde bulunan sekizgen sütunlar üzerinde özel bir başlık olmayıp sütun gövdelerinin üst hizasında köşeler pahlanmıştır. Kemerler bu sütunlardan daha ince tutulmuş bu da sütun başlığı görünümünü belirginleştirmiştir (Fot. 69l). Avlu çevresinde köşelerde dikdörtgen şekilli sütunların köşeleri pahlanarak sekizgen form kazandırılmıştır.

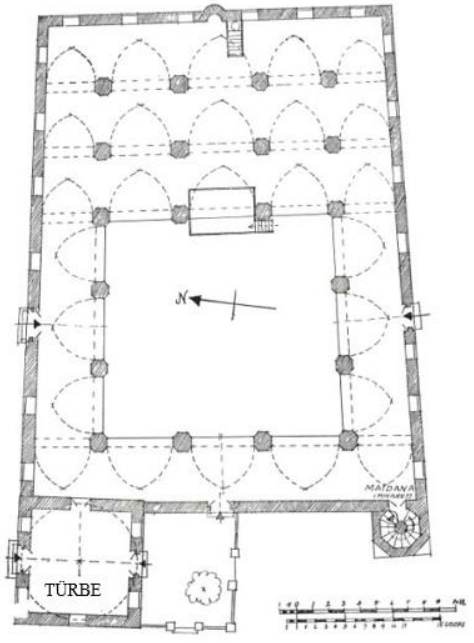
Caminin güneyinde yedi, doğusunda altı, kuzeyinde altı pencere açıklığı bulunmaktadır. Batıda pencere açıklıklarının yerini içeriden kör nişler almıştır. Yuvarlak kemerli pencereler sağdan ve soldan hafif kenara doğru geniş tutulmuş dikdörtgen bir alınlıkla çevrelenmiş ve bu dikdörtgen alınlık içerisine silme şeklinde bir yuvarlak kemer daha konulmuştur. Ahşap pencerelerin üzeri metalden olup merkezden dışa doğru dağılan ışınlar şeklindedir. Herbir pencerenin üzerine yuvarlak veya kare tepe penceresi açıklığı konulmuş olup bazıları muhtemelen kumun girmesini engellemek amacıyla küçük tahtalarla kapatılmıştır (Fot. 69k, m). Camiye üç yönde bulunan kapılardan giriş sağlanmaktadır. Bu kapılar abidevi veya yukarı-öne taşkın olmayıp üst seviyede dendanlarla belirginleştirilmiştir. Kapıların genel tasarımı hemen hemen birbirinin aynısı olup pencerelerle aynı bezeme düzenine sahiptir. Dikdörtgen kapı açıklığının üzerinde dikdörtgen bir alınlık içerisinde iki kademeli yuvarlak kemer ile aşağıya dönük süslü parantez ile süslenmiştir. Onun üzerindeki kare pano içerisinde bu defa iki kademeli, üç dilimli kemer içerisine yanyana iki küçük mazgal pencere ve küçük bir yuvarlak açıklık bırakılmıştır (Fot. 69f, g, h).

Doğu duvarında çok fazla derin olmayan mihrap nişi hafif dışa taşkındır. Üç dilimli kemer ile çevrelenmiş ortaya kitabe yerleştirilmiştir. Üç dilimli kemer kısmı dikdörtgen bir çerçeveyle belirginleştirilmiş olup kemer köşelikleri boştur (Fot. 69o).

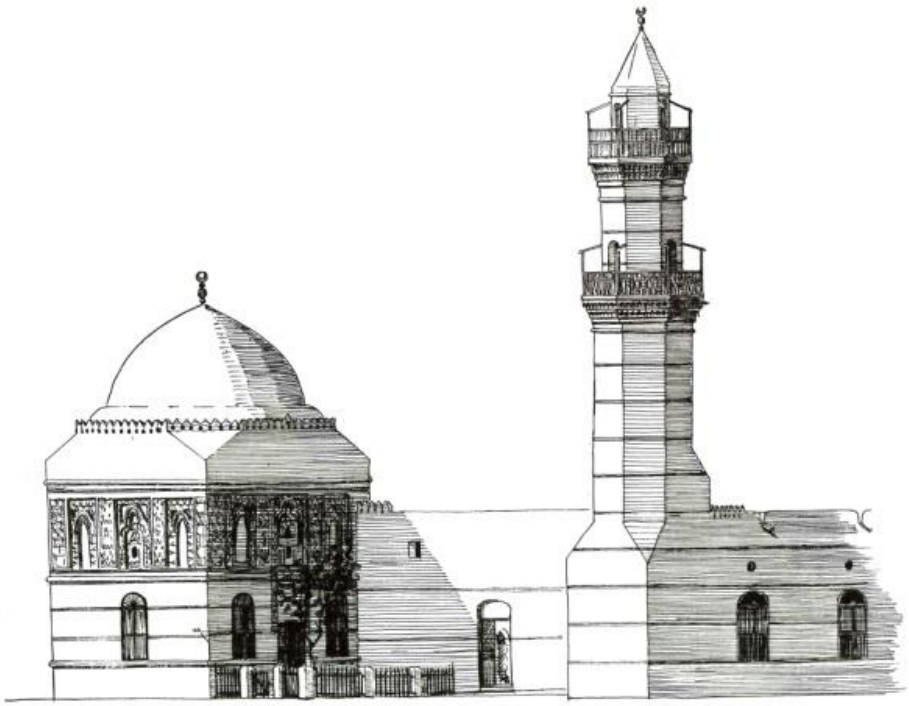
Çok fazla yüksek olmayan taştan yapılmış minberin korkuluk kısımlarında küçük dikdörtgen açıklıklar konularak korkuluk oluşturulmuştur. Geçit kemeri bozuk yarım daire şeklindedir. Yuvarlak köşk kemerinin çevresi zencerek motiflerle süslenmiştir. Geçit ile köşk arasında kalan kısımda dikdörtgen tablada, kazıma tekniğinde kareye benzeyen geometrik şekiller işlenmiştir. Köşkün tepe kısmı palmet versiyonu (kareye yakın) dendanlarla çevrelenmiştir. Aynı düzenleme minberin kapısında da uygulanmıştır. Minber kapı sütunlarının üzerine ve minber aynalığının kenarlarına içerisinde sekiz kollu yıldız bulunan rozetler alçı üzerine kazınarak işlenmiştir (Fot. 69o, ö, p)

Caminin güneybatı köşesinde bulunan minare kare kaide üzerinde sekizgen olarak yükselmektedir. Sevakin'de ki iki şerefeli tek minaredir. Gövdeye yerleştirilmiş ahşap hatıllarla hareketlilik sağlanmış ancak zaman içerisinde hatılların üzeri sıvanarak kapatılmıştır. Aralıklı yerleştirilmiş iki silmenin üzerindeki şerefe altlığında alçı süsleme ile mukarnas görünümü oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci şerefeye geçilirken şerefe altlığına kadar yukarı doğru genişleyen alttaki şerefede olduğu gibi bir kademelenme sonrasında mukarnasa benzeyen alçı süslemeye geçilmiştir. Petek kısmı ile külah kısmı yine sekizgen şekilli olarak yapılmıştır. Daha üstte, üst üste yerleştirilmiş iki kürenin üzerinde alem bulunmaktadır (Çiz. 50a, b) (Fot. 69e, f, g).

Caminin önünde minare ile giriş kapısı arasında küçük bir mekan abdest alma yeri olarak düzenlenmiştir. Burada küçük betondan bir havuz ile suların konduğu kaplar olan "zir" ler vardır (Fot. 69ı).

Çiz. 50a: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve Türbesi (Greenlaw, 1975: 70)

Çiz. 50b: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve Türbesi (Greenlaw, 1975: 70)

Fot. 69e: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi batı cephe

Fot. 69f: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi kuzey cephe

Fot. 69g: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbesi güney cephe

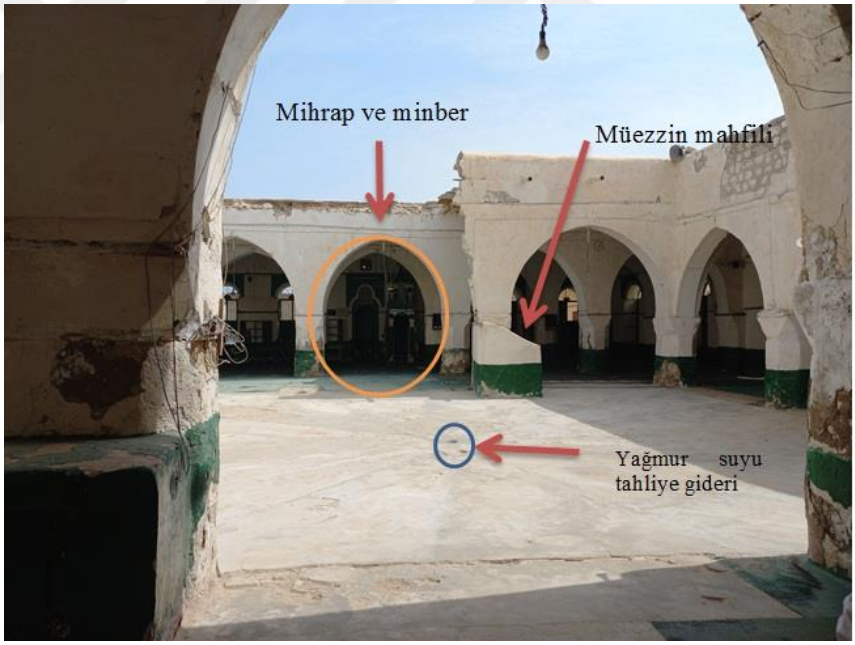
Fot. 69h: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbe avlusu

Fot. 69ı: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii ve türbe avlusu, abdest kuyusu ve zir adı verilen su kapları.

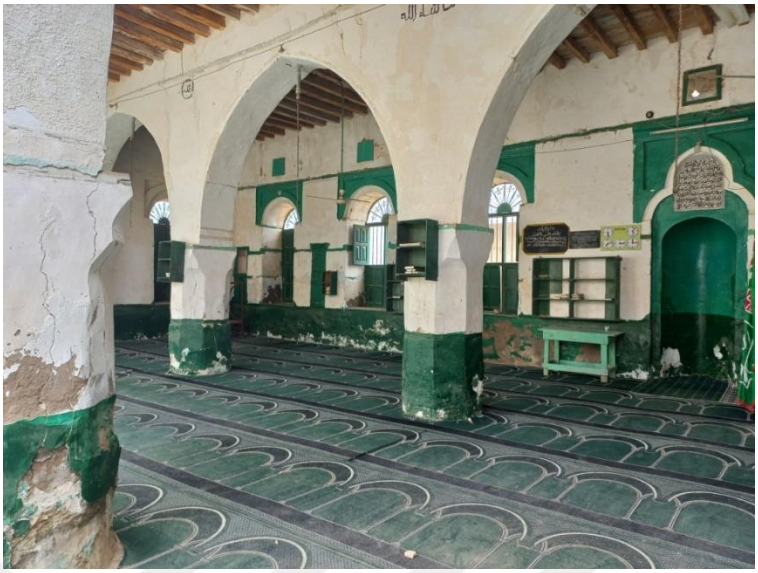

Fot. 69i: Mîrganî Camii, harim ve müezzin mahfili[740]

Fot. 69j: Mîrganî Camii, avlu

[740] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, 1974.

Fot. 69k: Mîrganî Camii, harim

Fot. 69l: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii, harim.

Fot. 69m: Tac el-Sır Osman Mîrganî Camii, pencere

Fot. 69n: Cami avlusunda bulunan müezzin mahfilinin merdivenleri

Fot. 69o: Mihrap ve minber

Fot. 69ö: Minber

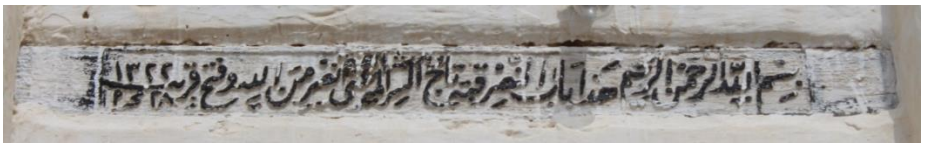

Fot. 69p: Minber köşk kısmı

Türbe: Caminin kuzeybatı ucunda, camiye bitişik kare planlı kubbeli bir tasarıma sahiptir. Türbe, Osman Tac el-Sır el-Mîrganî (Muhammad Osman b. Muhammad Sır el-Hatm (1849/50-1903[741]) tarafından yaptırılmış ve türbeye kendisi defnedilmiştir.[742] Türbe giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesinde: "Bismillahirrahmanirahim, Bu zafer kapısı, Tac el-Sir el-Mîrgani'nin kubbesi, Allah'tan bir zafer ve fetih yakındır 28 Muharrem 1322" (14 Nisan 1904) ibaresi okunmaktadır (Fot. 70a). Türbenin kuzey kapısı üzerinde bulunan kitabe okunamamıştır (Fot. 70b). Türbenin içerisinde ahşap çerçeveli bir kağıt üzerinde Mîrganî'nin soyunun Hz. Peygamber'e dayandığını gösteren şecere yazılıdır (Fot. 70c).

[741] Miran, "A Historical Overview of Islam in Eritrea", 198.

[742] Richard Hill, **A Biographical Dictionary of the Sudan**, London, Psychology Press, 1967, 239.

بسم الله الرحمن الرحيم هذا باب النصر قبة تاج السر الميرغني نصر من الله وفتح قريب 28 محرم سنة 1322

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Bu zafer kapısı, Tac el-Sir el-Mîrganî'nin kubbesi, Allah'tan bir zafer ve fetih yakındır, 28 Muharrem 1322 (14 Nisan 1904)

Fot. 70a: Türbe güney giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe

هذه غير واضحة ..لا استطيع القراءة

Fot. 70b: Türbe kuzey giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe

Fot. 70c: Türbe içerisinde Mirgani'nin soyunun Hz. Peygamber'e dayandığını gösteren şecere.

....هذا ضريح السيد محمد عثمان تاج السر ولي الله ابن السيد محمد

وهو اكبر انجال ختم العارفين سيدي محمد عثمان الميرغني المكي شيخ الطريقة الختمية الميرغنية

ابن السيد محمد ابي بكر بن السيد عبدالله الميرغني المحجوب بن السيد ابراهيم بن السيد حسن ابن السيد محمد أمين بن السيد علي بن السيد حسن بن السيد مير خرد بن السيد حيدر بن السيد حسن بن السيد عبدالله بن السيد علي بن السيد حسن بن السيد حيدر ابن السيد مير خرد بن السيد حسن بن السيداحمد بن السيد علي بن السيد ابراهيم ابن السيد...بن السيد عيسى بن السيد ابي بكر بن السيد علي بن السيد ابراهيم بن السيد اسماعيل بن السيد مير خرد....بن السيد عمر بن السيد علي ابن السيد عثمان بن السيد علي النقي بن السيد حسن الخالص بن السيد علي الهادي بن السيد محمد الجداد بن السيد علي الرضابن السيد موسى الكاظم بن السيد جعفر الصادق ابن السيد محمد الباقر بن السيد علي زين العابدين بن سيدنا ومولانا الامام الحسين السبط ابن سيدنا علي كرم الله وجهه وسيدتنا فاطمة الزهراء البتول بنت سيدنا ونبينا محمد رسول الله صل الله عليه وسلم وشرف وعظم ورضي الله عن صاحب هذا الضريح واله المراغنة الاخيار امين

ولد سيادته بالحديدة بارض اليمن ووالدته من السادة الاهدلية فهاجر الي السودان في ١٢٨٤هجرية عن.....واستقر به المقام بارض ....مكث فيها ١٨ سنة نشر الطريقة الختمية في ارجايها ثم سافر إلى سواكن واستوطن فيها حتى توفاه الله في يوم السبت ٣٠رمضان سنة ١٣٢١هجرية رضي الله عنه

أسس مسجد سواكن باشارة ....وضريحه بجواره ١٣١٤ه[743]

Bu, Seyyid Muhammed'in oğlu Seyyid Muhammed Osman Tac el-Sir, Veliullah'ın kabridir....

El- Hatmiye el-Mîrganî Tarikatı şeyhi Sidi Muhammed Osman el-Mîrganî el-Makki bilenlerin mührünün oğullarının en büyüğüdür.

Seyyid Muhammed Ebu Bekir bin el-Seyyid Abdullah el-Mîrganî el-Mahcub ibn el-Seyyid İbrahim ibn el-Seyyid Hasan ibn el-Seyyid Muhammed Amin ibn el-Seyyid Ali ibn el-Seyyid Hasan ibn el-Seyyid Mir Kurd'un oğlu ibn el-Seyyid Haydar ibn el-Seyyid Hasan ibn el-Seyyid Abdullah ibn el-Seyyid Ali ibn el-Seyyid Hasan ibn al-Seyyid Hayder ibn al-Seyyid Mir Kurd bin el-Sayyid Hasan bin el-Seyyid Ahmed bin el- Seyyid Ali bin el- Seyyid İbrahim, el- Seyyid'in oğlu.... el-Seyyid'in oğlu İsa bin el- Seyyid Ebubekir bin el- Seyyid Ali bin el- Seyyid İbrahim bin el- Seyyid İsmail bin el- Seyyid Mir Kurd ….el- Seyyid Ömer bin el- Seyyid'in oğlu Ali İbn el- Seyyid Osman bin el Seyyid Ali el Naki bin el-Seyyid Hasan el Halis bin el- Seyyid Ali el Hadi bin el Seyyid Muhammed el-Cedid bin el Seyyid Ali el Rida bin el Seyyid Musa el-Hatm bin el Seyyid Cafer el Sadık bin el Seyyid Muhammed el Bekir bin el Seyyid Ali Zeyn el Abidin bin efendimiz ve efendimiz İmam el Hüseyin efendimiz Ali'nin torunu, Allah korusun yüzü ve efendimiz ve Allah'ın Resulü Peygamberimiz Muhammed'in kızı Fatıma el-Zehra el-Batül hanımımız Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun.

Hazretleri Yemen topraklarında Hudeyde'de doğdu ve annesi Ahdaliah'ın efendilerindendi. H. 1284'te ……. Sudan'a göç etti ve oraya yerleşti…. 18 yıl orada kaldı. Hatmiyye'yi bölgelerine yaydı sonra Sevakin'e gitti ve cumartesi günü vefat etti.

30 Ramazan 1321 yılında (20 Aralık 1903) Allah ondan razı olsun.

[743] Kitabeyi yazıya geçiren ve Türkçe'ye çeviren Mahmud Sami Tayla'ya teşekkür ederim.

Bu işaretle caminin temellerini ve yanına bir türbe inşa etmişlerdir. 1314/1896-1897.

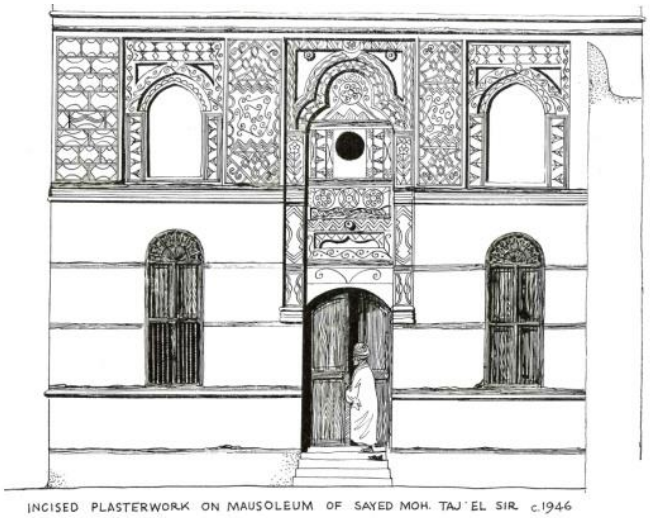
Plan ve Mimari Özellikler: Türbe, kare planlı ve kubbeli olup kubbe geçiş öğesi olarak tromp kullanılmıştır. Tuğla ile örülü ve geometrik tasarımlı bir parapetle çevrili açık bir avludan türbeye giriş sağlanmaktadır. Kuzey, güney ve doğuda olmak üzere üç kapısı olup bunlardan güneydeki aktif olarak kullanılmaktadır. Doğudaki giriş kapısı camiye açılmakta kuzeydeki ise kullanılmamaktadır. Kuzey ve güney cephede kapı kenarlarında birer pencere açıklığı ve batıda bir pencere açıklığına yer verilmiştir (Çiz. 50a) (Fot. 70d, f, g, h).

Dışarıdan, türbe beden duvarları kalın üç silmeyle dört bölüme ayrılmıştır. Alttan ikinci bölümde kuzey ve güneyde kapı kenarlarında birer, batıda ise bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Doğu cephe cami ile bitişik olup diğer cephelerde, üstte üçer kör nişe yer verilmiştir. Üçüncü bölümde olan bu nişler dikdörtgen çerçeveler içinde olup kapı üzerine gelenler üç dilimli yanlarda yuvarlak iki kademeli kemerden oluşmaktadır (Fot. 70g). Bu bölümde kazıma tekniğinde çeşitli süsleme satıhları günümüze ulaşmıştır. Tam olarak herhangi bir gruba dahil edilemeyecek çizgi ve çiçek motifleri karışık olarak çizilmiştir. Greenlaw üçüncü bölümün tamamını desenli olarak göstermiştir (Çiz.50c). Ancak alttaki bölümde desen göstermemiştir. Tespit edlebilen bir fotoğrafta (Fot. 70d, e) pencere açıklıklarının olduğu bölümde de desenler pano pano işlenmiş çevreleri zencerek bordürle çevrelenmiştir. Dördüncü bölümde trompların dışa gelen yüzlerinde köşeler içe doğru üçgen şeklinde pahlanmış ve bütün bölüm palmet versiyonu dendanlarla sonuçlanmıştır (Fot. 70d, g).

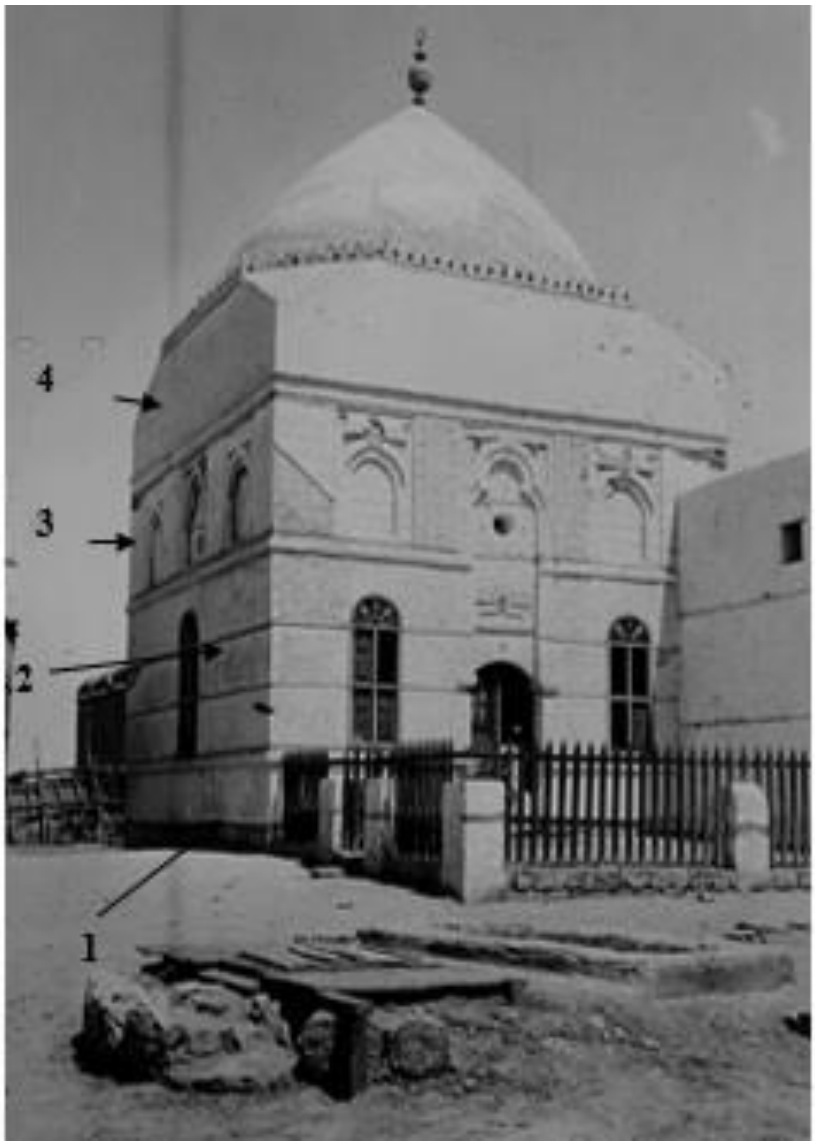
Türbenin giriş kapıları dışa veya yukarıya taşkın değildir. Dikdörtgen bir silme içerisine alınmışlardır. Bu silmeler içerisinde üstte kademeli üç dilimli kemerlerin ortasına küçük yuvarlak pencereler açılmıştır. Kapının hemen yukarısında dikdörtgen panoda aşağı doğru bakan süslemeli parantezin içi oyulmuştur (Fot. 70d, g). Güney giriş kapısının bütün satıhları alçı bezemelidir (Fot. 70e).

İç mekan zencerek motiflerle panolara ayrılarak alçı üzerine geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir (Fot. 70l, m, n, o). İç mekanda beden duvarları altta yaklaşık 1m'ye kadar yeşil boya ile boyanmıştır (Fot. 70ı). Yukarısı ise yine yeşil boya ile bölümlere ayrılarak çeşitli desenler işlenmiştir (Fot. 70i, j). Yeşil boyalı bölümün üzerindeki kısımda yine yeşille boyanmış geometrik şekilli rozetler, zemin de ise alçı üzerinde geometrik ve bitkisel motifler işlenmiştir (Fot. 70ı, l, n, ö). 2. 3. ve 4. bölümde sadece alçı süslemeler bulunmaktadır. 5. bölümde tromplar yeşille boyanmıştır. Bunların da üzerinde bulunan daha büyük tromp ve kör nişler boyanmamış beyaz bırakılmıştır.

Kapı ve pencereler dildörtgen silmelerle çevrelenmiş ve yuvarlak kemerler kademelendirilmiştir. Ahşap pencere tepelikleri metaldir ve merkezden dışa yayılan ışınlar şekilndedir (Fot. 70ı, i, j). Güneyde bulunan ahşap giriş kapısı iki kanatlı, üç göbeklidir. Her üç göbekte de bir merkezden dışa doğru yayılan ışınlar olup orta göbek diğer göbeklere oranla hem daha küçük hem de daireseldir. Diğer göbekler ovaldir.

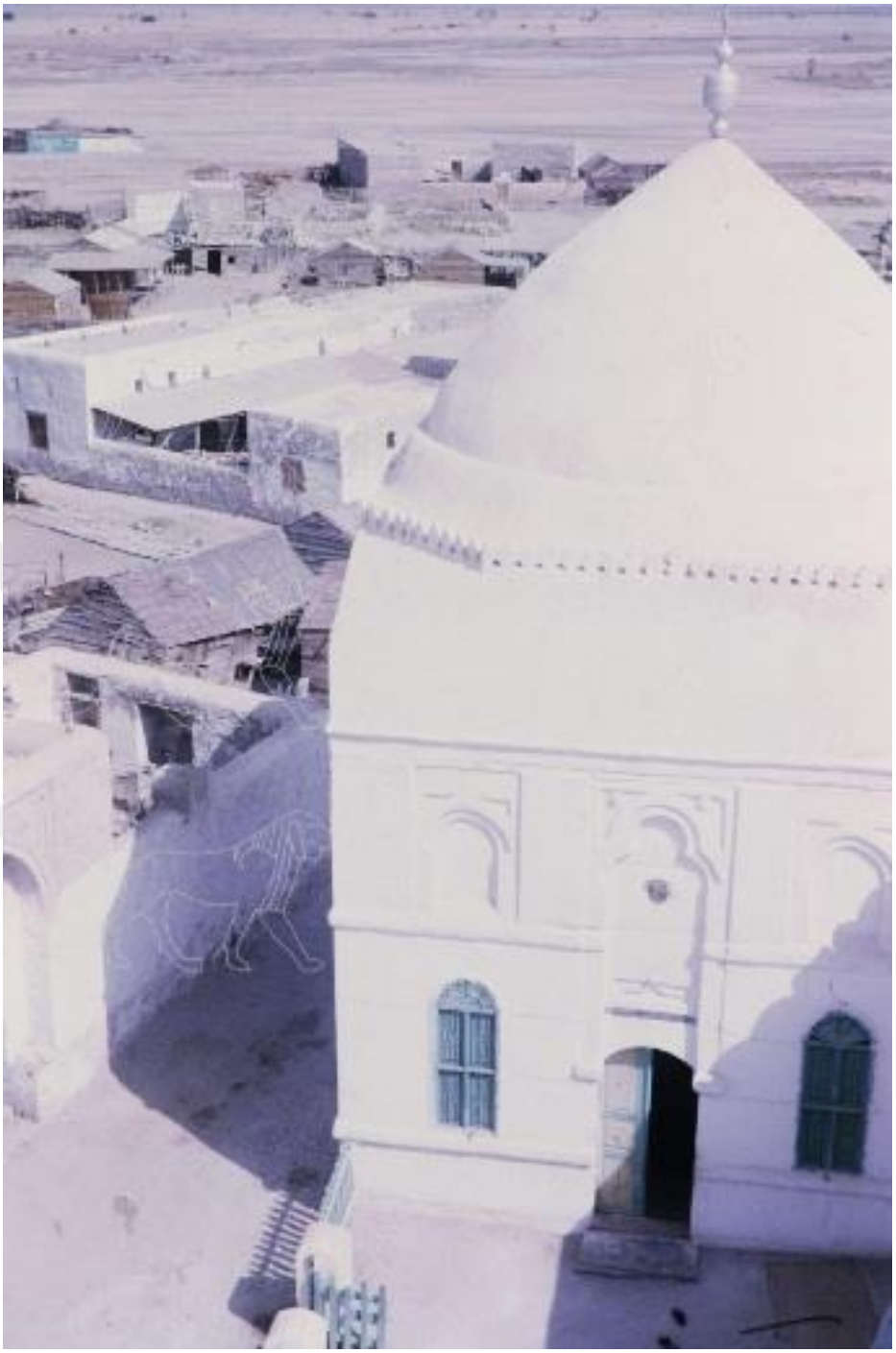
Çiz. 50c: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, süslemeler (Greenlaw, 1975: 70)

Fot. 70d: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, süslemeler (Hartum/TİKA)

Fot. 70e: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi süslemeler (Hartum/TİKA)

Fot. 70f: Tac el Sır Osman Mîrganî türbesi 1974.[744]

[744] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 06.05.2022.

Fot. 70g: Osman Mîrganî Türbesi, güney cephe

Fot. 70h: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, kuzey cephe

Fot. 70ı: Türbe, sanduka ve doğu yönde camiye açılan kapı

Fot. 70i: Türbe içerisinde yeşil boya ile de süsleme bölümleri ayrılmış çift kademeli tromplar

Fot. 70j: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi, iç mekan

Fot. 70k: Osman Mîrganî Türbesi, iç mekan

Fot. 70l: Türbe içerisinde bulunan zencerek bordürle çevrelenmiş muhtemelen zeytin yapraklarının işlendiği panonun ortasındaki rozet

Fot. 70m: Tac el-Sır Osman Mîrganî Türbesi üzerinde görülen panolardan birinin üzerindeki süsleme.

Fot. 70n: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler

Fot. 70o: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler

Fot. 70ö: Türbe içerisinde zencerek bordürlerle panolara ayrılmş çeşitli çizgi ve geometrik desenlerden oluşmuş alçı süslemeler

Fot. 70p: Türbenin güneyde bulunan ve aktif olarak kullanılan kapı

Fot. 70r-s: Türbe doğu kapısı içeriden ve dışarıdan görünüm

3.4. Zaviyeler

3.4.1. Meczup Zaviyesi

Yeri: Geyf'tedir

Çizim: 51a-51b

Fotoğraf: 71a-71e

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Greenlaw tarafından Magzubi[745] olarak adlandırılan Mağzub/Mağdub (مغضوب) kelimesi Arapça öfkelenmek kelimesinden gelmekte olup, kendisine azab edilmiş anlamındadır.[746] Meczub (مجذوب) ise genel olarak Allah aşkıyla aklı başından gitmiş anlamında kullanılmaktadır.[747] Büyük bir ihtimalle Greenlaw'ın Magzubi Zaviyesi olarak adlandırdığı tekke, Muhammed b. Kamerüddin Meczüb'un, 1829 yılında Sevakin'e gelerek kurduğu tekkedir.[748] Meczûb tekkesini kurduktan sonra çevresinde önemli sayıda derviş grubu oluşturmuştur. Muhammed Meczûb ve tarikat üyeleri Şazelî olduklarını söyledikleri halde Şeyh Meczûb'tan sonra tarikat "Meczûbiyye" olarak anılmaktadır.[749]

Meczûb 1829 yılı ocak ayında Sevakin'e gelerek tekkesini kurmuş; çevresinde önemli sayıda derviş grubu oluşturmuştur. Sevakin'de iki yıl kalıp

[745] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 63.

[746] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 754.

[747] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** 785.

[748] Albrecht Hofheınz, "Muhammed b. Kamerüddin Meczüb", **TDVİA**, c. XXVIII, İstanbul 2003, 284.

[749] Hofheınz, "Muhammed b. Kamerüddin Meczüb", 284. Sevakin'deki önemli tarikatlardan biri olan Hatmiyye tarikatından Muhammed Osman el-Mîrganî Hicaz'a gidip Ahmed b. İdrîs'e intisap eden Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb tarafından Kādiriyye ve Şazeliyye'nin bir kolu olarak kurulan Meczûbiyye tarikatıyla mücadelesi olmuştur. Yerinde, "Muhammed Osman Mîrganî", s. 155.

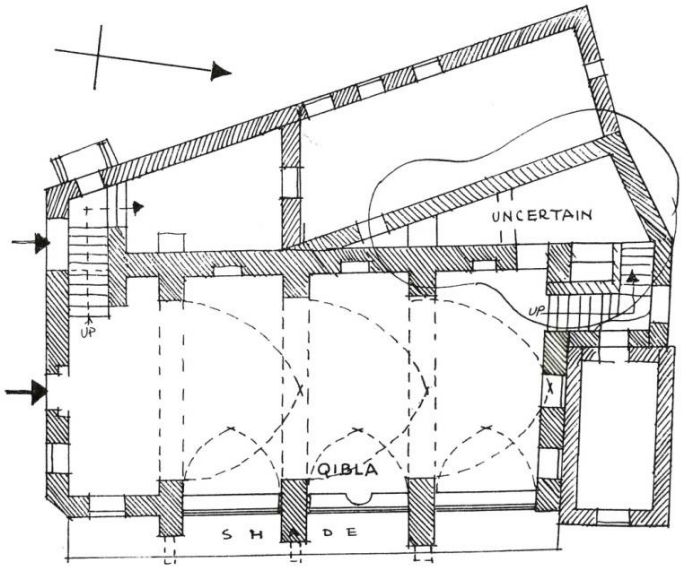
1831'de Damir'e[750] dönmek üzere yola çıkan Meczûb, Damir'e vardıktan kısa bir süre sonra 8 Temmuz 1831'de vefat etmiştir.[751] Zaviye'nin, Meczûb'un Sevakin'e geldiği 1829-1831 yılları arasında yapılmış olması ve sonrasında onarım görerek günümüze ulaşmış olması muhtemeldir.

Plan ve Mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizimine göre dikdörtgen planlı kısmen iki katlı yapıya güney cepheden giriş verilmiştir. Üst örtü birbiri ardına sıralı üç sivri kemer üzerine oturmaktadır. Doğu duvarında bir mihrap, batı duvarında kemerle ayrılmış bölümlerde ve kuzeyde dolap nişlerine yer verilmiştir. Kuzeyde ve batıda merdivenlerele çıkılan asıl mekana bir kapı ile bağlanmış iki katlı birimler bulunmaktadır (Çiz. 51a-51b).

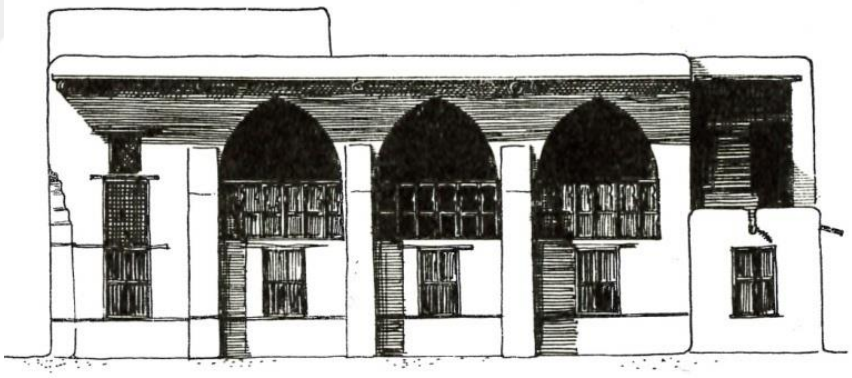
Yapılan incelemede içeriye girilememiştir. Güneyde bulunan giriş cephesinde altta yuvarlak kemerli kapı yanında dikdörtgen bir pencere onların üzerine simetrik yerleştirilmiş iki yuvarlak kemerli pencere ve onların da üzerinde, doğuda bulunanları alttakileriyle simetrik üç niş içerisinde kare şeklinde ahşap çıtalarla kapatılmış pencere açıklıkları bulunmaktadır (Fot. 71a, b). Doğu cephe dikey olarak dört bölüme ayrılmıştır. Ortada yukarısı pahlanmış üç payanda olup bu payandalar arasında altta belirli bir seviyeye kadar örülü duvar, üstte de büyük ölçülü üç tane sivri kemerli açıklığa yer verilmiş olup bu açıklıkların yarısı ahşapla kapatılmıştır (Çiz. 51b). Bugün bu sivri kemerli açıklıklar kapalı olup içerisine sağlı sollu ikişer pencere yerleştirilmiştir (Fot. 71b, c). Kireçtaşından yapılmış bina düz dam şeklinde örtülmüştür Dışardan alçı süsleme veya dişlerle hareketlendirilmiş herhangi bir mimari unsur görülmemektedir. Kuzey cephede asimetrik ölçüsüz yuvarlak kemerli iki dikdörtgen pencere çıtalarla kapatılmıştır (Fot. 71d-e). Yine kuzeydeki odanın batısında ve doğusunda birer pencere vardır. Dışarıdan görüldüğü kadarıyla güneybatıda yaklaşık kare planda iki katlı bir birim ve önünda açık avlusu olup batısı duvar boyunda kapatılmıştır. İki katlı birimin kuzey yönünde dikdörtgen bir penceresi onun üzerinde de tepe penceresi bulunmaktadır.

[750] Sudan'ın kuzeydoğusunda bir şehir. Çevrimiçi. 27.09.2022. https://www.britannica.com/place/Al-Damir

[751] Hofheınz, "Muhammed b. Kameruddin Meczüb", s. 284.

Çiz. 51a: Meczup Zaviyesi, plan (Greenlaw, 1995: 63)

Çiz. 51b: Meczup Zaviyesi kesiti, doğu cephe (Greenlaw, 1995: 63)

Fot. 71a: Meczup Zaviyesi, güney cephe

Fot. 71b: Meczup Zaviyesi, güney ve doğu cephe

Fot. 71c: Meczup zaviyesi doğu cephe

Fot. 71d: Meczup Zaviyesi kuzey cephe

Fot. 71e: Meczup Zaviyesi kuzey cephe

3.4.2. Musa Zaviyesi (El-Envar veya Eşikler Zaviyesi)

Yeri: Geyf'tedir

Çizim: 52a-52b

Fotoğraf: 72a-72k

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Zaviye, Geyf'te Hadendovaların İnsilab kabilesinin yaşadığı bölgede yapıldığı için o kabilenin bilinen ilk atası olarak kabul edilen Musa'nın ismi ile anılmaktadır. Seyyid Ali Mîrganî tarafından 1881-1882 yılında yaptırıldığı söylense de bununla ilgili kesin bir kayıt yoktur.[752]

Plan ve mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizimine göre dikdörtgen planlı zaviye ve ona bitişik yanyana dizili üç odalı mektep bulunmaktadır.[753] Kuzeybatıda dikdörtgen bir oda önünde abdest alma yeri ve teras bulunmaktadır (Çiz. 52a, 52b, 52c).

Zaviye ortada büyük, tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüş, yanlarda da ahşap ile düz örtülü iki mekanla genişletilmiştir. Kubbe, ayaklar ve duvarlarla oluşturulmuş kare bir alan üzerine oturmuş olup bu kare plan dışarıya yansıtılmıştır (Çiz. 52c) (Fot. 72e). Kare mekan dışarıda köşeleri pahlanılarak palmet şekilli dendanlarla sonuçlandırılmış ve kasnakvari bir kuşak ile kubbeye geçilmiştir. Kubbede dört yanda hafif derin tutulmuş kör nişler bulunmaktadır. Kubbenin tepesinde bulunan alemin hilal kısmı bugün yoktur. Dışarıdan en hareketli cephe doğu cephedir. Aynı zamanda mihrap cephesi de olan bu cephe üç payandayla desteklenmiştir. Bu payandaların cepheyi desteklemekten çok cepheye hareketlilik

[752] Sevakin'de yerel halk ile yapılan söyleşi kaynak alınarak yazılmıştır.

[753] Greenlaw, 68 numarayla gösterdiği zaviye de de bu bölüm mektep olarak kullanılmıştır. **The Coral Buildings of Suakin**, 63.

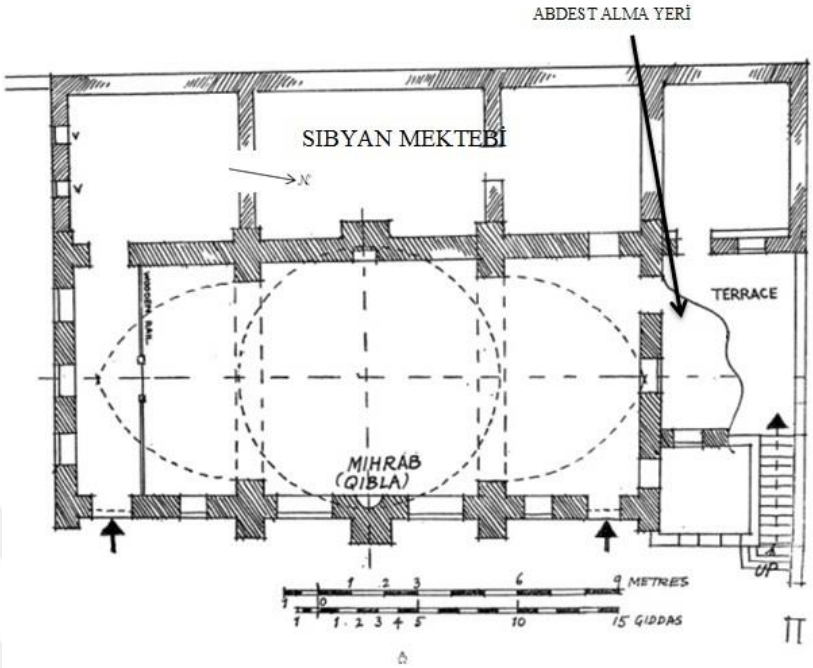
kazandırmak amacıyla yapılmış olması mümkündür.[754] Kubbeli mekanın doğu-batı cepheleri ile yan mekanların cepheleri nişler içerisinde, altta kapı onun üzerinde profilli (dlimli kemere sahip) pencere onun da üzerine mazgal tarzı ince dikdörtgen pencere açıklıklarıyla donatılmıştır (Çiz. 52c) (Fot. 72b, 72g, 72ı). Zaviyede orta seviyede bulunan pencereler profilli (dilimli) kemerlere sahiptirler (Çiz. 52b, 52c) (Fot. 72b, 72d). Kireçtaşından yapılmış beden duvarları sıvalıdır.

Kubbeli mekan ile yana doğru genişletilmiş düz örtülü mekanlar arasında sivri kemer vardır. Sonraki tarihlerde kemerlerin düşmemesi için altlarına kare şekilli ayaklar yerleştirilmiştir (Fot. 72f, 72g). Doğuda ortada mihrap, mihrabın iki yanında altta büyük üstte küçük olmak üzere ikişer pencere bulunmaktadır. Batıda mihrabın yerini dolap nişi almış üç dilimli kemerle çevrelenmiş yanlarda ise kademeli sivri kemerler çerisine profilli pencereler yerleştirilmiştir (Fot. 72i).

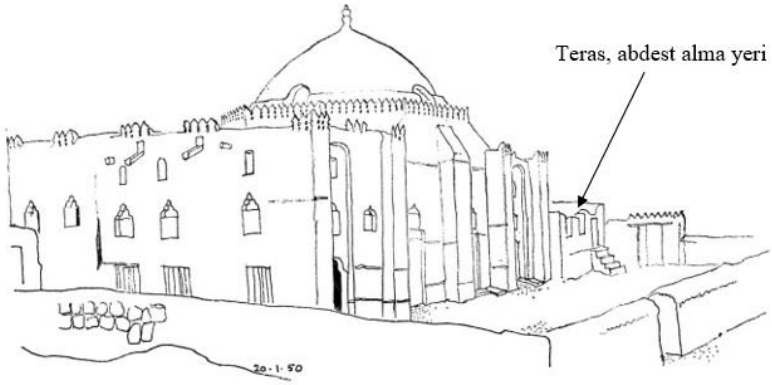
Sıbyan Mektebi, Greenlaw'ın planına göre zaviyenin batı duvarına bitişik olarak yapılmış olup yan yana sıralı üç odadan oluşmaktadır. Güneyde iki penceresi olup batı duvarı sağırdır. Güneydoğu köşede zaviyeye açılan bir kapısı bulunmaktadır (Çiz. 52a). Yerinde yapılan incelemede mektep ile zaviye arasında hem kubbeli bölüm hem de yan bölümlerde kapı ve pencere açıklıkları görülmüştür (Fot. 72i).

Süsleme: Dış cephede beden duvarlarının bitiminde çeşitli aralıklarla palmet şekilli dendanlara yer verilmiştir. Kapı kemerleri düz lentolu iken pencerelerde kullanılan profilli (dilimli) kemerlerle bir nevi cephe hareketlendirilmek istenmiştir (Çiz. 52c). İçeride tek süsleme unsuru kemer şekilleridir. Kapı açıklıkları üzerine yerleştirilmiş orta seviyedeki dilimli kemere sahip pencereler genelde ortada iki kademeli olarak yapılmış üç dilimli kemerler, yanlarda ise yine iki kademeli sivri kemerler içerisine yerleştirilmiştir. Kemer formlarında hep içe doğru bir kademelenme söz konusudur. Kemer köşeliklerinde de içe doğru bir girinti olup hem kemer köşeliklerinde hem de kilit noktalarında merkezden dışa doğru uzanan sekiz kollu geometrik motifler işlenmiştir (Fot. 81j).

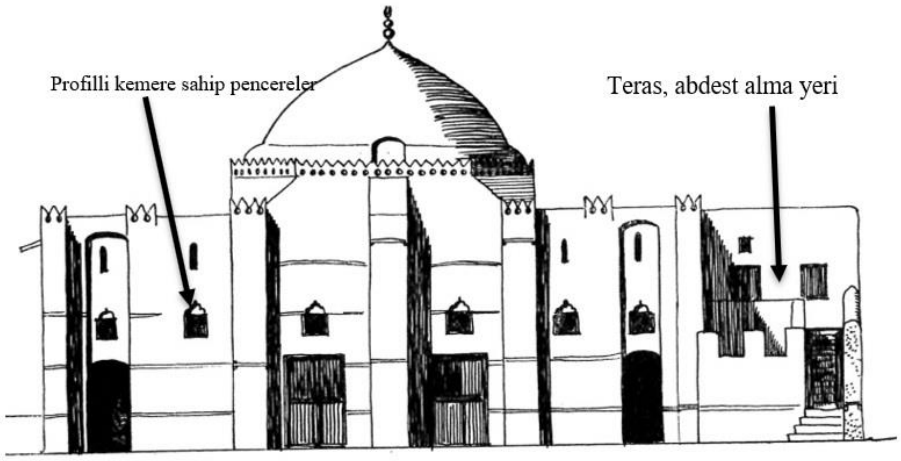
[754] Sevakin'de Şafi Camii, Hanefi Camii gibi yapılarda da uygulanmıştır.

Çiz. 52a: Musa Zaviyesi, plan (Greenlaw, 1995: 63)

Çiz. 52b: Musa Zaviyesi, güney ve doğu cephe kesit (Greenlaw, 1995: 63)

Çiz. 52c: Musa Zaviyesi, doğu cephe kesiti (Greenlaw, 1995: 63)

Fot. 72a: Musa Zaviyesi, doğu cephe[755]

[755] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. 24.06.2022.

Fot. 72b: Musa Zaviyesi, doğu cephe

Fot. 72c: Musa Zaviyesi, kuzey cephe

Fot. 72d: Musa Zaviyesi, güney cephe

Fot. 72e: Musa Zaviyesi, batı cephe ve sıbyan mektebi

Fot. 72f: Musa Zaviyesi, kubbeli iç mekan

Fot. 72g: Musa Zaviyesi, kubbe

Fot. 72h: Musa Zaviyesi, güneyde bulunan mekan ve kemerler

Fot. 72ı: Musa Zaviyesi, doğu duvarında bulunan mihrap, sağlı sollu yerleştirilmiş pencereler, tromplar ve tromplar arasındaki tromplarla simetri oluşturan kör nişler.

Fot. 72i: Sıbyan mektebiyle bitişik batı duvarı, dikdörtgen şekilli ayaklar

Fot. 72j: Musa Zaviyesi, sıbyan mektebiyle bitişik batı duvarı

Fot. 72k: Musa Zaviyesi, sıbyan mektebi

3.5. Türbeler

3.5.1. Şeyh Şazelî Ebu'l-feth Türbesi

Yeri: Geyf'tedir.

Çizim: 53a-53b

Fotoğraf: 73a-73o

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Türbe, Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth adına, Mehmed Nuri Bey[756] tarafından Mısır idarecilerinin yarattıkları nefreti gidermek için 1851-1856 yılları arasında yaptırılmıştır. Bu yeniden inşa olayından sonra bütün halk Padişaha dua etmiştir.[757]

Bu durumu Mehmed Nuri Bey şu şekilde ifade etmiştir:

"… ahalînin mürşid-i kamilleri ve şeyh-i tarîkatları Şeyh Şazelî Ebû'l-feth - kuddise sırruhû-nun Geyf karyesinde olan harabe türbesi celb-i kulûb için taraf-ı bahirü'ş-şeref-i hazret-i tacdarîden olmak üzere ta'mîrine bed' ve mübaşeret olunmuş olduğuna binaen müftî ve nakīb ve sair ulema ve bi'l-umûm ahalî makam-ı mezkûre çıkıp baş açık olarak zat-ı şevket-simat-ı hazret-i şehinşahîye ve bekā-yı eyyam-ı devlet-i ebedîye du'a-yı hayriyyeye kıyam ve çoluk ve çocuklar[ın] cümlesi amîn diyerek ubûdiyyet eylemiş oldukları ve veliyy-ni'met-i bi-minnetimiz sebeb-i izz ü iftiharımız padişahımız efendimiz hazretlerinin aleme şamil olan ma'delet-i seniyye-i şahaneleri bura ahalîsine tamamî-i neşr ve farîza-i zimmet ve uhde-i rıkkiyyet-i memlûkanem olan umûr-ı me'mûre-i bendeganemde can-siperane çalışarak rabıta-i mülkiyye ve tezayüd-i maliyyesine ez-dil ü can sa'y ve gayretde kusûr olunmayacağı

[756] Kaymakam Nurettin Paşa (1851-1856) dürüst ve ve dikkatli, yönetim kabiliyetine sahip Arapça bilen bir kaymakam olarak bilinmektedir. Nour, "Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti", s. 64.

[757] Nour, "Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti", s. 78.

ve abd-i memlûkleri Devlet-i Aliyye-i ebediyyenin bende ve bendezadesi bulunduğum cihetiyle saye-i seniyye-i hazret-i şahanede beyne'l-akran nail-i meram ve rütbe terfî'a ile be-kam olacağım arz u beyanıyla min gayrı haddin işbu layiha-i mufassala-i bendeganem arz u takdîmine mücaseret kılınmışdır".[758]

Mehmed Nuri Bey aynı zamanda Mecidi Camii'ni yeniden inşa ettiren kişidir (bkz. Mecidi Camii). Türbede Ebu'l-feth'ten başka ismi bilinmeyen iki kişiye ait kabir daha bulunmaktadır. 1885 tarihli haritada (Çiz. 53a)[759] türbenin olduğu yerde Şeyh Abdullah Camii şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Muhtemelen kubbesinden dolayı cami olarak kaydedilmiştir.

Türbede halk için muteber bir şahıs olan ve Hz. Peygamber'in amcasının soyundan gelen Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth'in yattığına ilişkin soyağacı bilgisi ile vefat tarihi olan 805/1402-1403 yılı türbede bulunan parçalara ayrılmış bir tahta üzerinde yazılıdır. Muhyiddin Ebu'l-feth'ten başka iki kabir ve iki tarih bulunmaktadır. Bunlardan biri 594/1197-1198 diğeri 1399/1978-1979'dur (Fot. 73a). Bu tarihler muhtemelen türbede medfun diğer iki kişinin vefat tarihlerini göstermektedir. Greenlaw da (1950'lerde görmüş)[760] Şeyh ile birlikte üç kabrin olduğunu göstermiştir. Türbe içerisinde iki taş kitabe bulunmaktadır. Birincisinin üzerinde Nebe suresi'nin 31-32 ayetleri olup kısmen kırılmıştır (Fot. 73b). Diğer kitabe üzerinde ise besmeleden sonraki ilk iki satırda Nisa suresinin 100. ayeti olup diğer yerler okunamamıştır (Fot. 73c).

[758] BOA. İ. MVL., 248/9079, 1-4.

[759] https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

[760] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 69.

Çiz. 53a: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, "Şeyh Abdallah" yazılı.

Fot. 73a: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth 'in türbesinde üzerine şecere yazılı kırılmış ahşap pano

Ahşap pano üzerindeki yazı şu şekildedir

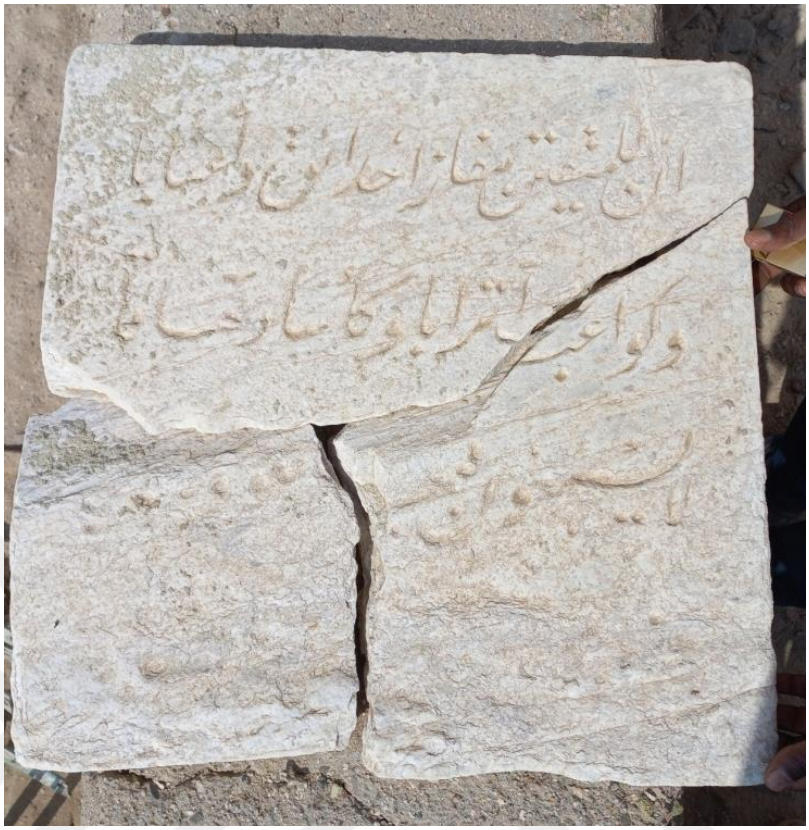
١٣٩٩
٨٠٥
٥٩٤ هـ
بسم الله الرحمن الرحيم
اللهم انفعنا ببركته يا رحيم يا رحمن المتوفى سنة ٨٠٥ هـ الشيخ محي الدين أبو الفتح المدفون بجانب جزيرة سواكن الجزيرة المشهورة ببر العجم بن الشيخ علي بن عم القرشي الأموي الصوفي الشاذلي اليمني بن إبراهيم ...الصالح جمال الدين محمد داسين بن محمد ...وهو أول من أسند نسبه إلى عدنان ...بن ...بن أبي بكر بن زكريا ابن خالد بن عبد العزيز بن عبد الله ...علي بن أحمد بن شكر ابن كذام بن خالد بن محي الدين عبد بنسب سيد المرسلين محمد بن عبد الله ... أمية بن عبد شمس بن عبد ...بن خالد بن آسيد بن كرزان أمير بن بن عبد المطلب بن هاشم بن مناف صلى الله عليه وسلم

1299/1881-1882
805/1402-1403
594-1197/1198

Bismillahirrahmanirahim

Ey Allah'ım, ey Rahim, ey Rahman, hicretin 805 yılında vefat eden, hidayetiyle ün salmış Sevakin adasının yanına defnedilen Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth, bizi nimetlerinden faydalandır. Al-Ajam bin Şeyh Ali bin Amma el-Kureyşi, Emevi Sufi Şazeli el-Yemani bin İbrahim bin Ebi Bekr ... bin ... ve soyunu Adnan'a bağlayan ilk kişi ... el-Salih Camal el-Din Muhammed Dasin bin Muhammed … Ali bin Ahmed bin Şükr bin Kezam bin Halid bin Muhyid-Din Abd… bin Zakeriya bin Halid bin Abdülaziz bin Abdullah bin Halid bin Esed bin Kerzan Emir bin… Ümeyye bin Abd Şems bin Abd… Seyyid elçilerinin soyundan Muhammed bin Abdullah bin Abdul Muttalib bin Haşim bin Manaf, Allah ondan razı olsun ve ona huzur versin.(s.a.v).[761]

[761] Metni Türkçe'ye çeviren saygıdeğer Ahmet Alperenler Beyefendi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fot. 73b: Nebe Suresi’nin 31 ve 32. ayetleri okunmakta olup kalan kısmı silinmiştir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

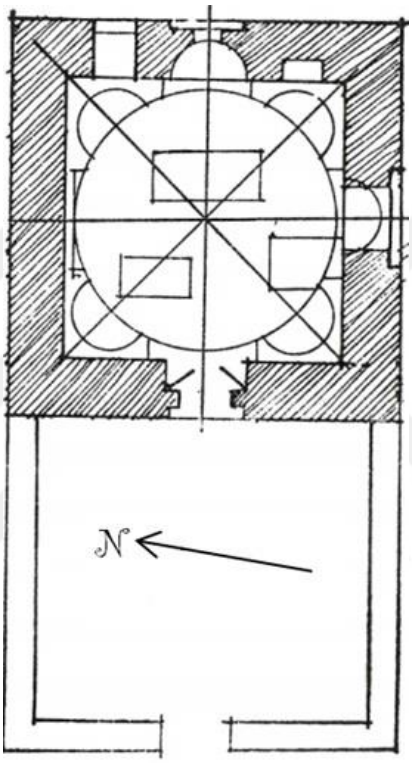
ان المتقين مفازا احدائق و اعنابا و كواعبَ اترابا

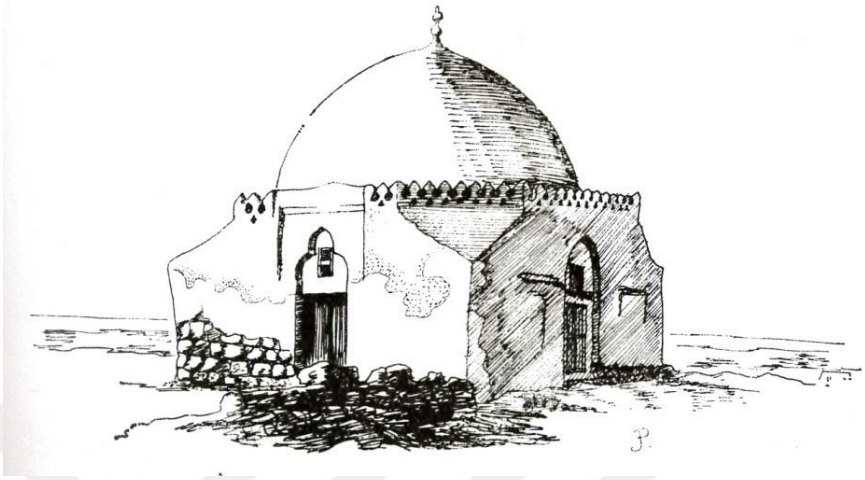
Fot. 73c: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi içerisinde bulunan ve tamamı okunamayan kitabe

Plan ve Mimari Özellikler: Türbe geniş bir mezarlık alanda, kare planlı ve kubbeli yapılmış, geçiş öğeleri olarak tromp kullanılmıştır. Trompların arasında, tromplarla simetri oluşturacak kör nişlere yer verilmiştir. Kubbe kasnaksız olup dışarıdan üst seviyede beden duvarları köşelerde pahlanmış ve palmet versiyonu dişlerle sonlandırılmıştır (Fot. 73g, h). Basit bir avludan girilen sade giriş kapısının üzerinde üç dilimli kemer vardır (Fot. 73e). Arka cephe duvarında üst kısımda üç kör nişten ortadaki üç dilimli kemerlidir. Alt kısımda dikdörtgen şekilli bir pencere bulunmaktadır (Fot. 73h). Yan duvarların biri sağır olup diğerinde kör niş vardır

(Çiz. 53b). Kireç taşından yapılan türbe son yıllarda betonla sıvanmıştır. Mevcut halde içeride herhangi bir süsleme olmayıp yeşil boyalı durumdadır. Son zamanlarda yeşil sekiz kollu yıldızlar serpiştirilmiş ve tamamı okunamayan Arapça bir ibare yazılmıştır (Fot. 73ı, j). Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth 'e ait sanduka son zamanlarda onarım geçirmiş, ahşap korkulukla çevrelenmiştir. Diğer kabirler harap vaziyettedir.

Çiz. 53b: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi (Greenlaw, 1995: 69)

Çiz. 53c: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi (Greenlaw, 1995: 69)

Fot. 73d: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, batı cephesi[762]

[762] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23.06.2022.

Fot. 73e: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, batı cephe

Fot. 73f Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, kuzey cephe

Fot. 73g: Güney cephe

Fot. 73h: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, doğu cephe

Fot. 73ı: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, sanduka, tromplar ve kasnak.

Fot. 73i: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, içeriden doğu cephe

Fot. 73j: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, kubbe detayı

Fot. 73k: Türbe içerisinde bulunan harap kabirlerden biri

Fot. 73l: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, sanduka

Fot. 73m: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi, mezarlık alanında görülen ve nuhtemel türbeye ait ahşap parçalar.

Fot. 73n Şeyh Garib'in kabri[763]

Fot. 73o: Şeyh Muhyiddin Ebu'l-feth Türbesi ve mazarlık alan

[763] 1974 Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. 15.08.2022.

3.6. Evler

3.6.1. Geniş ve Büyük Türk Evleri

3.6.1.1. Hurşid Efendi'nin Evi

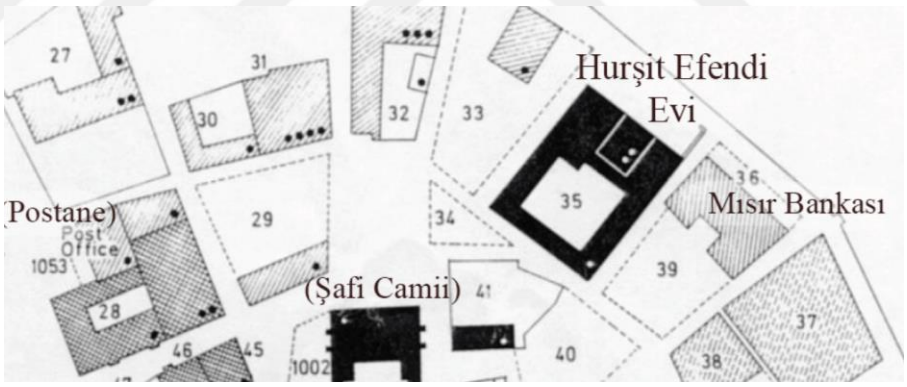
Yeri: Sevakin adasının kuzeydoğusunda bulunmaktadır

Çizim: 54a-54h

Fotoğraf: 74a-74r

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre Osmanlı döneminde hidivlerden önce yapılmıştır. Haritada 35 numara ile göstermiştir (Çiz. 54a).

Çiz. 54a: Hurşid Efendi Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Sevakin'de, Hurşid Efendi tarafından yaptırıldığı ifade edilen binanın[764] küçücük ada üzerinde geniş bir alanda yapılmış olması ve genel üslûbu, erken tarihli bir ev olduğuna referans vermektedir.[765] Sevakin üzerinde araştırma yapan Mallinson ve arkadaşları da XVI. yüzyılı muhtemel görmektedirler.[766] Bloss'a göre birçok defa

[764] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 26.

[765] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 26.

[766] Mallinson, vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 477.

onarım gören binanın ana yapısı 1770'lerde Türkler tarafından inşa edildiği gibidir.[767] Bir ihtimal XVI. yüzyılda yapılmış, 1770'lerde ise bugünkü şekliyle yeniden inşa edilmiştir.

Hurşid Efendi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte kaynaklarda bu evi yaptırabilecek iki tane Hurşid ismi geçmektedir. Birincisinde Mallinson, XIX. yüzyılın ortalarında ünlü tüccar olan Hurşid Bey ile evi ilişkilendirmiştir.[768] İkincisi ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından görevlendirilmiş, Sudan'da Türk Dönemi içerisinde en uzun süre görev yapan Hurşid Paşa (1826-1838)'dır.[769] Kesin bir bulgu olmamakla birlikte Hurşid Paşa'nın da bir bağlantısının olması muhtemeldir. Her durumda XIX. yüzyılda ev Hurşid Efendi Evi olarak adlandırılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Bugün moloz yığınlarından ibaret olan binanın, çekilen fotoğraflara, çizilen planlara ve verilen bilgilere göre diğer binalara nazaran daha büyük olduğu anlaşılmaktadır (Çiz. 54a).[770] Doğu-batı doğrultulu, tek

[767] Bloss, "The Story of Suakin", 294.

[768] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts", Çevrimiçi 13 Mart 2020. https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition

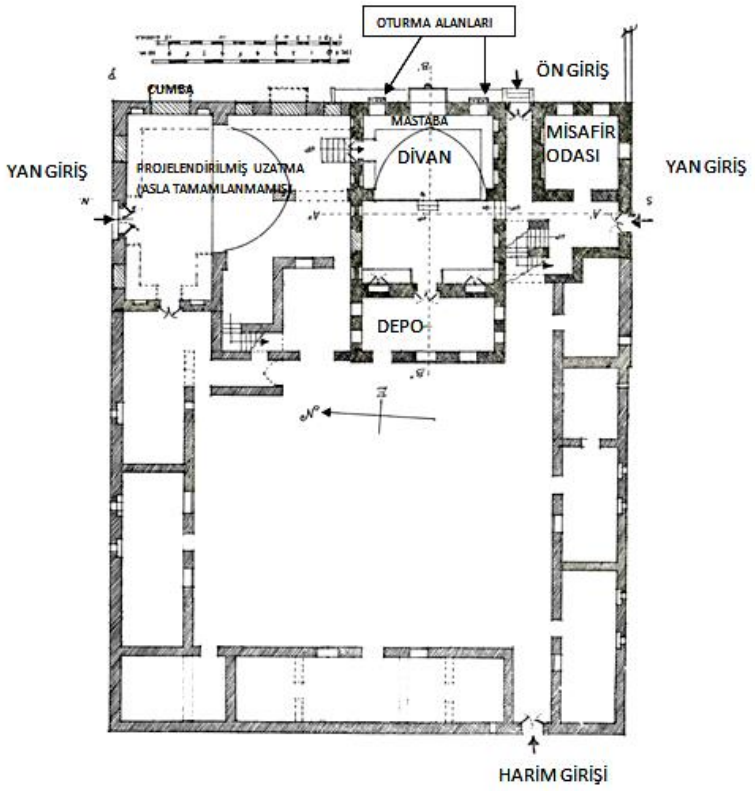
[769] Sevakin'de bulunup bulunmadığıyla ilgili bilgi tespit edilememiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından Sudan'da görevlendirilmiştir ve hükümdar olarak adlandırılan ilk kişidir. Bkz. Ahmet Kavas, "Sudan", **TDVİA**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 462. Sudan'da, Osmanlı döneminde, Mısır idare sisteminde olduğu gibi, ülke müdürlüklere, müdürlükler kaşifliklere, kaşiflikler şeyhü'l meşayihliklere ayrılmıştır. Köy idaresiyle şeyh ilgilenirken 11 köy ile şeyhü'l meşayih ilgilenmiştir. Hurşid Paşa döneminde valilere "hükümdar" ünvanı verilmiş, Hidiv Mehmed Said döneminde (1879-1892) "müdir-i umumi" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Yol, **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali,** s. 66. Hurşid Paşa'ya 1834'te "Bey" ünvanı verilmiş Sennar, Kordofan, Berber ve Dongola'nın başına genel vali olarak atanmıştır. Yol, **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali**, s. 46. Sudan'da düzeni sağlayan Hurşid Paşa, Sinnar'ın yeniden yerleşme sorununu ele alıp başarıyla çözerek büyük saygınlık kazanmış ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Yasıt, "Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)", 49. Hasan Mekkî - Muhammed Ahmed, "Hartum", **TDVİA** c. XVI, İstanbul 1997, s. 253.

[770] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22-27; L.M.V. Smith vd "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence For the Trade of Sevakin, Sudan", In D.A. Agius vd., (2012), 173; Mallinsonvd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 475-479.

katlı, açık avlunun etrafında sıralanmış odaları olup doğuda, diğer odalara nazaran yüksek tutulmuş divanı bulunmaktadır. Güney ve batıda bulunan açıklıklar harim girişi iken kuzeyde ve doğuda görülen kapılar erkekler ve yabancı misafirler için ayrılmıştır. Doğu yönünde bulunan kapıdan girilen koridordan sağda bulunan harime, avluya ve divana, kuzeyde bulunan kapıdan ise geniş ve büyük bir odaya sonra diğer birimlere giriş sağlanmıştır. Greenlaw'ın çizdiği plana göre kuzey kapıdan girilen alanın inşa süreci bitmemiştir. Bu odanın güney duvarı olmayıp bunun yerine kemerli bir açıklıktan girişteki odadan daha büyük bir alana girilmektedir. Burada sedirler ile doğuda iki revşen, tagah[771] ya da pencere açıklığı izi olup bunların sonradan kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hurşid Efendi Evi'ni süslemeleriyle diğer evlerden farklı kılan divanı Greenlaw'ın kayıtlarına göre, yaklaşık 6 m^2 genişlikte 4-5 m yüksekliktedir ve ortada büyük bir sivri kemer, doğuda ise büyük ve derin bir revşeni vardır. Orta alanı revşen ile aynı seviyede olan divanın yarısının zemini yerden 60 cm yüksektir ve diğer yarısından ahşap bir kemerle ayrılmıştır (Çiz. 54b, c) (Fot. 74a, b, c, d, e, f). Üstte kalan yarısı tamamen halı kaplanmıştır ve üç tarafında sedir bulunmaktadır. Odanın alt yarısında ayrıca bir tarafta makat[772] konmuştur. Binanın içerisinde bir sarnıç[773] ve hamam da bulunmaktadır.[774]

[771] Tagah: Duvardan çıkıntı yapmayan sürgülü panellerden oluşturulmuş ve çoğunlukla kemerli veya dikdörtgen duvar açıklıklarına yerleştirilmiş ahşap pencere versiyonlarına verilen addır. Genellikle eşit derecede ince ahşap işçiliğine sahiptirler. Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate,** 64; Ayad K. Almaimani and Nawari O. Nawari, "BIM-Driven Components Library for Islamic Facilities (BIM-IF)", **Almaimaniand Nawari Visualization in Engineering,** 5/6 (2017), 6.

[772] Greenlaw, **maga'ad** şeklinde yazarak oturulacak yer (kerevet) manasında tanımlamıştır. **The Coral Buildings of Suakin,** 19. Bu kullanım Anadolu'da da makad şeklindedir. Ayverdi'ye göre; (1) Oturulacak yer (2) Oturmak için kullanılan, minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü demektir. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** Kubbealtı Lugatı, İstanbul 2010, 763. Makad örtünün yanısıra yastık anlamında da kullanılmaktadır. Gözde Balcı, **Karadeniz Bölgesi'ndeki Geleneksel Türk Evleri'nde Ocak Yanı Lambalıkların Analizi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 27. Özyalvaç'a göre mak'ad; yerden yaklaşık bir ayak yüksekliğindeki oturma elemanı, küçük sedir anlamındadır. Şükriye Pınar Özyalvaç, **İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl),** Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Doktora Tezi, İstanbul

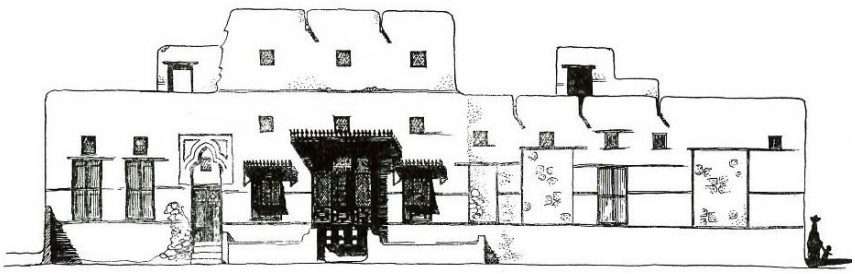

Çiz. 54b: Hurşid Efendi Evi'nin planı (Greenlaw, 1995: 27)

2015, s. 263. Al-Lyaly'ın tanımlamasına göre mak'ad; Cidde'de, zemin katta ve giriş holünün yanında bulunan erkek oturma odasıdır. Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate,** 263. Mısır'da ise yaz aylarında erkeklerin oturma alanı olarak kullandıkları alan olan maq'ad, üç tarafı duvarla çevrili, genelde kuzey tarafı avluya doğru açık ve kemerle süslü, üstü kapalı balkon ya da salondur. Esra Abdelhamid Hosny, Deniz Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life**, 4/2 (2019), 214. Reem Abdelkader, Jin-Ho Park, "The Evolving Transformation of Mashrabiya as a Traditional Middle Eastern Architecture Element", **International Journal of Civil & Environmental Engineering IJCEE-IJENS**, *17* (2017), 248.

[773] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[774] Smith vd., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence For the Trade of Sevakin, Sudan", 173.

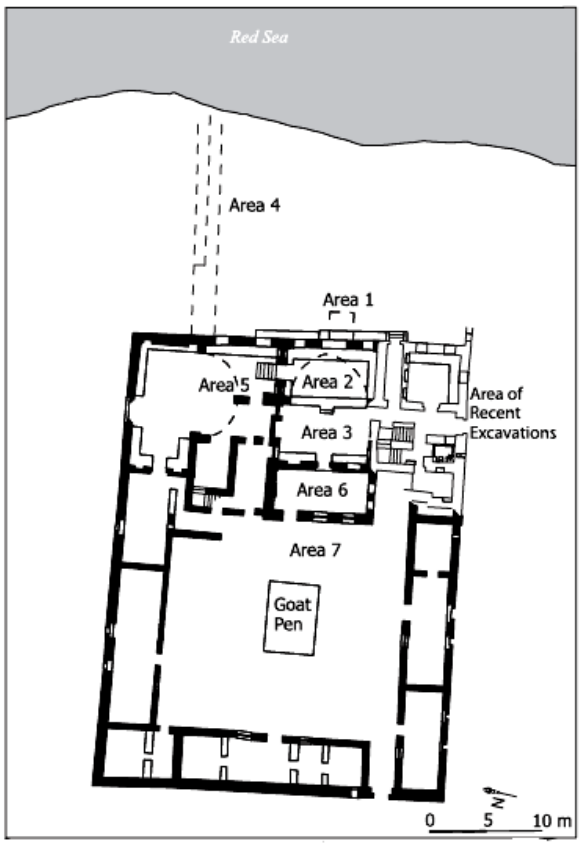
Çiz. 54c: Doğu cephe (Greenlaw,1995: 27)

Fot. 74a: Hurşid Efendi Evi üstten görünüm (BİMTAŞ)

Mallinson ve arkadaşları Hurşid Efendi Evi'nde 7 farklı alanda kazı gerçekleştirmişlerdir (Çiz. 54d). Yapılan kazı sonucunda ortaya çıkan plan ile Greenlaw'ın çizmiş olduğu plan büyük oranda benzerlik göstermektedir (Çiz. 54b). Merdiven boşluğunun karşısında bir hamam, çökmüş bir tuvalet, taşla döşenmiş lağım çukuru, su kabı için yükseltilmiş bir stand tespit edilmiştir. Malzemelerin çoğununun tuz ve rüzgar tarafından çürütülmüş olduğu anlaşılmıştır. Kazılan 1. alanda bulunan revşendan parçaların üzerine birikmiş olan kum onu çürümeye karşı korumuştur. Kalan ahşap parçalardan, yerel ağaçlarla birlikte Java'dan ithal edilen tik ağacının da kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Binadan kıyıya uzanan 4. alanda

5 katman tespit edilmiş, bunlardan 1, 3 ve 5. katman gri veya kahverengi kumdan oluşurken 2. katmanda yanmış malzemeden oluşan siyah bir tabaka olduğu anlaşılmıştır. Üstte iki tabakada demir ve bakır alaşımlı nesne parçaları ile seramik ve çini parçaları ortaya çıkarılmış, 2. katmanda kıyı şeridine uzanan Arnavut kaldırımlı taş yüzey tespit edilmiştir. Bu kaldırım denize yaklaştıkça, birdenbire çok daha büyük taşlara ve ardından çift sıra büyük kesme bloklara dönüşmüş olması bu kalıntıların bilinmeyen daha eski bir yapıya ait olabileceğine işaret etmiştir.[775] Yukarıda da ifade edildiği üzere bu büyük taşların Osmanlı'nın ilk inşasıyla ilişkili olmuş olması ikinci ve makalemize konu olan halinin ise 1770'lerde inşa edilen yapı olması muhtemeldir.

Çiz. 54d: Hurşid Efendi Evi'nde yapılan kazı alanları (Mallinson vd., 2002: 475)

[775] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 478-479.

Fot. 74b: Hurşid Efendi Evi güneybatıdan görünüm (BİMTAŞ)

Fot. 74c: Üstten görünüm, kuzey cephe ve kuzeydoğuda bulunan kapı (Greenlaw arşivi)

Fot. 74d: Hurşid Efendi Evi, yıkılan kalıntılar arasında divan kemerinin görünümü (BİMTAŞ)

Fot. 74e: Hurşid Efendi Evi, doğu cephe[776]

[776] Kızıldeniz'de eski bir Osmanlı toprağı: Sevakin Adası. Çevrimiçi: 17 Haziran 2022. https://www.yenisafak.com/dunya/kizildenizde-eski-bir-osmanli-topragi-sevakin-adasi-2939870

Fot. 74f: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri[777]

Fot. 74g: Hurşid Efendi Evi, divan[778]

[777] 1974 Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

[778] 1974 Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

Hurşid Efendi Evi'ni dikkat çekici kılan özellikleri ahşap elemanlar ve alçı süslemeleridir. Bu özellikler hem Sevakin'i hem de Kızıldeniz şehirlerini ortak bir payda da buluşturmada önem arzettiği için maddeler şeklinde incelenecektir.

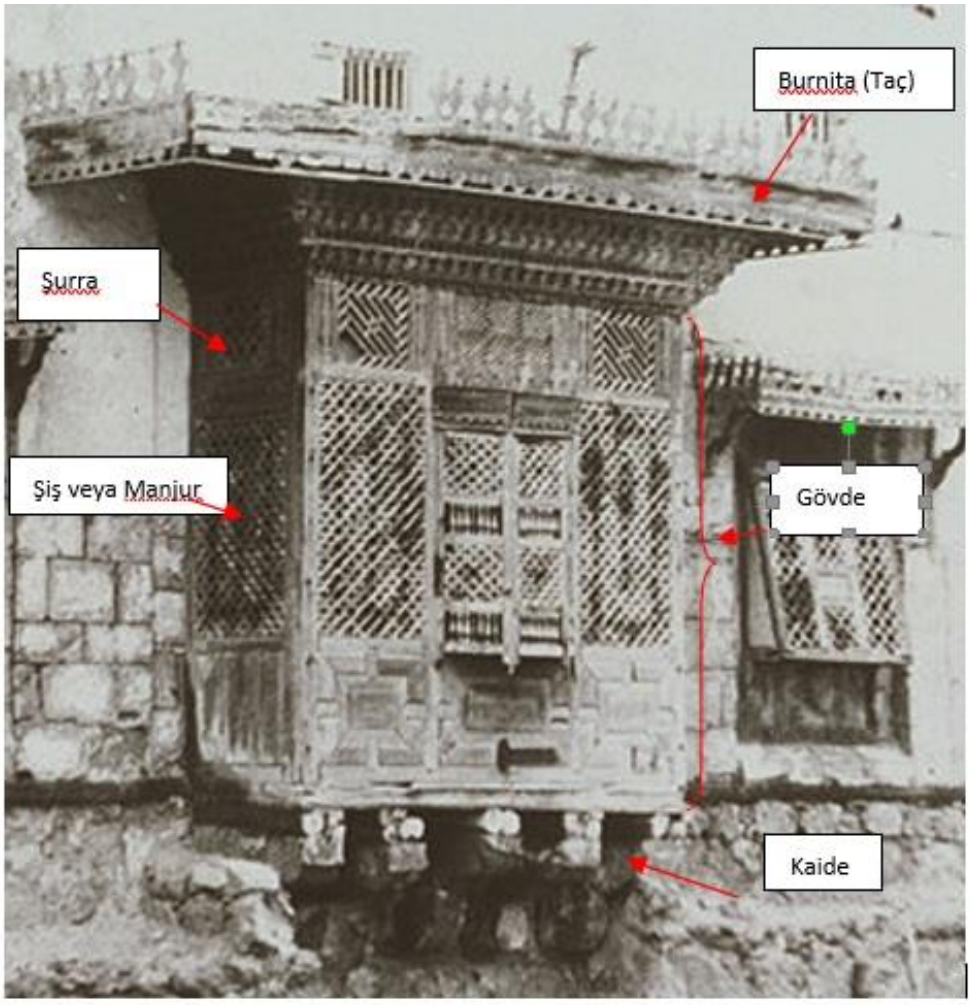
Ahşap İşleri

a. Revşenler

Çizimlerde ve fotoğraflarda görüldüğü üzere Hurşid Efendi Evi'nde bulunan büyük revşen numune örneklerden biridir (Çiz. 54c) (Fot. 74h).

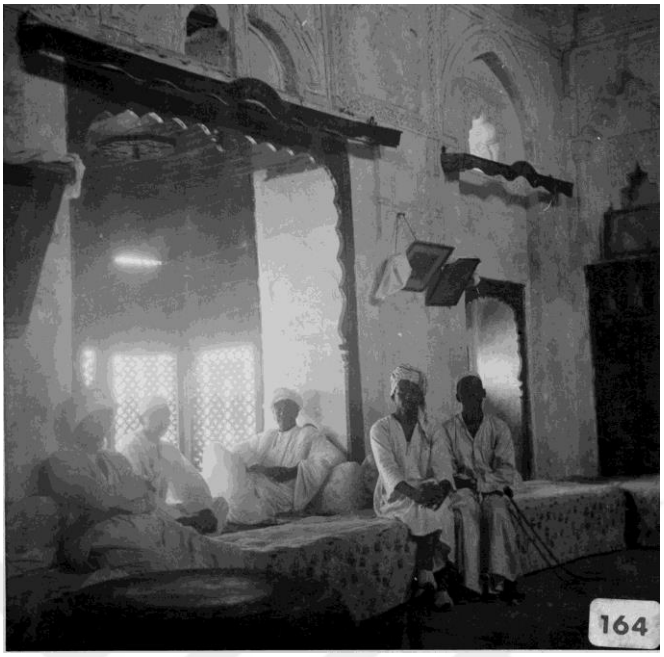
Genel olarak başlık, gövde ve kaideden oluşan revşenin, sırasıyla tepe kısmında burnita (Burneitah. Saçak ve üzerine dekor amaçlı yerleştirilmiş tepelik) ve korniş, gövde kısmında şurra (şiş veya manjurun üzerindeki küçük pencere) ve manjur[779] ve yatay ve dikey olarak yerleştirilmiş paneller bulunmaktadır (Fot. 74h).

[779] Manjur: Revşen veya müşrefiyenin üst kısmında bulunan ahşap kafes. A. Baik - J. Boehm, "Hijazı Architectural Object Library (Haol)", **The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences,** XLII-2/W3 (2017), 30.

Fot. 74h: Hurşid Efendi Evi'nin doğusunda aynı zamanda denize bakan cephesinde bulunan revşen ve bölümleri (Kate Ashley arşivi).[780]

[780] Revşen düzenlemesinde, Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 107; F. Al-Murahhem, "The Mechanism of the Rawāshīn: The Case Study of Makkah", **WIT Transactions on Ecology and the Environment**, 128 (2010), 563; Al-Ban, Architecture And Cultural Identity in the Traditional Homes of Jeddah, 157; Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of The Interaction Between Climate,** 63'ten faydalanılmıştır.

Fot. 74ı: Hurşid Efendi Evi'nin içi ve revşenin görünümü (Greenlaw arşivi)

Kapılar

Greenlaw'ın çizimine göre Hurşid Efendi Evi'ne dört yönden de giriş sağlanmaktadır. Ancak bunlardan en gösterişlisi olan kuzeydoğuda bulunan kapıdır (Fot. 74c). Kapı içe doğru iki kademe girinti yapmıştır. Sivri kemerli bir girintinin kemer çevresini dikdörtgen bir çerçeve oluşturacak şekilde zencrek motifler çevrelemiş köşeliklerde dışa çıkıntı yapan küçük rozetlere yer verilmiştir. Kapı açıklığının üzerinde kitabelik kısmı zencerek motifle çevrelenmiş ancak içerisindeki sıva döküldüğü için burada bir kitabe veya bir desenin olup olmadığına ilişkin bir kanıya varılamamıştır.

Hurşid Efendi'ye 1865'te güzel bir Türk kapısı olarak verildiği bilgisi bulunmaktadır.[781] Diğer kapılar muhtemelen özellikli olmadığı için kaynaklarda işlenmemiştir. Kapı günümüzde mevcut değildir. Greenlaw çizimin altına XIX. yüzyıl şeklinde not düşmüştür.

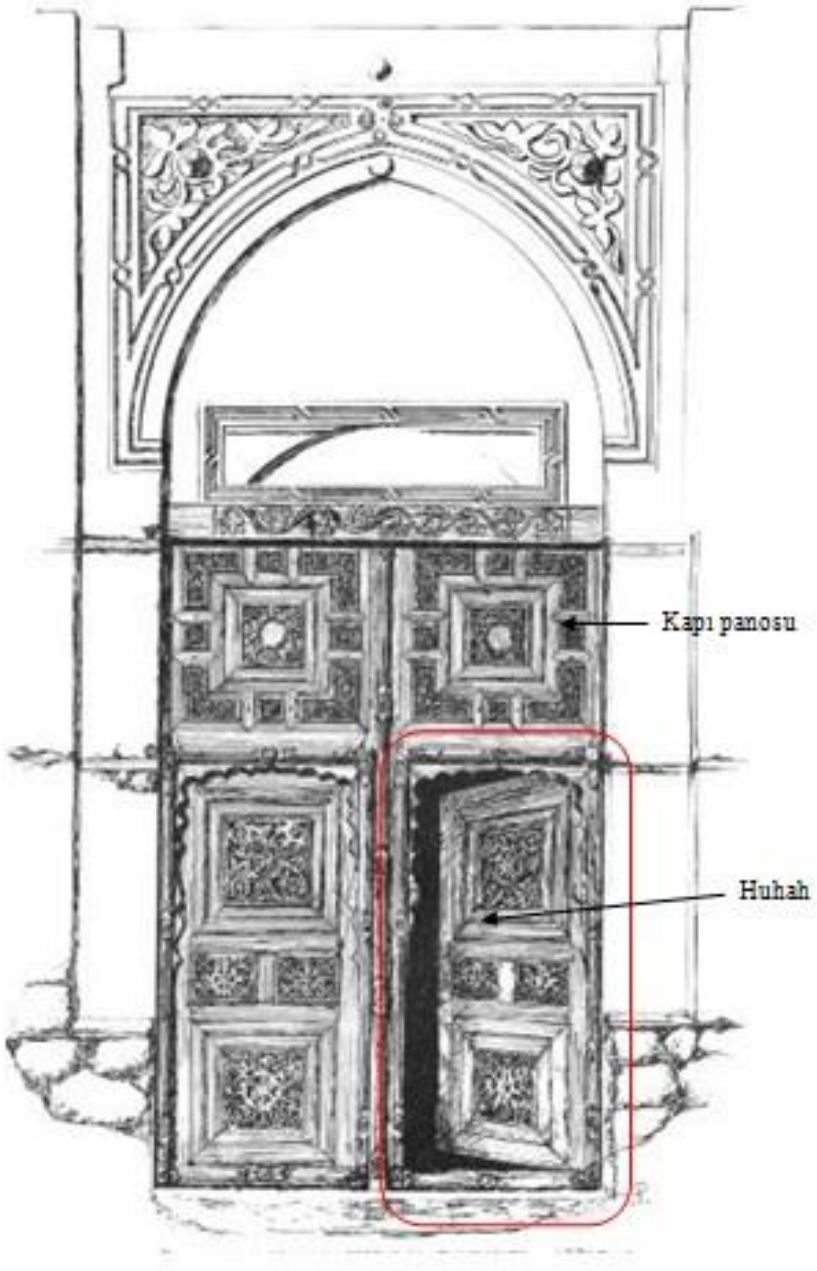
[781] Bloss, "The Story of Suakin", 294.

Kalınlık ölçüsü bilinmeyen kapının çift yüzlü olduğu tahmin edilmektedir. Sağ kanadında Huhah[782] denilen daha küçük olan giriş açıklığının etrafı kemer şeklindeki bir pervazla çevrilmiştir. Çizim (Çiz. 54e) ve fotoğrafa (Fot. 74i) göre, ahşap ana kapı birbirine simetrik iki kanatlı olup üzerinde üç büyük göbek bulunmaktadır. Üstteki göbek, içeriye açılan kapıya dahil olmayıp alttaki göbekler dilimli süslemeyle üst göbekten ayrılmış ve bu göbeklerin arası iki küçük eş panoya bölünmüştür. Herbir göbek yatay ve dikey tahtaların yerleştirilmesiyle oluşturulmuş kare şeklindedir. Kanatlara sadece bitkisel motifler işlenmiş, hem boş olan dikdörtgen kitabe tablası hem de onu çevreleyen sivri kemerin köşelikleri zencerek motifle çevrelenmiş ve kapı köşelikleri bitkisel motiflerle ve kabaralarla süslenmiştir.

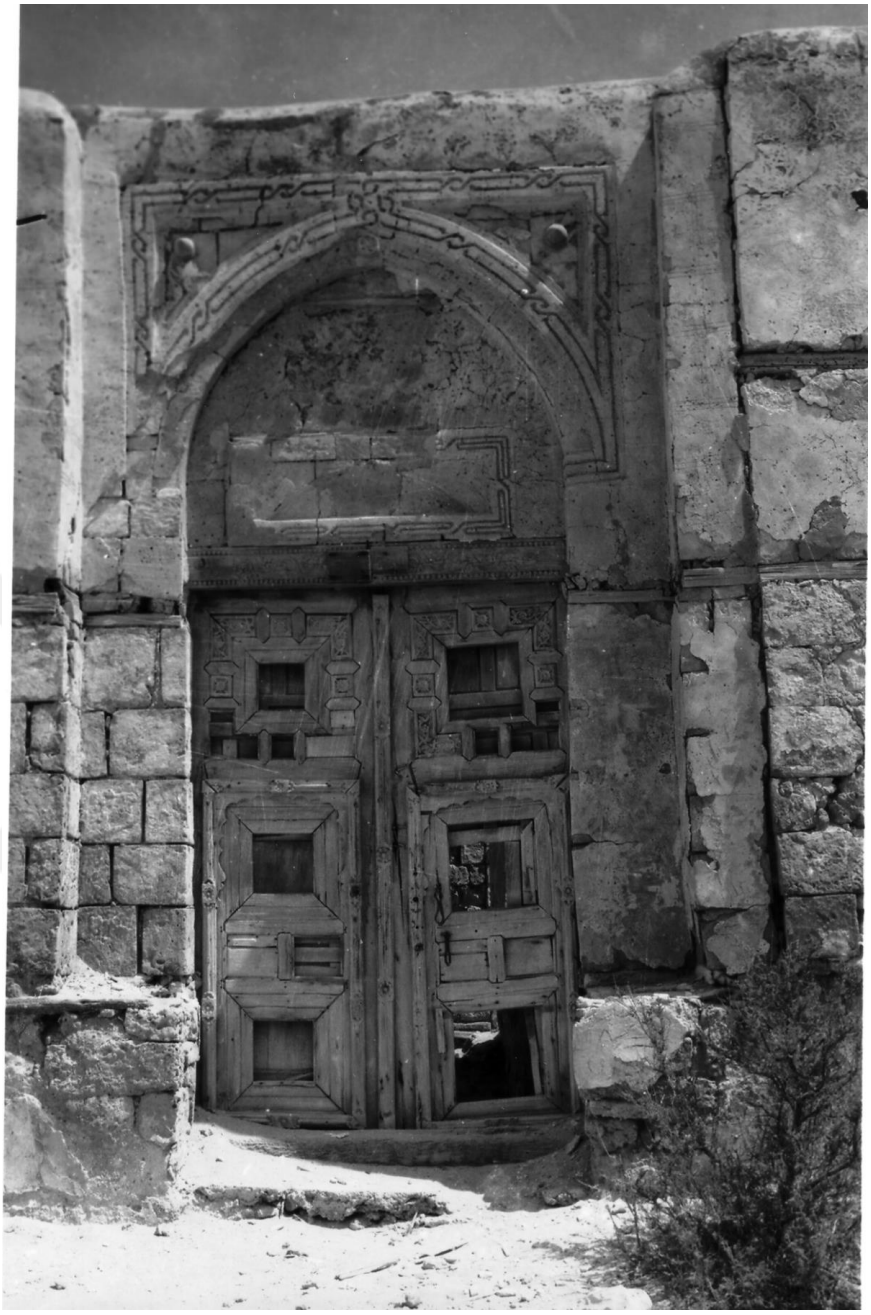
Genellikle ön kapılarda olduğu gibi bu kapı da ayrıntılı geometrik desenlerle süslenmiştir ve dövme demirden halka tokmaklara sahiptir.[783]

[782] İnşaat yapım ve teknikleri bakımından Sevakin ve Cidde aynı özellikler gösterdiği için, kapının Cidde'deki adlandırılma şekli olan Huhah (khūkhah) yazımı tercih edilmiştir. Bkz. Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of The Interaction Between Climate,** 58.

[783] Hurşid Efendi Evi'nin kapısı, Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of The Interaction Between Climate**, 58' de bulunan bilgiler ile kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

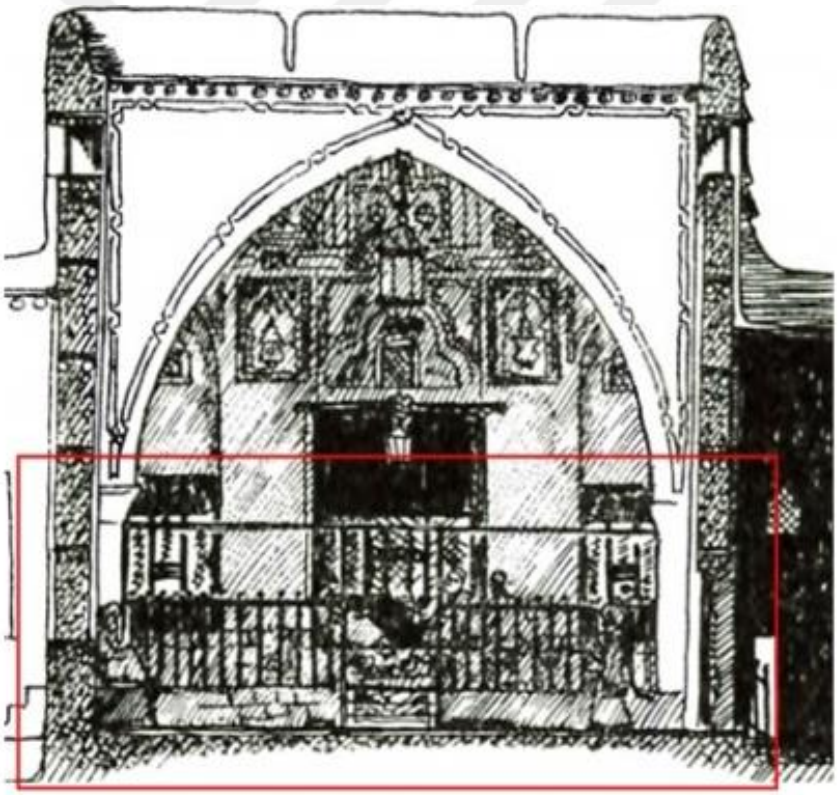
Çiz. 54e: Hurşid Efendi Evi'nin kuzeydoğusunda bulunan giriş kapısı (Greenlaw, 1995: 115)

Fot. 74i: Hurşid Efendi Evi'nin kuzeydoğusunda bulunan giriş kapısı (Edward S.- Durham arşivi)

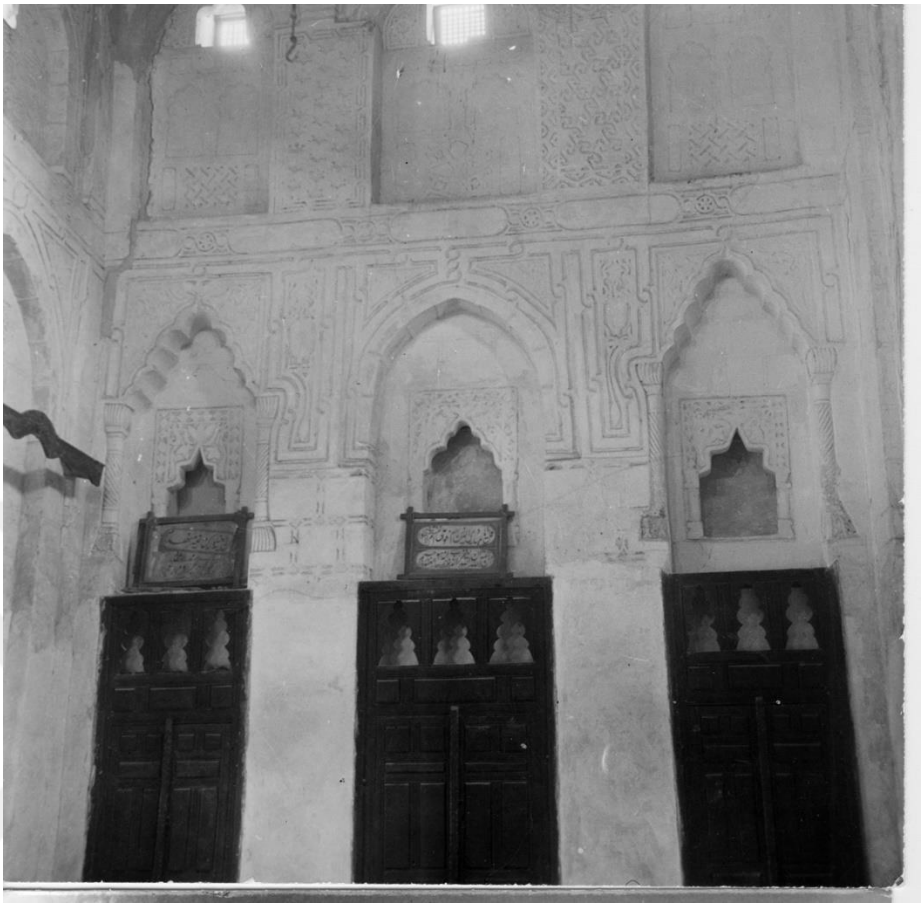
a. Ahşap Kemerler

Sevakin dahil olmak üzere birçok Kızıldeniz sahil şehrinde yerden yükseltilmiş bir platform odadan ahşap kemer veya başka bir ahşap versiyonu ile ayrılmıştır. Sevakin'de Hurşid Efendi Evi'nde, Muhafaza Binası'nda ve birçok evde görülen bu uygulama Cidde'de ve Anadolu'da ortak özellik olarak görülmektedir. Bununla birlikte eyvan "Ortaçağ Türk mimarlığında mekan kuruluşu ve yapı biçimlenmesinde belirleyici öğelerden"[784] biridir. Hurşid Efendi Evi'nde eyvanı zeminden düz bir korkuluk ayırmış iken Muhafaza Binası'nda ve Cidde'deki başka bir evde süslemeli ahşap kemer şeklindedir. Safranbolu'da kemer yerine pencere kullanılmıştır.

Çiz. 54f: Hurşid Efendi Evi (Greenlaw, 1995: 29)

[784] Alev Erarslan, "Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi", **Megaron**, c. VII, s. 3, 2012, s. 159.

Fot. 74j: Hurşid Efendi Evi'nin divanı, güney duvar, 1929 (Durham arşivi)

Süsleme: Hurşid Efendi Evi'nin divan bölümünde alçı süslemelere yer verilmiştir. Alçı hala nemliyken bir panelin tamamlanması gerektiğinden, duvarlar önce dikdörtgen panellere bölünmüş ve çift şeritlerle yatay olarak ayrılmıştır. Bu şekilde bir uygulama çok çeşitli modellerin bir arada yapılmasını mümkün kılmıştır. Desen, alttaki sarımsı taşa kadar derin bir şekilde kazındığı için arka planda hoş bir kontrast oluşturmuş, sonraki zamanlarda duvar beyaza boyandığında bu kontrast ortadan kaybolmuştur. Her alan kare, üçgen ve altıgen şekilli geometrik desenler ve bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Aradaki boşluklar tek çift veya tiz hatlardan oluşan ikincil doğrusal elemanlarla "V, L, Z" ayrılmaktadır. Bitkisel motifler ise değişen yaprak veya çiçeklerle dalgalı çizgilerden oluşan şeritlerden oluşmaktadır.

Greenlaw'ın, *hayat ağacı* olarak tanımladığı selvi ağacı divanın güney duvarına işlenmiştir.[785]

Hurşid Efendi Evi'nin divan duvarının içeriden güney cephesinin hemen hemen bütün süslemeleri görülebildiği için, bu cephe tanıtılacaktır. Bu duvarda altta ahşap kapaklı, duvara girintili nişciklerle süslü dolaplar ile üstte alçı üzerine kazıma tekniği ile yapılmış desenler bulunmaktadır. Ahşap dolapların yukarısında altta ve üstte üçer kör niş yatayda kartuşlarla dikeyde çiçek desenleri ve zencerek bordürlerle ayrılmıştır. Alttaki kör nişlerin içerisine birer nişcik daha konulmuş olup dilimli kemerlerle süslenmiştir. Nişciklerin kemer köşelikleri çizilen bordürlerle belirlenmiş ve bordürlerin arası bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Üstteki nişlerden iki yandaki yuvarlak, ortadaki üç dilimli kemerli şekilde tasarlanmıştır ve bunları birbirinden ayıran duvar satıhlarının birine bitkisel diğerine geometrik motifler kazınmıştır. Bu nişlerin içerisine de alttaki nişlere nazaran derin olmayan dilimli kemerlerden oluşan bezeme amaçlı yüzeysel niş desenleri işlenmiştir. Bu yüzeysel nişlerin de altında ve üstünde yumuşak hatlı geometrik motifler işlenmiştir. Benzer şekil ve süslemeler diğer cephelerde panolar üzerinde uygulanmıştır. Süslemeler divan kemerinde de devam etmekte olup köşelere çarkıfalek motifleri konulmuştur. Divan kemerinin içerisinde daha evvel Samarra ve Büyük Selçuklu eserlerinde kullanılmış olan bordürler[786] içerisinde çiçek motifleri işlenmiştir.

Genel bir ifadeyle XIX. yüzyılda alçı üzerine kazınarak[787] yapılan süslemeler Samarra ve Anadolu etkilerini taşımakta olup onlar kadar profesyonelce yapılmamışlardır.

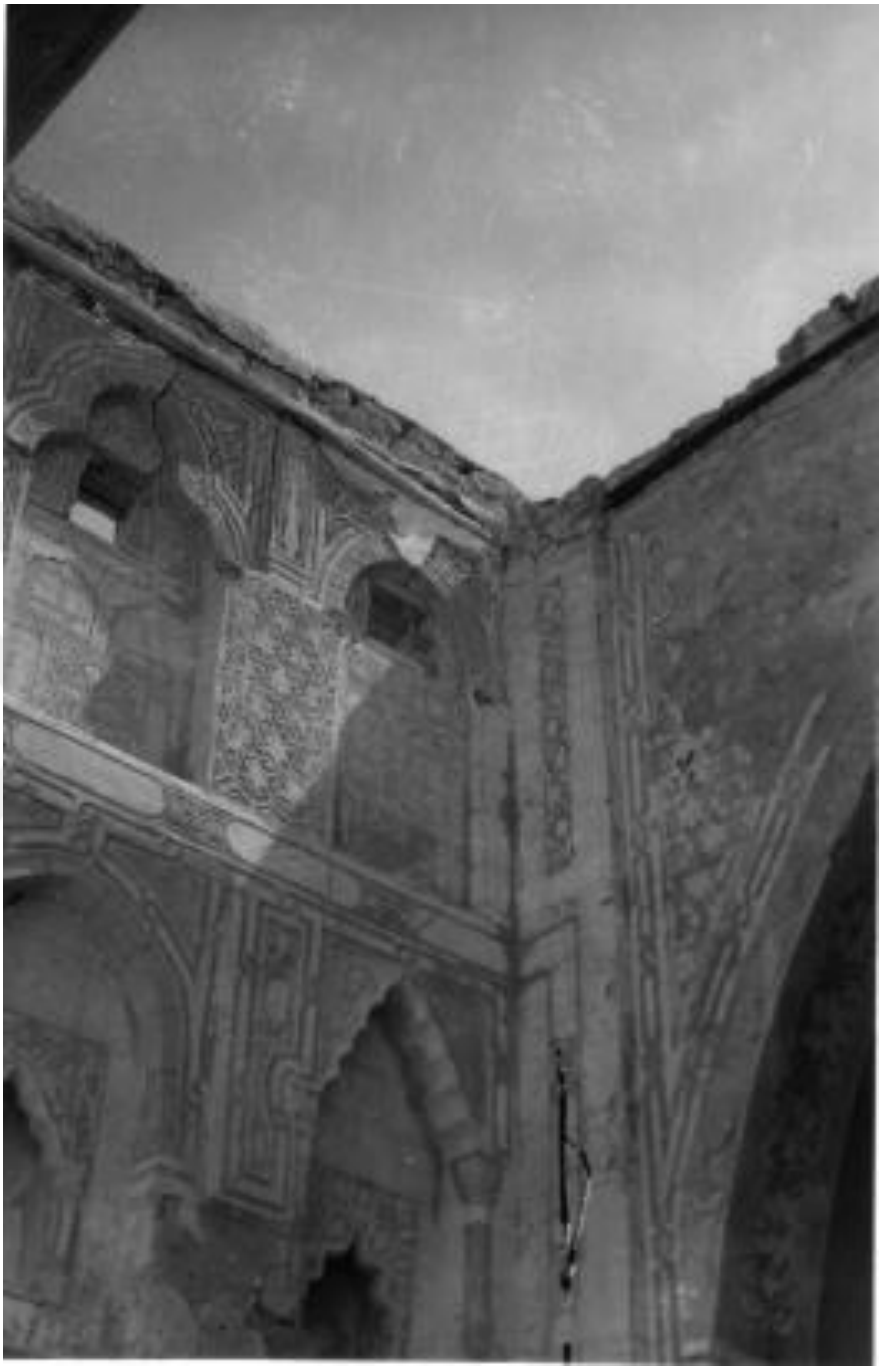
[785] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 96; Hayat ağacı olarak kabul edilen ağaçların en önemlisi ve en çok tanınanı selvi ağacı, tüm mevsimlerde yeşildir, güzel kokuludur. Anadolu Selçuklu dönemi mezar taşlarında, Osmanlı sanatında Kur'an rahlelerinde, seccadelerde, mezar taşlarında, çini süslemelerinde ve hatta yeniçeri bayraklarında ağaç dalları olarak görmek mümkündür. Saliha Ağaç - Menekşe Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi", **IntJCSS,** 1 (December 2015), 4, 10.

[786] Samarra ve Büyük Selçuklu'da görülen şekli için bkz. Kamran Sokhanpardaz, **Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun 2020, s. 161.

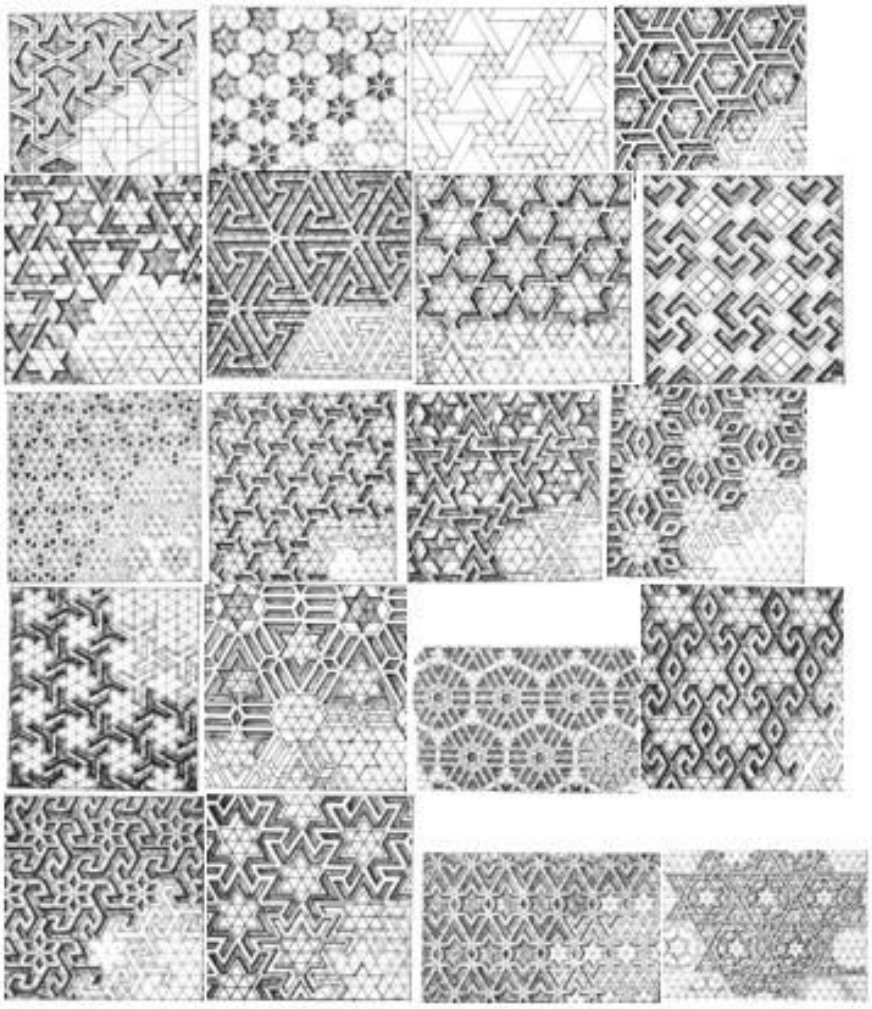
[787] Kazıma çizik şeklinde olmayıp yaklaşık 2-3 cm gibi değişen genişliklere sahiptir.

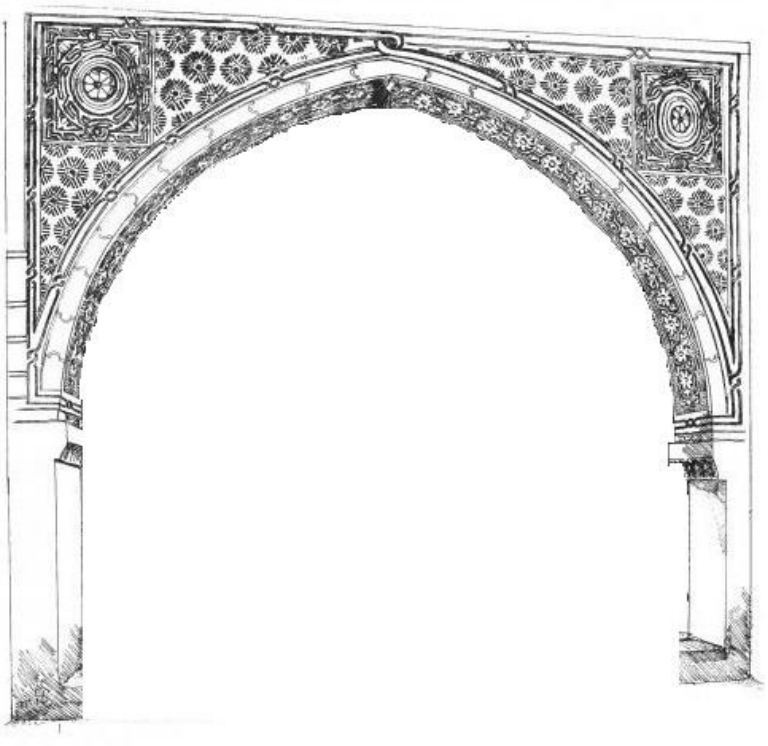
Fot. 74k: Hurşid Efendi Evi'nin divanı, güneyde bulunan duvarın harap hali (BİMTAŞ)

Fot. 74l: Hurşid Efendi Evi'nin divanı ve divan kemeri (BİMTAŞ)

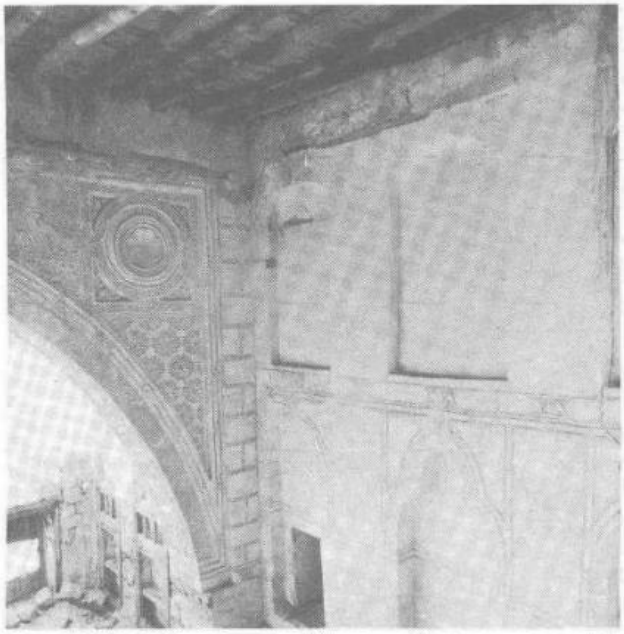
Çiz. 54g: Hurşid Efendi Evi'nin divan bölümünde cepheler üzerine kazınmış geometrik desenler (Greenlaw, 1995: 98-99)

Çiz. 54h: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri (Greenlaw, 1995: 28)

Fot. 74m: Hurşid Efendi Evi, divan kemeri (Greenlaw arşivi)

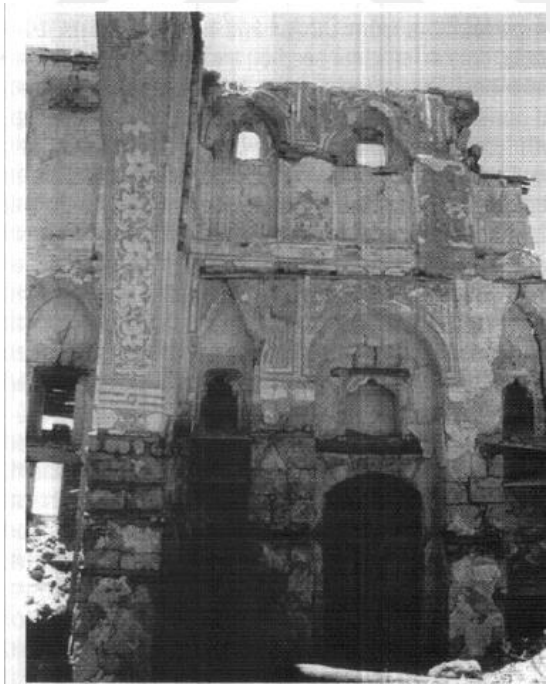
Fot. 74n: Giriş holü (Hansen, 1973)

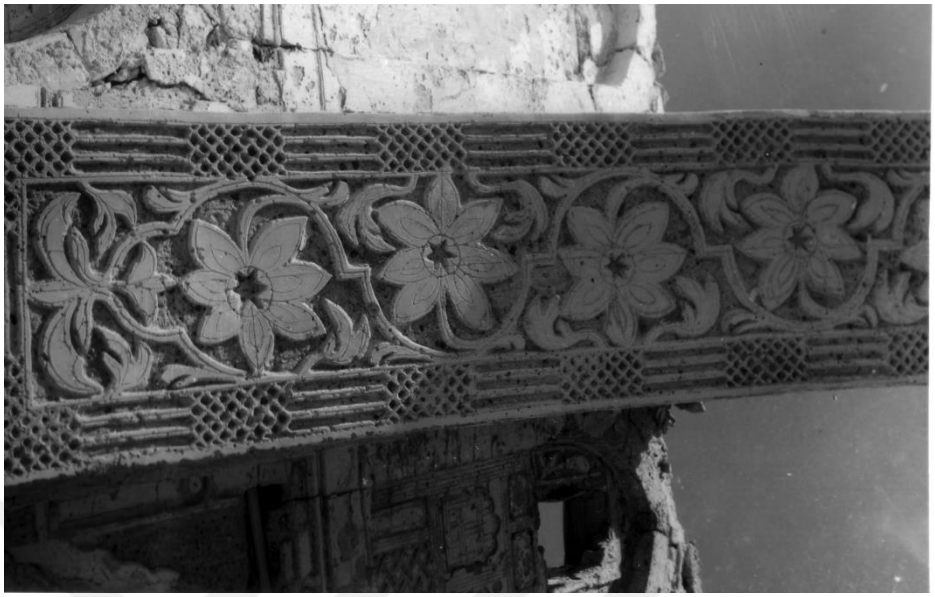
Fot. 74o: Kemer köşeliğinde bulunan çerkıfelek (BİMTAŞ)

Fot. 74ö: Hurşid Efendi Evi, duvarlarda alçı bezemeler ve selvi ağaçları (BİMTAŞ)

Fot. 74p: Divan kemeri ve kapı (Calia, 1997-1999: 197)

Fot. 74r: Divan kemeri (BİMTAŞ)

3.6.1.2. Paşa'nın Evi

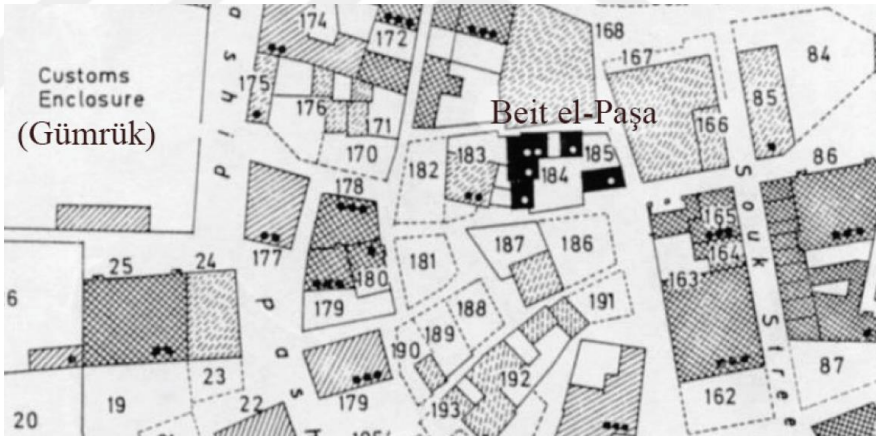
Yeri: Sevakin adasının merkezindedir, bugün yıkık vaziyettedir.

Çizim: 55a – 55g

Fotoğraf: 75a

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Greenlaw tarafından 184 numarayla tanıtılan Paşa'nın Evi[788] adanın en eski evlerinden biri olup şehrin merkezindedir. Paşa sıfatıyla herhangi bir paşa kastedilmemiş, genel bir ifade olup bu rütbeyle gelen devlet görevlilerini temsil etmektedir.[789]

Çiz. 55a: Paşa'nın Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

[788] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22-23.

[789] Zira, Cidde'de Bekir Paşa da (1670 d. 1759 ö.) Paşa sıfatıyla anılmaktadır (Bkz. Cidde'de Bekir Paşa Camii, Paşa Camii olarak zikredilmektedir) Beria Remzi Özoran, "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", **Vakıflar Dergisi**, 16 (1982), 29. Cidde ile Sevakin yakın oldukları için ve her iki şehir de Osmanlı idaresinde olduğu için Bekir Paşa akla gelmektedir. Ancak Carsten Niebuhr'un çizdiği Cidde haritasında Tosun Paşa Köşkü 1 numarayla gösterilerek "Paşa'nın Evi" olarak adlandırılmıştır (Çiz. 7). Dolayısıyla Sevakin'deki "Paşa'nın Evi" olarak anılan yapının şahsa değil de gelen kamu görevlilerine ait olduğu için bu isimle adlandırılmış olması muhtemeldir.

1518-20 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından Sevakin'e atanan idari yetkili için yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Radyokarbon tarih aralığı evin, Sevakin'in Osmanlı hakimiyetine girişinin ilk zamanlarında kullanıldığını göstermektedir. Bu tespit XVI. yüzyılda hem Osmanlı devlet adamlarının hem de yerli nüfusun adada birlikte yaşadığına işaret etmektedir.[790] Greenlaw binanın, XVI. yüzyılda Türk idari yetkilisinin (vali) konağı olarak kullanıldığı şeklinde bilgi vermiştir. Bunun sebebi olarak da Kahire'de XVI-XVII yüzyıl cami ve saraylarında kullanılan motiflerle Paşa'nın Evi'nin eyvan kemeri üzerindeki motiflerin benzerliğini göstermiştir.[791] Breen ve arkadaşlarının yaptığı kazılara göre moloz ve topraktan oluşan katmanların niteliği Orta Çağ dönemi malzemesini işaret etmektedir. Bu durum Paşa'nın Evi'nin taş ve sıva ile inşa edilmesinden önce burada yığma yapıların olabileceğine referans vermektedir. Radyokarbon test sonuçlarına göre ilk yerleşim 1430-1630 yılları arasına denk gelmektedir. Temelde kömürün kullanılmış olması, Özdemir Paşa'nın 1555'te idar yetkili olarak gelmesi ve bir Osmanlı eyaletinin başkenti olarak Sevakin'in kurulmasıyla bağlantılıdır. Bu durumda ev Paşa'nın ya da en azından başka bir önde gelenin evi olarak değerlendirilmektedir.[792] 1866'da Mümtaz Paşa göreve geldiğinde Muhafaza Binası'na üst katları ekletmeden önce bu binayı kullanmak için onartmış ya da büyük oranda yeniletmiştir.[793] Bloss, bir Türk paşanın burada muhafızlarıyla birlikte yaşadığı söylentilerinden ve ikinci katta tuğlalarla örülü, bekçi odası olarak kullanılan küçük bir odadan bahsetmiştir. Hidivler döneminde devlete ait bina konumunu devam ettirirken bu dönemde yapılan onarımı kayda geçirmiştir.[794]

Plan ve Mimari Özellikler: Bugün moloz yığınları altında olan ev, günümüze kadar ulaşan çizim (Çiz. 55b, c) ve fotoğraflara (Fot. 75a) göre, 8 m^2 iç

[790] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 481.

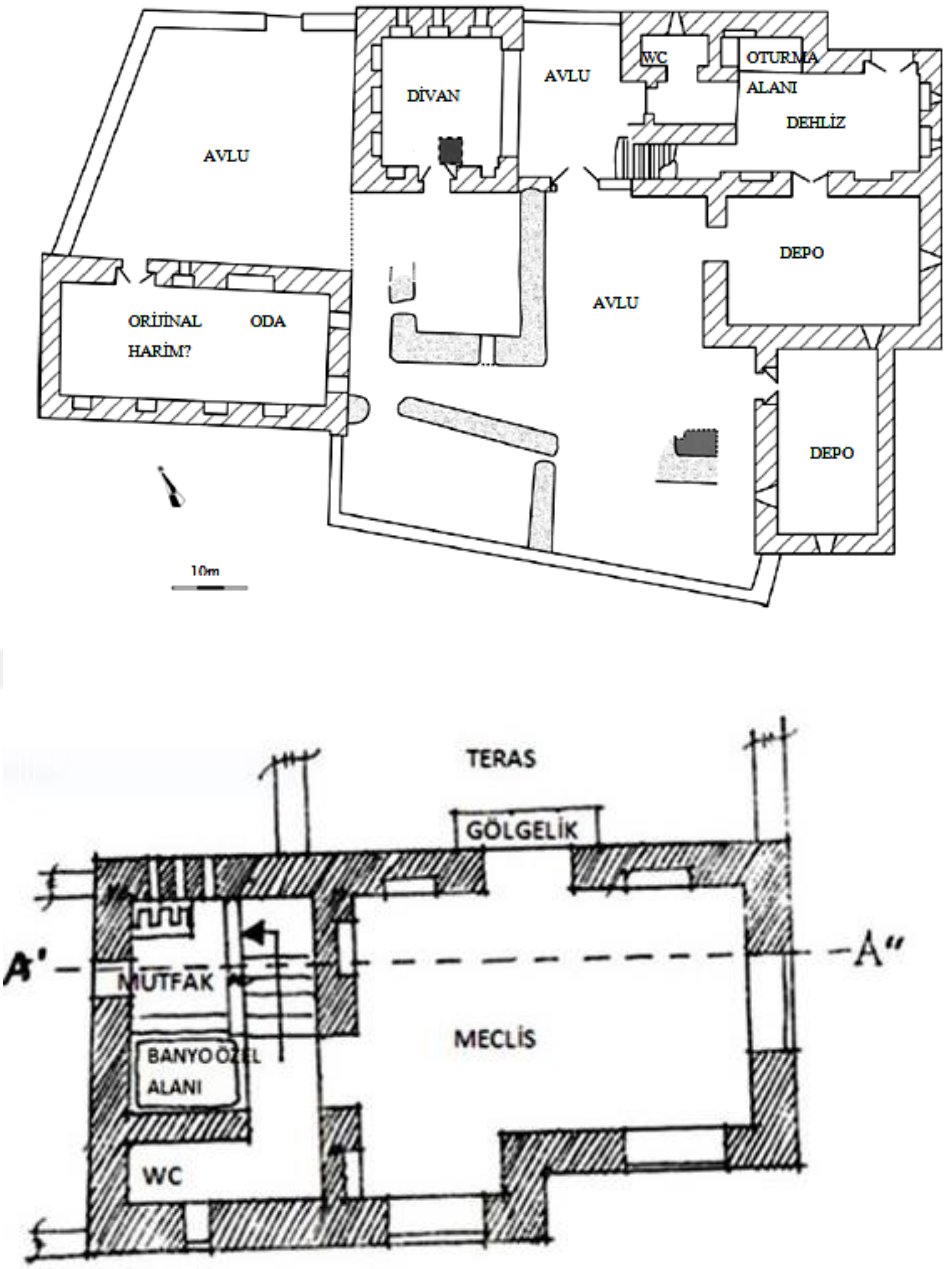
[791] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[792] Breen vd., "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", 212.

[793] Smith vd., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence", 175.

[794] Bloss, "The Story of Suakin", 294.

ölçüye[795] sahip büyük, sadece dehliz bölümü iki, diğer bölümleri tek katlı olan dikdörtgen plana sahiptir.

Çiz. 55b: Paşa'nın Evi, zemin ve birinci kat (Greenlaw, 1995: 24)

[795] Breen vd., "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", 211.

Evin güneyinde, batısında (No: 185) ve divan önünde olmak üzere üç açık avlusu vardır. Ana giriş kapısı, kuzey duvarının en batısında olup bu kapıdan doğrudan girilen dehliz veya giriş holünün batı tarafında iki penceresi vardır. Giriş kapısı hariç önündeki odaya ve ikinci kata geçiş sağlayan iki açıklığı ve duvara girinti şeklinde yapılmış bir oturma alanı vardır. Küçük avlunun doğusunda evin en özentili birimi olan eyvan şeklinde düzenlenmiş divan bulunmaktadır. Greenlaw'ın çizimine göre batı duvarında üç dilimli kemerli nişler diğer duvarlarda dolaplar bulunmaktadır. Divan kemeri zencerek[796] motifiyle bezenmiş, köşelere kabaralar konulmuştur.

Dehlizin üzerinde yapılan ikinci katta bir meclis, bir tuvalet, bir mutfak ve bir hamam/banyo bulunmaktadır. İkinci kata çıkan merdiven boşluğunun altında, maun ağacından yapılmış geometrik tasarımlarla bezeli kapıyla kapatılan 3,5 m^2 iç ölçüye sahip kabaca kare bir odadan daha bahsedilmiştir.[797]

Batıda bulunan avludan girilen ve "Harim?"[798] olarak adlandırılan bölüm hakkında fazla bilgi yoktur. Planda güneyde 4 niş, batıda iki pencere, kuzeyde de kapı haricinde iki açıklık olup biri normal pencere diğeri tagah şeklindedir.

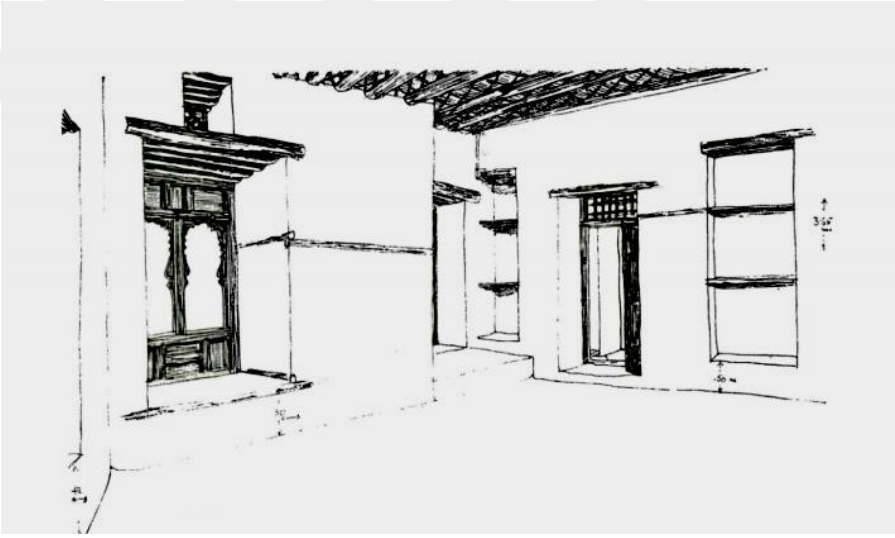
[796] Zencerek; En basit şekilde iki kırık veya yuvarlak çizginin birleşmesinden oluşan geçmelere denir. Mahmut Sami Öztürk, Mustafa Türker Türkoğlu, "Anadolu Selçuklu Sanatı Geometrisinin Günümüz Kent Estetiğinde Uygulanabilirliği (Konya İli Örneği)", **İDİL,** c. VI, S. 28, 2016, s. 172.

[797] Breen vd., "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", 211.

[798] Greenlaw'ın bakış açısıyla; Bir Müslüman ailede özel ve sosyal yaşam arasında belirgin bir ayrım vardır ve yabancılarla temas, Batı'ya göre daha mesafeli ve resmidir. Ev iki bölüme ayrılmıştır: Zeminde, misafirlerin alımı ve eğlencesi için daha küçük ama genellikle daha etkileyici bir bölüm olup bu odaya Türkçe'de ***selamlık*** denmektedir. Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 17. Aynı kelimeyi Ayverdi şöyle tanımlamıştır: Haremin aksine selam vermek suretiyle serbestçe girilebilen bir yer olduğu için bu şekilde adlandırılmış olmalıdır. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** 1079. Aile tarafından kullanılan evin daha büyük, üst kısmı, kadın ve çocuklar içindir ve bölüme de ***harim*** denir. Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 17. Ayverdi'ye göre harim: Yabancılara yasak olan, korunan mukaddes yerdir. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 475. Anadolu halkınının gelenekleri ile İslam inancının sentezi konut mimarisine de yansımış, yaşam alanları haremlik ve selamlık olarak ayrılmıştır. Kadınların hemen hemen bütün günlerini geçirdiği harem genelde dışarıya kapalı olup servis ve yatma alanlarından oluşmuş sade

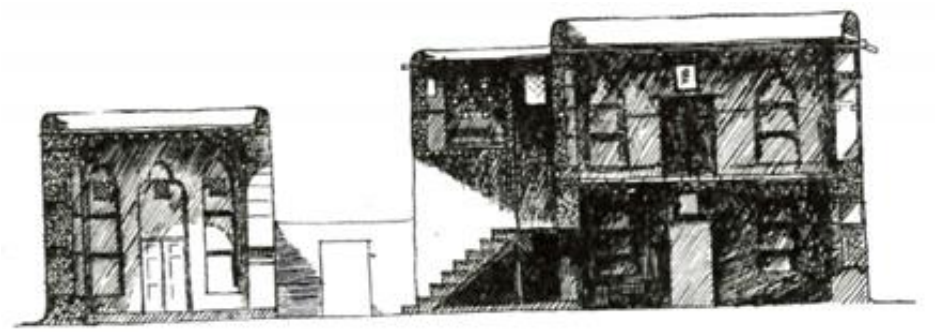
Fot. 75a: Paşa'nın Evi[799]

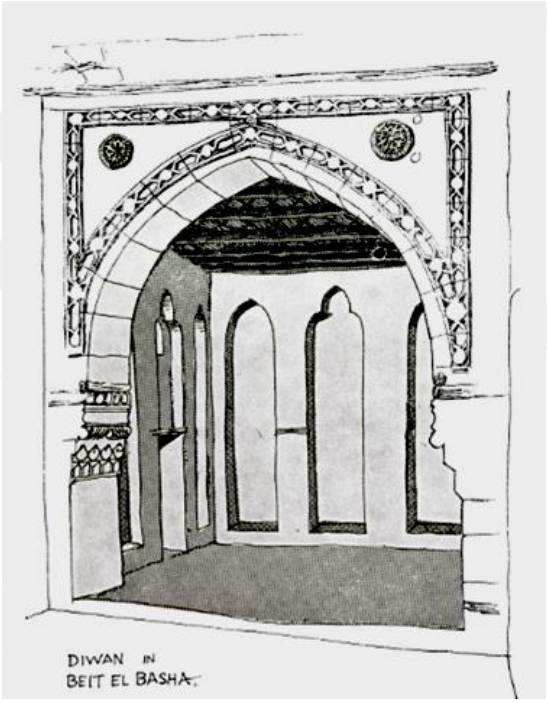
Çiz. 55c: Paşa'nın Evi, odanın içeriden çizimi (Greenlaw, 1995: 25)

mekanlardır. Selamlık, erkeklere tahsis edilen odalar olup misafirlerin ağırlandığı, döşeme ve tavan süslemeleriyle dikkat çeken yerlerdir. Hicran Hanım Halaç - Büşra Sağlam Doruk, "Türk Konutunda Mahremiyet İçin Düzenlemeler", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 38 (Haziran 2019), 54. Hem Hurşid Efendi Evi'ndeki hem de Paşa'nın Evi'ndeki divanlar bu şekilde selamlık olarak tasarlanmışlardır.

[799] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

Çiz. 55d: Paşa'nın Evi, kesit (Greenlaw, 1995: 24)

Çiz. 55e: Paşa'nın Evi, divan bölümü ve eyvan kemeri (Grenlaw, 1995: 25)

Fot. 75b: Paşa'nın Evi, divan kemeri (Um, 2011: 37)

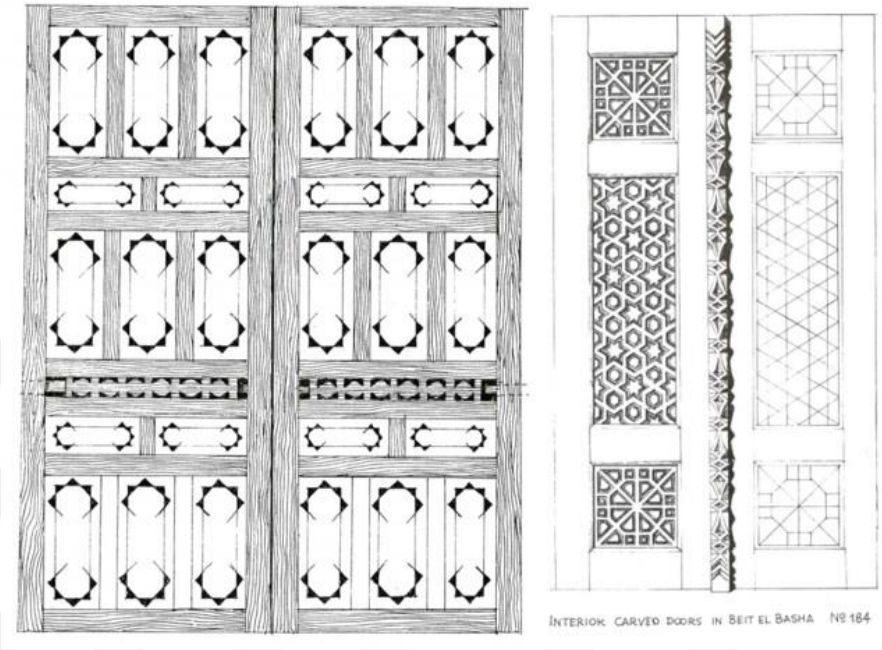
Kapılar

Greenlaw, Paşa'nın Evi'ne ait iki kanatlı iki kapı şekli çizmiştir. Çiz. 55f'de kapının üzeri birbirine eşit üç bölmeye ayrılmış ayrımlarda ana bölümlerdeki yarım yıldız şekillerinin küçültülmüş örnekleri kullanılmıştır. Çiz. 55g'de yine iki kanatlı kapı klasik İslam mimarisinde çokca tercih edilen üç göbekli, geometrik motiflerle bezeli formda olup kapı binisi çeşitli geometrik motiflerle süslenmiştir. Birinci kapı özgün bir tasarım arzetmekteyken ikinci kapı genelde İslam mimarisinde kullanılan tasarım ve geometrik düzenlemeye sahiptir.

Sevakin'de bütün binalarda olduğu gibi bu binada da mercan taşı kullanılmıştır. Daha düşük seviyelerde tespit edilen delikler yerel ev yapım tekniklerinden (Tukul olarak bilinen yuvarlak kulübeler. Ahşap direkler, çamur, çimen ve darı saplarından yapılmışlardır[800]) bir anda taş bina yapımına

[800] Tukul, Çevrimiçi. 03 Kasım 2022. https://www.britannica.com/technology/tukul

geçilmediğini, muhtemelen XVI. yüzyılda bu iki tür yapının bir dönem için birlikte kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.[801]

Çiz. 55f-g: Paşa'nın Evi, kapı örnekleri (Greenlaw, 1995: 117-118)

[801] Smith vd., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence", 175.

3.6.2. Küçük Türk Evleri

3.6.2.1. No: 63

Yeri: Adanın kuzeyinde Şafi Camii'ne yakındır

Çizim: 56a, 56c

Fotoğraf: 76

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre XIX. yüzyılda Hidivler döneminde 3 katlı olarak inşa edilmiştir.

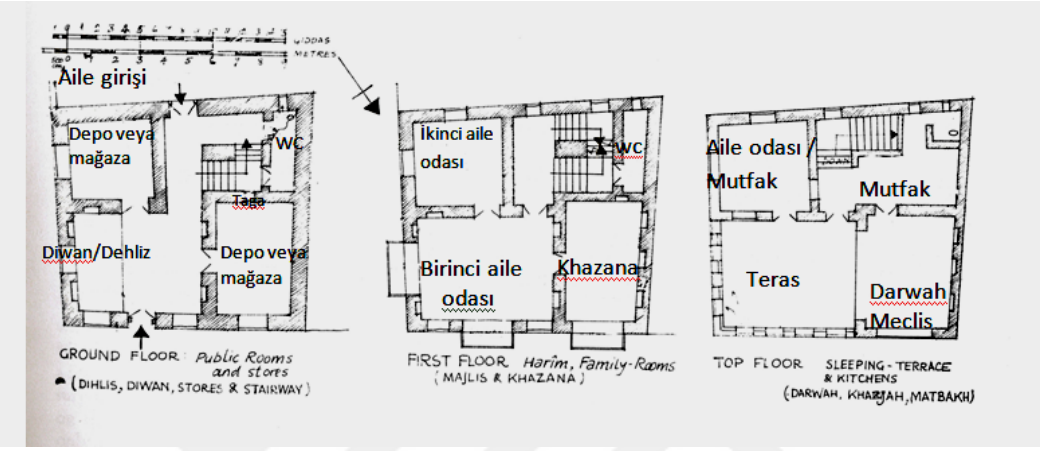
Yapı bugün mevcut olmayıp çizim, fotoğraf ve araştırmacılar tarafından verilen bilgilere göre değerlendirilmiştir. Greenlaw tarafından *Küçük Türk Evleri* başlığı altında incelenmiştir. Birinci katta kabul odası, depo, ikinci katta harim, aile üyeleri için ayrılmış bölümler, üçüncü katta teras, mutfak ve dinlenme alanları bulunmaktadır. Tasarım olarak Mallinson tarafından Sevakin'de erken devir Türk evlerinin tipik bir örneği olarak değerlendirilmiştir.[802]

Çiz. 56a: 63 numaralı ev (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

[802] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts".

Plan ve Mimari Özellikler: Ev, yamuk dörtgen bir palanda yapılmış olup üç katlıdır (Çiz. 56b, c,) (Fot. 76). Konum olarak bir bloğun başında olup birinci katta iki girişi vardır. Bu girişlerden biri aile üyeleri için diğeri de gelen ziyaretçiler, erkekler ve muhtemelen tüccarlar için ayrılmıştır.

Çiz. 56b: 63 numaralı evin planları (Greenlaw, 1995: 39)

Plana göre zemin katta, erkeklerin giriş kapısının solunda divan, sağda bir dükkan/depo çaprazında yine dükkan/depo, bayanların giriş kısmında üst kata çıkışı sağlayan merdiven ve yanında tuvalet olup üst katta da aynı yerde tuvalete yer verilmiştir. Erkekler girişinin solunda olan divan zeminden yükseltilmiştir. İçeride üç dolap nişi ve iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Divanın alçı süslemeye sahip olup olmadığı bilinmemektedir.

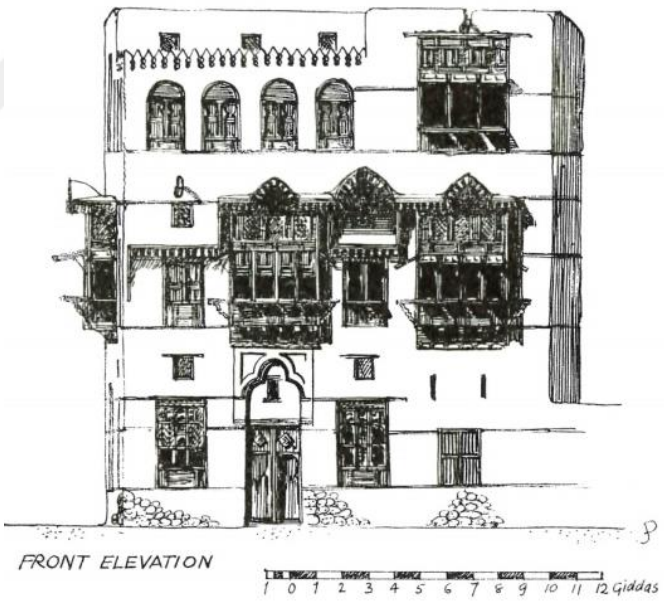
Birinci katta, iki oda, tuvalet ve ***khazana*** olarak adlandırılan küçük oda (bazen depo olarakda kullanılmaktadır) bulunmaktadır.[803] İkinci katta dışa çıkıntı yapan üç revşen ve merdivenin ara katında tuvalet vardır. En üst katta aşağıdaki meclis üzerinde kepenkli pencereleri olan kapalı bir teras (yerel dilde kharja olarak adlandırılmaktadır) diğer iki oda üzerinde bir mutfak ve *darwah* (etrafı duvar veya

[803] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 410.

ahşap kafesle kaplı olan yer.[804] kapalı sundurma) ya da kapalı bir alan bulunmaktadır.[805] Adada, varyasyonları olan bu temel planın sayısız örneği vardır.[806]

Zeminde sivri kemerli niş içerisine açılan ahşap kapı üzerinde dikdörtgen bir çerçeveyle kuşatılmış üç dilimli kemerin ortasında havalandırma amaçlı pencere açıklığına yer verilmiştir. Yanlarda bulunan pencereler yörede tagah olarak adlandırılan ahşap tasarıma sahip olup üst kısmında tepe pencerelerine yer verilmiştir. Tagahla birlikte kafes pencereler de görülmektedir. Üst katta yuvarlak kemerli pencerelere ve terasta palmet şekilli dendanlara yer verilmiştir.

Süsleme: Bina içerisinde süsleme olup olmadığı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Şehirde divan bölümleri genelde alçı üzerine kazıma tekniğinde geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir.

Çiz. 56c: 63 numaralı ev, kesit (Greenlaw, 1995: 39)

[804] S. B. Serjeant, "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", 204-206.

[805] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts".

[806] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 38.

Fot.76: Sağda 63 numaralı ev [807]

[807] Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts".

3.6.2.2. Ömer Efendi Ubeyd Evi (No: 64)

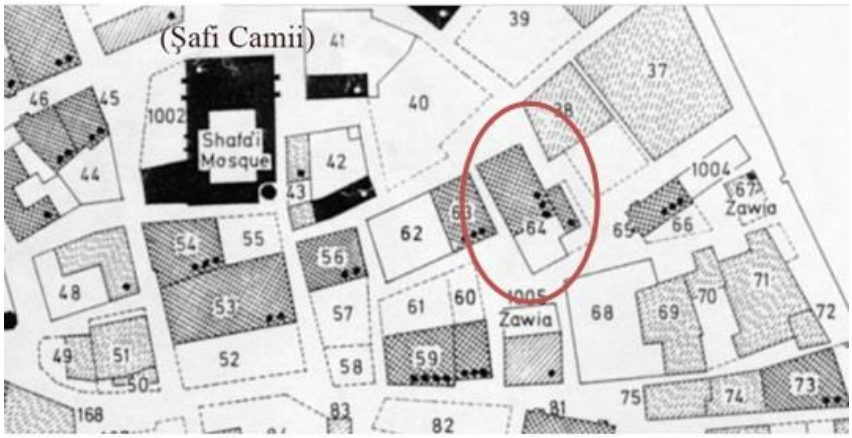
Yeri: Sevakin'in kuzeyinde, Şafi Camii'ne yakın bir konumdadır.

Çizim: 57a-57c

Fotoğraf: 77

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Bugün mevcut olmayan evi Greenlaw, Sevakin'in çöküşünden hemen önce 1880'lerde inşa edilmiş, geleneksel tasarıma sahip bir ev olarak tanımlamaktadır[808] (Çiz. 57a, b, c) (Fot. 77). Hinkel'in haritasına göre Hidivler döneminde inşa edilen yapı 64 numara ile üç katlı olarak gösterilmiştir. Ömer Efendi hakkında bilgi yoktur, muhtemelen tüccar ailelerden biridir. Birçok ev ile benzer plan göstermekle birlikte diğer evlere göre farklı bir ölçek kullanıldığı için Greenlaw tarafından ev incelenmeye alınmıştır.

Çiz. 57a: Ömer Efendi Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Plan ve Mimari Özellikler: Geleneksel plan ve tasarıma sahiptir. Dikdörtgen planlı, 3 katlı, iki avlulu olup erkekler ve bayanlar olmak üzere iki girişi bulunmaktadır.

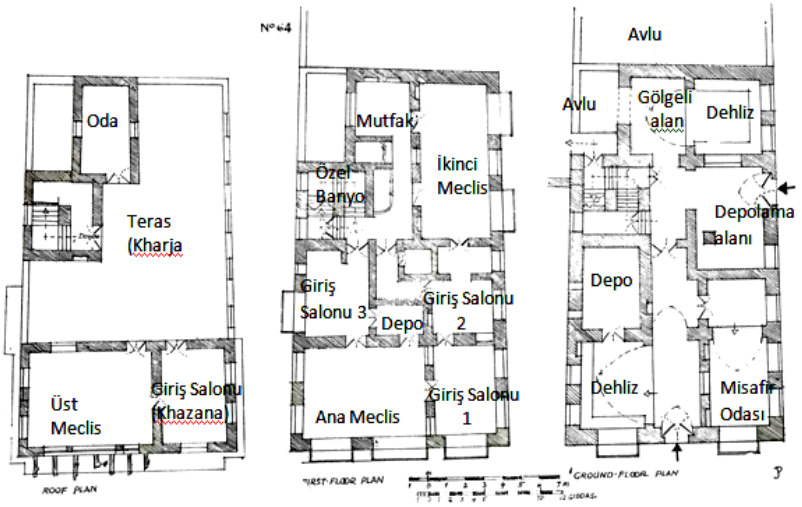
[808] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 40.

Zemin katta, erkekler girişinin solunda zeminden bir miktar yükseltilerek yapılan divan, divanın karşısında misafir odası, iki depo/mağaza bulunmaktadır. Kadınlar girişinin yanında da odalar, yukarıya çıkan merdivenler ile iki avlu bulunmaktadır. Avlunun biri arka bölümdeyken diğeri yanda küçük bir alanı kaplamıştır. Erkekler tarafında zemin seviyesinde iki revşene yer verilmiştir ve kapı sivri kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiş, niş içerisindeki kapının üzerine de küçük tepe penceresi konulmuştur.

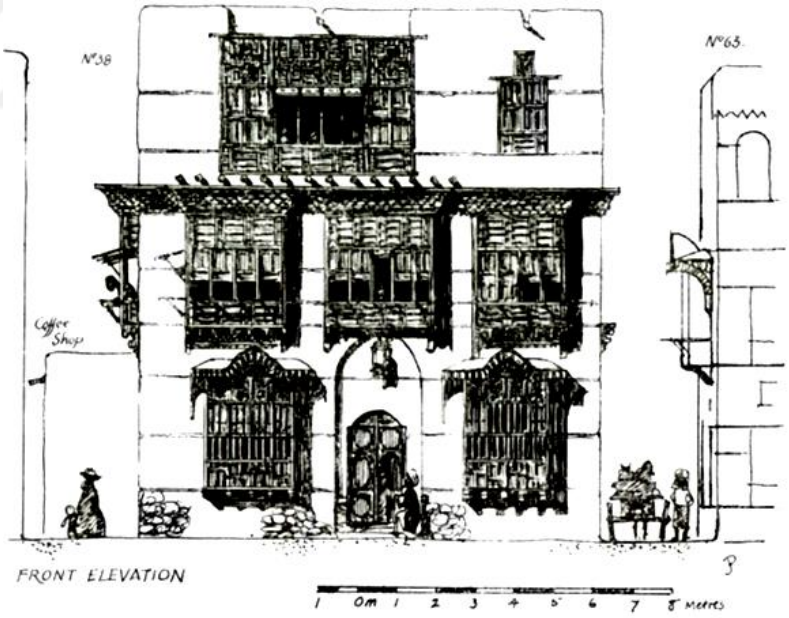
Avludan, 1950'de hala görünür olan bitişik bir kahvehaneye erişim sağlanmıştır.[809]

Birinci katta diğer odalara nazaran büyük tutulmuş iki kabul odası (Meclis olarak adlandırılmaktadır) ve 3 tane *khazana* olarak adlandırılan aile üyelerinin yaşamı için ayrılmış oda, mutfak ve banyodan oluşmaktadır. Greenlaw bu kattaki khazanalardan birinin ikinci bir eş için için yapılmış olabileceğini muhtemel görmektedir. Bu katta ön cephede üç sağda iki ve solda bir revşene yer verilmiştir. Önde ortada bulunan revşen yanlardakine göre biraz daha büyük tutulmuş olup bu kattaki revşenlerin taç kısımları yoktur, düzdür. Yanlardaki revşenler dikine dört bölümden oluşurken ortadakinde beş bölüm vardır. Üçüncü katta teras ve odalara yer verilirken revşen yerine tagah ve kafes pencereler tercih edilmiştir.

[809] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 40-41.

Çiz. 57b: Ömer Efendi Evi, plan (Greenlaw, 1995: 38)

Çiz. 57c: Ömer Efendi Evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 39)

Fot. 77: Ömer Efendi Evi[810]

[810] Poster Print of Buildings in Sawakin (Sevakin)- north-eastern Sudan. Çevrimiçi. 17 Nisan 2021 https://www.prints-online.com/buildings-sawakin-Sevakin-north-eastern-sudan-14387850.html#openModal

3.6.2.3. Şerife Meryem'in Diğer Evi (No: 65)

Yeri: Adanın kuzeyinde, Şafi Camii'ne yakındır.

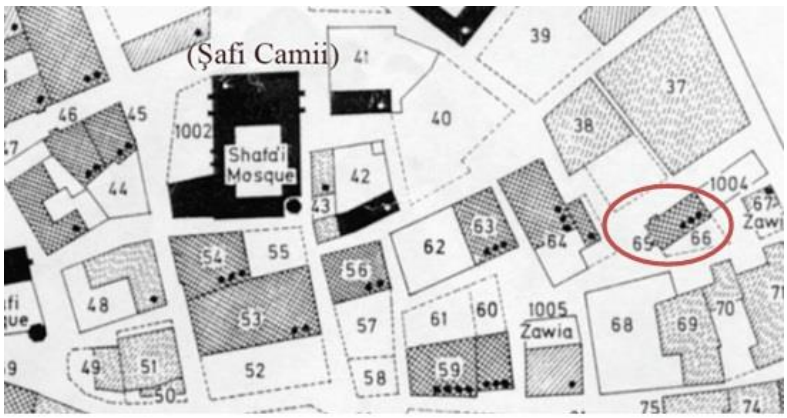
Çizim: 58a-58d

Fotoğraf: 78

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre XIX. yy'da üç katlı olarak inşa edilmiştir.

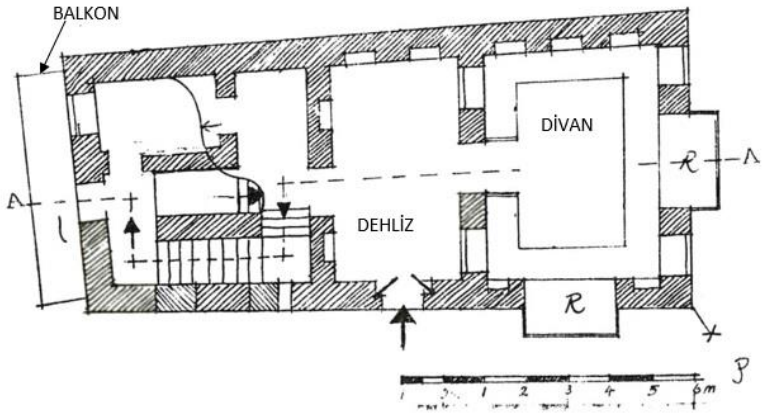
Şerife Meryem, Ebû Abdillah Muhammed Osman b. Muhammed b. Abdillah el-Mîrganî (ö. 1268/1852)'nin soyundan gelen bir hanımefendi olup Tac el-Sır Osman Mîrganî'nin eşidir. Bugün mevcut olmayan küçük, üç katlı ev, Greenlaw tarafından, tipik örneklerinden farklı olarak değerlendirilmektedir. Bir ihtimal sadece Şerife Meryem tarafından kullanılmıştır ancak ailenin başka bir üyesi tarafından kullanılmış olması da muhtemeldir. Bu eve bitişik küçük bir tekke/zaviye ve avlunun olduğundan ve hacıların burada toplanmış olabileceğinden bahsedilmektedir. [811]

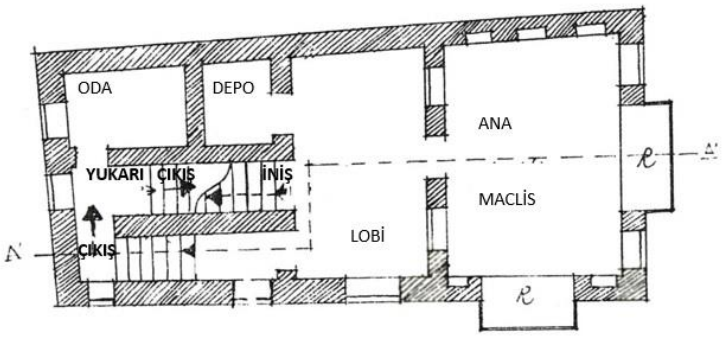
Çiz. 58a: Şerife Meryem'in Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

[811] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 42.

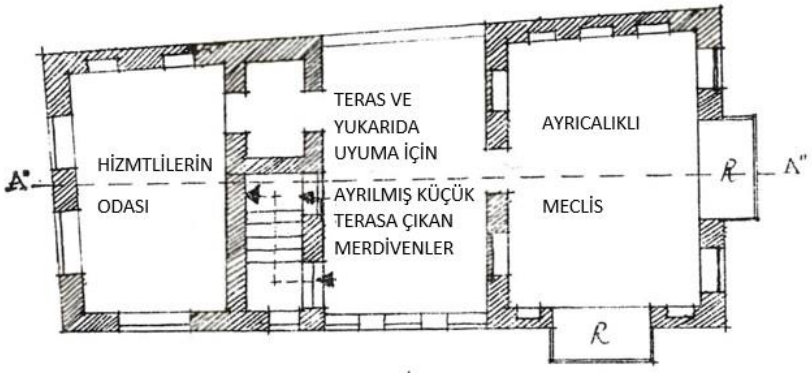
Plan ve Mimari Özellikler: Greenlaw'ın çizimlerine ve verdiği bilgilere göre dikdörtgen planlı olarak yapılan evde önde büyük ana oda ve karşısında diğer mahaller bulunmaktadır. Sevakinde bazı evlerde görüldüğü üzere önde 3, arkada 4 katlıdır (Çiz. a, b, c, d, e) (Fot. 78).

Çiz. 58b: Şerife Meryem'in 65 numaralı evin zemin katı (Greenlaw, 1995: 42)

Çiz. 58c: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi birinci kat (Greenlaw, 1995: 42)

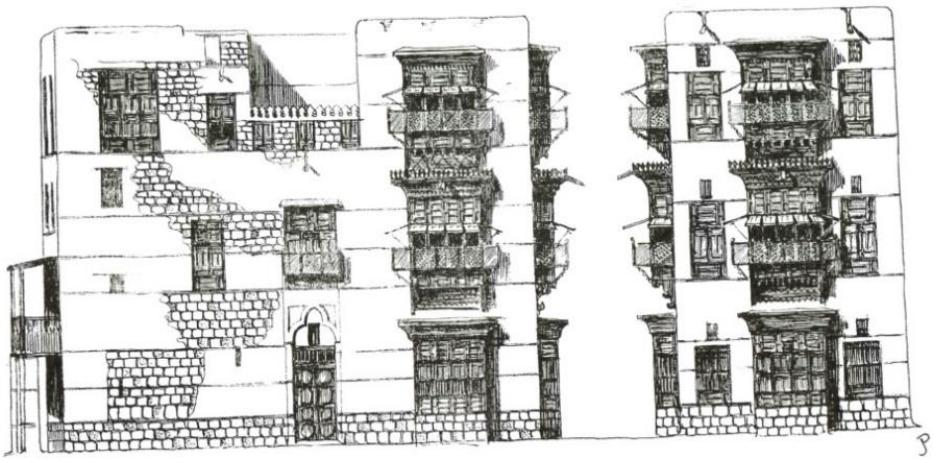

Çiz. 58d: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi üst kat (Greenlaw, 1995: 42)

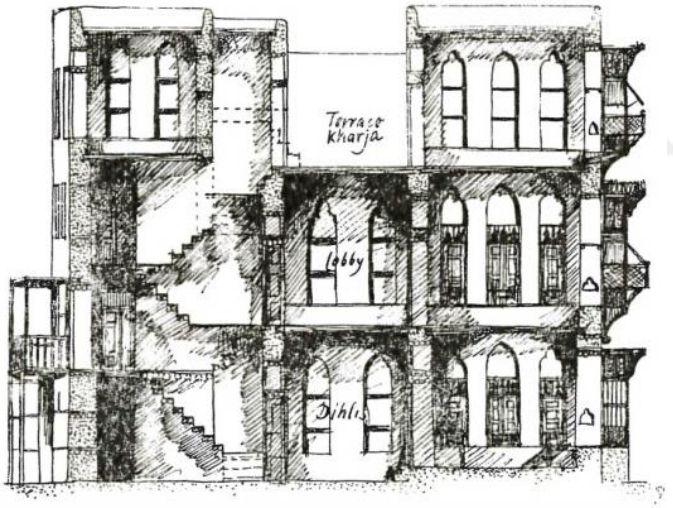
Zemin katta girişin hemen sağında bir büyük divan solda merdiven ve bir eyvanlı olmak üzere iki küçük oda ile arkadaki balkona geçiş bölümü bulunmaktadır. Divanın önündeki oda muhtemelen bekleme odası olarak kullanılmıştır. Divanda dört bir tarafı saran oturma sekisi ve önde ve yanda iki revşen bulunmaktadır. Merdivenler birinci kata lobiye açılmakta olup sağda alttaki divan ile simetrik kabul odası, solda iki küçük oda bulunmaktadır. İkinci katın Şerife Meryem'e ait olduğu bilgisi bulunmaktadır. Sağda geniş bir oda ortada teras solda hizmetçilerin kaldığı oda ile küçük bir oda daha bulunmaktadır.[812]

Divan ve meclislerin olduğu kuzey ve batı cephelerde her üç katta da revşenlere yer verilmiştir. Alttaki revşen nüsttekilerden bağımsız iken birinci ve ikinci kattaki revşenler birbirine bağlanmıştır. Göbeklere ayrılmış ahşap giriş kapısının üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış üç dilimli kemer ve kemerin ortasında küçük bir pencere açıklığına yer verilmiştir. (Çiz. 55c)

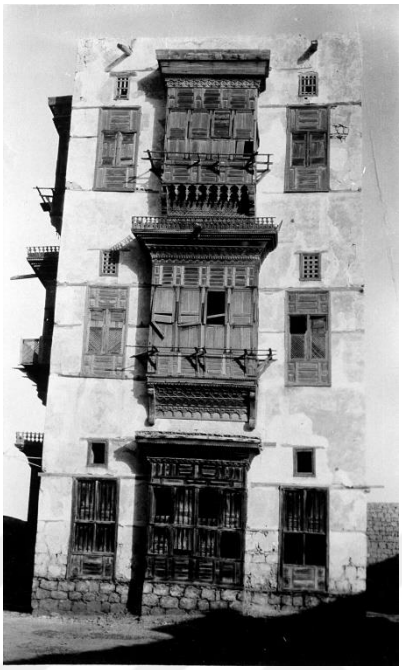
[812] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 42.

Çiz. 58e: Şerife Meryem'in 65 numaralı evinin kesiti (Greenlaw, 1995: 42)

Çiz. 58f: Şerife Meryem'in 65 numaralı evinin kesiti (Greenlaw, 1995: 42)

Fot. 78: Şerife Meryem'in 65 numaralı evi (Hartum/TİKA)

3.6.2.4. Müftü'nün Evi

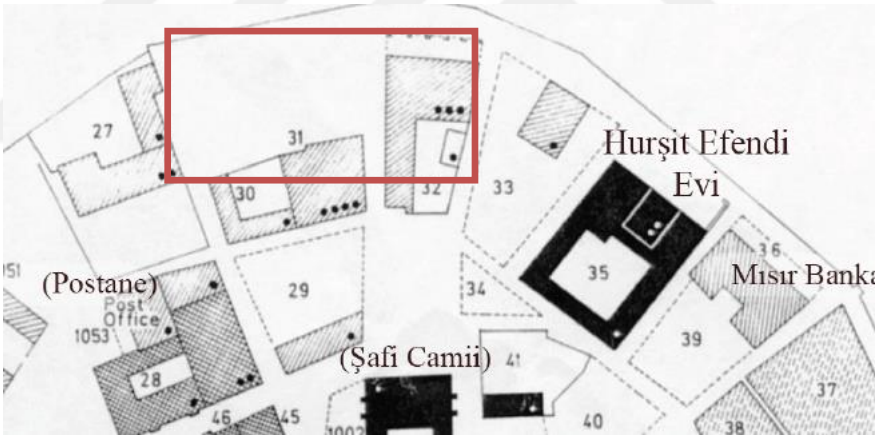
Yeri: Smith'in işaretlediği nokta Hinkel'in haritasında 30 ve 31 numara ile gösterilen evlerin kuzeyindeki boş alandadır.

Çizim: -59

Fotoğraf: Yok

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hurşid Efendi'nıne vi gibi erken Osmanlı dönemine tarihlendirilmektedir.[813] Ne ev ne evin planı ne de eve ait bir fotoğraf yoktur. Osmanlı döneminde din görevlisine yani müftüye ait ev olarak kayda geçmiştir.

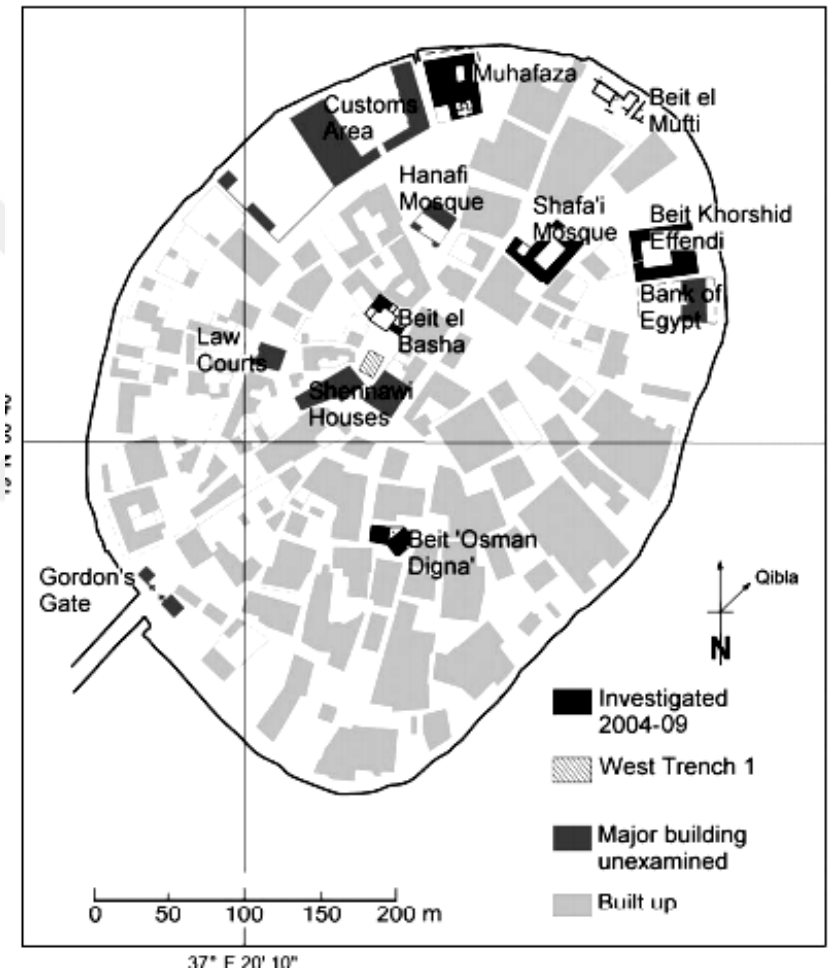
Çiz. 59a: Müftü'nün Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Hurşid Efendi'nin Evi ile Muhafaza Binası arasında bulunmaktadır.[814] Bugün mevcut olmayan yapı Hinkel'in haritasında da gösterilmemiştir (Çiz. 59). Plan ve mimarisi hakkında bilgi yoktur. Mallinson ve arkadaşları tarafından Müftü'nün Evi alanında yapılan kazıda binanın temelinde mercan blokların yerleştirildiği

[813] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 474.

[814] Smith, "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence for the Trade of Suakin, Sudan", 173-186.

görülmüştür. Bir kısım yanmış katmanların da görülmüş olması bir ihtimal Portekiz saldırısında burada bir yangının çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte binanın temelinin nem ve rutubetten korunması amacıyla yanmış bir malzemenin burada kullanılmış olması da muhtemeldir. Buluntular arasında Türk bayrağı sembollü hilal ve yıldız ile bir düğme ve üç tane top kalıntısı tespit edilmiştir.[815]

Çiz. 59b: Müftü'nün Evi (Smith, 2012: 174)

[815] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 476.

3.6.2.5. 169 ve 172 Numaralı Evler

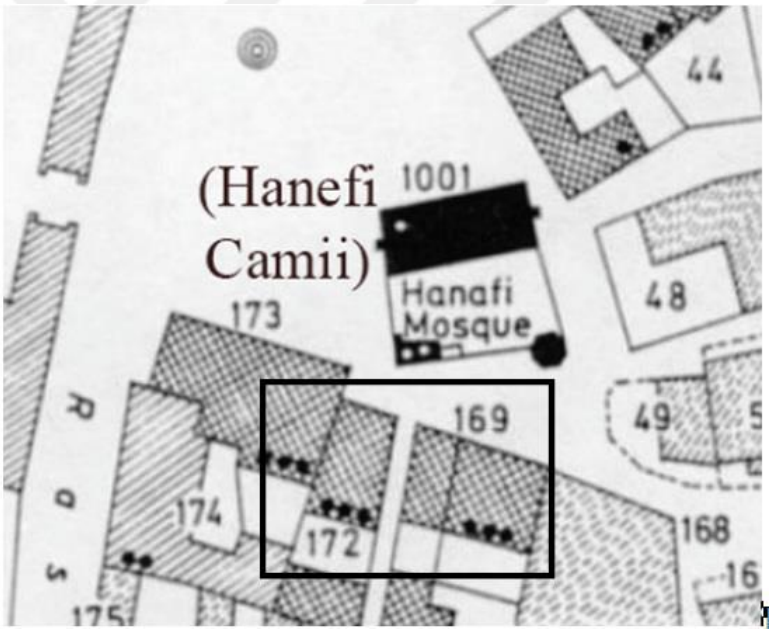
Yeri: Sevakin adasında Hanefi Camii'nin güneyinde yer almaktadırlar.

Çizim: 60a-60g

Fotoğraf: 79

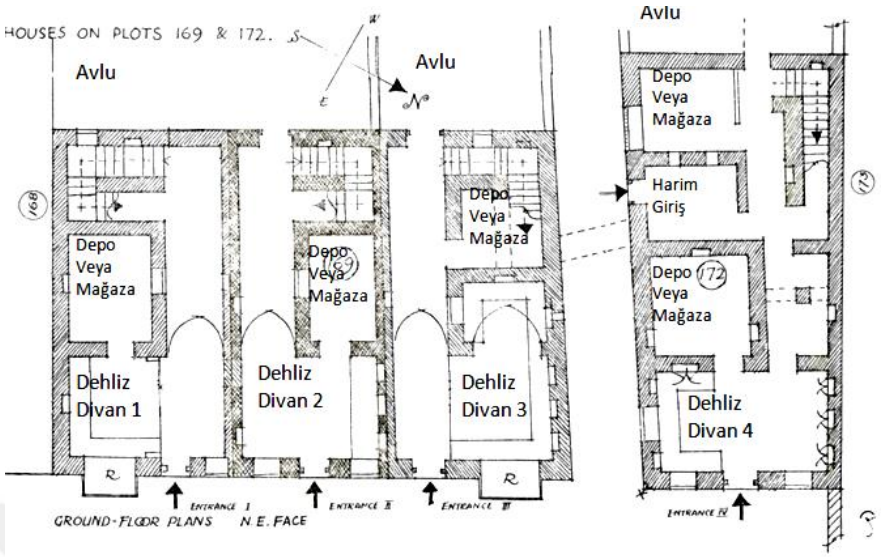
İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre XIX. yüzyılda, Hidivler döneminde inşa edilmiştir.

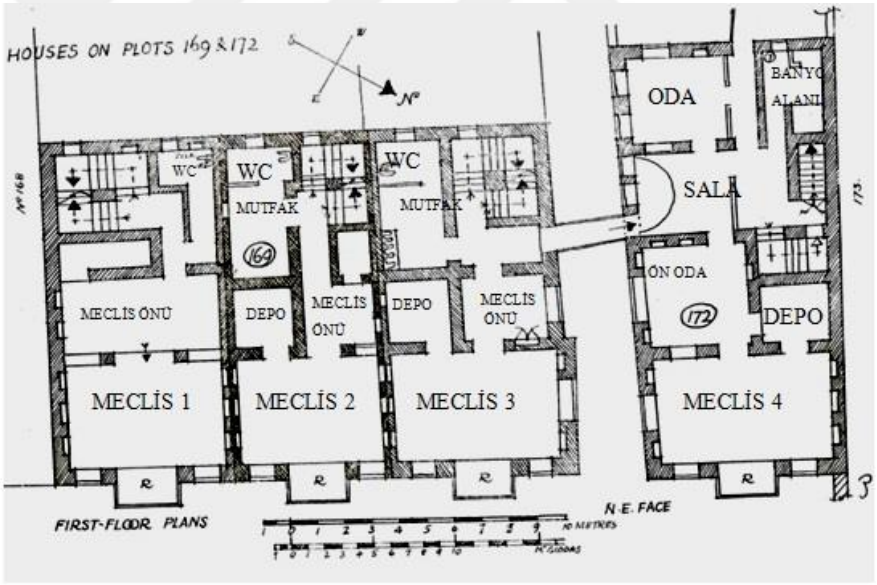

Çiz. 60a: 169 ve 179 numaralı evler (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

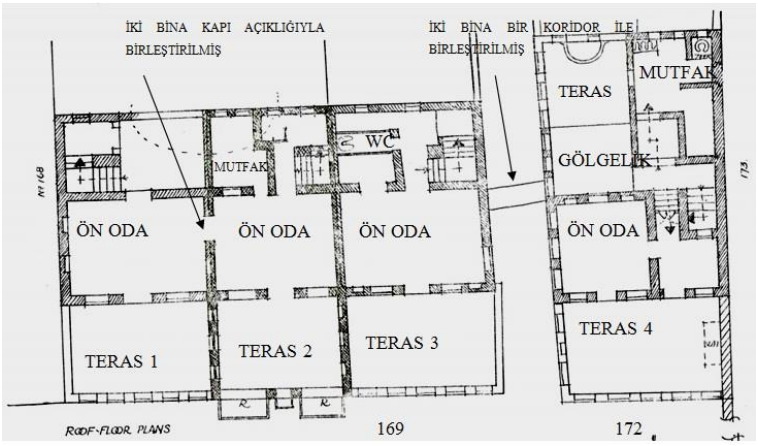
Plan ve Mimari Özellikler: 169 arsada üç blok şeklinde dikdörtgen planda inşa edilmiş olup cepheleri simetrik tasarlanmıştır. 169 numaralı ev birbirine bitişik iki blok şeklindedir (Çiz. 60a, b, c, d, e).

Çiz. 60b: 169 ve 172 numaralı evlerin zemin katları

Çiz. 60c: 169 ve 172 numaralı evlerin birinci katları

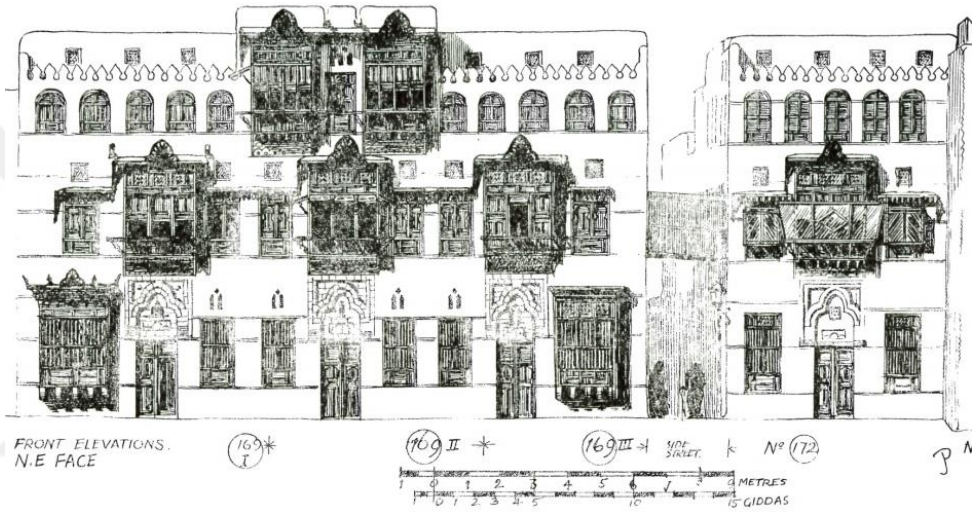
Çiz. 60d: 169 ve 172 numaralı evlerin ikinci katları

Ayrı giriş kapıları olan binalar birinci katta birbirleri arasına konulan bir köprüyle birbirlerine bağlanmışlardır. Evlerin zemin katında divan/dehliz ve depo/mağazalar bulunmaktadır. Birinci katta odalar, mutfak ve tuvalet, ikinci katta odalar; teraslar ve bir mutfağa yer verilmiştir. Planda 169 numaralı evin üç, 172 numaralı evin iki kapısı bulunmaktadır. Kuzeydoğu cephe duvarlarında revşenlere yer verilmiştir. Altta dikdörtgen, üstte yuvarlak kemerli pencereler kullanılmıştır. Dikdörtgen şekilli pencerelerin bazılarının üzerinde kare, bazılarının üzerinde ise mazgal tarzında altta ikiz ince uzun onların üzerinde ortada yuvarlak pencere düzenine yer verilmiştir. Herbir kapının tepelik kısmında dikdörtgen bir çerçeve içerisinde, içe doğru kademelenmiş üç dilimli kemerler bulunmaktadır. Bina bitiminde ise palmet versiyonu dendanlar kullanılmıştır.

İçeride zeminden yükseltilmiş divan bölümleri ve profil kemerli dolap nişleri bulunmaktadır. (Çiz. 60d, e). İçeride en gösterişli yer divan (kabul salonu) bölümüdür (Çiz. 60f, g). Kenarlara makatlar (sedirler/kerevetler) yerleştirilmiştir. İçeride duvarlara dolap nişleri konulmuş bu dolap nişlerinin kemerleri dilimli şekilde biçimlendirilmiştir.

Değerlendirme: Evler genel anlamda şehrin klasik mimari unsurlarını taşımaktadırlar. Altta dükkanlar, üstte aile üyelerine ayrılmış odalar bulunmaktadır. Haremlik ve selamlık olmak üzere çift girişlere sahiptirler. Mercan taşından yapılmış

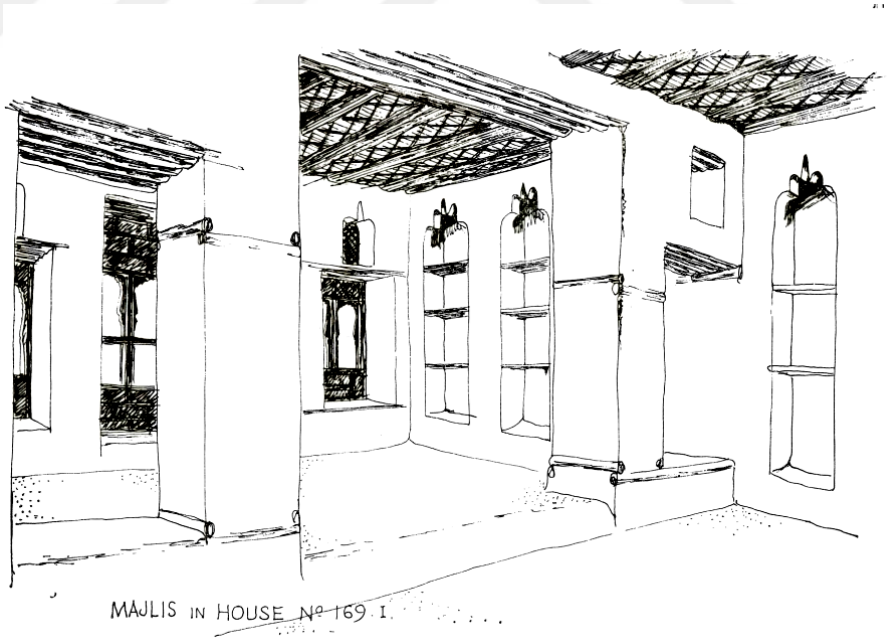
düz dam şeklinde örtülü evler beyaz badana ile boyanmıştır. Cephelere revşenler, tagahlar ve kafes pencereler yerleştirilirken, kapı kemerleri kademeli üç dilime sahiptir ve bu kemerlerin ortalarında çeşitli varyasyonlara (yuvarlak, kare, üzerinde yuvarlak küçük açıklık bulunan ikiz mazgal pencereler) sahip pencereler bulunmaktadır. Binalar dendanlarla sonuçlandırılmıştır.

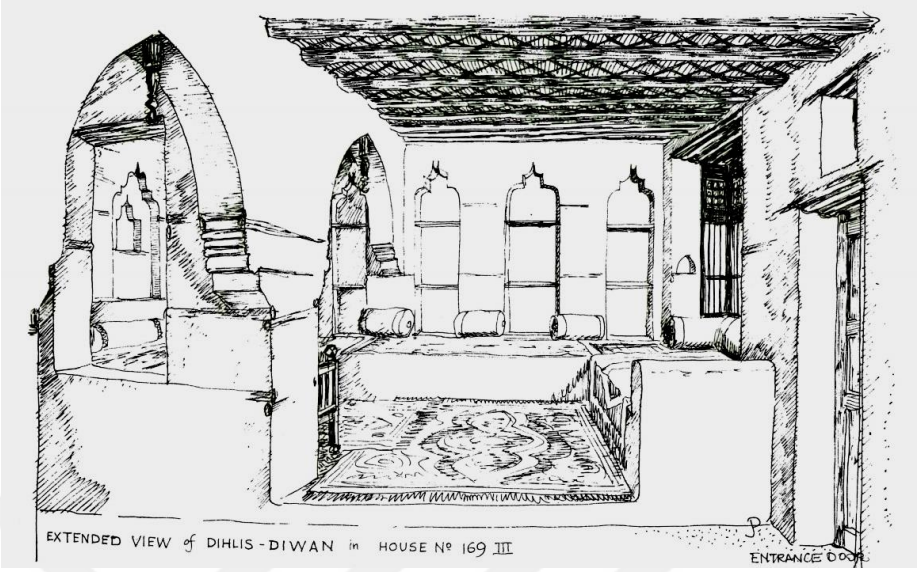
Çiz.60e: 169 ve 172 numaralı evlerin ön cepheleri

Fot. 79: 169 ve 172 numaralı evlerin ön cepheleri (Hartum/TİKA)

Çiz. 60f: 169 numaralı evin meclis olarak adlandırılan kabul salonu (Greenlaw, 1995: 47)

Çiz. 60g: 169 numaralı evin dehlizden girilen divan bölümü (Greenlaw, 1995: 47)

3.6.2.6. No: 86

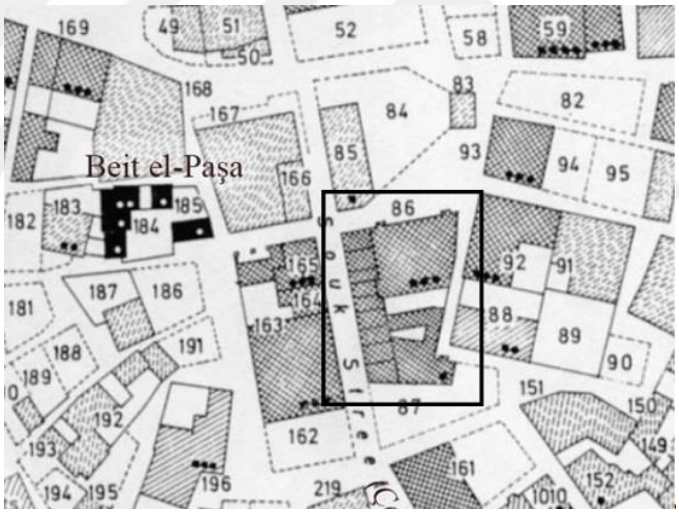
Yeri: Sevakin adasında Çarşı Caddesi'nin doğusundadır.

Çizim: 61a-61c

Fotoğraf: 80

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre XIX. yüzyılda, Hidivler döneminde inşa edilmiştir. Şinavi Bey'in evinin doğusunda, çarşı caddesi üzerinde, iki sokağın arasında köşededir. Tüccarlardan birine ait olmalıdır.

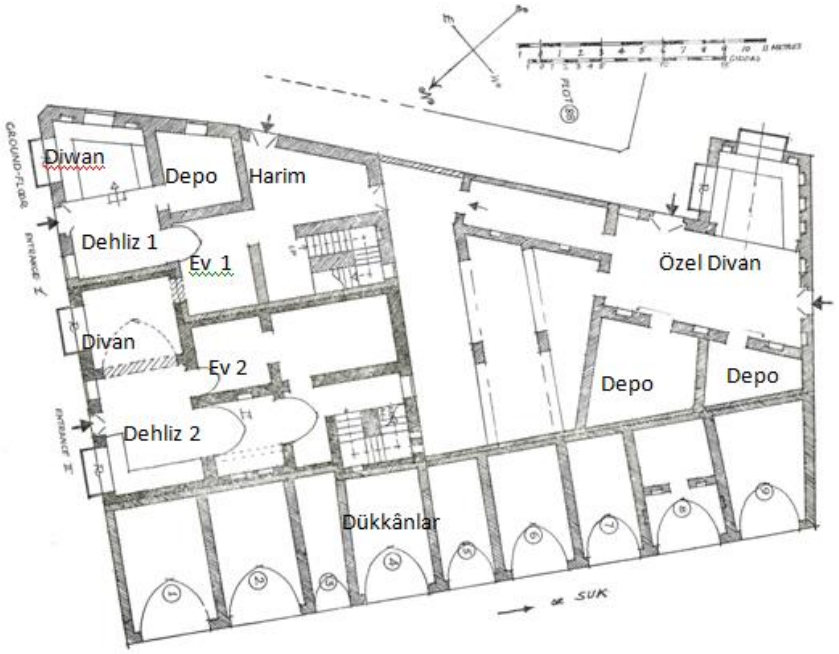

Çiz. 61a: 86 numaralı evin konumu (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Plan ve Mimari Özellikler: Dörtgen yamuk planlı ev aradaki bir açıklıkla ikiye ayrılmıştır. Kuzeybatıda kalan bölüm üç, güneydoğuda kalan bölüm tek katlıdır (Çiz. 61a, b, c) (Fot. 79). Greenlaw aradaki açıklığın çatılı olduğunu ve üst üste yerleştirilmiş iki sundurma veya *salas* oluşturmak için büyük ahşap panelli pencerelerle kapatıldığını yazmıştır.[816]

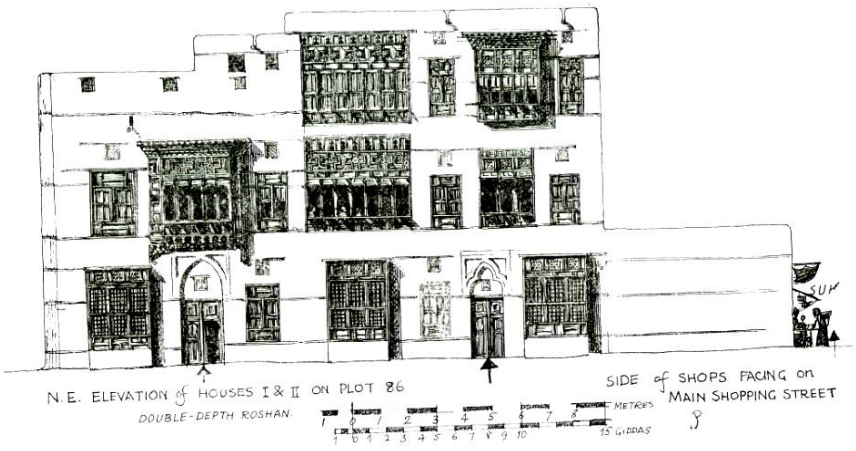
[816] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 49.

Caddeye bakan cephede yanyana sıralı 9 dükkan bulunmaktadır. Greenlaw giriş kapısı üzerindeki ahşapla kapatılmış pencere açıklığının, Şinavi Bey'in vikalesinin giriş kapısı üzerindeki pencere hariç, Sevakin'deki en geniş ahşap panel olduğunu yazmıştır. Bu panelin kalıntıları daha sonra Muhafaza Binası'nın girişindeki merdiven kasasının başında dikey bir eleman olarak kullanılmıştır. Bu binada revşenler olağandışı bir derinliğe sahip olup normalin iki katı olarak görülmektedir. Daha sonra dar sokağa bakan taraftaki divana (1 numaralı dehlizin yanı) bir revşen eklenmiş ve bu divanın duvarları siyah çakıl taşlarıyla (sıva üzerine çakıl taşı batırılarak yapılan süsleme. Benzer süsleme tarzı Şinavi Bey'in evinde de kullanılmıştır. Fot. 124a, b) dekore edilmiştir. Bu divan ve ana bina arasındaki ara boşluk, depo olarak kullanılabilmesi için çatıyla örtülmüştür.[817]

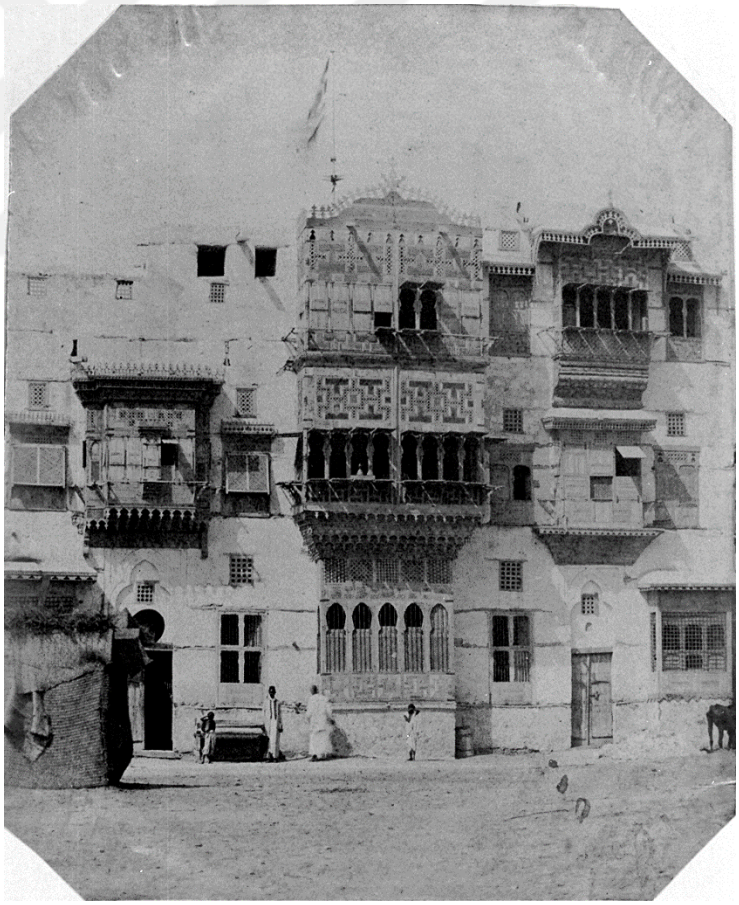

Çiz. 61b: 86 numaralı ev, plan (Greenlaw, 1995: 48-49)

[817] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 49.

Çiz. 61c: 86 numaralı evin kuzeybatı cephesi

Fot. 80: 86 numaralı evin kuzeybatı cephesi (Hartum/TİKA)

3.6.2.7. Şems'in Evleri/Beit Shams (No: 231, 232 ve 233)

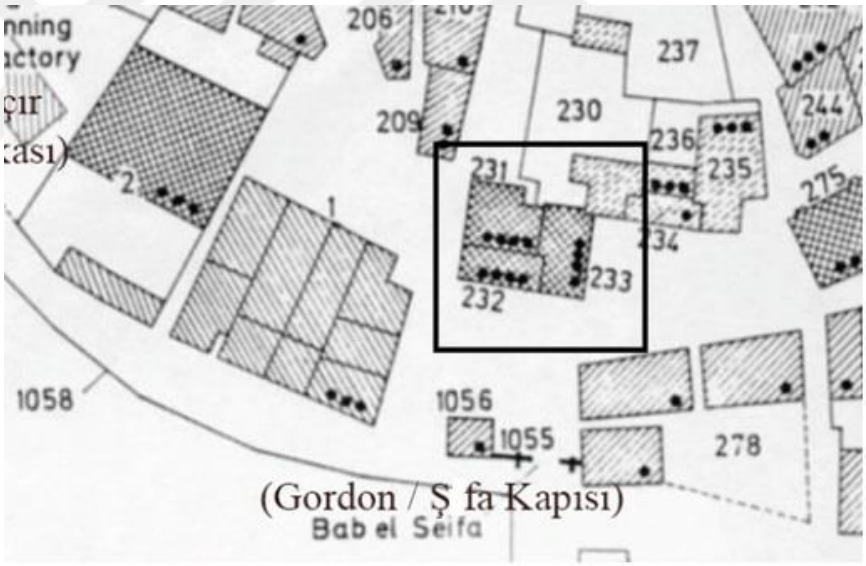
Yeri: Şefa Kapısı'nın (Gordon Kapısı) karşısında ve Reşid Paşa Yolu'nun (Gordon Yolu'nun) yanındadır.

Çizim: 62a- 62c

Fotoğraf: 81

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'in haritasına göre XIX. yüzyılda, Hidivler döneminde inşa edilmiştir. Muhtemelen tüccar olan Şems adlı birine aittir.

Çiz. 62a: Şems'in evlerinin konumu (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Plan ve Mimari Özellikler: Birbirine bitişik 4 katlı üç bloktan oluşmaktadır. 233 numaralı evde bir açık avlu vardır. Grenlaw'a göre alt katlar Türk üslûbundadır.[818] Bu bloktaki her bir evin hem harem hem de selamlık girişleri bulunmaktadır (Çiz. 62a, b, c, d) (Fot. 81).

[818] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 49.

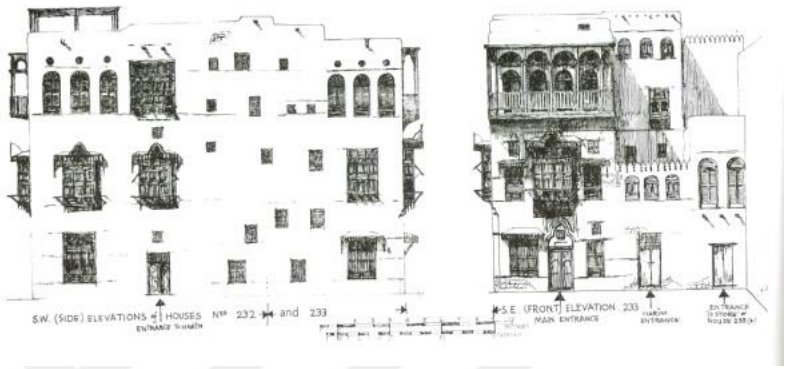

Çiz. 62b: Şems'in evlerinin planı (Greenlaw, 1995: 50-51)

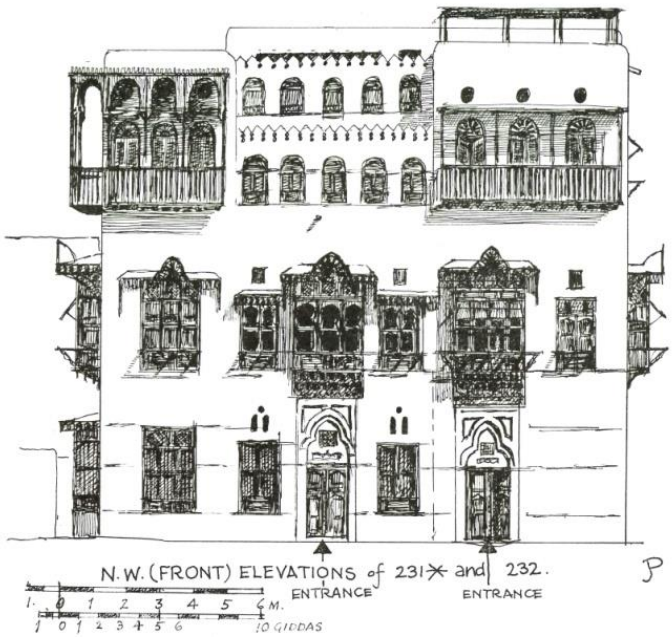
233 numaralı evin haremlik ve selamlık girişleri bulunmaktadır. Güneydoğu yönünde ikinci kata çıkış veren ahşap merdivenleri son dönemde eklenmiştir.

Her üç blokta da alt katlar hizmet alanlarına üst katlar ise aile üyelerine ayrılmıştır. Zemin katta üç dilimli kemere sahip kapılar, dikdörtgen şekilli ahşap pencereler, tagahlar, ikinci katta, revşen, tagah, dikdörtgen şekilli pencereler ile yuvarlak kemerli pencerelere yer verilmiştir. 231 ve 232 numaralı evlerin kuzey batı cephesi, üçüncü ve dördüncü katlardaki çift katlı teraslarıyla sıradışı bir özelliğe

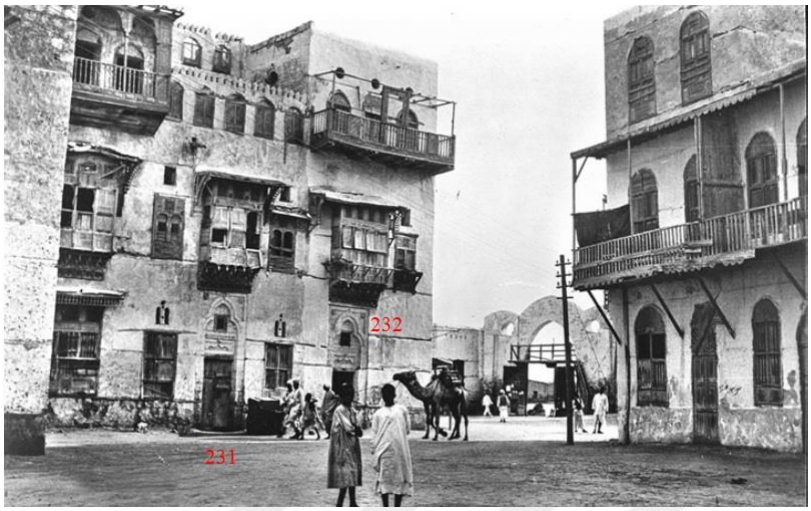
sahiptir. 233 numaralı evin üçüncü kat yuvarlak pencereleriyle, revşen yerine konulan balkon tasarımıyla geç dönem etkilerini yansıtmaktadır. Teraslarda palmet versiyonu dişlere yer verilmiştir. İçeride herhangi bir süsleme olup olmadığı hakkında bilgi yoktur.

Çiz. 62c: Şems'in evleri, kesit (Greenlaw, 1995: 50-51)

Çiz. 62d: Şems'in evleri, kesit (Greenlaw, 1995: 50-51)

Fot. 81: Şems'in 231 ve 232 numaralı evleri (Kate Ashley arşivi)

3.6.2.8. No: Siam'ın Evi (273, 274 ve 275)

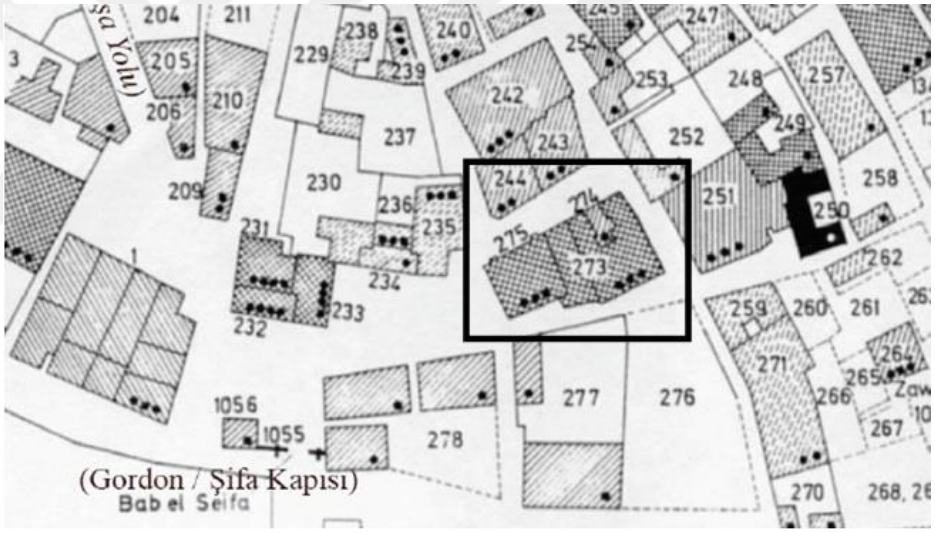
Yeri: Şefa Kapısı önündeki büyük caddenin sağındadır.

Çizim: 63a- 63d

Fotoğraf: 82 -82

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'e göre XIX. yüzyılda Hidivler döneminde 3 katlı olarak inşa edilmişlerdir.

Çiz. 63a: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin konumları (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

Alt katlar mağaza/depo, üst katlar ise aileye ait yaşam birimleri olarak kullanılmıştır.

274 numaralı arsadaki dükkanlardan birinin üzerine önce küçük tek odalı bir ev inşa edilmiş daha sonra bu evlere erişim, doğrudan geniş balkonlara açılan ahşap merdivenlerle sağlanmıştır. 243 ve 244 numaralı evlerde benzer uygulamalar

görülmektedir. 273 numaralı ev, derin burneitası[819] olan bir revşene sahiptir. 275 numaralı eve ait revşen, mahremiyet sağlaması için geniş sepet tipi panellerle çevrelenmiştir (Fot. 82). Evin zemin kat odalarının hemen hemen hepsi depolara dönüştürülmüştür.[820] Yine evlerin çoğunun divanı, 1880'den sonra yaşanan ani ticaret hacmiyle başa çıkmak için depolara dönüştürüldükleri için yerel karakterlerini kaybetmişlerdir.[821]

Bu evler de genel anlamda şehrin klasik mimari unsurlarını taşımaktadırlar. Mercan taşından yapılmış düz dam şeklinde bu örtülü evler beyaz badana ile boyanmışlardır. Haremlik ve selamlık olmak üzere çift girişlere sahiptirler. Altta dükkanlar, üstte aile üyelerine ayrılmış odalar bulunmaktadır. Cephelere revşenler, tagahlar ve kafes pencereler yerleştirilirken, kapı kemerleri üç dilimli kademeli kemerlere sahiptir. Bu kemerlerin ortalarında çeşitli varyasyonlara (yuvarlak, kare, üzerinde yuvarlak küçük açıklık bulunan ikiz mazgal pencereler) sahip pencereler bulunmaktadır. Binalar dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Yuvarlak kemerli pencereler, dışarıya açılan parmaklıklı balkonlar ve ahşap merdivenler Anglo-Mısır stilini yansıtmaktadır (Çiz. 63d).

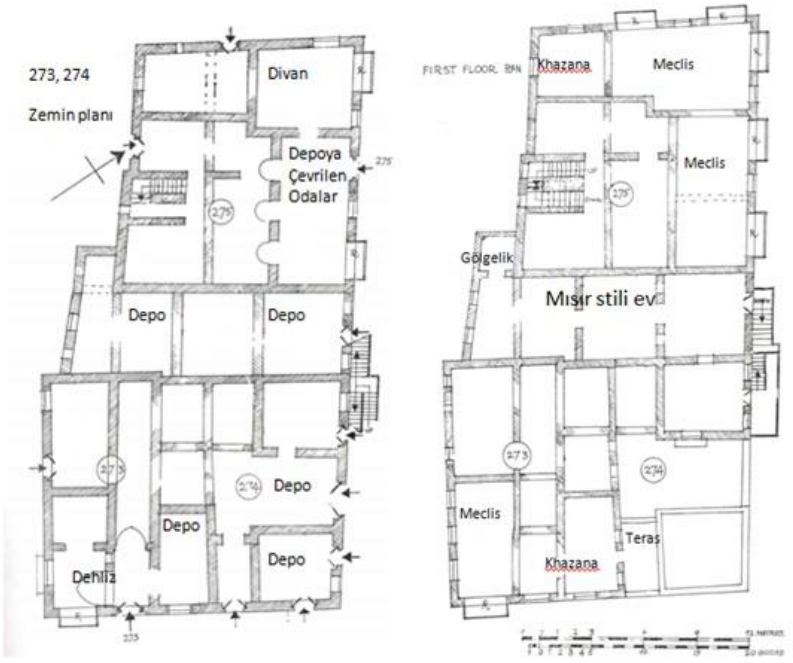
Binalar aşırı sıcaklıklara karşı mükemmel tasarlanmıştır, yalıtkandırlar. Binanın dış yüzeyi sıvanarak korunursa uzun süre kullanılabilmektedirler.[822]

[819] Burneita: revşenların üzerindeki taç ya da rafraf. Murahhem, "The Mechanism of the Rawāshīn: The Case Study of Makkah", 563.

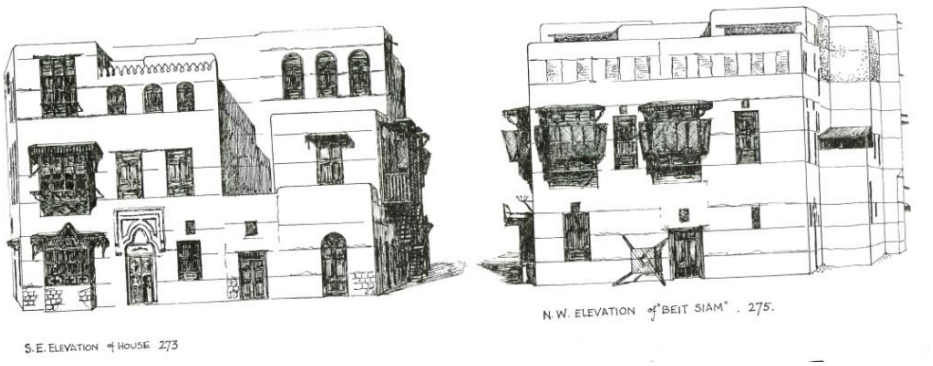
[820] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 53.

[821] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 57.

[822] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 58.

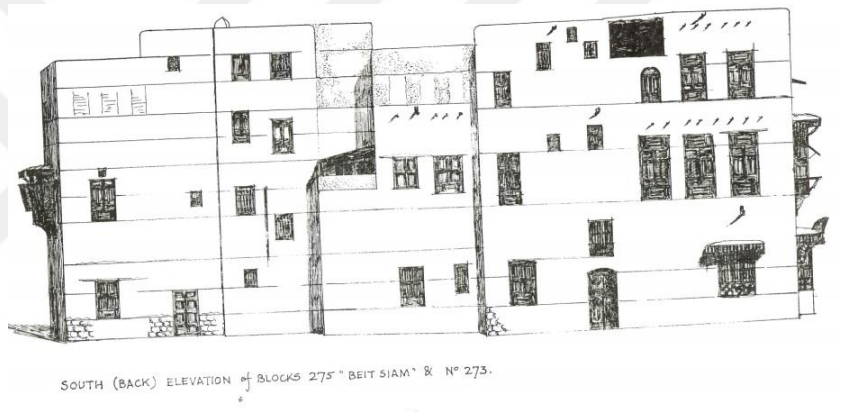
Çiz. 63b: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin planları (Greenlaw, 1995: 53)

Çiz. 63c: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)

Çiz. 63d: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)

Çiz. 63e: 273, 274 ve 275 numaralı evlerin kesitleri (Greenlaw, 1995: 52)

Fot. 82b: 275 numaralı ev (Hartum/TİKA)

3.7.2.9. Şinavi Bey'in Sevakin'deki Evi (No. 163)

Yeri: Sevakin adasında çarşının solunda yer almaktadır.

Çizim: 64a- 64i

Fotoğraf: 83a – 83m

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Hinkel'e göre XIX. yüzyılda 3 katlı olarak inşa edilmiştir.

Mustafa Şinavi Bey tarafından yaptırılmıştır. Şinavi Bey, Mısır deltasında bulunan Mansûre (المنصورة)[823] şehrindendir.[824] Eve, adanin merkezinde geniş bir arazi üzerinde 3 katlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 64a). Şimdiye kadar incelenen binalara kıyasla tasarımda, Kızıldeniz tarzının tamamen gelişmiş bir örneği olarak değerlendirilmektedir.[825]

Çiz. 64a: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

[823] Mansûre şehri için bkz. Hilal Görgün, "Mansûre", **TDVİA**, c. XXVIII, İstanbul 2003, s. 6.

[824] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 44.

[825] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 29.

Greenlaw, evi 25 m^2 alan üzerinde, merkezden ışık alan, açık avlulu, üç katlı olarak inşa edilen konak olarak tanımlanmıştır. Devamında evin altında bir sarnıcın olduğunu ve bu sarnıcın Iri'deki[826] XIV. yüzyıl sarnıçlarına benzediğini belirtmiştir.[827]

Zemin kat planına fotoğraflara ve Gerenlaw'ın tanımlamalarına göre selamlık, bir tarafta mastaba (taş koltuk), küçük bir misafir odası, dehliz depo ve tuvaletten oluşmaktadır. Pazar yönünde ise dükkan blokları bulunmaktadır. Divan, sivri kemer ile iki parçaya bölünmüş ve zeminden yükseltilmiştir. Divandaki oturma alanları halı ile kaplıyken ayakkabılar, alt kısımda açılmıştır. Bu bölüm iki kat yüksekliğe sahip olup sokağa bakan ve bol ışık alan bir kemer açıklığına sahiptir. Oturma bölümü sedirlerle çevrili olup batıda revşen güneyde oymalı ahşap kapılı üç gömme dolap vardır (Çiz. 64b).[828]

Greenlaw'ın oldukça ayrıntılı olarak tanımladığı bu binanın ikinci katı için şu bilgiler verilmiştir: Bu katta 4 meclis olup meclislerin uzunluk açısından en çok yer kapladığı alan güneyde kalan bölümdür (Çiz. 64c). Bu bölümde hiş revşen olmayıp odanın kısa batı duvarında sadece bir tane ve kuzey tarafında aşağıdaki divanın içine bakan düz bir penceresi vardır. Diğer üç meclisten biri kuzey-batı köşesinde, diğer ikisi doğu kenarındaki dükkanların üzerindedir. Kuzey batıda iki tane kuzey doğuda ise yalnızca bir tane revşen vardır. Güneydoğu köşesinde revşen olmayıp kuzey tarafında küçük bir uyku terası bulunmaktadır. Planlarda karmaşık bir merdiven sistemi, çok sayıda mağaza odası, tuvalet ve yıkanma alanı (Fot 83l) olup mutfak (Fot 83m) ortak kullanılmıştır. Merdivenlerden birinin başında ve evin çeşitli

[826] Ada için bkz. Er Rih (El-Rih): Island/Gazirat `Iri, Sudan'ın Kızıldeniz kıyısında, Akik açıklarında bir ada. Çevrimiçi 27.06.2021.
https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-8772&fid=5853; (Airi Adası, Jazīrat ar Rīḥ, Jazirat ar Rih, Jazīrat ar Rīḥ olarak da zikredilmektedir. Çevrimiçi: 28.06.2021.
https://sd.geoview.info/gazirat_%60iri,368071

[827] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 29.

[828] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 29.

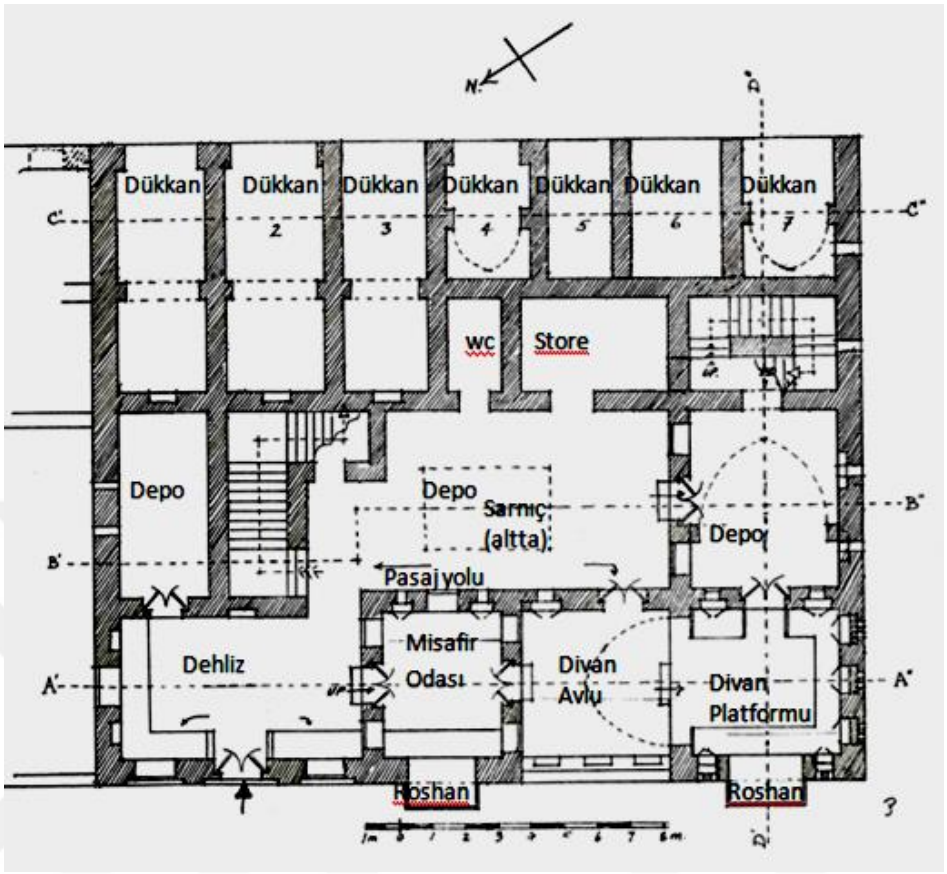
köşelerine yerleştirilmiş büyük gözenekli su kapları olan zirler serinlik vermesi için konulmuşlardır.

Üst katta yaklaşık 9 x 5 m ölçülerinde olan büyük meclis, oyma desenli ahşap bir kemerle ikiye bölünmüş bu alanda iki revşene yer verilmiştir. Ayrıca pencereleri ve raf girintileri ile ayrı bir mağazası, tuvaleti ve terası vardır. Bu teras (kharjah) açık havada uyunulan bir yer olarak kullanılmıştır (Çiz. 64d).[829]

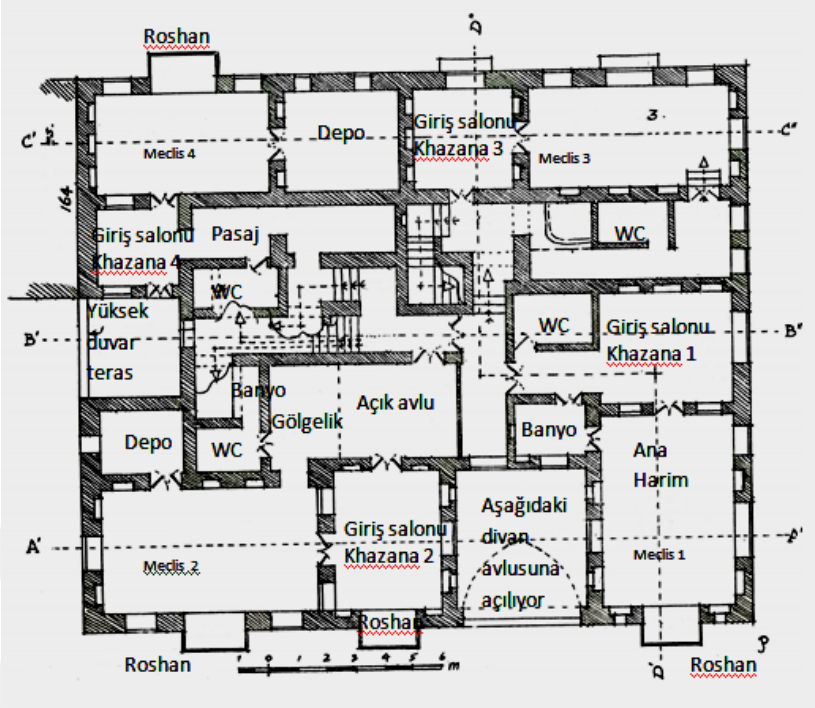
Divanın tasarımı Hurşid Efendi Evi'nin divan tasarımı gibidir (Fot. 74f, g, k, p) (Çiz. 64ı) ve iki bölüme ayrılmıştır. Divanın bir bölümü zeminden yüksek tutulmuş üstte kalan kısım halılarla donatılmıştır. Duvarın iç yüzeylerinde dilimli kemerleri olan raflar, süslemeli tepeliklere sahip kapılar ve revşenler yer almaktadır. Revşenler oturma alanları olarak da değerlendirilmişlerdir (Çiz. 64ı).

Kızıldeniz mimarisinin karakteristik özellikleri olarak mercan taşı malzeme, revşenli cephe tasarımı, alçı ve çakıl taşlı süslemeli divanı ile dikkat çeken bir yapıdır.

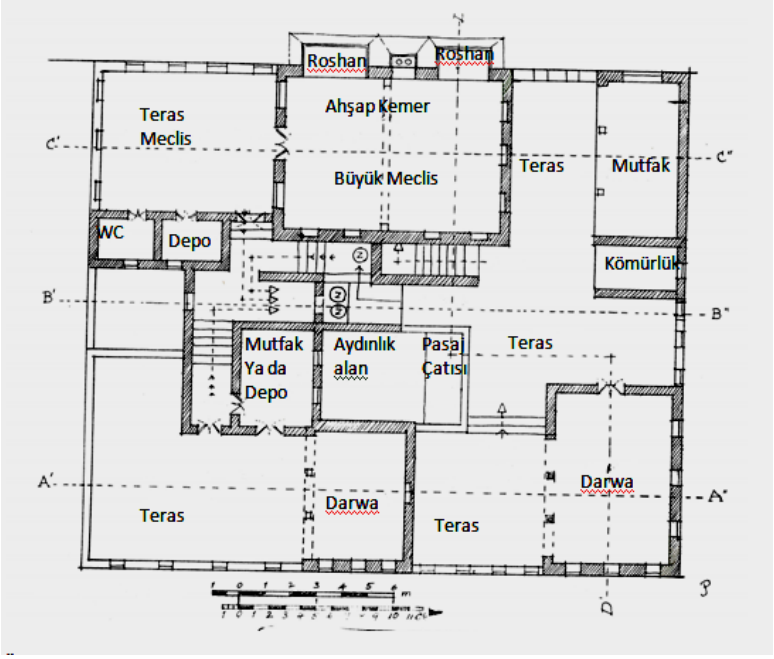
[829] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 29-31.

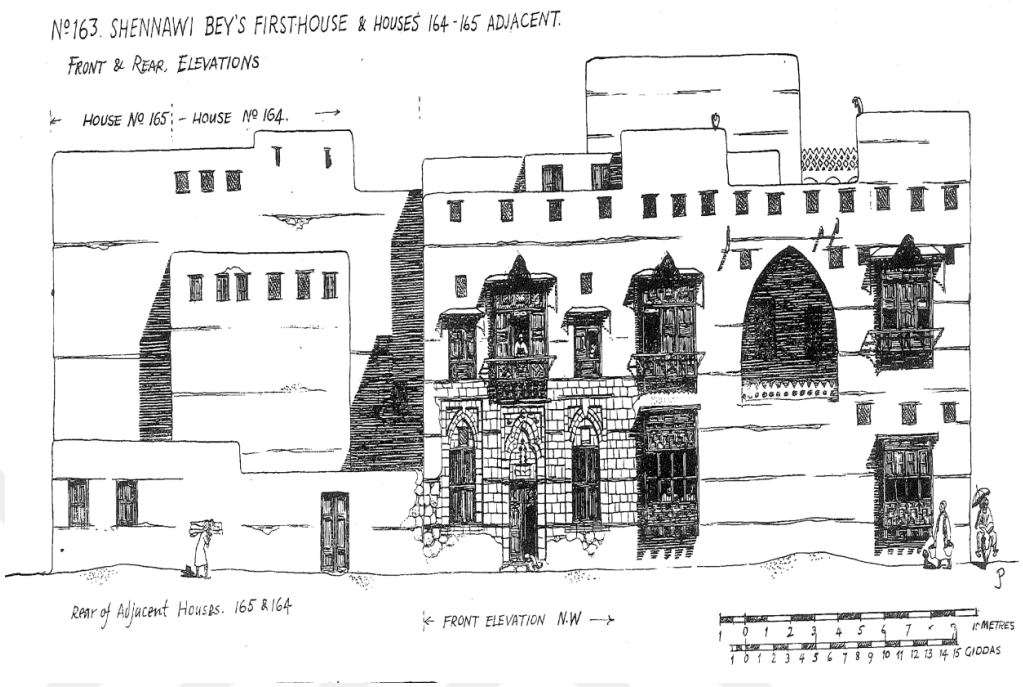
Çiz. 64b: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, zemin kat planı (Greenlaw, 1995: 31)

Çiz. 64c: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, ikinci kat planı (Greenlaw, 1995: 31)

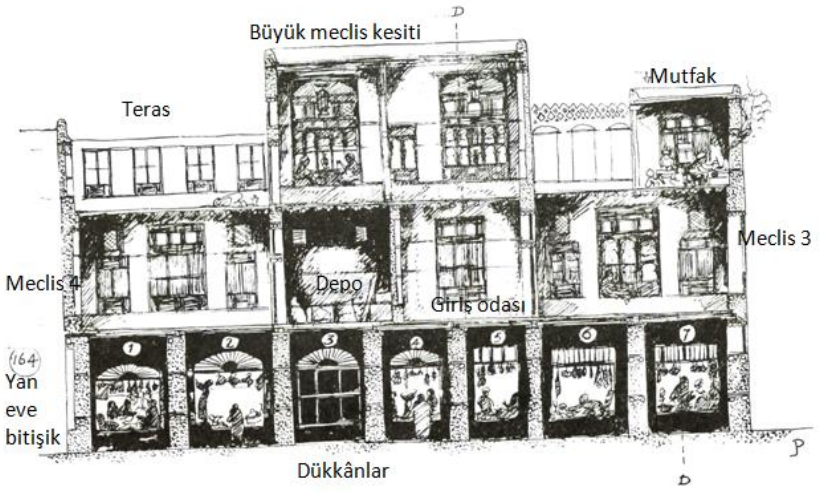
Çiz. 64d: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, üçüncü kat planı (Greenlaw, 1995: 31)

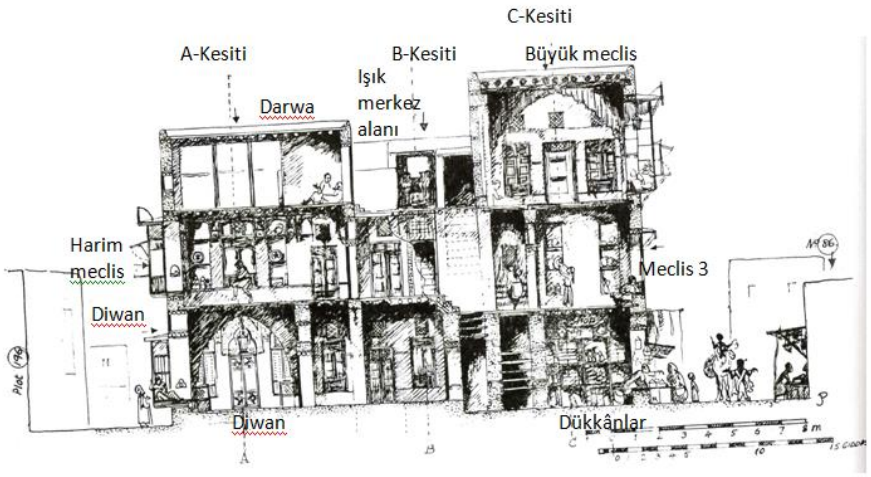
Çiz. 64e: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30)

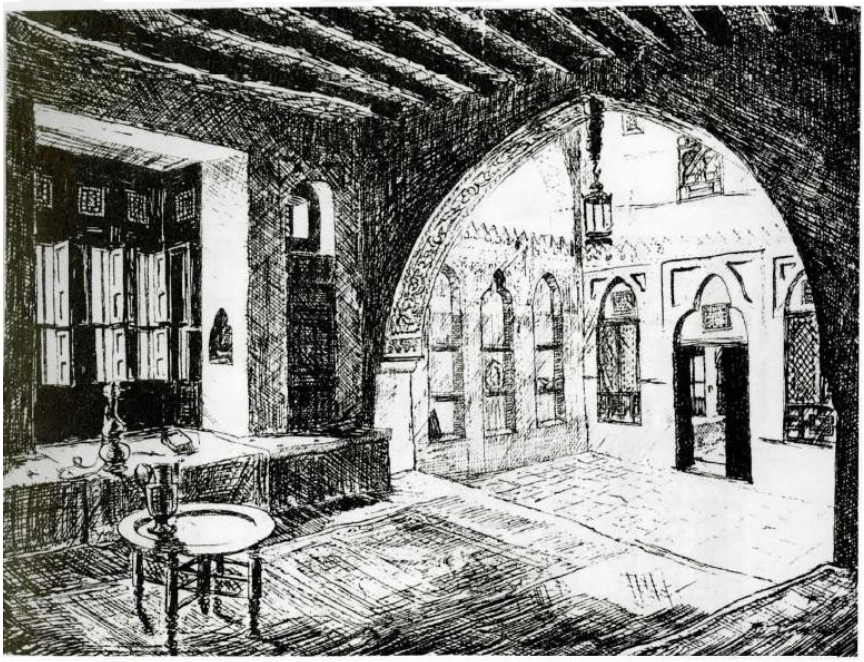
Çiz. 64f: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30)

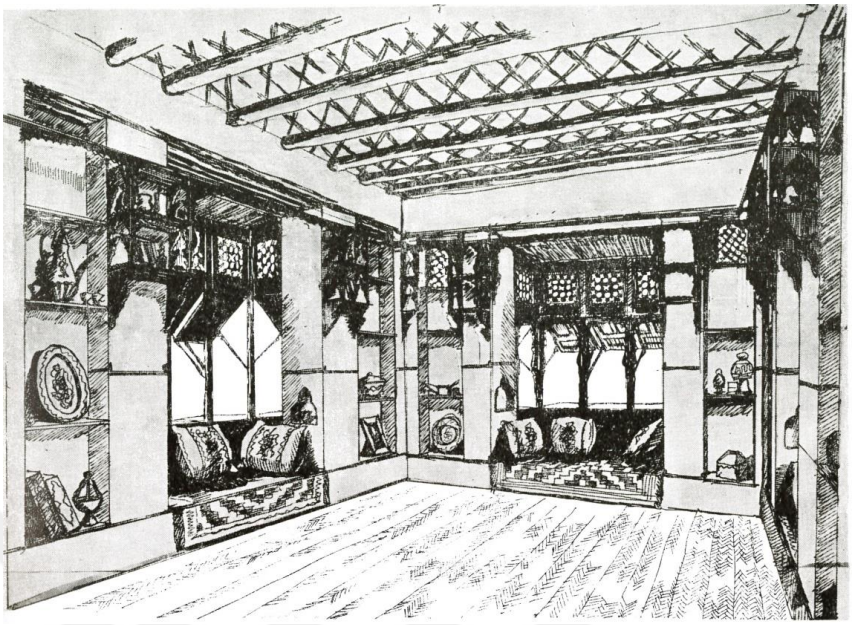
Çiz. 64g: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 30)

Çiz. 64h: Şinavi Bey'in Sevakin'deki evi, cephe tasarımı (Greenlaw, 1995: 34)

Çiz. 64ı: Şinavi Bey'in divanı (Um, 2011)

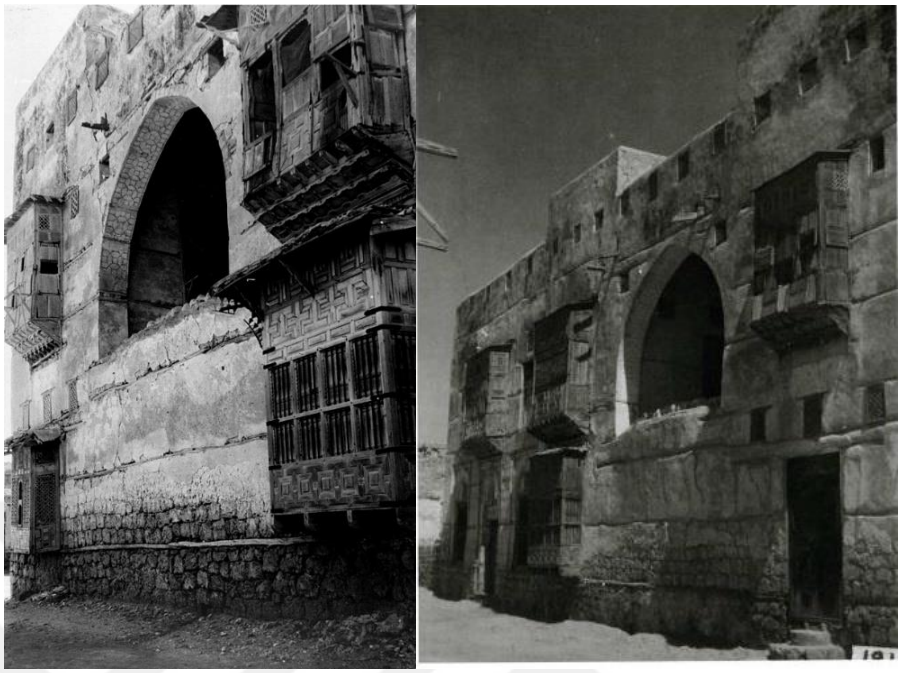

Çiz. 64i: Şinavi Bey'in haremlik kısmındaki divanı (Greenlaw, 1995: 35)

Fot. 83a: Şinavi Bey Evi, kuzey-batı cephe[830]

[830] Street Scene, Suakin, sudan, circa 1910. Çevrimiçi 23 Nisan 2021. https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/street-scene-Sevakin-sudan-circa-1910-news-photo/1034318182

Fot. 83b-c: Şinavi Bey Evi, kuzey-batı cephe (Hartum/TİKA), (Um, 2011: 46)

Fot. 83d-e: Şinavi Bey Evi, bugünkü durumu

Divanın bölme kemeri, Hurşid Efendi'nin evindekine benzer şekilde kesilmiş bir çiçek tasarımına sahiptir (Çiz. 54h) (Fot. 74k, m). Odanın duvarları alçı üzerine siyah çakıl taşlarının batırılmasıyla oluşturulmuş bir süslemeye sahip olup[831] bugün çakıl taşlı duvarların bir kısmı hala görülebilmektedir (Fot. 83f, g, h, ı). Ahşap bir kapı üzerinde bulunan iki kuşak halindeki üç dilimli kemerin bordürleri hem çakıl taşlarıyla hemde zencerek (Fot. 83ı) ve çiçek motifleriyle (Fot. 83i) süslenmiştir.

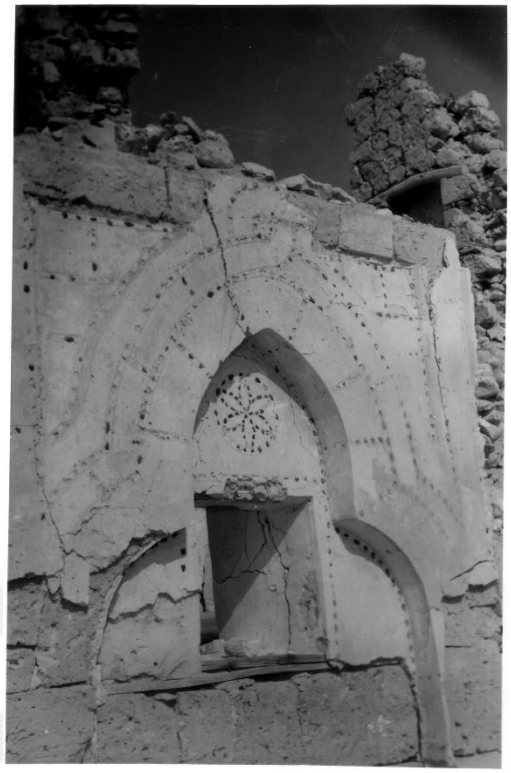
[831] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 29.

Desenler üzerinde hafif kırmızımsı renk (Fot. 83i) bu motiflerin ilk yapımında boyalı olduğuna işaret etmektedir.

Fot. 83f: Şinavi Bey Evi, duvar süslemesi[832]

[832] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi. 23 Haziran 2022.

Fot. 83g: Şinavi Bey Evi (Durhaim arşivi)

Fot. 83h: Şinavi Bey Evi, pencere kemeri ve süslemesi

Fot. 83ı: Şinavi Bey Evi, kapı kemeri üzerindeki zencerek motifler

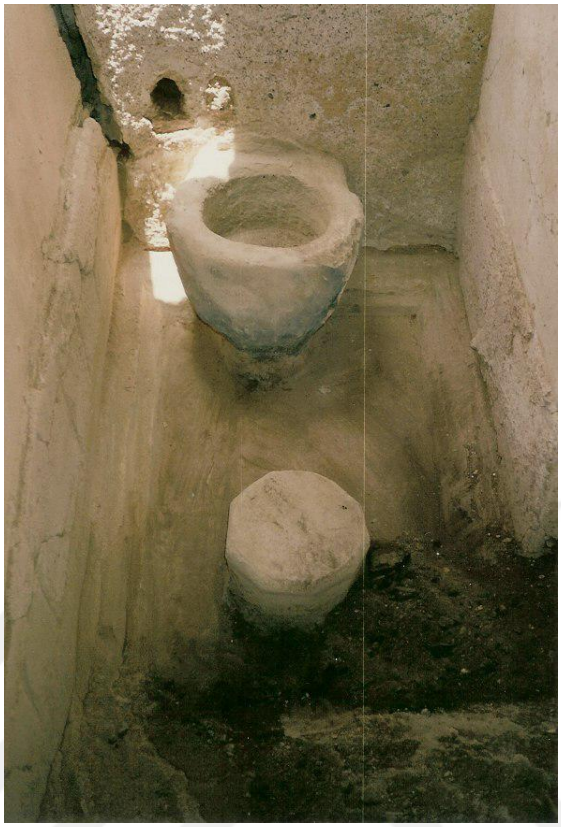
Fot. 83ı: Şinavi Bey Evi, kapı kemeri üzerindeki renklendirilmiş çiçek desenleri

Fot. 83j-k: Şinavi Bey Evi'nin harabeleri

Fot. 83l: Yıkılmadan önce mutfak bölümü (Hartum/TİKA)

Fot. 83m: Yıkılmadan önce hamam bölümü (Hartum/TİKA)

3.6.3. Mısır Stili Evler

3.6.3.1. Muhammed Ahmed Bey'in Evi (No: 22)

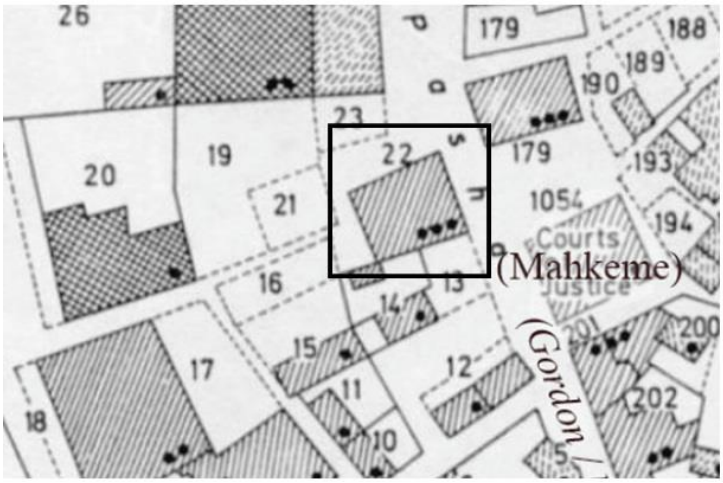
Yeri: Reşid Paşa Yolu (Gordon Yolu)'nun solundadır.

Çizim: 65a- 65f

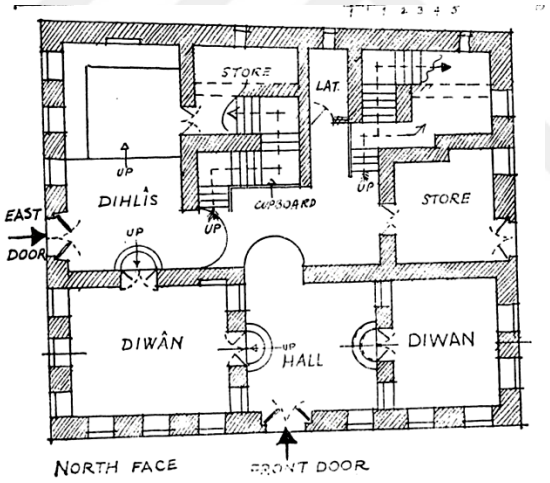
Fotoğraf: 84a – 84d

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

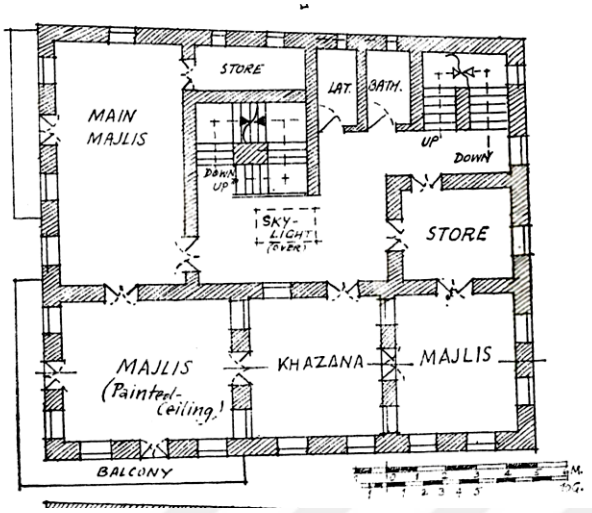
Tarihçe: Kareye yakın yamuk bir planda 3 katlı olarak yapılmıştır. Haremlik ve selamlık olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Zemin katta doğudaki girişte dehliz ile divan yanyana olup aralarında duvar yoktur ve divan zeminden bir miktar yükseltilmiştir. Kuzeyde, girişte bulunan holden sağlı sollu divanlara geçilirken bu defa duvar birimleri birbirinden ayırmıştır. Dışarıda kapı ve pencere kemerleri yuvarlaktır. Modern zamandaki pencere düzenine sahiptir. İkinci katta üç meclis (geniş oturma salonu), bir normal oda (khazana) iki depo ile tuvalet ve banyoya yer verilmiştir. Bu katta revşen, tagah veya süslemeli ahşap unsurlar olmayıp doğu ve kuze cephede basit korkuluklu balkonlara yer verilmiştir (Çiz. 65b, c) (Fot. 84a). Üçüncü katta iki darvah/darwah (üç tarafı kapalı alandır. Eyvan bilinmesine rağmen bu şekilde adlandırılmamıştır.) bir meclis, mutfak, tuvalet ve Türk hamamı olarak adlandırılan bir banyosu bulunmaktadır. Banyo/hamam kubbeli olup dışa yansımıştır. Bu evde diğer bir özellik ortada bulunan küçük avlunun üzeri bu katta fener/fanus şeklinde olup içeriye aydınlık sağlamıştır (Çiz. 64d). Yapı tasarımı tamamen değişmiştir, eski döneme ait tek iz, giriş kapısı üzerindeki üç dilimli kemer tasarımıdır.

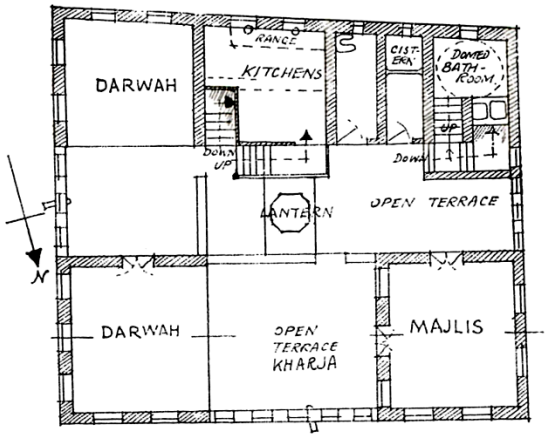
Çiz. 65a: Muhammed Ahmed Bey'in Evi (Hinkel'in Haritası, DAĞ, 2020: 53)

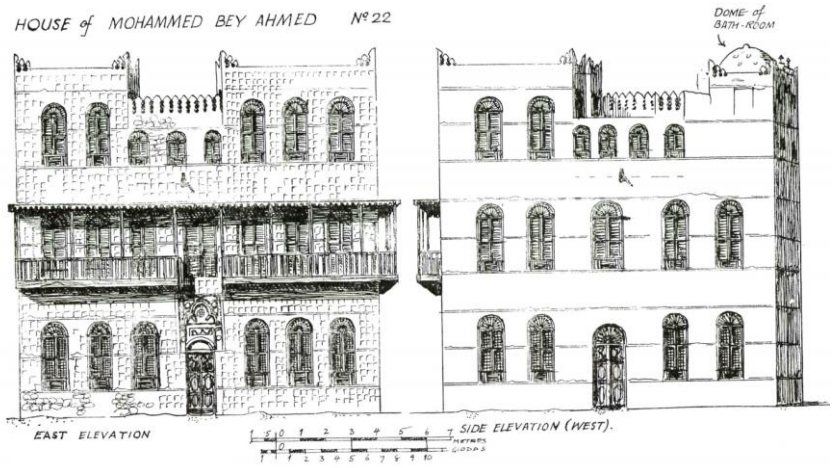
Çiz. 65b: Muhammed Ahmed Bey'in Evi zemin kat (Greenlaw, 1995: 80)

Çiz. 65c: Muhammed Ahmed Bey'in Evi 1. kat (Greenlaw, 1995: 80)

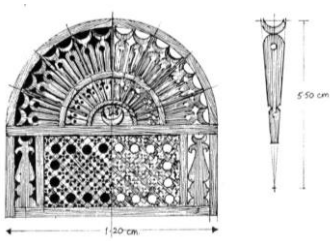
Çiz. 65d: Muhammed Ahmed Bey'in Evi ikinci kat (Greenlaw, 1995: 80)

Çiz. 65e: Muhammed Ahmed Bey'in Evi'nin planları (Greenlaw, 1995: 80)

Çiz. 65f: Üçüncü kat, fener ve hamam (Greenlaw, 1995: 81)

Çiz. 65g: Kapı tepelikleri (Greenlaw, 1995: 122)

Fot. 84a: Muhammed Ahmed Bey'in Evi[833]

Fot. 84b: Muhammed Ahmed Bey'in Evi, Türk hamamı[834]

[833] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi 23 Haziran 2022. https://www.sudanmemory.org/image/SAR-0001282/1/LOG_0000/

Fot. 84c: Muhammed Ahmed Bey'in Evi, yıkılmış hali[835]

Fot. 84d: Muhammed Ahmed Bey'in Evi, yıkılmış hali [836]

[834] 22 numaralı evin Türk hamamı. Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Çevrimiçi 23.06.2022.

[835] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi 23.06.2022.

[836] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan. Çevrimiçi 23.06.2022.

3.7. Ticari Yapılar

3.7.1. Şinavi Bey Vikalesi

Yeri: Geyf'te denizin hemen kenarında bulunmaktadır.

Çizim: 66a – 66e

Fotoğraf: 85a – 85g

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Vikale veya kervansaray olarak adlandırılan ticaret hanı, Mısırlı tüccar Şinavi Bey tarafından 1881 yılında[837] köle emeğiyle inşa ettirilmiş olup döneminin en büyük yapısıdır. Şinavi Bey, bu bina ile Mısır (Memlük) mimari kültür ve geleneğini Sevakin'e getirmiştir. Vikale, bankalar ve şirket binaları gibi modern kamu kurumlarının kurulmasından önce, her türlü denizaşırı ticaret görüşmelerine ve faaliyetlerine hizmet vermiştir. Daha önceki bir ticaret yapısının değil de develerin mallarını boşalttığı açık alan olan **Nüzl'**ün[838] yerini almış, dolayısıyla şehir hanı

[837] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 253.

[838] Geyf'te yıkılmış olan bir bina

olarak değerlendirilmiştir. Hiçbir zaman ticari bir müessese barındırmayan bu şehirde yeni bir yapısal konsept olarak kendini göstermiştir.[839] Bina gerektiğinde genişletilebilecek şekilde tasarlanmıştır. Ortada bulunan avlu ahır olarak da kullanılmıştır. Dönemi içerisinde taşınacak mal miktarı o kadar artmıştı ki, Sevakin'den Berber'e tek seferlik yolculuk için bir deve kiralama, yaklaşık on ila on dört pound olmuştur. Hatta kimi zaman deve sayısı ihtiyaca cevap vermemiştir.[840] Vikale kompleksi, içinde yüz deveye kadar büyük bir karavanın yüklenebileceği veya boşaltılabileceği bir kapasiteye sahiptir.

Bu devasa binaya bir müddet deve kervanlarının getirdiği mallar konulmuştur. Daha sonra 1885'te ordunun yedek eşyaları konulmuş, 1928 yılında çökmeye başlamıştır.[841]

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen bir avlu etrafında, üç katlı olarak inşa edilmiştir. Binanın üst katlarında ayrı dairelerde yaklaşık 18 tüccarı barındıracak ve zemin kattaki malların depolanmasını sağlayacak büyüklüğe sahiptir. Binanın 365 yatak odası efsanevi bir şekilde anlatılsa da toplamda 150-200'den fazla oda olmadığı anlaşılmaktadır.[842] Güneydoğu cephede giriş kapısı üzerinde büyük bir ahşap pencere bulunmaktadır.

Güneydoğu cephede giriş kapısı tasarım açısından en hareketli öğedir. Cepheden dışa taşmayan kapı dikdörtgen bir çerçeve içerisinde sivri kemerli bir girinti içerisindedir. Geçit kısmı basık ve yuvarlak kemer arasında bir düzene sahiptir (Çiz. 66d). Giriş kapısının alınlığında ve kapı köşeliklerinde çeştli geometrik şekilli süslemelere yer verilmiştir. Bu süslemeler içerisinde Osmanlı Devleti'ne ve İngiltere'ye ait bayrak şekilleri vardır (Çiz. 66e).

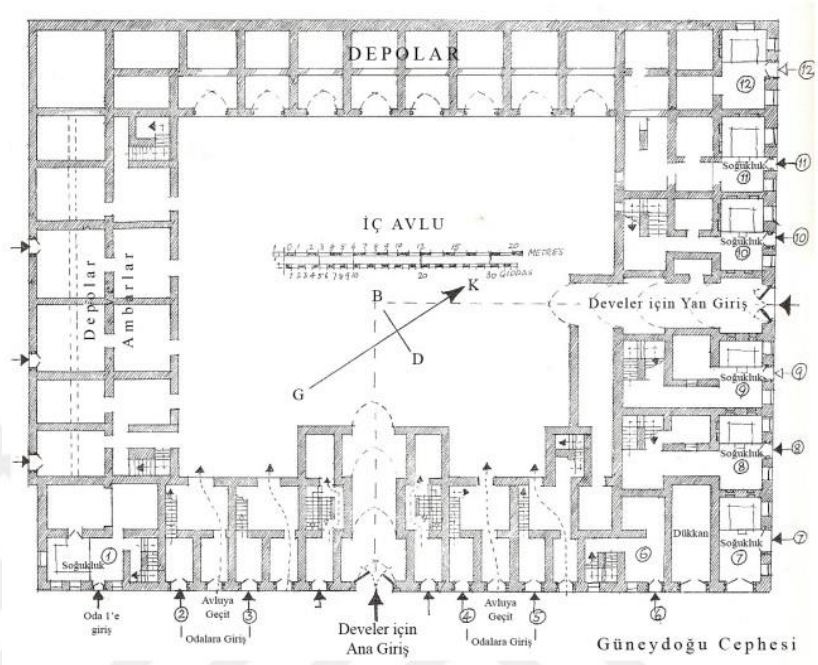
---

[839] Mallinson Architects &Engineers, The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts Çevrimiçi 13.03.2010.

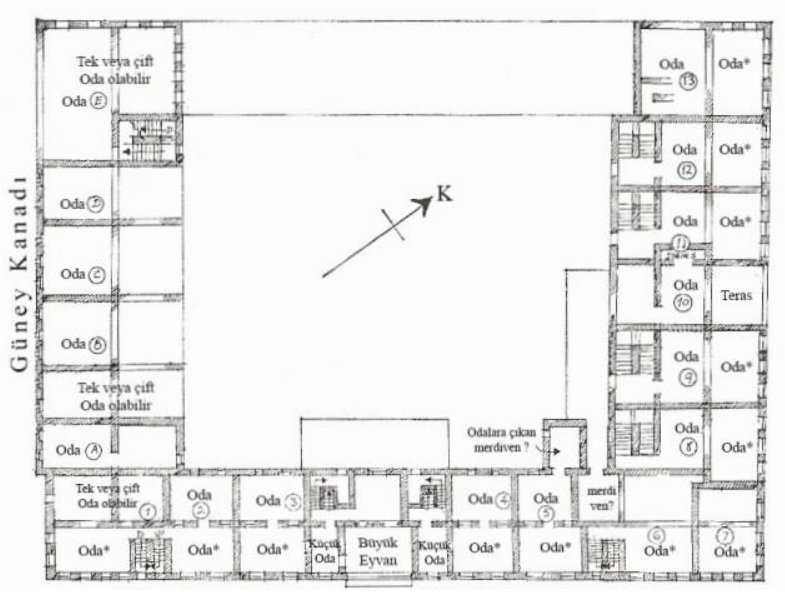
[840] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 253.

[841] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 155.

[842] Mallinson Architects &Engineers, The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts Çevrimiçi. 13.03.2010.

Çiz. 66a: Şinavi Bey'in Vikalesi, zemin kat (Insoll, 2007, 100. Düzenleme, Dağ: 2020)

Çiz. 66b: Birinci kat planı, güney kanadı Greenlaw tarafından tahmini olarak çizilmiştir (Dağ: 2020)

Fot. 85a: Şinavi Bey'in Vikalesi (BİMTAŞ)

Fot. 85b: Vikale, güney doğu cephesi (SAD)

Fot. 85c: Vikale, kuzey doğudaki giriş (SAD)

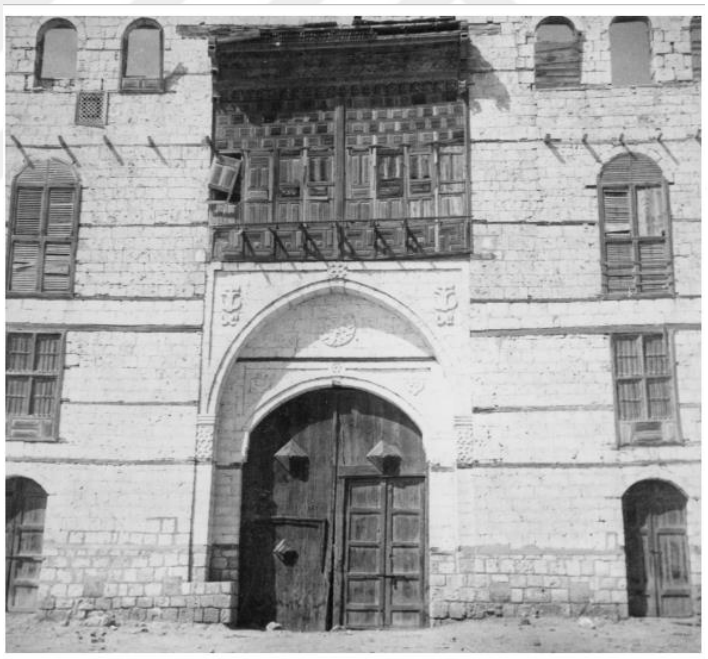
Çiz. 66c: Şinavi Bey Vikalesi kuzey doğu cephesi (Dr. Emad Agwa Arşivi)

Fot. 85d: Şinavi Bey Vikalesi üstten görünüm (Dr. Emad Agwa arşivi)

Fot. 85e: Şinavi Bey Vikalesi, yıkılmış hali (22 Şubat 2022)

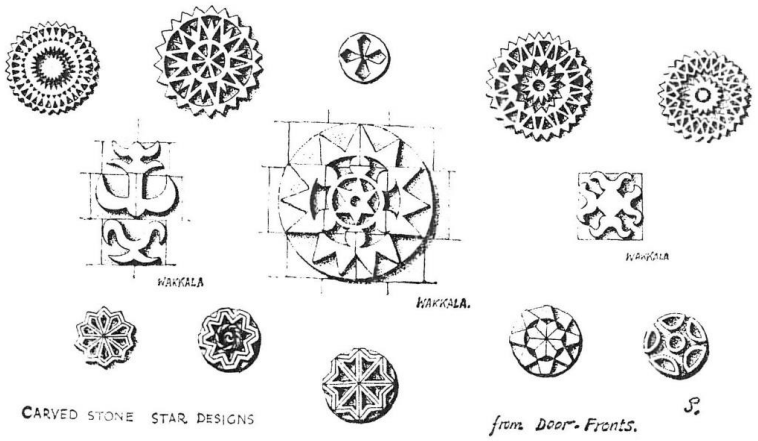
Fot. 85f: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı (Dağ: 2020)

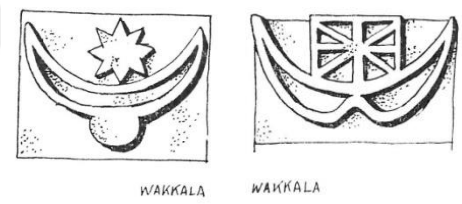
Fot. 85g: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı (22 Şubat 2022)

Fot. 85h: Şinavi Bey Vikalesi, ana kapı, süsleme detayları (22 Şubat 2022)

Çiz. 66d: Şinavi Bey'in Vikalesi, rozetler (Greenlaw, 1995: 95)

Çiz. 66e: Şinavi Bey'in Vikalesi, amblemler (Greenlaw, 1995: 95)

3.7.2. Nuzl/Nudl

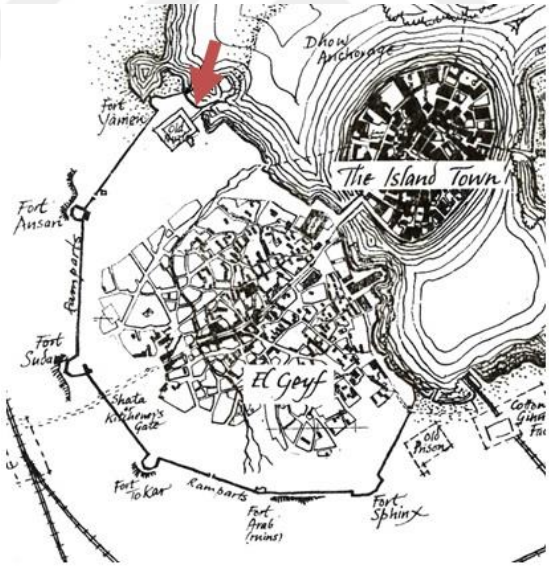
Yeri: El-Geyf'te denizin hemen kenarında bulunmaktadır.

Çizim: 67a- 67b

Fotoğraf: 86a – 86b

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Nüzl[843] binası, Yemen Burcu'nun yanındadır. Her halukarda 1881'den çok önce inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü Şinavi Bey Vikâlesi, nuzlün yerini almıştır.[844] Yapının inşa şekli detaylı olarak bilinmemektedir. Yapının bina şeklinde mi yoksa çevresi sınırlandırılmış bir alan mı olup olmadığı hakkında da bilgi yoktur.

Çiz. 67a: Nuzl Binası (Greenlaw, 1995: 10)

[843] Nüzül – Nüzl (نزل) i. (Ar. nuzl) 1. Konaklama yeri. 2. Misafir için hazırlanan yemek. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** s. 942.

[844] Bloss, "The Story of Suakin", 1937, 253.

Çiz. 67b: Nuzl Binası detay (Greenlaw, 1995: 10)

Fot. 86a: Nüzl Binası'na ait kalıntılar

Fot: 86b: Nüzl Binası'na ait kalıntılar

3.8.3. İskeleler

Adanın içerisinde bulunan lagünün müsaitliği sebebiyle yaklaşık 14 civarında iskele bulunmaktadır.[845] Küçük yelkenli gemi olan sambuklar (cambuklar[846]) her tarafa yanaşabildikleri için bu iskeleler daha çok ağır tonajlı gemiler için yapılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 11 Ramazan 1270 (7 Haziran 1854) tarihli bir belgede, yeniden inşa olunan bir iskelenin masrafı 21.400 kuruşa mal olduğundan Cidde hazinesinden ifa olunması talebi görülmektedir.[847] "Suakin and defences" haritasında birçok iskele ismi görülmektedir (Çiz. 36a).[848] Rhodes'in

[845] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 180.

[846] "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", 314 (40 numaralı dipnot).

[847] BOA, MVL. 341/103.

[848] Great Britain. War Office. Intelligence Division, tarafından yayınlanan "Suakin and defences, January 1885".

hazırladığı haritada 5 farklı alanda iskele görülmektedir (Çiz. 36c).[849] Her iki haritada da karantina adası üzerinde birkaç iskele bulunmaktadır. Karantina adasının konumu tren yolu yapımına müsaittir. Bu sebeple ada ile kara arasına bir yol yapılmış ve iskeleyle bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır. İskelelerden birkaçının ismi Hastane İskelesi, Ana İskele, Kömür İskelesi ve Feribot İskelesi'dir.[850] Bu iskelelerden üçü Karantina (Condenser) adasının kuzeyinde, 18 inç (45,7 cm) uzunluğundaki *Sandbag Redoubt* demiryolu hattına hizmet vermesi için yapılmıştır. Diğerleri İngiliz Mezarlığı'na, taş ocağına ve su kuyularına hizmet verebilmek için yapılmışlardır. Bazıları da Geyf'in doğu kıyısında mühimmat deposu için yapılmışlardır.[851]

Süreç içerisinde kullanılmayan iskeleler bakımsızlıktan paslanarak resifler üzerine çökmüş, kullanılamaz hale gelmiştir ve herhangi bir gemi yanaşamaz hale gelmiştir. [852]

[849] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 178.

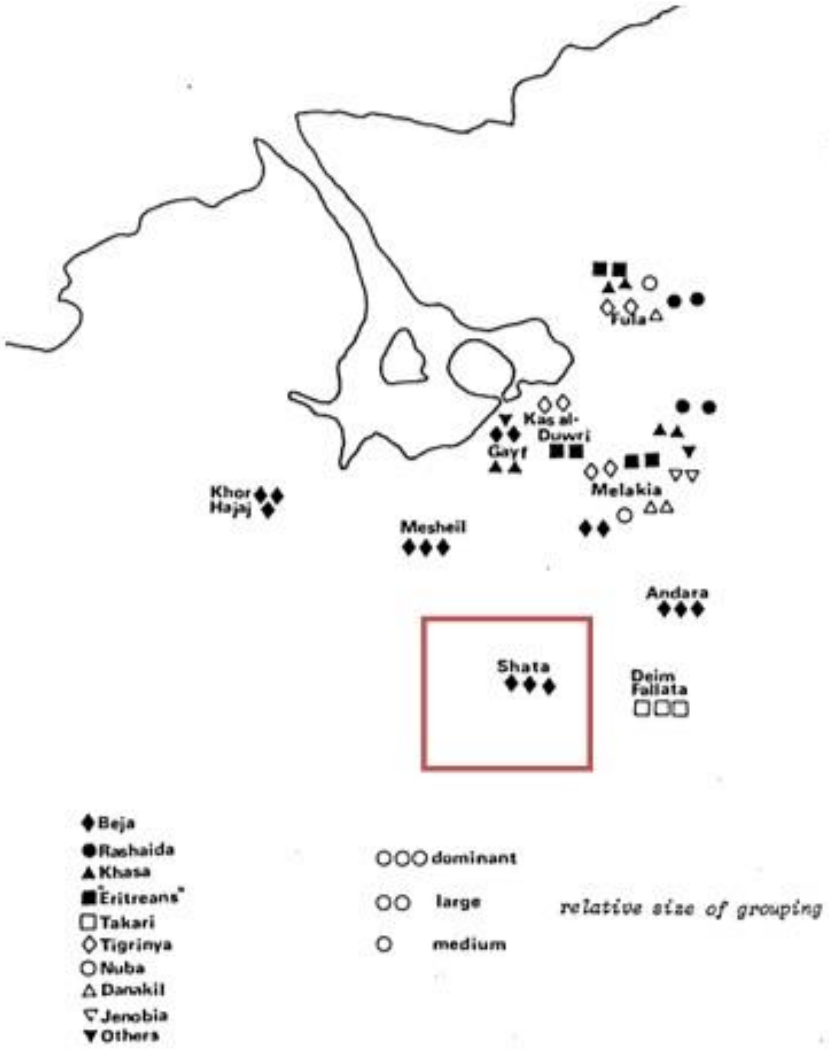
[850] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 179; Bloss, "The Story of Suakin", 1937; Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885".

[851] Rhodes, "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", 179.

[852] Roden, "Twentieth Century Decline of Suakin", 16.

3.8. Su Yapıları

Sevakin adasının kendine ait tatlı su kaynağı yoktur. Ancak adaya yakın[853] yaklaşık bir mil mesafede Şata olarak bilinen bölgede su kuyuları bulunmaktadır (Çiz. 68a).[854]

Çiz. 68a: El- Geyf'te etnik grupların yaşadığı bölgeler (Kentley, 1988: 133)

[853] Breen vd., "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", 208.

[854] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 271.

3.8.1. Sarnıç

Yeri: Yeri kesin olarak belli değildir. Bloss tarafından Karantina adasının güney kıyılarında bir yerde olarak tarif edilmiştir.[855]

Çizim: 68

Fotoğraf: Yok

İnceleme Tarihi: 19 – 27 Şubat 2022

Tarihçe: Chittick, Sevakin'in de içerisinde olan lagünde Kondenser/Karantina adasında, bir sarnıcı tespit ederek çizimlerini yapmıştır (Çiz. 68b).[856] Ancak günümüzde bu sarnıç ile ilgili bir kalıntı ulaşmamıştır.

Crowfoot, Kondenser/Karantina adasında bulunan sarnıçtan bahsederek içerisinde tuğla sütunların olduğu olduğu bilgisini vermiştir.[857] Bloss'a göre sarnıcın Roma döneminden kalmış olma ihtimali bulunmakla birlikte bu durum kesin değildir. Romalıların Sevakin'den daha güneye gitmekle birlikte burayı bir uğrak limanı olarak kullanıp kullanmadıkları ile ilgili net bir şey söylemek imkansızdır.[858] Erken tarihli ve detaylı çizilmiş haritalarda gösterilmemiştir.[859]

Chittick tarafından sarnıcın İslam öncesi bir tarihe ait olduğu ve Kızıldeniz'deki klasik dünya ticaretinin bir kalıntısı olduğu bilgisi ileri

[855] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[856] Chittick, "A Cistern At Suakin, And Some Remarks on Burnt Bricks", 181-183.

[857] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 530; Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 181-183.

[858] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[859] Sevakin, "Suakin and defences, January 1885 [cartographicmaterial]". Çevrimiçi. 15.09.2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

sürülmektedir, ancak kanıtlar zayıftır.[860] Zazzaro ve Bloss'a göre bu sarnıç, muhtemelen İslami dönemden kalma Ayzab'taki adalarda kaydedilenlerden farklıdır.[861] Ancak sonradan yapılan çalışmalar bunların İslami döneme ait olduğunu göstermiştir.[862] Sevakin'de yapılan son araştırmalarda da bu sarnıca dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.[863] Zazzaro'ya göre, yapım açısından Akik yakınlarındaki adalarda bulunan sarnıçlardan ve kuzeydeki Ayzab'da bulunan diğer sarnıçlardan farklıdır. Akik ve Kesela çevresinde bulunan sarnıçlara benzemektedir.[864]

Crowfoot,[865] Hebbert,[866] Bloss,[867] Chittick[868] ve Zazzaro[869] gibi araştırmacıların hiçbiri Sevakin'de Yavuz Sultan Selim dönemde yapılan su kuyularından bahsetmemişlerdir. Yavuz Sultan Selim döneminde XVI. Yüzyılda, Geyf'te 10 adet su kuyusu açılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde çeşitli sarnıç ve kuyuların yapılmış olması büyük bir olasılıktır. Bu sarnıçlardan birinin de bu olması çok büyük bir olasılıktır.

"*… Geyf karyesi Fatih Sultan-ı müşarun-ileyh hazretleri zamanında daha cem'iyetlü olup bu makūle edebsizlik men'i için derûn-ı Geyf'de ve gerek etrafında küçük kuleler tarzında asker ikamesi için karakollar yapdırılmış ve* ***ahalî ve urbanının meşrûbları için on adet taşdan kuyu hafr olunup yanına büyük bir kal'a yapdırılmış*** *ise de kuyuların üçü ma'mûr diğerleri harab ve kuleler ve kal'anın asarı kalmış ve işbu kuyuların yanında bağçeler bulunduğu hurma ve sair eşcar asarından*

[860] Neville H. Chittick, "A Cistern At Suakin, And Some Remarks on Burnt Bricks", **Azania: Archaeological Research in Africa,** 16/1 (1981), 181-183.

[861] Zazzaro, "The Ancient Red Sea Port of Adulisand the Eritrean Coastal Region", 27; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[862] Breen vd., "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin, Sudan", 208.

[863] Zazzaro, "The Ancient Red Sea Port of Adulisandthe Eritrean Coastal Region", 27.

[864] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[865] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 523-550.

[866] H. E. Hebbert, "El Rih-A Red Sea Island", *Sudan Notes and Records*, 18/2 (1935), 312.

[867] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[868] Chittick, "A Cistern At Suakin, And Some Remarks on Burnt Bricks", 181-183.

[869] Zazzaro, "The Ancient Red Sea Port of Adulisandthe Eritrean Coastal Region", 27.

müsteban olmakdan naşî keyfiyet sual ve tahkīk kılındıkda pek ma'mûr bağçeler mevcûd ise de Mısriyyûn zamanında eşcarını asakir kat' etmeleriyle ashabı dahi arazîsini terk eylemiş oldukların beyan etmeleriyle kuyulara dolab yapdırılıp harabe bağçeleri saye-i şevket-vaye-i hazret-i cihan-banîde ma'mûr edilmesi husûsunu Sevakin Meclisi azalarıyla müftî ve nakīb ve sair ifade ve tergīb olundukda herbiri birini ta'mîre taahhüd ederek ve ta'mîrine mübaşeret olunarak an-karîb işbu bağçeler ma'mûr olacağı eltaf-ı ilahiyyeden mes'ûl-i ubeydanem bulunmuşdur. Ancak harabe olan kuyuların ta'mîriyle kal'asının ve derûn-ı karyede ve etrafında karakollar inşası lazımeden olduğundan ta'mîr olunup ve olunmaması irade-i seniyyeye menûtdur."[870]

Plan ve Mimari Özellikler: Zazzaro'ya göre, 6 m çapında kabaca dairesel planda üzeri hafif kubbemsi bir yapıdadır. Girişi muhtemelen çatıdadır ve sarnıcın kenarları kırmızı veya sarı-yeşil renkli tuğlalarla kaplıdır. Sarnıç iki kat sıvayla kaplanmıştır. Alt kat gri üst kat pembe desenlidir.[871] Sarnıcın içerisinde 4 adet yassı tuğlalardan inşa edilmiş sütun vardır.[872] Bloss 3 adet sütun bulunduğunu yazmıştır.[873] Sarnıcın derinliği bilinmemektedir; suyla nasıl doldurulduğuna dair hiçbir kanıt tespit edilememiştir ve sarnıcın içindeki toprağın yüzeyinde hiçbir antika nesne bulunamamıştır.[874]

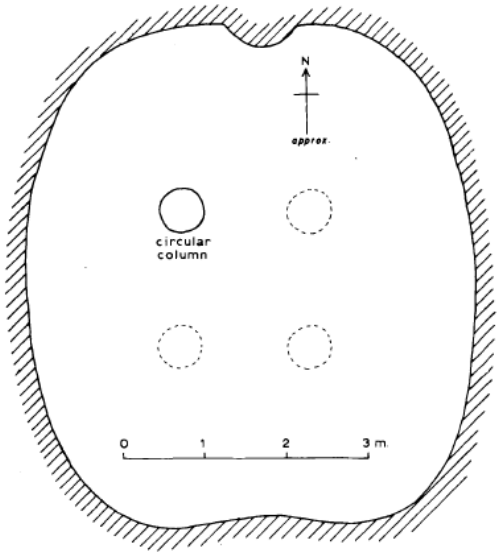
[870] BOA. İ. MVL., 248/9079, 1, 2, 3, 4.

[871] Zazzaro, "The Ancient Red Sea Port of Adulisandthe Eritrean Coastal Region", 27.

[872] Su ve kilden yapılıp güneşte kurutulan tuğlalar kullanılmıştır.

[873] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[874] Chittick, "A Cistern At Suakin, And Some Remarks on Burnt Bricks", 181-183.

Çiz. 68b: Sarnıç planı (Chittick , 1981: 182)

4. BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

İslamiyet'in VII. yüzyılda gelişiyle birlikte kendine özgü özellikler gösteren şehir modeli ortaya çıkmıştır ki şehir kelimesi de Arapça bir kavramdır. İlk İslam şehri modeli Medine'dir ve fethedilen veya yeni kurulan şehirler Medine örnek alınarak kurulmuşlardır. İslam şehirleri cami veya mescit etrafında şekillenmiş olmakla birlikte şehirler ortaya çıktıkları dönem ve verilen değerlere göre özellikle dinin yanında ticaret ve güvenliğe göre planlanmışlardır.[875] Toueir'e göre İslam şehirlerinin genel özellikleri şu şekildedir:

Hemen hemen İslam şehirlerinin tamamına yakınında o şehri çevreleyen surlar ve büyük kale kapıları mevcuttur. Semtleri, mahalleleri ve karargahları vardır. Ana caddeleri eğri büğrü ve dolaşıktır. Yerleşim planları etnik, dini ve aşiret unsurlarına göre düzenlenmiştir. Binalar yan yana, sıkışık inşa edilmiş ve yüksek duvarlarla birbirlerinden ayrılmış olup cumbalı (revşenli/müşrefiyeli) evleri avluludur. Merkez camii, hükümet binası, kervansaray, hamam ve kahvehaneler vardır. Şehirlerde yöneticiler veya idareciler olup bunlardan birisinin olmaması halinde bu görevi muhtesip üstlenmiştir. Muhtesip, şehir idaresini Kur'an-ı Kerim ve sünneti dikkate alarak yönetmiştir.[876] Can'a göre de İslam şehirlerinin çekirdeğini teşkil eden en önemli iki unsurdan biri cami diğeri darülimaradır.[877] Genellikle caminin önünde yer alan meydan ise şehir merkezinin ayrılmaz bir parçasıdır.[878] Yıldız'a göre ise İslam şehirlerinde cami, medrese ve mahkemenin birbirlerine yakın

[875] İbrahim Yıldız, "İslam Kent Modeli", **Socıal Scıences Studıes Journal,** c. V, S. 52, 2019, s. 7293. Çevrimiçi Tarihi, https://www.researchgate.net/publication/338340558_Islam_Kent_Modeli

[876] Kassem Toueir, "Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-ı Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnet'in Tesiri", çev. Nurettin Gemici, **Hikmet Yurdu, Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,** Y. 3, S. 5, 2010, s. 325-326.

[877] Darülimara, emirlik sarayı, hükümet konağı anlamına gelmektedir. Yılmaz Can, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Darü'l İmara İkilisi üzerine Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. VIII, S. 8, 1996, s. 124.

[878] Darülimara, VII. Yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman şehrin merkezinden uzak bir yere yapılmış, ilk yıllardaki cami ile beraberliği daha sonraki dönemlerde kalmamıştır. Yılmaz Can, "İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı", **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,** Ankara 2021, s. 102.

olması önemlidir. Caminin hemen yanında baş kadının evi, valinin konağı ve büyük bir şahsın türbesi bulunmaktadır.[879] XIX. yüzyılda bu unsurlara rüştiye mektepleri de eklenmiş olup Mekke, Cidde, Yenbu ve Taif'de örnekleri bulunmaktadır.[880] Normlar genel kapsam ve uygulamalarında mevcut olup coğrafi konum ve kültüre göre özelleştirilmiş, yapı malzemeleri, şekilleri ve teknolojisi bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir, ancak planlama İslami özelliklere göre yapılmıştır. Bu nedenle "çeşitlilikte birlik" sergilenmiştir.[881] Osmanlı şehirleri de birer İslam şehirleridir. Her ne kadar maddi ve kültürel farlılıklar olsa da İslami temelde onlarla bütünleşen özelliklere sahiptir.[882]

Sevakin, mimari ve planlama açısından İslam şehri örneğidir. Herkesin kolayca ulaşabildiği ve işlerin yürütülebildiği alanda Muhafaza / Kaymakamlık / Hükümet Binası, Gümrük Binası, çarşı, dükkanlar, cami ve caminin önünde olan meydan hep birbirine yakındır. Ana cadde Şefa Kapısı'ndan merkeze kadar uzanmakta olup sarmal dar sokaklar tipik Arap sokakları örneğidir. Mimaride, mahremiyeti sağlamak aynı zamanda rüzgar ve ışık alımını düzenlemek için ahşap bir birim olan revşenler kullanılmıştır. Adanın küçük olması, binaların sıkışık, caddelerin ve sokakların dar olarak yapılmasında etken olmuştur. Bu oluşumda binalar birbirini gölgelemiş ve çöl tozlarının binalara girmesini engellemiş ancak caddeler arasında denizin ferah esintisi de dolaşmıştır.[883]

Genel anlamda, Osmanlı hakimiyeti altında kalan yörelerde inşa edilmiş olan yapılar, mimari üsluplarına bakılmadan tarihsel bir olgu olarak Osmanlı yapısı kabul edilmektedir. Ancak bu yapılarda; Osmanlı öncesi, Osmanlı üslubu, yerel üslûplar ve Avrupa sanatı üslupları, heterojen şekilde karşımıza çıkmaktadır.[884]

[879] Yıldız, "İslam Kent Modeli", s. 7296.

[880] Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 18, 1996, s. 19.

[881] Mortada, "Yanbu, Saudi Arabia: A Traditional City in Transition", 713.

[882] Turgut Cansever**, İslam'da Şehir ve Mimari**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 116.

[883] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 66.

[884] Yenişehirlioğlu, **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey**, VIII.

Kahire'de Memlük-Osmanlı sanatı sentezi, Mısır'da farklı zamanlarda asırlar boyu izlenen Türk ve Arap Sanatı sentezinin yeni bir aşaması[885] olmuş Kızıldeniz sahil şehirlerine de bu şekilde yansımıştır.

İslam şehirlerinin asli özellikleri XIX. yüzyıla kadar devam etmiş olup bu yüzyıldan sonra İstanbul'da ve İstanbul'un etkisiyle diğer şehirlerde Batı etkisi ve Hellenistik kültür kaynaklarının üstünlüğü inancı islam kültür temellerinin tahrip olmasına yol açmıştır.[886] Afrika ve Kızıldeniz'de büyük etkisi olan Mısır'a da bu durum yansımıştır. XIX. yüzyılda Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, devlete başkaldırarak siyasi bağımsızlığını kazanmış ise de mimaride, Osmanlı geleneğinin sıkı bir takipçisi olmuştur. Paşa, İstanbul'da kaldığı zamanlarda buradaki eserlerden etkilenmiş ve İstanbul'da gördüğü eserler kadar görkemli ve abidevi eserleri, Mısır'da inşa etme çabasına girişmiştir. Böylelikle Mısır ve Osmanlı mimari etkileri birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi Habeş Eyaleti'nde de kendini hissettirmiştir. "Kavalalı hanedanlığı boyunca hem Anadolu'dan hem de bizzat Avrupa'dan getirtilen ustalar vasıtasıyla planlama ve süsleme açısından da yeni bir Osmanlı üslûbu dikkat çekmektedir".[887] Mehmet Ali Paşa siyasi açıdan kopmak istediği Osmanlı Devleti'ne sanat açısından iyice yaklaşmıştır, hatta Mısır'da Osmanlı Sanatı'nın yeniden canlandırıcısı olmuştur.[888] Ancak kimi Kızıldeniz şehirlerinde önceleri klasik Osmanlı mimari üslupları hakimken XIX. yüzyılda süslemede Memlük etkileri yeniden canlanmıştır. İstanbul-Mısır etkileşiminin Kızıldeniz şehirlerinde daha çok sivil mimaride konutlarda kendine yer bulduğu düşünülürken bu etkileşim dini mimaride kendine çok yer bulmamıştır. Süslemede, kapı ve pencere kemerlerinde, kimi türbelerde kullanılan kubbe geçişlerinde, çok dilimli kör nişlerin diziliminde, özellikle Moha'da onarımlarda yanilenen minarelerde, Memlük döneminde görülen mimari özellikler yeniden canlanmıştır. Aslında bu özellikler,

[885] Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, V, (1990), s. 139-140.

[886] Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 116.

[887] Bayhan, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya Yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler", s. 19, 58.

[888] Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", 90-91.

Büyük Selçuklu toprakları, Türkiye'nin güneyi, Suriye, Mısır ve hatta kuzey Afrika'dan İspanya çizgisine paralel uzanan şehirlerde görülen ortak bir mimari kültür olup, Memlük Devleti sınırları içerisinde kalan bölgelerde Memlük mimarisi başlığı altında karşımıza çıkmaktadır.

Sevakin'de inşa edilen binalar kaynaklarda çeşitli dönemlere ayrılmıştır. Bunlardan en geneli de Türk mimarisinin iki dönemde incelenmesidir. Birincisi 1865 yılından önceki Osmanlı idaresindeki Türk mimarisi ikincisi ise Mısır (hidivler-Kavalalı ailesi) idaresindeki Türk mimarisidir. Birinci dönem Türk mimarisi Anadolu Türk mimarisini çağrıştırırken ikinci dönem mimarisi Memlüklerin süsleme özelliklerini içermektedir. Osmanlı bu coğrafyada yapılacak mimari unsurları dikte etmemiştir. Coğrafyalar arasında ticari akışkanlığı sağlamış kültür etkileşiminde ve mimari şekillenmelerin oluşmasında önemli rol almıştır. Merkezden eyaletlere giden veya eyaletlerden merkeze giden yöneticilerin ve ticaret erbabının mimari oluşumda etkileri olmuştur. Bu bağlamda bu durum başkent İstanbul'un eyalet mimarilerini etkilemesini veya onlardan etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Sevakin'in bir dönem Cidde'ye ve bir dönem de Mısır'a bağlı olması yerel ticari ağlarda kültürel etkileşimde bir farklılık oluşturmamıştır. Sevakin, Cidde ile aynı şekilde inşa edilmiştir; evler bir veya iki katlı, taş bloklardan yapılmış ve düzgün bir görünüme sahiptir.[889] Kızıldeniz şehirleri de yerel malzemeler hariç benzer şekilde inşa edilmiştir.

4.1. Kale /Sur ve Kapılar

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın başlarından itibaren Kızıldeniz sahil şehirlerine kale, tabya ve kışla inşa etmiş ve bunları pek çok topla donatmıştır. Sevakin, Masavva', Debarva[890] Say (Fot. 87)[891] Mendiye, İbrim (Abram) (Fot. 88)

[889] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

[890] Eritre'de –Asmara'nın güneyinde bir şehir. Bkz. Dbarwa/Dubarwa. Çevrimiçi. 22.12.2022. https://goo.gl/maps/bXk7yqKgWRrBwx8J9

[891] Say: Nil Nehri'nde büyük bir ada. Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, s. 867.

bunlardan sadece birkaçıdır. 1588 ve 1589 yıllarında Yemen, Habeş, Hicaz'dan Süveyş'e kadar olan bölgelerde yedi kale tamir ettrildiği anlaşılmaktadır.[892] Yine Cidde'deki kale, zaman içerisinde yenilenmiş, duruma göre kapı ve kuleler eklenmiştir. Aslında inşa edilen veya onarılan kalelerin sayıları ve isimleri kesin olarak bilinmemektedir. Mesela Cidde'de hiçbir kayda geçmemiş ve tesadüfen isimleri son yıllarda bir mühendisimiz tarafından not edilmiş, Cuffa Kalesi, Hulays Kalesi, Usfan Kalesi, Duhan Kalesi ve Al-Muvayh Kadim Kalesi gibi birçok kalenin olduğu tahmin edilmektedir.[893]

Evliya Çelebi, Sevakin için (Geyf'te), gayet mamur surları olan garnizonu olduğunu, Taş Kale, Orta Kale ve Boğaz Kale olarak adlandırılan üç kalenin ve her bir kalenin kendine ait su taşıyan gemilerinin olduğunu yazmıştır. Devamında her kalede 50-60 asker bulunduğu ve kalelerin denize açılan kanatlı kapıları olduğu bilgisini vermiştir,[894] ancak bu kaleler mevcut değildir. XIX. yüzyıl haritaları incelendiğinde deniz kenarında sadece güncel surların Yemen Kulesi'ne yakın bir yarımada olan Ceziretü'l Enşetiya'da (Çiz. 36c'de bu yarımada üzerinde "Geriza redoupt" yazılıdır ve hemen yakınında "island ford" yazılı bir kalıntı görülmektedir) böyle bir iz tespit edilebilmektedir. Ancak Evliya Çelebi'nin kastettiği kalelerden birinin bu kale olup olmadığı bilinmemektedir. Yine haritalarda (Çiz. 36a) "Fort Türk" ismiyle yazılan yerde birbirine bitişik üç kale veya kule görülmektedir. Ancak ahşap kapıları denize açılamayacak kadar uzaktırlar. Yine de Evliya Çelebi'nin kastettiği üç kulenin bunlar olması muhtemeldir (bir ihtimal bir karışıklıktan kaynaklanmış olabilir).

Arşiv belgelerine göre savunma yapılarının onarımı ve yeniden inşası XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Fakat bunların plan ve çizimleri hakkında bilgi yoktur.

---

[892] Alçı, **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, 101.

[893] Bu bilgiler Cidde'de inşaat mühendisi olarak çalışan Sayın Ahmet Alperenler Beyefendi'nin tuttuğu envanterden alınmıştır. Yazışma Tarihi: 16 Haziran 2021. 18:23.
alperenler.divani@hotmail.com

[894] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 1005-1006.

Hicaz bölgesi ile paralel mimari özellikler gösterdikleri ve aynı ustalar çalıştırıldığı için örnek olması bakımında XIX. yüzyılda Hicaz bölgesinde inşa edilen birkaç kale tanıtılacaktır.

Küçük boyutlu oluşlarından dolayı Hicaz bölgesinde yine Osmanlı Devleti tarafından inşa edilmiş kaleler bunlara referans vermektedir. Bunlarda biri Medayin-i Salih (El Hicir) Kalesi (Çiz. 69) (Fot. 89a), 1744-1757 yılları arasında Şam Valisi Esad Paşa El-Azım tarafından hac kafilelerini korumak amacıyla inşa ettirilmiştir. Dörtgen planlı, iki katlı ve ortada geniş bir avluya sahiptir. Ortada su kuyusu bulunmaktadır. Kalenin cephe duvarlarına dar uzun pencereler yerleştirilmiştir.[895] Yine Hicaz bölgesinde, Medine'de, yapılan Geç Osmanlı kalelerinden birkaç örnek geçmiş kalelerin plan ve şekillerine referans olabilir. Bunlardan biri, Kuba Kalesi'dir (Fot. 89c), üç katlı, altta geniş yukarıya doğru daralan bir yapıya sahiptir. Siyah volkanik taşlardan özensiz olarak yapılmıştır. Kuzeyde kapı üzerinde şahnişinler vardır. Her katta mazgal delikleri açılmıştır.[896] Diğer bir örnek Uyun Kalesi (Fot. 89b), ön kısmı silindirik, batısı küçük ön kule şeklinde düzenlenmiştir. Bölgedeki volkanik taşlardan inşa edilmiştir. Duvarlarda öne doğru çıkıntılı bindirmeler görülmektedir. Bu kalede de şahnişinler bulunmaktadır,[897] Başka bir örnek Urve Kalesi (Fot. 89d), kare planlı bir yapıdır.[898] Haşimi el kayyib Kalesi, kare planlıdır[899] ve Şüheda Kalesi, kare planlı, iki katlı olup, siyah volkanik taş ve alçı kullanılmıştır[900] Yukarıda adı geçen kaleler Fahrettin Paşa döneminde 1915-1918 yılları arasında yapılmış kalelerdir.[901] Dörtgen veya kare planın ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu kaleler; şehrin

[895] Mahmut Zeyn El Abidin, **Suudi Arabistan'da Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler,** redaksiyon Salih Özer, (Riyad: Şadirvan Tarihi Mimari Varlıkları Merkezi, 2011), 56.

[896] Sabit Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007, s. 31-32.

[897] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 34.

[898] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 38.

[899] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 40.

[900] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 41.

[901] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 161.

dışında stratejik konuma sahip alanlarda, düzgün olmayan taşlarla inşa edilmişlerdir ve üzerlerinde herhangi bir süsleme unsuru yoktur.[902]

Fot. 87: Say Kalesi[903]

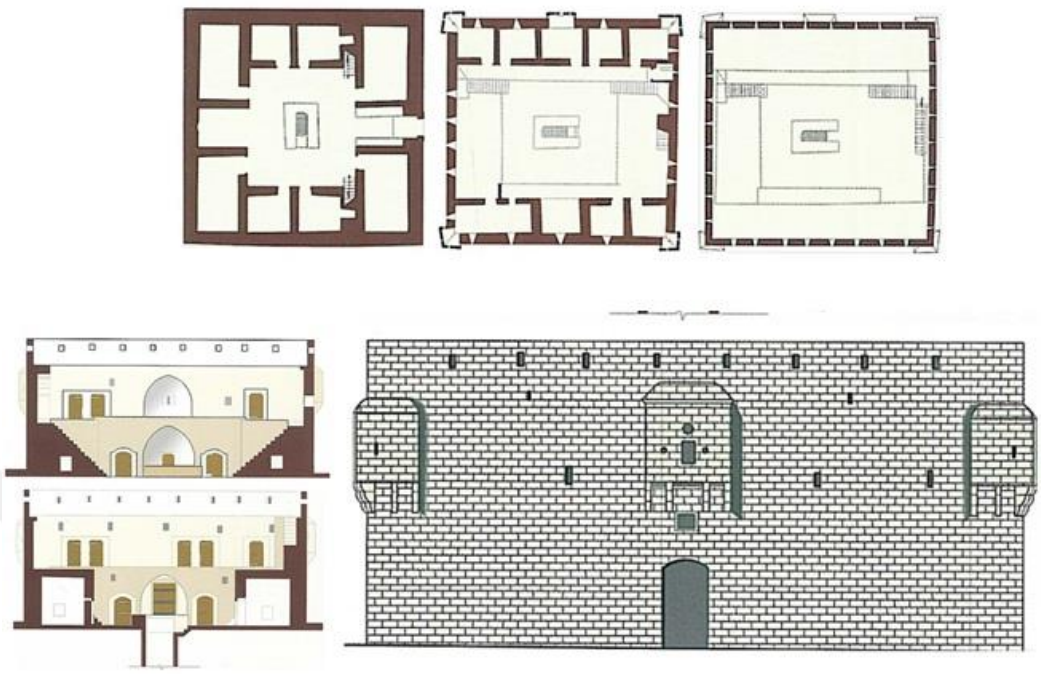

Fot. 88: İbrim Kalesi[904]

[902] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 161.

[903] Çevrimiçi 20 Ocak 2022. Google Map. https://www.google.com.tr/maps/place/Sa%C3%AF/@20.7362761,30.3305722,263m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1426cf46bedf3a89:0xd081d7469d55933b!8m2!3d20.708333!4d30.325

[904] Peter Mitchell, Paul Lane, **The Oxford Handbook of AfricanArchaeology**, Oxford Universty Press, 2013, s. 964.

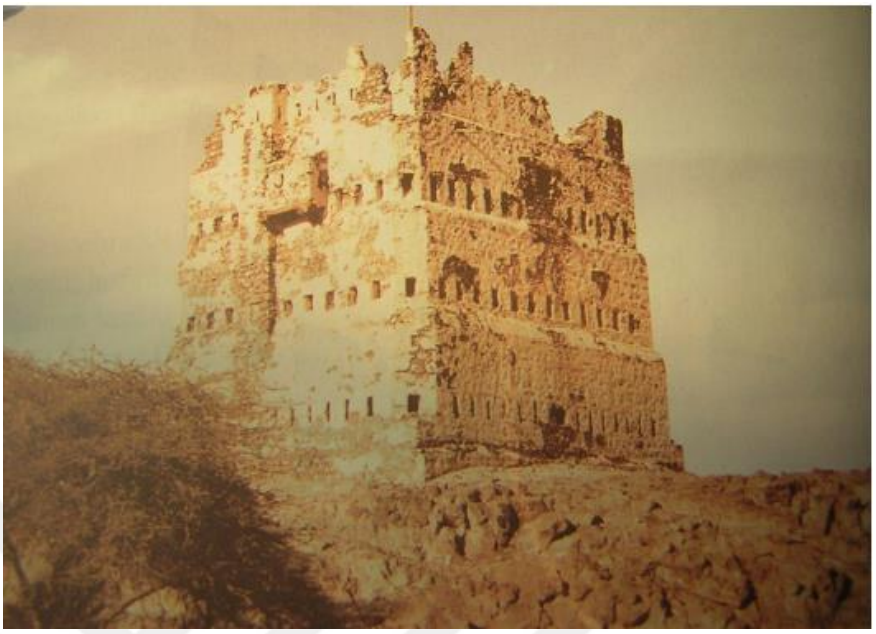
Çiz. 69: Medayin Kalesi plan, kesit (El-Abidin, 2011: 56)

Fot. 89a: Medayin Kalesi (El Abidin, 2011: 56)

Fot. 89b: Uyun Kalesi (Aydın, 2007: 33)

Fot. 89c: Kuba Kalesi (Aydın, 2007: 31)

Fot. 89d: Urve Kalesi (Aydın, 2007: 38)

Kapılar

Şehre giriş kapıları mimari anlamda asırlar boyu kendine yer bulnuş her medeniyet ve kültürde döneminin özelliklerine göre şekil almıştır. Kapılar en basit anlamıyla kalenin sınırlarını belirleyen duvarlar üzerine açılmış giriş ve çıkışı sağlayan geçitlerdir.[905] Zaman içerisinde surlarla çevrili ana arterini meydana getiren caddeleriyle bağlantıları planlanarak inşa edilmiş kapıların dışında, kaçış için sur duvarları veya burçlar arasına gizlenmiş, ya da farklı işlevler için planlanmış ikincil kapılar da mevcuttur.[906] Kapılar genelde kentin anıtsal yollarının sonunda yer almaktadırlar ve bu kapılardan sonra içeri girilmektedir.[907] Sevakin'de biri, Geyf şehir merkezini çevreleyen surlar üzerinde inşa edilmiş Şata Kapısı, diğeri adada geçidin başlangıç yerinde Şefa (Gordon) Kapısı olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktadır. Şefa kapısı daha basit, ortasında giriş açıklığı bulunan adeta düz bir duvar gibi tasarlanmışken Şata Kapısı'nın tasarımının Mısır'da Babü'l-Nasr Kapısı'ndan (Çiz. 70) (Fot. 90b) etkilenmiş olması muhtemeldir. Kapı anlayışı her ne kadar Batı etkili olsa da Babü'l-Nasr Kapısı'nın genel kütle olarak Hartum'da da görülen kadim uygarlıkların piramit kapılarından (Fot. 90a) bir parça etkilenmiş olması da bir olasılıktır.

Fot. 90a: Hartum'da bulunan piramitler ve girişleri[908]

[905] Parlak, **Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar**, s. 700.

[906] Parlak, **Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar**, s. 700.

[907] Parlak, **Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar**, s. 700.

[908] Sudan'ın 'saklı hazinesi' piramitler keşfedilmeyi bekliyor. Çevrimiçi 13 Temmuz 2022.

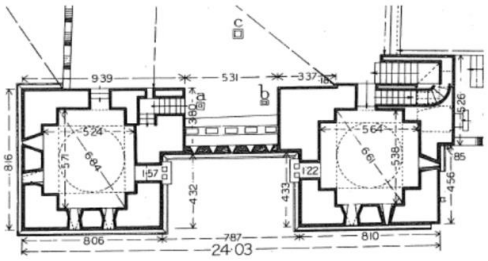
Şata Kapısı ortada kemerli bir geçit ve iki yanda bekçi odası tasarımıyla Babü'l-Nasr Kapısı'nın bir versiyonu gibidir. 1087 tarihli Babü'l-Nasr Kapısı Fatımi dönemine ait surlu yerleşimin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Kapı geçidi çapraz tonozla örtülmüş olup burçları üç katlıdır. Bedrü'l- Cemali tarafından genişletilmiş olan kapı, yanlardan eşit boyut ve aynı plana sahip iki burçla tahkim edilmiştir.[909] Geç tarihli, dikkat çeken diğer bir kapı örneği Medine'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından H. 937-948/M. 1530-41 yılları arasında yaptırılan surların[910] üzerinde, Cidde ve Mekke yönünden gelen hacıların geldiği kapı olan Babu'l Ambar/ El-Anberiye Kapısı'dır. 1908'li yıllarda II. Abdülhamit döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kapıda sağda ve solda iki küçük beşik kemer, ortada daha büyük kemer olup üst kısmında Osmanlı arması bulunmaktadır. Bütün sur kapıları 1950 yılında başlatılan imar çalışmaları sonucu yıktırılmıştır.[911] Kızıldeniz şehirlerinde Osmanlı döneminde XIX. yüzyıldan önce kapıların daha sade tasarlandığı düşünülmektedir. XIX. yüzyılda ise özellikle ikinci yarıdan sonra biraz daha estetik bir görünüm kazandığı Babü'l Amberiye kapısından anlaşılmaktadır (Fot. 90c). Kızıldeniz şehirlerinde günümüze ulaşmış fazla sayıda kapı örneği bulunmamaktadır. Cidde'de XIX. yüzyılda yapılan yenilemelerden günümüze fotoğrafları ulaşan üç kapı örneği bulunmaktadır. Bunlar Bab-ı Cedid (Fot. 3c), Mekke Kapısı (Fot. 3d) ve Bab-ı Şerif'tir (Fot. 3e).

https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/sudanin-sakli-hazinesi-piramitler-kesfedilmeyi-bekliyor-/873107

[909] Parlak, **Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar**, s. 741.

[910] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 20.

[911] Aydın, **Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler**, s. 27-28.

Çiz. 190: Kahire, Bâb el-Nasr'ın planı (Creswell, 1978a: fig. 83)

Çiz. 70: Babü'l-Nasr (Parlak, 2010: 741)

Fot. 90b: Kahire'de Babü'l-Nasr (Parlak, 2010: 741)

Fot. 90c: Amberiye Kapısı (Babü'l Amberiye), Osmanlı dönemi Hicaz Bölgesi'nde, Medine'de bulunan kapılarından biri[912]

[912] İslam ve Tarih, Çevrimiçi. 15 Nisan 2020.
https://twitter.com/tarihveİslam/status/1245381211469631489/photo/1

4.2. Kışla / Karakol / Tabya

Askeri birliklerin barınması için inşa edilen kışlalar kimi zaman kalelerin içine inşa edilmiş kimi zaman da kalelerin kendisi kışla görevini görmüştür. XIX. yüzyılda askeri teknolojinin gelişmesiyle kalelerin önemini yitirmesi[913] Avrupa örnekli kışlaların kentin en merkezi bölgelerine konuşlandırılmasına yol açmıştır.[914] Devlet otoritesini simgeleyen ve geleneksel mimariden ayrılan tasarımlar, üslup özellikleri ve yapım teknikleri bakımından Osmanlı'nın Batı'ya dönük yüzünü yansıtmaktadırlar.[915] Avrupa ordu kuruluşları mimarisini model alan kışla binalarına batıdan gelen barok, rokoko, ampir ve neoklasik üslupların etkisi görülmektedir.[916] Doğu Afrika'da ise bu etkiyi planda, Osmanlı'nın abidevi kışlaları yerine baraka tarzındaki askeri binalarda görmek mümkündür. Zeyla kışlalarında olduğu üzere (Çiz. 71).

Sevakin'de inşa edilmiş kışlalar yıkıldığı için ve kaynaklarda rastlanmadığı için planı ile ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Ancak Kızıldeniz sahil şehirlerinde inşa edilen kışlalar aşağı yukarı bir fikir vermektedir. Cidde'de bulunan büyük ölçekli (Çiz. 10) (Fot. 4b, d), Mekke'de ve Yemen'de (Fot. 91a)[917] inşa edilmiş kışlalar bölgedeki Osmanlı dönemi kışlalarının numune örnekleridirler. Kare oluşturan uzun koridorların bir tarafına dizilmiş, dışa bakan simetrik pencereli sıra odalardan

---

[913] Yusuf Acıoğlu**, Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006, s. 28-29.

[914] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorlugu'nda Savunma Sistem Olarak Tabya Mimarisi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 27 (2007), 248.

[915] Aynur Çiftçi, Nadide Seçkin, "19. Yüzyılda İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları", **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mim. Fak. e-Dergisi**, 1/1 (2005), 52.

[916] Servet Ünkazan, **Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari,** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2006, s. 18.

[917] Yemen'de Hamidiye Kışlası (1861). Mümin Yıldıztaş, Sebahattin Bayram, H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen,** T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 92, İstanbul 2008, s. 395; Yeman'de Osmanlı kışlası. Çevrimiçi. 18.02.2020. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90661---0007.jpg

oluşmaktadırlar. Cephelerde hareket, binaların ana girişinin de bulunduğu orta bölümlerin öne ve yukarı taşırılarak inşa edilmesiyle sağlanmıştır. Kapı ve pencere açıklıkları, katlar içerisinde bütünlük gösterirken, aynı binanın her katında farklı formlarda açıklıkların yer aldığı uygulamalar görülmektedir.[918] Somali-Zeyla'da ise baraka olarak adlandırılan kışlalar yan yana dizilmiş odalardan müteşekkil olup önlerinde revaklar vardır ve her odanın revak yönünde kapıları arka tarafta ise pencereleri bulunmaktadır (Çiz. 71) (Fot. 91b). Sevakin'deki kışlaların Cidde ve Yemen'deki kışlalar gibi değil de Zeyla'daki kışlalar gibi tek baraka şeklinde olduğu tahmin edilmektedir. Herbir yapı inşa olunduğu memleketin teknik ve malzemeleriyle inşa edilmiştir. Sevakin ve Zeyla'da mercan taşı yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda inşa edilen kışla ve tabyalar savaşlarda galip gelen taraflar veya güçlü saldırılar nedeniyle yıkılmıştır.[919]

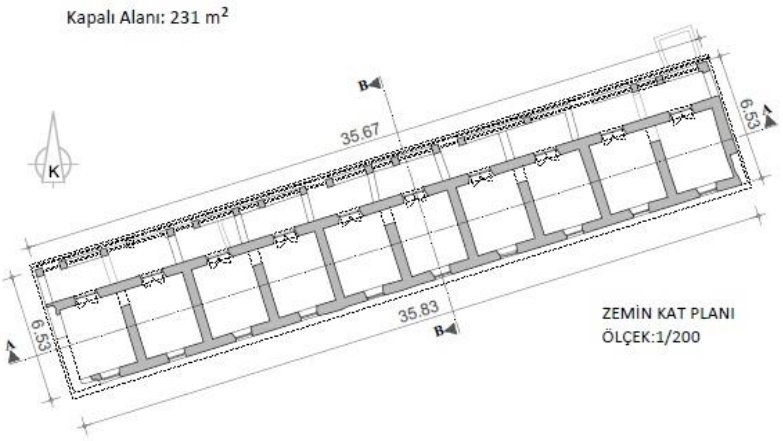

Fot. 91a: Hamidiye Kışlası (Yemen, Sana'a)[920]

[918] Ünkazan, "Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari", s. 105.

[919] Nour, **Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti**, s. 222

[920] Hamidiye Kışlası. (Çevrimiçi. 18.12.2022)
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90661---0007.jpg

Çiz. 71: Zeyla'da Kışla, rölöve projesi (Alçı, 2016: 177)

Fot. 91b: Kışla binası -1 (Alçı, 2016: 241).

4.3. Kamu Binaları

İlk İslam şehirlerinde cami ile hükümet binası (darü'l-imara) genellikle yanyana konumlanmıştır.[921] Osmanlı döneminde XIX. yüzyıla kadar devlet işlerinin yürütülebilmesi için ayrı bir bina tesis edilmemiştir. Devlet tarafından atanan

[921] Detaylı bilgi için bkz. Can, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Darü'l İmara İkilisi üzerine Bir Değerlendirme", s. 123-134.

görevliler kendileri için tahsis edilmiş konaklarda oturmuş ve devlet işlerini oradan yönetmişlerdir.[922] Osmanlı idari yapısı eyaletlerde, XIX. yüzyıla kadar sancaklar ve sancakların bir araya gelmesinden oluşan askeri organizasyonlar niteliğinde olmuştur. Sancakları beylerbeyi yönetirken birkaç sancağın yönetimi *mutasarrıf*lara bırakılmıştır. XIX. yüzyıla kadar yönetimden sorumlu kişi olan mutasarrıf, mutahassıl, kadı, defterdar gibi görevliler işlerini yukarıda da söylenildiği üzere kendi konaklarından yürütmüştür. Tanzimatla birlikte, merkezi otoritenin şehirlerde temsil edilmesi için hükümet konağı gibi yapıların inşa edilmesi kentlerin yapılaşmasında önemli etki etmiştir. Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid (h.1876-1909) dönemiyle birlikte siyasal toplumsal ve ekonomik değişiklikler imar faaliyetlerini de etkilemiş kent mekanı batı mimari üslûbunun etkisinde kalmıştır. İdari merkez kavramı ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır.[923]

XVI. yüzyıl itibariyle Sevakin'de, Masavva'da, Cidde'de, Yemen ve şehirlerinde hükümet binalarının inşa edildiği seyahatname ve belgelerden anlaşılmaktadır. Sevakin'de ilk olarak Özdemir Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilen Muhafaza Binası'nın hem idarecilerin konaklama yeri hem de resmi işlerini yürüttükleri bina olduğu düşünülmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan yenileme ve onarımlarla geç dönem özelliklerini göstermektedir. Mevcut planlara göre iki katlı avlulu olarak tasarlanmış olup içerisinde ofis olarak kullanılan odalara yer verilmiştir. Masavva'da yine Özdemir Paşa tarafından yaptırıldığı Evliya Çelebi tarafından bildirilen ve *Osmanlı Konağı* olarak adlandırılan bina yine Evliya Çelebi tarafından geniş, mamur süslü, devamlılığı ve sebatı olmayan bir yapı olarak tanımlanmıştır. Konak, 1872 yılında Werner Munzinger için yeniden yapılmış orijinal özelliğini kaybetmiştir (Fot. 26). Moha'da bulunan hükümet binasının Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki planı günümüze kadar ulaşmıştır. Üç katlı planıyla, revşen ve pencere formlarıyla klasik bir Kızıldeniz stili cephesini taşıyan bina, hükümet binalarının döneminin özelliklerine göre şekil aldığını göstermektedir

[922] Nurcan Yazıcı, "Amasya'daki Hükümet Konağı Binaları", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,** S. 18, 2010, 93.

[923] Feray Koca, "Muğla'da Osmanlıdan Cumhuriyete İdari Merkezin Sembolü: Hükümet Konakları", **Mimarlık Tarihi**, 389 (Mayıs/Haziran 2016), s. 59.

(Çiz. 30a, 30b, 30c, 30d). Cidde'de, sahil kenarında yüzyılda Vali'nin Divanı olarak kullanılmış bina ve Tosun Paşa'nın köşkü ayrı ayrıdır (Çiz. 14a, b, c).

4.4. Camiler

Bloss'a göre Sevakin ve Geyf'teki camiler Türk kökenlidir ve 1865'ten önce inşa edilmişlerdir.[924] Çok önemli bir unsuru başlangıçta yazmak gerekir. Osmanlı döneminde yapılan camilerin işlevselliğini sağlamak için de imam atanmıştır.[925] Zira atanan bu imam caminin işlevselliğini sürdürmektedir. 2011 ve 2015 yılları arasında Sevakin'de TİKA'nın restore ettiği camiler, Şubat 2022'de harap, sıvaları dökülmüş, kullanılmaz bir halde görülmüştür. Genel olarak bölgedeki camilerin harim kısmı dışarıya açık olup rüzgara, toprağa, yağmura maruz kalmaktadır. Bakımı yapılmazsa, temizlenmezse ve herşeyden önemlisi kullanılmazsa yapılan restorasyonlar anlamsız kalmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin maaş karşılığında imam ataması çok manidardır.

Cami mimarisine geçmeden önce bölgede dikkat çeken camilerin isimlendirilme şekline değinilecektir. İslam'ın ilk yıllarında Cuma namazı kılınan mescitler "el-mescidü'l cami" olarak adlandırılmaktadır. Birden fazla Cuma mescidinin kurulduğu dönemlerde ise şehrin merkezinde olup diğerlerine göre daha büyük ve görkemli camilere "el- mescid-i cuma", cami-i kebir, ulu cami" ve "büyük cami" gibi isimler verilmiştir.[926] Kızıldeniz sahil şehirleri ve ard bölgesinde birçok caminin Hanefi ve Şafi olarak adlandırıldığı görülmüştür. Ancak Evliya Çelebi camileri bu şekilde adlandırmamıştır. Bazen "cami-i kebir" bazen de yaptıranın ismiyle zikretmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bölgedeki camilerin bu şekilde adlandırılmasına nadiren rastlanmaktadır.

[924] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 300.

[925] Mesela Sevakin'in ardındaki Geyf'teki bir cami onarlırken bir de imama maaş bağlanmıştır. BOA. HH.İ... 15/27.

[926] Can, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Darü'l İmara İkilisi üzerine Bir Değerlendirme", 124.

Çam şehirlerdeki mezhep farklılıklarını şu şekilde ifade etmektedir:[927] Ehli sünnet inancına bağlı Müslümanlar arasında derin görüş ayrılıkları bulunmamakla birlikte namaz saatleri ve farzlar dışında çeşitli anlayış farklılıkları bulunmaktadır. Bu sebeple her mezhebe mensup cemaatin kendi mezhebinden olan bir imamın arkasında namaz kılma arzusu, her mezhep için ayrı bir mihrap, ayrı bir harim ve ayrı bir mescit yapımını gerekli kılmıştır. Osmanlılar resmi mezhepleri olan Hanefi mezhebini yaygınlaştırmak istemiş ancak diğer mezheplerin ibadet mekanlarını da ihmal etmemiştir. Hanefi camilerinin yanında Şafiîler için de mescitler inşa ettirmişlerdir.[928] Mezheplere verilen önem Mekke'de de dikkat çekmektedir. Burckhurdt,[929] Mekke'yi ziyaret ettiğinde Kabe'nin dört tarafının karşısında dört mezhebi temsil eden dört küçük yapının bulunduğundan bahsetmiş ve şu bilgileri vermiştir: "Namaza ilk önce Hanefiler başlardı. Ama geleneğe göre camide namazı ilk önce Şafiîler kılmalıdır; sonra Hanefiler Malikîler ve Hanbelîler. Akşam namazı istisnadır, bu namazı herkesin birlikte kılması istenir."[930]

Sevakin'de de birçok fıkhî mezhep vardır. Şehirde herbiri dört fıkıh ekolünden birini temsil eden dört cami olduğu söylenmektedir.[931] Bunlardan sadece Hanefi ve Şafii isimleriyle anılan camiler bilinmektedir ve bunlar günümüze kadar ulaşmıştır. Peacock'a göre, Şafiler 1780'lerden itibaren Sevakin'deki Osmanlı hükümeti tarafından dayatılan *Hanefi hukuk okullarının* kaldırılmasını istiyordu ve 1829'da Sevakin'e gelen Muhammed Mahcub da aynı kanıdaydı.[932] Ancak burada bilgi karışıklığı muhtemel görülmektedir, el-Mahcûb el-Mîrganî 1792 yılında vefat

[927] Nusret Çam, "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Tesiri", **Vakıflar Dergisi**, 21 (1990), 380.

[928] Çam, "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Tesiri", 381.

[929] Jhon Lewis Burckhardt, **Arabistan Seyahatleri,** çev. Yusuf Yazar Büyüyen Ay, İstanbul 2019, 161.

[930] Çevirmenin notuna göre; bazı kaynaklarda mezheplerin birbirlerinden ayrı şekilde namaz kılma geleneği VII. yüzyılda başlamıştır. Kabe'de mezheplere ayrılan makam uygulaması ise Vehhabî yönetiminde 1925 yılında kaldırılmıştır Burckhardt, **Arabistan Seyahatleri,** 161.

[931] Mina Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin".

[932] Peacook A.C.S., "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı", çev. Fatma Çalik Orhun, **Tarih ve Gelecek Dergisi,** 5/1 (Nisan-2019), 74-75.

etmiştir.[933] Ayrıca "*Mîrganiyye şeyhlerinin 1237'de (1821) Func Sultanlığı'nın hakimiyetine son veren Mısır-Türk idaresiyle arası iyi idi. Bu sıcak ilişkilerin önemli sebeplerinden biri, diğer bazı tarikat ve etnik grupların aksine Mîrganiyye mensuplarının ülkenin güvenliğini sağlamada Türk idarecilerine yardımcı olmasıdır. Dostane münasebetlerin temellerinin tarikatın kurucusu Muhammed Osman el-Mîrganî tarafından Hicaz'da atıldığı söylenmektedir*."[934]

Plan ve mimari Özellikler:

Mezhepler ne olursa olsun camilerde uygulanan plan tipleri birbirinin tekrarı olup önemli olan rahatça ibadet edebilmektir.[935] Jomah, Hicaz bölgesi camilerini tanımlarken, bu camilerin çoğunun Osmanlı yetkilileri, temsilcileri, yerli ve yabancı tüccarlar tarafından inşa edilmiş olmasına rağmen, tipik Osmanlı mimari özellikleri taşımadığını ifade etmiştir.[936] Sevakin'de de Osmanlı yetkilileri, temsilcileri, yabancı ve yerli tüccarlar tarafından inşa edilen camiler tipik kubbeli Osmanlı cami mimari örneklerinden farklı olarak bölgeye uyum sağlamış açık avlulu düz dam şeklinde örtülmüş ve yerel mimari bir takım öğeleri üzerinde taşıyan cami örnekleri olarak inşa edilmiştir.

Bu bölgede de geçer özellik kazanan ilk cami fikri son derece basittir. Hz. Peygamber'in Medine'de inşa ettiği cami, palmiye gövdelerinden yapılmış sütunlar üzerine kısmen ahşap kalaslarla örtülü, kare şeklinde, küçük kerpiç duvardan oluşan, sıvalı bir mabettir. Gereken tek şey, güneş ışınlarının gölgesidir ve camide herhangi bir süre kalan, ibadet edenlerin sayısının az olması ve kısa süreli ibadetlerle meşgul olunması için camiyi oluşturan kare avlunun tamamının kapalı olmasına da gerek yoktur. Üstü örtülü kısımlar yeterince yer sağlamazsa açık avlu kullanılmıştır ki Mısır'ın ilk camilerinin planlarında da aynı ilke gözlemlenmiştir.[937] Ara sıra

[933] Ahmet Kavas, "Abdullah b. İbrahim Mîrganî", c. XXX, 2020, s. 151-152.

[934] Yerinde, "Mîrganiyye", 155.

[935] S. Lane-Poole, **The Art of the Saracens in Egypt**, London, 1886, 51.

[936] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 53-54.

[937] Poole, **The Art of the Saracens in Egypt**, 51.

kullanım için açık bir avlu ve düzenli cemaat için üstü örtülü bir ibadet mekanı gerekmiştir. Kahire ve çevresindeki ilk camilerde, bu plan dört tarafı kapalı sütunlar veya revaklarla çevrili geniş bir açık avluyla gerçekleştirilmiştir.[938] Bu plan anlayışı Kızıldeniz sahil şehirlerinde de aynıdır.

VII. ve VIII. yüzyılda bir Emevi yapısı ile XVI veya XVII. yüzyıl bir Osmanlı dini yapısında ortak ve benzer bir mekan anlaşının ortaya çıkması normaldir.[939] Emeviler'in revaklı avlu ve kapalı ibadet mahallinden oluşan çok ayaklı Kûfe tipi cami düzenlemesi dikkat çekmektedir (Çiz. 72a).[940] Abbasi Cuma camilerinde belirli bir yapı tipi kendini göstermektedir, cami ortasında bir şadırvanın bulunduğu avlu ve harimden oluşmaktadır. Avlunun etrafı paye veya sütunlarla meydana getirilen revaklar ile çevrilmiştir. Avlunun kıble kenarına bitişik olan harim ise birçok sahınlardan oluşan bir salondur. Böylece karakteristik bir vasıf olarak esas şekil sınırlanmış geniş bir mekan halinde kendisini göstermiştir. Fakat karakteristik olan sınırlanma değil, mekan yayılışının kendi içindeki anlayış tarzıdır. Sınırlanmış bir mekan fikren dış alemin bir parçasıdır. Güneşten korunmak için revakların yardımı ile yapılan inşaat tali bir unsur olduğu gibi, koridorların yani harimin sahınlarının sayıları da serbest bırakılmıştır. Avlunun açık hava mekanından ne kadarının üstünün örtüleceği hakkında kati bir nizam konmamıştır. Bu payeli binalar aynı genişlikte olan sahnların sayıları da serbest bırakılmıştır. Avlunun açık hava mekanından ne kadarının üstünün örtüleceği hakkında katı bir nizam yoktur. Bu payeli binalar aynı genişlikte olan sahnlar ile birbirlerinden aynı mesafede bulunan payelerden meydana gelmiştir. Yani aynı mekan unsurlarının bir toplamı halinde, çoğaltılma suretiyle gelişmeye tabi tutulmuşlardır. Birbirine eklenerek çoğalma ile temin edilen şekillendirme prensibine uygun olarak harim arzuya göre hem derinliğine ve hem de enine genişletilmeye müsaittir.[941]

[938] Poole, **The Art of the Saracens in Egypt**, 51.

[939] Frey, **Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme**, 145.

[940] Yılmaz Can, "Erken Dönem İslam Sanatı", **Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı**, ed., Abdülkadir Dündar, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 151.

[941] Frey, **Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme**, s. 180.

Mimari ve tezyinat açısından Abbasi geleneğinin Samerra üslubunu devam ettiren, 879'da Mısır'da Tolunoğlu Ahmed tarafından yaptırılan Tolunoğlu Ahmed Camii (Çiz.72b), Ortada bir avlu ve onu çevreleyen sahınlardan oluşmuştur. Kıble yönündeki harim kısmında mihraba paralel beş sahın, diğer üç yönde ise avluya paralel ikişer sahından oluşan revak dizisi vardır. Mihrap önündeki kubbe Memlük Sultanı Laçin[942] zamanında (1296-1299) yapılan onarımda eklenmiştir. İstiridye kabuğu biçimindeki sağır nişler, Amr b. As Camii'nin duvarlarında da görüldüğü için IX. yüzyıla atfedilmektedir.[943]

Harput Ulu Camii (1156-1157), Tolunoğlu Ahmed Camii'ne göre daralmış, küçülmüş ve iklimin etkisiyle harim duvarlarla avludan ayrılmıştır (Çiz. 72d). XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılan Zevvare Mescidi benzer plandadır (Çiz. 72e). Anadolu Selçuklu dönemi camilerinden Sivas Ulu Cami ise (1197) Kûfe plan tipine örnektir (Çiz. 72c). Diğer taraftan mihraba paralel düzenlenmiş camiler sınıfında Leşker-i Bazar Camii (1020) (Çiz. 72f), Kızıtepe Ulu Camii (1204) (Çiz. 72g) dikkat çekmektedir. Ancak önlerinde mihrap önü kubbesi vardır. İlginç bir şekilde bu düzenleme Taiz'de Muzaffer Camii'nde (1249-1295) (Çiz. 72h), (Fot. 92a-b) düz örtü yerine kubbelerle örtülü mihraba paralel düzenlenmiş sahınlar şeklinde ortaya çıkmıştır.[944] Yine Taiz'de Eşrefiye Camii (1295-1297 veya 1376-1400)'nde ortada büyük bir kubbe yanlara doğru küçük kubbelerle genişletilmiştir (Çiz. 72i) (Fot. 92c-d). Bu planın bir benzeri Edirne Üç şerefeli Camii (1437-1447)'nde görülmektedir (Çiz. 72j). Hem Taiz'de Eşrefiye Camii hem de Edirne Üç Şerefeli Camii planlarının çıkış noktalarının Talhatan Baba Camii planının (XI. XII. yüzyıl) olduğunu düşünmek tabii bir sonuç olsa gerektir (Çiz. 72ı). Bu düzen Karahanlı dönemi Türk mimarisinin bir koldan Edirne'ye başka bir koldan Yemen-Taiz'e uzandığına işaret etmektedir. Yemen Osmanlı idaresine girmeden önce de Resûlîler döneminde

[942] Asri Çubukçu, "Laçin", **TDVİA,** c. XXVII, İstanbul 2003, s. 39-40.

[943] Doris Behrens Abouseif, "İbn Tolun Camii", **TDVİA,** c. XX, İstanbul 1999, s. 416-418.

[944] Lewcock, Yemen-Taiz'de bulunan ve Resûlîler dönemi içerisinde inşa edilen üç cami incelemiştir. Lewcock, "Three Medieval Mosques in the Yemen: Architecture, Art, and Sources", 28. Bunun yanısıra Resûlîler döneminde inşa edilen camilerde, Türk etkisinin net bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir (Lewcock, 37).

(Yemen'de 1229-1454 yılları arasında hüküm süren muhtemelen Türkmen asıllı bir hanedan),[945] Muzaffer Camii'de (647-694/1249-1295), Eşrefiyye Camii'nde (694-697/1295-1297 veya 778-803 / 1376-1400 yılları arasında inşa edilmiştir) (Çiz. 72i)[946] ve Mutabiyye Camii'nde (1426), Orta Asya Türk mimari etkileri görülmektedir.[947] Tolunoğulları ve Resûlîler dönemindeki eserler abidevi oldukları için bu eserlerde Türk kültür etkileri daha iyi seçilebilmektedir. Bu camiler planlamada süslemede ve kubbe geçişleri olan tromplarda Kızıldeniz mimarisinde kendine yer bulmuştur. Kızıldeniz sahil şehirlerinde kubbe genelde türbelerde ve bazen zaviyelerde görülmektedir. Hemen hemen tüm kubbeli yapıların geçişleri tromptur.

Mısır'da, Memlük camilerinde Kufe tipi diye adlandırılan harimi çok sütunlu ve avlulu, kökü Emevi ve Abbasi sanatına uzanan planlar görülmektedir.[948] Abdin'in cami sınıflamasına göre (Çiz. 72l) Fatımiler döneminde inşa edilmiş[949] Kûfe tipi versiyonu camiler uygulanabilirliğin ve kullanılabilirliğin kolay olması sebebiyle tercih edilmiş olmalıdır. Gerek Memlük dönemi cami planları ve gerekse Osmanlı döneminin popüler kubbeli cami planları Sevakin, Cidde, Yenbu, Zeyla ve Masavva gibi şehirlerde kendine yer bulamamıştır. Bu şehirlerde, mihraba paralel sahınlardan oluşan, avlulu, düz dam şeklinde örtülü ve kimi zaman revaklı küçük cami tipleri uygulanmıştır. Bu camilerin harimlerinin Sevakin camilerinde olduğu gibi avluya açık (duvar örülmemiş) olduğu tahmin edilmektedir. Ancak orijinal yapıların birçoğu zaman içerisinde yenilendiği için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Osmanlı Kahire'sinde, Özbekiye Meydanı'nda yer alan ve Kızıldeniz şehirlerinde de kendine yer bulan, Emir Osman Kethûda tarafından 1147/1734

[945] Cengiz Tomar, "Resûlîler", **TDVİA,** c. XXXV, İstanbul 2008, s. 1-2.

[946] Mehmet Ümit, e-makalat "Yemen'de Bir Hafta, (12.10.2013 – 19.10.2013)" **Mezhep Araştırmaları,** VI/2 (Güz 2013), s. 115-134. Çevrimiçi. 14.05.2021. www.emakalat.com

[947] Lewcock, "Three Medieval Mosques in The Yemen: Architecture, Art, And Sources", 28-83.

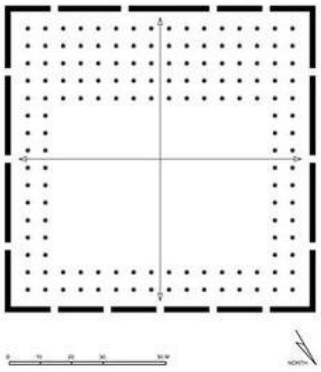
[948] Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, V (1990), 140.

[949] Taqui Abdin, "A historic perspective of the architecture of the Islamic world with special reference to Cairo", Çevrimiçi 01.09.2021. https://independent.academia.edu/TaquiAbdin

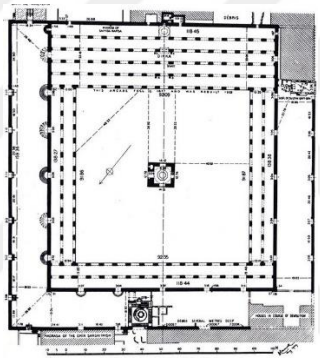
yılında inşa ettirilen Emir Osman Kethûda Camii'nin kaynağını Kûfe Camii plan tipinden aldığı kuşkusuzdur (Çiz. 72m). Avlu, dört yanda revaklarla çevrilmiş olup kıble yönünde üç sahından oluşmuştur. Bu planın revaksız tipini Hebbert, XI. yüzyılda Rih'teki kazılarında, cami planında görmüş ve XI. yüzyıla atfetmiştir (Çiz. 72k).[950] Sevakin, Cidde, Yenbu, Zeyla ve Masavva gibi şehirlerde birbirinin versiyonu şeklinde yapılan camilerin ustalarının elinde mutemelen profesyonelce çizilmiş bir plan yoktur. Ancak bu cami planları gezici ustalar tarafından kolaylıkla taklit edilebilecek bir basitliğe sahiptir. Muhtemelen ustalar gördüklerini belirli planda cetvelle, teraziyle değil göz ölçüleriyle binalara uygulamışlardır. Planlar hemen hemen her şehirde benzer şekilde taklit edilmiştir. Moha'da durum biraz daha farklıdır. Orta Asya etkilerini XV. yüzyıldan itibaren taşıyan Taiz'in etkilerini içine sindirmiş olmalıdır. Şazeli Camii, Sandal Camii, Hudeyde de Kutay Camii ve daha nice bilinmeyen, kubbeli cami örnekleri Osmanlı Devlet adamları tarafından yaptırılmıştır.

IX. yüzyılda Mısır ile XIII. yüzyılda Yemen ile tanışan Orta Asya Türk mimari etkisi ilk zamanlarda gösterdiği etkiyi Osmanlı otoritesi altında tek bir idare altında toplanmış olmasına rağmen bu dönemde gösterememiştir. Osmanlı döneminde, XII - XIII. yüzyılda Türk mimari etkileri (daha çok kubbe, tromp, kör nişler ve üç dilimli kemerler üzerinde) devam etmişken yerel mimari özellikler ağırlık kazanmıştır.

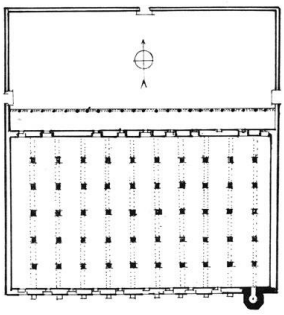
[950] Hebbert, "El Rih- A Red Sea Island", 309.

Çiz. 72a: Kûfe Camii planı[951]

Çiz. 72b: Tolunoğlu Ahmed Camii (879)[952]

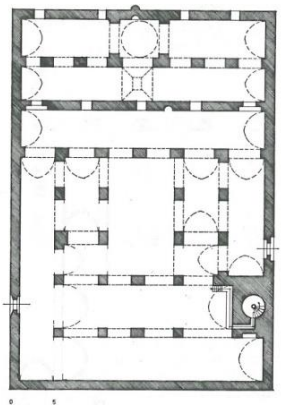

Çiz. 72c: Sivas Ulu Camii (1196-1197) [953]

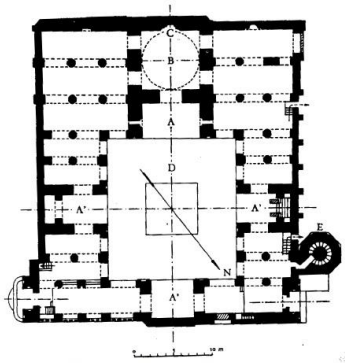
[951] İslam Dönemi Mimari planları. Çevrimiçi 26.07.2020. https://www.sanatinyolculugu.com/kufe-camii/

[952] Tolunoğlu Ahmed Camii. Çevrimiçi. 21.07.2022. https://tr.pinterest.com/pin/626633735622351602/

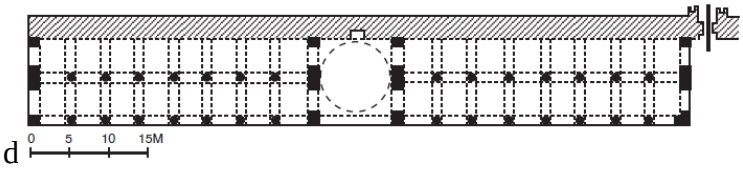
[953] Kufe Plan Tipi ve Bu Plandan Gelişen Camiler, Çevrimiçi 01.02.2022

Çiz. 72d: Harput Ulu Camii (1156-1157)[954]

Çiz. 72e: Zevvare Mescidi Cuması (XIII. yüzyılın ilk yarısı)[955]

Çiz. 72f: Leşker-i Bazar Camii (1020)[956]

---

https://okuryazarim.com/kufe-plan-tipi-camiler/

[954] Harput Ulu Camii, Çevrimiçi 23.04.2020.

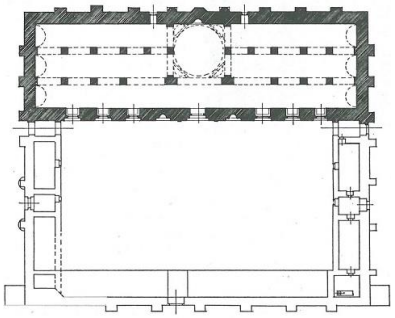
https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/12/Harput-Ulu-Cami.jpg: 23.04.2020.

[955] Zevvare Mescid-i Cuma

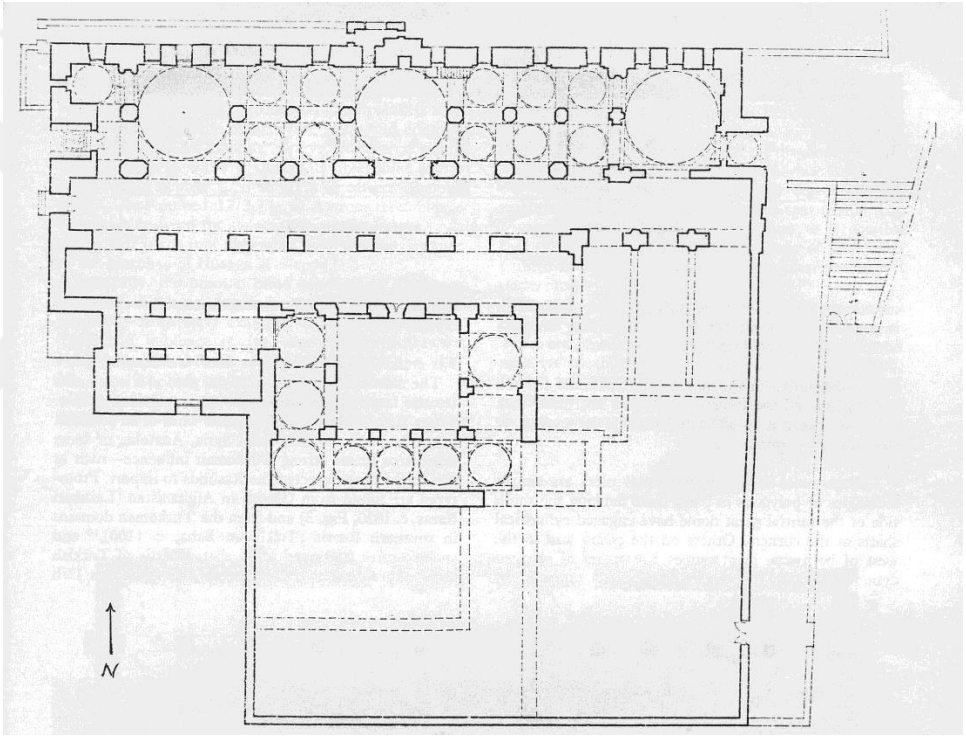
Çevrimiçi 23.04.2020. http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/zevvare-cuma-camisi

[956] Leşker-i Bazar Camii. Çevrimiçi 27.01.2022.

https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/03/Le%C5%9Fkeri-i-Bazaar-Ulu-Cami-1.png

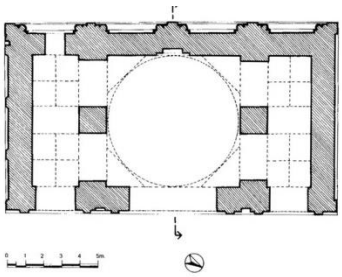

Çiz. 72g: Kızıtepe Ulu Camii (1204)[957]

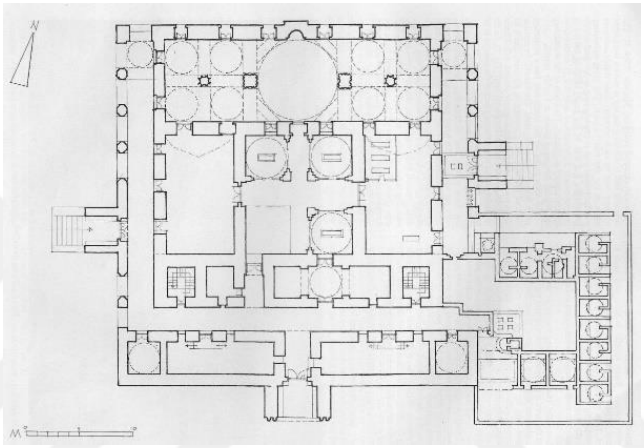

Çiz. 72h: Taiz'de Muzaffer Cami (647-694/1249-1295), (Lewcock, 2018: 36)

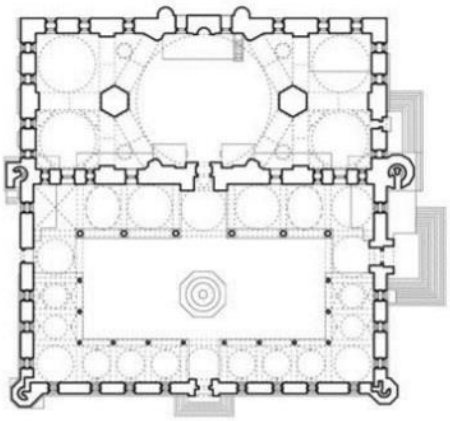
[957] Kızıtepe Ulu Camii. Çevrimiçi 27.01.2021
https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-donemi-mimari-planlari/kiziltepe-ulu-cami/

Çiz. 72ı: Talhatan Baba Camii planı (XI. XII. yüzyıl)[958]

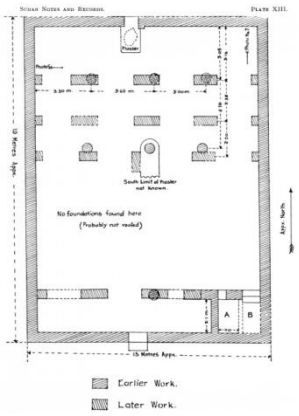

Çiz. 72i: Eşrefiye Camii, (1295-1297 / 1376-1400) Lewcock, 2018: 48)

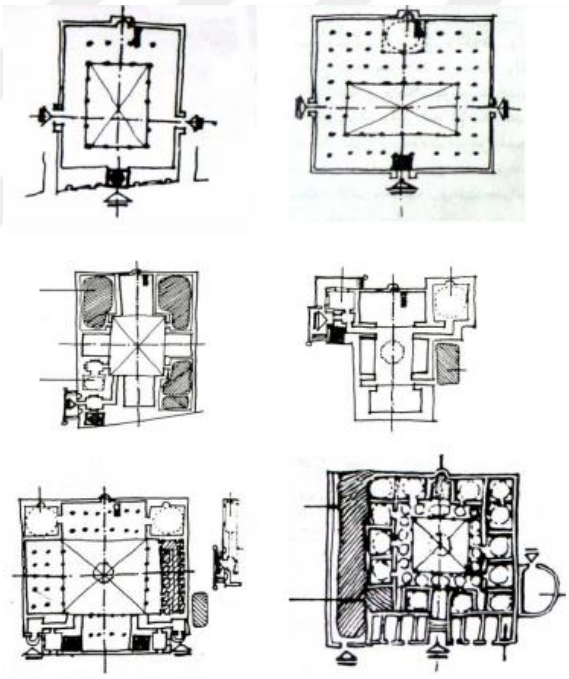

Çiz. 72j: Edirne Üç Şerefeli Camii[959]

[958] Talhatan Baba Camii, Çevrimiçi 21.07.2022.
https://www.sanatinyolculugu.com/talhatan-baba-camii/

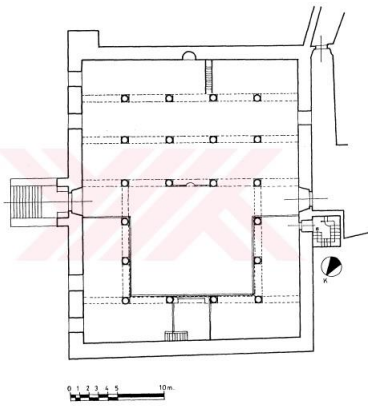
Çiz. 72k: Rih'te XI. yüzyıla atfedilen cami planı (Hebbert,1935)

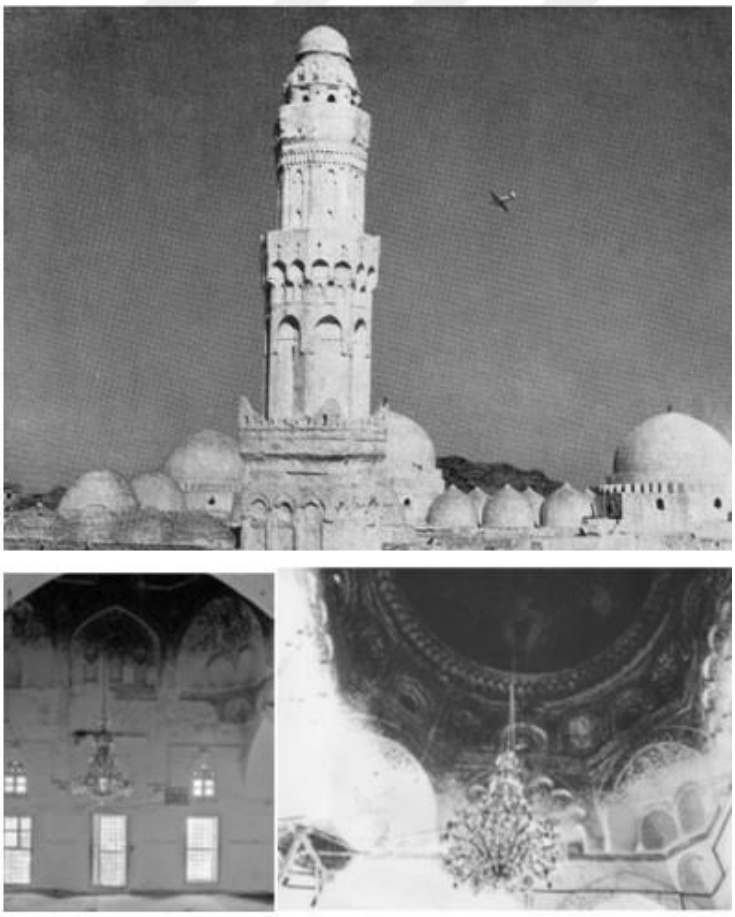
Çiz. 72l: Abdin'e göre, tarih boyunca caminin gelişimi, üst sıra Fatımiler dönemi, orta sıra Memlükler dönemi, sol alt geç Memluklar dönemi, sağ alt Osmanlı dönemi[960]

[959] Edirne Üç Şerefeli Camii. Çevrimiçi. 21.07.2022. https://www.sanatinyolculugu.com/edirne-uc-_serefeli-camii/

[960] Taqui Abdin, "A historic perspective of the architecture of the Islamic world with special reference to Cairo", Çevrimiçi 01.09.2021.

Çiz. 72m: Emir Osman Kethûda Camii planı (Bayhan, 1997: Çiz. 33)

Fot. 92a-b-c: Taiz, Muzaffer Camii, tromplar ve iç tasarım (Lewcock, 2018: 40, 41)

Fot. 92d-e-f: Eşrefiye Camii, (1295-1297 / 1376-1400) (Lewcock, 2018: 50,53)

Mihraplar

Hz. Peygamber döneminde mihrap kullanılmayıp Medine'de bulunan ilk mescitte müminler isterlerse Kudüs'e, isterlerse Mekke'ye dönerek namaz kılmışlardır.[961] Daha başlangıcından itibaren camilerin zaruri ihtiyaçlarından birini mihrap oluşturmuştur. Dört köşeli bir çerçeve içerisinde mihrabın sivri kemeri İslamiyat'in sembolü ve İslam mimarisinin ana motiflerinden birini oluşturmuştur. Ancak süslemelerde orijinal özellikler de korunmuş olup üslubun geliştiği XI. ve XII. yüzyıllarda bu özellikler üslup hüviyetini kazanmıştır.[962] Doğu Afrika'nın Somali

[961] Hermes Balducci**, Rodos'ta Türk Mimarisi**, çev. Celalettin Rodoslu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 61

[962] Youri Yaralov, "VII-XII. Yüzyıllar Orta Asyasında Mimari Abideler", **Milletlerarası Birinci Türk Sanat Kongresi,** (19-24 Ekim, 1959), 402.

gibi bazı ülkelerinde mihraplar, yarım daire planlı hücreler şeklindedir. "Yarım daire şeklindeki mihraplar Suriye ve Mısır'da da uygulanmıştır."[963] Mısır'daki mihrablarda gelişen yarım daire planlı hücreler, Kahire Tulunoglu Ahmet Camii esas mihrabı, El Cuyûşî Camii mihrabı, Seyide Atike Türbesi mihrabı, El-Ezher Camii mihrabı ve diğer Fatimi ve Memlük mihrablarında görülmektedir. İran'da Hemeden Aleviyen Mescidi mihrabı, Irak'ta El-Haseki mihrabı da yine yarım daire planlı hücre şeklindeki mihraplara örnektirler.[964] Bununla birlikte Sevakin'de inşa edilmiş camilerde mihrap derin değildir.

Sevakin'de mihraplar Şafii Camii hariç (Çiz. 47a) (Fot. 66c) genelde dışarıya doğru hafifçe taşkındır (Çiz. 46a, 46b, (Fot. 60g, 67c). İçeride alçı ile sıvanıp üzerleri basit bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Bu süslemeler arasında yine basit geometrik motiflerle şekillenmiş rozetler de görülmektedir. Hanefi Camii (Çiz. 48e, g) (Fot. 67k, l) Şafi Camii (Çiz. 47d) (Fot. 66o-ö), Mirganî Camii (Fot. 69o) örnek verilebilir, ancak camiler sürekli yenilendiği için süreçleri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da yeni onarımların eskileri taklit etmiş olma alternatifiyle birlikte başka bir şehirde görülen motifin yeni onarımda nakşedilmiş olması muhtemeldir.

Mecidi Camii mihrabında (Fot. 65m) rozet olmayıp üst kısmında Nurettin Paşa tarafından onarıldığını gösteren kitabesi bulunmaktadır. Kitabe uygulaması sonra inşa edilen Mirgani Camii'ni de etkilemiştir, onun da mihrap üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Masavva'daki ilk cami olarak kabul edilen Sahabeler Camii mihrabı (Fot. 20a-b) derin tutulmuştur.

[963] Mehmet Top, **Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl),** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Van 1997, s. 290.

[964] Top, **Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl),** 291.

Minberler

Minber, Arapça'da "yükselme; yükseltme" anlamındaki "nebr" kökünden gelmekte olup kademe kademe yükselerek çıkılan yer anlamındadır. İslam kaynaklarında, hatibin hutbe okurken daha iyi görülmek, daha iyi duyulmak amacıyla koltuk, taht vb. ifade etmektedir.[965] Sevakin'de beş camide bulunan minberlerden Şinavi Bey Camii minberi ahşap olup klasik İslam mimarisinde hem de Osmanlı mimarisinde görülen minber tiplemesinin bir örneğidir (Çiz.49c). Diğer dört camide kireç taşından yapılmış minberler birbirinin aynıdır ve bu tip hemen hemen Kızıldeniz şehirlerinde uygulanan bir formdur. Taş mihrabın süslemeleri köşk kemeri ve geçit arasında panellere geometrik şekiller yerleştirilmiştir. Şafii Camii 47d, e) (Fot. 66o-ö) ve Osman Mîrganî Camii'nde köşk kemerleri zencerek motiflerle süslenmiştir. (Fot. 69o, ö, p). Şafii Camii ve Osman Mîrganî Camii'nde kapı kenarlarındaki sütunlar bazen silindirik, bazen de Hanefi Camii'nde olduğu gibi köşeler pahlanarak sekizgen şekil oluşturulmuştur. Hem kapı taç kısmı hem de köşkün tepe kısımları bölgede yaygın olarak kullanılan dişlerden bozma üçgenimsi şekillidir. Bu dendanların altları yuvarlak şekilde oyularak bölgede kullanılan bir tarz oluşturmuştur. Osman Mîrganî Camii ve Mecidi Camii minber kapısı aynalıklarında dini ibarelere yer verilmiştir. Taş minberlerde yapılan alçı süslemelerde gülbezekler de kendine yer bulmuştur.

Masavva'da Sahabeler Camii minber tipi Doğu Afrika kıyılarında tercih edilen bir mimari stildir. Palmet versiyonu dendanlar yine ortak özellik olarak görülmektedir.[966]

Minareler

Sevakin'deki minarelerin tamamı ile Kızıldeniz şehirlerinde ki minarelerin çoğu sekizgen gövdelidir. Sevakin'de, Mecidi Camii, Şinavi Bey Camii ile Osman

[965] Nebi Bozkurt, "Minber", **TDVİA**, c. XXX, Ankara 2020, s. 101, 103.

[966] as-Sahaba Mosque, Çevrimiçi. 27.07.2020.
https://madainproject.com/as_sahaba_mosque_(massawa)

Mîrganî Camii minareleri kare kaide üzerinde sekizgen gövde oluştururken Şafi Camii ile Hanefi Camii'nin kaidesi yoktur. Avlunun köşesinde sekizgen olarak yükselmektedirler. Minareler kireç taşından yapılıp aralara simetrik olarak ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Mecidi Camii'nin minare külahı tuğladandır, ancak diğer minarelerin külahları sıvalı olduğu için bunlarda tuğla malzeme kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamaktadır. Minareler Mîrganî Camii iki diğer minareler tek şerefelidir. Mecidi Camii'nin petek kısmı silindirik diğerleri sekizgendir. Minarelerin gövdelerine küçük mazgal pencereler açılmıştır. Hanefi Camii ile Şafii Camii'nin şerefe korkulukları ahşap diğerleri taştır. Bütün minarelerin şerefe altlarında alçı ile mukarnasa benzer oyuklar açılarak süsleme özelliği kazandırılmıştır. Sevâkin ile hemen hemen aynı mimari özellikler gösteren Cidde'de tespit edilebilen fotoğraflarda görülen minarelerin hepsi sekizgen gövdeye sahiptir. Cidde'de Şafii Camii minaresinin XIX. yüzyılda Memlük minaresi tarzında yenilendiği anlaşılmaktadır (Fot. 5b). Ökkeş Camii (Fot. 6a, b, c, d), Paşa Camii (Fot. 7c, d, e, f, g), Mimar Camii minareleri (Fot. 8b) XIX. yüzyılda yenilenmiş olmalıdır. Bunu düşündüren sebep Moha'da Şazelî Camii'ne ait bir çizimin olmasıdır (Çiz. 31b, 73c) ve XIX. yüzyılda Kızıldeniz sahil şehirlerinde neredeyse birebir aynı minare tipinin kullanılmış olmasıdır. Buna Yenbu'da örnek verilebilir (Fot. 41). Hudeyde'de beden duvarlarını taşmayan silindir bir minare dikat çekmekle birlikte ayrıntılar görülmemektedir (Çiz. 25) Masavva'da da klasik Osmanlı minarelerinin şekil değiştirdiği anlaşılmaktadır (Fot. 24a). Güncel restorasyon veya yeniden yapılanmalarda silindir form akılda kalmış olmalı ki mevcut halde de bu şekilde minarelere rastlanmaktadır (Fot. 22a, b). Yine sonradan yapılan minarelerde uyduruk bir sekizgen gövde Kızıldeniz şehirlerine özenti olmalıdır (Fot. 21e).

Ortaya çıkma gereksinimi, ilk nerede inşa edildiği ve çeşitli coğrafyalarda aldığı şekiller ile akademik çalışmalara konu olan olan minare,[967] Kızıldeniz şehirlerinde kare kaideli ve sekizgen gövdeli, kimi zaman sekizgen kimi zaman da silindir petekli olarak boy göstermiştir.

[967] Sümeyra Ocak, "Kuzey Afrika Minareleri", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD),** c. V, S. 1, 2020, 94-95.

Memlükler döneminde Mısır'da örnekleri görülen sekizgen gövde Anadolu'da Hatta Karahanlılar döneminde de kullanılmıştır. Özkent minaresi (Fot. 93b) sekizgen bir kaide üzerinde yukarı doğru yükseldikçe daralan silindirik bir gövdeye sahiptir.[968] Erbil'de, Muzafferüddin Gökbörü Camii minaresi (1232'den önce) Özkent minaresinin kaidesinin yüksek tutulmuş formunu vermektedir (Fot. 93f) Konya Hatuniye Camii (XII. yüzyıl) [969] (Fot. 93c) ve Konya Sırçalı Mescid (XIII. yüzyıl) (Fot. 93d), daha sonra Mardin Reyhaniye Camii (Fot. 1559-1550) minareleri sekizgen gövdeye örnektirler.

Biladüş-şam, Anadolu ve Mısır arasında tarih boyunca kültürel etkileşimler süregelmiştir. Memlükler ile Karamanoğulları Beyliği arasındaki ilişki XV. yüzyıla kadar devam etmiştir. Karamaoğulları mimarisi üzerindeki Memlük etkileri plan, kubbe, kemer, taç kapı, minare gibi mimari unsurlar ile malzeme-teknik ve bezemede görülebilmektedir.[970] Ancak Memlük mimarisinin kaynaklarından birinin büyük Selçuklu olduğu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir uzantısının olduğu unutulmamalıdır. Karamanoğulları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli bir mirasçısıdır.

Memlük devleti dönemi minarerelerinde birbirinden farklı üsluplar görülür. Bir kısmında kare kaide üzerinde silindir şeklinde yükselirken bir kısmında kare kaide üzerinde sekizgen gövde veya silindirik bir gövde, diğer bir kısmında da yine kare kaide olup üzerinde üzerinde dilimler ve çeşitli bezemeler olan silindirik gövdelerin kullanıldığı görülmektedir.[971] Kahire'deki abartılı bir şekilde dekore edilmiş camilerden biri olan Emir Altınboğa el-Maridani Camii (1340), büyük kubbesi ve mimari yeniliklerinin yanında sekizgen minaresi ile dikkat

[968] Karahanlı Minareleri. Çevrimiçi. 25 Eylül 2022. https://okuryazarim.com/karahanli-minareleri/

[969] Türkiye Selçuklu Devleti, Hatuniye Camii ve Minaresi / Konya. Çevrimiçi 28 Şubat 2020. https://www.facebook.com/1075Selcuklu/photos/a.930085930356094/3050480474983285/?type=3&theater

[970] Khalid Emam Abushnap, **M.14. -17.YY. Anadolu Ön Yüz Cephe Mimarisinde Memlûklu Etkileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri 2020, s. 222.

[971] Ocak, "Kuzey Afrika Minareleri", 100.

çekmektedir.[972] Minarelerde yakın tarihlerde benzer mimari özellikler Taiz'de Resûlîler döneminde yapılmış minarelerde de görülmektedir (Fot. 92a-b-c-d-e-f). Kat kat yükselen gövdeler, gövdeler üzerine sıralanmış kör nişler, şerefelerde görülen mukarnaslar biraz kaba tutulmuş olsa da birbirlerinin versiyonudurlar. Yemen - Taiz'de Türk hanedanı Resûlîler döneminde inşa edilen minarelerin (Fot. 93g) benzer örneğini daha erken bir tarihte Irak'ın kuzeyinde yer alan Erbil'de Büyük Selçuklu Atabeylerinden Muzafferüddin Gökbörü[973] tarafından inşa edilen cami minaresinde görmek mümkündür.

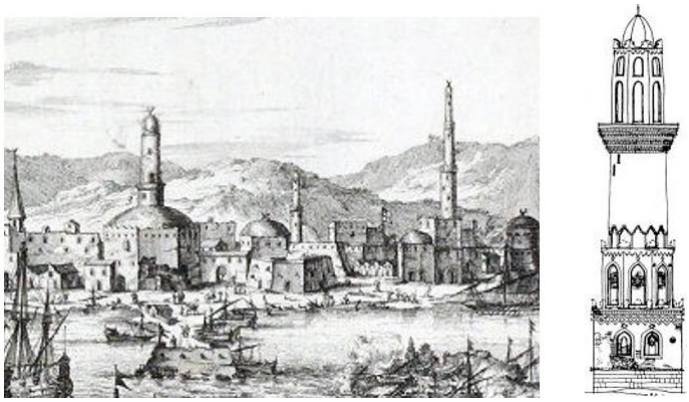
Yukarıda da söylendiği üzere Kızıldeniz sahil şehirlerinde Osmanlı'nın erken tarihlerinde silindirik bazı minarelerin XIX. yüzyılda şekil değiştirdiği gravürlerden ve çeşitli seyyahların yazmış olduğu notlardan anlaşılmaktadır. Moha'da Şeyh Şazelî Camii (Çiz. 73c), Sandal Camii minareleri (Çiz. 73a, b) silindir minare tarzından kademeli minare tarzına, Somali-Zeyla'da (Çiz. 73d) kaynak ve gravürlerde silindir şekilli olan minareler, 1875'den sonra merdiven minarelere dönüşmüştür (Fot. 93a).[974]

[972] Mosque of Amir al-Maridani

Çevrimiçi 21.01.2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Mosque_of_Amir_al-Maridani

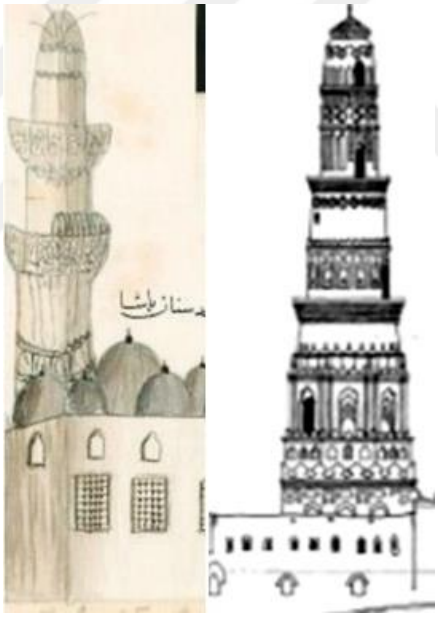
[973] Haldun Eroğlu, "Muzafferüddin Kökbörü (1156 – 1232) Yetimlere Sütanneler Tayin Eden Devlet Adamı", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, c. XLVI, S.1, 2013, s. 80-82.

[974] Alçı, **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, s. 132.

Çiz. 73a: Sandal Camii minaresi eski hali[975]

Çiz. 73b: Sandal Camii minaresi sonraki hali[976]

Çiz. 73c: Şeyh Şazelî Camii minaresi eski[977] ve yeni hali[978]

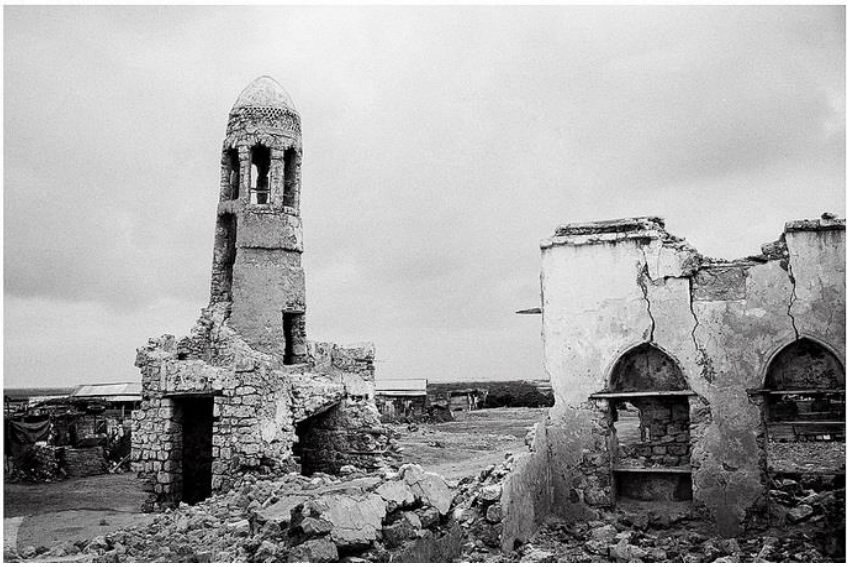
[975] Mocha, Yemen. Çevrimiçi. 04.09.2020
https://www.wikiwand.com/en/Mocha,_Yemen

[976] (مآذنه سندل - مخا – اليم) Çevrimiçi 04.09.2020
https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.562515537109003/3099857996708065/?type=3&theater

[977] Konak, Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", 109.

Çiz. 73d: Zeyla' gravürü, M. Édouard Hervé, Le Monde Illustré, 1857[979]

Fot. 93a: Zeyla, Şazelî Camii[980]

[978] Al-shadhild Mosque. Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.

[979] Çevrimiçi. 04 Şubat 2015
http://gallica.bnf.fr/RequestHighlightingMask?docIDArk=bpt6k6222422t&f=4&r=Massaouah++&zoom=D; 104

[980] Ruines De Zeilah. Çevrimiçi. 10 Eylül 2015
https://www.flickr.com/photos/91074676@N00/6700765447

Fot. 93b: Özkent minaresi [981]

Fot. 93c: Devlet Hatun Mescidi (1213) [982]

[981] Özkent Minaresi,

Çevrimiçi 29.01.2022. https://okuryazarim.com/karahanli-minareleri/ozkent-minaresi-5/

[982] Devlet Hatun Mescidi ve Konya Sırçalı Mescid (XIII. yüzyıl) için bkz. Esra Yaldız, Şefika Nur Turan, "Konya'daki XIII. YY Minareli Mahalle Mescitleri", **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, c. V, S. 24, 2018, s. 1859-1871. Fot. Çevrimiçi. 28.03.2020

Fot. 93d: Konya Sırçalı Mescid (XIII. yüzyıl)[983]

Fot. 93e: Sekizgen gövdeli, Mardin Reyhanîye Camii minaresi 967/1559-60)[984]

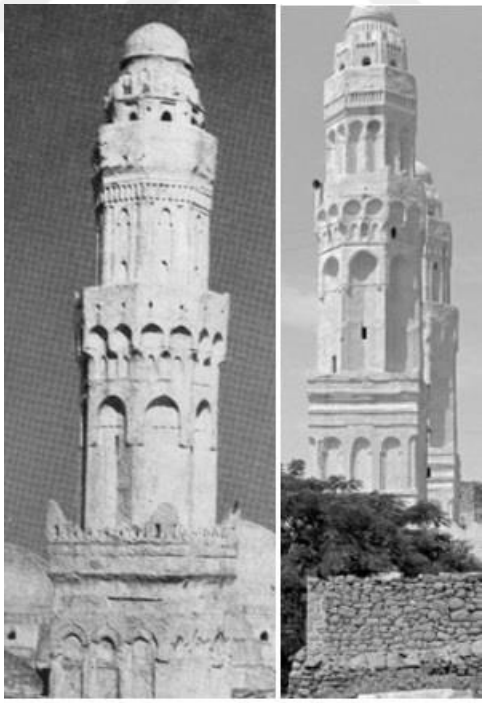
https://www.facebook.com/1075Selcuklu/photos/a.930085930356094/3050480474983285/?type=3&theater

[983] Konya Sırçalı Mescid (XIII. yy.) Çevrimiçi. 28.03.2020. https://www.facebook.com/1075Selcuklu/photos/a.930085930356094/808725992492089/?type=3&theater

[984] Mardin, Şehidiye ve Reyhaniye Camileri Çevrimiçi 21.10.2020. http://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?foto_id=389188

Fot. 93f: Erbil, Muzafferüddin Gökbörü Camii minaresi (1232'den önce)

Çiz. 73g: Taiz'de Muzaffer Camii'nde (1249-1295), Eşrefiye Camii, (XIII-XIV)

Süsleme Özellikleri

Camilerde süsleme daha çok minber ve mihrapta görülmektedir. Bunlar çiçek stilizasyonu ve geometrik motiflerden ibaret olup alçı üzerine kazıma tekniği ile işlenmişlerdir. Sevakin'deki yapıların vazgeçilmez süsleme unsurlarından biri palmet şekilli dişlerdir (dendanlar). Dişler yapıların önemli noktalarına, üst köşelere (mihrap, minber) giriş kapısı üzerlerine konulmuştur. Dişlerde tek bir şekil olmayıp altarnatif tasarımlar görülmektedir. Özellikle minarelerde kullanılan kör nişler, üç dilimli kemerler Orta Asya Türk mimarisinde (Büyük Selçuklu mimarisinde) Anadolu Türk mimarisinde (Anadolu Selçuklu mimarisinde ve Beylikler devrinde görülen özelliklerdir.

4.4. Türbeler

Sevakin'de 3 türbe bulunmaktadır. Adanın doğusundaki mezarlık alanda olan Şeyh Ebu'l-feth Türbesi (1851-1856) (Çiz. 53a, b, c) (Fot. 73d), Osman Tac el-Sır el-Mîrganî Türbesi (1896/1897) (Çiz. 50a, b) (Fot. 70d, f) ve sahabeden Recep adlı bir kişiye ait türbedir (Fot. 50a, b, c, d).

Sevakin adasının doğusunda mezarlık alan bulunmaktadır Sitti Fatma'ya ait olduğu düşünülen kabir[985] ve Şeyh Garib olarak adlandırılan başka bir şahsiyete ait kabir bu mezarlıktadır.[986] Chittick'e göre Kondenser adasında, bataklığın içinde Şeyh Abdullah Cenabi'ye atfedilen ve hala bölgedeki kadınlar tarafından sıkça ziyaret edilen bir mezar bulunmaktadır. Bununla birlikte kabrin Şeyh Abdullah Cenabi'ye değil de Türk dönemine ait bir kadına ait olması ileri sürülen görüşler arasındadır.[987] Şehirde vefat eden üç Osmanlı mutasarrıfının kabrinin bulunduğu bilgisi olup [988] bunların yerleri tespit edilememiştir.

[985] Suakin and defences, January 1885. Çevrimiçi 31 Ocak 2022.

[986] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 12.

[987] Neville H. Chittick, "A Cistern At Suakin, And Some Remarks On Burnt Bricks", **Azania: Archaeological Research in Africa,** 16/1 (1981), 181.

[988] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 70. Willem Jansz Blaeu (1571-1638)'nun, "Africae nova descriptio / Auct Guilielmo Blaeuw", başlıklı haritasında "Suaquem" ismi sadece ada üzerinde

Doğu Afrika'da Osmanlı öncesi kubbeli türbe mimarisine bir örnek tespit edilememiştir. XIX. yüzyılda bazı önde gelen şahsiyetler için devlet adamları tarafından yapılan türbelerden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı idaresinin tesis edildiği şehirlerde, ileri gelen şahsiyetlerin kabirlerine önem verilerek imar edildiği takip edilebilmektedir. Bölgede kubbe kullanımı Osmanlı döneminde belirginleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Osmanlı öncesinde Hicaz bölgesinde türbelerde kubbe kullanıldığına ilişkin bilgiler bazı seyyahların yazılarında görülmektedir. İbn Cübeyr, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in kabri üzerinde beyaz bir kubbe olduğundan bahsetmiştir. Yine enes b. Malik'in türbesinin üzerinde dar ve sade küçük bir kubbenin olduğunu yazmıştır.[989] Ancak bu kubbelerin niteliği yeterince açık değildir. Çünkü bir rivayete göre Hz. Ayşe "Sebir" denen yerde iken Abid b. Umeyr'e, onun nerede olduğu sorulduğunda o zamanki "Türkî kubbelerde kaldığını" söylemesi çadırların da kubbe olarak adlandırıldığını göstermektedir.[990]

Bir dönem Osmanlı Gölü olarak da adlandırılan Kızıldeniz'in güneydoğusunda XVI. yüzyılda Osmanlı mimari örneklerinin takip edilebildiği Yemen ve Sana'da Hasan Paşa tarafından birçok türbenin üzerine kubbe inşa edildiği anlaşılmaktadır. Sahabeden Ferve b. Müseyk'in Türbesi, Şeyh Cenah, Amir b. Abdulvehhab et-Tahirî ve Şeyh Ebu Bekir b. Salim gibi önemli birçok önemli şahsiyetin türbesi bu dönemde kubbe ile örtülmüştür. Bununla birlıkte Yemen'de

---

değil, altlı üstlü iki yerde yazılarak daha geniş bir alan gösterilmiştir. Willem Jansz Blaeu, (1571-1638) adlı Hollandalı haritacının çizmiş olduğu "Africae nova descriptio / Auct. Guilielmo Blaeuw", başlıklı haritada "Suaquem" ismi okunmaktradır. Habeşistan veya Sudan isimleri görülmemektedir. Africae nova descriptio / auct. Guiljelmo Blaeuw. Çevrimiçi 31 Ocak 2022. https://collections.library.yale.edu/catalog/15512933

[989] Mehmet Öztekin, **İbn Cübeyr Seyahatnamesi,** Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2001, s. 194.

[990] Bundan başka gerçekliği bilinmeyen bir rivayete göre Hz. Peygamber, yüksek kubbeli bir ev gördüğünde kime ait olduğunu öğrenmiş ve ev sahibine selam vermemiştir. Ev sahibi Hz. Peygamber'in bu durumdan hoşlanmadığını anlayınca evi yıktırmıştır. Bu duruma göre o dönemde kerpiç veya taştan yapılmış kubbeli yüksek evlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yaşar Çelikkol, "VII. Yüzyılda Medine'de Sosyal ve Dinî Yapılar", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 13, S. 2, 2003, s. 398-399.

vefat eden Osmanlı memurları için de kubbeli türbeler inşa edilmiştir. Taiz Sancak Beyi Hüseyin ve Bekir Ağalar bunlara örnek verilebilir.[991] Yemen/Moha'da Şazelî Türbesi (999/1590-91) (Fot. 30a, b), Somali-Zeyla'da Şeyh İbrahim Türbesi (XVIII. yüzyılın ortası) (Çiz. 74c, d), Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi (XVI. yüzyıl) (Fot. 24c, d), Hartum'da Paşa Türbeleri (XIX. yüzyıl) (Çiz. 74a, b), Sevakin'de Şeyh Ebu'l-feth Türbesi (1850-56) ve Cidde'de Hz. Havva Türbesi (XIX. yüzyıl), Osmanlı devlet adamları tarafından yaptırılmış türbelere örnektirler. Bununla birlikte şahsen devlet yaptırmamış olsa bile yapılan türbeler örnek alınarak şehrin önde gelenleri tarafından kendileri ve aileleri için aynı üslupta türbeler yapılmıştır. Moha'da el-Mehdi Muhammad b. İmam el-Mehdi Ahmed'in oğlu için 1706 yılında yaptırılan türbe (Çiz. 34), (Fot. 37) ve Sevakin'de Osman Mirgani Türbesi buna güzel bir örnektir.

Kadim Sudan'da antik çağdan kalma anıtsal mezar yapıları bulunmaktadır. Mısır Piramitlerinin küçük boyutlu versiyonu olan bu mezarlar günümüze kadar ulaşmıştır. Sudan'da İslam döneminde dervişlerin açtıkları zaviyelerde veya onların vefatından sonra adlarına yapılan türbeler (kubab) de görülmektedir.[992] Ancak İslam mimarisiyle birlikte görülen türbe mimarisi daha çok Osmanlı mimari versiyonları olarak şekillenmiştir. Yemen ile Mısır arasında bulunan Kızıldeniz'de tek bir devletin hakim olması çeşitli ortak etkilerin yaygın bir alanda görülmesine vesile olmuştur. Osmanlı devlet adamları gittikleri her şehirde, o şehrin hatrı sayılır manevi önderlerinin kabirlerini türbe şeklinde yaptırmışlardır.

Plan ve mimari Özellikler: Muhtemelen eski bir kabir üzerine 1155/1741-42 inşa edilen Zeyla'da Şeyh İbrahim türbesi, kare planlı ve kubbeli olarak inşa edilmiş olup geçiş öğesi olarak tromp kullanılmıştır.[993] Zeyla'da Amr Türbesi,

[991] Ebtisam Al-Gerafi, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604**), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 396.

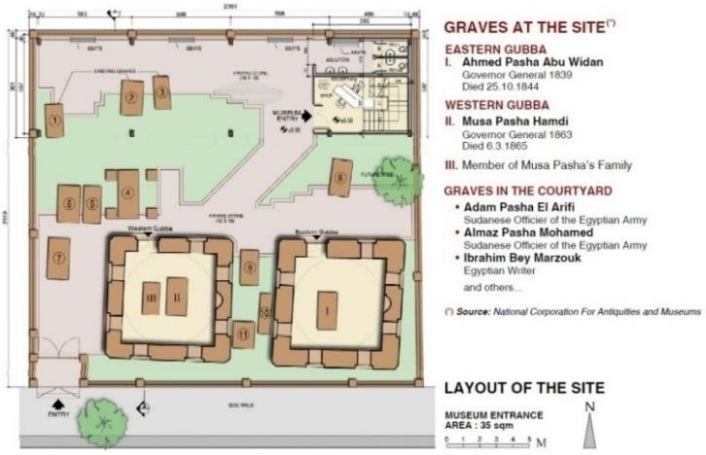
[992] Hasan Mekkî Muhammed Ahmed, "Hartum", **TDVİA**, c. XVI, 1997, s. 16/23.

[993] Alçı, **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, 78, 79.

1810'da Sheikh Hammar[994] türbesi olarak kaydedilen yapı[995] yine kare mekan üzerine kubbeli olarak inşa edilmiştir. Şeyh Ebu'l-feth Türbesi (1850'ler), Cidde'de Hz. Havva Türbesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) Sevakin'de Osman Mirgani Türbesi (1896-1904), Moha'da el-Mehdi Muhammad b. İmam el-Mehdi Ahmed'in oğlu için 1706 yılında yaptırılan türbe, kare planlı ve kubbeli olarak inşa edilmiş, geçiş öğesi olarak tromp kullanılmıştır. Kubbeli türbelerin yanında Özdemir Paşa Türbesi'nde olduğu gibi baldeken planda türbeler de yapılmıştır.

Sevakin ve Cidde'de yapılan türbelerde beden duvarlarının köşeleri üst seviyede pahlanarak dendanlarla sonuçlandırılmıştır. Dendanlar ile kubbe arasına zaman zaman kalın bir şerit şeklindeki yükseltiyle dışarıdan geçiş platformu oluşturulmuştur (Fot. 70f).

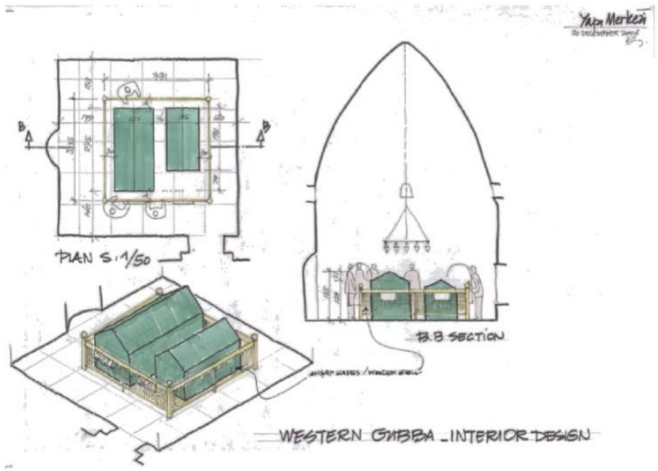
Sevakin, Masavva', Cidde ve Zeyla gibi denize yakın şehirlerde türbeler genel olarak kireçtaşı malzeme ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmişlerdir. İçeride kabirlerle birlikte bir mihrap nişine yer verilmiş, zaman zaman niş ve sathi kemer atkıları ile süslenmiştir.

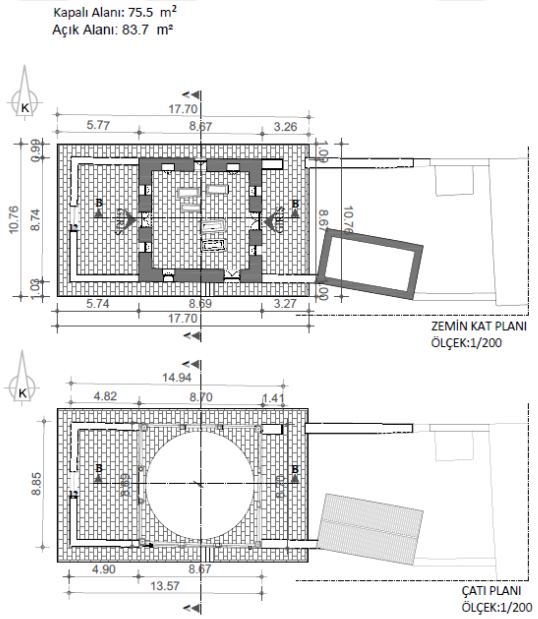
[994] Rıch. Stuert, **Chart of the Bay of Zeyla' From Geometrical Observations**, 1810.

[995] Alçı, **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, 82, 83.

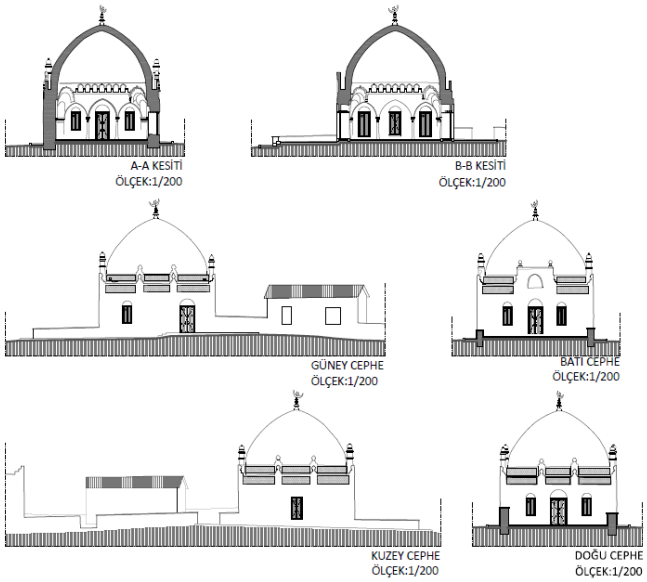
Çiz. 74a: Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri (Yapı Merkez İnşaat)

Çiz. 74b: Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri (Yapı Merkez İnşaat)

Çiz. 74c: Zeyla Şeyh İbrahim Türbesi, Rölöve projesi (TİKA)

Çiz. 74d: Zeyla, Şeyh İbrahim Türbesi, Restorasyon projesi (TİKA)

4.5. Zaviyeler

Zaviye, toplamak, men etmek anlamında Arapça "zuy" kökünden türemiş bir sözcüktür. Bununla birlikte köşe bucak veya evin bir odası anlamında da kullanılır. Terim olarak, yerleşme merkezlerinde yol güzergahlarında tarikat mensuplarının bir şeyhin idaresinde, giden gelen geçen yolculara bedava konaklama sağlayan bina anlamındadır.[996] Zaviye, tevhidhane, düveyre, savmaa, harabat, hankah, ribat, dergah, asitane, buk'a, imaret, gibi isimlerle de anılmıştır.[997] Sevakin'de Hatmiyye, Şazelîyye ve Ticaniyye gibi sufî tarikatlar bulunmaktadır.[998] Ancak sadece Mirgani tarikatına ait yapılar tespit edilebilmektedir.

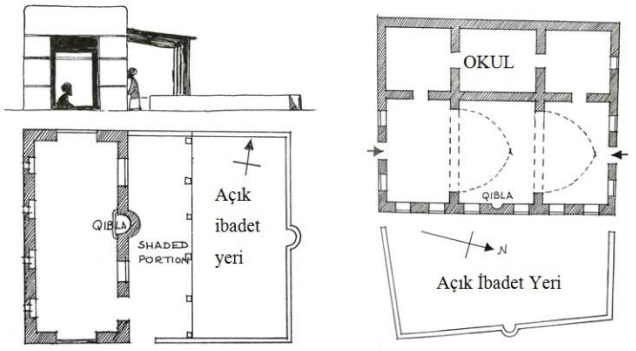
[996] A.Y. Ocak, S. Farukî, "Zaviye", **İslam Ansiklopedisi,** MEB, c. XIII, İstanbul 1979, s. 469.

[997] M. Baha Tanman-Sevgi Parlak, "Tekke", **TDVİA**, c. XL, İstanbul 2011, s. 370-371; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", **Vakıflar Dergisi,** c. XII, 1978, s. 247-269.

[998] Mina Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin".

Hinkel'in haritasına göre (Çiz. 6) Sevakin adasında 67, 160, 1003, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1011 ve 1012 numaralarla toplam 10 zaviye bulunmaktadır. Ancak bunların hangi tarikat veya mezhebe ait oldukları belirtilmemiştir. Hepsi tek katlı olarak işaretlenmiştir. Geyf'te ise 2 büyük zaviye dikkati çekmektedir. Bunlar Meczup Zaviyesi ve El-Envar Zaviyesi (Eşikler Zaviyesi veya Musa Zaviyesi)'dir.

Meczup Zaviyesi (Çiz. 51a, b) (Fot. 71a -e) ile Musa Zaviyesi (Çiz. 52a, b) (Fot. 72a-k) belirgin olarak tanıtılmıştır. Dikdörgen planlı, Musa Zaviyesi'nde olduğu gibi bazen kubbe, Meczup Zaviyesi'nde olduğu gibi bazen de düz dam şeklinde örtülmüşlerdir. Kıbleyi göstermek amacıyla mihrap konulmuştur. Camilerde olduğu gibi yanlarında bir sıbyan mektebi bulunmaktadır. Zaviyeler, yerel malzeme olan kireçtaşı ile inşa edilmişler beyaz sıva ile sıvanmışlardır. Beden duvarları kör nişler, üç dilimli kemerler ve palmet şekilli dişlerle süslenmiştir.

Çiz. 75a: Sevakin'de zaviye planları (Greenlaw, 1995: 63)

4.6. Evler

4.6.1. Evlerin Genel Özellikleri

İnsanlar tarafından yapılmış en yaygın bina türü evdir. Aile bireylerinin beslenme, dinlenme yaşama ihtiyaçlarının yanı sıra ailenin toplumsal, ekonomik, fizyolojik ve estetik gereksinimlerini de karşılayan ev insan hayatında önemli bir role sahiptir. Evin bulunduğu yöre, bulunduğu ülke, insanın yaşam tarzı, toplumun kültürü, dini inancı, gelenekleri, ekonomisi, coğrafik iklimi ve teknolojisi gibi

özellikler evin biçimini belirleyen önemli faktörlerdir. Mekanı ve onu çevreleyen sınırlar, yer yer geçiş sağlayan boşluklarla dış ortama bağlanmış, boşluklar ise isteğe bağlı olarak açılıp kapanarak ayarlanan hareketli öğelerle denetlenmiştir. Yapıda yapay mekanı örten öğe çatı, örtüyü taşıyan ve iç mekanı dış ortamdan ayıran düşey öğe ise duvarlardır. Duvarlarda bölümlerin birbirine bağlanması, iç mekana ışık ve hava sağlanması amacıyla oluşturulan boşluklar ve onları denetlemek üzere görevlendirilen hareketli öğeler, kapı ve pencere olarak tanımlanmaktadırlar.[999]

Sevakin'de evler çeşitli şekillerde gruplara ayrılarak incelenmiştir. İki gruba ayrılarak incelenen en genel sınıflamanın birincisinde yerel mimari özellikler gösteren tek katlı evler vardır. Bunlar ki veya üç odadan oluşmakta olup odalardan biri aile, diğeri misafirler için ayrılmıştır. Bu, Bedevilerin çadır sistemine benzetilmektedir ve bu tip ev aynı avantajlara sahiptir. Bu evler genellikle ahşaptır ve odalar ahşap bölmelerle ayrılmıştır.[1000] Bu evlere işşe denilmektedir[1001] ki hem Cidde'de[1002] hem de Hudeyde'de bu şekilde adlandırılmıştır.[1003] Diğeri iki veya çok katlı, küçük odaları, kabul odası, banyosu, mutfağı ve terasları olan evlerdir.[1004] Tezimizde ikinci grupta yer alan evler detaylı şekilde incelenmiştir. Bu gruptaki evlerde oturan kişiler daha çok ticaretle uğraşanlardır ve bu evler Türk stili olarak nitelendirilmektedir.

---

[999] Emrullah Kılıç, **Geleneksel Mardin Evlerine Ait Ahşap Kapıların Malzeme ve Yapım Tekniği Bakımından İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 1

[1000] أمنة منور احمد محمد عبد هلا باحث ماجستير – كلية الاداب – قسم الآثار, " إدارة التراث الثقافي في السودان (دراسة حالة جزيرة سواكن", 105-106. Çevrimiçi. 28.01.2022

http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

[1001] BOA, İ. DH, 447/29561

[1002] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 14, 19 nolu dipnot.

[1003] Konak, Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", 102-103.

[1004] أمنة منور احمد محمد عبد هلا باحث ماجستير – كلية الاداب – قسم الآثار, " إدارة التراث الثقافي في السودان (دراسة حالة جزيرة سواكن", 105-106. Çevrimiçi 28.01.2022

Sevakin'de, kökleri Osmanlıya dayanan Babud, Bavaris ve el-Berberi gibi tanınmış iş adamları ile aileleri yaşamıştır ve bu ailelerinden bazı yaşlılar halen adadadırlar, ancak gençler Port Sudan'a taşınmıştır.[1005] Paolo Cuneo'nun ifade ettiği üzre varlıklı vatandaşların kökenleri hem evlerinin mimari özelliklerine hem de dekoratif unsurların kullanımına yansımıştır; bazıları "Türk", diğerleri "modern Mısır tarzında" (Hidivler dönemi) tasarlanmıştır.[1006]

Calia'ya göre Türklerin inşa ettiği önceki evler, XIX. yüzyılda "Mısır stili" (Hidivler döneminde inşa edilmiş evler) olarak adlandırılan evlerden farklı olarak köklü bir kasaba inşası geleneğinin örnekleri olarak değerlendirilmektedirler. XIX. yüzyılda üçlü veya dörtlü bloklar; teraslı inşa edilmiş uzun, beyaz badanalı, üç ve dört katlı binalar ve dar sokaklar dikkat çekmektedir. Bina kaç katlı olursa olsun erkekler ve kadınlar için ayrı bölümler oluşturulmuştur. Divan, meclis gibi alanlar erkeklere özeldir ve gelen yabancı misafirler bu odalarda ağırlanmış, kadınlar ise daha ziyade kendilerine ayrılmış alanlarda rahatça hareket edebilmişlerdir.[1007] Calia, bu tür evlerin kökenlerini, tüm Kızıldeniz bölgesinde yaygın olarak kullanılan kıyı stiline, eski yerel geleneklere, hava durumuna, aile geleneğine ve Mısır, Türk ve Yemenli zanaatkarların becerilerinin toplamına dayandırmaktadır.[1008] Bu dayanağın sebeplerini, göstergelerini, aralarındaki bağlarını ve sonuçlarını açıklamak için Türk evleri, Kızıldeniz Evleri, Sevakin Evleri, Cidde Evleri ve Mısır Evleri ayrı ayrı incelenecektir.

4.6.1.1. Türk Evleri

Mimaride kültürler arası ticari ilişkileri yorumlamanın birincil yolu binalar üzerindeki stilistik etki, kültürel birleşme ve görsel benzerlik kavramlarıdır.[1009] Osmanlı Devleti, Sevakin'e ticari amaçla gitmemiş olsa da binalar ve stilistik etki

[1005] Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin".

[1006] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 199.

[1007] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 199.

[1008] Calia, "Sevakin, Memory of a City", 200.

[1009] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 11.

Osmanlı mimari etkileşimini yansıtmaktadır. Greenlaw'ın ev tipi sınıflamasında Türk evlerini referans göstermesi[1010] ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul ev ve saray tiplerini Mısır'a kadar taşıması,[1011] Mısır'ın ve Sevakin'in uzun süre Osmanlı Devleti idaresinde olması gibi sebeplerden dolayı Türk evleri kısaca tanıtılacaktır.

Türklerin Orta Asya'da yerleşik ev kültürlerinin olduğu; Göktürklerin şehirler kurmasından ve Uygurların ise evlerini bir avlu etrafında sıralanan odalardan oluşturmasından (Pencikent'te dört eyvanlı konutlar inşa etmişlerdir) anlaşılmaktadır. Türkler gittikleri yerlere Orta Asya etkilerini götürmekle birlikte bulundukları bölgelerin yerel özelliklerini de özümsemişler özgün karakterler ortaya koymuşlardır.[1012] Dolayısıyla Türk evleri üzerinde tarihin, sosyo - kültürel koşulların, çevresel ve ekonomik koşulların etkileri vardır.[1013] Çeşitli görüşler olmakla birlikte, Emel Esin; Türk evinin kökenini, Çin mimarisinin etkilerini taşıyan ahşap, beşik tonozlu, bol pencereli, taşkın saçaklı, Uygur köşklerine kadar geri götürmüştür. Yüksek duvarlar üzerine, cumba şeklinde yapılmış ahşap ve tuğla evlerin, Çin ve Uygur köşklerine benzer yarı ahşap - yarı tuğla yapı geleneğinin devamı olduğunu savunmuştur.[1014]

Türk evi Anadolu'da kendine has kimliğini korumuş, zamanla gelişerek ve dış tesirleri de benimseyerek geniş bir coğrafyada kökleşmiştir. Matematik konumu sebebiyle doğuda İran, güneyde ise Arap etkisi yoğun olarak görülmektedir.[1015]

[1010] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 23-61.

[1011] Sedat Hakkı Eldem, **Türk Ev Planları**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1954, s. 11.

[1012] Yusuf Çetin, "Geleneksel Türk Evinde Cumba", **Sanat Tarihi Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, c. XV, S. 2, Ekim 2006, s. 18.

[1013] Emine Banu Burkut, "Osmanlı/Türk Evi'nin Ekonomik ve Ekolojik Etkenler Bağlamında İncelenmesi", **Mimarlık ve Ekonomi, XI. Uluslararası Sinan Sempozyumu,** Edirne: Trakya Üniversitesi (11-12 Nisan 2019), 139-140; Haşim Karpuz "Türk Evi", **Türk Yurdu**, S. 290 Ankara 2011, s. 57.

[1014] Nilgün Çevrimli, "Vakfiyelere Göre 15. - 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkiic, .c. IX, S. 10, 2014, s. 318.

[1015] Eldem, **Türk Ev Planları**, 11.

Bununla birlikte Anadolu'da Türk varlığı milattan önceki devirlere dayanmasına rağmen[1016] akademik çalışmalarda XI. yüzyıl öncesine uzanan Türk mimarisi çalışılmamıştır.

Türk evinin, kendine özgü karakteri Osmanlı zamanında belirginleşmiştir. XVII ve XVIII yüzyıllarda büyük gelişme görülmekle birlikte XX. yüzyılda üslup bakımından gerileme dikkat çekmektedir.[1017] Bununla birlikte Osmanlı dönemi anıtsal mimarisinde hemen hemen bütün yapı tiplerinin kronolojisini takip etmek mümkünken Osmanlı dönemi evlerinin ancak XVIII. yüzyıldan sonraki gelişimi takip edilebilmektedir. Bunun temel sebebi bu yüzyıllardan günümüze ev örneğinin ulaşmamış olması ve genel yargılara varılabilecek yeterli derecede ev sayısının olmamasıdır. Büyük oranda XIX ile XX. yüzyılda inşa edilen evlerin eski evlerde ne derece benzediği yeterince açıklığa kavuşmuş değildir.[1018] Evler genel olarak plansız, fakat doğal dokuyla tam bir uyum içerisinde gelişmiştir.[1019] Özellikle aile yapısı günlük hayatı etkilemektedir. Odalar günlük faliyetlere göre düzenlenmiştir. Zengin evleri çok katlı fakirlerinki ise biraz daha mütevazidir. Osmanlı coğrafyası geniş olduğu için iklim ve bitki örtüsü, farklı yapı malzemeleri ve teknikleri planlama ve cephe özelliklerini[1020] yerel özellikler şekillendirmektedir. Araziye yerleşimden başlayarak, gün ışığının evin içeriye en çok girebileceği şekilde yapılan uygulamalar,

[1016] İlhami Durmuş, "Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, c. V, S. 17, 2018, s. 177-200; Okay Pekşen, "Eskiçağ Önasya Tarihinde Gutiler", **Turkish Studies - Historical Analysis**, c. XV, S. 1, 2020, s. 245-259; Salih Çeçen, "Eskiçağda Türkler, Eski Ön Asya Uygarlıklarından, Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı", **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, 2008, s. 104-108; Yusuf Kılıç, Hüsrem Çelik, Cemal Yılmaz, "Turukkular (Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, c. IV, s.11 (2017), 58-75.

[1017] Çetin, "Geleneksel Türk Evinde Cumba", s. 19.

[1018] Turan Açık, Ömer İskender Tuluk, "Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazınında Şer'iyye Sicillerinin Yeri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 13, 2009, 468.

[1019] Emine Banu Burkut, "Osmanlı/Türk Evi'nin Ekonomik ve Ekolojik Etkenler Bağlamında İncelenmesi", **Mimarlık ve Ekonomi, XI. Uluslararası Sinan Sempozyumu,** Edirne: Trakya Üniversitesi (11-12 Nisan 2019), s. 139-140; Karpuz, "Türk Evi", s. 57.

[1020] Karpuz "Türk Evi", 57.

pencere sayısının fazla olması malzeme kullanımı ve uygulaması, mekan kurgusu ve ölçülerde standartlaşma, farklı fonksiyonlara cevap veren yaşam alanları gibi etkenler de göz önünde bulundurulmuştur.[1021] İşlevsellik de coğrafyadan coğrafyaya değişebilmektedir. Mesela; Geleneksel Türk evlerinde zemin kat servis mekanlarına ayrılmaktadır.[1022]

Özkeçeci, evleri şöyle tanımlamaktadır: Zemin kat taş, bu katın üstü ahşap strüktür olup alt katta mutfak, ahır ve depolar, üst katlarda ise birden çok amaca hizmet eden odalar bulunmaktadır. Odalar, misafir ağırlama yerleri, yemek veya oturma odası olarak kullanılmaktadır. Tuvaletler evin dışındadır. Kırsal alanlarda avlulu ev tipolojisi görülürken İstanbul gibi büyük ticaret şehirlerinde sofalı evler bulunmaktadır.[1023] Sofalı ev örnekleri Cidde'de takip edilebilmektedir (Çiz. 84) Nazif Efendi Evi buna güzel örnektir (Çiz. 16a, b, c) Kızıldeniz evlerinde de zemin katlar yaşam alanı değildir, meclis veya dükkan olarak değerlendirilmiştir. Kızıldeniz stilinde evler aynı zamanda ticari komplekstirler. Alt katlarda depo, selamlık gibi birimler üst katlarda ise haremlik kısmı bulunmaktadır.[1024] Sevakin ve Kızıldeniz şehirlerinde de evlerin zemin katları hizmet alanlarına üst katları aile üyelerinin yaşamlarına ayrılmıştır.

Türk ev planlarında iç sofalı, dış sofalı, orta sofalı ve sofasız olmak üzere dört plan tipi karakterize edilmiştir. Çarpık veya kenarları birbirine eşit olmayan arsalarda, evin arsa üzerine oturtulmasında çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığı gibi ideal planın tatbiki mümkün olmamıştır. Arazi darlığının verdiği sıkıntı çarpık vaziyette bulunan duvarın üzerine cumbalar eklenmek suretiyle bertaraf edilmiştir.[1025]

[1021] Burkut, "Osmanlı/Türk Evi'nin Ekonomik ve Ekolojik Etkenler Bağlamında İncelenmesi", 144.

[1022] Abdülkadir Dündar, "Türk İslam Sanatları Tarihine Giriş", **Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı,** ed. Abdülkadir Dündar, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, 28.

[1023] İlhan Özkeçeci, S. Nesli Gül Durukan, Hakan Alacalı, "XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekan Tavan Süslemelerine Genel Bir Bakış", **İnsan & İnsan**, c. V. S. 17 (Yaz/Summer 2018), s. 216.

[1024] Yenişehirlioğlu, **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=OttomanArchitectural Works Outside Turkey**, s. 37.

[1025] Eldem, **Türk Ev Planları**, s. 23.

Herhangi bir kategoriye dahil edilemeyen planlar daima arsanın müsait olmayışından kaynaklanmaktadır[1026] tıpkı Sevakin'de olduğu gibi bazen arazi o kadar dardır ki binalar hem çok yakın hem de düzenli bir plana sahip değildir.

Türk ev geleneği kırsal karakterinde avlu[1027] bulunmamaktadır. Yakındoğu'da avlu daha çok kentlerde görülmektedir. Osmanlı şehirlerinin en önemli özelliği şehir duvarlarının dışında ve bahçeli ev şeklinde gelişmiş olmalarıdır. İslami şehir yaşamı İran'da, çeşitli Arap ülkelerinde ve Orta Asya, avlu evini dayatırken, Türk evi farklı bir kent anlayışına sahiptir.[1028] Bununla birlikte Erken Osmanlı dönemi Türk evinin morfolojik özelliklerinin gelişiminde Mezopotamya ve Suriye etkilerine de işaret edilmelidir.[1029] Sonraki dönemlerde, Türk mimarisinde konutlarnın genelinde avlu görülmektedir.[1030]

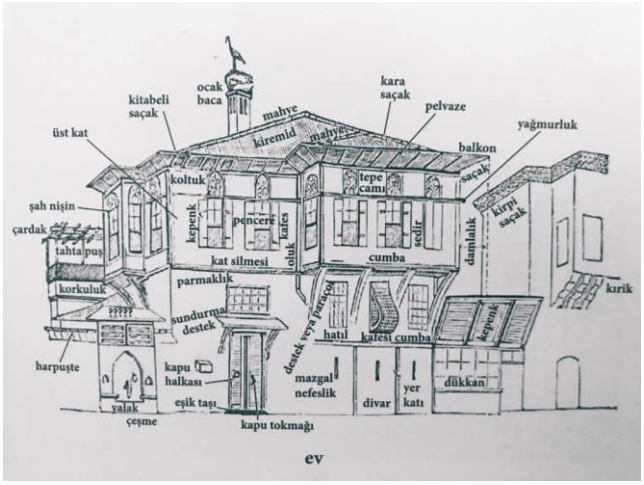
[1026] Eldem, **Türk Ev Planları**, s. 24.

[1027] İslam dünyasında avlu kelimesinin etimolojik araştırmaları Hurm/Haram sözcüğü ile başlamaktadır (Anadolu'nun bazı kesimlerinde avluya hayat denilmekedir). Avlu genel anlamda insanların, aktivitelerini, hareketlerini mümkün kılan boşluk, doğal yaşamın yapay sahnesi olarak değerlendirilmiştir. Asya'da avlu geleneği, Türkmenistan'da yapılan kazılara göre M.Ö. 3-2. Bin yıllarına kadar uzanmaktadır. Onur Şimşek, "Büyük Selçuklu Mimarisinde Avlu Kimliği", **FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,** S. 5, 2015, s. 457, 459. Avlu geleneği, kökleşmiş ev usulleri Ortadoğu'nun İslam'a kalan mirası olarak da değerlendirilmektedir. Toueir, "Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-ı Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnet'in Tesiri", s. 334. Arada bir revak ile eyvanı iç avluya bağlı olan düzenlemeler Emevi ve Abbasi saraylarında, Fustat evlerinde, Mısır'dan Orta Asya'ya uzanan bölgelerde erken orta çağdan başlayarak anonimleşmiş bir şekilde görülebilmektedir. Bir ya da fazla eyvanlı gelişmiş avlu tasarımı İslami mimarinin gelişiminde önemli rol oymamış bir plan çekirdeğidir. Kuban, **Türk "Hayat"lı Evi**, 26. Avlu, mekansal kompozisyonlarının kilit unsurudur. Odalar avlu etrafında düzenlenmiştir. Yani, odalar her zaman avludan başlar, ana unsur olarak çoğu geleneksel evde bulunabilir ve diğer odalar işlevlerine göre avlu etrafında düzenlenir. Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", s. 250.

[1028] Kuban, **Türk "Hayat"lı Evi**, 27.

[1029] Kuban, **Türk "Hayat"lı Evi**, 28.

[1030] Özkeçeci vd., "XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekan Tavan Süslemelerine Genel Bir Bakış", s. 216.

Çiz. 76: Türk Evi'nin öğeleri[1031]

Osmanlı dönemi konut mimarisi biçimsel özelliklerini kamu yapılarında da aynen uygulamıştır. Kervansarayların, vali konaklarının, kahvehanelerin ahşaptan yapılmış büyüleyici örnekleri bulunmaktadır. Cumbalar, revaklar, çıkma üst katlar, geniş saçaklar, bolca kullanılan pencereler yapılara sihirli bir görünüm katmakta olup bu unsurlar anonim mimari geleneğin örnekleri olarak kabul edilmektedirler.[1032] Moha "Hükümet Binası" bunun en güzel örneklerinden biri olarak gösterilebilir (Çiz. 30a, 30b, 30c, 30d). Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde Sudan ve Doğu Afrika'da inşa edilen yeni şehirlerdeki devlet konakları, resmî daireler ve yüksek seviyedeki devlet memurlarının evleri ile bu şehirler yeni bir mimarî tarza sahip olmuştur.[1033]

4.6.1.2. Mısır'da Evler

Sevakin ve diğer Kızıldeniz şehirlerinin Mısır ile aralarında sürekli bir ticaret ağının olması Mısır'ın da İstanbul ile sürekli bağlantı içerisinde olması aynı zamanda

[1031] Celal Esad Arseven, **Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, çev. Şeyda Alpay, Kaknüs Yayınevi, İstanbul: 2017, s. 31; Fot; TC Ertan Yılmaz, Geleneksel Türk Evi Çevrimiçi 27.01.2022
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10219196282471681&set=gm.2568299176820912&type=3&theater

[1032] Doğan Kuban, **Türk "Hayat"lı Evi,** MTR, İstanbul 1995, s. 12-16.

[1033] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", 154.

Mısır'ın X. yüzyıldan itibaren Türk mimari etkilerini taşıyor olması Mısır evlerini incelememize neden olmuştur.

Kadim bir arkeolojik mirasın ve kültürün sahibi Mısır, VII. yüzyılda İslam ile yeniden farklı bir boyuttan tarih sahnesine girmiştir.

Ülkenin merkez şehri Kahire'dir.[1034] Memphis ve Babilyon gibi antik şehirlere mekan olan şehir 641'de Amr b. El As tarafından fethedilmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Fustad'da cami etrafında meskenler oluşturulmuş Emevi ve Abbasiler döneminde şehir genişlemiştir. El-Katayi, Tolunoğulları zamanında Tolunoğlu Ahmet Camii'nin inşa edilmesiyle gelişmiştir. Fatımîler döneminde mevcut yerleşimin kuzeydoğusunda dikdörtgen surlarla çevrili el-Mansuriye şehri kurulmuş kurulan bu şehir daha sonra Kahire olarak anılmıştır. Fatımîlerden sonra Eyyubiler ve sonrasında Memlükler için de önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur.[1035]

Memlükler (1250-1517) hem Mısır hem Sevakin ve hem de Kızıldeniz şehirleri mimari dokusunda nemli bir etkiye sahip olmuştur. Doğuda Fırat'tan batıda Berka'ya (Libya'da eski bir şehir ve bölge), Afrika'da güneyde Masavva, Arabistan'da, Arabistan çöllerine Mekke, Medine dahil, kuzeyde Toroslara kadar geniş bir alana yayılmışlardır. Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonra yıkılış sürecine giren Anadolu Selçuklu Devleti'nin Karamanoğulları ile birlikte Moğollara karşı Memlüklerden yardım istemeleri sonucu Memlükler ile Karamaoğulları arasında siyasi ilişkiler başlamıştır ve 1277'de Memlükler Moğolları yenilgiye uğratmıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277'de Türkçe'yi resmi dil ilan ettiğinde Memlüklerde de Türk dilinin kullanılması ve yayılmasına yönelik çalışmalar dikkat

[1034] Kahire, Mısır'da, Nil Nehri deltasının güneyinde bulunmaktadır. Eymen Fuad Seyyid, "Kahire", **TDVİA**, c. XXIV, 2001, 173.

[1035] Bayhan, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi**, s. 15.

çekmektedir.[1036] Berkuk Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmiş, birçok eseri Türkçeye çevirtmiştir. Memlük sultanları Türkçe eserler vermiş hatta şiirler yazmışlardır.[1037]

Memlükler döneminde, Mısır'da olduğu gibi Sevakin ve bazı Kızıldeniz şehirlerinde Memlükler vasıtasıyla Orta Asya'dan ve Anadolu'dan gelen Türk mimari etkileri görülmektedir. Bayhan'a göre de Büyük Selçukluların mimari anlayışı Zengiler vasıtasıyla devam etmiştir.[1038] Memlükler, Mısır'da Ridaniye (الريدانية), Özbekiye (أزبكية) gibi yeni mahalleler kurmuşlardır. Bulak'ı kentleştirmişler ve bahçeli konaklar inşa etmişlerdir.[1039] Memlük sanatı, kendi estetik kurallarını mimariye kabul ettirmiştir.[1040]

Düzensiz arazilerle uğraşma sorununu yaşayan Memlük mimarisi, Osmanlı halefi için iyi bir örnek teşkil etmiştir. Binanın caddeye uygun hale getirilmesi ve konsollara çıkıntılar ve balkonlar eklenmesi Memlük döneminde yaygın olarak kullanılan uygulamalardır. Konut tipine ve standardına bağlı olmasına rağmen, konut mimarisi çok fazla değişikliğe tanık olmamakla birlikte[1041] Osmanlıların Memlüklere oranla daha muhafazakar bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kadınların özgürlükleri nisbeten daha sınırlı olup Osmanlı evlerinde iç mimaride bu sınırlılık kendini belli etmiştir. Erkek misafirlerin ayrı odada ağırlandığı selamlık, aile üyeleri ve özellikle kadınların rahat hareket edebilmeleri için haremlik gibi farklı mahaller

[1036] Nermin Şaman Doğan, "Kültürel Etkileşim Üzerine; Karamanoğulları-Memlûklu Sanatı", **XII. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi,** Amman, c. XXIII, S.1, Ekim 2003, s. 132.

[1037] Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", s. 83.

[1038] Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Arap Harfli Kitabeler Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi/Turkısh World,** Journal of Language and Literature, 44 (Güz-Autumn 2017), s. 251.

[1039] Ahmed Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", **EJOS, IV**, 2001, eds, M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen, Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht-the Netherlands, (August 23-28, 1999), 38/3.

[1040] André Raymond, "Kahire", **TDVİA**, c. XXIV, İstanul 2001, 178.

[1041] Sedky, "The Factors ın Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", s. 4-5.

ayrılmıştır. Mahremiyetin bu kadar önemli olması ortaya nasıl çıktığı hakkında tartışma olan müşrefiyelerin/muşarabiyelerin muhtemelen kökenine kaynaklık etmiş olmalıdır.[1042] Bu mahremiyet sebebiyle müşrefiyelere ahşap kafeslerin yerleştirildiği düşünülmektedir.[1043] Bununla birlikte Sedky, Behrens-Abouseif'ten şu bilgiyi aktarmıştır: Osmanlıların Kahire iç mimarisine getirdiği üç önemli yenilik vardır: Bunlar; avlu, hamam ve muşarabiye/müşrefiyedir. Ancak hamamın Osmanlılar tarafından mimariye kazandırıldığı tartışılmaktadır. Zira daha önce kimi Memlük yapılarında hamam kullanılmıştır.[1044] Genel bir ifade ile Memlükler döneminde ahşap ızgaralı pencerer kullanılmıştır, ancak destekli ve kapalı ahşap balkonlar Osmanlı döneminden sonra yaygınlaşmıştır.[1045]

Osmanlı'nın kendi mimari, sanat veya üslubunu, imparatorluk sanatını kabul ettirme gibi bir çabası olmamıştır. Osmanlı üslubunda yapılan birkaç caminin stili siyasi sebeplere bağlanmaktadır.[1046] Osmanlı'nın Mısır'ı fethinden sonra sosyal yaşam ve kültür değişmemiştir. Hatta konuşulan dil bile aynıdır. Sedky'in de ifade ettiği üzere Osmanlılar şehri fethettiğinde yeni mahalleler de kurmamışlar eski mahallelerde yaşamışlardır. Osmanlı döneminde daha çok ticari işlevli yapılar inşa edilmiştir. Bu birçok inşaat faaliyetinin gerçekleştiği Bulak'taki gelişen kentleşme sürecini de açıklamaktadır. Bulak'da 1538-49 da Sinan Paşa ve 1565-1567 de Mahmud Paşa tarafından inşa edilen vikale (özellikle kahve için uluslararası ticaret merkezi) bulunmaktadır. Bu sebeple valiler görevden ayrıldıktan sonra Mısır'da

[1042] Esin'e göre Memlûkler Döneminde XIV. yüzyılda tahta üstüne sedef kakmalı Muşarabiyya (müşrefiyye) denen kafesli ahşap işleri gelişmiştir. Emel Esin, "Mısır Türk Sanat Merkezleri", Türk Ansiklopedisi, MEB, c. XXIV, Ankara 1976, s. 124.

[1043] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", s. 2.

[1044] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", s. 8.

[1045] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", s. 22.

[1046] Raymond, "Kahire", 178.

kalmaya devam etmişlerdir. Bu sosyo ekonomik durum mimariye de yansımıştır.[1047] Yine XVI ve XVII. yüzyıllarda Kahire'nin, Afrika ülkelerinden gelen hacıların durak yerlerinden olması emir ve paşalardan oluşan zengin ve lüks bir yaşam süren zümrenin bulunması şehirde ekonomik canlılığa neden olmuştur.[1048]

Hosny,[1049] Zenginler ve yönetici kadroda olanlar saray v.b. mekanlarda, zanaatkarlar ve ticaretle uğraşanlar ise konutlarda yaşadıklarını belirtmektedir. Zanaatkarlar ve ticaretle uğraşanların oluşturduğu orta tabakaya ait konutlarda görülen özellikler Kızıldeniz şehirlerinde görülen konut mimarisiyle örtüşmektedir. Hosny'e göre Memlük ve Osmanlı dönemlerinde konutlar haremlik, selamlık ve hizmet alanları olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Önceki dönemlerde de görüldüğü üzere mahremiyet önemlidir ve avlu ana öğe olmamakla birlikte, iç avluyu çevreleyen içe dönük konutlar inşa edilmiştir. Bu tabakada olan kişilerin evleri genelde küçük ve en fazla üç katlıdır. Alt kat dükkan olarak kullanılmakla birlikte mahremiyet önemlidir.[1050] Mısır'da odalara verilen isimlerin bazıları Kızıldeniz şehirlerinde de kullanılmıştır. Bu sebeple bu birimler kısaca tanıtılacaktır.

Mısır'da Evin Bölümleri

Mısır'da geleneksel evler mahremiyete göre tasarlanmıştır. Erkekler tarafından kullanılan selamlık ve kabul odası birinci kattadır. Bu katta yine hizmet ve servis odaları bulunmaktadır. Kadınların günlük kullanımına ait haremlik ise ikinci kattadır ve yabancı erkeklerin girmesi yasaktır.[1051] Evlerin mekansal kompozisyonunda genel prensipler uygulanmasına rağmen, her evin büyüklüğüne

[1047] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 1, 4, 2.

[1048] Bayhan, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi**, s. 15.

[1049] Hosny, **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, s. 83.

[1050] Hosny, **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, 83-84.

[1051] Reem Abdelkader, Jin-Ho Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", **Journal of Asian Architecture and Building Engineering**, 17/2 (2018), s. 247.

bağlı olarak bazı farklılıklar vardır. Kimi zaman bu evler birinci katta bir selamlık olamayacak kadar küçük olup ikinci katta selamlık, üçüncü katta haremlik yer alırken, tahtabuş, magaz (geçiş alanı, kırılabilen -dolambaçlı olabilen-) koridor ve depolar avlu etrafında sıralanmıştır. Yaygın olmamakla birlikte bazı Kahire evlerinde ***sebil*** ve ***sandala*** gibi birimler yer almıştır. Sebil, insanlara su sağlamak için bir cami veya türbeye eklenen dini bir yapı olarak kabul edilimekle birlikte bir konutta bir sebil bulmak İslam mimarisinde nadir bir özelliktir. Sandala ise bir kadının doğum yaptıktan sonra 40 gün kalabileceği küçük bir odadır. Geleneksel olarak, bebeği olan anne, bağışıklık sistemlerinin zayıflığından dolayı 40 gün boyunca izole edilmiştir. Zeyneb Hatun Evi'nde bir sandala örneği görülmektedir.[1052]

Birinci katta, atları evde güvende tutmak için ahır alanları bulunmaktadır. Bazen bu alanların kendi bağımsız girişleri vardır. Ayrıca konut sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak depolar da bulunmaktadır. Odanın arkasında tipik olarak bir mutfağa yer verilmiştir. Daha büyük konutların kendi bağımsız mutfakları olmasına rağmen, daha küçük konutlar yoktur.[1053] Mısır evlerinde bulunan birimler ve işlevleri şu şekildedir:

Mkad/Makad

Yaz aylarında erkeklerin oturma alanı olarak kullandıkları birimdir. Üç tarafı duvarla çevrili, genelde kuzey tarafı avluya doğru açık ve kemerle süslü, üstü kapalı balkon ya da salon olarak tanımlanmaktadır.[1054] Geç Memlük döneminde, birinci kattan konutun avlusuna bakan ve serinletici rüzgarın etkisi altında olan kemerli loca oturma odası fonksiyonundadır. Ev sahibi buradan eve gelip gidenleri görebilmektedir. Bu makadlar kimi zaman varsa haliç veya göle karşı

[1052] Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 248.

[1053] Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 248.

[1054] Esra Abdelhamid, Deniz Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması*",* **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life** 4(2), 2019, 214; Abdelkader, Park, Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", s. 248.

konumlandırılmışlardır.[1055] Sevakin'de makad sedir anlamında kullanılırken, Cidde'de oturma odası anlamındadır.[1056]

Tahtabuş/Takhtabush/Taktabuş

Osmanlı'nın fethinden sonra Kahire iç mimarisine kazandırılan diğer bir unsur *tahtabuş*tur. Tahtabuşlar genelde makadın altında olup avluya açıktır.[1057] Giriş katında eve giriş istenmeyen erkek misafirlerin kabulüne ayrılmış açık bir kabul salonu olan tahtabuş XVII. yüzyıl sonrası yaygınlaşmıştır. Bu birimin ilham kaynağı Anadolu'daki "hayat" olarak görülmektedir.[1058] Hosny, tahtabuşu bir yanı iç avluya diğer yanı dış avlu veya bahçeye açılan kimi zaman ortada havuzu bulunan bir birim olarak tanımlamıştır[1059] (Fot. 94a-b).

[1055] Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", **Türkler**, c. VI, 2002, s. 120-132.

[1056] Cidde'deki makad için bkz. Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz,** 408-426.

[1057] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 8; Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 248-249.

[1058] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 9.

[1059] Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", s. 214-215.

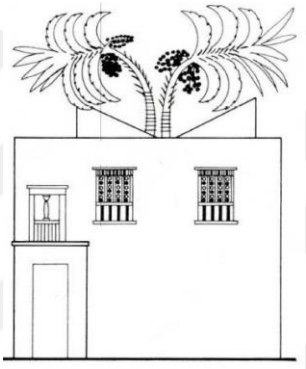
Fot. 94a: Suhaymi'nin evi, tahtabuş, dışarıdan görünüm (Mohamed, Ali, 2014: 14)

Fot. 94b: Osmanlı döneminden El Sehemy evi (1648), tahtabuş, içeriden görünüm (Hosny, 2019: 215)

Malkaf (Malqaf-Windcatch)

Eski Mısır'da Firavunlar döneminde de bilininen malkaf, Hosney tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: "Evin çatısından yükselen kuzey yönüne doğru açık eğilimli bir hava bacasıdır. Bu yapı evin çatısından esen rüzgarı yakalayarak bir kuyu sayesinde salonun içine serin hava girişini sağlamaktadır. Malkaf, evin içine giren kum oranını da azaltmaktadır, hatta giren tozun çoğu kuyunun altına birikmektedir"[1060] (Çiz. 77a) (Fot. 95).

Çiz. 77a: Neb Amon'un mezarından malkaf örneği (Hosny, 2019: 219).

Fot. 95: Mısır'da malkaf (Hosny, 2019: 219).

[1060] Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması*"*, s. 218, 219; Abdelkader, Park, Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 249.

Kaa, Mandara (Eyvan ve Darkaa'dan Oluşmaktadır)

Kaa, selamlık ya da kabul salonu olarak kullanılmaktadır. Alt kattaki kaa, *mandara* olarak adlandırılırken üst kattaki kaa *üst kaa* olarak adlandırılmıştır. Mandara da tahtabuş ve makadda olduğu gibi erkek misafirler ağırlanmıştır. Kaa birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Bu üç bölümün ikisi yanlarında eyvan bulunan salon üçüncüsü ortada bulunan *darkaa*dır. Darkaanın alanı eyvandan bir basamak aşağıdadır. Eyvana halılar serilirken darka ayakların çıkarıldığı bölümdür[1061] (Çiz. 75b, c) (Fot. 96a, b).

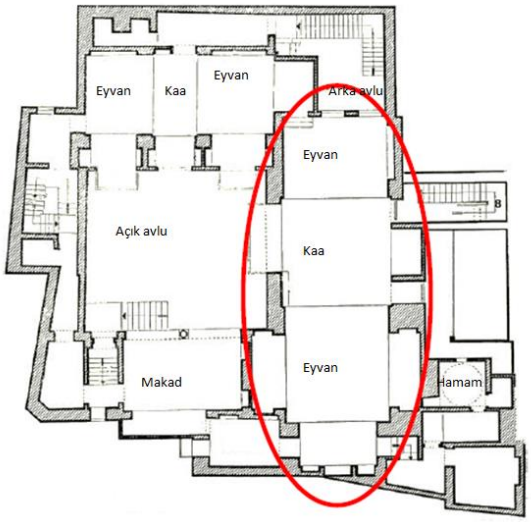
İlk örnekleri Fatımiler Dönemi'nde görülen bu birimler zemin katta veya üst katta konumlandırılmış olup bazen ortada sekizgen şekilli bir havuza yer verilmiştir. Kaalardan dışarıya, tuvaletlere, odalara ve asma kat localarına ulaşılmaktadır. Müzisyenlere ayrılan asma kat localarına "Mağani" denilmiştir.[1062]

Osmanlı fethinden sonra Kahire evindeki "kaa" da bazı değişiklikler olmuştur. Boyutları ve yüksekliği küçültülmüş ve böylece daha yakın oranlara sahip olmuştur (XV. yüzyılın sonlarında Zeyneb Hatun'daki Memlük kaa'sını XVIII. yüzyıl eseri Şabaşiri (Shabashiri) Evi'nin Osmanlı "kaa" sıyla karşılaştırıldığında hem alanın küçüldüğü hem de her bir unsurun bileşenlerinin sayısında azalma olduğu görülmüştür. Mesela makadların sayısı beşten üçe indirilmiştir.[1063]

[1061] Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", s. 219.

[1062] Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", 120-132.

[1063] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 7.

Çiz. 77b: Memlükler Dönemi, Zeyneb Hatun Evi (1468) birinci kat planı[1064]

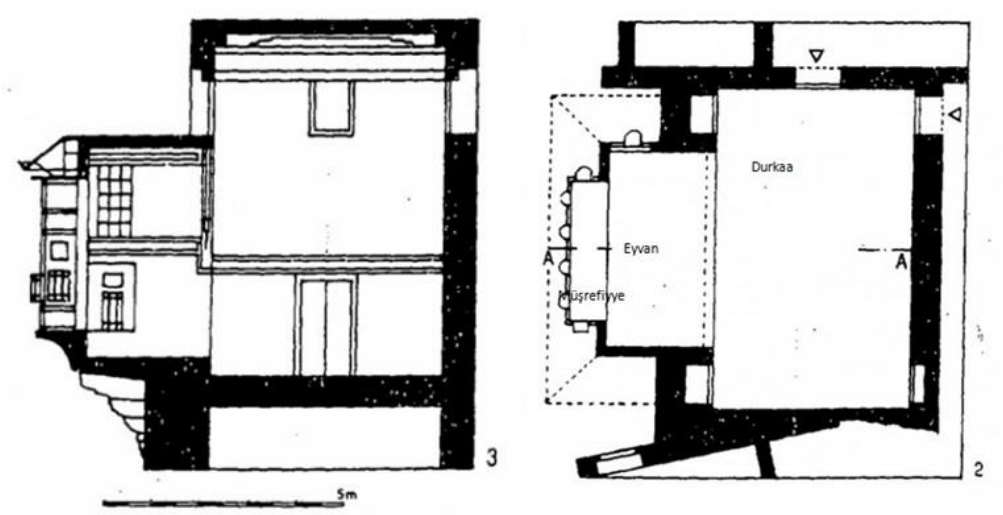
[1064] Nermine Abdel Gelil Mohamed, Waleed Hussein Ali, "Traditional Residential Architecture in Cairo From a Green Architecture Perspective", **Arts and Design Studies**, c. XVI, 2014, 14.

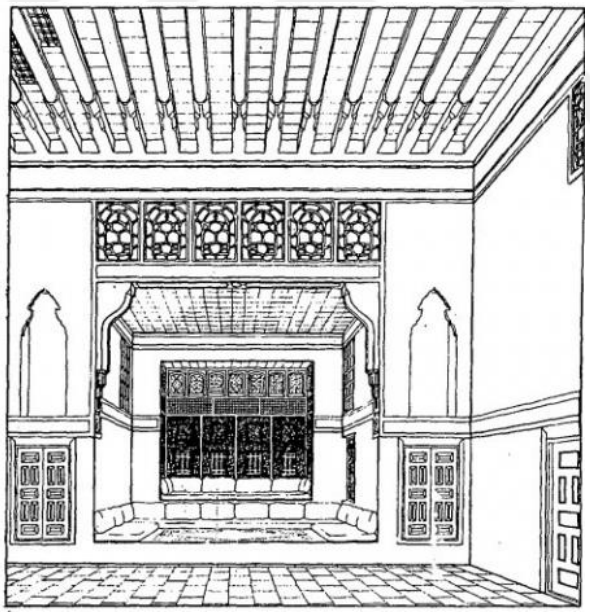
Fot. 96a: Kaa ve Makad (Mohamed, Ali, 2014: 14)

Fot. 96b: Kula'da bir eve ait hayat (Kuban, 146: 1995)

Çiz. 77c: Memlük Devri'nden günümüze ulaşan, Razzaz Evi eyvan, müşrefiye/maşarabiye ve Darkaa/durkaa (1485)[1065]

Çiz. 77d: Memlük Devri'nden günümüze ulaşan, Razzaz Evi, muşarabiye içeriden görünüm (1485)[1066]

[1065] Jean-LucArnaud, Élémentsd'architecture Ottomane au Caire, Çevrimiçi. 10.01.2021. https://journals.openedition.org/ema/434

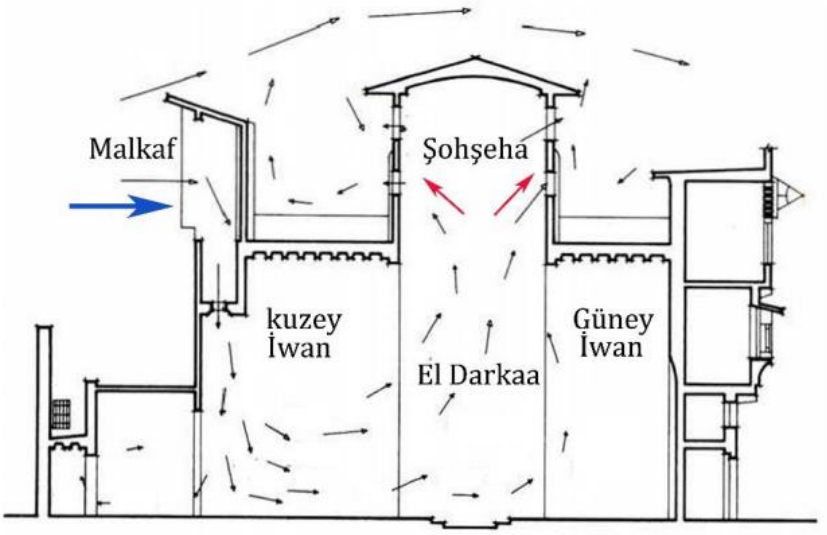
[1066] Jean-LucArnaud, Élémentsd'architecture Ottomane au Caire, Çevrimiçi. 10.01.2021.

Şohşeha

Darkanın üzerini örten genelde sekiz köşeli veya kubbeli, pencereli üst örtüdür. Malkafa gelen soğuk hava şohşehadan çıkarak iç mekanı serinletmektedir[1067] (Çiz. 77e) (Fot. 97).

Fot. 97: El Set Wasila'nin Evi, Darkaada bulunan şohşehanin iç ve dış görünümü, (1664), (Hosny v.d., 2019: 220).

[1067] Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", s. 220; Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 248-249.

Çiz. 77e: Mısır evlerinde hava dolaşımı (Hosny vd., 2019: 221)

Kahire'nin geleneksel avlulu evlerinin mekansal bileşimi ne belirli modül düzenleri ne de diğer katı biçimsel ve geometrik ilkeler tarafından düzenlenmemiştir. Bunun yerine, evlerin mekansal kompozisyonlarını belirleyen sosyal ihtiyaçların düzenine ve yönelimine bağlıdır.[1068] Memlükler döneminde evler, Kahire'deki iyi aydınlatılmış ve havalandırılmış olduğundan, iç mekanın ışık ve havalandırma sağlamasına gerek kalmamıştır. Örneğin Özbekiye evleri, caddeden ışık ve havalandırma almıştır. Evler gölet kenarlarına doğrusal bir şekilde hizalanmış olup Özbekiye'deki Emir Özbek'in evi bu yapılara bir örnektir. Bu düşünceyi tartışan Behrens-Abouseif, Kahire mimarisindeki avluyla ilgili yazısında Memlük evinin avlusunun olmadığını, olsaydı yapıya bağlı olmayan ahırlar olacağını belirtmiştir.[1069]

Sedky'e göre Mısır'da Osmanlılar döneminde avlu bina içerisine alınmıştır.[1070] Öncesinde Tolunoğulları zamanında Samarra konut mimari etkileri Kahire'de uygulanmıştır. Geniş ve büyük evlerin merkezi avluludur ve dikdörtgen büyük avludan diğer odalara geçit verilmiştir[1071] (Çiz. 78).

Mısır'da avlunun konumu sokağa ve arsanın şekline bağlıdır. Avluda kuyu, çeşme veya ağaçlar bulunabilmektedir. Avlular genelde dikdörtgen şeklinde olmakla birlikte düzensiz şekilde olanlar da vardır. Diğer Arap-İslam ülkelerindeki avluların aksine, Kahire avlusu esas olarak sosyal bir toplanma yeri veya bir kabul salonu olarak değil, sakinler ve ziyaretçiler için yarı özel bir yer olarak kabul edilmiştir. Avlu evin birimleri arasında havalandırma, doğal aydınlatma ve iletişim için bir

[1068] Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 250.

[1069] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 6.

[1070] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 23.

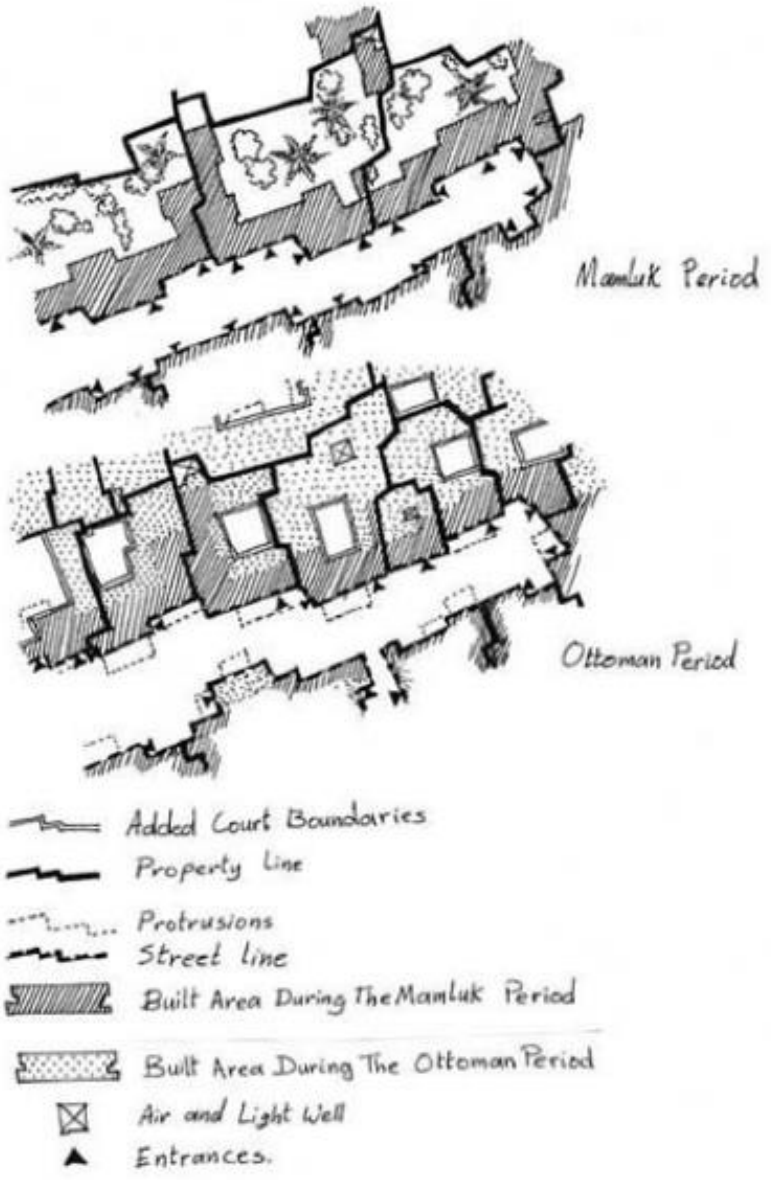
[1071] Suut Kemal Yetkin, **İslam Mimarisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 1965, s. 63. Yeni yapılan araştırmalar için bakınız; Esra Abdelhamid Hosny, **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Anasanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2020, s. 71-77.

araçtır. Görsel ve akustik olarak dışarıdan ayrılmıştır, bu da sakinlere hem mahremiyet hem de sakinlere ve misafirlerine kontrollü erişim sağlamıştır. Avlu, sıcak havayı hafifletmiş ve ayrıca gündüz sıcak havayı önlemek için geceleri soğuk havayı depolayıp doğal ışık ve havalandırma imkanı verirken toz ve gürültüden de evi korumuştur. Soğuk hava, sıcak havadan daha ağır olduğundan, sahada kalmaktadır. Bu yüzden avlunun alt seviyesi, girişe göre daha aşağıdadır. Bazı evlerde, koridorlara ve ardından acil çıkışa açılan başka bir kapı bulunmaktadır. Girişler, gürültüyü ve ana cadde ve aktiviteleriyle doğrudan teması önlemek için genellikle ikincil caddelere açılmıştır. Tahtabuş ve makad gibi yarı açık yerler avluya yakın konumdadır. Tahtabuş kimi zaman zemin katta avlu ile arka bahçe arasında yer almaktadır[1072] (Çiz. 79).

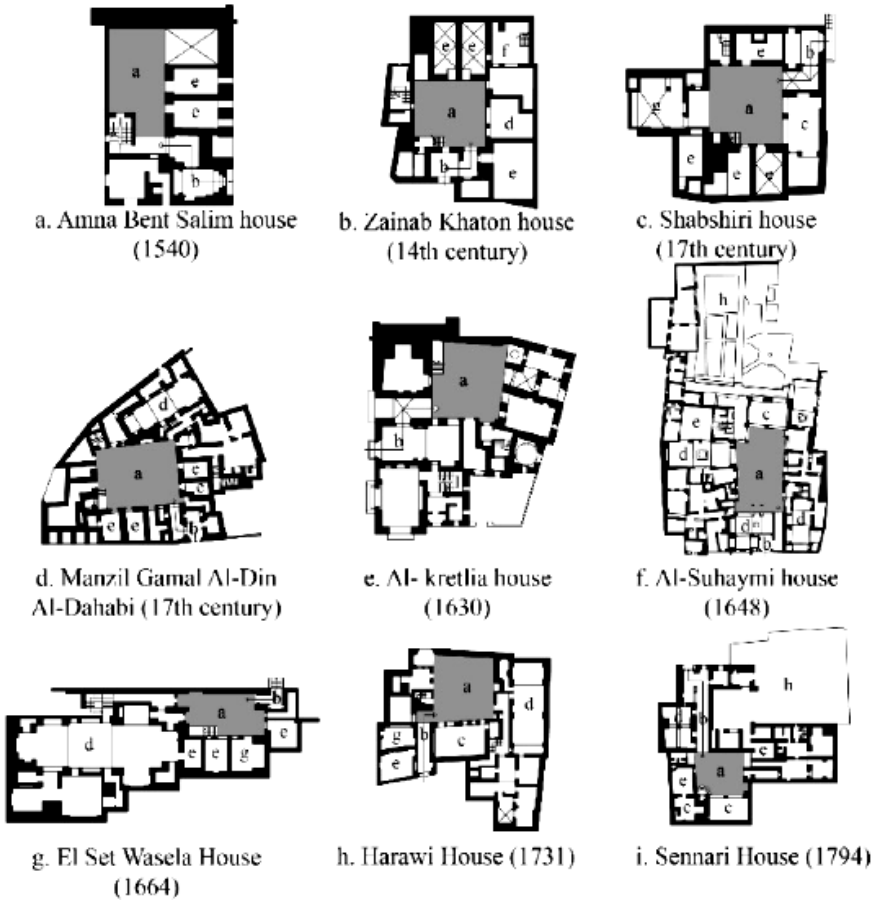
Mısır'da birçok fakir insanın sığırlarıyla birlikte yaşadığı, yaklaşık 120 cm (4 fit) yüksekliğinde barakalarla dolu büyük avlu Havş (hawsh) olarak tanımlanmaktadır. Bu tür konutlar, yirminci yüzyıla kadar varlığını korumuştur.[1073]

[1072] Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 247.

[1073] Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 5.

Çiz. 78: Osmanlı ve Memlük dönemi evlerinde görülen farklılıklar ve avlunun konumu (Sedky, 2001: 23)

Çiz. 79: Çiz. Mısır'da avlunun ev içindeki yer alış şekilleri. **a.** Avlu, **b**. Magaz, **c.** Tahtabuş, **d.** Kabul salonu (Salamlık / Haremlik) / Misafir odası **e.** Depo, **f.** Mutfak, **g.** Ahır, **h.** Arka bahçe[1074]

[1074] Abdelkader, Park, "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 246.

4.6.1.3. Sevakin'de Evler

Greenlaw, Sevakin evlerinin XVI. ve XVII. yüzyıllardan kalma olduğunu ve Mekke ve Medine ile aynı gelenekte inşa edildiğini yazmış[1075] ve adadaki evleri iki gruba ayırmıştır. 1860'dan önce inşa edilen ve Cidde ile aynı özellikleri gösteren evler ile sonrasında inşa edilen evlerdir.[1076] Hinkel'in haritasına göre (Çiz. 6) evler üç grupta incelenmiştir. Hurşid Efendi Evi, Paşa'nın Evi gibi tek katlı ve geniş bir alanda yapılmış binalar, Osmanlı döneminin XVI-XIX. yüzyılları arasına tarihlendirilmiştir, İkincisi, XIX. yüzyılda hidivler döneminde yapılmış binalar ve üçüncüsü İngiliz idaresine geçtikten sonra yapılmış binalardır. Hidivler döneminde yapılmış binalarda süslemelerde görülen Memlük mimari unsurları dolayısıyla bu dönem daha çok "Mısır dönemi" adlandırılmıştır.

Greenlaw, kimi evlerin üslubu karışık olarak betimlemiş bazılarının alt katının Türk üst katının "Mısır üslubunda" (Memlük dönemi mimari süslemelerine sahip) olduğunu yazmıştır. Bu durum erken tarihli evlerin üzerine XIX. yüzyılda kat çıkılmıştır şeklinde anlaşılmaktadır. Greenlaw'a göre evlerde gerçek bir kronolojik sıralaması yapmak zor olsa da evlerin çok katlı veya çok odalı oluşlarına göre tasnif edildiğinde bu gelişmeyi takip etmek daha kolaylaşmaktadır. Odalarda düzenlemeler, oranlar ve boyutlar benzer özellikler göstermektedir. Tek katlı evler ve daha büyük evler camilerle aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır.[1077] Matthews ve Hinkel'e göre eski binalar sadece bir veya iki katlıdır.[1078]

[1075] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, s. 56-57. Osmanlılar Mekke'de Kabe'nin kutsiyetine binaen büyük ev yapmaktan kaçınmışlardır. Ev olarak yapılan en büyük binalar Hz. Ali'nin soyundan gelen şeriflere aittir. Bu bakımdan Medine daha zengindir. Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, s. 15-16.

[1076] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[1077] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[1078] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient RedSea Port City", 68.

Evlerde haremlik, selamlık genel kaidesi hakim olmakla birlikte hem İslam mimarisinde hem de Türk mimarisinde görülen ortak özellikler sergilemektedir. Zemin kat selamlık, kabul odaları, depo veya mağaza olarak kullanılırken üst kat haremlik yani aile üyelerinin özel yaşamına ayrılmıştır. Üst kat aile üyelerinin kullandığı teras, mutfak ve odalardan oluşmaktadır. Evlerin odaları çeşitli terimlerle adlandırılmış olup benzer nitelendirmeler Cidde evlerinde de söz konusudur. Greenlaw odaları dehliz, divan, meclis, darvah, kharjah, khazana gibi terimlerle nitelendirmiştir. Bu terimler hem girişte hem de katalogda açıklanmıştır. Ancak genel olarak açıklanacak olursa; dehliz daha çok kapıların açıldığı bir nevi koridor görevini yürüten birimlerdir. Divan evin en önemli bölümüdür. Sıcak iklime sahip şehirlerde daha çok görülen ve erkek misafirlerin ve tüccarların ağırlandığı çeşitli alçı süslemelerin olduğu divan, eyvan şeklinde büyük sivri bir kemerle odadan ayrılmış ve zeminden yükseltilerek yapılmış bir platform ile önündeki girişten oluşmaktadır (Çiz. 54b, 55b, 55e) (Fot. 74f, 75b). Divan da makat olarak adlandırılan sekiler divanın üç tarafını dolanmaktadır ve yine revşenler ağırlıklı olarak divanlarda daha cazip hale getirilmiştir. Darvah olarak adlandırılan mekanlar planlarda yine eyvan tarzında gösterilmiştir. Bu bölümler genellikle ahşap süslemeli kemerler ile diğer önündeki bölümden ayrılmıştır. Gölgelenmek için yapılmış sundurma şeklinde de nitelendirilmektedir. Katlarda meclis olarak adlandırılan odalar daha çok kabul odası olarak değerlendirilmektedir. Diğer odalardan daha büyük ve genelde revşenlidirler. Khazana olarak adlandırılan odalar meclisten daha küçük olup çok amaçlı kullanılmaktadırlar. Kharjah teras anlamında kullanılmıştır.

Greenlaw Sevakin evlerini üç başlık altında incelemiştir:

Erken ve Büyük Türk evleri (birinci aşama), Hinkel'in haritasına göre (Çiz. 6) Hurşid Efendi Evi, Paşa'nın Evi, 41, 42, 120 ve 250 numara ile gösterilen evler Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde yapılmışlardır. Geniş ve tek katlıdırlar. Mercan bloklarından yapılmış bir ila üç odadan oluşan küçük tek katlı evler, Hidivler döneminde yapılmış evlerden farklı olarak, sade olup evin büyük

kabul odası için, diğer birimler ise aile üyeleri için ayrılmıştır.[1079] Kalan birkaç örnekle kanıtlanmış olmasına rağmen, bu örneklerin, Osmanlıların Sevakin'e gelmesinden hemen önce veya hemen sonra, XVI. yüzyıla dayanan erken bir tarihte yapıldığı düşünülmektedir.[1080]

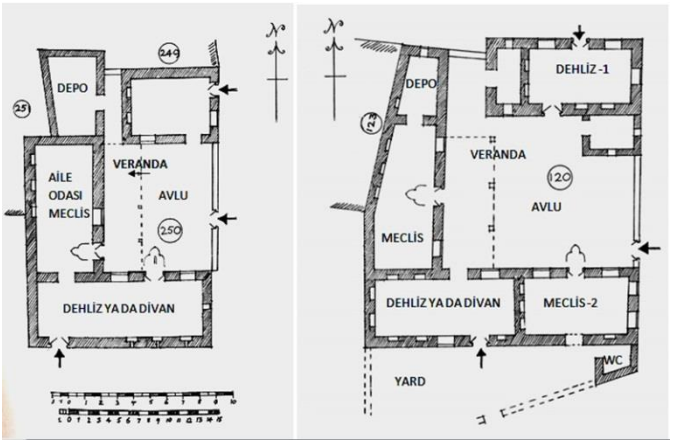
Greenlaw'ın "Erken ve Geniş Türk Evleri" sınıflamasında yer alan bazı evler (Çiz. 80a, b) normalde 3-5 metre genişlikte tek veya başka bir odayla bağlantılı oluşlarına göre 8 ile 13 m ölçülerinde olabilmektedirler. Küçük odalar genelde evli çiftler için, daha büyük odalar ise misafir odası veya genel oturma odası olarak kullanılmışlardır. Bu küçük evler, daha büyük evlerin karakteristik detaylarını içermektedir. Havalandırma amaçlı pencere açıklıkları, gömme duvar rafları, süslü kapı tepelikleri, göbekli kapılar ve basit bezemesiz kafes işi pencereleri bu yapılarda görmek mümkündür. Bu tarz binalar hem ada hem de anakaradaki yüksek binaların arasına dağılmış vaziyettedir. Bazı küçük zaviyeler bile bu evlerden daha geniş tutulmuştur. Alçak olmaları nedeniyle bu binalar daha yüksek binalara oranla daha az yıkılmışlardır. Bunların bir kısmının XVI. yüzyılın başlarında, iskan edilmiş olması mümkündür. Duvar veya çitle çevrili bir alanda tek ünitelerin veya basit ahşap yapıların olması mümkündür.[1081] Salim'e göre bu dönemde yapılmış evler, zemin katta, genellikle sokak tarafında bir oturma odası, arkasında daha küçük bir oda ve bir tuvalet ile banyodan oluşmaktadır. Üst katta mutfak ve teraslar vardır (teraslar genelde yazın uyumak için kullanılmaktadır). Bu evlerde İslam yaşam tarzına binaen erkek ve kadın faaliyet alanları birbirinden ayrılmıştır.[1082]

[1079] Jomah'ın açıklamasına göre, housh; Cidde ve Sevakin iklimsel olarak aynı olmasına rağmen, sadece Sevakin ve Medine'de kullanılan iç avludur. Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, s. 76-77.

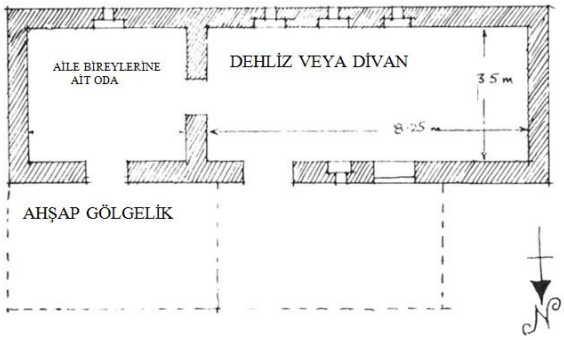
[1080] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 40, Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, s. 22-84.

[1081] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin,** 22.

[1082] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 66.

Çiz. 80a: Erken tarihli bir ev örneği (Greenlaw, 1995: 23)

Çiz. 80b: Erken tarihli bir ev örneği (Greenlaw, 1995: 23)

Küçük Türk evleri (ikinci aşama); Hinkel'in haritasında (Çiz. 6) 64 numaralı Ömer Efendi'nin Evi (Çiz. 57a,b,c), 65 numaralı Şerife Meryem'in Evi (çiz. 58a, b, c) ve 227 numara ile gösterilmiş ev gibi örneklerle birlikte *blok ev* örnekleri de (No: 231, 123, 233, 273, 274, 275. Çiz. 62a, b, c, 63a, b, c) bu grup içerisinde yer almıştır. Sevakin'deki küçük evlerin çoğunluğu üç ya da daha fazla blok veya terasların birleştirilmesiyle bir grup oluşturmuştur. Evler, yan yana veya arka arkaya gelişigüzel birleştirilmiştir. Bu blokların teras katlarına bağlantı yolları konularak diğer bir blokla aralarında geçiş sağlanmıştır. 169 ve 172 nolu evler (Çiz. 60a, b, c, d) buna güzel bir örnektir.[1083] Um'a göre, bu aşamada kat yüksekliklerinin birden fazla olmaya başlamış ve çoğu binanın daha kompakt hale geldiği "Türk

[1083] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 42.

evleri" oluşmuştur. Ek olarak, bu evrede revşenler ev cephelerine hakim olmuştur. Bu düzenleme Avrupa mimari etkilerinin yoğunlaştığı XIX. yüzyılın sonuna doğru etkisini kaybetmiştir.[1084]

Salim bu dönemdeki evlerin üç katlı olduğunu yazmıştır. O'na göre bu dönemdeki Kızıldeniz bölgesinde görülen tipik özellik muşarabiye/müşrefiye/revşendir. Müşrefiye Memlük mimarisinin karakteristik özelliği olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Memlük dönemi (XIII-XVI yüzyıl) ve sonrasında müşrefiyeleri bu coğrafyada mimaride görmek mümkündür. Salim, Hansen'den naklederek, Sevakin'deki evlerin Osmanlı döneminde ortaya çıktığını belirtmekte ve bu tipteki evlerin cami minarelerinden daha yüksek olması sebebiyle camilerin daha erken yıllarda yapılmış olabileceğini ifade etmektedir. Bu dönemde, farklı katlarda karakteristik olarak standart bir oda düzeni vardır. Zemin katta misafirlerin ağırlandığı ve iş görüşmelerinin yapıldığı odalarda ana öğe oturma sediri olan makad olup mal ve eşyaların konduğu dükkan ve mağazalar yer almaktadır. Üst katlar aile üyeleri için ayrılmıştır. Bu bölüm, kadınların cadde üzerindeki aktiviteleri seyrederken serin esintinin keyfini çıkarabilecekleri ve oturup rahatça yaşayabilecekleri bir veya iki revşenli geniş odalardan oluşmakta olup diğer odalara kemerli açıklıklarla geçiş sağlanmıştır.[1085] Her katta tuvalet ve banyo olup duvardaki dikey bir kanal vasıtasıyla su sağlanmıştır. Üst katlarda mutfaklar ve hizmetkarlar için çatılı ve çatısız teraslar yapılmıştır. Odalar genellikle, 5-5,5 m uzunluğa, 4-5 m genişliğe ve 3,5-4 m yüksekliğe sahiptir.[1086]

Mısır stili evler (üçüncü aşama), Muhammed Ahmed Bey'in Evi, Muhafaza Binası (geç onarımı), vikela ile şehir giriş kapıları gibi geç tarihte inşa edilmiş yapılar bu gruba dahil edilmiştir. Um, bu aşamada binaların daha bloke olduğunu ve

[1084] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 40, Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22-84;

[1085] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 66.

[1086] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 66.

korkuluklu açık balkonların, revşenlerin yerini aldığını belirtmiştir.[1087] Bu ifade Muhammed Ahmed Bey'in Evi'nde tamamen kanıtlanmıştır (Çiz. 65a, b, c, d) (Fot. 84a, b, c, d). Salim bu evleri genelde XIX. yüzyılın sonuna ait yapılar olarak tanımlamıştır ve Um'un ifadelerini (bunlar büyük yapılardır ancak cepheler sadedir revşenlerin yerini sade balkonlar almıştır.) teyit etmiştir.[1088]

Sevakin'de Türk Yapı Üslûbunun Çöküş Belirtileri

Avrupa etkisinin Mısır yoluyla gelişinden önce kendini göstermeye başlamıştır. Bu hem ahşapta hem de taş işlerinde moda olan dekorasyon zevkinin farklılaşmasında görülmektedir. Revşenlerin üzerinde yarım yuvarlak tepeliklere oyma kuş motifi yapılmıştır (Çiz. 45j). Düzensiz biçimde oyulmuş, iç ve dış kapıların bir kısmında, daha karmaşık panelleri taklit etmek için oyulmuş oluklu yuvarlak veya bazı ahşap paneller kullanılmıştır. Bu uygulama daha sonra bazı evlerin, özellikle de Muhammed Bey Ahmed'in 22 numaralı evinin oyulmuş kapı başlıklarında ve Muhafaza binasında belirgin bir şekilde görülmektedir. Zengin evlerin meclislerini çeviren raflarda benzer uygulamayı görmek mümkündür.[1089] Bu formlar, özellikle de Şinavi Bey'in 163 ve 196 numaralı evleri ile Şerife Meryem'in 65 ve 363 numaralı evlerinde uygulanmıştır ve bu dekorasyonun etkisi 1974'e kadar uzanmıştır.[1090] Türk mimari üslûbuna son darbeyi büyük bir ticaret akışıyla Anglo-Mısır modası vurmuştur. Bu, birçok evin alt odalarının depolara dönmesine neden olmuş, revşenler mağaza kapılarıyla değiştirilmiştir. Mısır tarzı evlerde sık sık, üst üste sadece iki oda yapılmıştır. Alt kat alanı üzerine inşa edilmiş veya halihazırda iyi oranlanmış bir Türk evine (No. 233) üçüncü bir kat eklenmiş ve bu yeni stil öncü aileler tarafından hızla benimsenmiştir. Revşenlerin yerine balkonlar tercih edilmiş, yeni icat edilen yağlı boya birçok yerde kullanılmıştır. Türk tarzı evlerin, tüccarlarının ve inşaatçılarının kendi geleneklerinin mükemmelliğine olan inancını yitirdikleri ve

[1087] Um, "Greenlaw's Sevakin the Limits of Architectural Representation and the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", 40, Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22-84;

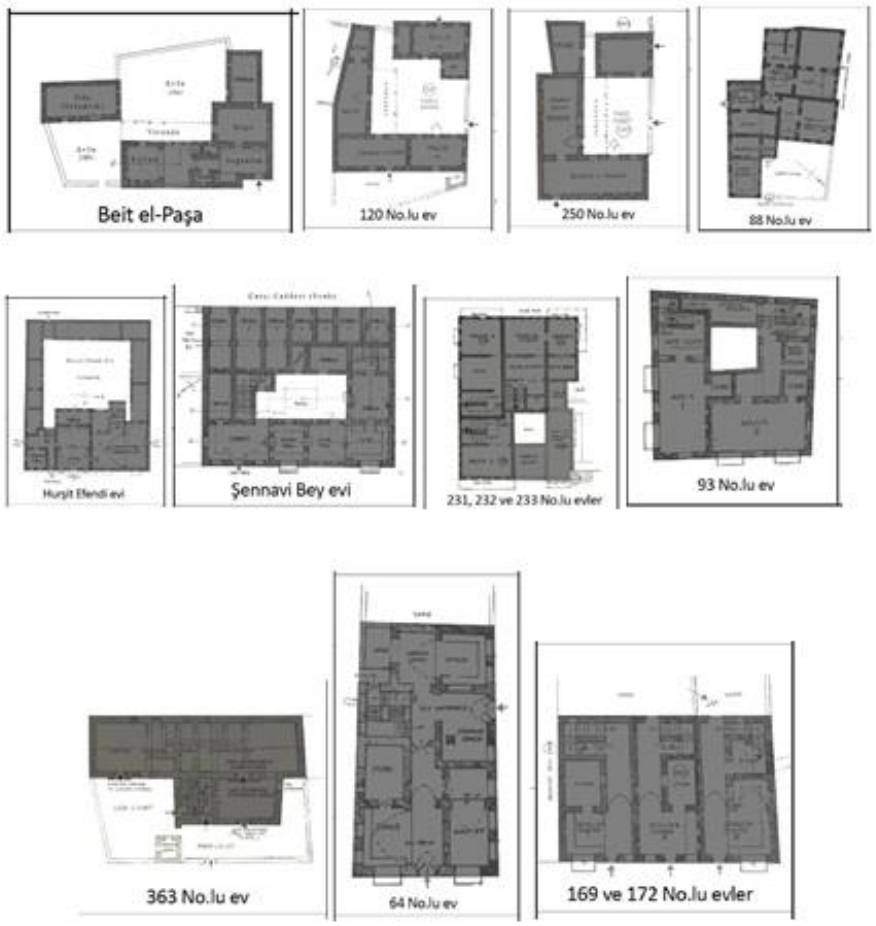
[1088] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 68.

[1089] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 60.

[1090] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 60.

herhangi bir fiyata yeni bir şey aradıkları açıktır. Bu durum insanların kendi mükemmeliyetlerinin farkında olduğu ve onlarla gurur duyduğu bir çağın tam tersidir.[1091]

Sevakin'deki ev planları genel olarak İslam ilkelerine uygun olarak tasarlanmıştır. Dışardan gelen bir yabancıya karşı gizlilik esastır. Evler üç tarafı odalarla çevrili olan bir avludan oluşmaktadır. Avlunun kapısı da caddeye açılmaktadır.[1092]

Çiz. 81: Sevakin'de avlu örnekleri (Dağ, 2020: 54)

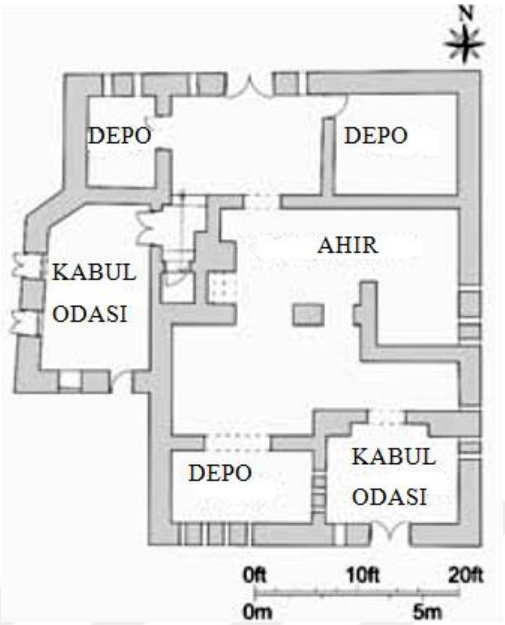
[1091] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 61.

[1092] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 68.

Vikela gibi şehir hanlarının olmadığı dönemlerde veya şehirlerde, Sevakin'de Ömer Efendi'nin Evi (Çiz. 83a), Lühayye'de Vedud'un Evi (Yemen) (Çiz. 83b) ve Moha'da Mahfadi'nin Evi (Çiz. 82) (Fot. 98) tacirlerin hem mallarını koyabilmesi ve hem de yaşayabilmeleri için çok ideal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Lühayye'de Vedud'un Evi'nin zemin katı, tam olarak ticaret için ayrılmıştır. Ticari belgeler veya değerli mallar için bitişik dolaplar ile donatılmış, ana giriş yoluna yakın bir oturma odası, tüccar için ayrılmış bir ofis bulunmaktadır. Moha'daki evlerin aksine, Vedud'un evi çok sayıda deposu, zemin kattaki açık avlusu ile temel seviyesinde şehir hanının mekansal biçimini almıştır. Birçok girişten bazıları ziyaretçileri doğrudan zemin kattaki ticari alanlara götürmüş ve diğerleri aile üyelerinin kimseye görünmeden üst katlara çıkmasına imkan vermiştir. Moha'da Mahfadi'nin Evi'nde olduğu gibi, çoklu girişler ve zemin kattaki depo ve toplantı odaları gibi çeşitli özellikler, ticari mekan ve konut işlevlerinin iç içe geçmesine izin vermiştir, ancak burada mekansal yerleşim planı ve avlu planı Moha evlerinin planından büyük ölçüde farklıdır.[1093] Ömer Efendi Evi'nde olduğu gibi, Sevakin'in XIX. yüzyıl evlerinin birçoğunda, ailenin doğrudan üstteki yaşam alanlarına açılan bir arka girişi bulunmaktadır. Üst katlara, herhangi bir ziyaretçinin gözünden uzak şekilde girilebilmektedir.[1094]

[1093] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 153.

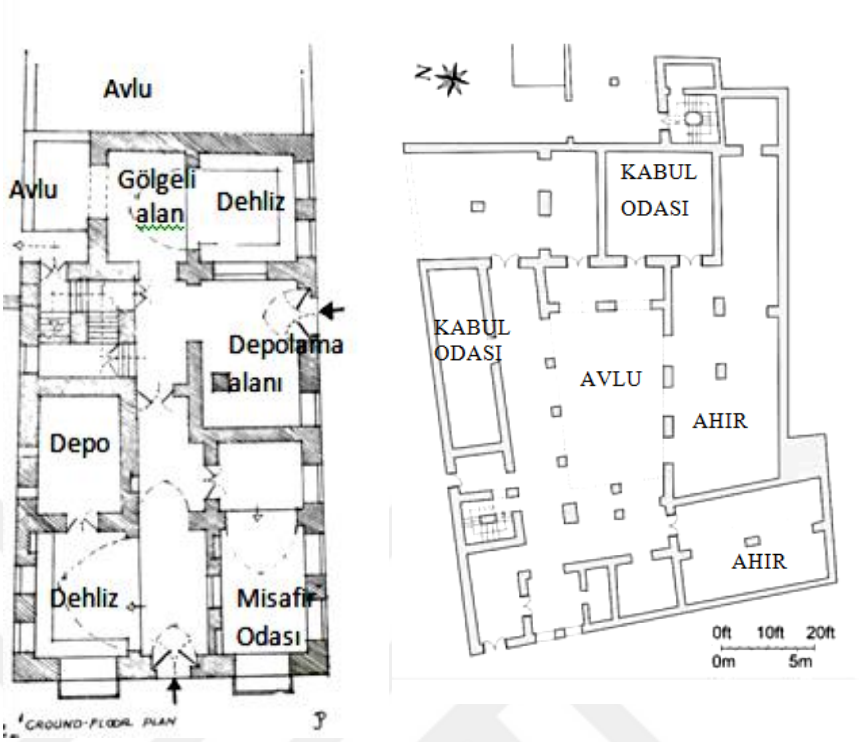
[1094] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 155.

Çiz. 82: Mahfadi'nin Evi, zemin kat Um, 2009: 145)

Fot. 98: Mahfadi'nin Evi (Um, 2009: 144-145)

Çiz. 83a-b: Ömer Efendi Evi. Vedud'un evi (Greenlaw, 1995: 38; Um, 2009: 154)

4.6.1.4. Cidde'de Evler

Hicazlı ustaların Sevakin'de de çalışmış olması ve neredeyse mimari özelliklerin birebir birbirleriyle örtüşmesi sebebiyle Cidde evleri tanıtılacaktır.

Cidde'de evlerle ilgili bilgi veren erken kaynaklardan biri İbn Cübeyr'dir. 579/1183 yılında hac seyahati sırasında uğradığı Cidde'de yer alan yapılardan bahsetmiştir. Havanın sıcaklığından dolayı geceleri teraslarda yatıldığından bahsedilmiş[1095] ancak revşenlerden bahsedilmemiştir. Utku'nun, İbnü'l – Mücavir'den aktardığına göre Cidde'de hurma ağacı ile yapılan evlerden vergi

[1095] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 511.

alınırken taş ve kiraçtaşından yapılanlardan alınmamıştır.[1096] Bu bilgiden daha önceden de taş malzemeyle yapılmış evlerin olduğu anlaşılmaktadır.[1097]

1814'te Cidde'ye gelen Burckhardt'ın notlarına göre, şehirde, sazlık, talaş ve çalılıklardan oluşan kulübelerde Arabistan'ın hemen hemen bütün mahalle ve kasabalarında olduğu gibi bedevi modasına göre yaşayan bedeviler ya da fakir köylüler ve işçiler yaşamaktadır. Mercan bloklu binalar deniz kıyısından veya *Manqabah* lagününden getirilmiş, taştan inşa edilmişlerdir. Evler iki veya daha fazla kattan oluşmuş olup revşenlidir. Bu evler, marangozlar ve zanaatkarlar tarafından üretilen seçkin bir sanatsal çalışma çeşitliliği sunmuştur. Bugüne kadar sağlam olarak ulaşan evler genelde şehrin zengin tüccarlarına aittir.[1098] Evlerin yapımında Sudan'dan getirilen *jandal-qandal*[1099] (Hint odunu) ve *doum-Palm*[1100] den yapılan ahşap direk veya sütunların da kullanıldığı anlaşılmaktadır.[1101] Şunu da eklemek

[1096] Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),** 511.

[1097] Cidde denince akla Hicaz bölgesi ve dolayısıyla Medine'de inşa edilmiş evler gelmektedir. Medine'de "utum" olarak adlandırılan evler kaleyi andıran, iki- üç katlı, kare veya dikdörtgen şekilli demir ve taş gibi malzemelerin kullanıldığı, kireç sıvalı ve ahşap tavanlı konutlardır. Ancak bunların Cidde'deki ev şekillenmesini ne kadar etkilediği araştırma konusudur. Çelikkol, "VII. Yüzyılda Medine'de Sosyal ve Dinî Yapılar", 401. Çünkü eğer çok katlı binalar önceden yapılmış olsaydı seyyahların notlarında bu tür bilgiler az çok görülebilirdi (Bkz. Çiz. 7). İklimin antik yapıların korunmasına elverişli olmayışı akla gelmekle birlikte Cidde'deki evlerin XVI. yüzyıldan sonra şekillendği düşünülmektedir.

[1098] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 18; Burckhardt, **Travels in Arabia**,16, 17, 18.

[1099] Arapça *kandal* olarak adlandırılan ağaç tropikal bitkilerden mangrovdur (Rhizophoraceae). M. Atiqur Rahman, Mansour S. Al-Said, Jaber S. Mossa, Mohammed A. Al-Yahya and M.A. Fahad Al-Hemaid, "A Check List of Angiosperm Flora of Farasan Islands", **Kingdom of Saudi Arabia. Pakistan Journal of Biological Sciences**, 5 (2002), 1162-1166. Çevrimiçi 02.06.2021

[1100] Mısır'a özgü bir tür palmiye ağacıdır. Biological Activities of the Doum Palm (Hyphaene thebaica L.) Extract and Its Bioactive Components. Çevrimiçi. 02 Haziran 2021 https://www.intechopen.com/books/antioxidants-in-foods-and-its-applications/biological-activities-of-the-doum-palm-hyphaene-thebaica-l-extract-and-its-bioactive-components

[1101] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 56-57.

gerekir ki Cidde ve Yenbu'da inşa edilen evler tuzlu toprak yapısı ve deniz kenarındaki evlerin altında bulunan su nedeniyle statik açıdan çok başarılı görülmemektedir.[1102]

Jomah'a göre de geleneksel evler ustalar tarafından çamur, taş veya mercan bloklarından inşa edilmişlerdir.[1103] Ciddelilerin alt gelir grupları kaliteli ahşap yapı malzemelerine uzak olunması sebebiyle yerel dilde "al-shukkoll - ushash" denilen palmiye yaprakları ve çamurdan oluşan konutlarda oturmuşlardır.[1104] Sıradan evler olmakla birlikte nispeten daha büyük saray olarak adlandırılan binalar da inşa edilmiştir. Bu iki kategori temelde çok benzemekle birlikte daha büyük evlerde yerel olmayan ustalar daha zengin malzemeler kullanmışlardır. Ayrıntılı inşaat teknikleri ve bazen düzenler, planlar (yani, Osmanlı Kahire'si gibi belirli mimari tarzları takip eden amaçlanan simetri) uygulanmıştır. Bu evlerin daha geniş kotları, daha fazla tabanı ve geniş cumbaları vardır. Bu evlerin bazıları XX. yüzyıla doğru gittikçe daha büyük inşa edilmiştir ve simetrik yerleşim planları evli oğullar için daha küçük dairelere bölünmüştür.[1105]

Darwish'e göre Cidde'de ev mimarisi üzerinde en fazla etki Osmanlı dönemine aittir. Mimari planlama ve mimari unsurlar bakımından Mısır'da bulunan Reşid[1106] kentindeki evlerle benzerlik göstermektedir.[1107] Sevakin'in inşasında da

---

[1102] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz,** 12.

[1103] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz,** 56-57.

[1104] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz,** 14, 19 nolu dipnot.

[1105] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 56-57.

[1106] Reşid; Mısır'ın kuzeyinde bulunan kıyı bir kenti. XIX. yüzyılda, büyüleyici Osmanlı konakları, narenciye bahçeleri ve göreceli temizliği ile tanınmaktadır. Rosetta. Çevrimiçi 17.07.2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta;

[1107] Darwish, "Architectural Effect of Islamicıwan and Triple Arched Facade on the Planning of Historical Houses, (Jeddah, Saudi Arabia as Example)", 383.

Hicazlı ustaların çalıştığı görülmektedir.[1108] Bu sebeple hem Cidde hem Sevakin hem Mısır ve hem de Kızıldeniz sahil şehirlerinde evlerde ortak özellikler görülmektedir.

Jomah, Cidde'nin de içinde bulunduğu Hicaz'ın geleneksel evlerini iki gruba ayırmıştır:

Birinci grup evler, XVII. yüzyılın başlarından ve XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olan zamanda inşa edilen evlerdir. Basit Batı Arabistan stili, küp benzeri üç odalı taş baraka (bu bölümde olan evler Sevakin'in küçük evlerine çok benzemektedir) olup bölgedeki Türk hakimiyeti sırasında inşa edilen evlerin bir kombinasyonu olarak değerlendirilmişlerdir. Nispeten basit ve küçük evlerdir.

İkinci grup evler ise XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında inşa edilen evlerdir.[1109] Bunlar Türk esintili seçkin evlerdir, ancak bu dönem evleri Kahire'deki Memlük ve Osmanlı döneminde inşa edilmiş evlerin etkilerini daha fazla göstermiştir.[1110] Memlük ve Osmanlı döneminde inşa edilmiş evler daha karmaşıktır,

[1108] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 9.

[1109] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 56-57.

[1110] XIX. yüzyılda İstanbul ile Kahire arasında doğal olarak ortak paydalar bulunmaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde bulunan kentlerde, XIX. yüzyılınn son çeyreği ile XX. yüzyılın başında. Ekonomik seviyesi orta ve üzeri sosyal sınıflar için, batılı örnekler model alınarak da çeşitli apartman modelleri geliştirilmiştir.

Osmanlı şehirlerinden İstanbul, Kahire, Beyrut ve Halep'te mimari kültürler ve gelişimleri konusunda paralelliklerin olduğu bununla birlikte yapılarda mimari farklılıkların olduğu da görülmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren profesyonel yabancı mimar ve müteahhitlerin de bulunduğu geleneksel kullanım ve mekan kurgularının geliştirildiği apartman yapılarına yerel bir karakter kazandırılmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı konutlarında sofa birimi dikkat çekmektedir. Bu birim yeni fiziksel ve sosyal şartlara uyum sağlayarak apartmanlarda da kullanılmıştır. Kahire'de de sofa yerine kullanılan bir orta mekan bulunmaktadır.

Kahire'de incelenen apartmanların, XVIII. yüzyıl Osmanlı saraylarını model alarak gelen ve bölgenin mimari karakteri, yaşama şekilleri ve dinamiklerinin biçimlendirdiği görülür. Kahire apartmanlarında daha çok XIX. yüzyıl başı Osmanlı konut mimarisinin etkileri görüldüğü

daha fazla boşluğa, daha fazla duvar elemanına, ayrıntılı cephe işlemesine ve dekorasyona sahiptir. Bununla birlikte, her iki durumda da Türk etkisi açıkça görüldüğünden, iki grup arasında büyük bir örtüşme bulunmaktadır. Hicaz'da Türk ve Mısır (Mısır dönemi olarak adlandırılan evre, Osmanlı'nın Hidivler dönemidir) varlığı ister Memlük Kahire'sinde görülen ev tipi ister Osmanlı Kahire'sinde ev tipi etkisi olsun her iki dönemde doğrudan ve dolaylı olarak hissedilmiştir.[1111] Sevakin'deki evlerin çoğu Osmanlı hakimiyetinin başlangıç dönemine atfedilmektedir. 1865'ten itibaren Hidivlik döneminde aynı mercan bloklarından ve ahşap unsurlardan, ancak Osmanlı döneminin Kahire evi tarzında nisbeten daha büyük evlerin inşa edildiği görülmektedir.[1112]

Hicaz bölgesinin evleri taş veya mercan bloklardan yapılmış yapının ana gövdesi ile kapı ve pencere gibi birimler ahşap unsurlardan oluşmuştur. Hicaz evi, geniş açıklıkları ile aslında göründüğü gibi masif, ağır duvarlı bir binadan ziyade bir iskelet formundadır. İster bağlı ister bağımsız dursun, üzeri ahşap elemanlarla kaplanmış basit ve düz dikdörtgen bir küptür. Eğer farklı bir uygulama varsa bu sahanın ve komşu binaların koşullarının düzensizliğinden kaynaklanmaktadır. Odalar hiçbir zaman yerel yapı malzemelerinin doğal şeklinin ötesinde belirli bir biçim almaya zorlanmamıştır.[1113] Darwish'e göre Cidde evlerinde mimari planlama üç aşama göstermektedir. Aslında bu aşama Sevakin'in yapılanma süreciyle birebir örtüşmektedir.

I. Osmanlı öncesi dönem, kil veya ahşaptan, küp şeklinde açık alana tek veya gruplar halinde yapılmış basit kulübelerin yapıldığı geleneksel evler.

---

anlaşılmaktadır ve orta mekan kavramını güçlendiren formları öne çıkarmaktadırlar. Ayşe Derin Öncel, **Apartman; Galata'da Yeni Bir Konut Tipi,** Kitapyayınevi, İstanbul: 2014, s. 332-338.

[1111] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 56-57.

[1112] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 56-57 (7 numaralı dipnot).

[1113] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 57-58.

II. Osmanlı döneminin ilk dönemini (XVII. - XVIII. yüzyıl) kapsar. Evler, açık alanda basit ve küçük bir veya iki kattan oluşmaktadır.

III. Geç Osmanlı Dönemi (XVIII. XIX. yüzyıl.) Cidde evlerinin, Memlük ve Osmanlı dönemlerine ait Mısır evlerinden etkilenmesi sonucu inşa edilen binalardır.[1114]

Cidde evleri, iki kattan yedi kata kadar oluşan dış tasarım açısından birbirlerine benzemektedir. Her kat, binadaki konumuna göre işlevselleştirilmiştir. Misafir kabul salonu birinci kat, erkeklerin misafirlerini ağırlamak için ikinci kat ayrılırken, üst katlar ev halkı içindir.[1115] Evler genelde küçük pencereli, ahşap panjurlu ve iki katlıdır. Girişte genelde yabancıların kabul edildiği geniş bir salon bulunmaktadır ve günün sıcağında zemin neredeyse sürekli ıslak tutulduğu için evin diğer bölümlerinden daha soğuktur. Odaların dağılım sırası Mısır ve Suriye'deki evlerle hemen hemen aynı olmakla birlikte bu ülkelerdeki kadar büyük ve yüksek değildir.[1116] Bununla birlikte Cidde'deki binalar, Kızıldeniz'in geri kalan şehirlerinden belirgin şekilde daha büyüktür.[1117] Bazen zemin kattaki odalar yüksek tutulmuştur. Cidde'deki pek çok evde en havalı yer giriş hölüdür. Burada genellikle evin beyi, erkek görevliler veya hizmetçiler dinlenmektedirler. Serin esinti sadece kuzeyden gelmektedir. Arap evlerinde, ana odalar genellikle kuzeye açılacak şekilde planlanmıştır. Mısır'daki evlerin teraslarına inşa edilen ve tüm alt apartmanlara hava akımı yayan havalandırma sistemi Hicaz'da ve Cidde'de bilinmemektedir. Mısır'daki evler daha geniş ve büyüktür. Cidde'de binalar tek düze değildir, bazen küçük bazen büyüktür. Duvarların arasına dayanıklılığı artırmak amacıyla ahşap hatıl

[1114] Mahmoud Ahmed Darwish, "Architectural Effect of Islamicıwan And Triple Arched Facade on the Planning of Historical Houses, (Jeddah, Saudi Arabia as Example)", International **Journal of Research in Social Sciences**, 16/12 (2016), 378.

[1115] Darwish, "Architectural Effect Of Islamicıwan And Triple Arched Facade on The Planning of Historical Houses", 378.

[1116] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 18.

[1117] Abbas, "A Tale of Two Rushans: Archıtecture Through Oral Hıstory", **Int. J. of Herit. Archit.,** 1/3 (2017), 365.

konulmuştur.[1118] Orta büyüklükteki hemen hemen her evin kendi sarnıcı vardır; ancak yağmurlar sarnıçları evlerin tepelerinden dolduracak kadar düzenli veya bol olmadığından, yağmurlu mevsimlerde kasaba dışında oluşan havuzlardan sık sık su temin edilmektedir.[1119]

Cidde'de evlerin birimlerine verilen isimlerin Sevakin ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

Karjah (TR): Teras[1120]

Khazana, **Khazanah / khuzanah / Khazanat:** Depo odasıdır.[1121] Bu küçük oda, yatak ve battaniye gibi büyük mobilyaları saklamak için kabul salonunun bir tarafında yer almıştır. Mabit veya mecliste saklanan sandıklarda giysi gibi hafif eşyalar saklanmıştır. Kaseler, tepsiler ve kahve sürahileri gibi daha küçük eşyalar evin her yerinde bulunan *rufuf*lara (raflara) konulmuştur.[1122]

Mabit (MB): Uyuma odası[1123]

Makad, Mak'ad (MQ): Oturma odası[1124]

Meclis (MJ): Misafirlerin ağırlandığı büyük oda

Mu'akhir (MK): Ailenin küçük oturma odası

Suffa (SF): Genelde meclis odasının yanında olan ailenin oturma odası

Evi oluşturan diğer birimler ise divan, misafir odası, dehliz, depo, tuvalet ve banyodur. Evlerin önünde mutlak surette revşenler bulunmaktadır. Bu çıkmalar

---

[1118] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 18.

[1119] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 21.

[1120] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 155.

[1121] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 408-426.

[1122] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 70.

[1123] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 55.

[1124] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 408-426.

evlerde hem serinliği hem de mahremiyeti sağlarken Kızıldeniz'e özgü bir mimari üslup şeklini almıştır. Evin içinde makad olarak adlandırılan sedirler ve dolap nişleri bulunmaktadır.[1125]

Kızıldeniz sahil şehirlerinde inşa edilmiş evlerde de görülen Cidde evlerinin genel özellikleri şunlardır:

1. Zengin tüccar aileleri tarafından XIX. yüzyılda da yapılmışlardır.
2. Geniş aile ve diğer tüccarların kullanımına münhasır odalar bulunmaktadır.
3. Zemin kat, ticari amaçlı yarı kamusal bir alan olarak işlev görmektedir.
4. Biri erkek konuklar, diğeri aile ve kadın konuklar için olmak üzere iki girişi vardır.
5. Üst katlar ailenin yaşam alanlarını oluşturur, çekirdek aile başına bir kat bulunmaktadır.
6. Her kat planı benzer ve tekrarlayıcıdır.
7. Her katta, mutfak ve banyo ile bağlantılı, aile yemek ve eğlencesi için kullanılan *suffah* adı verilen merkezi bir oturma odası bulunmaktadır.
8. Her katta, günlük aktiviteler ve aile misafirlerini ağırlamak için bir meclis (geniş ve büyük oda) bulunmaktadır ve ön cepheden sokağa açılmıştır.
9. Üst katta mabit veya yazlık oturma ve uyku odası ve çatı terası bulunmaktadır.[1126]

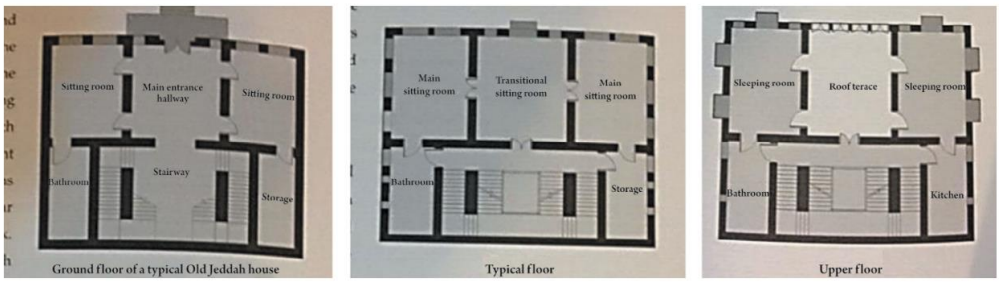
Jomah, avluların sadece Sevakin ve Medine'de uygulandığını belirtmiştir.[1127] Geleneksel Arap binalarında, sıcaklığı ve havalandırmayı düzenlemek ve mahremiyeti korumak için iç avlu kullanılırken, Cidde'nin geleneksel binalarında iç avlu çok fazla tercih edilmemiştir. Hava akımını avluların yerine binaların geniş dış cephelerini kaplayan revşenler sağlamıştır. Mahremiyet konusu, Cidde'de tarihi yapılarda bina cephelerindeki geniş açıklıkları kapatan ve ayrıca

[1125] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 71.

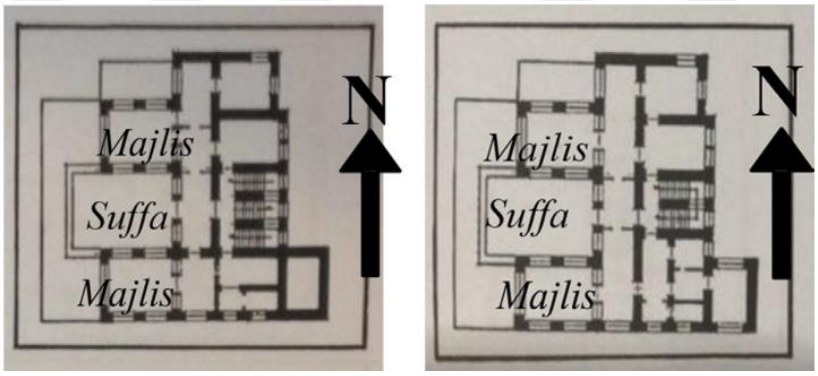
[1126] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 101.

[1127] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 77.

kadın ve erkek arasında net ve görsel bir ayrım sağlayan revşen ile hayata geçirilmiştir.[1128] Cidde'de "huş" olarak adlandırılan avlu, Cidde'den daha ziyade Medine de görülmektedir. Avlunun etrafının bir dizi oda çevirmiş olup avlu günlük işler için kullanılmakla birlikte hayvanların tutulduğu alan olarak da değerlendirilmiştir.[1129]

Çiz. 84: Cidde'de tipik bir evin planı[1130]

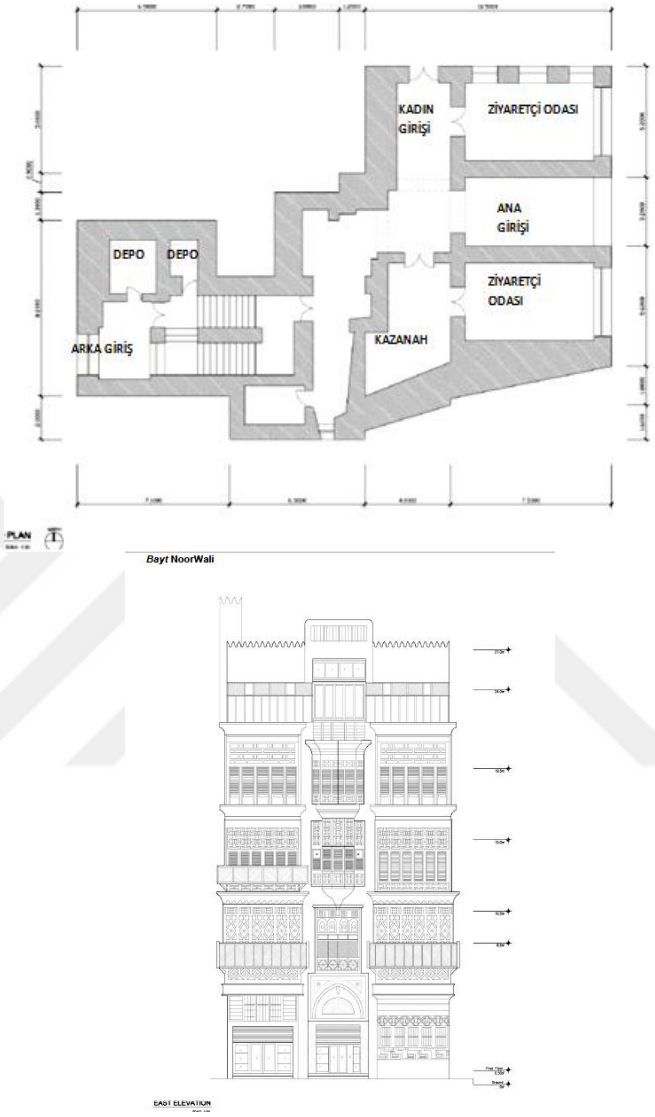

Çiz. 85: Anadolu'dan Cidde'ye yerleşen Türk asıllı Muhammed Nur el-Jukhdar'ın, 1800'lerin sonlarında inşa ettirdiği tipik sofalı evin 1. ve 2. katları[1131]

[1128] Al-Matrafi, "A Conceptual Framework for Developing Urban İmage in the Middle East and Arab World. Case Study: The Urban İmage of Jeddah City", 149-150.

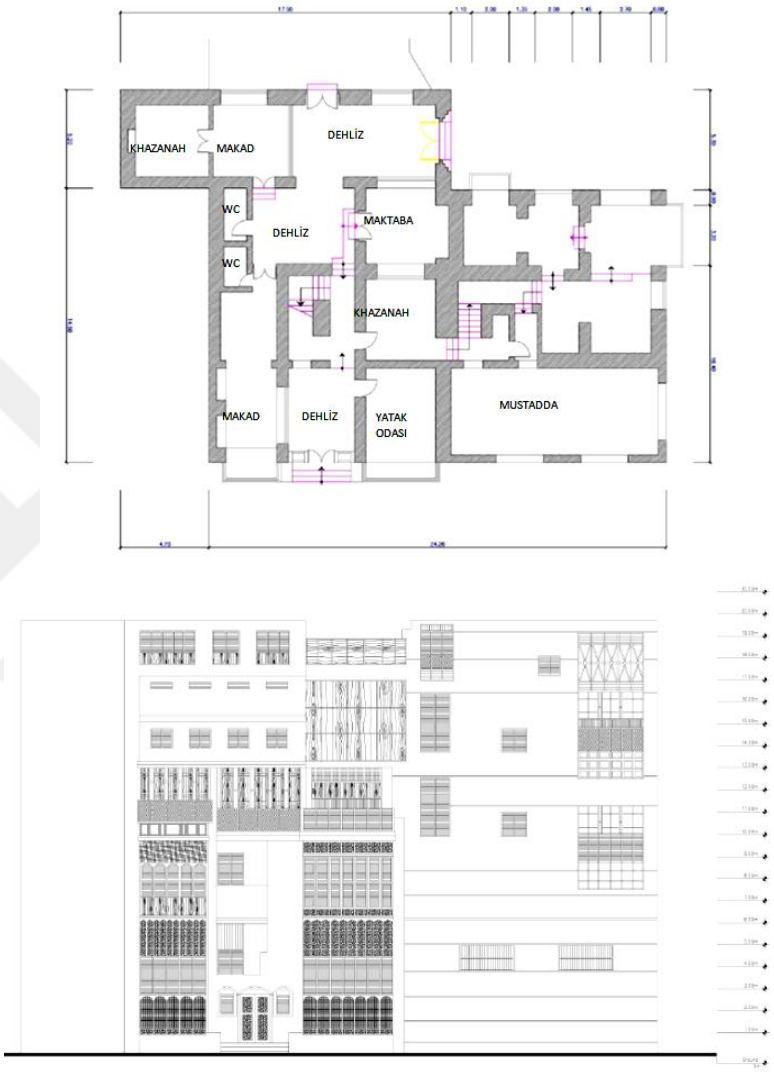
[1129] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**,74.

[1130] H.M. Abbas, "A Tale of Two Rushans: Architecture Through Oral History", **Int. J. of Herit. Archit.**, 1/3 (2017), 366.

Çiz. 86a-b: Cidde'de farklı bir planda olan Nur Vali Evi, zemin katı ve kesit (Al-Ban, 2016: 119-120)

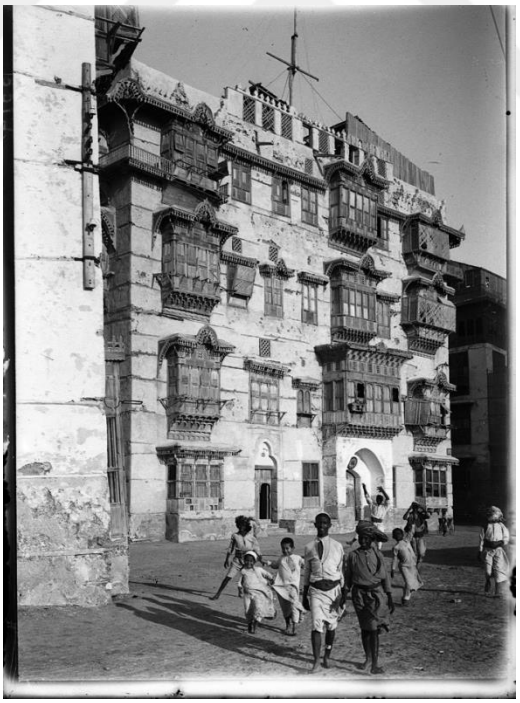
[1131] Abbas, "A Tale of Two Rushans: Architecture Through Oral History", 367.

Çiz. 87a-b: Cidde'de ev plan örneği, Ba'Ishen Evi, zemin kat ve doğu kesiti (Al-Ban, 2016: 126-128)

Fot. 99: Cidde'de tüccar evleri (Maneval, 2019: 2/ 44)

Fot. 100: Cidde, Şam Mahallesi'nde bir ev, 1917 (Maneval, 2019: 1/29).

Fot. 101: Cidde'de bir evin içi (Rupert Kirk)[1132]

4.6.1.5. Kızıldeniz Evleri

Anıtsal olmayan bir gelenek olarak tanımlanan Kızıldeniz Stili, daha çok evler için kullanılmaktadır. Bu stildeki evler çoğunlukla Kızıldeniz limanlarının tüccarları ve yetkililerinin çok katlı konaklarıdır. Bu evlerin en önemli özelliği sadece özel bir alan değil, zemin katlarındaki bazı odaların ticaret ve iş dünyasının kamusal alanı ve ayrıca depolama alanı olarak tasarlanmış olmasıdır. Mısır'da bu tarz evler orta tabakadaki zanaatkarlar ve tüccarların konakladığı konutlar olarak karşımıza çıkmaktadır.[1133]

[1132] Nancy Um, "Chairs, Writing Tables, and Chests: Indian Ocean Furniture and the Postures of Commercial Documentation in Coastal Yemen, 1700–40" **Association of Art Historians**, 38/4 (2015), 724.

[1133] Hosny**, Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, 83-84 ve Mısır'da evler bölümüne bakınız.

Kızıldeniz evleri için tarihi bir kronoloji oluşturmak oldukça zordur.[1134] VII. yüzyıldan itibaren Emevi Sanatı, IX. yüzyıl Türk ve Abbasi sanatının sentezi, X-XII. yüzyıl Fatimi sanatı, XII-XIII. yüzyıl Eyyubi etkisi,[1135] XVI-XIX. yüzyıl Osmanlı etkisi Mısır'da zengin kültürlü bir sanat ortaya çıkarmıştır. Bu karma sanatın etkisi Kızıldeniz sahil şehirlerinde gerek sivil ve gerekse dini yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu etkilere yerel mimari ve malzeme gibi unsurlar dahil olmuş "Kızıldeniz stili" olarak adlandırılan bir üslup ortaya çıkmıştır. Mimar Steven Ehrlich, Kızıldeniz stilini "a Turco-Egyptian amalgam of styles.", "Türk-Mısır stillerinin karışımı" olarak nitelendirmiştir.[1136]

Kızıldeniz stili evler, Kızıldeniz kıyısındaki kasabaların hakim olduğu bir bina geleneğinin temsilcisi olarak görülmektedir. D.H. Matthews, tarihin farklı dönemlerinde kent mimarisinin planlanmasında ve şekillendirilmesinde sosyal ve iklim koşullarının önemli bir rol oynadığını, ayrıca, Sevakin'in "Kızıldeniz stili" olarak adlandırılan mimarinin karakteristik bir örneği olduğunu belirtmektedir.[1137] Eritre'de Masavva', Suudi Arabistan'da, Cidde, Yenbu ve Moha, Yemen'de Ḥudeyde ve Luḥeyye'de evler benzer mimari özellikler göstermektedir. Bu şehirlerdeki evlerin çoğunun cepheleri çok katlı tasarlanmış olup revşenler ve alçı süslemeleri ile dikkat çekmektedirler.[1138] XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yapılan konutlar, geleneksel Osmanlı evinin iki katlı, avlulu ahşap konutları ve onların içe dönük düzenlerinden çok farklıdır. Bu evlerde kapılar doğrudan sokağa açılmamaktadır, katlar arasında yerleştirilen pencere düzeninde simetriklik bulunmamaktadır ve bu evlerin avlu ya da bahçe yerleri de yoktur.[1139]

[1134] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 246.

[1135] Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, V, (1990), 139-140.

[1136] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 260.

[1137] Abdel Rahim Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", **TDSR**, 8/2 (1997), 66.

[1138] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 243.

[1139] Nurdan Karagünlü, **Pera Levanten Konut Mirası ve Yeniden İşlevlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme**, İstanbul Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2015, s. 34.

Um'a göre Osmanlılar 1517'de Mısır'ı, 1538'de Moha'yı 1566'da Masavva' gibi şehirleri aldıktan sonra ticari tesisleri genişletmiş ve buralarda resmi idari yapılar kurmuşlardır. Bu şehirlerde idari kontrol bazen tam bazen dolaylı ve bazen de geçici olarak sağlanmış olsa da XX. yüzyıla kadar yönetim devam etmiştir. Bu süre içerisinde Kızıldeniz mimari geleneği ortaya çıkmış ve bu ortak yönetimde ortak gelenekler oluşmuştur. Bununla birlikte, bu geleneklerin inovasyon ve daha sonra yayılma mekanizmaları belirsizliğinden dolayı Kızıldeniz binalarını tanımlamak için sıklıkla "Türk" veya "Osmanlı" etiketleri kullanılmış olsa da bu etiketin bir belirsizliğin sonucunda çıkan yanıltıcı bir etikettir.[1140] Yine Um'a göre Kızıldeniz mimarisi imparatorluk merkezinden bir ithalat olarak gelmemiştir; Türkler de Kızıldeniz binasını resmi bir inşaat biçimi olarak dayatmamışlardır. Bunun yerine, geçici tüccarlar ve liman yetkilileri bu binaları özel olarak inşa etmişlerdir. Osmanlı yönetim yapısı, bölgeler arası bir değişim ağı sağlamanın yanı sıra, Kızıldeniz binalarının inşası için ekonomik desteği sağlarken, inşaat dilini sağlamamıştır.[1141]Ancak Osmanlı Devleti tarafından Taka ve Kordufan bölgeleri ile Sevakin ve Masavva' bölgelerine taşdar, lağımdar, bina ustaları, marangozlar ve demircilerin gönderilmiş olması[1142] Um'un Osmanlı'nın inşaat dilini sağlamamış olduğu iddiasını tartışmaya açmaktadır. Çünkü devletin eliyle gerçekleşen yapılarda devlet tarafından talep edilen ustalar Mısır'dan Yenbu'ya, Hudeyde'ye, Medine'ye hareket etmişlerdir. Bu gezici ustalarla birçok mimari üslubun taşınması kaçınılmazdır. Osmanlı coğrafi sınırları içerisinde özellikle Mısır ve Kızıldeniz sahil şehirlerinde usta aktarımı olağan bir şeydir. Um'un aynı eserinin başka bir sayfasında; Osmanlı'nın siyasi egemenliğinde yerli mimari formların Anadolu'dan Kızıldeniz'e gidişinin bir sonucu olarak değerlendirildiği bilgisi de bulunmaktadır.[1143] Her halukarda yerel mimari geleneğinin kendisinin aslında birkaç şeyin birleşimi olduğu değerlendirilmektedir. Yerel kentsel ve sosyal bağlama göre

[1140] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 248.

[1141] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond theSurface of Coastal Architecture", 248.

[1142] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", 154.

[1143] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 261; Hansen, **Preservation of Suakin**, 7.

gelişen mimari konvansiyonlar (uyumsama, anlaşma); XIX. yüzyılda Mısır'da yaygın olan Osmanlı mimarisinin karakteristik özellikleri hem Mısır hem de Kızıldeniz yerleşimlerinin mimarisinden gelen etkiler öncelikle ticaret yoluyla birbirlerine taşınmıştır.[1144]

Genellikle tik ağacından yapılan Kızıldeniz evleri iç ve dış mekanlarında bulunan çok sayıda dekoratif alçı bezemeleriyle kendini göstermektedir. Belirli bir ev tipinden ziyade birkaç farklı tip görmek mümkündür. Kızıldeniz üslubunda, tutarlı bir plan uygulanmamış olup esnek seçenekler bulunmaktadır. Klasik Kızıldeniz evi iki veya üç katlıdır, depolar ve en az bir kabul odası ticari amaçlara hizmet etmektedir. Evin yaşam alanı, mutfak ve uyku alanları üst katlardadır. Çatı terası, yazın en sıcak aylarında yaşam alanının önemli bir uzantısı olarak hizmet vermiştir. Böylece evin her katı günlük ve mevsimsel zamansal ritimlere göre farklı bir şekilde kullanılmıştır. Bu ev tipi Moha, Sevakin ve Yenbu'da tercih edilmiştir. Kesin tarihlendirme zor olsa da XVIII. yüzyılda bu tip tercih edilmiş olmalıdır. Başka bir tipte yüksek inşa edilmiş evler bulunmaktadır. Bu tip, Arap Yarımadası'nda iç bölgelerde bulunan yaygın bir konut tipi olsa da Kızıldeniz kıyısında sadece Cidde'de görülmektedir. Burada, evler yedi veya sekiz kat yüksekliğe ulaşmaktadır. Her seviye tutarlı bir kat planı ve evin tüm zemini birbirine bağlayan spiral bir merdivenle tekrarlamıştır. Çok katlı, yüksek, olan bu evler, geniş bir aileyi tek bir konutta toplayabilmiştir. Her katta bir tuvalet ve yatak odasına yer verilmiştir. Her bir katta bir çekirdek aile kalırken mutfak ortak kullanılmış, zemin katlar depo ve ofisler ile ticari amaçlara hizmet etmiştir. Cephe boyunca birbirine bağlanmış birden fazla revşen binaya dikey bir görünüm katmıştır. Bu ev tiplerine de kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Ancak Kızıldeniz şehrinde bu ev tipinin XX. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan nispeten geç bir yenilik olabileceği öne sürülmüştür. Diğer bir tip, Kızıldeniz çevresindeki evlerin çoğunluğu çok katlı özellikleriyle tanımlanırken, bazıları çok katlı olmayan, büyük açık avlulu ev tipidir. Bunun en

[1144] Magdy Yacoub, Seif El Rashidi, "Naqada, The XIX th Century Architecture of a Southern Egyptian Weaving Town Steps Towards Preservation And Sustainable Development", ed. Galila El Kadi, Sahar Attia, **Patrimoines Partagés de la Méditerranée Shared Mediterranean Heritage**, Alexandriaand Mediterranean Research Center Publication, Egypt 2009, 320.

önemli örneği, Sevakin'de ki Hurşid Efendi Evi'dir. Bu evin yaşam alanları, içinde oturma sedirleri bulunan süslü bir divanın bulunduğu avlunun bir tarafında denize yakın bir yerde toplanırken, diğer tarafta servis ve depolama alanlarına yer verilmiştir.[1145] Ayrıca, bu tipin bir diğer önemli örneği, Yemen-Lühayye'de bulunan Vedûd'un evi, XX. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Kökenleri oldukça eski olsa da bu ev tipinin Kızıldeniz kentlerinde kısmen uzun ömürlü olduğu görülmektedir. Kızıldeniz evlerinin zemin katı yarı kamusal bir alan olarak tasarlanmıştır. Örneğin, eski Cidde'de zemin kat odaları geçici olarak hacılara bırakılmıştır. Moha'da, XVIII. yüzyılda ticari faaliyetlere bağlı sivil işlevler ev ortamında gerçekleştirilmiştir. Orada tanınmış tüccarlar, limana inerken gümrük binasını geçme ayrıcalığına sahip olmuşlar ve mallarını doğrudan bir liman yetkilisinin malları saymak için ziyaret edeceği ev tabanlı depolarına getirmişlerdir. Bu yerli ticari işlevsellik hiçbir şekilde Kızıldeniz liman kentleriyle sınırlı olmamakla birlikte, evin genellikle aile mahremiyeti hakkında nispeten katı kavramlarla eşitlendiği Müslüman bağlamında özellikle dikkat çekmektedir. Olağan beklenti, Müslüman şehirlerdeki ticari faaliyetin, vikela, han, funduk, kervansaray veya samsara gibi özel ticari alanlar kamusal alana bırakılacaktır.[1146]

Kızıldeniz mimarisinin kültürlerarası ve bölgelerarası boyutunu gözler önüne seren özellikli unsur ahşap sanatıdır.[1147] E. Hansen, bu ahşap sanatların en belirleyici unsurlarından olan pencere doğramalarını (revşenleri) "Türk mimarisine özgü" olarak nitelendirmiştir.[1148] Revşenler, bir ya da iki kişinin oturması için yeterince büyük olup sokak manzaralarını ferahlatıcı esintilerle birleştiren bir özelliğe sahiptir. Revşen Kızıldeniz'in büyük liman şehirlerinin çoğunda görülse de her bir şehirde bu mimari unsurların boyutları, şekli ve dekorasyonunda farklılıklar göstermiştir. Örneğin Cidde'de birçok örnek, binanın yüksekliği boyunca dikey olarak birbirine bağlanmış ve eve ikinci bir çıkıntı yapan cephe oluşturmuştur. Cidde, Yenbu,

[1145] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 254-255.

[1146] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 257.

[1147] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 249.

[1148] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 261; Hansen, **Preservation of Suakin**, 7.

Sevakin (Çiz. 54c) ve Masavva'da zemin katlara yerleştirilmiş revşenler dikkat çekmektedir (Fot. 74h). Masavva'da revşen geniş bir balkon şeklinde de karşımıza çıkmaktadır (Fot. 27, 28). Moha'da birkaç revşen birlikte bir evi süsleyebilmiştir.[1149]

Revşenlerin dikkat çektiği Lühayye, Sevakin, Cidde ve Gucerat ev tipleri Moha örnekleriyle farklı biçimsel ve dekoratif özellikler göstermektedirler. Hepsinde son derece süslü oymalı ahşap eliböğründeler ve kafes pencereler veya oymalı kemerli nişlerin konfigürasyonları ile revşenler görülmektedir. Bu özellikler, zanaatkarlar, görsel motifler, malzemeler ve üretim tekniklerinin kültürler arası değişiminin görünür ancak tarihsel olarak anlaşılması zor olan izlerini taşımaktadır.[1150]

Genel olarak, Kızıldeniz binalarının, revşen, sıva ve diğer dekoratif öğeler gibi binaların iç ve dış yüzeylerinde belirgin unsurlardan oluşan ortak bir mimari kılıf sergilemektedir. Ancak Kızıldeniz evi planlama, iç ve dış mekan arasındaki ilişki ve odaların dağılışı için farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.[1151] Mahremiyet ve iklimin sıcak etkisi odaların dağılımında ve planlanmasında önemli etken olmuştur.

4.6.2. Mimari Elemanlar

4.6.2.1. Revşenler

Kızıldeniz liman şehirleri Osmanlı'nın idari ve siyasi tarihini de paylaşmıştır. Daha önce olduğu gibi Osmanlı döneminde de Kızıldeniz'i Akdeniz'i ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan ticaret, hac ve denizcilik vesilesiyle dolaylı olarak da şehirler arasında bir bağ oluşmuştur. Bu nedenle, Kızıldeniz mimarisi, kıtanın ve ulusun geleneksel modern sınırlarını ihlal eden çekici, kültürler arası süreklilik örneğini sunmuştur. Bu mimaride çoklu kültürün yanı sıra ithal malzemeler

[1149] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 249.

[1150] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 158.

[1151] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 256.

de önemlidir. Revşen hemen hemen bütün Kızıldeniz liman şehirlerinde, evlerde görülse de şekil, dekorasyonda ve yerleşimde büyük çeşitlilikler vardır.[1152]

Revşen tarihi kaynaklarda pencere karşılığında kullanılmıştır.[1153] Terim olarak Farsça pencere anlamına gelen "rozn" kökünden türemiştir.[1154] Cidde ve Sevakin'de *revşen, ruşen* (روشان), Mısır'da *maşrebeya* (مشربية) [1155] *müşrefiye* olarak adlandırılmaktadır. Roshan[1156] rawshan[1157] gibi çeşitli şekillerde yazılan revşen Oxford Mimarlık Sözlüğü'nde; İslam mimarisinde genellikle karmaşık, geometrik ve güzel olan ahşap "kafes perde" olarak tanımlanmıştır. İlk olarak Arapça'dan çevrilen terim, rawshan, roshan veya rowshan[1158] gibi farklı yazımlar şeklinde birçok makalede yer almıştır. Osmanlı dönemi Kızıldeniz şehir mimarisinin en belirgin öğesi olan revşenin kökeni hakkında birçok görüş ileri sürülmekle birlikte gerek Mısır ve gerekse Kızıldeniz şehirlerindeki bu ahşap bezemeli çıkmaların ilk olarak nasıl ortaya çıktığını tespit etmek için net bir kanıt yoktur,[1159] gelişimi de henüz net değildir.[1160] Bir görüşe göre XIII. yüzyıl Abbasiler döneminde (750-1258) kullanılmaya başlanmıştır.[1161] Zira revşenin, "Kanatlı pencere" olarak Arapça'da

[1152] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 249.

[1153] Aziz Doğanay, Mimarî ve Tezyinî Unsurlarıyla Cami, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2015, 144.

[1154] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 133.

[1155] Mashrabiyya – مشربيةTradition, Design and Sustainability. Çevrimiçi 15.07.2020. https://arabiclanguageculture.com/2019/07/31/mashrabiyya-%D9%85%D8%B4%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-tradition-design-and-sustainability/

[1156] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 21.

[1157] Raed Alelwani, Muhammad Waseem Ahmad, Yacine Rezgui, "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", **Buildings**, 10/9 (Ağustos 2020), 2.

[1158] Raed Alelwani, Muhammad Waseem Ahmad, Yacine Rezgui, "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", *Buildings*, 10/9 (Ağustos 2020), 2.

[1159] Abdelkader, Park, "The Evolving Transformation of Mashrabiya as a Traditional Middle Eastern Architecture Element", 15.

[1160] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", 87.

[1161] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 133; Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of

Abbasi dönemlerinden itibaren kullanıldığı ve Yemen'de bulunan Hadramut ile Dathinah lehçelerinde de bilindiği ileri sürülen görüşler arasındadır.[1162]

Revşenin çıkış adreslerinden biri olarak gösterilen Mısır'da maşrabeya isminin ortaya çıkışıyla ilgili iki görüş ileri sürülmektedir. Birinci görüşe göre *maşrabeya* (مشربية), *ashrafa* fiilinden gelen, göz ardı etme veya gözlemleme anlamına gelmektedir. Bu kelime zamanla *maşrabeya* olacak şekilde değişmiştir. İkinci görüş daha yaygındır. Buna göre Š-R-B, kökünden, *sharib*adan (içmek anlamında) türediği şeklindedir.[1163] İşlevsel olarak maşrabeya, erken dönemlerde kil kaplara yerleştirilmiş içme suyunu soğutmak için kullanılmıştır. Rüzgarlar gölgeli kafes panelinden geçtikten sonra gözenekli yüzeyden geçerek suyun sıcaklığını düşürmüş aynı zamanda içeride sakinlerin gizlilik kurallarına uygun olarak serinlik sağlamıştır.[1164] Geleneksel maşrabeyalar, birçok kattan oluşan evlerde doğal havalandırma yoluyla mekanlara pasif soğutmayı en iyi şekilde sağlayan statik kaplama sistemi olmuştur (Çiz. 88a, b).[1165]

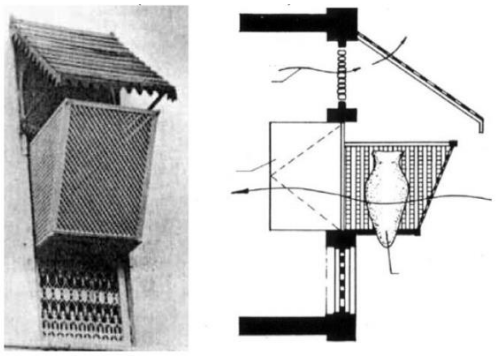
Rawshan", 2; Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", 223.

[1162] Serjeant, "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", 205.

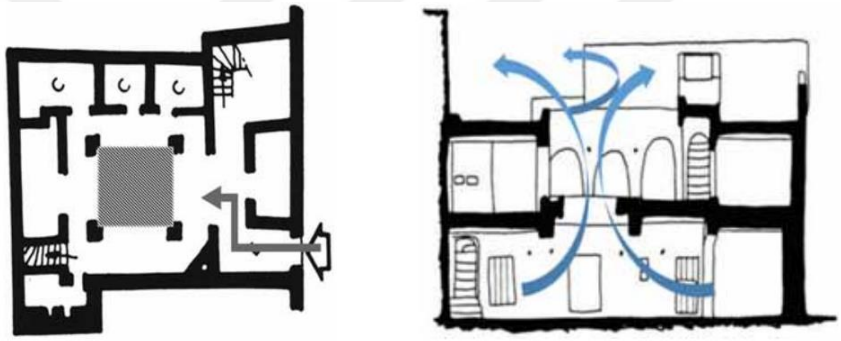
[1163] Mashrabiyya – مشربيةTradition, Design and Sustainability. Çevrimiçi 15.07.2020. https://arabiclanguageculture.com/2019/07/31/mashrabiyya-%D9%85%D8%B4%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-tradition-design-and-sustainability/

[1164] Lakshmi G. Kamath, Srinivas Daketi, "Jaalis: A Study On Aesthetics And Functional Aspects İn Built Environment", *International Journal of Scientific Engineering and Applied Science (IJSEAS)*, 2/2 (2016), 98.

[1165] Abdelkader, Park, "The Evolving Transformation of Mashrabiya as a Traditional Middle Eastern Architecture Element", 17.

Çiz. 88a: Maşrabeya/müşrefiye/revşenin kökeni olarak düşünülen su soğutma düzeneği (Kamath ve Daketi, 2016: 98)

Çiz. 88b: Evlerin revşenler vasıtasıyla soğuma şekilleri (Benyoucef ve Razin, 2018: 477).

Kahire, Bağdat, Şam, Sevakin ve İstanbul gibi Ortadoğu'daki pek çok İslam kentinde evlerde en ayırt edici özellik olan bu ahşap pencereler,[1166] Osmanlı coğrafyasında şahnişîn[1167] ruşen, roşhan, müşrefiye, maşrabeya, maşrabiye, cumba-çıkma gibi isimlerle anılmaktadır. Bölgeden bölgeye yoğun ahşap bezeme uygulamalarıyla farklılık göstermiştir. Birçok ülkenin bu mimari unsur için kendi terimi vardır. Örneğin Bahreyn'de *maşrabeya,* Irak'ta *şanaşil* (shanasheel) denmektedir. Yemenliler, *takrima* (deliklerle dolu) olarak atıfta bulunmuşlardır. Türk

[1166] A. Baik, J. Boehm, "Hijazi Architectural Object Library (Haol)", 56.

[1167] Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp,** haz. Seyit Ali Kahraman, c. V, Kitap I, İstanbul, YKY, 2010, s. 344.

mimarisinin güçlü unsurlarına sahip bir ülke olan Cezayir'de *gublae*, Tunus'ta *barmalqi* olarak adlandırılmaktadırlar.[1168]

Kızıldeniz mimarisi ile ilgili yazıların çoğunda daha az kullanılan revşen teriminden kaçınılmış ve daha yaygın olan *maşrabeya* etiketi kullanılmıştır. Maşrabeya terimi, Kahire şehrinin geleneksel mimarisinin her yerde bulunan bir özelliğini, evin mekanında hem iklimi hem de aile mahremiyetini yöneten anahtar bir cihaz olan tornalanmış ahşap kafeslerden yapılmış çıkıntılı pencereleri ifade etmektedir.[1169] Kızıldeniz şehirlerinde revşen kelimesinin, Mısır maşrabeyası yerine kullanılması, Cidde'de çalışan Buhara ustalarının varlığına bağlanmaktadır.[1170]

[1168] Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 18.

[1169] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 261; Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", 216; Mısır'da, küçük ahşap parçalarının oyularak ve şekillendirilerek birbirine geçirilmesinden oluşan çeşitli geometrik desenli odaların iç ya da dış mekana bakan pencereleridir. Pencerelerin bu şekilde düzenlenmesinin sebebi, içeriye giren güneş ışığını kontrol edebilmek, nemi artırmak, giren havanın sıcaklığını azaltmak ve mahremiyeti sağlamaktır. Maşrabeya iki bölümden oluşur. Üst bölümde ahşap çubuklar daha geniş aralıklarla düzenlenmiş ve bu şekle "sahrigi" denmiştir. Alt kısım daha sık aralıklarla geçirilmiştir. Eğer daha fazla havalandırma sağlanmak istenirse maşrabeya bütün cepheyi kaplardı. Esra Abdelhamid Hosny, Deniz Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması**", Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life,** 4/2 (2019), 214 215; Tartışılan unsurlardan biri olan ahşap ızgaralarla örtülü çıkıntılar yani maşrabeyalar Mısır'da biliniyordu ancak ancak ahşap dirseklerle desteklenmiş, ahşap ızgaralarla örtülü ahşap balkon tekniği Osmanlı fethinden sonra Mısır'da görülmüştü. Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 8;

Thabet Evi, 1709 yılına kadar uzanan Osmanlı tüccarlarının Reşid'teki evlerinin en eskisidir. Bir detayı diğerinden farklıdır; köşeler, köşelerin normal kare köşe ile bitirildiği çatıya kadar eğimli olarak kesilir. Rosetta, Thabet House, Çevrimiçi. http://i-cias.com/egypt/rosetta05.htm; 17.07.2020.

[1170] Serjeant, "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", 205.

Alelwani vd. revşenin köklerini Mısır'ın Memlük ve Osmanlı dönemlerine (1517- 1905) bağlamıştır[1171] (Fot. 105a, b, c, d). Kimi araştırmacılar, Osmanlı'nın siyasi egemenliğinde yerli mimari formların Anadolu'dan Kızıldeniz'e gidişinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. E. Hansen, pencerelerin doğramalarını "Türk mimarisine özgü" olarak nitelendirmiştir.[1172] Sultan Mahmud Khan, revşeni, Türkiye'deki cumba olarak değerlendirmiş ve Akdeniz'den, Mısır'a ve nihayetinde Kızıldeniz'e yansıdığını belirtmiştir.[1173] Fernando Varanda, Yemen ev mimarisiyle ilgili temel çalışmasında, balkon veya pencere çıkıntısını "Türk etkisinin" bir sonucu olarak değerlendirmiştir.[1174] Bu sonuca varmalarında bu mimari öğenin Türkiye'nin hemen hemen bütün şehirlerinde kullanılmış olduğunu farketmiş olmaları büyük etken olmalıdır (Fot. 104a, b, c, d). Mohamed El Amrousi, Cidde'deki revşenin şehrin mimarisine özgü olmadığını, şehri, pan-Arap terimleriyle sınırlandırmaya çalışan XIX. yüzyıl restorasyonunun sonucu olduğunu iddia etmiştir.[1175] Jomah'ın tezinde ayrıntılı ve güçlendirilmiş Mısır maşrabeyaları ya da kafes olarak bilinen basit ve nispeten küçük Türk revşenleri şeklinde bir adlandırma vardır (Fot. 103a).[1176] Bazı araştırmacılar da üslup gelişmesi içinde bizi ilgilendiren şekillerin nereden doğduğu, nasıl ortaya çıktığı ve gösterdiği değişiklikten ziyade değişmeyen

[1171] Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 2.

[1172] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 261; Hansen, ***Preservation of Suakin***, 1972, 7. Geleneksel Türk evinde cumbalar en belirgin ortak öğedir. Anadolu'nun sadece bir şehrinde değil bütün şehirlerinde bu öğeyi görmek mümkündür. Hatta bu öğe Türklerle o kadar bütünleşmiştir ki Osmanlı'nın üç kıtada imar faaliyetlerinde bulunduğu her şehirde Osmanlı evi şeklinde izlenim bırakmıştır. Çetin, "Geleneksel Türk Evinde Cumba", 26.

[1173] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 261; Mahmud Khan, "Jeddah Old Houses: A Study of Vernacular Architecture of the Old City of Jeddah" (n.p.: Saudi Arabian Councilfor Science andTechnology, 1981), 12.

[1174] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 26.

[1175] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 231, 73 nolu dipnot)

[1176] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 138; 20-21 nolu dipnot.

şekillerin aynı kalan taraflarını tespit etmenin önemli olduğu[1177] yönünde görüş belirtmektedirler. Türk cumbasına bu kadar çok atıf varken Türk cumbası hakkında yapılan araştırmalarda da bu mimari öğenin ortaya çıkışı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Cephanecigil'in bu konudaki araştırmasına göre çıkmanın/cumbanın tarih içerisinde nasıl ortaya çıktığı şeklindeki sorulara verilen cevaplar arasında Türk evi kökenine ilişkin üç belirgin görüş vardır. Bunlardan birincisi, alt kattan bağımsız olarak üst katta bir oturma katına yer verilmiş olmasıdır. Bu görüşün kökeninde Asya'da, Türklerin yerleştiği bölgelerde güvenlik ihtiyacına yönelik 'yüksek ev' tipi bulunmaktadır. İkinci görüşe göre köken, Uygur "kalık" larında görülmektedir. Bu görüşe göre, Uygur kalıkı Çin köşkü gibi, bir sed üzerinde yapılmıştır. Kalıklar her ne kadar bir kalenin tepesinde bulunsa da renkli tuğlalar ile kaplı bir sed üzerinde olup birkaç basamakla çıkılmaktadır. Bu mimari öğeler hafiftirler, tabiata açıktırlar ve dört yöne bakmaktadırlar. Arabistan, Hindistan ve İran'a göç eden Türklerin dilindeki kalık ifadesi yerini Farsça köşk kelimesine bırakmıştır. Fakat yakın Doğu'da olmayan tahtadan köşk geleneği Türkler tarafından unutulmamıştır. Bununla birlikte Asya kökenli köşk tipi Osmanlı dönemi ev kültürünün ana unsuru değildir. Ancak salt çıkma açısından bakıldığında bazen arka bahçe yönünde, ayaklar üzerine alınarak bazen de sokak cephesinde konsol veya payandalarla çıkma yapan köşk oda/baş odanın gelişiminde bu köşk imgesinin etkili olması muhtemeldir. Bu gelişimde önce odalar sofa cephesinde öne doğru hareketlenmiştir. Diğer taraftan sofa köşkleri ve köşk odaları çıkma yapmaya başlamış ve sofanın iç mekana alınmasıyla odalar köşelere doğru itilmiştir ve böylece odalarda çıkma yönleri artmıştır. Üçüncü görüşe göre ise çıkma oda bütünü içerisinde tanımladığı alt mekandan yola çıkmıştır. Çıkmanın oluşumu, sedirlik, pabuçluk gibi odanın diğer alt birimleriyle ele alınmıştır. Oda döşemesi üzerinde oturmanın veya yatmanın verdiği rahatsızlığı gidermek ve oda içerisindeki muhtemel hava akımlarından korunmak

[1177] Dagobert Frey, **Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1955, s. 145.

amacıyla şirvanlı sedirlerin oda mimarisiyle bütünleşmesi sonucu bu unsurlar oluşmuştur.

Abbasiler döneminde (750-1258) kullanılmaya başlanmış olsa da (burada Abbasiler dönemindeki baskın Türk varlığını hatırlamak önemlidir) Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sınırları içerisinde bulunan şehirlerde popüler hale gelmiştir. Bu nedenle revşen, Osmanlı devletinin üç kıtada sınırları içerisinde bulunan herhangi bir şehirde görülebilmektedir[1178] ve biçim, konum ve uygulama açılarından farklılaşarak varlığını korumuştur.[1179]

Kızıldeniz'in dolayısıyla Sevakin'in revşenleri temelde iki ana amaca hizmet etmiştir: İslam mimarisi için önemli unsurlardan biri olan mahremiyet diğeri de havalandırma, ışık ve görünüm sağlayan işlevselliktir.[1180] Kimi kaynaklara göre kuru sıcak havaların baskın olduğu ülkelerde daha çok tercih edilmiştir ve çöl mimarisinde; ışık, ısı, hava akımı, nem ve mahremiyeti düzenlemek için kullanılan ahşap bir kafes örneğidir.[1181]

Revşenlerin üç kenarlı kutulardan oluştuğu göz önüne alındığında, tam boy uzanmış bir kişi için iyi bir dinlenme alanı sunduğu anlaşılmaktadır. İç ortam açısından revşenler, konutların soğutulmasına ve nemlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Çiz. 88b). Hava akımlarına maruz kalındığında, revşenin ahşabı suyu emerek, tutar ve salar ve daha sonra bu ahşap, güneş ışığı ile ısınır ve tutulan nem

[1178] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, 133; Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 2; Hosny, Demirarslan, "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", 223.

[1179] Cephanecigil, "Geleneksel İstanbul Konutunda Çıkma", 7-10.

[1180] Al-Ban, **Architecture and Cultural Identity in the Traditonal Homes of Jeddah**, s. 133; Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 2.

[1181] Mashrabiyya – مشربيةTradition, Design and Sustainability. Çevrimiçi 15.07.2021 https://arabiclanguageculture.com/2019/07/31/mashrabiyya-%D9%85%D8%B4%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-tradition-design-and-sustainability/

serbest bırakılır.[1182] Bununla birlikte Hava (sirkülasyonu) engelleyici tarzda yapılan revşenler de mevcuttur. Caddelerin veya sokakların hemen üzerine gelecek biçimde inşa edilen bu öğeler havayı engellemiş ve caddelerin sırtında bir yük olmuştur.[1183]

Revşenleri her oturma odasında en az bir olmak üzere 2 veya 3 tane görmek mümkündür. Revşen bulunan odalar havalı olup kuzey ve batı veya kuzey ve doğu cepheler tercih edilmiştir. Bu sayede revşenlerden biri hakim esintiyi ve mevcut gölgenin çoğunu ister istemez almıştır. Evlerin güney kısmı merdivenler, mağazalar ve tuvaletler için ayrılmıştır.[1184] Bir veya iki kişinin oturmasına izin verecek kadar geniş çıkıntı yapan bu dekoratif pencereler ev sakinleri için dışarıda geçen olayların izlenebilmesi, denizin esintisinin keyfini çıkarabilmesi ve gizliliklerinin korunabilmesi için mükemmel ortam sunmuşlardır.[1185] Bir revşenin büyüklüğü, bir insanın rahatça uzanabileceği kadar yaklaşık 2,40 m genişliğinde ve 3 m yüksekliğindedir. Yaklaşık 60 cm sokağa, 60-80 cm. de içe doğru bir çıkıntı yaparak 2 veya 3 kişinin bir kahve tepsisi etrafında oturabileceği genişlikte bir alan oluşturulmuştur (Fot. 71ı). Odanın içindeki makat, revşenin tabanı ile aynı hizadadır ve bu sayede odaya derinliğine bir metre daha eklenebilmektedir. Alt kısım, yaklaşık 50 cm yüksekliğe kadar ahşapla kaplanmaktadır ve revşen zemine oturmaktadır. Öyleki Revşen ocağında oturan biri bu alt kısma doğru eğilebilmekte veya sokağa bakabilmektedir. Kepenkler alttan ve üstten menteşelidir. Daha küçük olanları ise bir çıkıntı yapmak için *mada'af* denilen desteklerle desteklenmiştir. Üst panjurlar metal kancalarla açık tutulmaktadır, kapatıldığında ise dışa doğru düşmelerini önlemek için alt kepenkler de küçük kancalar ile tutturulmuştur. Zeminin üzerinde yer alan

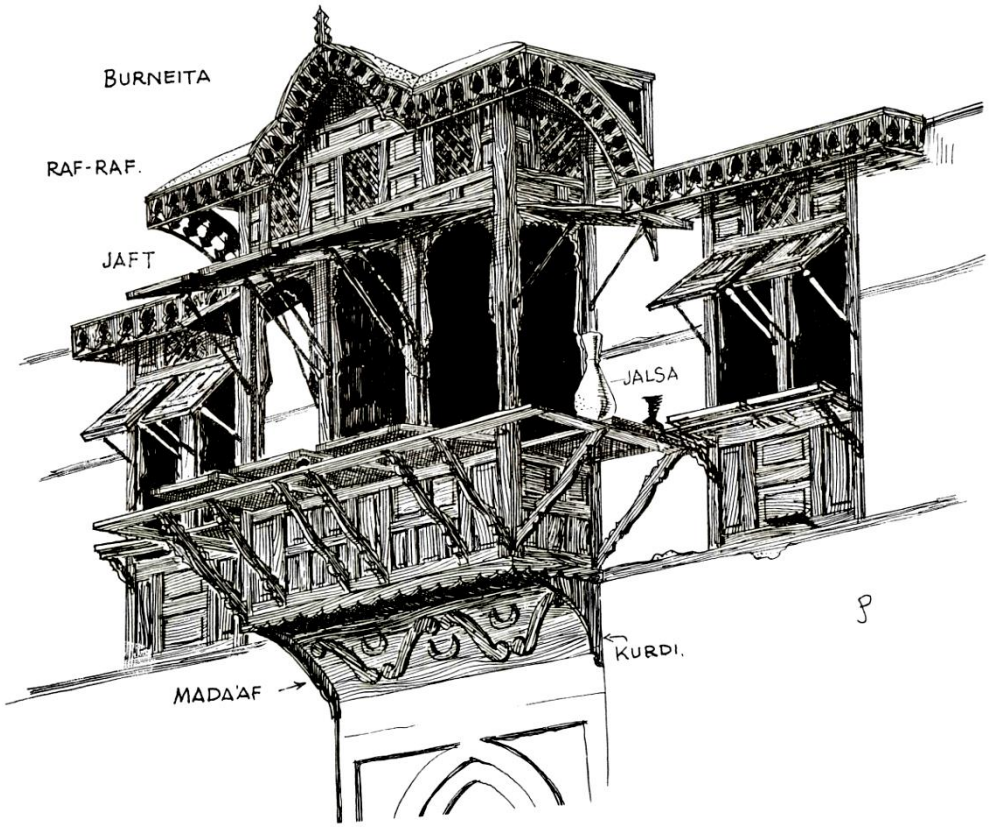
[1182] Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 2.

[1183] Toueir, "Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-ı Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnet'in Tesiri", 325-326.

[1184] Cava: Endonezya'nın başkenti Cakarta'nın da üzerinde bulunduğu bir adadır. Cava: https://www.google.com/search?q=java+adas%C4%B1&oq=java+ada&aqs=chrome.1.69i57j0l5.6136j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8: 12.07.2019.

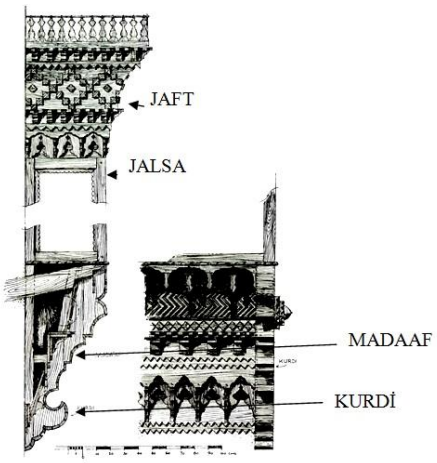
[1185] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", 87.

revşenlerde güvenlik amaçlı parmaklıklar vardır. Menteşeli paneller yerine sürgülü kanat panelleri kullanılmıştır. Bazen üst sıralarda kanat tipi paneller kullanılmış, bazen de sürgülü, kıvrımlı, kafeslenmiş paneller veya ahşap panelli panjurlar kullanılmıştır.[1186]

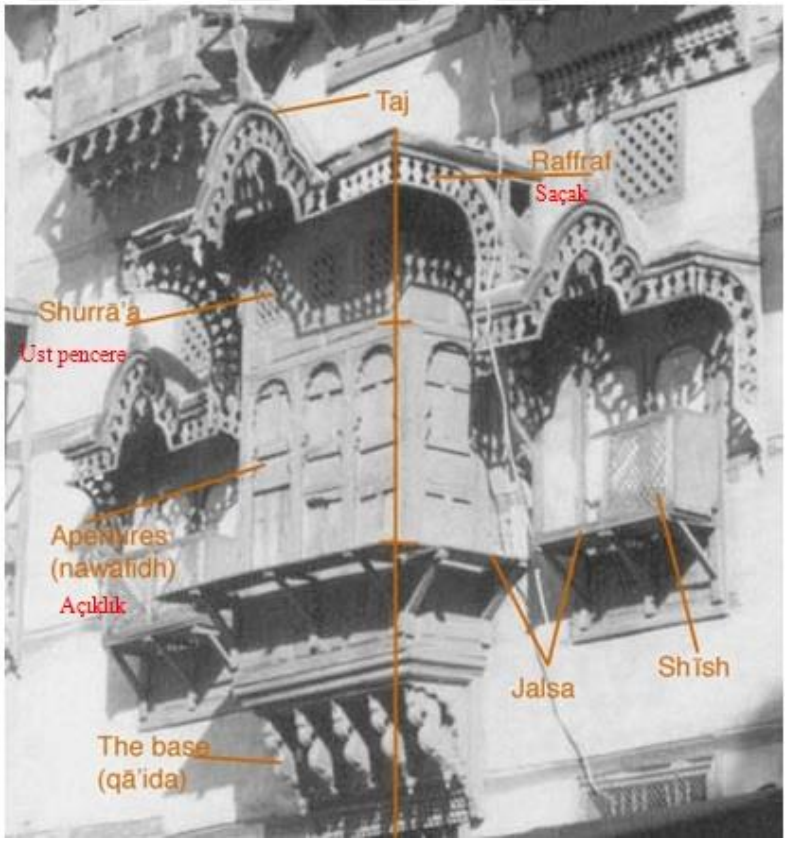

Çiz. 89a: Sevakin'de revşenin bölümleri **(**Greenlaw, 1995: 20)

[1186] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 21; Ayad K. Almaimaniand Nawari O. Nawari, "BIM-Driven Components Library for Islamic Facilities (BIM-IF)", **Almaimani and Nawari Visualization in Engineering,** 5/6 (2017), 6. Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 61.

Çiz. 89b: Sevakin'de revşenin bölümleri (Greenlaw, 1995: 128)

Fot. 102a: Al-Murahhem'in çizimine göre Cidde'de revşenin öğeleri (Al-Murahhem, 2010: 563)

Sevakin'de Revşenin Bölümleri:

Greenlaw revşenin bölümlerini üç grupta incelemişti:

1. Ayrı bir taban veya destek braketi olan *del'af*.

2. İçinde çok sayıda panjur ve kafes bulunan ve açık bir bölüm olan *jalsa*.

3. Son olarak, tepede, gölgelik olan *raf raf* veya korniş *jaft* vardır[1187] (Çiz. 89a, b).

Cidde'de Türk revşeninin bölümleri ve kullanılan terimler şu şekildedir (Fot. 102b).

Ardiyyah: Revşen tabanı / tabanı

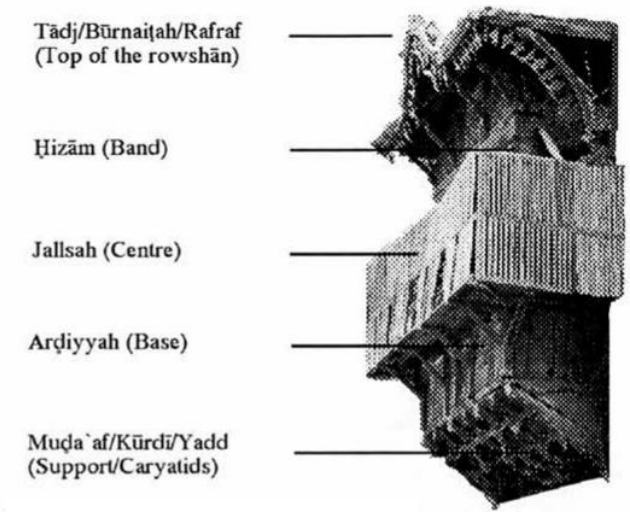
BurnaitahBaranit: Şapka / başlık = revşenin tepesi

Hızam / Bant: Kemer, revşen bağlayıcısı

Jallsah/Jalsa: Revşende oturma alanı

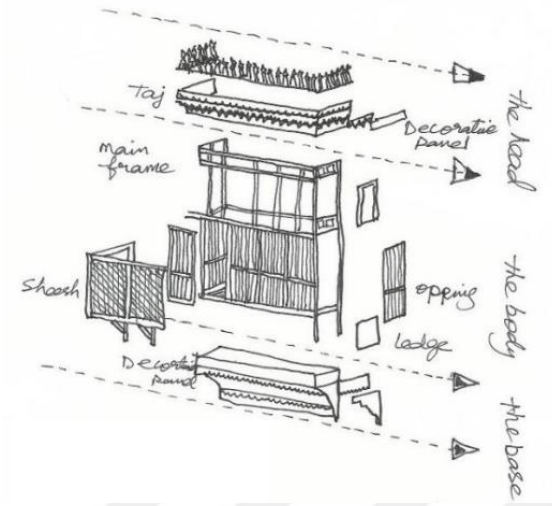
Mudda'af Kurdı: Ahşap destek. Boyanmış veya dekore edilmiş sarkıt.

Shi'sh: kafesli pencere

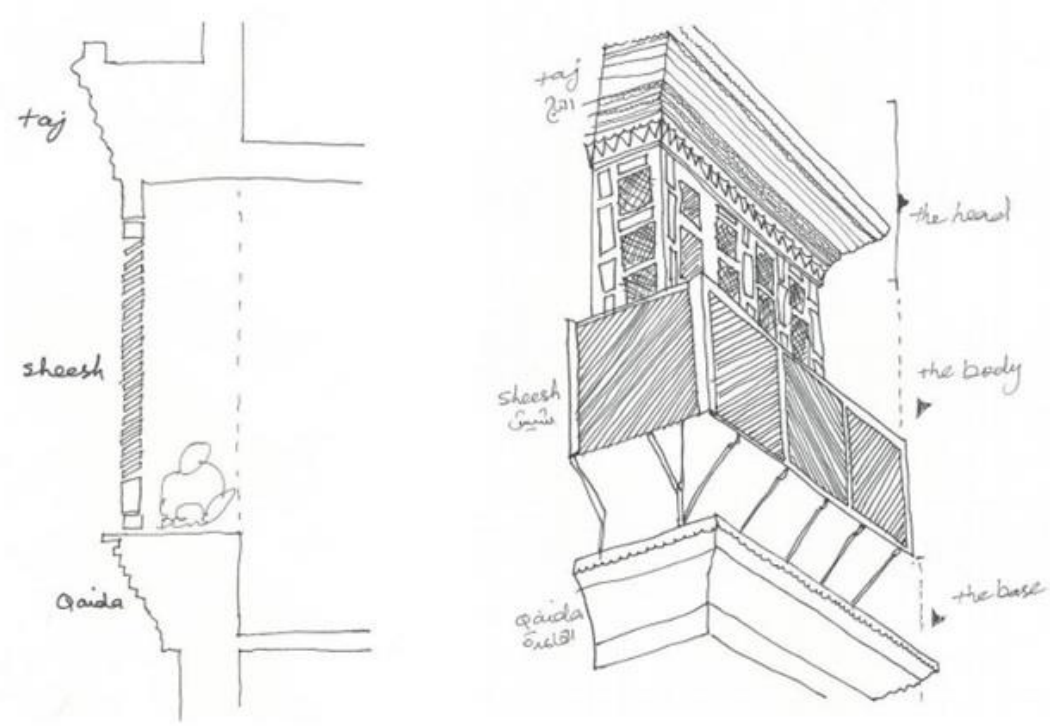

Fot. 102b: Cidde'de, Türk revşeninin bölümleri (Jomah, 1992: 151)

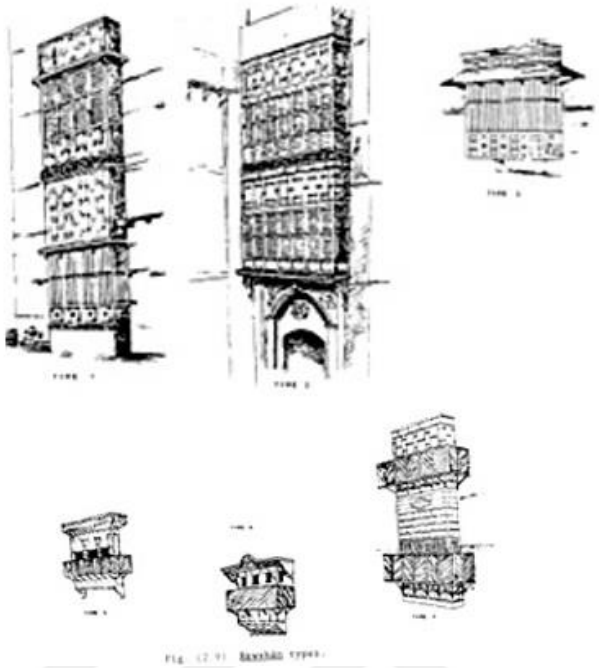
[1187] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidence and New Insights", 86-87-88.

Çiz. 90a: Cidde revşen çizimi (Al-Ban, 2016: 135-136)

Çiz. 90b: Cidde'de revşen, kesit çizimleri (Al-Ban, 2016: 156-157). Tipik bir revşen üç ana bölüme ayrılmıştır Ardiyyah (taban), jalsa (oturma alanı) ve burnai/rafraf (taç veya başlık)

Çiz. 90c: Cidde'de revşen tipleri (Al-Lyaly, 1990: 61)

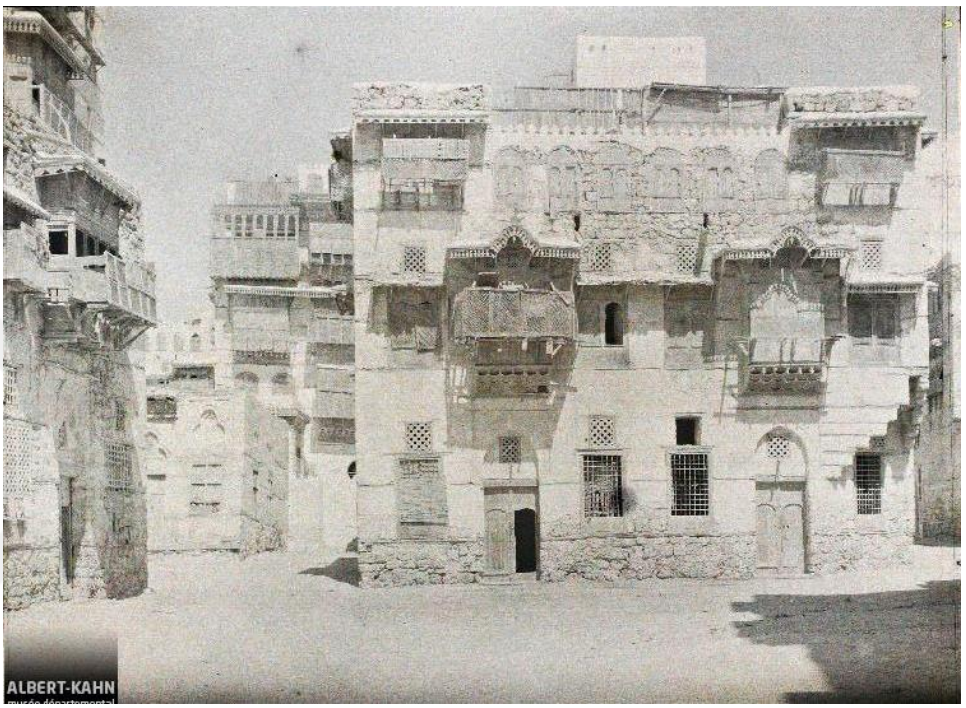
Fot. 103a: Cidde'de eski bir Osmanlı evi[1188]

[1188] Eric Laforgie, Old ottoman house Moucharabiah in Jeddah - Saudi Arabia, Çevrimiçi. 12.07.2020. https://tr.pinterest.com/pin/470907704767641237/

Fot. 103b: Cidde'de bir sokak[1189]

[1189] Ehlel Medine. Çevrimiçi 13 Nisan 2020 https://www.facebook.com/EhlelMedine/photos/a.344320342384653/1109688065847873/?type=3&theater:

Fot. 103c: Cidde'de bir ev (12 Nisan 1918)[1190]

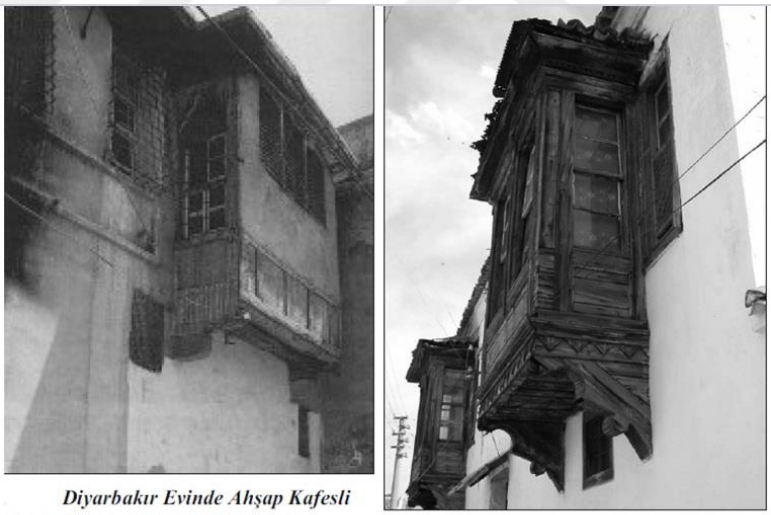
[1190] Kaybolan Tarih Peşinde. Çevrimiçi 20 Temmz 2020. https://twitter.com/mehmet_dilbaz/status/1076176331128430593/photo/1

Fot. 104a: Türkiye'de cumbalı evler (Aslan, 2012: 18)

Çiz. 91: Hamse-i Atayî, 1721, The Walters Art Museum, Baltimore, W666, 130a[1191]

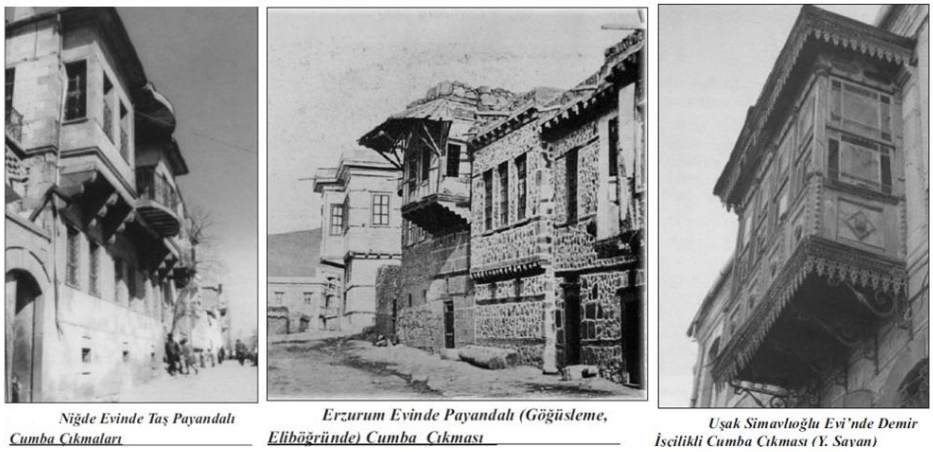

Diyarbakır Evinde Ahşap Kafesli Cumba Pencereleri (O.C. Tuncer)

Muğla Evinde Ahşap Cumbalar

Fot. 104b: Türkiye'nin değişik şehirlerinden cumba örnekleri (Çetin, 2006)

[1191] Walters Ms. W.666, Five poems (quintet). Çevrimiçi. 11 Mart 2021. https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W666/description.html

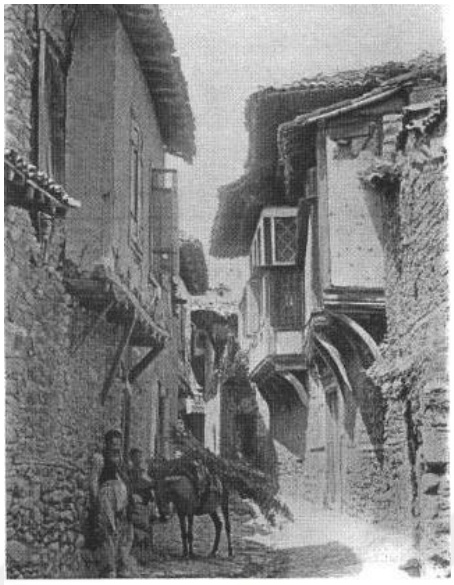

Fot. 104c: Geleneksel Türk Evinde Cumba (Çetin, 2006)

Fot. 104d: Eyüp Ayvansaray yolu 1890[1192]

[1192] Eyüp - Ayvansaray yolu 1890. Çevrimiçi 12 Nisan 2020. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10158093709689491&set=a.10150895972719491&type=3&theater

Fot. 104e: Aydın'da bir sokak[1193]

Fot. 105a: Maşrabeya, Mısır'da Suhaymi'nin evi (Mohamed-Ali, 2014:14)

[1193] Battle of Aydın – Wikipedia. Çevrimiçi 16.04.2020.
https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Ayd%C4%B1n

Fot. 105b: Zeyneb Hatun Evi selamlık salonu iç avluya bakan maşrabeya (Hosny, Demirarslan, 2019: 216).

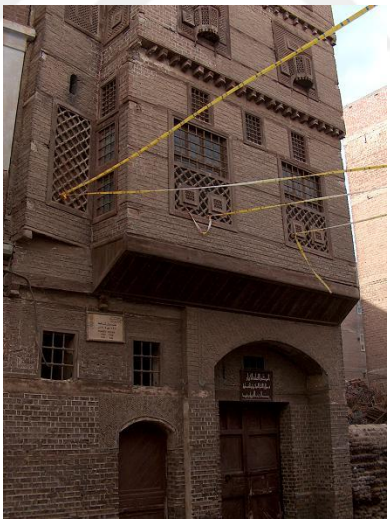

Fot. 105c: Mısır-Kahire'de bir ev 1870-1880[1194]

[1194] Mutual Art, Çevrimiçi 12.07.2020.
https://www.mutualart.com/Artwork/Balcons--Moucharabieh-/DD27C6A02A819B050A322825087854AC

Fot. 105d: Mısır'da muşarabiyeler (Nadir Eserler Kütüphanesi: 90454---0008; 90612---0016)

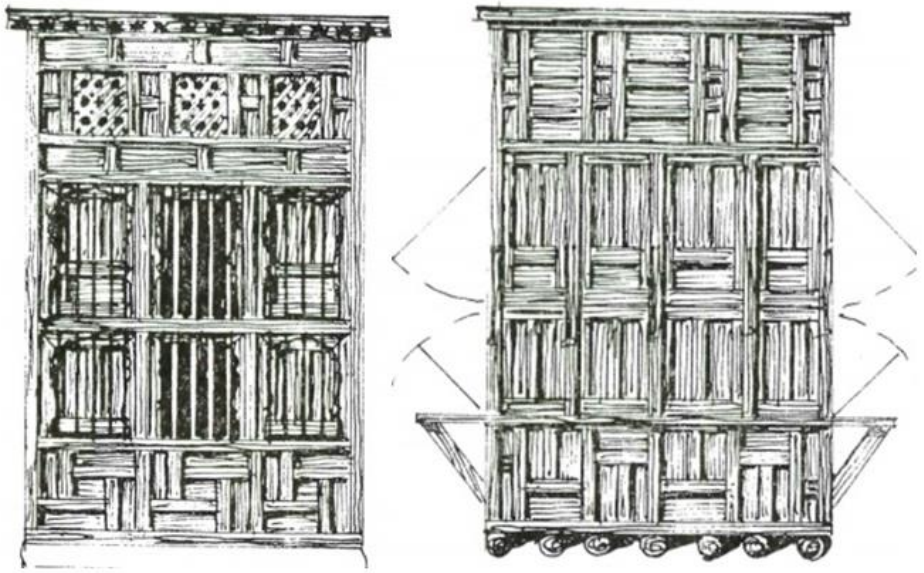

Fot. 105e: Raşid şehrinde Osmanlı konaklarından Thabet Evi[1195]

[1195] Çevrimiçi. 17 Eylül 2020. http://i-cias.com/egypt/rosetta05.htm

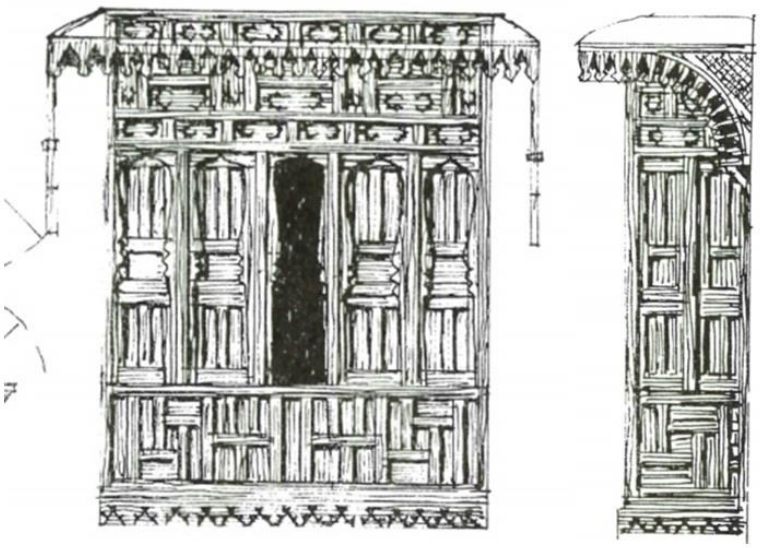
4.6.2.2. Tagah / Tagaat

Duvardan çıkıntı yapmayan sürgülü panellerden oluşturulmuş ve çoğunlukla kemerli veya dikdörtgen duvar açıklıklarına yerleştirilmiş[1196] ahşap pencere versiyonlarına tagah denilmektedir. Genellikle eşit derecede, ince ahşap işçiliğine sahiptirler.

Çiz. 92a: Sevakin'de kullanılan tagah örnekleri

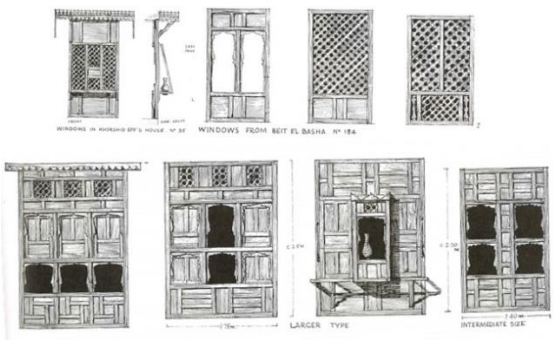
[1196] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 64; Almaimani and Nawari, "BIM-Driven Components Library for Islamic Facilities (BIM-IF)", 64.

Çiz. 92b: Tagah örnekleri (Greenlaw, 1995:104-105)

4.6.2.3. Pencereler

Sevakin'de hem duvar cepheleri hem de revşenler üzerine açılmış çok sayıda pencere açıklığı ve çeşidi bulunmaktadır. Kare, dikdörtgen, yuvarlak ve mazgal tarzında birçok pencere çeşidi kullanılmıştır. Rüzgarların savurduğu kumun etkisiyle pencere açıklıkları genelde açılıp kapanabilen ahşap kapılarla donatılmıştır. Pencerelerde cam kullanıldığına ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır. Cam yerine ahşap kafesler tercih edilmiş olmalıdır. Bazen zemin seviyesindeki pencereler o kadar büyüktür ki kapı olarak da kullanılmışlardır (Musa/Eşikler Zaviyesi'nde olduğu gibi. Çiz. 52c, Fot. 72b). Demir alınlıklı pencereler, merkezden dışa yayılan ışın şeklindeki formlarıyla XIX. yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başlarına ait bir özellik olarak görülmektedirler (Fot. 69m, 107b). İngiliz etkisinden önce çoğu pencere ve kapı pervazları perde şeklindedir (Çiz. 93c).

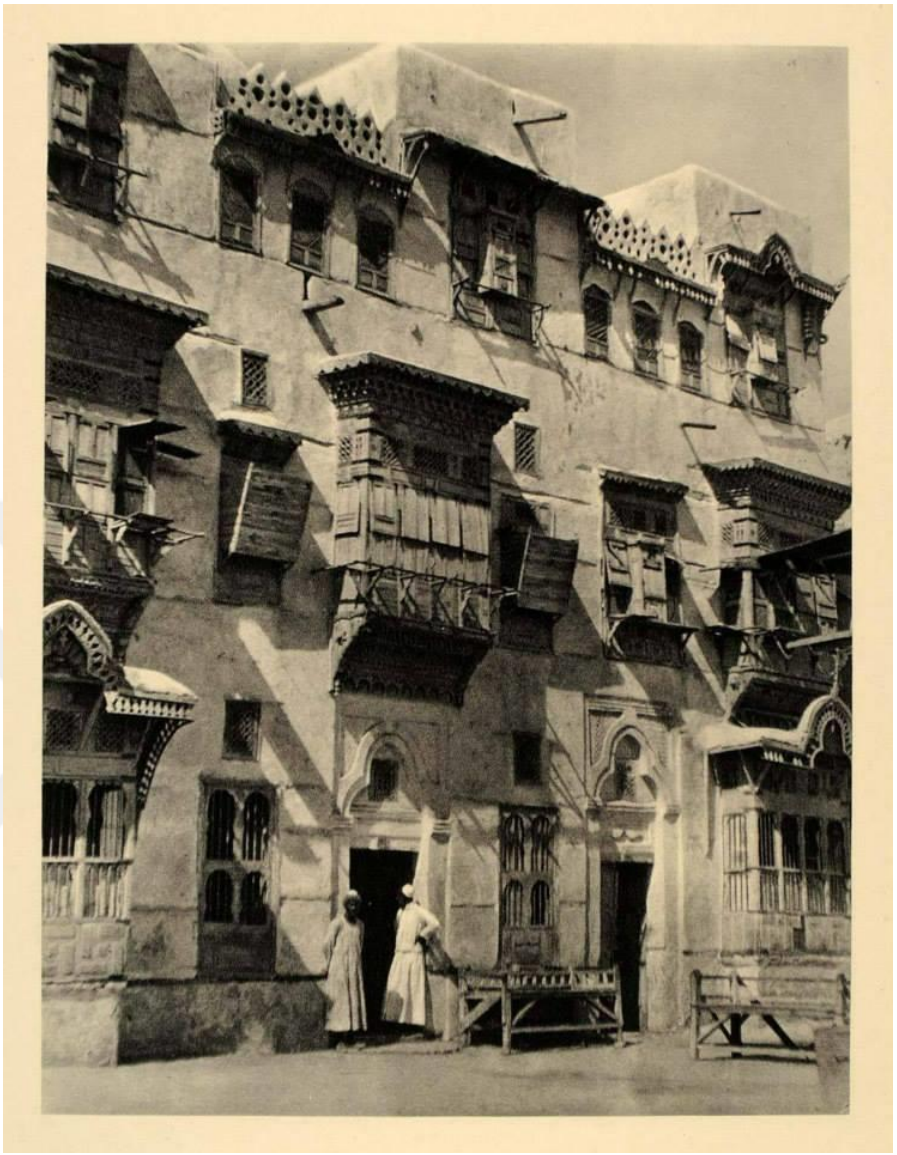
Çiz. 93a: Revşen veya tagah üzerindeki pencere açıklıkları (Greenlaw, 1995: 110-111).

Çiz. 93b: Sevakin pencerelerinin çizime aktarılmış şekilleri (Almaimani and Nawari, 2017: 6)

Çiz. 93c: Sevakin'de pencere çerçeveleri (Almaimani and Nawari, 2017: 6)

Fot. 106: Sevakin'de revşen ve pencere formları[1197]

[1197] Sevakin Coral Building by hugo Adolf Bernatzik 1927-1930. Çevrimiçi. 18 Eylül 2020. https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

Fot. 107a: Musa Zaviyesi pencere açıklığı

Fot. 107b: XIX. yüzyılın sonlarında benimsenen demir pencere formları

4.6.2.4. Kapılar

Yapılış amaçlarına uygun olarak şekillenen ve bunu yansıtan kapılar: Konut yapılarına ait kapılar, kamu yapılarına ait kapılar gibi sınıflara ayrılmaktadır. Yapının işlevi, çoğu zaman kapıların şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu şekilleniş, çoğu yerde, adeta bir sembol gibi fark edilebilmektedir.[1198] Sevakin'de kapılar üzerinde işlemeli dolgulara nadiren rastlanmaktadır. Daha çok zenginlerin evlerinde ya da önde gelen kişilerin evlerinde süslemeli kapılar kullanılmıştır. Bu kapılar iki veya üç göbekli olup kapı kanatlarında ahşabın çeşitli şekillerde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş geomatrik tasarımlar bulunmaktadır. Cidde'deki gibi ayrıntılı süslemelerle dolu olan kapı sadece Hurşid Efendi Evi'nde görülmektedir. Kapılar genellikle çift kanatlıdır, eklemler "Anaf" olarak adlandırılan bir dayanakla güçlendirilmiştir (Çiz. 94). Cidde'de olduğu gibi kapının sağ kanadında huhah (khūkhah) denilen daha küçük bir açıklıkla giriş sağlanmıştır (Fot. 107c). Bir kısım kapılar üzerinde ahşaba oyularak yazılmış yazılar bulunmaktadır. Kapılar dairesel veya dikdörtgen şekillerle hareketlendirilmiş olup giriş kapılarında oyma işleri bulunmaktadır[1199] (Çiz. 94) (Fot. 107c, d, e, f).

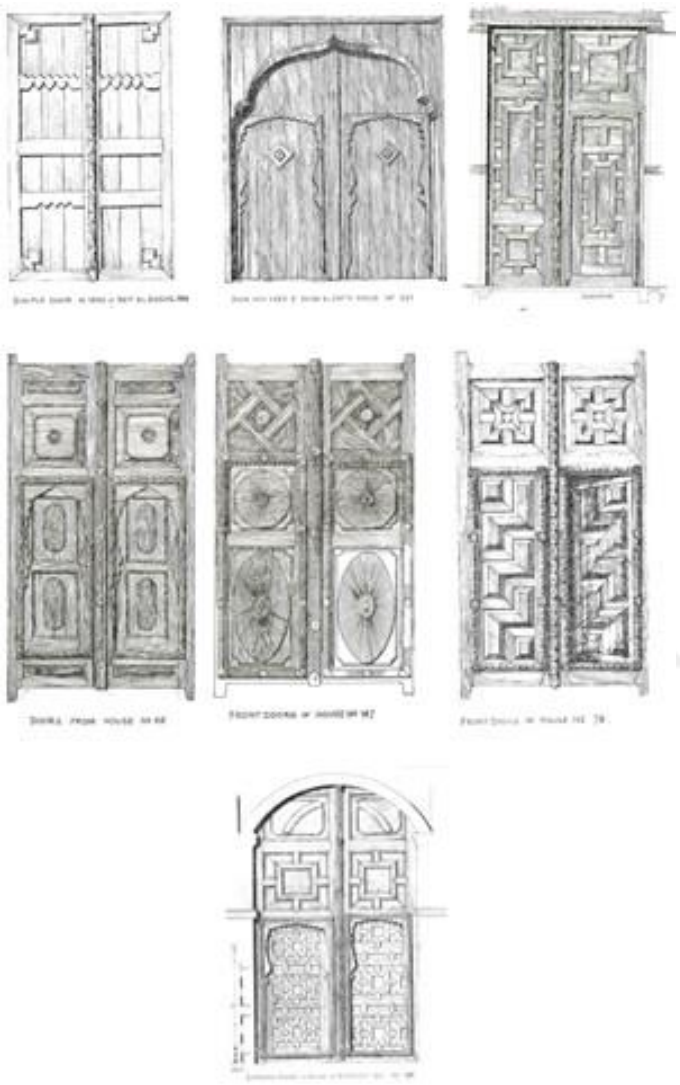
Sevakin ile aynı ustaların çalıştığı Cidde'de hem iç hem de dış kapılar dikkat çekmektedirler. Bu ahşap kapılar çift kanatlıdırlar ve Arabistan'daki en iyi marangozluk ve dekorasyon örneklerini temsil eden oyma panellerle dekore edilmişlerdir. Cidde şehrinin geleneksel evlerinde ana giriş kapılarına büyük önem verilmiştir. Geometrik desenler, çokgenler veya yıldızlarla birbirine bağlanmış tekrarlanan çiçek motifleri ve rozetler kapıları hareketli kılmıştır. Kapıların bazı kısımlarında oyma desenler sığdır, bazı kısımlarında daha derindir.[1200] Ön kapılar genellikle ayrıntılı geometrik desenlerle oyulmuştur ve zengin menteşelere ve dövme demirden halka tokmaklara sahiptir. Kapılar genelde çift yüzlüdür. Kapının sağ kanadında huhah (khūkhah) denilen daha küçük bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Bu

[1198] Bayram, **Kapı/Giriş Mekanı, Anlam ve Tasarım İçin Tipolojik Araştırma 19. Yüzyıl Beyoğlu (Pera) Örneği**, sayfa numarası yok.

[1199] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 394.

[1200] A. Baik, J. Boehm, "Hijazi Architectural Object Library (Haol)", 57.

küçük kapının etrafı kemer şeklindeki bir pervazla çevrilmiştir.[1201] Pencerelerde olduğu gibi kapılarda da kullanılan demir alınlıklar XIX. yüzyılın Anglo - Mısır döne.mine aittir (fot. 107d)

Çiz. 94: Kapı örnekleri (Greenlaw, 1995: 113-114)

[1201] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 58.

Fot. 107c-d: Muhafaza Binası kapı örneği[1202] bir kapı örneği (Hartum/TİKA)

Fot. 107e-f: Osman Digna Evi'nin kapısı ve başka bir örnek (Hartum/TİKA)

[1202] Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, 1974. Çevrimiçi 27 Haziran 2022.

Fot. 107g: Sevakin'de yıkılmış binalar arasında kalan bir kapı örneği

Fot. 107h: Sevakin'de yıkılmış binalar arasında kalan bir kapı örneği

Fot. 107ı: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan kapı-pencere panelleri

Fot. 107i: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan kapı ve pencereler

4.6.2.5. Izgara Kafes Çalışmaları (Ahşap Kafesler)

Kafesler, Osmanlı mimarisinde ev, cami, semahane v.s. gibi yapılarda, güneş ışığını perdelemek, mekanları birbirinden ayırmak, gizliliği sağlamak ve zemin kata ışık ve hava sağlamak amacıyla yapılmış mimari elemanlardır. Aralıklı tel, ahşap veya madenden yapılan bu elemanlar kapılarda, pencerelerde, cami ve semahanelerin üst katlarında kullanılmıştır. Daha çok evlerin pencerelerinde uygulanmış evlerin yıkılmasıyla birlikte yok olmaya ve unutulmaya yüz tutmuştur.

Tespit edilebilen en erken ahşap kafes uygulaması Edirne'de Sarayı Kum Kasrı'ndadır (1450). Osmanlı imparatorluğu'nun geniş coğrafyasında hemen hemen her bölgede ahşap kafeslere rastlanmaktadır. Mesela Bosna Hersek'de cumbalı kafeslere "aşık pencere", düz kafeslere "muşabek" denmiştir. Safranbolu'da kafese "muşabak", Kula'da, "Saçef" [1203] Antalya-Ormana'da, "sağnişir" [1204] Sevakin'de ve bazı Kızıldeniz şehirlerinde ise şiş veya şureika (Shi'sh/Shish/Shishan/Shees veya Shureikha) olarak adlandırılmıştır. Bu kafes işleri havayı içeri alırken dışarıdan birinin içeriyi görmesini, mahremiyeti sağlama anlamında, engellemiştir.[1205]

Kafeslere cepheye hareketlilik sağlamak amacıyla baklava, sekizgen, altıgen, üçgen ve yıldız motifleriyle süslemeler yapılmış, başlık kısmına da hotoz denilen başka bir süs eklenmiştir.[1206]

Bozer, kafes tekniğini, meydana getiriliş şekillerine göre, çıtalarla yapılan kafes tekniği, kafes oyma (ajur) tekniği ve maşrabiye tarzında yapılan kafes tekniği olarak 3 grupta incelemektedir.

1. **Çıtalarla yapılan yapılan kafes tekniği**, yapılacak geometrik örneğe göre hazırlanan küçük ve ince çıtaların birbirlerine uçlarından çakılması veya yuva açılarak geçirilmesi suretiyle meydana getirilir.
2. **Kafes oyma (ajur) tekniği**, süsleme yekpare ahşap levhaya işlenir ve motiflerin aralarında kalan boşluklar oyulup çıkartılır.
3. **Maşrabiye/müşrefiyye (muşarabiye) tarzında yapılan kafes tekniği**nde ise; küresel formda veya makaraya benzeyen çeşitli tiplerdeki parçaların çivi ya da tutkal kullanmadan, çeşitli uzunluktaki çubuklar yardımıyla birleştirilmesidir. Mısır'da ahşap şebekeli genel bir adı da olan maşrabiye aynı zamanda sözü edilen işçilik türünü de ifade etmektedir.

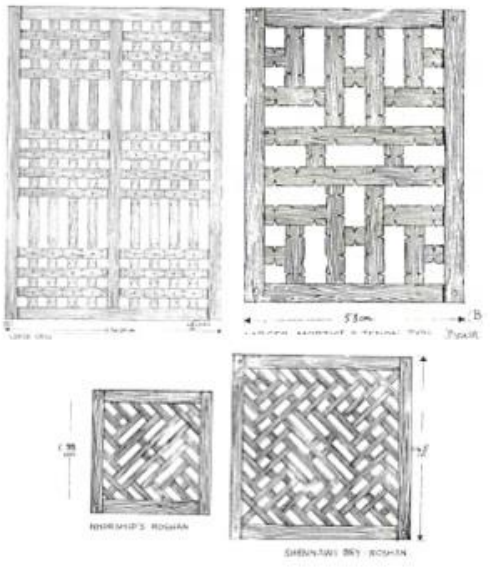
[1203] Nur Urfalıoğlu, "Ahşap Kafesler", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 9 (Aralık 1990), 57.

[1204] Mahmut Davulcu, "Ormana Yöresi Geleneksel Konut Mimarisi ve Yapıcılık Geleneği", **Kalemişi,** 15/5 (2015), 92.

[1205] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 394.

[1206] Urfalıoğlu, "Ahşap Kafesler", 59.

Mısır'da ilk önemli eserleri XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu teknik, minber korkulukları, iç mekan bölmeleri, cumbalar gibi çeşitli yerlerde geç dönemlere kadar çok çeşitli ve zengin örnekleriyle devam etmiş, geometrik örgülerin yanı sıra bazıları yazı, bazıları da kakma ve oymalarla süslenmiştir.[1207] I. Keyhüsrev'e ait tahtta (XIII. yüzyılın başı Ankara), Mevlana'ya ait sanduka saçaklarında (Konya XIII. yüzyıl), Hasankeyf Ulu Camii korkuluklarında (1396), Divriği Ulu Camii (XIII. yy.) minber korkuluklarında bu teknik taklit edilmiştir.[1208] Cidde[1209] ve Sevakin'de bu kafesler manjur olarak adlandırılmışlardır.[1210]

Çiz. 95a: Sevakin'de kafes pencere örnekleri

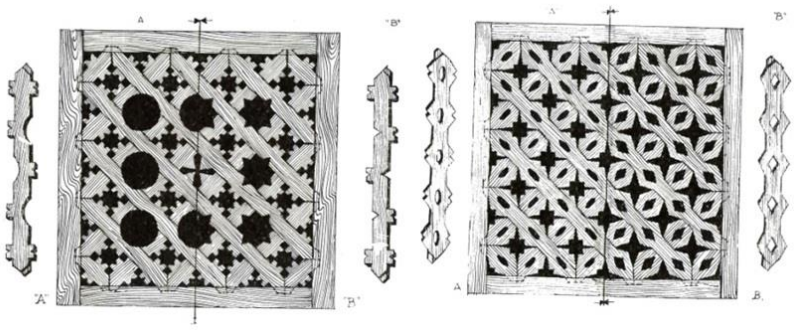
[1207] Rüstem Bozer, "Ahşap Sanatı", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)** *2*, ed. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 541.

[1208] Bozer, "Ahşap Sanatı", 28.

[1209] A. Baik, J. Boehm, "Hijazi Architectural Object Library (Haol)", 56.

[1210] A. Baik, R. Yaagoubi, J. Boehm, "Integratıon of Jeddah Historical Bim and 3d Gis for Documentation and Restoration of Historical Monument", 30.

A. Baik, J. Boehm hem Sevakin hem de Cidde'de, "manjur" u deseninin, tahta şişin ve ahşap işçiliğin modellenmesi olarak tanımlamışlardır. Revşen veya müşrefiyenin üst kısmında bulunan ahşap kafes veya bir şiş ağıdırlar. Manjur'un temel amacı, şehrin sıcak ikliminde arzu edilen, yumuşak bir ışığın içeri girmesine izin vermek, gölgeyi korumak ve aynı zamanda binaya serin bir esintinin girmesine izin vermektir. Kültürel açıdan Manjur, evin içindeki ailelerin görünmeden dışarıya bakmalarına izin veren bir perde görevi üstlenmiştir. Güzel Manjur tasarımlarının konsepti, özel olarak kesilmiş ahşap çıtaları dik açılarda (çapraz geçişli) birbirine uydurmak ve bir çerçeve içine yerleştirmektir. Manjur desenleri içeriden olduğu kadar dışarıdan da hoş bir manzara sunmaktadır. Çıtaların kenarlarının kesildiği form, aralarında ortaya çıkan açık alanların şeklini ve ayrıca manjur ağının tam desenini belirlemektedir. Şiş, normalde manjura istenen kalıbı verecek şekilde diziler halinde düzenlenmiş iki veya daha fazla şekil içermektedir ve genellikle manjur kalıplarının boyutları ve şekilleri dengeli bir gölge, hassas ışık, hoş esinti ve mahremiyet kombinasyonu sağlamıştır.[1211]

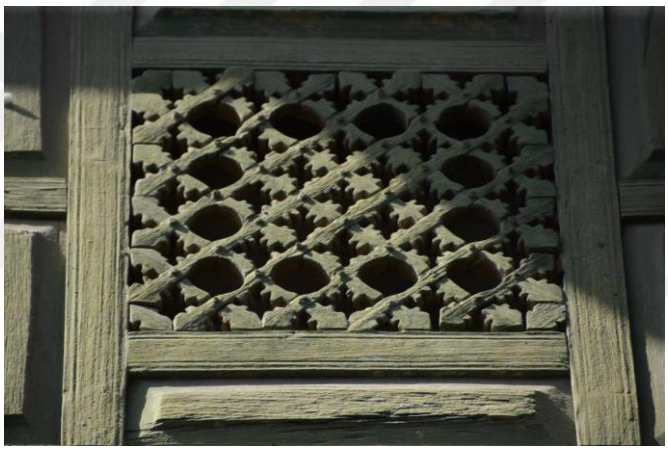

Çiz. 95b: Sevakin'de manjur örnekleri (Greenlaw, 1995: 124-125)

[1211] A. Baik, J. Boehm, "Hijazi Architectural Object Library (Haol)", 56, 60.

Fot. 108a: Hanefi Camii sıbyan mektebi üzerinde bulunan manjur

Fot. 108b: Manjur örneği, Cidde'de Noor Wali'nin evi (Al-Ban, 2016: 163)

4.6.2.6. Parapet ve Dendanlar

Parapet, teras, balkon, köprü gibi yerlerde yapılan yaklaşık olarak 90 cm. yüksekliğinde korkuluk duvarıdır.[1212] Dendan ise Farsça "diş" anlamındadır. Mimaride kale burçları ve surlar üzerinde, aralarında boşluklar bulunan çıkıntılardan her birine verilen addır.[1213]

İslam sanatında XI. yüzyıl itibariyle gelişen ve tepelik olarak adlandırılan bu uygulamalar Büyük Selçuklu, Zengi, Memluk, Eyyubi, Anadolu Selçukluları ve

[1212] Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, s. 347.

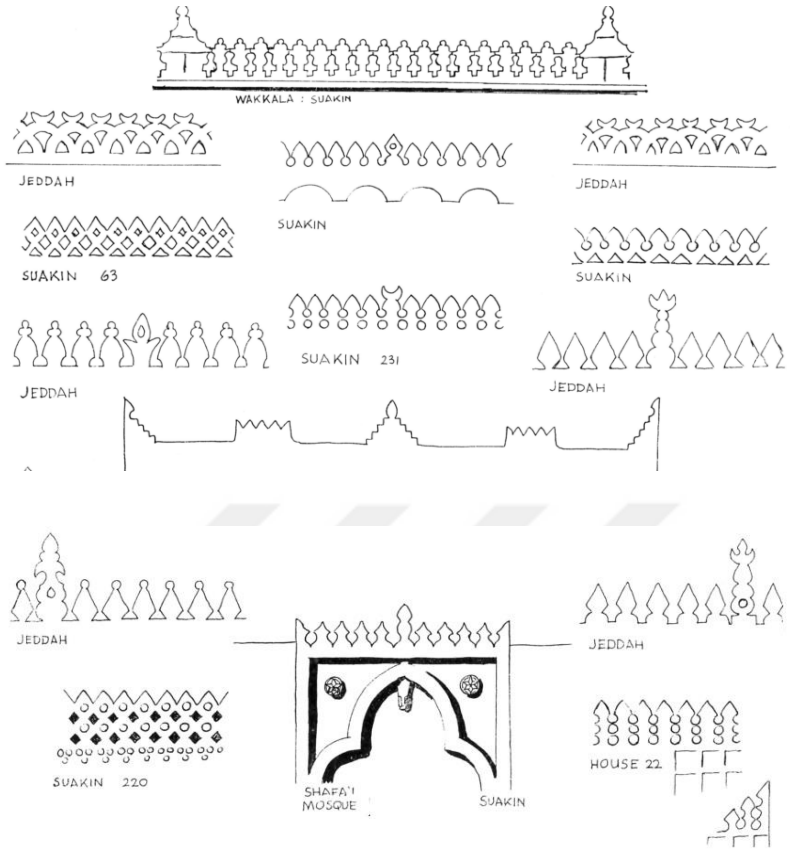
[1213] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, s. 267.

Beylikler devri eserlerinde de varlık göstermiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu devrinde, taş süslemelerde zengin tepelik örnekleri kıyaslanamayacak derecede boldur. Osmanlı'da ve çağdaşı Beylikler devrinde de bu motif kullanılmaya devam ettirilmiştir.[1214]

Basit ama oldukça etkili bir estetik unsur olan dendanlar[1215] Sevakin'de Kızıldeniz sahil şehirlerinde teraslarda, evlerin, camilerin ve türbelerin beden duvarlarının bitiminde, tamamında veya bazı bölümlerinde, mihrap ve minber üst bölümlerinde uygulanmıştır. Dendanların tek bir çeşidi yoktur. Palmet, üçgen veya farklı şekillerde olmakla birlikte en çok palmet şeklinde olanları kullanılmıştır (Çiz. 96a).

[1214] Mehmet Top, **Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl),** s. 303.

[1215] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 93.

Çiz. 96a: Sevakin ve Cidde'de dini ve sivil mimaride kullanılan dendanlar (Greenlaw, 1995: 93)

Fot. 109a-b: Şeyh Ebu'l-feth Türbesi süslemesi, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi.

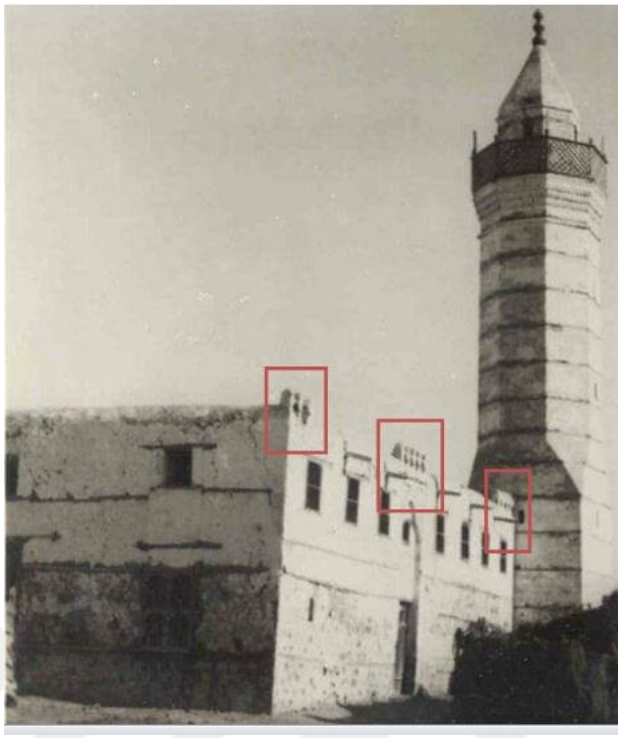

Fot. 109c: Şehzade Mehmet Türbesi[1216]

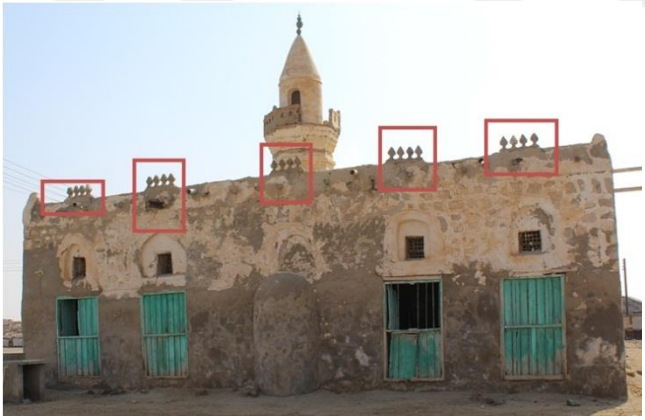

Fot. 109d: El-Envar Zaviyesi

[1216] Şehzade Mehmet Türbesi, Çevrimiçi 14 Temmuz 2016.
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17274

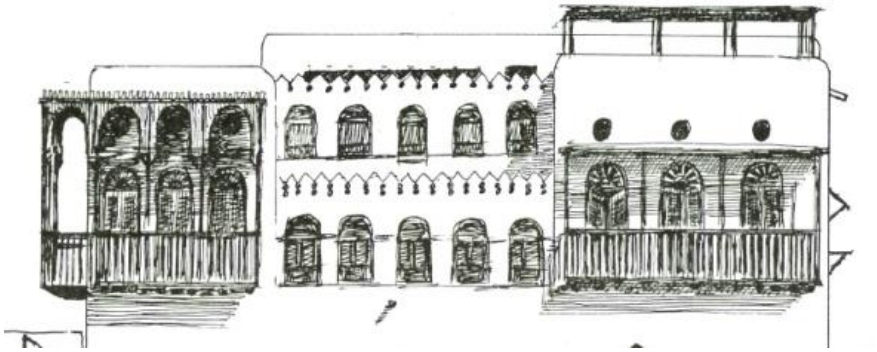

Fot. 109e: Şinavi Bey Camii[1217]

Fot. 109f: Mecidi Camii, dendanlar

[1217] Sawakin Island. Çevrimiçi: 27.06.2022.
https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

Çiz. 96b: 231-232 numaralı evlerde bulunan dendan örnekleri (Greenlaw, 1995: 51)

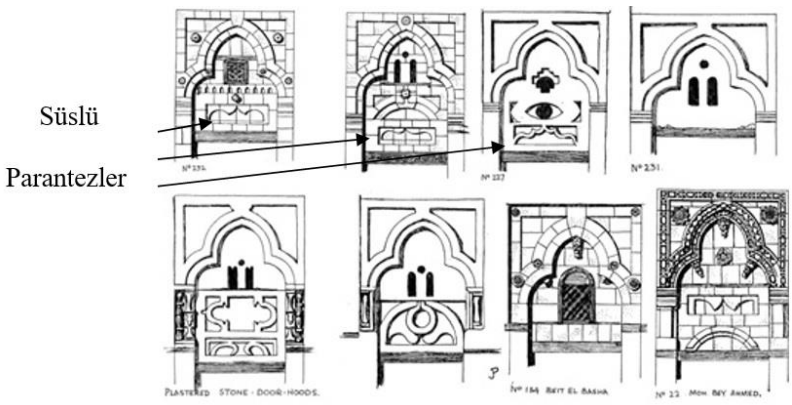
4.6.2.7. Kemerler

Sevakin'de yuvarlak, sivri, üç dilimli ve profilli (dilimli) olmak üzere çeşitli kemer formları kullanılmıştır.

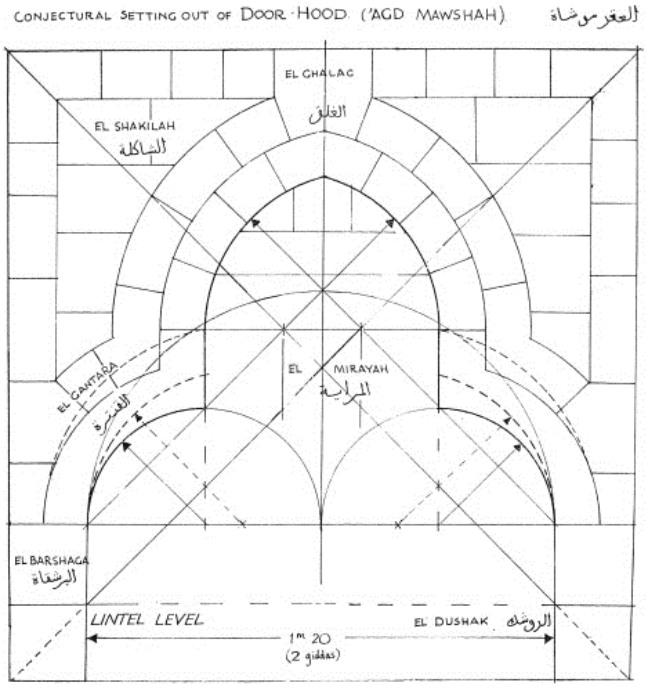
Greenlaw Sevakin'deki üç dilimli kemerleri veya üç merkezli kemerleri "Agd Mawshah - العقد موشاة " olarak adlandırmıştır[1218] (Çiz. 97a). Osmanlı mimarlığında sülasi-yül füsus olarak adlandırılan üç dilimli kemer[1219] Memlüklerden itibaren gerek Mısır ve gerekse Kızıldeniz sahil şehirlerinde tercih edilen bir uygulama olmuştur. Türk mimari eserler üzerinde tespit edilebilen ilk örnekleri X. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Mısır'da Memlüklerden önce kurulan Tolunoğulları (868/875-905) ve İhşidiler (935-969) ile birlikte Türk mimari yansımaları Mısır'da hissedilmeye başlanmıştır. Bilindiği üzere bu kemer formu Memlükler döneminde yaygınlaşmış bir kemer formudur ve Memlüklerin beslendiği mimari köklerin birinde Büyük Selçuklu mimarisi bulunmaktadır. Gerek Yemen ve gerekse Kızıldeniz şehirlerinde görülen uygulamaların uzantısını Büyük Selçuklu mimarisinde veya Orta Asya'da inşa edilmiş yapılarda takip etmek mümkündür.

[1218] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 94-95.

[1219] Celal Esad Arseven, **Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, çev. Şeyda Alpay, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2017, 63.

Çiz. 97a: Üç dilimli veya üç merkezli kemer formları (Greenlaw, 1995: 95)

Çiz. 97b: Kapı tepelik formu (Greenlaw, 1995: 94)

Greenlaw'ın çizdiği kapı tepeliği ve muhtemel anlamları: El ghalag: Kilit noktası; El Shakilah: Şekil, sınırlama; El-gantara: Kemer; El mirayah: Aynalık; El barshaga: Üzengi noktası; el dushak: Kemer yükünün bindiği bölüm.

Fot. 110a: Şafii Camii batı giriş kapısı üzerinde bulunan kemer.

Fot. 110b: 159 numaralı evin kapısı (Hartum/TİKA)

Fot. 110c: Muza Zaviyesi, güney taraftaki yan mekanın içeriden görünüşü

Fot. 110d: Osman Mîrganî türbesi üzerinde bulunan kemerler

Öncülerine daha evvel Tim'deki Arap Ata Türbesi'nde (368/979) rastlanan üç dilimli trompların[1220] (Fot. 110e) üç dilimli kemerlerle bağlantılı olmuş olması muhtemeldir. En önemli bölümleri, 1072-1092 yılları arasında Sultan Melikşah zamanında inşa edilen İsfahan Ulu Camii'nde özellikle 1088 yılında Terken Hatun adına inşa edilen kubbeli bölüm[1221] (Fot. 110f) adeta Mısır ve Kızıldeniz mimarisi için bir protatip örneğidir. Ribat-şerif, Selçukluların Horasan Valisi ve Sultan Sencer'in komutanı olan Şerefeddin bin Tahir tarafından yaptırıldığına inanılmaktadır. Yapı özellikle XII. yüzyılda başlayan Oğuz isyanı sırasında tahrip olmuştur. Fakat 1154 yılında Sultan Sencer'in hanımı Terken bint el-Kağan tarafından onarılmıştır. Giriş kapısının her iki yanında sivri kemerli nişler içerisinde üç dilimli kemerler kullanılmıştır[1222] (Fot. 110g). Konya Alaeddin Camii (1155-1220) Sultan I. Mesud, II. Kılıçarslan, I. İzzeddin Keykavus devirlerinde yapımı devam eden camii Alaeddin Keykûbad Tarafından Şamlı Muhammed bin Havlan'a yaptırılmıştır.[1223] Sevakin'de ki kemerlerde olduğu gibi üç dilimli kemer dikdörtgen bir çerçeve altındadır (Fot. 110ı). Üç dilimli kuşatma kemerli taç kapılar Mardin ve çevresinde mimaride sevilerek kullanılmıştır. Bu kapılardan Kızıltepe Ulu Camii

[1220] Yaşar Çoruhlu, "İsfahan Cuma Camii", *TDVİA*2000), 22/505.

[1221] Çoruhlu, "İsfahan Cuma Camii", 22/505.

[1222] Rıbatı Şerıf. Çevrimiçi 24.01.202 http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ribati-serif

[1223] Hamide Esma Arıtan, **Konya Alaeddin Camii Osmanlı Dönemi Koruma Yaklaşımları** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 35.

1184-1200 dışında diğerleri, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir.[1224] Konya Sırçalı Medrese (Fot. 110j), Bedreddin Muslih tarafından 1242- 1243 yılında inşa edilmiş olduğunu gösteren kitabesi üç dilimli kemerle çevrelenmiştir.[1225] Sivas Gök Medrese (1271**)** Selçuklu veziri Sahib Ata tarafından Konyalı Mimar Kālûyan'a yaptırılmıştır. Taçkapının sol duvarında üç lüleli bir çeşme bulunmaktadır (Fot. 110k). Mermer ayna taşlı, çerçeve köşe payeleri kalkerdir. Çeşmenin üç dilimli kemeri geçmeli şekilde hareketlendirilmiştir.[1226] Mardin Latifiye Camii 1371, Mardin Zinciriye Medresesi Taç Kapısı, 1385[1227] (Fot. 110l-m) Büyük Selçuklu ile Memlük devleti arasındaki bir koridorda inşa edilmiş olması açısından dikkat çekmektedir.

Fot. 110e: Tim'de Arap Ata Türbesi, X. yüzyıl[1228]

[1224] Rahmi Hüseyin Ünal, "Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, 14 (İzmir 1982), 41.

[1225] Nermin Şaman Doğan, "Konya Sırçalı / Muslihiye Medresesi Taçkapı Bezemeleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** 12. (2010 Bahar 12), 127.

[1226] Selma Şimşek, Hülya Kaynar, "Sivas'taki Tarihi Eserlerde Mermer Kullanımı", **Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi** (Kasım, 2011-08), 7. Mimari için Bknz: Haşim Karpuz, "Kālûyan", **TDVİA,** c. XXIV, İstanbul 2001, s. 269.

[1227] Evindar Yeşilbaş, "Orta çağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği", **Artuklu Akademi**, 7/1 (2020), 37.

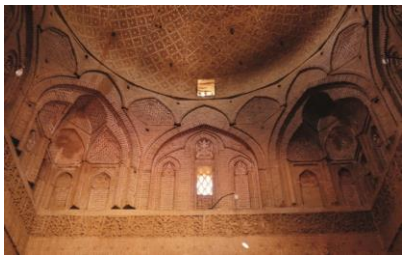
[1228] Tim'de arap Ata Türbesi, Çevrimiçi 30.05.2021.
https://scontent.fist7-1.fna.fbcdn.net/v/t31.0-8/12968055_996437087143096_7103181849546784681_o.jpg?_nc_cat=107&ccb=2&_nc_sid=9267fe&_nc_ohc=Ir51MgIhSXsAX9XlkL5&_nc_ht=scontent.fist7-1.fna&oh=bd88ec6b1a00d381930196e932b9c760&oe=6032CD36

Fot. 110f: İsfahan Cuma Camii (1088)[1229]

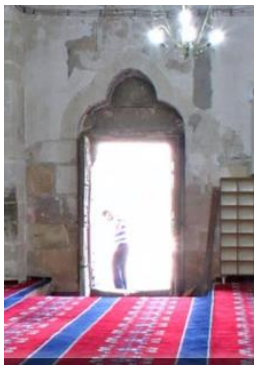
Fot. 110g: Ribat-şerif (1115)[1230]

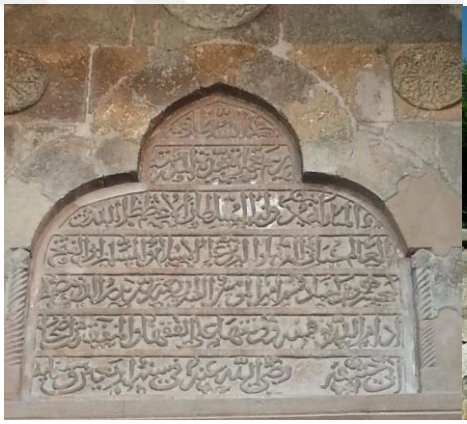
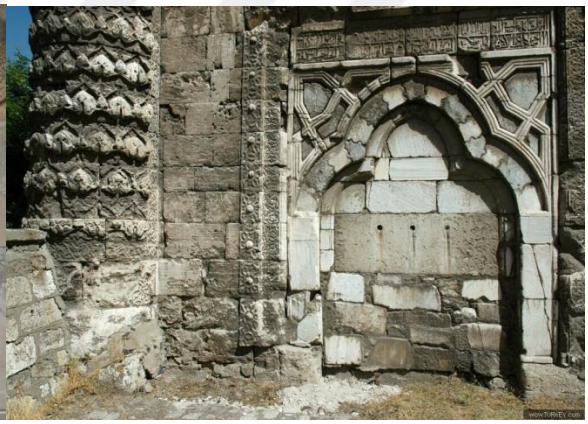
Fot. 110h: Ardistan Ulu Camii 1158[1231]

[1229] İsfahan Cuma Camii Çevrimiçi. 30.06.2022 http://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/isfahan-ulucami-cuma-camii/

[1230] Rıbatı Şerıf. Çevrimiçi 30.06.2022.

Fot. 110ı-i: Konya Aladdin Cami (1155-1220)[1232] Divriği Ulu Camii (1228)[1233]

Fot. 110j-k: Konya Sırçalı Medrese (1242- 1243)[1234] Sivas Gökmedrese çeşmesi (1271)[1235]

[1231] Ardıstan Cuma camıı. Çevrimiçi 15.11.2020 http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ardistan-cuma-camii

[1232] Konya Aladdin Cami, Alaeddin Camii avlu duvarı cümle kapısının solundaki kitabe. Çevrimiçi 30.06.2022. https://stringfixer.com/tr/Alaeddin_Mosque_%28Konya,_Turkey%29#wiki-14

[1233] Divriği Ulu Camii (1228) Mihrabın solunda bulunan kapı. Çevrimiçi 12.12.2020. https://www.360tr.com/sivas-divrigi-ulu-cami-kapi-1-panorama-sanal-tur_7453b2076_tr.html

[1234] Konyatarihi, Twittwe. @tarihikonya, Çevrimiçi 09.11.2020 https://twitter.com/tarihikonya/status/675705092817993728/photo/1

[1235] Sivas – Gök Medrese. Çevrimiçi 15.11.2020. http://wowturkey.com/t.php?p=/tr93/kadirbaba_GokMedreseDetay11.jpg

Fot. 110l-m: Latifiye Camii 1371, Zinciriye Medresesi Taç Kapısı, 1385 [1236]

Profilli (Dilimli) Kemerler

Sevakin'de sivil ve dini mimaride, nişciklerin üzerinde ve Musa Zaviyesi pencere kemerlerinde kullanılan kemer tipleridir. Literatürde belirli bir ismi olmayan dilimli kemer çeşididir, ancak kemer dilimleri yuvarlak olmayıp, 1, 3 ve 5 gibi çeşitli sayılarda yukarı doğru çentik halinde çıkıntı yaparak bir kemer formu oluşturulmuştur. Tarihi yapılarda yapılan araştırmalarda bu tipe en yakın form Samarra Ulu Camii pencerelerinde (Fot. 111a) görülmüştür. Kapı, pencere, dolap ve çeşitli nişciklerin üst bölümleri alçı ile bazen yuvarlak bazende daha sivri çıkıntılarla yapılara bir süsleme özelliği kazandırılmıştır.

[1236] Evindar Yeşilbaş, "Orta çağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği", s. 37, 41.

Çiz. 98: Profilli (dilimli) kemerler (Greenlaw, 1995: 96)

Fot. 111a: Samarra Ulu Camii penceresi[1237]

[1237] Samarra Ulu Camii. Çevrimiçi 27.01.2022. https://www.sanatinyolculugu.com/samerra-camiul-kebiri-samerra-ulu-camii/

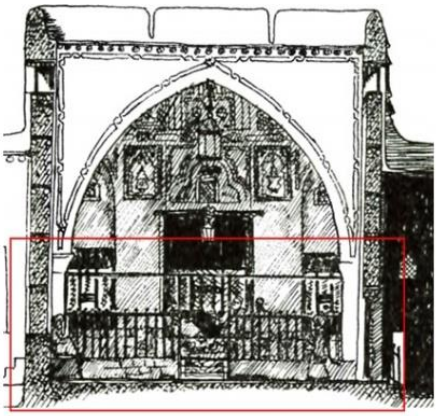

Fot. 111c: Sevakin'de yıkılmış moloz yığınları arasında bir dolap nişi detay

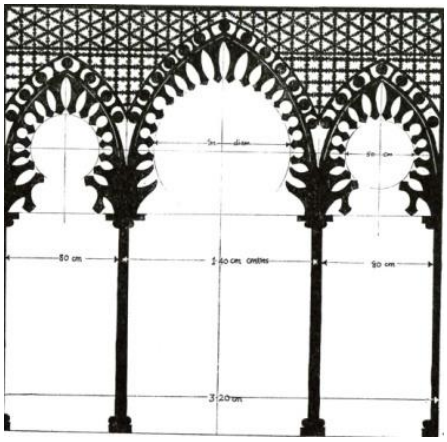
4.6.2.8. Ahşap Kemerler:

Sevakin dahil olmak üzere birçok Kızıldeniz sahil şehrinde yerden yükseltilmiş eyvan şeklinde bir platform odadan ahşap kemer veya başka bir ahşap versiyonu ile ayrılmıştır. Sevakin'de Hurşid Efendi Evi'nde de görülen bu uygulama Cidde'de ve Anadolu'da ortak özellik olarak görülmektedir. Bununla birlikte eyvan "Ortaçağ Türk mimarlığında mekan kuruluşu ve yapı biçimlenmesinde belirleyici

öğelerden”[1238] biridir. Hurşid Efendi Evi’nde eyvanı zeminden düz bir korkuluk ayırmış (Çiz. 99a) iken özellikle Cidde’deki evlerde bu ahşap kemer divanı önündeki mekandan ayırmıştır (Fot. 112a). Safranbolu’da kemer yerine pencere kullanılmıştır (Fot. 112b). Sevakin, Muhafaza Binası’nda ise (Çiz. 99b) ikinci katta giriştaki oda ile içerdeki odalar arasına geçiş veren kapı yerine süsleme unsuru olarak yerleştirilmiştir.

Çiz. 99a: Hurşid Efendi Evi (Greenlaw, 1995: 29)

Çiz. 99b: Sevakin, Muhafaza Binası, ahşap kemer (Greenlaw, 1995: 75)

[1238] Alev Erarslan, “Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi”, 159.

Fot. 112a: Cidde örneği[1239]

Fot. 112b: Safranbulu'da, odalar arası eyvanın kapatılarak odaya dönüştürüldüğü bir örnek.[1240]

[1239] Petra Gruber, Mahmoud Eissa, "Old Town of Jeddah. Results of the Building Survey of the Al-Nawar House", **Architectura Band**, 44 (2014), 9.

[1240] S. Gülçin Bozkurt, "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi", **Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University**, 62/2 (2013), 52.

4.7. Ticari Yapılar

Osmanlı şehirlerinin şekillenmesinde önemli bir etken de İslam kültürüdür. İslam şehirleri ile ilgili yapılan araştırmalar bu şehirlerin inanç, ticaret ve konaklama yapılarının etrafında geliştiğini göstermektedir. İslam şehirlerinin yapısal sistematiğinde merkezi cami bulunmaktadır. Merkezi caminin hemen yakınında bulunan çarşı ise, şehrin merkezini oluşturmaktadır. Bu merkezi alanda ticaret alanları, yönetsel alanlar, sosyal hizmet alanları, esnaf ve sanatkarlara ait işyerleri bulunmaktadır.[1241]

Türk ve İran dünyası, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Arap Yarımadası gibi yerlerde ticari yapılar farklı isimlerle anılmışlardır. Kimi zaman tek bir terim, çeşitli işlevlere sahip çeşitli yapı türlerini ifade edebilmektedir ve standart türler, alt bölgeye göre birçok farklı adla anılmaktadır. Mohamed Scharabi bu bölgelerde görülen ticari hanları 3 grupta incelemiştir. Bunlar, sûk, kayseriyye ve handır.[1242]

Sûk, Arapça'sı "mal sevkedilen yer" manasında olup çoğulu "esvak" dır. Şehirlilerin günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları küçük pazarlara Arapça'da süveyka, Farsça'da bazarce, Türkçe'de pazarcık denmiştir. Yılın belli dönemlerinde kurulan, özellikle uzak mesafelerden getirilen malların alınıp satıldığı büyük pazarlar için Türkçe'de Grekçe asıllı panayır, Arapça'da yine sûk terimi kullanılmıştır.[1243] Perakende sûk, bireysel olarak açılabilen ve genel halka hitap eden cadde düzeyinde mağaza bölümlerinden oluşmaktadır. Dükkan sahipleri bu tezgahları mal satmak için kiralamış ve zanaatkarlar bunları atölye olarak ve bitmiş mallarını satmak için perakende siteleri olarak iki kez kullanmışlardır.[1244] Sûklar, belirli malları sağlayan özel pazarlar ve genel pazarlar gibi sınıflandırmalarında farklılık göstermektedirler.

[1241] Şahinalp, Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İç Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi", 154.

[1242] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 126.

[1243] Cengiz Kallek, "Pazar", **TDVİA**, c. XXXIV, İstanbul 2007, 194-203.

[1244] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 126.

Günlük yaşam için halka açık pazarlar genellikle camiye yakındır. Demircilik, marangozluk ve deri pazarları genellikle şehrin eteklerinde veya surların dışındadır. Pazarlar genellikle ana yollardadır ve çeşitli biçimler alır. Çoğu Arap şehrinde çatılı doğrusal pazarlar görülmektedir.[1245] Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre iç bölgelerdeki şehirler, daha çok çöl alanları ile çevrili olup dar alanlarda zirai faaliyetler yapılmaktadır. Bu şehirlerde yaşayanlar ise çöl insanı veya köylülerdir. Bu sebeple Makrîzî bu şehirlerde pazar yeri olmadığını, kendi içerisinde ihtiyaçlarını karşılamakla yetinen, diğer şehirlerle mal değişimine ihtiyaç duyulmayan şehirler olarak tanımlamıştır.[1246]

Sevakin'de de çarşı sûk olarak adlandırılmıştır[1247] (Çiz. 100) (Fot. 113a, b, c). Şehir, Müslüman Araplar tarafından yönetilmeye başlandığında buraya bir liman ve ticaret merkezi kurulmuş, bu merkez Arapça "sûk-سوق" yani 'çarşı' olarak adlandırılmıştır.[1248] Kızıldeniz sahil şehirlerinde de pazar anlamında sûk kelimesi tercih edilmektedir. Sevakin'de çarşı dikkat çekmese de Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yapılan araştırmalarda bir belgede, "… Sevakin havalisinin hüsn-i idaresi ve yeniden bir çarşı inşasıyla esbab-ı memuriyetinin istihsal ve istikmali (mamuriyeti için alınması gereken tedbirlere müracaat) olması için gerekli teşebbüsleri hususlarında pek güzel gayret olunmuş ve layihanın ahiri ki bendinden de anlaşıldığı üzere altı aylık idarenizde 400.000 kuruşa karip hasılat vukuu sabık hasılata kıyasla mücerred (yalnızca) ikdam ve gayretiniz ile vücuda geldiğinden… (1269 Rebiülevvel 22/24 Aralık 1852)", Sevakin'de çarşının yeniden inşa

[1245] Al-Matrafi, **A Conceptual Framework for Developing Urban İmage in the Middle East and Arab World Case Study: The Urban İmage of Jeddah City**, 76.

[1246] Receb Muhammed Abdülhalim, **El-Alakatü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta**, 94.

[1247] Çarşı terim olarak "Cihar-ı Suk" tamlamasından gelmektedir. "Cihar" Farsça "dört", "suk" ise Arapça bir kelime olup "sokak, cadde anlamlarına gelmektedir. Çarşı, alışveriş yapılan ve iki tarafında dükkanlar olan, üstü açık veya kapalı alanlar olarak tarif edilmektedir. Mehmet Sait Şahinalp, Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İç Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi", **Milli Folklor,** 24/93 (2012), 150.

[1248] Kızıltoprak, "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin".

edilmesiyle ilgili bir bilgi bulunmaktadır.[1249] Ancak bu çarşının adada mı Geyf'te mi olduğu açık değildir.

Greenlaw'ın verdiği bilgilere, çizdiği krokilere ve fotoğraflara göre Şinavi Bey'in 163 numaralı evinin arkası ve 86 numaralı dükkanların arasında pazar alanı bulunmaktadır (Çiz. 6). Bu alanın bir ucunda bulunan 220 numaralı Seyyid el-Safi'nin evi diğer ucunda ise 4 numaralı telgraf binası görülmektedir. Bu yoldan aynı zamanda Muhafaza Binası'na kolayca ulaşılabilmektedir.[1250]

Kayseriyye, çarşı örneği olup perakende alanı için özel malların üretim ve satışına adanmış, herhangi bir konaklama tesisi olmayan, bağımsız bir yapı veya pazar içinde bir alan olarak tanımlanmaktadır.[1251] Sevakin'de veya Kızıldeniz sahil şehirlerinde kayseriyye terimi pek ilgi görmemiştir. Altan, kayseriyyenin, funduk, vekalet veya hanın Yunanca karşılığı olduğunu yazmıştır.[1252] Bu şekildeki bir tanımlama Şinavi Bey'in vikelasına referans vermektedir.

Han, hanlarla kervansaraylar çoğu kez aynı kategoride değerlendirilmektedir. Hanlar, tüccar topluluğunun kullanımına yönelik, konaklama ve depolama tesisleri ile toptan veya toplu ticaret için kullanılmış yapılardır. Kervansaraylar ise kırsal alanlarda hac ve ticaret yollarında inşa edilmişlerdir. Kırsal alanda inşa edilen kervansaraylar ile şehirde inşa edilen hanlar yapısal nitelikleri paylaşsa da işlevleri ve müşterileri birbirinden ayrılmakla birlikte şehir hanları, perakende muadilleri kayseriyye ve sûk ile birlikte, işlevsel rollerin, biçimsel yapılara farklı bir şekilde bağlı olduğu ticaretin işleyişinin düzenli bir görüntüsünü sunmuştur.[1253] Kılıçözlü'ye göre şehir hanları kervansaraylara göre daha gelişmiş

[1249] BOA, A.} MKT. MHM 52/93.

[1250] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 12.

[1251] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 126.

[1252] Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Karimi Tüccarları", **DTCFD,** c. XXII, S. 35, 2004, 78 (45 nolu dipnot).

[1253] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Trade and Architecture in an Indian Ocean Port**, 126-127.

olup genellikle iç avlunun dört bir yanında iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin katlar ahır depo ve dükkanlara, üst katlar konaklamaya ayrılmıştır.[1254]

Sevakin'de ticari yapı olarak Şinavi Bey'in vikalesi ve Nüzl/nudl dikkat çekmektedir. Her iki yapı da bugün mevcut olmayıp Şinavi Bey'in vikelası hakkında plan ve bilgi bulunması onu daha tanımlanabilir kılmıştır. Bununla birlikte Sevakin ve Kızıldeniz sahil şehirlerinde evlerin zemin katları da depo veya mağaza olarak kullanılmıştır. Zemin katları ticari mekan olarak kullanılan yapılar evler grubunda incelenmiştir.

Vikelalar hem bazı Kızıldeniz sahil şehirlerinde hem de Mısır'da kullanılan şehir içinde inşa edilmiş ve bu isimle anılan ticari hanlardır. Yemen dağlık bölgelerinde bu tür yapılara samsara[1255]/ semasir[1256](Çiz. 101f), Tunus'ta ise *funduk* denmiştir[1257] (Çiz. 101e). Altan, vekaletleri fanadık (funduk) ve hanat (dükkan)'dan geldiğini yazmıştır. Devamında vekalenin Arapça tekvilden geldiğini hicri VII. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.[1258] Tıra, farklı şehirlerden gelen tüccarların kaldığı otel türü olarak değerlendirmekle birlikte bunlara vikale dendiğini de belirtmiştir.[1259] Fas'ta *funduk* malların depolandığı ve aynı tip malın ticaretinin yapıldığı yerlerdir.[1260] Anadolu'da bu yapılara yaygın bir şekilde han denirken, Misır'da[1261] bu terim benimsenmemiştir ve XVI. yüzyıldan

[1254] Arzu Kılıçözlü, "Türklerde Tarihi Konaklama Tesisleri ve Günümüz Turizminde Değerlendirilmeleri", 15.

[1255] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 126-127.

[1256] Al-Gerafi, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604),** 397.

[1257] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, 48.

[1258] Çetin, "Memlûkler Devrinde Karimi Tüccarları", 78 (48 numaralı dipnot).

[1259] Yasmıne Tıra, **Resistive Traits of Tradıtıonal Bazaars in the Globalized World "Istanbul Grand Bazaar and the Medına of Tunis Bazaars**, Republic of Turkey Yıldız Technical Universıty Graduate School of Natural And Applied Sciences, Department of Architecture Program of Architectural Design, İstanbul 2017, 31-32.

[1260] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, 48.

[1261] Mısır'ın ticari ekonomisinde, en büyük servet uzun mesafeli ticarette, özellikle kahve ve baharattan ve ikinci olarak tekstilden elde edilmekteydi. Bu nedenle büyük şehirlerde vikelalar,

itibaren Arapça vikale kelimesi tercih edilmiştir.[1262] Vekale; وَكَالَة /wekāle/, وِكَالَة/vikale, Arapça'da acenta anlamında olup[1263] Mısır'da kapalıçarşı ve kervansaray

---

hanlar, rab'ler (genellikle bir vikela üzerinde bulunan ve tüccarlar tarafından kiralanan apartman kompleksleri), depolar (havasil, s. Hasil) ve dükkanlar (havanit, s. Hanut) bulunmaktaydı (Mary Ann Fay, "Womenand Waqf: Property, Powerandthe Domain of Gender in Eighteenth Century Egypt", **Women in the OttomanEmpire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era,** ed. Madeline C. Zilfi, Leiden: E. J. Brill, 1997, 37.

[1262] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, 48. Bayhan'ın verdiği bilgiye göre Rab olarak adlandırılan birimler genelde bir caddenin kenarında dizili dükkanların üzerine yapılmış birinci kattaki galeriden ulaşılan birçok daireden oluşmaktadır. Daireler iki katlıdır, alt katta tuvalet, su kaplarının konulduğu niş ve bir kabul salonu; üst katta yatak odaları vardır. Genelde mutfak yoktur. Bu tarz yapılar kimi zaman hanların üzerine de yapılabilmektedir. Bab el-Nasr'daki Sultan Kayıtbay'ın vikalesı, Ezher Camii yakınındaki Sultan Gavri'nin vikalesı örnek verilebilir. Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", *Türkler*, c. VI, 2002, 120-132.

*Rab*lar, Osmanlı Kahire'sinde görülen konut tiplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hosny, "Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri", 83-84. Vikela ya da Han'ın üst kısmında bulunan konutlara rab adı verilmektedir. Eğer altında han ya da vikela yoksa yapı iç avluyu çevrelememektedir. Bu konutlarda bekar erkekler ve aileler farklı alanlarda yaşamışlardır. Yoksul insanlar ise *hoş/huş* adındaki bir avluyu çevreleyen, kerpiçten yapılmış yan yana tek odalı barınaklarda yaşamışlardır. Avlu günlük işler için kullanılan ortak bir alan olup ortak bir tuvaletleri vardır. Bu binalar genelde tek katlıdır fakat kimi zaman iki katlı olup üst katta da odaları da bulunabilmektedir. Sedky, *hoş*u (havş /hawsh), Sığırlarıyla dolu, birçok fakir insanın yaşadığı, yaklaşık 120 cm (4 fit) yüksekliğinde barakalarla dolu büyük bir avlu olarak tanımlamaktadır. Bu tür konutlar, yirminci yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 5. Erken modern Arap dünyasında benzersiz bir ortak konut biçimi olan rab, Kahire'de özel evlerin bulunduğu bölgelerden uzakta, "yüksek ekonomik faaliyet" bulunan bölgelerde kullanılmıştır. Yoğun finansal büyümenin birçok yeni binanın inşasını tetiklediği bir dönemde inşa edilen rab, ticari ve konut talebini, alanın dar olduğu işlek bir ticaret şehrinde tek ve aynı yapıya indirmiştir. Üst birimler akraba olmayan ailelere kiralanmış ve küçük ölçekli tüccarlar ve zanaatkarlar da ticari amaçlarla zemin katta ayrı alanlar kiralamışlardır. Böyle bir örnek, tıpkı Moha'da olduğu gibi, ekonomik merkezleri şekillendiren ticari dürtülerin konutun tipik işlevsel rolünü büyük oranda değiştirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 151. Memlük ve Osmanlı döneminde inşa edilen rabler arasındaki tek dikkat çekici fark plandaydı. Osmanlılar tarafından inşa edilen rabler, yeni kentleşme alanları gerektirebilecek müstakil binalar olarak tanımlanabilecek düzenli planlara sahipti. Bununla birlikte, ticari yapılarının çoğu

anlamında kullanılmıştır.[1264] Hosny, Kahire'de *wekalat* ismi altında bu yapıları şöyle anlatmaktadır: Başka ülkelerden gelen tüccarların konakladığı, mallarını depoladığı ve ticari faaliyetlerini sürdürüldüğü yapılardır. Ortada açık bir avluya sahip olan bu yapıların giriş katında dükkanlar, ikinci ve üçüncü katında konaklama alanları bulunmaktadır ve mahremiyeti sağlamak adına bekar tüccarlar ile bir aileye sahip tüccarların konaklama alanları ayrılmıştır.[1265]

Fatımîler, Eyyubiler ve Memlükler döneminin Karimi tüccarları mallarını Fustat ve Kahire'de "Funduk el-Karim" ticari merkezlerinde tutmuşlardır. Kûs, Ayzab, Kahire, İskenderiye ve Dimyat gibi şehirlerde bu merkezlerin adı "vekalet" olarak geçmiştir. Buralarda alışveriş yapılmış ve mallar çarşılara buradan dağıtılmıştır. Memlükler döneminde İskenderiye'de Funduk el-Demaminî, Funduk el-Cevnekdar, Funduk el-Mûz, Funduk el-Frank, Funduk el-Katalan, Funduk el-Tayyibe, Funduk el-Ceneviyyin, Han Kaçmaz el-İshakî gibi ticaret merkezleri kurulmuştur. [1266]

Kızıldeniz ticaretinin merkezlerinden birisi olan Memlükler Kahire'sinde büyük boyutlu hanlar/vikaleler inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan hanlardan birkaçı Kayıtbay Hanı/Vikalesi (1480-81) (Çiz. 101a) (Fot. 114a), Kusun Hanı/Vikalesi (1341), Sultan Gavri Hanı/Vikalesi (1504-5) (Çiz. 101b) (Fot. 114b**)** Zerakeşe Hanı/Vikalesi (XVI. yüzyıl başı), Cellabe Hanı/Vikalesi (XVI. yüzyıl başı)'dir. Kahve ticareti nedeniyle bu hanların sayısı Osmanlı döneminde daha da artmıştır. Dikdörtgen planlı, açık avlulu, ortasında havuz olan çok katlı bir düzenlemeye

---

Bulak'ta yoğunlaştığı için Osmanlıların bununla hiçbir ilgisi olmadığı, Memlüklerin yeterli alana sahip olduklarında düzenli planlar yaptıkları da düşünülmektedir. Sedky, "The Factors in Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", 5.

[1263] Arapça sözlük, وكالة, Çevrimiçi. 23.03.2022 https://pauctle.com/artr/soz/%D9%88%D9%83%D8%A7%D9%84%D8%A9/

[1264] Eymen Fuad Seyyid, "Kahire", **TDVİA,** c. XXIV, 2001, s. 24/175.

[1265] Hosny, **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, 83-84.

[1266] Çetin, "Memlûkler Devrinde Karimi Tüccarları", s. 77-78-79.

sahiptirler. Bu hanların giriş katlarında tüccarların mallarını bırakabilecekleri depo ve ahırlar üst katlarda insanların istirahat edebilecekleri yerler vardır.[1267]

Gülenaz'a göre; Kızıldeniz şehirlerinde şehir hanlarında hem ticaret yapılmış hem tüccarlar konaklamış ve muhtemelen imalat da yapılmıştır.[1268] Memlük[1269] ve Osmanlılar döneminde han olarak adlandırılan bu yapılar, XI ve XII. yüzyıllarda Şam ve Bağdat'da genellikle dâr ismiyle anılmışlardır. Bir nevi depo olan bu yerde tek tip mal saklanmıştır. Şehirlerdeki konaklama merkezleri, ihtiyaçların temin edildiği ev anlamında, dâr-al-wakála şeklinde anılmıştır.[1270] Helep'te Memlük dönemi hanlarından 1510 tarihli Abrak Han (Çiz. 101c**)** şehir hanlarına bir örnektir. İki katlı bir düzenlemeye sahip olup alt kat mal satışına üst kat tüccarların konaklamasına ayrılmıştır.[1271] Yine Helep'te Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın başlarında yapılan İpek Hanı (Çiz. 101d) (Fot. 114c) benzer planda ve aynı işlevi yürüten bir örnektir.[1272]

Evliya Çelebi, Mekke şehri içinde toplam her biri kale gibi kat kat hanlardan meydana gelen ve her birinde yüz – iki yüz oda olan toplam elli üç hanın olduğundan bahsetmiştir. Bunlara örnek olarak Şam Vekalesi, Haleb Vekalesi, Irak Vekalesi, Hint Vekalesi, Yemen Vekalesi, Habeş Vekalesi, Mısır Vekalesi ve Cidde Vekalesi verilebilir.[1273]

[1267] Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", **Türkler,** c. VI, 2002, s. 125.

[1268] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, s. 48.

[1269] Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", 125.

[1270] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, s. 48.

[1271] Dilara Nil Özocak, **Evliya Çelebi'nin İzinde: Halep'teki Kültürel Mirasın Tanıtımı ve Canlandırılması Amaçlı Kültür Rotası Önerileri**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Koruma - Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 205.

[1272] Özocak, **Evliya Çelebi'nin İzinde: Halep'teki Kültürel Mirasın Tanıtımı ve Canlandırılması Amaçlı Kültür Rotası Önerileri,** s. 209.

[1273] Tuğba Bostancı, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Mekke**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 101.

Farklı isimlere rağmen, bu yapılar tarihsel olarak oldukça tutarlı bir şekilde kullanılmış ve küçük varyasyonlarla standart bir yapı formunu sürdürmüştür.[1274] Um'a göre han, funduk ve vikela terimleri resmi veya devlet kurumlarıyla ilişkilendirilse de şehir hanını idari bir kuruluş olarak değil de yerel ve gezgin tüccarların kullanımına yönelik bir kamu yapısı olarak tanımlamak daha doğrudur.[1275] Bu yapıları Um'a kamu yapısı olarak hissettiren şey Osmanlı Devleti tarafından bu tür yapıların desteklenmiş olmasıdır. Zira Osmanlı döneminde Kızıldeniz liman şehirlerine ticareti geliştirmek amacıyla mağazalar açıldığı görülmektedir. Hicaz bölgesinde bulunan arazilerde yabancıların emlak edinmelerinin yasak olması nedeniyle gemilerin ihtiyacı olan kömürü depolamak amacıyla Hudeyde'de mağazalar inşa edilip kiraya verilmiştir.[1276] Moha'da, vikale, valinin konutu ve gümrük dairesi ile birlikte Osmanlılar tarafından yapılan öncelikli binalar arasında yer alması[1277] bu tür hanların devlet eliyle de yapıldığını göstermektedir.

Um, bir şehir şehir hanı örneği olan Yemen'deki şehir hanı olan samsaralar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler aynı zamanda bölgedeki şehir hanlarına (vikela, funduk, han) da referans olmaktadır. Um'un verdiği bilgilere göre hanlarda odalar, gürültülü ahırıyla işlek orta avlunun üzerinde konumlandırılmış ve merdiven boşluklarının trafiğinden stratejik olarak izole edilmiştir. Bu özel odaların boyutu, birinci sınıf konumu ve görsel sınırları, onları seçkin tüccarlar için geniş, ayrıcalıklı, kısa süreli konutlar haline getirmiştir ve sakinlerinin durumlarını mekansal olarak kanıtlamıştır. El-Maca (al-Majja)[1278] Samsara'sında (Çiz. 101h) oda standartlarının

[1274] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port,** 126.

[1275] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Trade and Architecture in an Indian Ocean Port**, 126.

[1276] **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını Nu: 92, İstanbul: 2008, 45-46.

[1277] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 114.

[1278] İlk inşaası XI. yüzyıl olup XVII. yüzyıla kadar çeşitli onarım ve yenilemeler geçirmiştir. Conservation of Old Sana'a, Çevrimiçi 13.06.2021.

açık bir şekilde derecelendirilmesi, bazı tüccarların geçici konaklama yerlerinin kalitesiyle ilgili beklentileri olduğunu ve en azından bazı durumlarda, sıradan gezginlerin yanı sıra daha az tanınmış tüccarlardan farklı olma yollarına ve arzusuna sahip olduklarını göstermektedir.

Yemen, San'a'da El-Nahs Samsara'sı (Çiz. 101f) olarak bilinen han, şehir hanının yerleşimi ve organizasyonu için iyi bir örnektir. Geceleri güvenli bir şekilde kilitlenebilen tek bir girişle, alt kat, tek tek tüccarlar tarafından mallarını depolamak için kiralanan küçük tezgahlara bölünmüştür. Tezgahlar, ticaret, takas ve tartışma için ortak bir oda olarak hizmet veren zemin katındaki bir orta avlu etrafında sıralanmıştır. Bu handa kara yoluyla gelen hayvanlar zemin katta bağlanmaktadır. Üst katta yaşam birimleri, odaları orta avlu etrafında düzenlenmiş, tuvaletler ve ek depo alanları oluşturulmuştur. Tek bir yapı içinde birden fazla ihtiyacı karşılayan han, tüccarlar için depo, otel, ahır ve satış mekanı rolünü üstlenmiştir. SD Goitein'e göre Kahire'nin yüksek profilli tüccarları, malları orada depolamış olsalar da şehir hanlarını barınma yeri olarak kullanmamışlardır. Şehir hanlarının denizaşırı ülkelerden gelen seçkin ziyaretçilerin konaklamasına rahat etmesine müsait olmadığını, sık gittikleri farklı ülkelerde muhtemelen evlere sahip olduklarını ya da akrabaları ve yakın iş arkadaşlarında kalabilecekleri hakkında referans görüş belirtmiştir.[1279]

Genel Mimari: Şehir hanları, iki katlı, dörtgen planlı, revaklı bir iç avlu etrafına dizilmiş odalardan oluşmaktadır. Zemin katta depolar, üst katlar da ise tüccar veya yolcuların kaldığı odalar vardır.[1280] Gülenaz'a göre bu plan Antik Yunan ve Roma agoralarına benzemekle birlikte Doğu Akdeniz ülkelerinde ve Memlüklerde şehir hanlarında uygulanmıştır. Keryansaraylardan esinlenen bu hanlar özellikle

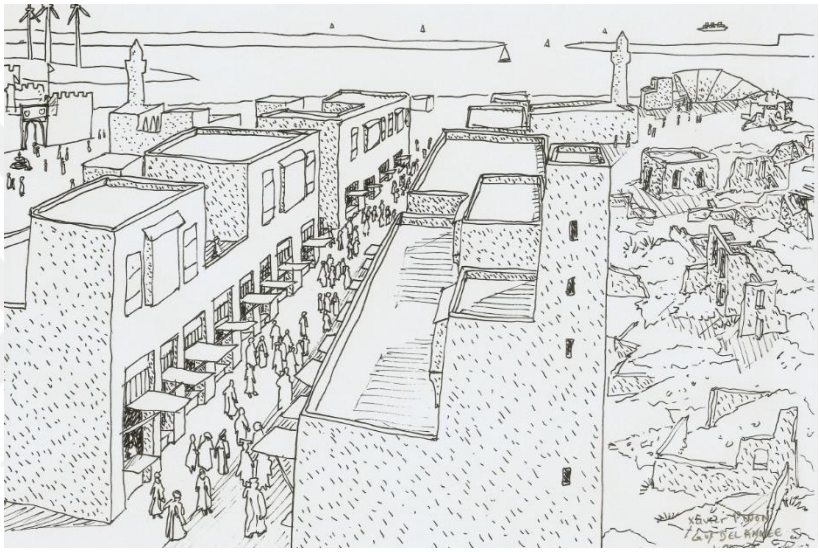
---

https://s3.us-east-1.amazonaws.com/media.archnet.org/system/publications/contents/1032/original/FLS1042.pdf?1384749355

[1279] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Trade and Architecture in an Indian Ocean Port**, 126-127.

[1280] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, 48.

İstanbul'da olanlar, dışarıdan eve benzemektedirler, fakat avludan bakıldığında kervansaraylarla aralarında çok fark yoktur. Kervansaraylar tek kapılıyken, şehir hanlarında birçok kapı bulunmaktadır.[1281] Şehir hanları zamanla şehir dokusunda oluşan sıkışıklıktan dolayı 3-4 kata kadar çıkmış, avluya açılan dükkanları ise sokağa doğru açılmaya başlamıştır.[1282]

Çiz. 100. Sevakin'de Çarşı Caddesi (Xavier Pinon. Hartum/TİKA Arşivi)

[1281] Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, 48.

[1282] Melike Atıcı, **Karaköy'de Turizm Odaklı Dönüşümün 19. Yüzyıl Yapıları Üzerinden İncelenmesi,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 78.

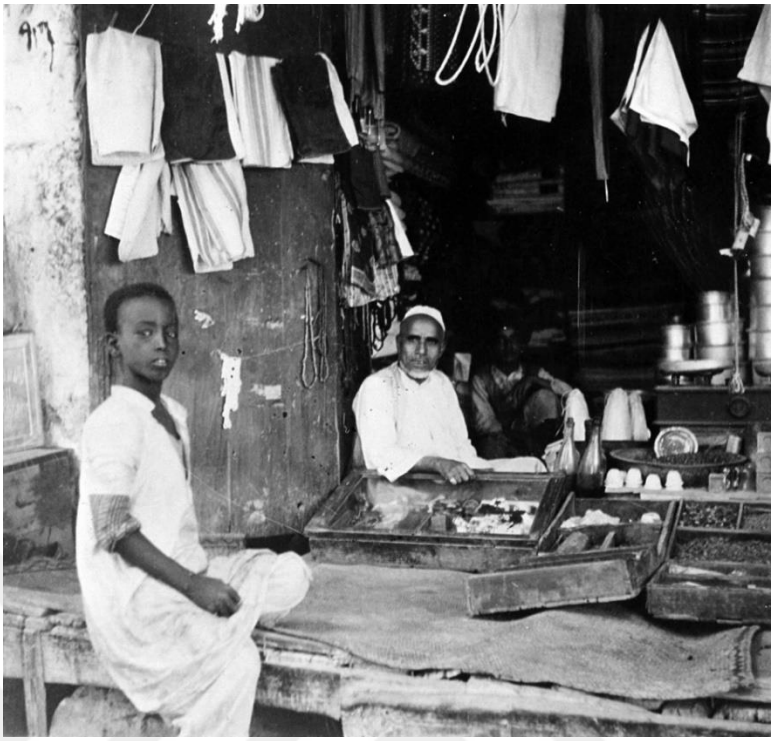

Fot. 113a: Sevakin'de çarşı 1895, postanenin de bulunduğu sokaktan[1283]

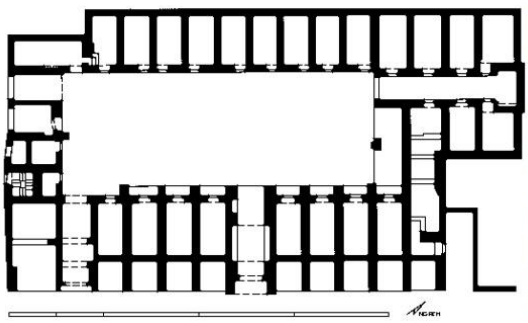

Fot. 113b: Sevakin'de çarşı (Hartum/TİKA)

[1283] Sawakin Island, Çevrimiçi, 18 Eylül 2020.

Fot. 113c: Sevakin'de bir dükan (Hartum/TİKA)

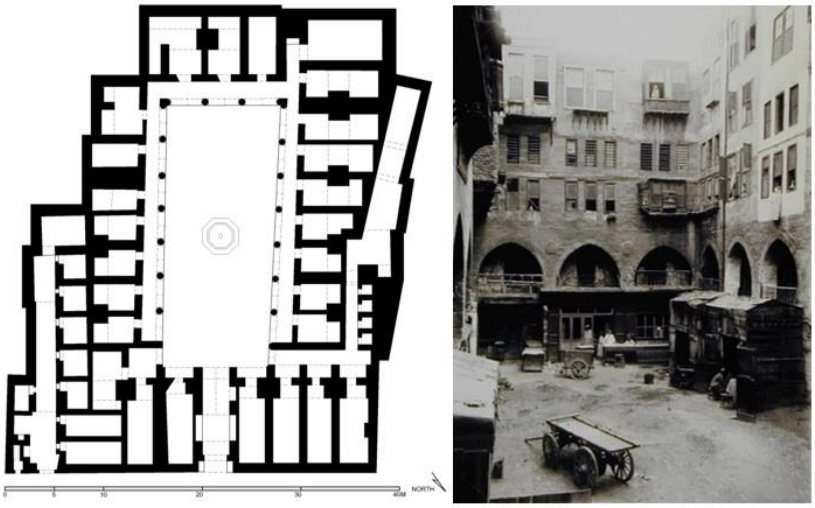

Çiz. 101a: Mısır'da Sultan Kayıtbay Vikalesi

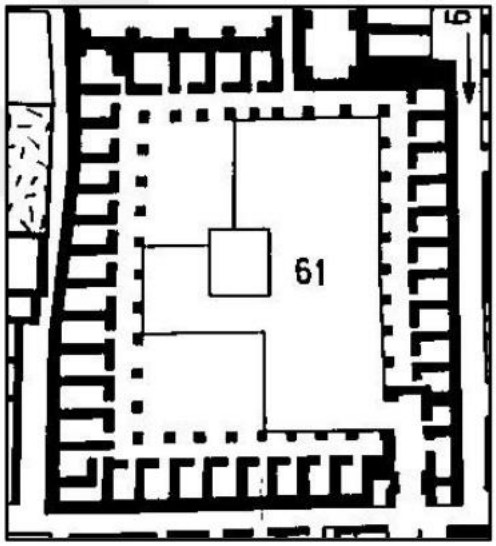
Fot. 114a: Mısır'da Sultan Kayıtbay Vikalesi[1284]

[1284] Wakala al-Sultan Qaytbay. Çevrimiçi 11.01.2021.
https://archnet.org/sites/2392/publications/1349

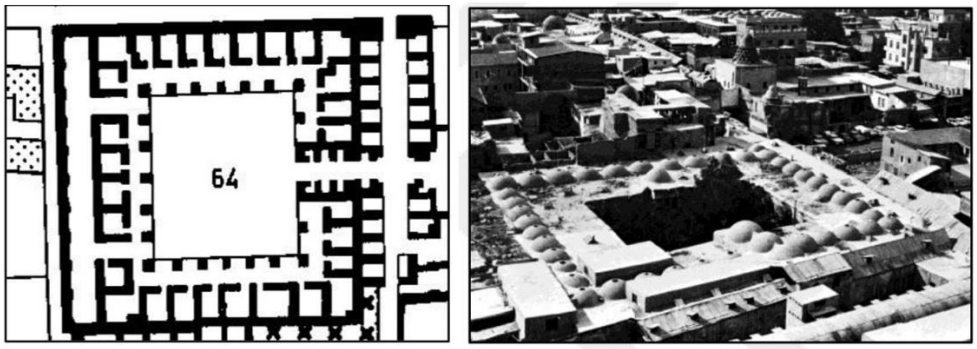
Çiz. 101b: Mısır'da, Kansu Gavri'ye ait vikale

Fot. 114b: Mısır'da, Kansu Gavri'ye ait vikale[1285]

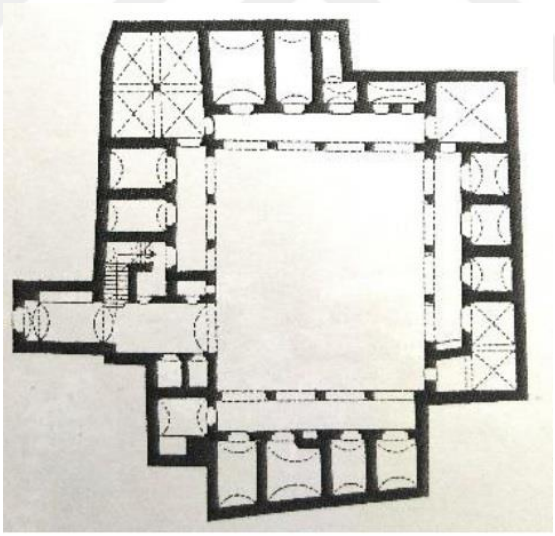
Çiz. 101c: Helep'te Abrak Han – Memlük Dönemi (Özocak, 2021: 205)

[1285] Wakala Qansuh al-Ghawri. Çevrimiçi 11 Ocak 2021. https://www.archnet.org/sites/4258

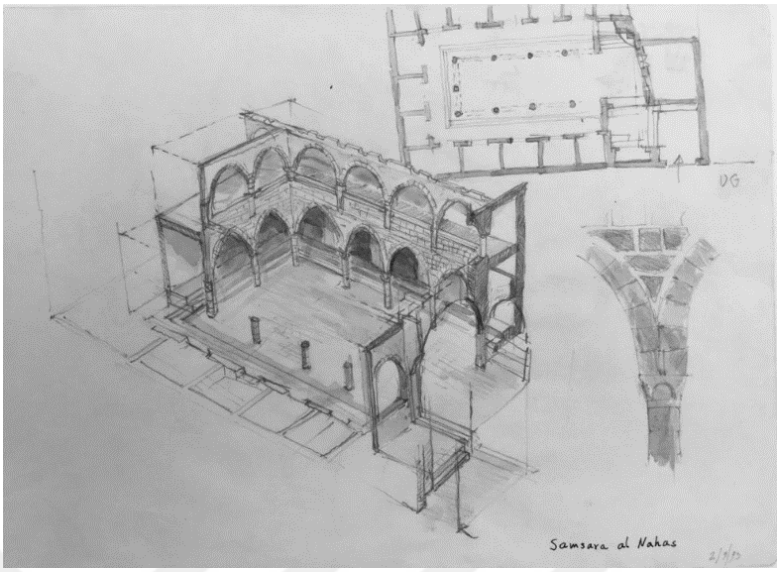

Çiz. 101d: Helep'te İpek Hanı – Osmanlı Dönemi (Özocak, 2021: 209)

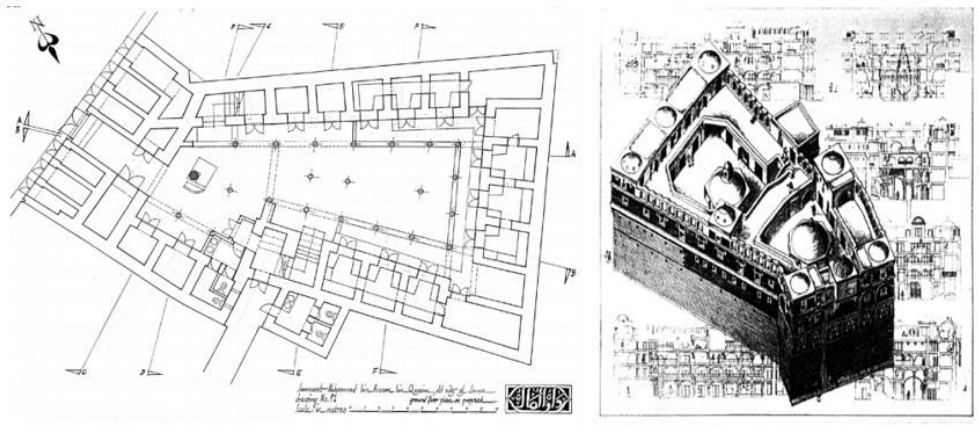
Fot. 114c: Helep'te İpek Hanı – Osmanlı Dönemi (Özocak, 2021: 209)

Çiz. 101e: Tunus'ta funduk planı (Tıra, 2017: 32)

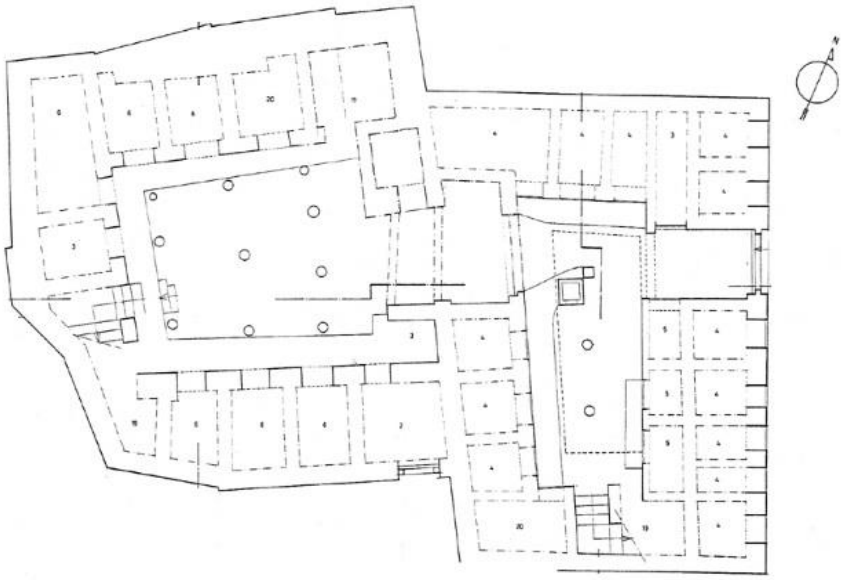
Çiz. 101f: Yemen'de Nahs Samsara'sı [1286]

Çiz. 101g-e: Yemen'de, Muhammed Bin Hasan Samsara'sı[1287]

[1286] Samsara el Nahs. Çevrimiçi 13 Haziran 2021. https://drawingmatter.org/next-year-in-yemen/ سمسرة النحاس = Nahs Arapça'da bakır demektir. Nahs Samsara'sı, herhangi imalat ve üretimin yapıldığı yapılardır. Yardımlarından dolayı Dr. Ebtisam el-Gerafi'ye teşekkür ederim.

[1287] Conservation of Old Sana'a, Çevrimiçi 13 Haziran 2021.

Çiz. 101h: Yemen'de Maca Samsarası (el-Majja)[1288]

[1288] Conservation of Old Sana'a, Çevrimiçi 13 Haziran 2021.

4.8. Su Yapıları

4.8.1. Sarnıçlar

Gerek Geyf'te[1289] ve gerekse Sevakin adasında su temini için birçok sarnıç yapılmıştır.[1290] Battûta, Sevakin'i ziyaret ettiğinde, yağmur sularını biriktirmek için sarnıçların yapılmış olduğunu görmüştür.[1291] Osmanlı döneminin ilk yıllarında Sevakin'in su ihtiyacı karadan karşılanmaktadır. Herhangi bir isyan durumunda adanın susuz kalmaması için Habeş Eyaleti idarecileri, Sevakin'e bir sancakbeyi tayin etmişlerdir.[1292] Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, Geyf kasabasında su meselesini halletmek için on adet taştan küçük su kuyusu inşa edilmiştir.[1293]

"Geyf karyesi Fatih Sultan-ı müşarun-ileyh hazretleri zamanında daha cem'iyetlü olup bu makūle edebsizlik men'i için derûn-ı Geyf'de ve gerek etrafında küçük kuleler tarzında asker ikamesi için karakollar yapdırılmış ve ahalî ve urbanının meşrûbları için on adet taşdan kuyu hafr olunup yanına büyük bir kal'a yapdırılmış ise de kuyuların üçü ma'mûr diğerleri harab ve kuleler ve kal'anın asarı kalmış ve işbu kuyuların yanında bağçeler bulunduğu hurma ve sair eşcar asarından müsteban olmakdan naşî keyfiyet sual ve tahkīk kılındıkda pek ma'mûr bağçeler mevcûd ise de Mısriyyûn zamanında eşcarını asakir kat' etmeleriyle ashabı dahi arazîsini terk eylemiş oldukların beyan etmeleriyle kuyulara dolab yapdırılıp harabe bağçeleri saye-i şevket-vaye-i hazret-i cihan-banîde ma'mûr edilmesi husûsunu Sevakin Meclisi azalarıyla müftî ve nakīb ve sair ifade ve tergīb olundukda herbiri birini ta'mîre taahhüd ederek ve ta'mîrine mübaşeret olunarak an-karîb işbu bağçeler ma'mûr olacağı eltaf-ı ilahiyyeden mes'ûl-i ubeydanem bulunmuşdur. Ancak harabe

[1289] Burckhardt, **Travels in Nubia**, 432.

[1290] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22; Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183; Chiara Zazzaro, **The Ancient Red Sea Port of Adulisandthe Eritrean Coastal Region,** BAR Internatıonal Series 2569 (2013), 27; Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[1291] **İbn-i Battûta Seyahatnamesi**, s. 350.

[1292] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 25.

[1293] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, 76.

olan kuyuların ta'mîriyle kal'asının ve derûn-ı karyede ve etrafında karakollar inşası lazımeden olduğundan ta'mîr olunup ve olunmaması irade-i seniyyeye menûtdur."[1294]

Evliya Çelebi (1611–1682) Sevakin'de su kaynaklarına ilişkin şu bilgileri vermiştir: "Sevakin adasında su olmayıp bu tarafta olan suları korumak için 3 adet kule yapmışlar. Gelen kervan ve yolcular bu Sevakin'e geçinceye kadar sığınmaları için bu kuleler güvenli mekanlardır. Bu kuleler olmasa Zenci kavimleri Sevakinliye bir damla su vermezlerdi ve Sevakinli susuzluktan yok olurdu. Halen gelen gemilerden Arz-ı Mukaddese suyu var mı diye Yemen ve Cidde gemilerinden su isterler. O yüzden bu taraftaki suları daima korurlar. Bazı hanelerde su sarnıçları vardır".[1295]

Mehmed Nuri Bey Sevakin'e geldiğinde Yavuz Sultan Selim döneminden inşa edilen kuyuların zaman içerisinde harabe olduğunu ve suların uzak yerlerden getirildiğini bu sebeple de sucuların getirdiği bu suların fakirlere pahalıya mal olduğunu yazmıştır.[1296]

Eski sakinlerinden edinilen bilgilere göre, mevcut evlerin birçoğunun altında antik sarnıçlar bulunmaktadır.[1297] Hurşid Efendi (ilk inşası XVI. yüzyıl) ve Şinavi Bey'in (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) evlerinde de sarnıç olduğu tespit edilmiştir.[1298] Greenlaw, Sevakin'de evlerin altında bulunan merkezi sarnıçların, Rih'teki[1299] XIV. yüzyıl evlerinde bulunan sarnıçları andırdığını[1300] yazmıştır. Ancak XX. yüzyılın başında birçok bina yapılması sebebiyle bu eserlerden hiçbir iz

[1294] BOA. İ. MVL., 248/9079-1, 2, 3, 4.

[1295] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, 1005-1006.

[1296] Nour, **Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti,** 73-74

[1297] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 530.

[1298] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[1299] Greenlaw El-Rih (Gazirat `Iri) adasında 80 sarnıç olduğunu belirtmektedir. **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

[1300] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 22.

kalmamıştır.[1301] Sevakin ile ortak mimari paydalar paylaşan ve günümüze ulaşan Cidde evleri için Burckhardt, orta büyüklükte olan evlerin hemen hemen hepsinin kendi sarnıcının olduğunu yazmıştır.[1302] Cidde'de, XIX. yüzyılda evlerin altına sarnıç yapma geleneği devam etmiş Türk mimar tarafından tasarlanan Nazif Efendi Evi'nin zemin katı yağmur sularını biriktirmek için iki sarnıç barındıracak şekilde yükseltilmiştir. Bu sarnıçlar aynı zamanda evi de soğutmaktadır.[1303]

Chittick'in belirttiğine göre Akik'in[1304] yaklaşık 11 km güneydoğusunda, Adobana köyüne oldukça yakın Khortaggut'da yaklaşık 10 (3 m) veya 12 fit (3,5 m) derinliğinde ve 8 yarda (yaklaşık 7,5m) veya 10 yarda (yaklaşık 9m) genişliğinde kare bir çukur kazılmıştır. Bu çukurun iki dış köşesinde, aşağı yukarı aynı derinlikte iki kabaca dörtgen kesim daha yapılmış ve bunlar en uç köşelerde uzatılmıştır. Bu nedenle doğal mercan kayasında oyulmuş geniş V şeklinde bir taş ocağına benzemektedir. Şiddetli yağışlardan sonra tüm ocakta su birikintisi oluşmaktadır. Suyun buharlaşmaması için ocağın her tarafına ve özellikle yan taraflarına kuyular açılmıştır. Bu kuyuların ağızları yaklaşık 2 fit (yaklaşık 61 cm) çapındadır ve bu kuyulardan yayılan havuzlar da yine yaklaşık 61 cm çapa sahiptir. Havuz/deponun üzeri genellikle sütunlar üzerinde taşınmaktadır. Yağmurlardan sonra, üst sular biter bitmez kuyu ağızları, kirlenmeyi ve buharlaşmayı önlemek için özenle ahşap ve taşlarla kapatılmaktadır ve bu şekilde bir sonraki yağmurlara kadar devam etmektedir. Buradaki sarnıçların sıvalı olmadığı ve bu nedenle buradaki mercanların geçirimsiz olması gerektiği yazarın görüşlerini aldıkları kişiler tarafından belirtilmiştir. Adanın diğer bölgelerinde yapılan benzer kesimler, su sızdığı veya tuza dönüştüğü için işlerliğini kaybetmiştir. Bu sarnıçlar, Badi'de bulunan orta çağ sarnıçlarından daha ilkeldir.[1305]

[1301] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 530.

[1302] Burckhardt, **Travels in Arabia**, 21.

[1303] Bayt Nasif, https://archnet.org/sites/3794; 01.02.2021.

[1304] Sudan'ın Kızıldeniz kıyısında, güneyde bulunan bir şehri.

[1305] Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183.

Karantina adasındaki sarnıçta kullanılan tuğlaların hiçbiri daha önce Sudan'da kullanılmamıştır. Meroitik ve Hristiyanlık dönemlerinde Nil vadisinde pişmiş tuğlalar yaygın olarak kullanılmıştır, ancak bunlar çok daha büyük boyutlu ve daha kalındır. Sahilde pişmiş tuğlalarla ilgili tek kayıt, Crowfoot'un 1907'deki eski uzun kırmızı tuğla parçalarını gördüğünü bildiren ifadesidir.[1306] Daha uzak bölgeler göz önüne alındığında, Yemen'e bağlı Aden'de Müslüman yerleşim yerlerinde ara sıra pişmiş tuğlalar görülmektedir ve yazar, muhtemelen XVI. veya XVII. yüzyıla ait alçak basamaklı tipte bir Müslüman mezarın inşasında kireç harcı ve sıva ile birlikte bazılarının kullanıldığını gözlemlemiştir. Aden civarında tespit edilen tuğlalar 25 x 16 x (en fazla) 5 cm'dir. Karantina adasındakilerden farklı değil ancak daha büyük ve iki katı kalınlıktadır. Kare yassı tuğlalar, Kenya sahilinin kuzeyine doğru Manda adasında IX. yüzyıl civarında kullanılmıştır; bunlar kare ve yine burada söz konusu olanlardan daha kalındır. Bu tuğlaların Körfez'den ithal edilmiş olması muhtemeldir.[1307]

Sevakin'de kullanılan tuğlaların Romalılar tarafından kullanılan tuğlalara benzediğini belirten[1308] Chittick, tuğlaların türünden ve harcın niteliğinden dolayı İslam öncesi bir tarihleme önermektedir. Ancak Sevakin'de yapılan son araştırmalarda bu sarnıca dair hiçbir iz bulunamamıştır.[1309] Bloss'a göre Roma döneminin kalıntıları Sudan'ın doğu kesiminde, özellikle Akik çevresinde ve sahilin o kısmının dışındaki adalarda görülmüştür.[1310] İslam öncesi döneme ait olduğu ve klasik dünyanın Kızıldeniz'deki ticaretinin bir kalıntısı olduğu ileri sürülmektedir. Ancak kanıtlar zayıftır; sarnıcın içi kazılmış olsaydı daha yeterli veri sağlanmış olabilirdi.[1311]

[1306] Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183; Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 539.

[1307] Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183.

[1308] Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183.

[1309] Zazzaro, "The Ancient Red Sea Port of Adulisandthe Eritrean Coastal Region", 27.

[1310] Bloss, "The Story of Suakin", 1936, 277.

[1311] Chittick, "A Cistern at Suakin, and Some Remarks on Burnt Bricks", 183. Tuğla örneklerinin hamurunda çeşitli mineral ve kayaç türleri bulunmaktadır. Bu durum tuğla üretimine ait hammadde

Sevakin'de tuğla kullanımına alternatif olarak Büyük Selçuklu Devleti gösterilebilir. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları Hicaz bölgesini de kapsamaktadır ve Selçuklu coğrafyasında tuğla kullanımı zirvededir.[1312] Melikşah birçok yatırımla birlikte Mekke yolunun sarnıçlarını tamir ettirdiği bilinmektedir[1313] muhtemelen inşa ettirdikleri de çoktur. Orta Asya, İran, Mezopotamya ve Mısır'da ise taşın sınırlı olmasından dolayı kullanılan tuğlanın[1314] Büyük Selçuklu Devleti zamanında Hicaz ile sürekli ticari ağı olan Sevakin'e de gelmiş olması muhtemeldir.

Sarnıçlar Sevakin'de, Geyf'te, Kızıldeniz sahil şehirlerinde veya adalarda değişik tekniklerde yapılmış olmalıdır. Diğer sarnıçlara örnek olabilecek tarihi Dehlek adalarında temelde yapım tekniklerine göre üç tip sarnıç tespit edilmiştir:

1. En yaygın şekilde görülen bu sarnıç tipi daire şeklinde açıklığa sahiptir. Genelde 30 cm'den uzun olmayan yaklaşık 1m çapında halka şeklinde bir duvarla çevrilidir. Çoğu Dehlek'te olan bu tür sarnıçların iç kısımları çömlek benzeri oval bir şekle sahiptir. 8m çapa kadar genişleyebilir ve 2 – 4 m derinliğe inebilmektedirler. Kireçtaşı kayalıklara oyulmuşlardır ve bazılarının duvarları sızıntıyı önlemek için içeride güçlü gri bir harçla yoğun bir şekilde sıvanmıştır. Çoğu durumda, sarnıçlara geçiş yapmak için oyulmuş 40 m uzunluğunda kanallar vardır. İçme suyunun sağlandığı bu sarnıçlara yöresel olarak da *Sari* denmektedir (Fot. 115a).

---

kaynakları hakkında bilgi vermektedir. Tuğla örneklerin petrografik yönden yakın çevre jeolojik formasyonu ile uyumlu olup olmadığı tespit edilebilmektedir. Mesela ada ve çevresinde yerel formasyonu kireçtaşları oluşturmaktadır (Murat Eroğlu, Ali Akın Akyol, "Antik Yapı Malzemesi Olarak Tuğla ve Kiremit: Boğsak Adası Bizans Yerleşimi Örneklemi", **STD** (Aralık 2017), 158.

[1312] Sepideh Heiranpour, **İran'ın Batısındaki Büyük Selçuklu Dönemi Eserleri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2019, 703-704.

[1313] Arslan Durdu, **Sultan Melikşah'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hakimiyeti Telakkisi** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İsparta 2016, s. 96.

[1314] Eroğlu, Akyol, "Antik Yapı Malzemesi Olarak Tuğla ve Kiremit: Boğsak Adası Bizans Yerleşimi Örneklemi", 143.

2. Yerel halk arasında *Sanda* olarak bilinen bu sarnıçlar, akan yağmur suyunu toplamak için küçük boğazların yanına yapılmışlardır. Herhangi bir koruma olmaksızın kare bir açıklığa sahiptirler. 2 – 4 m derinlikte kayalık kireçtaşına oyulan bu sarnıçlar 1m çapında olup gri harç ile sıvanmışlardır (Fot. 115b).

3. Sadece Dehlek'te bulunan bu sarnıçların sayısı çok azdır. Bu sarnıçların en büyükleri; yaklaşık 15 x 5 m genişliğinde dikdörtgen planlı olup, derinliği 4 metreyi geçmemektedir. Bazıları mercan taşlarıyla inşa edilmiş ve gri harçla sıvalıdır. Tavanı desteklemek için içeriye sütunlar konulmuştur. Bunlar arasında en çok bilinen sarnıçlardan biri Sultan Sarnıcı'dır. 8 m x 4 m dikdörtgen planlı ve kavisli tavana sahiptir. Gri harçla çok iyi sıvanmış olup, sarnıca yönelmiş 10 m'lik bir kanalla beslenmektedir. Yöre halkı, bunların sultanlar tarafından yapıldığını ve yalnızca sultanların ev halkı tarafından kullanıldığını düşünmektedirler[1315] (Çiz. 102b) (Fot. 116a, b).

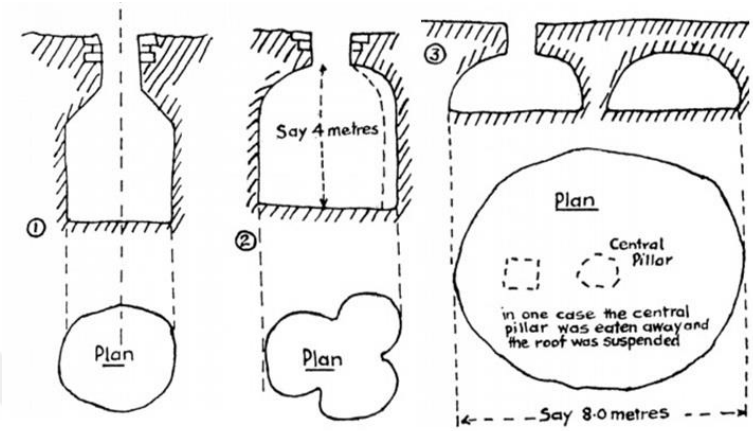
Fot. 115a-b: Dehlek'te sarnıç örnekleri[1316]

Hebbert 1935'te yayımladığı makalesinde Sudan'ın Kızıldeniz kıyılarında güneyde Akik ve Badi şehirleri civarında tespit ettiği sarnıç örnekleri[1317] (Çiz. 102a, b, c) (Fot. 115a, b, 116a, b, 117, 118) Sevakin ve diğer Kızıldeniz şehirlerine referans kabul edilebilir.

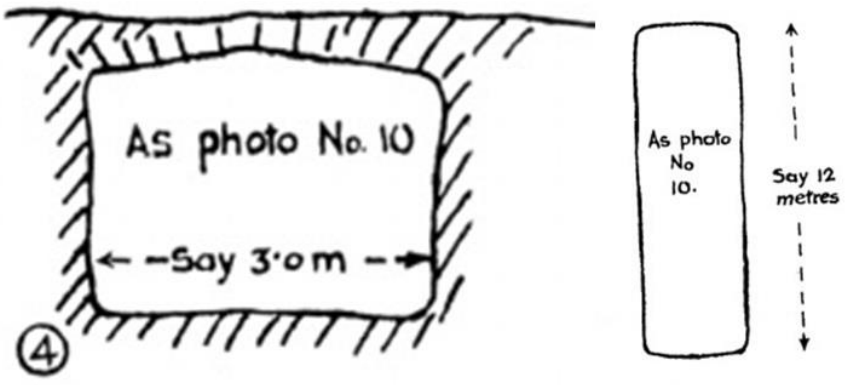
[1315] The Dahlak Cisterns. Çevrimiçi 27.06.2021. https://shabait.com/2019/10/30/the-dahlak-cisterns/

[1316] The Dahlak Cisterns. Çevrimiçi 27.06.2021.

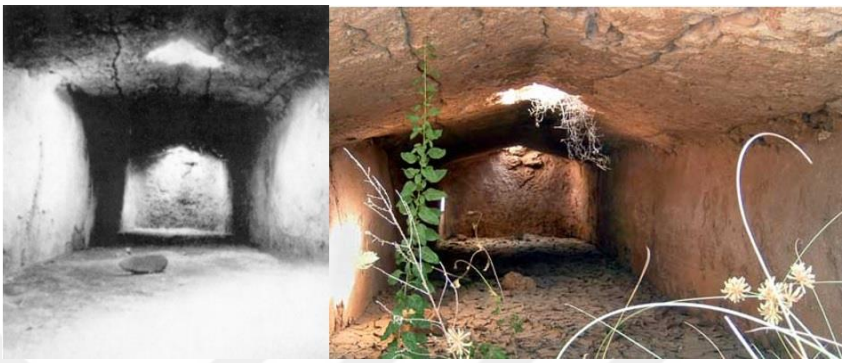
[1317] H. E. Hebbert, "El Rih-A Red Sea Island", **Sudan Notes and Records**, 18/2 (1935), 308–313.

Çiz. 102a: 1-2-3- numaralı sarnıçlar (Hebbert, 1935)

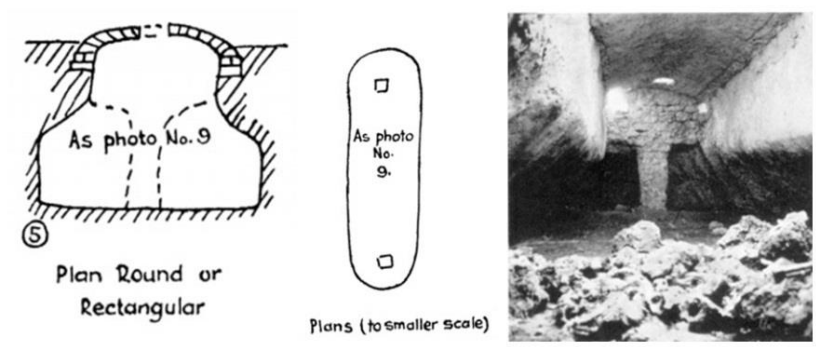

Çiz. 102b: 4 numaralı sarnıcın çizimi (Hebbert, 1935)

Fot. 116a: 4 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935)

Fot. 116b: (Pons 2009)[1318]

Çiz. 102c: 5 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935)

Fot. 117: 5 numaralı sarnıç (Hebbert, 1935)

[1318] Michel Pons, "Caves, Cisterns and Therms on the Red Sea Coast: Proof of Greek and Ptolemaic-Roman settlements?". Çevrimiçi 17.08.2022. http://www.saudicaves.com/therm/

Fot. 118: Badi'de bir sarnıç örneği[1319]

4.9. Malzeme ve Teknik Özellikler

4.9.1. Taş

Sevakin'de binalar deniz yatağından getirilmiş delikli mercan kayalarından inşa edilmiştir. Şehirde farklı yapı tiplerinin varlığına rağmen, kullanılan malzemeler hep aynıdır.[1320] Evlerin çevresel faktörlere ve doğal kaynaklara maruz kaldığı Kızıldeniz kıyısında bulunan şehirlerde, inşaatta kullanılan yapı malzemelerinin en belirgin olanı doğal çevreye mimariye yansımasıdır. İnşaatta temel malzeme olarak kullanılan mercan kalkeri gibi deniz taşlarına ulaşım kolaylığı, bu malzemenin tercih edilmesinde öncelikli etken olmuştur.[1321]

Anakarada taş ocağı yoktur[1322] bununla birlikte Akik ve Sevakin'den, Amarat adalar takımının[1323] tatlı su havuzu bulunan en büyüğüne teknelerle kireç ve taş için gidildiği de zikredilmektedir.[1324] Salim'e göre de duvar örgüsünde ya güneydeki ocaklardan ya da denizin dibinden çıkarılan kireç taşları kullanılmıştır. Bu

[1319] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 523- 50.

[1320] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient RedSea Port City", 69.

[1321] Darwish, "Architectural Effect of Islamicıwan and Triple Arched Facade on the Planning of Historical Houses, (Jeddah, Saudi Arabia as Example)", 263.

[1322] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 391.

[1323] Amarat Islands, Çevrimiçi. 16 Ekim 2022. http://wikimapia.org/18633676/Amarat-Islands

[1324] Crowfoot, "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", 537.

taşların gözenekli bir yapıda olmaları, hafif olmaları, kolayca şekillendirilebilir olmaları ve düşük ısı iletkenliğine sahip olmaları ev yapımı için büyük bir avantaj oluşturmuştur.[1325] Sıcaklığın değişmesi ve nemli deniz havası sebebiyle bu taşlar çok çabuk parçalanmışlardır.[1326] Duvarın yıkılmasına mani olmak için duvarlar hem içten hem dıştan kaliteli ince kireç sıva ile sıvanmıştır. Sıva, sert, beyaz kemik benzeri bir yüzey oluşturmuştur.[1327] Binaların beyaza yakın sıva kaplaması, el boyamasıyla gelen hafif pürüzlü bir yüzey oluşturmuştur.[1328] Zaman içerisinde yağmur sularının harca sızarak şişme ve çatlamalara neden olması yapıların çabuk yıkılmasına neden olmuştur.[1329] Bununla birlikte rüzgar da binalardaki yıkım sürecini artıran başka bir etmendir.[1330] Greenlaw'da malzemenin sağlamlık açısından güvenli olmadığını, ahşap hatıllarla denge sağlanmaya çalışıldığını belirtmiştir. Özellikle güneşin sıcak etkisi ve deniz rüzgarları taşların ömrünü kısaltmıştır.[1331]

Deiab'a göre, Yerel ustalar mercan taşlarını önce kaba plakalar şeklinde doğramışlardır. Taşlardaki kabarıklıklar metal "adz (çift kenarlı) ve shahoots" adı verilen aletlerle düzleştirilmişlerdir. Ancak düz bir duvar yapmak için taşlar kare kesilmeye çalışılmamıştır. Bloklar mümkün olduğu kadar düz şekilde yapılmış duvar kalınlığı ve düzenliliği, yatay olarak yerleştirilmiş ahşap hatıllarla sağlanmaya çalışılmıştır. Duvarları sıvamak ve kemerler yapmak için duvarlarda kullanılan aynı malzemeden yapılmış kireç harcı kullanılmıştır. Binalarda iskele kullanılmamıştır.[1332]

[1325] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 69.

[1326] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidenceand New Insights", 86-87-88.

[1327] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 69.

[1328] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 88.

[1329] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 69.

[1330] Breen vd., "The Suakin Dilemma: Conservationand Heritage Management in Eastern Sudan", 115.

[1331] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 88.

[1332] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 391.

Yapılan analizlerde mercan taşının denizden çıkartılarak, henüz ıslak iken işlenerek yapılarda kullanıldığı anlaşılmıştır.[1333] Kullanılan taşların ebatları yaklaşık olarak 30 x 25 x 30 cm'dir. Çamur harcı ve moloz, dolgu olarak kullanılmıştır. Duvarların arasında da ahşap hatılları görmek mümkündür. Bu hatıllar 1.00 ila 1.20 m. dir. Cephe duvarları yaklaşık olarak 1. katta 80 cm, 2. katta 65 cm, 3. katta 45 cm. kalınlığa sahiptir.[1334]

Güncel teknolojinin sunduğu imkanlarla yapılan analizlerde: Harçlarda söndürülmüş kaymak kireci, elek altı elenmiş toprak, elek altı kireçtaşı, mercan kırığı ve tozu tespit edilmiştir. Genel olarak sıvalarda ise söndürülmüş kaymak kireci, elek altı elenmiş toprak, elek altı kireçtaşı, mercan kırığı ve tozunun yanı sıra kesilmiş ve dövülmüş bitkisel lif tepit edilmiştir. Doğal taş olarak bol miktarda fosiller içeren, açık krem renkli Mangabi taşı (bio- spari-mikritik kireçtaşı örneği) kullanılmıştır.[1335] Cidde'de de Mangabah lagününden çıkarılan taşlar ve sığ dibinden kazılan, kireçle karıştırılmış koyu kahverengi kil, taş blokları bağlamak için harç olarak kullanılmıştır.[1336]

4.9.2. Ahşap

Sevakin'de ahşap, revşen ve pencere gibi mimari öğeler ile beden duvarlarının sağlamlığını artırmak için hatıl olarak kullanılmıştır.

Araştırmacılara göre Kızıldeniz sahilinin kurak, ağaçtan mahrum bölgelerinde ahşap temini çok da kolay değildir hele yüksek kaliteli dayanıklı ahşap getirilmesi hiç kolay değildir. Kızıldeniz evlerinde kullanılan ahşabın çoğu, yakın iç

[1333] Sudan - Sevakin adası raporlarından faydalanılmıştır (Bimtaş).

[1334] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 69.

[1335] KURAM, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Vakıf Kültür ve Varlıklarını Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi **Sudan-Sevakin Adasında Bulunan Yapıların Malzeme Analiz Raporu,** Prof. Dr. Ahmet Refik Arsen Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı 2019, 95-96, 98.

[1336] Nyazi, Sağıroğlu, "The Tradıtıonal Coral Stone Buıldıngs of the Red Sea Coast: Case Study of Hıstorıc Jeddah", 161.

bölgeler yerine denizaşırı ülkelerden[1337] gelen ve batan gemilerden temin edilmiştir. Java tiki olarak adlandırılan bu ağaçlar Endonezya'nın Java[1338] adasında yetiştirilmektedirler.[1339] Güney Hindistan ve Myanmar da ağaç temin edlen yerler arasında sayılmaktadır.[1340] Java'nın binalarda hatıldan çok revşen veya dolap gibi elemanlarda kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sevakin ile neredeyse birebir aynı mimari özellikler gösteren Cidde'de ahşap işçiliğin çoğunda tik ağacı yerine maun[1341] ağacı kullanılmıştır.[1342] Java ağacının işlenmesi daha zor olmasına rağmen böceklere ve neme karşı daha dayanıklı olması onu ustalar tarafından tercih edilen bir ağaç türü yapmıştır.[1343]

Duvar sağlamlığını artırmak için kullanıan hatıllar ise Sevakin'de gandal olarak adlandırılmakta olup yaklaşık her 1, 20 m de duvar içlerine konulmuştur (Fot. 119a). Kızıldeniz kıyılarında iyi inşaat kerestesi yoktur ve malzemenin çoğu okyanus ötesi ticare sebebiyle gelmiştir. Kızıldeniz kıyılarında kullanılan ağaçlar genellikle Hint Okyanusu ticaret ağı yoluyla getirilmişlerdir.[1344] Bununla birlikte Sevakin'de

[1337] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 249.

[1338] Tik ağacı: İngilizce kaynaklarda "Teak" ağacı olarak bilinmektedir. Ortalama 30-45 m boylarındadır. Yapısı gereği çok sık dokuludur. Bu nedenle böcek ve kurtcuklara karşı dayanıklıdır. Yaklaşık 400-500 yıl deniz suyuna karşı dayanıklılık gösterir. Mobilyalarda da tercih edilen bir ağaç türüdür. Yapılan arkeolojik kazılarda tamamen tik ağacından yapılan eşyalar günümüze kadar ulaşmıştır ve bu eşyalar ilk günkü kalitesi ve görüntüsünü korumaktadır. Bknz: Teak – Tik Ağacı Nedir? Tüm Özellikleri, Çevrimiçi 23.03.2021.https://www.trendmobilya.com/blog/375/teak--tik-agaci-nedir-ozellikleri-nelerdir

[1339] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 479.

[1340] Um, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", 250.

[1341] Maun ağacı: Maun, "Swietenia Mahogani" ağacının tahtasına verilen isim olmakla beraber, çeşitli türlerden koyu renkli ağaçlara verilen genel bir addır. Çok uzun boylu bir ağaç olan maun, parlak, kırmızımsı ve sert kerestesi olan büyük orman ağacıdır. Çevrimiçi 15.07.2019 https://www.istanbultesbih.com/ahsaptesbih/maun-agaci-tesbih

[1342] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient RedSea Port City", 70.

[1343] Ghayda Nyazi and Özlem Sağıroğlu, "The Tradıtıonal Coral Stone Buıldıngs of The Red Sea Coast: Case Study of Hıstorıc Jeddah", **GU J Sci, Part B**, 161.

[1344] Autiero, "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reassessment of the Evidenceand New Insights", 86-87-88.

binalarda kullanılan ahşaplarda yapılan incelemede hatıl olarak bölgede ağırlıklı olarak palmiye ağacı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Duvar içlerinde kullanılan bu ağaçlar yaklaşık 10 -15 cm. çapında ve yuvarlak kesittedir (Fot. 119a, b). Palmiye ağacı, boyuna lifli yapıya sahip olduğu için zaman içerisinde lifler arasındaki doku incelmekte ve yok olmaktadır (Fot. 119b). Özellikle çok yüksek sıcaklıklarda tuzun da etkisiyle zaman içerisinde palmiye gövdelerinde lifler pamuklaşarak ayrışmakta ve yumuşamaktadır. Ağacın kesitinde incelmeye neden olan bu süreç, yatayda bağlayıcı olan hatılın işgal ettiği yerde boşluk oluşmasına neden olmuştur. Alt kısımda oluşan bu boşluğu zaman içerisinde kargir yapı malzemeleri olan mercan taşı ve harç doldurmuştur. Duvar malzemesinde yer değiştirmeye neden olan bu hareketler, zamanla duvar içinde ve dışında çatlaklara sebep olmuştur. Adanın terk edilmesinden sonra, anakara da yaşayan halk, adadaki yapılarda bulunan ahşap hatılları alarak kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. Bu da yapıların tahrip olmasında ki sonuncu neden olarak görülmektedir.[1345] Sevakin'de çatıda ve döşemede kullanılan diğer bir ağaç çeşidi de kavak kirişleridir.[1346]

Sevakin ile aynı ustaların çalıştığı Cidde'deki geleneksel binalarda da mercan blok duvarlarını güçlendirmek için her 1.20 m'de ahşap hatıllar yatay olarak kullanılmıştır. Temel, yaklaşık 1 m kadar derinden başlamaktadır. Yük taşıyan duvarlar ise yaklaşık 50-60 santimetre kalınlığında olup bu kalınlık üst katlarda azaltılmıştır. Ahşap takviyenin son ve en üst katı, sağlam bir yapısal çerçeve oluşturmak için zeminleri çapraz kirişlerine bağlanmıştır. Takviye elemanları duvarların hem dış hem de iç yüzlerinde kullanılmıştır.[1347]

Binalarda kullanılan ahşapların güncel teknolojiyle yapılan analizlerinde: Afrika, Asya ve Amerika'da yaygın olan palmiye (palmiyegiller, Acecacceae

[1345] Sudan- Sevakin adası raporlarından faydalanılmıştır (Bimtaş).

[1346] Salim, "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", 70.

[1347] Nyazi, Sağıroğlu, "The Tradıtıonal Coral Stone Buıldıngs of The Red Sea Coast: Case Study of Hıstorıc Jeddah", 161.

Palmae), sedir, strombosia spp., ladin, göknar, tieghemella heckelii gibi ağaçların kullanıldığı tespit edilmiştir.[1348]

Fot. 119a: Sevakin'de binalarda kullanılan ahşap hatıllar

Fot. 119b: Sevakin'de yıkılmış evlerden arta kalan liflenmiş ahşap parçaları

[1348] KURAM, **Sudan-Sevakin Adasında Bulunan Yapıların Malzeme Analiz Raporu**, 84-94.

4.10. Süsleme Özellikleri

Alçı Dekorasyonlar

Alçı, doğada alçı taşı olarak bulunmaktadır. Isıtılarak suyundan ayrıştırılan alçı taşı ardından ardından öğütülerek toz haline getirilmektedir. Bu toza belli miktarda su eklenerek akışkan hale getirilmekte ve katılaşmadan çeşitli şekiller verilmektedir. Alçı ile yapılan süsleme teknikleri şunlardır:

1. Kalıplama Tekniği: Bu teknikte hazırlanan ahşap kalıbın yüzeyine istenen süsleme oyulduktan sonra akışkan haldeki alçı bu kalıba dökülmektedir. Katılaştıktan sonra kalıptan çıkarılan parça istenilen yere harç ile yapıştırılmaktadır.

2. Kazıma Tekniği: Bu teknikte süslemeler, alçı serleştikten sonra kesici bir aletle motiflerin yüzeye oyulmasıyla elde edilmektedir. Samarra, Mısır ve Selçuklularda tercih edilen bir tekniktir. Sevakin'de alçı dekorasyonlar kazıma tekniğinde yapılmıştır.

3. Ajur Tekniği: Alçı yüzeye kat kat konduktan sonra, desenler alçıya oyulmaktadır. Süslemede istenilen yükseklik kadar oyularak yüksek kabartma şeklinde desenler ortaya çıkarılmaktadır.

4. Malakari Tekniği: Sıva tabakası üzerine süslemenin çivileri tutturulmaktadır. Bu çivilerin üzerine tekrar alçı hamuru sürülür ve bunun da üzerine mala veya başka bir alet ile desenler çizilir ve boyanır.[1349]

Greenlaw, Sevakin'de alçı bezemenin nadir olarak kullanıldığını belirtmiş Hurşid Efendi'nın evi (Çiz. 54g, h) (Fot. 74m, n, o, ö, p) ile Şinavi Bey'in 163 numaralı evi (Fot. 83f, g, h, ı, i, j) bu nadir eserlere örnek olarak vermiştir.[1350] Yapılan araştırmalar neticesinde Sevakin'de tespit edilebilen ilk alçı bezemeler Hurşid Efendi Evi'nin divanında kullanılmıştır. Tepit edilemeyenler olmakla

[1349] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, 19-22.

[1350] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 96.

sonraki bir tarihte Şinavi Bey'in 163 numara ile tanıtılan evinde, daha sonraki bir tarihte Osman Digna'nın evinde (Fot. 122a, b, c) ve 1896-1904 yılları arasında Osman Mîrganî'nin türbesinde içte ve dışta alçı bezemeler (fot. 70l, m, n, o) Hurşid Efendi Evi'ndeki bezemelerin temsilcisi olmuşlardır. Dönem içesirisinde belki de tespit edilememiş birçok evde, cephelerde (Fot. 1239 ve özellikle divan bölümlerinde alçı bezemelerin yapılmış olması büyük bir olasılıktır.

Duvarlar önce pencere, niş ve kapı araları arasında veya üzerinde dikdörtgen panellere bölünmüş, çift şeritlerle yatay olarak ayrılmıştır. Her alan daha sonra tamamen geometrik veya çiçek desenleriyle doldurulmuştur. Kemerli pencere ve kapıların üzerindeki ayetler ve kemerlerin alt kenarları da benzer şekilde süslenmiştir. Alçı hala nemliyken bir panelin tamamlanması gerektiğinden, bu teknik parça parça çalışma gerektirmiştir. Geometrik tasarımlar kare veya altıgen şeklindedir. İlk önce sıva yüzeyine hafifçe çizilen basit kare veya eşkenar üçgen şeklinde paneller oluşturulmuştur. Desen daha sonra alttaki sarımsı taşa kadar derin bir şekilde kazınmış ve arka planda hoş bir kontrast oluşturulmuştur. Sonraki zamanlarda duvar beyaza boyandığı için bu kontrastlık kaybolmuştur. Uygulanan ızgara prensibinde (cephelerin panellere ayrılması) çok çeşitli modelleri bir arada yapmak mümkün olmuştur.[1351]

Geometrik tasarımlar, aradaki boşluklarda tek çift veya tiz hatlardan oluşan ikincil doğrusal elemanlarla ayrılmıştır. Cephelerde V, L ve Z (Çiz. 54g) şekilleri görülmektedir. Çiçek desenleri, değişen yaprak veya çiçeklerle dalgalı çizgilerden oluşan şeritlerden oluşmaktadır. Divanda görülen başka bir motif hayat ağacı motifidir (Fot. 74ö) Greenlaw'a göre, Hayat ağacı olarak tanımlanan servi motifi Orta Doğu'da hala yaygındır ve Akdeniz kökenlidir.[1352] Ancak sadece Akdeniz değil, Anadolu'da da kadim bir geçmişi olan hayat ağacı motiflerinden olan selvi ağacı, Ağaç ve Sakarya'nın da belirttiği üzere Anadolu Selçuklu dönemi mezar taşlarında, Osmanlı sanatında Kur'an rahlelerinde, seccadelerde, mezar taşlarında, çini

[1351] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 96.

[1352] Greenlaw, **The Coral Buildings of Suakin**, 96.

süslemelerinde ve hatta yeniçeri bayraklarında ağaç dalları olarak görmek mümkündür. Bu ağaçlar tüm mevsimlerde yeşildir, güzel kokuludur.[1353]

Hicazlı ustalar Cidde'de birçok evin duvarını alçı desenlerle kaplamıştır ancak bu yoğunluk Sevakin'de yoktur. Cidde'de alçı kullanımının yaygınlaşmasında hatta bezemenin oluşmasında nemli ve tuzlu havanın etkisinin olduğu muhtemel görülmektedir. Çünkü nemli ve tuzlu hava kireçtaşı ve mercan yapı taşlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Eski inşaat ustalarının bu binaların duvarlarını ve yüzeylerini korumak için kullandıkları ana çözüm sıvadır. Zamanla, sıvacı bu durumu zanaata dönüştürmüş ve geliştirmiş, bu da cephelerde dekoratif sıva oymalarıyla sonuçlanmıştır. Kolayca görülebileceği gibi, dekoratif sıva her zaman cephelerin zemin seviyesinde, özellikle Cidde evlerinin ana pencereleri ve ana kapılarının etrafında yer almıştır. Sıva bezemesi alçı henüz ıslakken yapılmıştır. Alçı süslemenin güzelliği, ışık ve gölge seviyelerinde fark yaratan, işlemeli ve işlemesiz yüzeyler arasındaki kontrastta yatmaktadır. Oyma alçı süslemenin harika örnekleri Jokhdar Tarihi Evi ve Ribat al-Khonji'de görmek mümkündür. Tarihi Cidde ve Mekke Kapısı'ndaki alçı dekoratif desenlere yönelik bilimsel bir çalışma olmamasına rağmen, daha eski süslemelerin daha basit ve daha geometrik olduğu, daha sonra oyulmuş sıvaların daha karmaşık hale geldiği görülmektedir. Alçı süslemeler genellikle dikdörtgen veya kare paneller halindedir, ancak nadiren Nazif Efendi'nin tarihi evindeki gibi friz şeklindedir. Nazif Efendi'nin evinde çiçek desenleri yapılmıştır (Fot. 120). Bu dekoratif sıva evin ana kapısı etrafında yoğunlaşmakta ve katlar arasında ayırıcı şerit görevi görmektedir.[1354]

Erken İslam sanatı karma bir oluşumdur. Doğu Roma, Sasani, Arap, Türk kültür ve sanatlarının etkileri vardır.[1355]Alçının Eski Mısır ve Mezopotamya'da mimaride süsleme unsuru olarak kullanıldığı bilinmektedir. III. - IV. yüzyıllarda, Sasani İmparatorluğun'da, Orta Asya ve Budist bölgelerinde heykel ve boyalı

[1353] Detaylı bilgi için bkz. Saliha Ağaç - Menekşe Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi", 4, 10.

[1354] A. Baik- J. Boehm, "Hijazi Architectural Object Library (Haol)", 57.

[1355] Selim Kılıçoğlu, Nuran Kara Pilehvarian, "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", 12/12, **Megaron Dergisi,** (2017), 605.

duvarlarda kullanıldığı takip edilebilmektedir.[1356] İslam coğrafyasında ise özellikle Ortadoğu'da kuru iklim avantajından faydalanılarak ucuz ve uygun malzemenin kolay temin edilebilmesi mimari dekorasyonda alçıyı tercih edilebilir bir konuma getirmiştir. Alçı kerpiç ve moloz taşla inşa edilen yapıların duvar ve kemerlerinde kolaylıkla kullanılabilmiştir.[1357] Emevilerde tercih edilen taş tezyini sanatı Abbasilerde stukoya dönüşmüştür.[1358] Bunda Abbasilerin bu bölgede Türk askerlerini kullanmış olması muhtemeldir. IX. yüzyılda Bağdat'ın kuzeyinde Türk askerleri için kurulan Samarra gelişen alçı üslubu, etkilerini geniş bir alanda yüzyıllar boyu sürdürmüş[1359] Sevakin üzerinde etkisi hiç bitmeyen Mısır'ı da yansımıştır. Mısır köklü Türk kültürüne sahip ülkelerden biridir. Bir dönem "et Türkî" olarak adlandırılan valiler tarafından yönetilen Mısır[1360] bir dönem Abbasi halifelerine bağlı olmuştur (875-905). Tolunoğlu Ahmet zamanında da refah bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde Fustad ve el-Katayi gelişmiş, ilk defa bahçe kültürü, çiçekçilik, hayvanat bahçesi bu dönemde görülmüştür. Samarra ile birlikte ilk Türk mimari eserler Mısır'da verilmiştir. Katayi Tepesin'de Tolunoğlu Ahmet tarafından tarafından yaptırılan camide Türklerin Samarra'dan getirdikleri sivri kemer ile alçı üzerine eğri kesim tekniğinde yapılmış duvar süslemeleri Mısır mimari sürecine eklenmiştir.[1361] Samarra'da süsleme, sarayların ve evlerin içlerinde büyük ölçüde yer almıştır[1362] "Samarra Üslûbu" Tolunoğullarıyla birlikte Kuzey Afrika'ya taşınmıştır. Tolunoğlu Camii Samarra üslubu ile Abbasi geleneğini sürdürmekle birlikte

[1356] Esra Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, 5.

[1357] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, 5.

[1358] Tuncer Doğan, **Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van 2013, 34.

[1359] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı,** 6.

[1360] Detaylı bilgi için bkz. Yunus Akyürek, "Mısır'da İlk Dönem Türk İdarî Uygulamaları, Ahmed B. Tûlûn Örneği", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 10 (2017), 27.

[1361] Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", **Sanat Tarihi Bölümü, Atatürk Üniversitesi Dergisi,** 2007, 78.

[1362] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, 7.

Türklerin Orta Asya'daki mimari kültür geleneğini de yansıtmaktadır[1363] (Fot. 121c) (Çiz. 103a).

Hellenistik ve Sasani süsleme sanatları örnek alınmış bu sanatların boşluk alan bırakmayan üslupları benimsenmiştir.[1364] Bu bölgedeki bu geleneğin Kerkük mimarisinde sivil mimaride hala devam ettiğini görmek mümkündür.[1365] Yine Kahire'de IX. yüzyıla tarihlenen Tolunoğlu Ahmet Camii'nde de görülen, asır ve bölge farklarına rağmen Samarra ile başlayan üslûp İran'da Selçuklu, Mısır'da Tolunoğlu ve Fatîmi, Anadolu'da Selçuklu devri eserlerinde uygulanmıştır.[1366] Bu süsleme geleneği Osmanlı devri eserlerinde de varlığını devam ettirmiştir. Zaviyeli camilerde, ibadete açık olmayan yerlerinde ocaklı ve nişli duvarlar oluşturulmuş süslenmiş ve bezenmiştir. Alçı eşya konulabilecek niş ve raf gibi birimlerle gömme dolaplar içeren duvar kaplamaları olarak da kullanılmıştır.[1367]

[1363] Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", 78.

[1364] Doğan, **Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri,** 34.

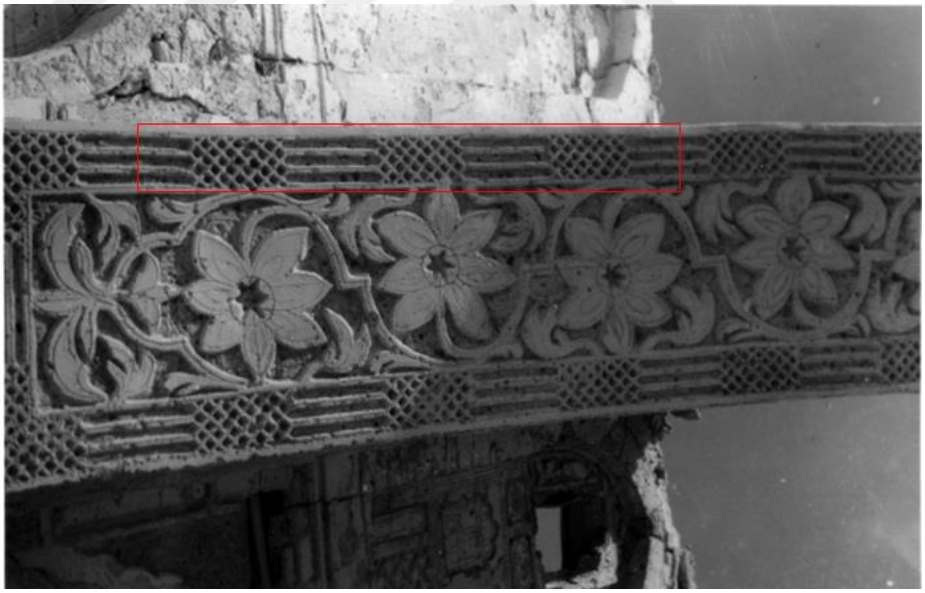
[1365] Saatçi, **Kerkük Kenti ve Ev Mimarisi,** 179.

[1366] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, s. 8.

[1367] Aybek, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı**, s. 15.

Fot. 120: Nazif Efendi evi, benzer çiçek desenleri

Fot. 121a: Divan kemeri (BİMTAŞ)

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
			Kazvin Mescid-i Haydariye

Fot. 121b: Benzer motif örnekleri, (Sokhanpardaz, 2020: 161).[1368]

Fot. 121c: Dandanakan Camii'nde süsleme detayı (süslemeler muhtemel XI-XII. Yüzyıl) (Çeşmeli, 2005: 60, 66)

[1368] Sokhanpardaz, **Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme**, s. 161.

Çiz. 103a: Hakim el-Tirmizi Camisi alabastr süslemeleri (Çeşmeli, 2005: 60, 164)

4.10.1. Geometrik ve Bitkisel Süsleme

Sevakin'de özellikle alçı süslemelerde üçgen, beşgen, altıgen, sekizgen motifler, düz ve yatay çizgiler, sivastika, zencerek motifler, basit yapraklı çiçek motifleri, hayat ağacı olarak da adlandırılan selvi motifleri ve bereket motifleri çok az da olsa kendine yer bulmuştur.

Şehirde yapılan incelemede sekizgen şekil ve motiflerin diğer motiflere göre daha yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu motifin orada hangi amaçla tercih edildiği yoruma açıktır. Sekizgen genellikle sonsuzluğun sembolü olarak kabul edilmektedir. Cennet ile ilişkilendirildiği gibi göksel manaları da içerdiği düşünülmektedir. Mimari anlamda ise kareden daireye geçişin ilk aşaması olarak ifade edilmektedir. Daire içine yerleştirilen ve iki kareden oluşan sekiz formlu şekiller mimaride vazgeçilmez formlardandır.[1369] Sevakin'de, minareler, sütunlar çoğunlukla sekizgen formdadır. Minber üzerindeki gülbezeklerde, hatta kare

[1369] Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol,** Palet Yayınları, Konya 2017, s. 71.

yapılardan kubbeye geçişte sekizgen form oluşturulmuştur. Sekigen, her türlü mimari formla iç içedir.

Sekizgenden başka kapı ve pencerelerde boş alanlar simetrik olan ve tekrarlanan dikdörtgen panellerde, üçgen, altıgen ve beşgen motiflerle süslenmiş kimi zaman bu süslemeler zencerek motiflerle çevrelenmiştir (Çiz. 54g). (Fot. 74j, k, 70n, o, 124a, b, 122a, b, c, d). Bitkisel motifler özenli olarak yapılmasa da Tac el Sır Osman Mirgani Türbesi'ndeki muhtemel zeytin yaprakları emek gerektirmiş olmalıdır (Fot. 70l, m). Basit, özel bir emek gerektirmeyen geometrik motifler tercih edilmiştir (Fot. 70n, o, 124a, b, 122a, b, c, d)

İslam ülkelerinde ve Anadolu'da uygulanan geometrik örnek düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi için uygulanan geometri kurallarıyla ilgili yazılı belge yoktur. Günümüzde yapılan araştırma ve çalışmaların çoğunluğu, söz konusu kompozisyonlara çizim kurallarının bilinen tekniklerini uygulamaktan ibarettir. Bu çizimler, geleneksel bir kompozisyonu kağıt üzerine taşırken büyütmek, küçültmek ve ölçülerin sağlıklı taşınmasını amaçlamaktadır. Daha sonra da tartışacağımız gibi motifler ustaların ellerinde ya da belleklerinde bulunan örneklerle uygulanmıştır. Orta çağda, geometrik kompozisyonların mimariye uygulanması büyük ölçüde sanatçılar, atölyeler, teknoloji ve kültürel tarihle aydınlanabilecek bir sorun olarak kalmıştır. Bugün için bizim yapabileceğimiz şey, mimari süslemelerde görülen çok karmaşık düzenlemelerinin anlaşılır hale gelmesi yolunda gerekli tanımlama ve karşılaştırmalarla zengin tip formasyonunu ortaya koymaktadır. Kompozisyonları sert, karışık, basit v.b. estetik deyimler yanında çizgi ve formların nesnel ölçülerini veren, sayılara dayanan örneklerle doğrudan doğruya kantitatif (azalıp çoğalabilen, değişen) bir tanımlama yapmak şimdilik en sağlam yol olarak gözükmektedir.[1370] Sevakin'de cephelerde V, L ve Z, altıgen, svastika motifleri uygulanmıştır. Mülayim Anadolu'da da uygulamaları görülen bu motifleri şu şekilde izah etmiştir: Çapraz yükselen ve yatay gelişen kırık çizgi sistemleri kesişme noktalarının kaydırılmasıyla zeminde küçük ve büyük düzgün altıgen ve "Y" biçiminde bölmeler ayırmıştır.

[1370] Selçuk Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, 69.

Belirli aralıklarla alternatif olarak "V" biçiminde kırılarak ilerleyen iki çapraz zikzakın dışa doğru kesişmesiyle yıldız sistemi doğmuştur. Yine çok kollu *sivastika* motifleri dönme hareketine uygun olarak çizilmiştir.[1371]

Geometrik motifler, İslam öncesi dönemde görülse de İslam medeniyetinde "girih tarzı" olarak adlandırılan iç içe geçmeli geometrik şekillerden oluşan bu süsleme ilk kez Abbasiler döneminde kullanılmış asıl inkişafını Büyük Selçuklu Devleti döneminde göstermiştir. Fatimiler döneminde yok denecek kadar az kullanılmış, Eyyubiler vasıtasıyla Suriye'den Mısır'a taşınmış, Memlüklüler döneminde ise yaygınlaşmıştır.[1372]

Sevakin'deki evlerin çoğu dahili olarak alçı badana paneliyle dekore edilmiş, dış kısımlar ise Cidde'deki gibi neredeyse hiç süslenmemiştir. Hurşid Efendi ve Şinavi Bey'in evleri gibi yapılmış alçı süslemeli modeller azdır. Yukarıdakilerin yanı sıra, kasada kıvrımlı pencerelerin ucunu, kapıları ve kemer açıklıklarının en alt kısımlarını aynı stilde gömülü gibi başka yerler de süslenmiştir. Süslemeler geometrik veya bitkiseldir. Kapı ve pencereler arasındaki alanlar, alan simetrik olarak dekore edilene kadar tekrarlanan dikdörtgen panellere ayrılmıştır.[1373]

Süslemelerde bir diğer unsur gülbezekler veya rozetlerdir. Türk Sanatı'nın her döneminde olduğu gibi Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimari eserlerinde beğenilerek kullanılan bu süslemeler genelde kapı köşe ve kenarları, mihraplar, minberler ve bazen türbelerde beden duvarlarına serpiştirilmişlerdir. Ancak burada belirli kural ve kaidelere uyulmadan dönemin sunduğu imkanlarla basitçe yapılmışlardır.

Sevakin'de eserlerde görülen bir diğer bezeme unsuru zencerek bordürlerdir. Hemen hemen her kapı, pencere çevresi ve kemerlerinde zencerek motif kullanılmıştır. Yine süslemelerde neredeyse istisnasız alçı panolar

[1371] Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı**, 71.

[1372] Hüseyin Şen, "İslam Sanatında Geometrik Desenler", **Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, c. VIII, s. 15, 2013, s. 101-102-103.

[1373] Deiab, "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", 399.

birbirlerinden zencerek motifle ayrılmıştır. Bunlar, Mısır'da ki Memlük mimari yapılarında süsleme unsurları olarak kullanıldığı dikkat çeken bu motifler XIX. yüzyılda yeniden doğmuşlardır.

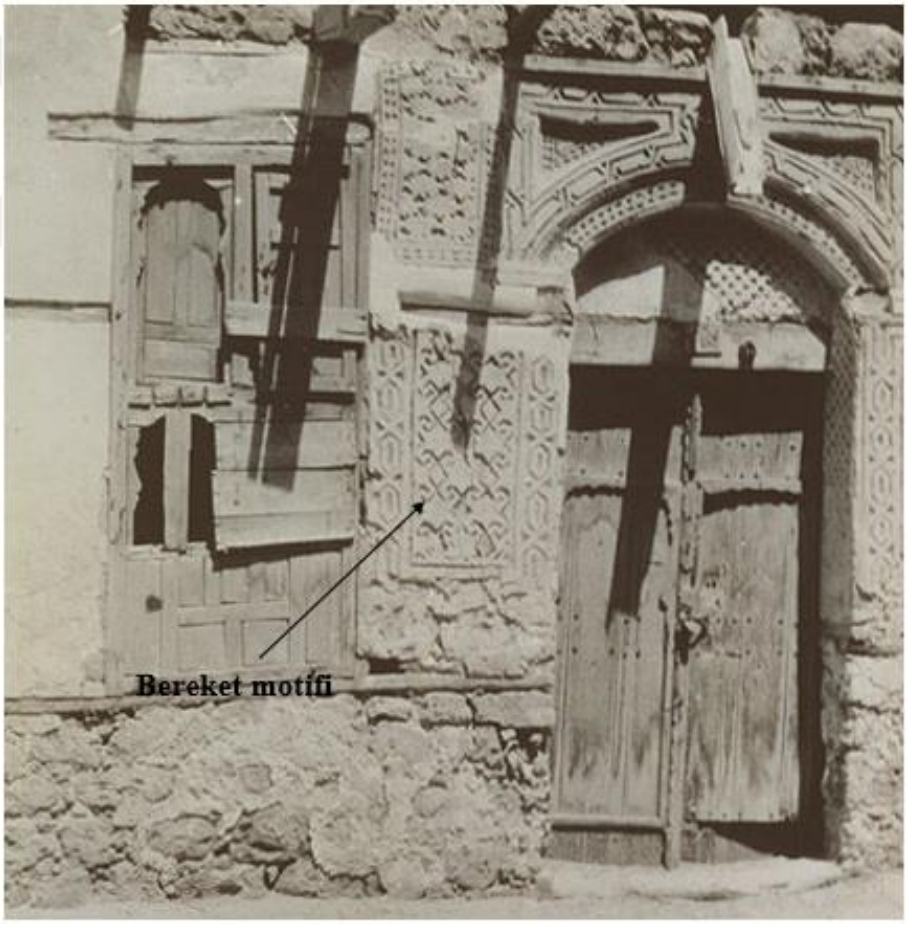
Fot. 122a: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı

Fot. 122b: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı

Fot. 122c: Hurşid Efendi Evi'nden etkilenerek yapılan Osman Digna'nın evinin iç dizaynı

Fot. 123a: Bir evin kapı kenarında görülen süsleme ve Anadolu'da da özellikler halılarda kullanılan bereket motifi (Hartum/TİKA)

Fot. 124a: Şinavi Bey'in adadaki evi siyah çakıltaşı süslemesi

Fot. 124b: Şinavi Bey'in adadaki evi, bitkisel motifler ve siyah çakıltaşı süslemesi

4.10.2. Yazı Elemanları

Yazılar daha çok ahşap üzerine olup, Muhafaza Binası giriş kapılarında, Mecidi Canii minber kapısı aynalık kısmında, Osman Mirganî Camii minber kapısı aynalığı üzerinde görülmektedir. Kitabe olarak Mecidi Camii ve Osman Mirganî Camii mihrabında üç dilimli kemer içerisine yerleştirilmişlerdir.

Fot. 125: Adada atıl vaziyette yazılı bir ahşap örneği

4.11.Seramik Kalıntıları

Doğu Afrika'da yapılan çalışmalarda IX. ve X. yüzyılda Samarra'da yaygın olarak kullanılan Sgraffito[1374] tekniğinde çanak çömlek parçaları bulunmuştur.[1375] Ancak Sevakin'de bu tür çanak çömlek parçalarının olup olmadığı hakkında bilgiye henüz rastlanmamış olmakla birlikte, Tolunoğulları ile birlikte Samarra etkilerinin Mısır'a geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla Mısır ile ilişki içerisinde bulunan Sevakin

[1374] İsmail Yardımcı, İ. Vefa İrdelp, "Günümüz Çini Sanatında Sgraffito Tekniği ve Uygulamalar", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. VI, S. 2, 2013, 139-152.

[1375] P. S., Garlake, **The Early Islamic Architecture of the East African Coast,** Oxford University Press, Londra: 1966, 53.

ve diğer Doğu Afrika şehirlerinde bu materyalleri görmek çok şaşırcı değil bilakis çok olağan bir durumdur.

Mallinson ve ekibi, Sevakin'de, Müftü'nün Evi ile Paşa'nın Evi'nde yaptığı kazılarda çeşitli çömlek parçaları tespit etmiştir. Onlara göre Paşa'ın evinde yapılan kazılarda düzensiz soluk yeşil ve koyu yeşil çizgilerle kaplı beyaz iç sırlı parçalar ile eski Kahire'de, özellikle Dayr Abu Sayfayn (دير ابي سيفين) bölgesinde yapılan kazılarda bulunan seramikler arasında paralellikler bulunmaktadır (Fot. 126a). Eski Kahire'de bu seramikler muhtemelen XVII. ile XVIII. yüzyıllara atfedilebilecek ve daha sonraki Osmanlı dönemine aittir. Birkaç parçanın, Asya ile yapılan ticarete delil olarak gösterebileceği, ancak bugüne kadar elde edilen bu tür seramiklerin miktarlarının uzun süreli bir ticareti kati surette desteklemeyeceği de ifade edilmektedir.[1376] Bir dizi düzensiz aralıklı soluk mavi yatay çizgi ve bitkisel bir motif üzerinde "virgül" desenli süslemelerin muhtemelen Orta Asya kökenli bir tasarım olabileceği hakkında düşünceler ifade edilmiştir (Fot. 126b, c, d). Süslemeler, Çin ile yapılan ticarete işaret etmektedir. Bu parçalardan bazıları Paşa'nın Evi'nde yapılan kazıda tespit edilmiştir. Bulunan çini parçalarından birkaçı yeşil, ince kırmızı etli kaplara aittir ve sıraltı tekniğinde yapılmıştır.[1377] Genel stilin Swatow[1378] malları ile paralellik gösterdiği düşünülmektedir. Beyaz zemine mavi desenler çizilmiştir (Fot. 126b, d). Bazen de yine beyaz zemine siyah bitkisel motiflerin çizildiği görülmektedir.[1379] Bununla birlikte seramikler üzerindeki virgül motifleri, beyaz zemine yapılmış soluk mavi veya siyah renkli desenler Çanakkale seramiklerinde de görülmektedir. (Fot. 126e, f). Bu seramikler Çanakkale atölyelerinde XVIII. yüzyılın ortası ile XIX. yüzyılın ikinci yarısı arasında yapılmış form ve ilginç desenleriyle Kütahya ve İzmir keramiklerinden farklı özellikler göstermiştir. Bu kaplarda kaba kırmızı ve bazen de bej renkli hamur kullanılmış bezemeler şeffaf renksiz sır altına yapılmıştır. Siyah, beyaz, sarı, mor, kahverengi gibi renklerle cami, benek, hayvan

[1376] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 486.

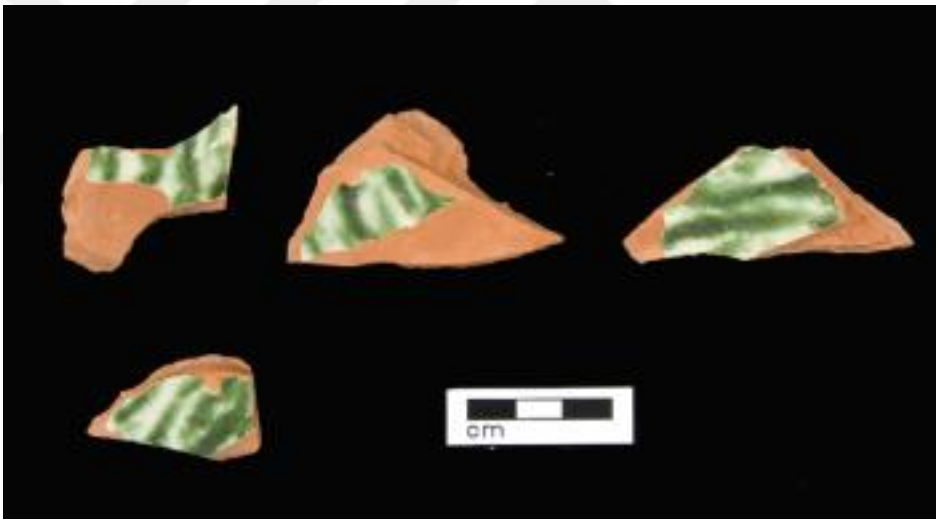
[1377] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 486.

[1378] Swatow çanak çömlekleri Çevrimiçi 29 Ocak 2022.
https://en.wikipedia.org/wiki/Swatow_ware

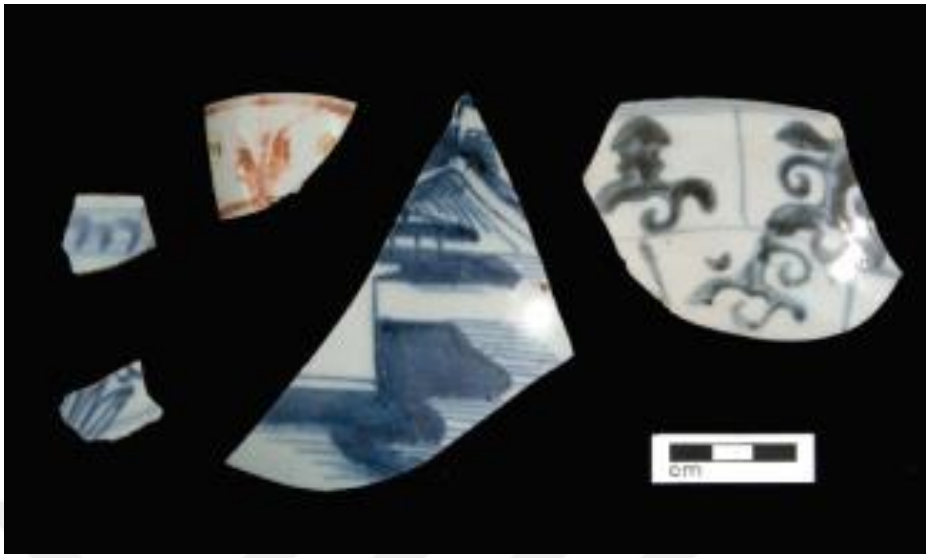
[1379] Mallinson vd., "Ottoman Suakin, 1541–1865: Lost and Found", 486.

figürleri, rozet gibi desenler çizilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu keramikler daha çok günlük kullanım için için üretilmiş ve formlar kabalaşmıştır. Yeşil, koyu yeşil, kirli sarı, kahverengi gibi tek renk sırlı bezemeler yaygındır. Çanakkale seramiklerinin Sevakin ve Doğu Afrika şehirlerine götürülmüş olması muhtemeldir. Ancak bunu kanıtlayacak kesin bir veri şimdilik yoktur.

Kadim, Mekke şehrinin kutsal Kabe'ye sahip olması Kızıldeniz'de hac ticaretini aktif hale getirmiştir. Bu sebeple Osmanlı pazarında gerek Avrupa gerek ve gerekse Çin malları da kendine yer bulmuştur. Başka ülkelerden Mekke'ye gelen çini mamüllerine ait parçaların Sevakin'e de gelmiş olması muhtemeldir.

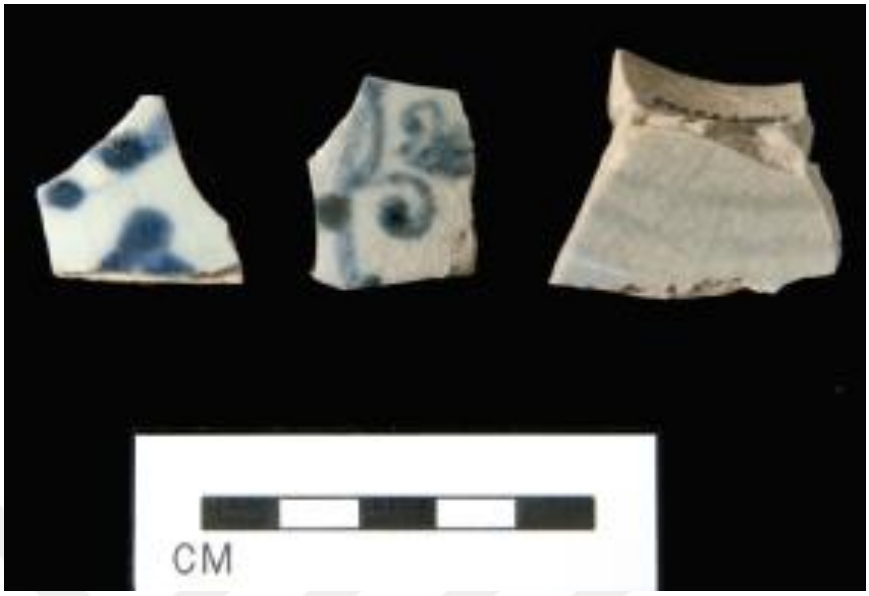
Fot. 126a: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487)

Fot. 126b: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487)

Fot. 126c: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487)

Fot. 126d: Sevakin'de bulunan çini örnekleri (Mallinson vd., 2009: 487)

Fot. 126e-f: Çini örnekleri Çinili Köşk Müzesi (2.ENV. 41/214) ve (4. ENV. 41/219)

Fot. 126g: Zemzem sürehileri, Osmanlı pazarı için üretilmiş Çin porselenleri XIX. yüzyıl (Minder vd., 217: 300)

Fot. 126h: Zemzem sürehileri, Osmanlı pazarı için üretilmiş Çin porselenleri XIX. yüzyıl (Minder vd., 217: 299)

SONUÇ

Şüphesiz hem Afrika kıtası hem de Arap yarımadası kadim uygarlıklara sahipti. Yeni yeni keşfedilen kalıntılar Dünya'nın birçok coğrafyasında gelişmiş fakat çeşitli sebeplerden dolayı yıkılmış ve yok olmuş medeniyetlerin olduğunu göstermektedir. Ancak bir gerçek daha vardır medeniyet bir dönem durağanlık yaşamış ve gelişim durmuştur. Mısır ve Nil boyunca tespit edilen kalıntılar bu medeniyetlerden bir bölümünü içermektedir. Çöl topraklarının kapattığı Mısır topraklarındaki medeniyet, İslamın'da etkisiyle VII. yüzyılda başlayan yeni bir inanca yeni bir dünyaya gözlerini açmış, IX. yüzyılda Orta Asya'dan gelen bir esintiyle de mimari anlamda filizlenmiştir.

Orta Çağ kaynakları gerek Doğu Afrika ve gerekse Arap Yarımadası'ndaki şehirlerin çok büyük bir çoğunluğunun iklimin etkisiyle sazlık ve çamurdan yapılmış bir şehir dokusuna sahip olduklarını göstermektedir. Mısır'da IX. - X. yüzyıllarda İhşidiler ve Tolunoğulları ile başlayan Orta Asya Türk mimari etkisi Memlükler, ardından Osmanlılar ile XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Kızıldeniz'in diğer ucundaki Yemen'de ise Resûliler döneminden başlayan bu etki Memlükler ve Osmanlılar ile yaşatılmıştır. Bu etkiler mimari planlardan süslemelere kadar çeşitlilik göstermiştir. Hem Mısır hem de Yemen'de XIV. XV. yüzyıllarda hem mimari planda hem de süslemede Orta Asya etkileri görülürken, bu yüzyıldan sonra etki daha çok süslemelerde baki kalmıştır. Kızıldeniz şehirlerinde, Memlük etkisiyle kullanılan üç dilimli kemer ve kör nişlerin erken örnekleri daha önce Orta Asya Türk mimarisinde, Büyük Selçuklu mimari eserlerinde, Zengilerde, Anadolu Selçuklu mimarisinde ve devamındaki dönemlerde görülen özelliklerdir. Gerek Abbasiler döneminde gerekse Memlükler döneminde Orta Asya, Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika arasında dini, askeri ve ticari bağ mimariye de yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Müslümanların Hac yolunu güvende tutma ve Portekiz sömürgesine karşı bu bölgeleri koruma altına alma hedefi Kızıldeniz şehirlerinin mimari sahnesinde ona bir rol vermiştir. Osmanlı devleti yerel malzemelerle ve mimari uygulamalarla genel olarak şehirlerin büyümesinde ve gelişmesinde belirgin

bir role sahip olmuş, askeri, idari ve sivil kurumlar, kaleler, kışlalar, camiler, türbeler, evler ve yollar inşa edilmiştir. İdari yönetimde dönem dönem kesintiler olsa da XIX yüzyılda da imar yenilenme ve gelişme devam etmiştir. Karantina hastaneleri kurulmuş, haberleşme yolları yapılmış, fenerler inşa edilmiş, "kondansatör" aletleri gibi çeşitli teknolojik araçlar uygulanmaya konulmuştur. Resmi hükümet binaları inşa ederek finansal ve idari muhasebe sistemini kurarak şehirlerde düzen oluşturulmuştur. Şehir yapılanmasında İslami prensipler herkes tarafından benimsendiği için ve hem idari hem sivil herkesin beklentisi ortak olduğu için herhangi bir yapılaşma, rahatsızlık uyandırmadığı gibi ortak mimari gelişmelere yol açmıştır, revşen örneğinde olduğu gibi…

Osmanlı Devrinde buralarda yapılan inşa faaliyetlerinin belirli bir tasnifi yoktur. Mısır, Doğu Afrika ve Arabistan'da sayısız eserler yapılmıştır. Ancak iklim ve savaş sebebiyle ve XX. yüzyılda beton ve çağın mimarisine ayak uydurma çabası nedeniyle bu eserler, varlıkları bilinmeden yok olmuştur. Yok olan bu eserlerin görüldüğü şehirlerden Sevakin şans eseri Jean – Pierre Greenlaw tarafından belgelenmiştir.

Sevakin'de askeri mimaride günümüze ayakta kalan herhangi bir mimari yapı ulaşmamıştır. Kalelerin yapıldığına ilişkin belgeler bunların küçük, Medine'de de görüldüğü üzere istihkam kaleleri olduğuna referans vermektedir. Osmanlı döneminde yapılan sur duvarları yıkılmış XIX. yüzyılın son çeyreğinde yeniden yapılmıştır. Yine arşiv belgelerinde kışlaların yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan bu kışlaların Cidde, Yemen, Mekke veya Zeyla gibi şehirlerde bulunan kışlalardan daha basit olup küçük barakalar şeklinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Camiler mihraba paralel veya dik olarak sıralanmış sahınlardan meydana gelmekte olup düz tavanlı ahşap örtünün yükü içeride sekizgen ayaklara bindirilmiştir. Camiler avlulu bir tasarıma sahip olup yanlarında Halva (Khalva) adıyla anılan küçük sıbyan mekteplerine yer verilmiştir. Sekizgen minarelerin şerefeleri mukarnas versiyonu alçı bezemeye sahiptir. Kapı ve pencereler genelde dikdörtgen bir silme içerisinde olup üst seviyede iki kademeli üç dilimli kemer veya iki kademeli yuvarlak kemerlidirler. Bu kemerlerin ortalarında küçük yuvarlak, kare

veya ikiz mazgal pencere üstünde yine küçük yuvarlak bir açıklıktan oluşan ve Mısır'da Memlük yapılarında görülen pencere formları tercih edilmiştir. Bu tasarım cami, türbe, zaviye ve ev dekorasyonunda vazgeçilmez unsurdur. Bu süslemeye yer yer kapı lentosu üzerinde açık tarafı aşağıya doğru bakan "süslü parantezler" de eklenmiştir.

Geyf'te bulunan üç türbeden biri dikdörtgen planda ve düz dam şeklinde diğer ikisi kare planda ve kubbe ile örtülüdür. Kubbeli olanların beden duvarlarından kubbeye geçerken dışarda köşelerin pahlanmasıyla sekizgen form oluşturulmuş ve palmet dizileriyle sonuçlandırılmıştır. İçeride geçiş öğesi olarak tromp kullanılmış, tromlar arasında ise tromplarla simetrik kör nişler konulmuştur.

İnşa tarihi Osmanlı Devleti'nin idaresiyle birlikte XVI. yüzyıla dayanan ve Kızıldeniz stilini neredeyse tek başına temsil eden mimari yapılar evlerdir. Erken tarihli evler genelde tek katlıdır ve geniş bir alanda yapılmışlardır. XIX. yüzyıl evleri küçük olup kat adedi artmakla birlikte bunların alt katları dükkan veya depo olarak değerlendirilmiş, üst katları ise aile üyeleri tarafından kullanılmıştır. Kimi zaman alanın yetersizliği nedeniyle evler blok şeklinde yapılmıştır. Mahremiyet anlayışı sebebiyle haremlik ve selamlık girişleri ayrı olup revşenler hem mahremiyetin hem de evdeki serin hava ihtiyacının bir sonucu olarak tercih edilmiştir. İngilizlerin gelmesiyle birlikte Kızıldeniz stili değişime uğrayarak son bulmuştur. Revşenlerin yerini parmaklıklı balkonlar, ahşap pencerelerin yerini yuvarlak kemerli metal alınlıklı pencereler almış evlerin ikinci katına erişim dışarıdan ahşap merdivenlerle sağlanmıştır.

Sevakin'de ticari bir yapı olarak dikkat çeken vikela, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısırlı bir tüccar tarafından yaptırılmıştır. Vikela; Mısır, Yemen, Tunus, Anadolu ve Kızıldeniz sahil şehirleri gibi Osmanlı coğrafyasında kullanılan han, funduk veya samsara örneğidir. Hem depo hem ticaretin yapıldığı alan hem de tüccarların kaldığı bir işleve sahiptir.

Sevakin ev mimarisinin hem de Kızıldeniz ev mimarisinin en belirgin özelliği mercan taşından yapılmış beyaz badanalı evler, revşenler, üç dilimli kemerle

süslü kapı tepelikleri, profilli (dilimli kemerlere sahip) pencereler, sekizgen sembolizm, palmet dişli parapet veya süslemeler özgün mimari özellikler olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ABBAS, H.M: "A Tale of Two Rushans: Archıtecture Through Oral Hıstory", Int. J. of Herit. Archit., Vol. 1, No. 3 (2017), pp. 365–378.

ABDELKADER, Reem: "The Evolving Transformation of Mashrabiya as

Jin-Ho PARK a Traditional Middle Eastern Architecture Element", **International Journal of Civil & Environmental Engineering** IJCEE-IJENS, 2017, Vol:17, No: 01, pp. 15-20.

ABDELKADER, Reem - Jin-Ho Park: "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 17/2 (2018), 245-252.

ABDULRAHEEM, Olakanbi Bolaji and Osama Abdulwahab Rayis: "Style Generatıve Tool For Suakın Architecture", *International Journal of* Architecture (IJA**)** 2/1 (January-June 2016).

ABDULFETTAH, Mina: "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin", Independent Türkçe.

https://www.indyturk.com/node/384641

(Çevrimiçi 09 Temmuz 2021)

ABDÜLHALİM, Receb Muhammed: El-Alakatü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla'' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta, Kahire: Darü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985.

ABUSHNAP, Khalid Emam: **M.14.-17.YY. Anadolu Ön Yüz Cephe Mimarisinde Memlûklu Etkileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2020.

ACIOĞLU, Yusuf: **Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler**, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

AÇIK, Turan - TULUK, Ömer İskender: "Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazınında Şer'iyye Sicillerinin Yeri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. VII, S. 13 2009, 461-473.

AĞAÇ, Saliha, Menekşe SAKARYA: "Hayat Ağacı Sembolizmi, **Int JCS.**, December, I, 2015, 1-14.

AL-BAN, Alaa Zaher: **Archıtecture and Cultural Identıty in The Tradıtıonal Homes of Jeddah**, *G.*, Ph.D., University of Colorado at Denver, Colorado, 2016.

ALÇI, Güneş: **Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

AKYÜREK, Yunus: "Mısır'da İlk Dönem Türk İdarî Uygulamaları, Ahmed B. Tûlûn Örneği", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 10, 2017, s. 25-47.

ALELWANİ, Raed, Muhammad Waseem AHMAD, Yacine REZGUİ: "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", **Buildings**, Vol 10 (9), August 2020, pp. 1-25.

AL-GERAFİ, Ebtisam: **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin: "Kızıldeniz'de Osmanlı Hakimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", **Studıes of The Ottoman Domain**, C. III, S. 5, Ağustos 2013, s. 35-48.

AL-LYALY, Sameer Mahmoud Z: **The Tradıtıonal House of Jeddah: A Study of The Interactıon Between Clımate**, Form and Lıvıng Patterns, Ph.D. Thesıs Department of Archıtecture Unıversıty of Edınburgh, September, 1990.

ALMAİMANİ, A.K - Nawari, N.O: "BIM-Driven Components Library for Islamic Facilities (BIM-IF)", **Almaimaniand Nawari Visualization in Engineering,** 5/6 (2017), 1-11.

AL-MATRAFİ, Abdulrahman Saadi: **A Conceptual Framework For Developing Urban Image in the Middle East and Arab World. Case Study: The Urban İmage of Jeddah City**, Doctor of Philosophy Thesis, University of Liverpool, England 2017.

AL- MURAHHEM, F: "The Mechanism of The Rawāshīn: The Case Study of Makkah", WIT **Transactions on Ecology And The Environment**, Vol. 128, 2010, pp. 561-573.

ARITAN, Hamide Esma: **Konya Alaeddin Camii Osmanlı Dönemi Koruma Yaklaşımları**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

ARSEVEN, Celal Esad: **Osmanlı dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, Çev. Şeyda Alpay, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2017.

ASLAN, Bilal İlkay, **Kültür ve Konut İlişkisi; Çağdaş Konutta Geleneksel Öğelerin İzleri**, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

ATICI, Melike, **Karaköy'de Turizm Odaklı Dönüşümün 19. Yüzyıl Yapıları Üzerinden İncelenmesi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

AYBEK, Esra: **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme Sanatı,** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011.

Asımzade Sadık el-Müeyyed, **Rıhletü'l-Hebeşiyye**, Refik Bey El-Azm ve Hakkı Bey El-Azm (Tarib), Matbaatü'l-Ceride, 1326 H/1907-1908.

ASLANAPA, Oktay: **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S. 43, Ankara 1991.

ASLANAPA, Oktay: **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

AUTİERO, Serena: "The Red Sea Style in Saudi Arabia: A Reas.es.ment of the Evidenceand New Insights", **Research Papers for the National Built Heritage Forum Qas.im Province**, Kingdom of Saudi Arabia, 2015, pp. 82-99.

AYVERDİ, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı, İstanbul 2010.

BEHRENS ABOUSEIF, Doris. "İbn Tolun Camii", **TDVİA,** C. XX, İstanbul: 1999, 416-418.

BAİK, A., J. BOEHM: "Hıjazı Archıtectural Object Lıbrary (Haol)", The International Archives of the Photogrammetry, **Remote Sensing and Spatial Information Sciences,** Vol. XLII-2/W3, 2017. pp. 55-62.

BAİK, A., R. YAAGOUBİ, J. BOEHM: "Integratıon of Jeddah Hıstorıcal Bım and 3d Gıs for Documentatıon and Restoratıon of Hıstorıcal Monument", **The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences**, ISPRS Archives, 40 (5W7) 2015, pp. 29-34.

BALCI, Gözde: **Karadeniz Bölgesi'ndeki Geleneksel Türk Evleri'nde Ocak Yanı Lambalıkların Analizi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

BALLI, Yunus: **Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505- 1821)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

BARIŞTA, H. Örcün: **Türk El Sanatları**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

BAŞTÜRK, Sadettin: **Telhîsü'l-Berku'l-Yemanî / Ahbarü'l-Yemanî (Tahlil ve Metin),** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

BAYRAM, Şirin: **Kapı/Giriş Mekanı, Anlam ve Tasarım İçin Tipolojik Araştırma 19. Yüzyıl Beyoğlu (Pera) Örneği II**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

BAYHAN, Ahmet Ali: "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", Sanat Tarihi Bölümü, **Atatürk Üniversitesi Dergisi**, Erzurum 2007, s. 80-81.

BAYHAN, Ahmet Ali: "Mısır'daki Arap Harfli Kitabeler Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat**

Dergisi/Turkısh World, Journal of Language andLiteratureIs.ue: 44 (Güz-Autumn 2017), s. 251-279.

BAYHAN, Ahmet Ali: "Mısır'da Memlûk Sanatı", **Türkler**, C. VII, s. 120-132.

BAYHAN, Ahmet Ali: **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van 1997.

BAYHAN, Ahmet Ali: "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.7, Erzurum 2001, s. 23-36.

BAYHAN, Ahmet Ali: "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya Yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler" **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 19, 2007, s. 23-65.

BECHTOLD,Peter K: "The Society and Its Environment" **Sudan: A Country Study**, ed. La Verle Berry, Federal Research Division, Library of Congres, 2, 2015, pp. 79-87.

BEKSAÇ, Engin: "Karaviyyîn Camii", **TDVİA,** C. XXIV, İstanbul 2001, s. 479-480.

BEKTAŞ, Cengiz: **Türk Evi**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2013.

BENLİ, Gülhan, YÜKSEL, Yeşim Dolunay: AYAN, Serdar "Sudan Sevakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci", **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecturaand Lıfe**, C. II, S. 2, 2017, s. 237- 252.

BENYOUCEF, Yasine M., Andrey D. RAZİN, "Consideration of Climatic Conditions in the Design of Dwellings in The Sahara Desert", **RUDN Journal of Engineering Researches**, Vol. 19 No. 4, 2018, pp. 471-481.

BİLGE,Mustafa .: "Cidde", **TDVİA,** C.VII, İstanbul 1993, s. 523-525.

BİLGE, Mustafa L., - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Yenbu'", **TDVİA,** C. XLIII, İstanbul 2013, s. 421-423.

BİLGENOĞLU, Ali: **İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, Doktora Tezi, İzmir 2013.

BLOS, J. F. E: "The Story Of Suakin", **Sudan Notes and Records**, Vol. 19, No. 2, 1936, pp. 271-300.

BLOS, J. F. E: "The Story Of Suakin", **Sudan Notes and Records**, Vol. 20, No. 2, 1937, pp. 240-287.

BOSTAN, İdris: "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", **Osmanlı Araştırmaları III**, S. 2, İstanbul 1992, s. 301-326.

BOSTAN, İdris: "Yemen", **TDVİA,** C. XLIII, İstanbul 2013, s. 406-412.

BOZER, Rüstem: "Ahşap Sanatı", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat) 2**, ed. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 533-541.

BOZER, Rüstem: **15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi (Sanat Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1992.

BREEN, Colin - Forsythe, Wes – Smith, Laurence & Mallinson, Michael: "Excavations at the Medieval Red Sea Port of Suakin Sudan", **Azania: Archaeological Research in Africa**, 46 (2), 2011, pp. 205-225.

BREEN C., Daniel, R. And Forsythe,W: "The Suakin Dilemma: Conservation and Heritage Management in Eastern Sudan", **Conservation and Management of Archaeological Sites**, Vol. 17 No. 2, May 2015, pp. 109–121.

BUHARİ, Ahmed Salah: "Sudan'ın Tarihi Sevakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış", **Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962, s. 92-94.

BURCKHARDT, John Lewis: **Travels in Nubia**, Asociation for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa, 1819.

BURCKHARDT, John Lewis: **Travels in Arabia**, London 1829.

BURKUT, Emine Banu: "Osmanlı/Türk Evi'nin Ekonomik ve Ekolojik Etkenler Bağlamında İncelenmesi", **İmarlık ve Ekonomi, XI. Uluslararası Sinan Sempozyumu**, Trakya Üniversitesi, Edirne 11-12 Nisan 2019, s. 137-147.

CALIA, Marısa: "Suakin Memory of a City", In Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre, 18 i-ii (1997-1998-1999) pp. 192-201.

CAN, Yılmaz: "Erken Dönem İslam Sanatı", **Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı**, ed. Abdülkadir Dündar, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 151-172.

CAN, Yılmaz: H.I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 6, Samsun 1992, s. 109-138.

CAN, Yılmaz: "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Darü'l-İmara İkilisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VIII, S. 8 (Eylül 1996), s. 123-134.

CANSEVER, Turgut: **İslam'da Şehir ve Mimari**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

CEPHANECİGİL, Gül: **Geleneksel İstanbul Konutunda Çıkma**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

CHEKCHAK, Tarik (Ed.): **Toward a Sustainable Future for The Red Sea Coast of Sudan, Part 2: Socio Economic and Governance**

Survey, The Cousteau Socıety, Custodıans of The Sea, New York 2014.

CHİTTİCK, Neville H: "A Cistern At Suakin, And Some Remarks on Burnt Bricks", **Azania: Archaeological Research in Africa**, 16/1 (1981) pp. 181-183.

CURLE, A. T: "The Ruined Towns of Somaliland", **Antiquity,** 1937, pp. 315-327.

CROWFOOT, J. W.: "Some Red Sea Ports in the Anglo-Egyptian Sudan", **The Geographical Journal,** 37/5 (1911) pp. 523-550.

ÇAM, Nusret: "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Tesiri", **Vakıflar Dergisi**, 21 (1990), 375-394.

ÇAYCI, Ahmet: **İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol,** Palet Yayınları, Konya 2017.

ÇEÇEN, Salih: "Eskiçağda Türkler, Eski Ön Asya Uygarlıklarından, Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı", **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, (2008), s. 104-108.

ÇELİK, Sezai: **Emevîler'de Ticarî Hayat,** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ÇELİKKOL, Yaşar: "VII. Yüzyılda Medine'de Sosyal ve Dinî Yapılar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, Elazığ 2003, s. 393-419.

ÇEŞMELİ, İbrahim: **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar),** Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

ÇETİN, Altan: "Memlûkler Devrinde Karimi Tüccarları", **DTCFD,** C. XXII, S. 35, 2004, 71-87.

ÇETİN, Yusuf: "Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekan Anlayışına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 35 2015, 115-126.

ÇETİN, Yusuf: "Geleneksel Türk Evinde Cumba", **Sanat Tarihi Dergisi,** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 15, İzmir 2006, s. 18-27.

ÇEVRİMLİ, Nilgün: "Vakfiyelere Göre 15. - 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", **Turkish Studies,** International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkiic, 9/10 (2014), 315-333.

ÇİÇEK, Kemal: "Özdemiroğlu Osman Paşa", **TDVİA,** XXXIII, İstanbul 2007.

ÇİFTÇİ, Aynur - SEÇKİN, Nadide: "19. Yüzyılda İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları", **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mim. Fak. e-Dergis***i*, 1/1 (2005), s. 51-66.

ÇOLAK, Kübra: **Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı",** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

ÇORUHLU**,** Yaşar: "İsfahan Cuma Camii", **TDVİA,** C. XXII, İstanbul 2000, s. 504-506.

ÇUBUKÇU, Asri: "Laçin", **TDVİA,** C. XXVII, İstanbul 2003, s. 39-40.

DAĞ, Ahmet Cemal: **Tarih İçinde Sevakin Adası,** Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

DARWİSH, Mahmoud Ahmed: "Architectural Effect of Islamicıwan And Triple Arched Facade on The Planning of Historical Houses, (Jeddah, Saudi Arabia As Example)", International **Journal of Research in Social Sciences**, Vol. 6 Isue 12, 2016, pp. 361-391.

DAVULCU, Mahmut: "Ormana Yöresi Geleneksel Konut Mimarisi ve Yapıcılık Geleneği", **Kalemişi**, C. 15, S. 5, İstanbul 2015, s. 47-96.

DEIAB, Abdo Osman: "Turkish Architectural Patterns in The Historical Swakin", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, C. I, Ankara 2008, s. 385- 403.

DEMİR Uğur: "Haremeyn Şam Cidde Habeş Yemen Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir *Takrir"*, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 43, S. 43, 2014, s. 301-339.

DEMİRCAN, Hasan Ali: **Hayal Şehirler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

DEMİRİZ, Yıldız: **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300–1453),** Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

DİRLİK, Nil: "Antik Dönemde Kemer ve Tonoz", **Tarih Okulu Dergisi (TOD),** Yıl 10, S. XXXII, Aralık 2017, s. 815-846.

DOĞAN, Tuncer: **Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van 2013.

DOĞAN, Tuncer: **Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Van 2013.

DOĞAN, Nermin Şaman: "Konya Sırçalı/Muslihiye Medresesi Taçkapı Bezemeleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar (12), 2010 s. 127-162.

DOĞANAY, Aziz: **Mimarî ve Tezyinî Unsurlarıyla Cami**, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2015.

DÜNDAR, Abdülkadir: **Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları, Türk İslam sanatları Tarihi, Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1999.

DURDU, Arslan: **Sultan Melikşah'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hakimiyeti Telakkisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta – 2016.

DURMUŞ, İlhami: "Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. V, S. 17, 2018, 177-200.

DÜNDAR, Abdülkadir: "Türk İslam Sanatları Tarihine Giriş", **Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı**, ed. Abdülkadir Dündar, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 15-40.

EBEL, Kathryn A.: "Osmanlı Şehir Tarihi'nin Görsel Kaynakları", Çev. N. Bilge Özel, Türkiye **Araştırmaları Literatür Dergisi,** 2005, C. III, S. 6, s. 487-415.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî: **İbn-i Battûta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

EBÜ'L-FİDA': İmadüddin İsmaîl b. Ali (732/1331), Tarîhü Ebi'l-Fida, I-II, Beyrut 1997.

EL-ABİDİN, Mahmut Zeyn: **Suudi Arabistan'da Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler**, Red. Salih Özer, Şadirvan Tarihi Mimari Varlıkları Merkezi, Riyad 2011.

ELDEM**,** Sedat Hakkı: **Türk Evi Plan Tipleri**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1954.

EL-DOSOUGİ, Fedaa Ibrahim: **Sustainable Cultural Eco-Town Planning and Design Forthe Coastal Zone of theRed Sea State in Sudan Suakin as a Prototype Case Study**, A Thesis Submitted to the University tf Khartoum in Fulfillment of The Requirements for the Degree of M.Sc. In Architecture, Khartoum 2011.

ERARSLAN, Alev: "Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi", **Megaron**, C. VII, S. 3, 2012, s. 145-160.

EROĞLU, Murat – Akyol, Ali Akın: "Antik Yapı Malzemesi Olarak Tuğla ve Kiremit: Boğsak Adası Bizans Yerleşimi Örneklemi", **STD**, Aralık 2017, s. 141-163.

ERSÖZ, Şeyda Nur, **17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: El-Ayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ERTUNÇ, Çiğdem Önkol: **Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapılarında Tezyinat**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İsparta 2016.

ERUZ, A. Fulya: "Memlükler", **TDVA,** C. XXIX, İstanbul 2004, s. 97-100.

ESİN, Emel: "Mısır Türk Sanat Merkezleri", **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C. XXIV, Ankara 1976, s. 117-126.

Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, C. IX, 2. Kitap, İstanbul 2010.

Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş, (1672-1690)**, İstanbul Devlet Basımevi, 10. İstanbul 1938.

Evliya Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 9/2, İstanbul 2011.

Evliya Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya**, Haz. Seyit Ali Kahraman, 10/2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

FAHMEY, Mohamed Refaa: **Mısır Asyut Tarihsel Kenti Koruma ve Rehabilitasyonu**, Yıldız Teknik Üniversitesi FBE Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve-Restorasyon Programı, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

FAY, Mary Ann: "Women and Waqf: Property, Powerand the Domain of Gender in Eighteenth Century Egypt", **Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era**, ed. Madeline C. Zilfi, Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 28-48.

FREY, Dagobert: **Mukayeseli Bir Sanat İlmini Temellendirme**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1955.

FREİTAG, Ulrike: "The Changing Urban Space of Jeddah", **In A History of Jeddah: The Gate to Mecca in the Nineteenth and Twentieth Centuries,** Cambridge University Pres, Cambridge 2020, s. 113-158.

FREİTAG, Ulrike: **In a History of Jeddah: The Gate to Mecca in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, Cambridge University Pres, Cambridge 2020.

FOX, Gwyneth: **Esential English Dictionary**, London, Collins Publishers, 1989.

GARLAKE, P. S.: **The Early Islamic Architecture of the East African Coast**, Londra, Oxford University Pres, 1966.

GÖÇER, Kenan: "Bezmialem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. IV, S. 1, Y. 2014, s. 123-150.

GREENLAW, Jean-Pierre: **The Coral Buildings of Suakin**, Kegan Paul International, London - New York 1995.

GROHMAN, Adolf: "Sevakin", **İA**, MEB, C. X, İstanbul 1955-66, s. 523-524.

GROHMAN, Adolf: "Yenbû' ", **İA**, MEB, C. XIII, İstanbul 1986, s. 384-385.

GRUBER, Petra - Mahmoud EİSA: "Oldtown of Jeddah. Results of the Building Survey of the Al-Nawar House", **Architectura Band**, 2014 (44),pp. 1-16.

GÜLENAZ, Nursel: **Batılılaşma Dönemi İstanbulu'nda Hanlar ve Pasajlar**, Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011.

HANNA, Nelly: "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme", çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.III, S. 6, 2005, s. 103-116.

HANSEN, E.: "Preservation of Suakin", **Unesco, Serial No: 2970/RMO.RD/CLP**, October-November 1972, Paris, Fransa,1973.

HARERİ, Raghda, Areej ALAMA: "Lıghtıng Desıgn in Two Mosque Typologıes in The Cıty of Jeddah, Saudı Arabıa", **Islamic Heritage Architecture And Art III**, pp. 125-137.

HASOL, Doğan: **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yem Yayın, İstanbul 1985.

HEBBERT, H. E: "El Rih - A Red Sea Island" **Sudan Notes and Records**, Vol. 18, No. 2, 1935, pp. 308–313.

HEİRANPOUR, Sepideh: **İran'ın Batısındaki Büyük Selçuklu Dönemi Eserleri,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2019.

HILL, Richard: **A Biographical Dictionary of the Sudan,** London, Psychology Press, 1967.

HOFHEINZ, Albrecht: "Muhammed b. KamerüddinMeczüb", **TDVİA,** C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 284.

HOSNY, Esra Abdelhamid, Deniz DEMİRARSLAN: "Mısır'da İslami Dönem Evleri ve Donatı Tasarımlarının Günümüze Yansıması", **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life** 4(2), 2019, s. 211-237.

HOSNY, Esra Abdelhamid: **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Anasanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı, Kocaeli 2020.

INSOLL, Timothy, **İslam Arkeolojisi**, Çev. Bahar Tırnakçı İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

INSOLL, Timothy: "The Coral Buildings of Suakin. Islamic Architecture, Planning, Design and Domestic Arrangements in a Red Sea Port by Jean-Pierre Greenlaw", The African Archaeological Review, Springer, Vol. 15, No. 1 (Mar., 1998), pp. 81-84.

IRVING, T. B: **İslam Dünyası**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.

İLGÜREL, Mücteba: "Evliya Çelebi", **TDVİA,** C. XI, İstanbul 1995, s. 529-535.

İPŞİRLİ, Mehmet: "Koca Sinan Paşa", **TDVA**, C. XXVI, İstanbul 2002, s. 137-139.

JAHJAİ, Abas: "Günümüz Kalkandelen Şehrinde Osmanlı İzleri", **Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 3, S. 5, Nisan 2020, s. 40-68.

JOMAH, H.A.: **The Traditional Proces of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, Ph. D Thesıs Department of Archıtecture Unıversıty of Edınburgh 1992.

JUNKERS, Wilhelm: **Travels in Africa During The Years 1875-1878**, Translated From the German By A.H. Keane, London, Chapman, C. I, 1890,

KALLEK, Cengiz: "Johann Ludwig Burckhardt", **TDVİA,** C. VI, 1992, s. 420-421.

KAMATH, Lakshmi G, Srinivas DAKETİ: "Jaalis: A Study On Aesthetics and Functional Aspects İn Built Environment", International **Journal of Scientific Engineering and Applied Science (IJSEAS),** Volume-2, Isue-2, 2016, pp. 98-104.

KARA, Ayşe: **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

KARACAKAYA, Recep vd.: **Osmanlı İdaresinde Sudan**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 124, İstanbul 2013.

KARAÇAĞ, Abdullah: **Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2002.

KARAGÜNLÜ, Nurdan: **Pera Levanten Konut Mirası ve Yeniden İşlevlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

KARPUZ, Haşim: "Kālûyan", **TDVİA,** C. XXIV, İstanbul 2001, s. 269.

KARPUZ, Haşim: "Türk Evi", **Türk Yurdu,** C. XXXI, S. 290, Ankara 2011, s. 55-63.

KAVAS, Ahmet : "Sudan", **TDVİA,** C. XXXVII, 2004, s. 461-466.

KAYA, Sevil: "Geleceğin Okyanusu Kızıldeniz", **Mavi Gezegen Dergisi**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, 2005, S. 12. s. 30-34.

KENTLEY, Eric George, **Suakin And Its Fıshermen: A Study of Economıc Actıvıtıes and Ethnıc Groupıngs in a Sudanese Port,** University of Hull, Summary of Thesis Submitted for Ph. D. Degree, England, 1988.

KILIÇ, Emrullah: **Geleneksel Mardin Evlerine Ait Ahşap Kapıların Malzeme ve Yapım Tekniği Bakımından İncelenmesi,** Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

KILIÇOĞLU, Selim, Nuran Kara PİLEHVARİAN: "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", **Megaron Dergisi**, 2017, C. XII, S.12, s. 605-618.

KILIÇÖZLÜ, Arzu: **Türklerde Tarihi Konaklama Tesisleri ve Günümüz Turizminde Değerlendirilmeleri (Kervansaray ve Hanlar),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Turizm Anabilim Dalı, İstanbul 1985.

KIZILTOPRAK, Süleyman: **15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri**, TTK, Ankara 2015.

KIZILTOPRAK, Süleyman: "Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin", Beyaz Tarih, 04.01.2018, Çevrimiçi. 22. 05. 2020.

http://www.beyaztarih.com/ortadogu-tarihi/osmanli-devrinde-kizildenizin-incisi-sevakin

KİNG, G. R. D.: "Notes on Some Mosques in Easternand Western Saudi Arabia." **Bulletin of the School of Orientaland African Studies,** Vol. 43, No. 2, 1980, 251-76.

KOCA, Feray: "Muğla'da Osmanlıdan Cumhuriyete İdari Merkezin Sembolü: Hükümet Konakları", **Mimarlık Tarihi**, Mayıs/Haziran 2016, S. 389, s. 59-65.

KOÇ, Yunus, "Osmanlı'da Kent İskanı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)", **TALİD**, C.III, S. VI, s. 161-210.

KONAK, Ruhi, Yahya YEŞİLYURT, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l-Askerî" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", **Atatürk Üniveristesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,** (Gsed), S. 35, Erzurum 2015, s. 93-118.

KORKMAZ, Mehmet: **XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

KUBAN, Doğan: **Mimarlık Kavramları**, Yem Yayın, İstanbul 2002.

KURAM: **Sudan-Sevakin Adasında Bulunan Yapıların Malzeme Analiz Raporu**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Vakıf Kültür ve Varlıklarını Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi Prof. Dr. Ahmet Refik Arsen Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı 2019.

KURDOĞLU, Fevzi: "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Layihası", **Deniz Mecmuası**, 1934, S. 47, s. 67-73.

KURTULUŞ, Rıza: "Hudeyde", **TDVİA,** C. XVIII, İstanbul 1998, s. 299-301.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: "Takrir", **TDVİA**, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 471-472.

LEWCOCK, Ronald B.: "Three Medıeval Mosques in the Yemen: Archıtecture, Art, and Sources", **SI 2 Chroniques du Manuscritau Yémen Special**, ed. Anne Regourd, Isue 2 (2018), pp. 28-83.

MACRO, Eric: "The Topography of Mocha", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies,** Archaeopress, 10 (1980), s. 55-66.

MALLİNSON ARCHİTECTS & ENGİNEERS: The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts, Çevrimiçi 13.03.2010.

https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition

MALLİNSON, Michael et al.: "Ottoman Suakin 1541–1865: Lost and Found", **İn The Frontiers Of The Ottoman World**, ed. A. C. S. Peacock, Oxford University Pres, London 2002, pp. 469-492.

MALLİNSON, Michael: "Suakin Red Sea Provınce", Peter Gwynvay Hopkins Ed, **The Kenana Handbook of Sudan**, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2013, pp. 196-218.

MANEVAL, Stefan: "A Brief History of Jeddah in The Nineteenth and Twentieth Centuries", **The Architecture of Publicand Private Space in Jeddah, Saudi Arabia,** UCL Pres 2019, 1, pp. 20-39. Çevrimiçi 20.09.2020.

https://www.jstor.org/stable/j.ctv13xprrv.7

MANEVAL, Stefan: "Public And Private Spaces in Jeddah in the First Half of the Twentieth Century", **The Architecture of Publicand Private Space in Jeddah, Saudi Arabia,** UCL Pres 2019, 2, pp. 40-85. Çevrimiçi 20.09.2020.

https://www.jstor.org/stable/j.ctv13xprrv.8

MANEVAL, Stefan: "New Islamic Urbanism: The Architecture of Public and Private Space in Jeddah", Saudi Arabia. University College London, 2019. Çevrimiçi 07.01.2021 muse.jhu.edu/book/81894

MANGER, Leif O.: **The Hadrami Diaspora: Community-Building on the Indian Ocean Rim**, Berghahn Books, New York 2010.

MEKKİ, Hasan, AHMED, Muhammed: "Hartum", **TDVİA,** C. XVI, 1997, s. 251-253.

METİN, İsmail: "Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke'de Osmanlı İzleri", **Turkish Studies** International Periodical For The Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic Volume 10/1 Winter 2015, s.455-476.

MITCHELL, Peter, Paul LANE, **The Oxford Handbook of African Archaeology**, Oxford Universty Pres 2013.

MİLLER Catherine & Abu-Manga, Al Amin: "The West African (Fallata) Communities in Gedaref State: Proces of Settlement and Local Integration", ed. C. Miller, **Land, Ethnicity And Political Legitimacy in Eastern Sudan,** CEDEJ/DSRC, Le Caire/Khartoum, pp, 375-424.

MİNDER, Ramazan – Doğanay, Erkan - Kırgılı, M. Murat: **Haremeyn, Hac Mukaddese Yolculuk**, İBB Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2017.

MİRAN, Jonathan: A Historical Overview of Islam in Eritrea, Brill, New Series, Vol. 45, Isue 2, 2005, pp. 177-215

MİRAN, Jonathan: "Endowing Property and Edifying Power in a Red Sea Port: Waqf, Arab Migrant Entrepreneurs, and Urban Authority in Massawa, 1860s-1880s", **The International Journal of African Historical Studies**, 42/2 (2009), 151-178.

MİYAKE, Riichi, OKAZAKİ, Rumi: "A Study on the Trading Routes Connecting the Red Sea and Ethiopia as Serial Heritages", **Bull. Fuji Women's University**, 2012, No. 49, Ser. II: 23-28.

Çevrimiçi 07.06.2020.

https://core.ac.uk/download/pdf/72757181.pdf

MOAČANİN, Nenad: "İzvornik", TDVİA, c. XXIII, İstanbul 2001, s.553-554.

MOHAMED, Nermine Abdel Gelil, Waleed Husein Ali: "Traditional Residential Architecture in Cairo From a Green Architecture Perspective", **Artsand Design Studies**, Vol.16, 2014, pp. 6-26.

MUTAHAR, Najwa: **Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2014.

MÜLAYİM, Selçuk: **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı**, Kültür ve turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

NOUR, Tarig Mohamed: "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 61, C. XXI, Mart 2005, s. 367-383.

NOUR, Tarig Mohamed: **XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 2012.

NOUR, Tarig Mohamed: **Şevakin'de Türk İngiliz Rekabeti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

NOUR, Tarig Mohamed: "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri"**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2005, C. III, S. 6, s. 151-159.

NYAZİ Ghaydaand Özlem SAĞIROĞLU: "The Traditional Coral Stone Buildings of The Red Sea Coast: Case Study of Hıstorıc Jeddah", **GU J Sci, Part B**, 2018, 6(4): 2018, pp,159-165.

OCAK, A.Y., Suraiya FARUKÎ: "Zaviye", **İA,** MEB, C. XII, İstanbul 1979, s. 469-477.

OCAK, Ahmet Yaşar: "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", **Vakıflar Dergisi**, 1978, C. XII, s. 247-269.

OCAK, Sümeyra: "Kuzey Afrika Minareleri", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD),** C. V, S. 12, s. 91-114.

ORHONLU, Cengiz: "Habeş Eyaleti", **TDVİA**, C. XIV, İstanbul 1996, s. 366-367.

ORHONLU, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını Nu: 92, İstanbul, 2008.

ÖNCEL Ayşe Derin: **Apartman; Galata'da Yeni Bir Konut Tipi**, Kitapyayınevi, İstanbul 2014.

ÖNEY, Gönül: "Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, V, İzmir 1990, s. 139-148.

ÖZAYDIN, Abdülkerim: "Bece", **TDVİA,** C. V, 1992, s. 285-286.

ÖZCAN, Abdülkadir: "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", **TDVİA,** C. XXIX, İstanbul 2004, s. 246-249.

ÖZDENER, Zehra Hilal: **Sirkeci Garı'nın İstanbul'daki Geç Dönem Eklektik Anlayışla İnşa Edilen Oryantalist Üsluptaki Yapılar İçindeki Yeri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ÖZKEÇECİ, İlhan - Durukan, S. Nesli Gül – Alacalı, Hakan: "XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekan Tavan Süslemelerine Genel Bir Bakış", İnsan & İnsan, Yıl/Year 5, S. /Isue 17, Yaz/Summer 2018, s. 214-232.

ÖZORAN Beria Remzi: "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", **Vakıflar Dergisi,** 16 (1982), 27-29.

ÖZOCAK, Dilara Nil: **Evliya Çelebi'nin İzinde: Halep'teki Kültürel Mirasın Tanıtımı ve Canlandırılması Amaçlı Kültür Rotası Önerileri,** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Koruma - Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

ÖZTEKİN, Mehmet, **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

ÖZYALVAÇ, Şükriye Pınar: **İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl),** Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

PARLAK, Sevgi: **Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

PEACOOK A.C.S.: "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı", çev. Fatma Çalik Orhun, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. V, S, I (Nisan-2019), s. 63-78.

PEKŞEN, Okay: "Eskiçağ Önasya Tarihinde Gutiler", **Turkish Studies - Historical Analysis**, C. XV, S. I (2020), 245-259.

PHİLLİPS, Matt: **Lonely Planet Ethiopia & Eritrea (Country Guide),** 2006.

PONS, Michel: "Caves, Cisterns and Therms on the Red Sea Coast: Proof of Greekand Ptolemaic-Roman settlements?". Çevrimiçi 27.06.2021.

http://www.saudicaves.com/therm/

POWER, Timoty, **The Red Sea Region During the 'Long' Late Antiquity (AD 500-1000),** D.Phil. Disertation Faculty of Oriental Studies University of Oxford, England,2010.

ÖZEL, N. Bilge: "André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası", **TALİD**, C. III, S. 6, 2005, s. 571-587.

RAHMAN, M. Atiqur, etc., "A Check List of Angiosperm Flora of Farasan Islands", Kingdom of Saudi Arabia. Pakistan Journal of Biological Sciences, 2002, 5: 1162-1166.

RAYMOND, André: "Kahire", **TDVİA,** C. XXIV, İstanbul 2001, s. 175-179.

RHODES, Daniel: "The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan", **International Journal of Historical Archaeology**, Springer, A.B.D. 2011,15, pp.162-189.

SAATÇİ, Suphi: "Kerkük Kenti ve Ev Mimarisi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

SAĞIROĞLU, Özlem, - Kınıklıoğlu, Tuğba - Karayazı, S. Sezi: "Akseki, İlvat Bölgesi Ahşap Kapı Tipolojisi ve Kilit Sisteminin 'Traka-Tıfraz' Belgelenmesi", **TÜBAV**, 2016, C. IX, S. 3, s. 10-30.

SALIM, AbdelRahım: "Suakin: On Reviving an Ancient Red Sea Port City", **TDSR**, Volume, VIII, Number, II, 1997, pp. 63-74.

SANDARS, G. E. R., and Owen, T. R. H.: "Note on Ancıent Vıllages in Khor Nubt And Khor Omek" **Sudan Notes and Records,** Vol. 32, No. 2, 1951, pp. 326–331.

SANDES, E. W. G.: The Royal Engineers in Egyptand Sudan, Institute of Royal Engineers, Chatham 1937 ve Great Britain. War Office. Intelligence Division, tarafından yayımlanan "Suakin and defences, January 1885", konulu harita, Çevrimiçi 15.09.2020.

https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

SARIYILDIZ, Gülden, "Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1989.

SEDKY, Ahmed: "The Factors In Fluencing the Change in Kahire Domestic Architecture After the Ottoman Conquest", EJOS, IV (2001) (= M. Kiel, N. Landman& H. Theunisen (eds.), Proceedings of the 11th International

Congres of Turkish Art, Utrecht-the Netherlands, August 23-28, 1999), No. 38, 1-23.

SEYYİD, Eymen Fuad: "Kahire", **TDVİA,** C. XXIV, İstanbul 2001, s. 173-175.

SERJEANT, S.B., Reviewed Work: "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", **Bulletin of the School of Orientaland African Studies**, University of London, Vol. 40, No. 1 (1977), pp. 204-206.

SMİTH, L.M. V. vd.: "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence For the Trade of Suakin, Sudan", In D.A. Agius vd. (2012), 173-186.

SOKHANPARDAZ, Kamran: **Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun 2020.

ŞAHİN, Reyhan: "Kızıldeniz'de Osmanlı Hakimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", **Studıes of The Ottoman Domain**, Ağustos 2013, C. III, S. 5, s. 35-48.

ŞAHİNALP Mehmet Sait, GÜNEL, Veysi: "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İç Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi", **Milli Folklor**, 2012, Yıl 24, S. 93, s. 149-168.

ŞEN, Hüseyin: "İslam Sanatında Geometrik Desenler", **Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Konya 2013, Yıl: 8, S. 15, s. 101-112.

ŞENYURT, Oya, "İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekan Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda Cumba / Şahnişin", **Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life** 1(1) (2016), 87-103.

ŞİMŞEK, Fatma: "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Liman Kentlerinde Karantina Uygulaması", **Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı**, Sonçağ Yayınları, Ankara 2014, s.399-412.

ŞİMŞEK, Selma, Kaynar, Hülya: "Sivas'taki Tarihi Eserlerde Mermer Kullanımı", Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E Kasım, 2011-08, s. 1-15.

TABAKOĞLU, Ahmet: "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İçtimaî ve İktisadî Dinamikleri", **İktisat Tarihi- Toplu Makaleler-I**, Kitabevi, İstanbul 2005.

TANMAN, M. Baha, Parlak, Sevgi: "Tekke", **TDVİA**, C. XL, İstanbul 2011, s. 370-379.

TARAKÇI, Nejat: "Osmanlı ve Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki Deniz Stratejilerinin Karşılaştırılması ve bölgedeki Etkileri", **Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu**, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2009, II. Oturum.

TANDOĞAN, Muhammed, "Kızıldeniz'in Stratejik Dehlek Adaları ve Osmanlı İdaresindeki Konumu", **Avrasya Etüdleri**, 40/2011-2, s. 259-285.

TANDOĞAN, Muhammed: "Osmanlı Devleti'nin Unutulmuş Sınırları ve Tarihî Coğrafyası: Bir Mekan Tasavvuru Olarak Afrika-yi Osmanî", **II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı**, 26-28 Ekim 2017 Ekim 2017, Kütahya, s. 69-86.

TIRA, Yasmıne: "Resistive Traits of Tradıtıonal Bazaars in the Globalized World "Istanbul Grand Bazaar and the Medına of Tunis Bazaars", İstanbul: Republic of Turkey Yıldız Technical Universıty Graduate School of Natural And Applied Sciences, Department of Architecture Program of Architectural Design, 2017.

TOMAR, Cengiz: "Resûlîler", **TDVİA**, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 1-2

TOP, Mehmet: "Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi, Van 1997.

TOUEİR, Kasem: "Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-ı Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnet'in Tesiri", çev. Nurettin Gemici, **Hikmet Yurdu, Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 2010, Yıl: 3, S. 5, s. 323 – 342.

TUNCER, Akın: **Anadolu Türk Dönemi Sanatında Aslan Figürü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

TURANÎ, Adnan: **Sanat Terimleri Sözlüğü,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

UĞUR, Yunus: "Şehirler ve Şehirleşme", **Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Aralık 2015, s. 293-327.

UĞUR, Yunus: "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", Türkiye **Araştırmaları Literatür Dergisi,** 2005, C. III, S. 6, s. 9-16.

UM, Nancy: "From The Port of Mocha to the Eighteenth-Century Tomb of Imām Al-Mahdī Muḥammad in Al-Mawāhib: Locating Architectural Icons And Migratory Craftsmen", **Proceedings of the Seminarfor Arabian Studies,** 41 (2011), pp. 387–400.

UM, Nancy: "Greenlaw's Suakin The Limits of Architectural Representation And the Continuing Lives of Buildings in Coastal Sudan", **African Arts**, Winter 2011, Volume 44, Number 4, pp. 36-51.

UM, Nancy: **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, Publications on the Near East, Seattle and London: University of Washington Pres, 2009.

UM, Nancy: "Mocha: Maritime Architecture on Yemen's Red Sea Coast", **In 'Architecture That Fills My Eye': The Building Heritage of Yemen**, ed. Trevor H.J. Marchand, London: Gingko Library, 2017 pp. 60-69.

UM, Nancy: "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", **Northeast African Studies**, Vol. 12, No. 1, 2012, pp. 243–272.

UM, Nancy: "Spatial Negotiations in a Commercial City: The Red Sea Port of Mocha, Yemen During the First Half of the Eighteenth Century" **Journal of the Society of Architectural Historians**, 62: 2 (June 2003): 178-93.

UTKU, Nihal Şahin: **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

UTKU, Nihal Şahin: "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2014, C. XIX, S. 2, s. 121-136.

URFALIOĞLU, Nur: Ahşap Kafesler", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Aralık 1990, S. 9, s. 57-61.

ÜLKÜ, Osman: "Osmanlı İmparatorlugu'nda Savunma Sistem Olarak Tabya Mimarisi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 27, 2007, 245-270.

ÜMİT, Mehmet: "Yemen'de Bir Hafta, (12.10.2013 – 19.10.2013)" Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), 115-134. Çevrimiçi 14.05.2021 www.emakalat.com

ÜNAL, Rahmi Hüseyin: Osmanlı **Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 14, İzmir 1982.

ÜNSAL, Sadettin: "Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Biyopestisit Olarak Neem", Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi C. VII, S. 9, s.1415-1423, 2019.

VARANDA Fernando: **Tradition and Change in the Built Space of Yemen: The Description of a Process as Observed in the Former Yemen Arab Republic Between 1970 and 1990**, Doctoral Thesis, Durham University, Durham 1994.

VASALLO, Giovanna Ventrone: "The Al-Farāwī Mosque in Yemen", **Proceedings of the Seminar for Arabian Studies**, 1994, Vol. 24, pp. 209–230.

VERDİER, Bernard: "Hodeidah: The Transformation of A Yemeni City", Development And Urban Metamorphosis, Vol. 1: Yemen At The Cros-Roads, ed. Ahmet Evin, Singapore: Concept Media/Aga Khan Award For Architecture, 1983, pp. 63-70.

YACOUB, Magdy, El Rashidi, Seif "Naqada, The XIXth Century Architecture of A Southern Egyptian Weaving Town Steps Towards Preservation and Sustainable Development", ed. Galila El Kadi, Sahar Attia, **Patrimoines Partagés de la**

Méditerranée Shared Mediterranean Heritage, Alexandriaand Mediterranean Research Center Publication, Egypt 2009, pp. 317-329.

YAKÛT el-HAMEVÎ, Ebu Abdullah Şihabeddîn (626/1229): Mu'cemü'l-büldan (nşr. Ferdinand Wüstenfeld) Leipzig 1867, Frankfurt 1994.

YALDIZ, Esra – Turan, Şefika Nur: "Konya'daki XIII. YY Minareli Mahalle Mescitleri", **Journal of Social and Humanities Sciences Research,** C.V, S. 24, 2018, s. 1859-1871.

YAMAN, Bahattin - Ertunç, Çiğdem Önkol: "XIII. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Kullanılan Madalyon ve Kabaralar", **İSTEM**, Y. 17, S. 33, 2019, s. 127-147.

YARDIMCI, İsmail – İrdelp, İ. Vefa: "Günümüz Çini Sanatında Sgraffito Tekniği ve Uygulamalar", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 6/2 (2013), s. 139-152.

YASIT, Necdet: **Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İsparta, 2012.

YAVUZ, Hulusi: "Yemenli Hasan Paşa", **TDVİA,** c. XVI, s. 341-342. 1997.

YAZICI, Nurcan: "Amasya'daki Hükümet Konağı Binaları", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,** S. 18, 2010, s. 91-105.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz: **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1989.

YEŞİLBAŞ, Evindar: "Orta Çağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği", **Artuklu Akademi**, C. VII, S. I, 2020, s. 29-76.

YERİNDE, Adem: "Mîrganîyye", C. XXX, İstanbul 2005, s. 153-156.

YERİNDE, Adem: "Muhammed Osman Mîrganî", **TDVİA,** İstanbul 2005, s. 152-154.

YETKİN, Suut Kemal: **İslam Mimarisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

YILDIZ, İbrahim: "İslam Kent Modeli", **Socıal Scıences Studıes Journal**, C. V, S. 52, 2019, s. 7293-7300.

YILDIZTAŞ, Mümin – Bayram, Sebahattin – Ağanoğlu, H. Yıldırım: **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 92, 2008.

YOL, Fatih: **19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2016.

ZAZZARO, Chiara: **The Ancient Red Sea Port of Adulis and the Eritrean Coastal Region**, BAR Internatıonal Series 2569, England 2013.

ZENGİN, İlhan: **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri,** Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2013.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

SEVAKİN

A.}DVNSMHM. d. 110/2483.

A.}DVN. 102/36.

A.}MKT.MHM. 171/79.

A.}MKT.MHM. 306/37.

A.}MKT.MHM. 59/32.

A.}MKT.MHM. 67/82.

A.}MKT.NZD. 135/87.

A.}MKT.NZD. 160/45.

A.}MKT.UM. 186/81.

A.}MKT.UM. 341/82.

BEO. 2494/187002.

C. AS. 139/6174.

DH. MKT. 1520/45.

İ. DH. 447/29561.

İ. MVL. 481/21828.

İ. MVL. 566/25453.

MVL. 254/70. (9. Mühimme)

MVL. 285/62. (13. Mühimme)

MVL. 341/103.

MVL. 751/56

MVL. 752/32.

MVL. 775/76.

Y.PRK.ASK. 52/60.

CİDDE

İ. MVL. 450/20069.

MVL. 758/98

BEO. 2528/89538.

PLK.p. 2241.

PLK.p. 2956.

PLK.p. 46.

PLK.p. 45.

HUDEYDE

Y. PRK.UM. 11/67.

MOHA

İ. ŞD. 62-3612.

YENBU

A. {DVNSMHM.d. 35/329.

A. {DVNSMHM.d. 43/133.

A. {DVNSMHM.d. 43/179.

A. {DVNSMHM.d. 43/180.

A. {DVNSMHM.d. 48/938.

A. {DVNSMHM.d.., 58/707.

A. {DVNSMHM.d. 58/708.

A. {DVNSMHM.d. 120/893.

C. DH. 297/14835.

C. AS. 1156/51445.

İ. SH. 1/4.

ŞD. 2289/27.

DH. MKT. 2178/28.

MV. 112/32.

MV. 33/52.

İ. DH. 641 – 44612.

DH. MKT. 2168/46.

DH. MKT. 1936/2.

MV. 203/20.

SÖZLÜK

Angareebs: Firavun döneminden beri Mısır ve Sudan'da kullanılan yataklar.

Billur: Kesme cam, kristal.

Bürke/Birke/Baraka, Teneke, sac ve tahta gibi hafif inşaat malzemelerinden yapılan, temelsiz, tek katlı, kulübe anlamındadır.

Cambrice: Keten ve pamuklu kumaştan yapılan çok hafif kumaş.

Damur: Kaba pamuklu kumaş.[1380]

Darwah*:* Etrafı duvar veya ahşap kafesle kaplı olan yer.[1381] Kapalı sundurma.

Divan: Saraylarda odalar haricinde olan büyük salon. Selamlıkta yer alan başoda. Erkek misafirlerin kabul edildiği edebiyat, siyaset ve aktualite konularının sohbet edilip tartışıldığı oda (Suphi Saatçi).

Er Rih (El-Rih): Island/Gazirat `Iri, Sudan'ın Kızıldeniz kıyısında, Akik açıklarında bir ada. [1382]

Fanus: Mumum sönmesini engellemek için şamdanlara takılan cam.

[1380] Leif O. Manger, The Hadrami Diaspora: Community-Building on the Indian Ocean Rim, Berghahn Books, New York 2010, 71.

[1381] Described as a place with a wallor shish, wooden grille, round it. S. B. Serjeant, "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", 204-206.

[1382] Çevrimiçi 27.06.2021.

https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-8772&fid=5853; (Airi Adası, Jazīrat ar Rīḥ, Jazirat ar Rih, Jazīrat ar Rīḥ olarak da zikredilmektedir. Çevrimiçi: 28.06.2021. https://sd.geoview.info/gazirat_%60iri,368071

Füruş: Cumba ve şahnişin ve saçaklar tahtına taş veya tahtadan yapılan paraçol ve destek hizmetini gören içi mimli veya oymalı küçük ve büyük takozlar (Füruş ile destek ve paraçol arasındaki fark umumiyetle taş veya taş taklidi olanlara füruş, eğri bir ağaçtan ibaret olanlara da paraçol denir.[1383]

Gidda (Cidda): Ölçü birimi, 1 gidda=60cm'ye.[1384]

Harim: Yabancılara yasak olan, korunan mukaddes yer.[1385]

Hawsh (Hoş): 1. Han, kervansaray, vikale; 2. Avlu

Hicaz Vilayeti: Osmanlı Devleti döneminde, Medine, Mekke, Cidde şehirleri ile bu şehirlere bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve güneyde Asir, batıda Kızıldeniz, doğuda Necid Sancağı ile kuzeyden Kudüs Sancağı, el-Ariş ve Akabe muhafızlıklarıyla çevrili olan bölgeye Hicaz Vilayeti denilmiştir.[1386]

Jaft: Korniş

Khalva (Halva): Sıbyan mektebi

Kharjah: Teras.

Khazana/Khezene/Khazanah/khuzanah/Khazanat (Hazne): Depo, oda[1387] ya da küçük depo.[1388]

[1383] Arseven, **Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, 125.

[1384] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 416.

[1385] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 475.

[1386] Ersöz, **17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: Elayyaşî'nin Seyahatnamesinde Haremeyn Yolculuğu**, 94.

[1387] Jomah, **The Traditional Process of Producing a House in Arabia During the 18th and 19th Centuries: a Case Study of Hidjaz**, 410.

[1388] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 263.

Kerevet: (Rum.) Oturmak veya yatmak için tahtadan yapılmış yüksek mahal. Odalarda minder konulan eğreti yüksek tahta.[1389] (Yun.) Tahtadan yapılmış, üzerine minder ve şilte konarak oturulan veya yatılan yüksek sedir.[1390] Sofanın uzaması muhtelif şekillerde bölünmesine imkan vermektedir. Sofanın bir veya iki ucu, **kerevet** [1391] ve sekilikle döşenir veya buraları bir iki kademe yükseltilerek oturma yeri haline sokulur.

Khor: Kızıldeniz Devleti özellikle Kızıldeniz Dağları'ndan Kızıldeniz'e ara sıra akan mevsimsel akarsu oluşumlarıdır. En büyük akarsular (Khors) kuzeydeki Khor Arbaat, Sudan Limanı'nın güneyinde Khor Kilab, Khor Moug, Hoshiery Vadisi ve Khor Nawarat'tır. Zaman zaman bu akarsular, Geyf, Sevakin ve Sudan Limanı'nın kuzeyindeki Khor Arbaat'ta olduğu gibi kıyı kasabalarını tahrip eden sellere neden olmuştur.[1392]

Khūkhah (Huhah): Kapının sağ kanadında, giriş sağlanan daha küçük kapı. Bu küçük kapının etrafı kimi zaman kemer şeklindeki bir pervazla çevrilmiştir.[1393]

Konak: Konaklar, kasaba ve kent gibi köye nazaran biraz daha gelişmiş yerleşim yerlerinde inşa edilen yapılardır. Genel olarak, bir avluyla çevrili, birkaç katlı, çok odalı, büyük ve gösterişli evler için kullanılmaktadır.[1394]

Magaz: Giriş, koridor.[1395]

[1389] Arseven, **Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, s. 155.

[1390] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 657.

[1391] Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, 42.

[1392] El-Dosougi, **Sustainable Cultural Eco-Town Planning and Design Forthe Coastal Zone of the Red Sea State in Sudan Suakin as a Prototype Case Study**, 98.

[1393] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 58.

[1394] İlhan Özkeçeci, S. Nesli Gül Durukan, Hakan Alacalı, "XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekan Tavan Süslemelerine Genel Bir Bakış", **İnsan &İnsan**, 5/17 (Yaz/Summer 2018), 215.

[1395] Abdelkader - Park. "Spatial Principles of Traditional Cairene Courtyard Houses in Cairo", 247.

Makat: Mak'ad: Oturulacak yer. Oturmak için kullanılan, minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü.[1396] Makadaynı zamanda örtü ve yastıkanlamında kullanılmaktadır.[1397] **Mak'ad:** Yerden yaklaşık bir ayak yüksekliğindeki oturma elemanı, küçük sedir[1398].Bu maga'ad'lar (karaweit olarak da adlandırılır) tahtadan yapılmıştır; Dışarıdaki toprak veya taştan yapılmış benzer koltuklara mastabah denir.[1399] Zemin katta ve giriş holünün yanında bulunan erkek oturma odası.[1400] Maga'ad = maq'ad = karawait.[1401]

Makhaddas: Yatarken veya uyurken kafalık oluşturmak için karaweitlerin üzerine konulan sıkı küçük yastıklar.

Mandara (El Qa'a/Kaa): Selamlık görüşme odası.[1402]

Masnad: Bir çeşit yastık.

Mastabah: Taştan yapılmış koltuklara denirdi. Oturan kişinin bacaklarını katlayabilmesi için yaklaşık bir metre genişliğinde yapılırlardı bu nedenle bacakları sarkarken rahatça oturamayacak kadar geniş ve yüksektiler.

Mastaba: Kapının iki tarafında oturmaya mahsus yapılmış sed, peyke.[1403]

Pulpit: Minber.

[1396] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 762.

[1397] Gözde Balcı, **Karadeniz Bölgesi'ndeki Geleneksel Türk Evleri'nde Ocak Yanı Lambalıkların Analizi,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 27.

[1398] Özyalvaç, **İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl),** s. 623.

[1399] Greenlaw, **The Coral Buildings of Sevakin**, 19.

[1400] Al-Lyaly, **The Traditional House of Jeddah: A Study of the Interactıon Between Climate**, 263.

[1401] Serjeant, "The Coral Buildings of Suakin by Jean-Pierre Greenlaw", 205.

[1402] Hosny, **Mısır'da İslami Dönem Konut ve Donatı Tasarımlarının İncelenmesi: Kahire Evleri**, 144.

[1403] Arseven, **Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü Istılahatı-ı Mi'mariyye**, 173.

Rufuf: Küçük şeyleri saklamanın üçüncü yöntemi, daha önce belirtilen gömme raflar[1404].

Raf-raf: Gölgelik.

Revşen: Dekoratif ahşap ızgaralarla kapalı pencere veya balkon olarak tanımlanmaktadır.[1405]

Salamlık/Selamlık: Haremin aksine selam vermek suretiyle serbestçe girilebilen bir yer olduğu için bu şekilde adlandırılmış olmalıdır.[1406]

Salif: Becelilerin yerel yasası.[1407]

Samsara: Samsara, Yemen'de han ile birlikte kullanılmaktadır. Ancak samsara, bazen yukarıda hücrelerin bulunduğu kent hanı gibi, diğer durumlarda ise kayseriye gibi, konaklamasız özel bir pazar yapısı olarak işlev görür. Samsar veya simsar kelimesinden gelen Samsara, belki de ilk Osmanlı fethi sırasında kullanılmaya başlanan nispeten yeni bir terim gibi görünüyor.[1408] Cidde'de haws denmektedir.[1409]

Shi'sh/Shish/Shishan: Kafes pencere veya kafes işi.

Şab Denizi: Kızıldeniz[1410]

[1404] Greenlaw, **The Coral Buildings of Sevakin**, 19.

[1405] Smith vd., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence for the Trade of Suakin, Sudan", 173.

[1406] Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, s. 1079.

[1407] Chekchak, **Toward a Sustainable Future for the Red Sea Coast of Sudan**, 54.

[1408] Um, **The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port**, 227.

[1409] Freitag, "The Changing Urban Space of Jeddah", 136-137-138.

[1410] Konak, Yeşilyurt, "Mustafa Hami'nin "Sevkü'l Askeri" Elyazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri", s. 100.

Şarfa (sharfa): Revşen, pencere, kapı ve dolap gibi tasarımların üzerlerinin çevrelenmiş kafes şeklindeki süslerdir. Bazı şarfalar kuş slüeti şeklindedir.

Taglilat/Tajlilat: Yatay ahşap elemanlar.[1411]

Tik (teak) ağacı: Ortalama 30-45 m. boylarındadır. Yapısı gereği çok sık dokuludur. Bu nedenle böcek ve kurtcuklara karşı dayanıklıdır. Yaklaşık 400-500 yıl deniz suyuna karşı dayanıklılık gösterir. Mobilyalarda da tercih edilen bir ağaç türüdür. Yapılan arkeolojik kazılarda tamamen tik ağacından yapılan eşyalar günümüze kadar ulaşmıştır ve bu eşyalar ilk günkü kalitesi ve görüntüsünü korumaktadır.[1412]

Tukl veya Tukul: Yuvarlak ev veya konik sazdan çatılı kulübe.[1413]

Vikale/ Vekale/ finduk /Funduk, **Samsara. Han, Gaysariya**: Han, kervansaray.

Zaribe ahır gibi ottan yapılan sur içinde kölelerin hayvanlar gibi konulduğu yerlerdır[1414].

Zeer: Geniş ağızlı olan küçük kase.

Zira: 1 zira'nın 50cm'ye eşit olduğu ölçü birimi

Zulla: Revak, gölgelik.

[1411] Alelwani vd., "Public Perception of Vernacular Architecture in the Arabian Peninsula: The Case of Rawshan", 17.

[1412] Teak – Tik Ağacı Nedir? Tüm Özellikleri, 23.03.2021
https://www.trendmobilya.com/blog/375/teak--tik-agaci-nedir-ozellikleri-nelerdir

[1413] Smith v.d., "Archaeology and the Archaeological and Historical Evidence for theTrade of Suakin, Sudan", 175.

[1414] Nour, "Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti", 122.

NTERNET ADRESLERİ

1. Assab عصب (Avalites), Çevrimiçi. 13.11. 2022. https://tr.wikipedia.org/wiki/Assab
2. Dom João de Castro-Roteiro do Mar Roxo- Suakin.jpg; Çevrimiçi. 18 Nisan 2018 Url:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dom_Jo%C3%A3o_de_Castro_-_Roteiro_do_Mar_Roxo_-_Suakin.jpg
3. Suakin, The Pearl of The Read Sea (fulllength), Çevrimiçi. 26 Mayıs 2020 https://www.youtube.com/watch?v=vtFVhJZfgCU
4. Danimarkalı mimar, fahri profesör. Çevrimiçi. 22.11.2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Erik_Hansen_(architect)
5. Friedrich Wilhelm Hinkel (Alman mimar ve arkeolog), Erişim 22.11.2022. https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Hinkel
6. Friedrich Wilhelm Hinkel (Alman mimar ve arkeolog), Erişim 22.11.2022. https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Hinkel
7. Mallinson Architects &Engineers, "The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts", Çevrimiçi. 13 Mart 2020. https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition
8. Google map, Erişim 05 Ocak 2021. https://www.google.com/maps/@19.1105699,37.3362094,17z
9. Great Britain. War Office. Intelligence Division, tarafından yayınlanan "Suakin and defences, January 1885", konulu harita, Çevrimiçi. 15 Eylül 2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view
10. Afrika'nın kapısı: Sevakin Adası, Çevrimiçi. 12 Temmuz 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-kapisi-sevakin-adasi/1015097
11. Mina Abdulfettah, "Sudan Halkı Arasında "Cin Adası" Olarak Bilinen Sevakin". Erişim 09 Temmuz 2021. https://www.indyturk.com/node/384641
12. Africae nova descriptio. Erişim 31 Ocak 2022. https://collections.library.yale.edu/catalog/15512933
13. İş Tecrübelerim ve Mesleki Bilgilerim, Erişim 30 Ocak 2022 http://meslekibilgilerim.blogspot.com.tr/
14. Front page og the Graphic Illustrated newspaper for March 15th, 1884. Mahdist War, Marines and Blue Jackets marching into Suakin, Sudan. Çevrimiçi. 31.10.2022. https://www.alamy.com/front-page-og-the-graphic-illustrated-newspaper-for-march-15th-1884-mahdist-war-marines-and-blue-jackets-marching-into-suakin-sudan-image243055243.html
15. Omdurman Through the Times. Erişim 13 Mart 2022. https://artxdialogue.org/omdurman-through-the-times/
16. Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Erişim 06 Mayıs 2022. https://www.sudanmemory.org/image/SAR-0001137/1/LOG_0000/
17. Mehmet Ümit, e-makâlât "Yemen'de Bir Hafta, (12.10.2013-19-10.2013)" Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), 115-134. Çevrimiçi. 14 Mayıs 2022. www.emakalat.com
18. Suakin, Çevrimiçi. 12 Temmuz 2021. https://www.google.com/maps/@19.1103752,37.3386467,17z
19. Antropojenik, Doğada insanoğlunun neden olduğu etkiler, Erişim 06 Şubat 2021. https://kelimeler.gen.tr/antropojenik-nedir-ne-demek-17341
20. Cidde'nin Dünya Kültüründeki Tarihi Yeri, Çevrimiçi. 21 Ekim 2020. https://www.hedefhalk.com/yazarlar/makale/ciddenin-dunya-kulturundeki-tarihi-yeri/602659
21. Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Erişim 27 Şubat 2021. https://twitter.com/BadrBadrah/status/1360647972887949319/photo/1 Fotoğraflar, Badr Badrah adlı şahsın Twitter hesabından alınmıştır. Ancak daha sonra kontrol edildiğinde hesabın silindiği görülmüştür.
22. Jeddah, Erişim 14 Ekim 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Jeddah#/media/File:Jeddah-1938.jpeg
23. aL7ijaaz العمدة, Twitter. @aL7jaaz, #صور_حجازيه , Erişim 19 Ekim 2020. https://twitter.com/aL7ijaaz/status/466072997275529217/photo/
24. The 12 hiddengems of Jeddah, Erişim 19 Ekim 2020. https://blog.ihg.com/jeddah-12-hidden-gems
25. Türkçe Bilgi, Erişim 15 Ağustos 2021. https://www.turkcebilgi.com/cidde_redif_k%C4%B1%C5%9Flas%C4%B1#post
26. Historic-Jeddah-AL-Balad, Çevrimiçi. 10 Ocak 2022

http://wikimapia.org/12073261/Historic-Jeddah-AL-Balad#/photo/1304995

27. لمبنى القشلة بجدة كما تبدو اليوم ,Anaserafi@ ,م. أنس صالح صيرفي
Çevrimiçi. 11 Ocak 2022.
https://twitter.com/Anaserafi/status/650364120592683008/photo/1

28. قشلة جدة بنيت خارج سور جدة عام 1525م, Twitter, @55_gayed, حسن أبو نادر,
Çevrimiçi. 11 Ocak 2022.
https://twitter.com/55_gayed/status/800620219261743104/photo/1

29. El-Şafi Mescidi, Erişim 20 Ekim 2020.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

30. El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

31. El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 20 Ekim 2020.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

32. Jeddah's Al-Shafi'i Mosque: The Story of a Thousand-Year-Old Minaret; Çevrimiçi. 20 Ekim 2020.
https://eng-archive.aawsat.com/saed-alabyadh/lifestyle-culture/jeddahs-al-shafii-mosque-the-story-of-a-thousand-year-old-minaret

33. El-Şafi Mescidi, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=4dd11d9f-97c9-4e36-92ca-74f84cfc0cd3

34. Raghda Hareri, Areej Alama, "Lıghtıng Desıgn in Two Mosque Typologıes in the Cıty Of Jeddah", Saudı Arabıa, Islamic Heritage Architecture And Art III. Çevrimiçi. 13 Şubat 2021.

35. https://www.researchgate.net/publication/342381274

36. Al Shaf`i Mosque nearby Balad Shopping area in Jeddah Saudi Arabia. Erişim 10 Ocak 2022. https://thumbs.dreamstime.com/z/al-shaf-i-mosque-nearby-balad-shopping-area-jeddah-saudi-arabia-138883700.jpg

37. Cidde'de Ökkeş Camii, Erişim 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=51742771-e5b0-4427-919d-eca15404a875

38. شارع قابل التاريخي الشهير فى مدينة جدة .Çevrimiçi. 19 Ekim 2020
https://saudia10.com/wp-content/uploads/2017/08/%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D8%B9-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%841.jpg

39. Al7ijaaz العمدة #صور_حجازي Twitter @aL7jaaz, 13.04.2013
Erişim 20 Ekim 2020. https://twitter.com/aL7ijaaz/status/323133955412992000/photo/1

40. The rich history of Jeddah'smosques, Erişim 20 Ekim 2020
https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

41. Cidde'nin Dünya Kültüründeki Tarihi Yeri, Çevrimiçi. 21 Ekim 2020
https://www.hedefhalk.com/yazarlar/makale/ciddenin-dunya-kulturundeki-tarihi-yeri/602659

42. Saudi Arabia Jeddah unused Postcard. Tarihsiz, Erişim 10 Ocak 2022
https://www.balkanphila.com/shop/saudi-arabia-jeddah-unused-postcard/

43. Suudi Arabistan'ın tarihi "Osmanlı Camisi", 15 Ağustos 2021.
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-tarihi-osmanli-camisi/833775

44. El - Mimar Camii, 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=61ccc643-6ff6-49ca-afc7-8811f811005a

45. Badr Badrah.Twitter. @BadrBadrah. Çevrimiçi. 16 Şubat 2021.
https://twitter.com/BadrBadrah/status/506374549567717376/photo/1

46. Suudi Arabistan'ın tarihi 'Osmanlı Camisi', Çevrimiçi. 15 Ağustos 2021.
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-tarihi-osmanli-camisi/833775

47. The rich history of Jeddah's mosques. Erişim 20 Ekim 2020.
https://www.wafyapp.com/en/article/the-rich-history-of-jeddahs-mosques

48. Hz. Havva Türbesi, Çevrimiçi. 28 Mayıs 2021.
https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Eve

49. صورة لكرت يعود للعهد العثماني عليه صورة قبرامنا حواء_ جدة A picture of Kurt back to the Ottoman era with a picture of the tomb of Eve Jeddah. Erişim 08 Ocak 2021. https://pin.it/6YSeVDf

50. Integrated Land Use and Transport Planning in Jeddah: Policy Assessment and Simulatio. Erişim 25 Şubat 2021.
https://pdfs.semanticscholar.org/c9e8/5172eb254e13a9a2b943ce3741edd4df8fbc.pdf

51. صور من العالم الإسلامي في عهد آخر سلطان عثماني , Çevrimiçi. 19 Ekim 2020.
https://fi.pinterest.com/pin/645633296552646722/?nic_v2=1a21qJfbP

52. Osmanlı İzleri, Nasif Kasrı, Çevrimiçi. 26 Şubat 2021.
http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=090e010c-8aff-4439-9f61-3373b44dabc6

53. Bayt Nassif, Çevrimiçi. 01 Şubat 2021. https://archnet.org/sites/3794

54. Auction of contemporary Middle Eastern art to benefit Jeddah's Al-Balad historic district. Çevrimiçi. 10 Ocak 2022.
https://www.arabnews.com/node/1504191/%7B%7B

55. İşşe «جازان عشة»..فريد عمراني تراث! Çevrimiçi. 28 Ocak 2022
http://www.jazanonline.org/ar/?p=404

56. Ottoman Imperial Archives, Hudaydah, Yemen, 1900s, @OttomanArchive, 19.Ekim 2018, Çevrimiçi. 13 Eylül 2020.
https://twitter.com/OttomanArchive/status/1053274582856155136/photo/1

57. Google Map. Çevrimiçi. 28 Ocak 2022.
https://www.google.com/maps/place/Qutay',+Yemen/@14.906676,43.156657,13z/data=!4m5!3m4!1s0x1604e188065fbf19:0x9c701dee8c81a5f2!8m2!3d14.8996432!4d43.2061884

58. Hudaydah, Yemen, c1910 (Osmanlı Dönemi Hudeyde, Yemen), Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.
https://www.pinterest.ch/pin/488640628304083595/?amp_client_id=CLIENT_ID(_)&mweb_unauth_id=&simplified=true

59. Moucharabieh On An Ottoman Building In Massawa, Eritrea, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://www.flickr.com/photos/eric-lafforgue/13754654435

60. as-Sahaba Mosque, Çevrimiçi. 25 Eylül 2021.
https://madainproject.com/as_sahaba_mosque_(massawa)

61. Shaafi Mosque. Çevrimiçi. 20 Eylül 2021
https://lugaresquever.com/s?as=foto&fk=8527950597

62. Worlds Monumends Fund, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://www.wmf.org/project/massawa-historic-town

63. The Mosque of Sheikh Hamal in Massawa, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://twitter.com/GhideonMusa/status/1303022373340426241/photo/1

64. The Mosque of Sheikh Hamal in Massawa, Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://twitter.com/GhideonMusa/status/1303022373340426241/photo/1

65. Home – Eritrea – Massawa. Erişim 25 Ocak 2022
http://www.ona.vu/Documents/detail.php?lieu=Massawa&record_compteur=16

66. Diamond Eritrea, The 16th Century tomb of Sheikh Durboush in old town Massawa, Erişim 04 Eylül 2020.
https://www.facebook.com/moodEritrea/photos/pcb.2947661192154367/2947660688821084

67. Tomb of Sheikh Durbush, Çevrimiçi. 25 Eylül 2021
https://archiqoo.com/locations/sheikh_durbush_tomb.php

68. Adulis Fares, ضريح شيخ دربوش (الدرويش) في مصوع يزيد عمره عن 600 عام. Erişim 25 Eylül 2021.
https://www.facebook.com/photo?fbid=571239644001258&set=pcb.571239744001248

69. Eritrea: Massawa Bazaar, 1935. Erişim 16 Mart 2022.
https://martinplaut.com/2017/08/16/eritrea-massawa-bazaar-1935/

70. Werner Munzinger, Çevrimiçi. 26 Eylül 2021.
https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Munzinger

71. Moucharabieh On An Ottoman Building In Massawa, Eritrea. Çevrimiçi. 21 Mayıs 2021.
https://www.flickr.com/photos/eric-lafforgue/13754654435/in/photostream/lightbox/

72. Moucharabieh Eritrea Lafforgue. Çevrimiçi. 17.11.2022.
https://tr.pinterest.com/pin/711146597405805241/

73. L'italia Colonıale. Çevrimiçi. 25 Şubat 2021.
https://italiacoloniale.com/2021/02/02/le-chiavi-del-mediterraneo-il-nuovo-libro-di-andrea-cotticelli/#jp-carousel-11754

74. Vintage Eritrea. Massawa 1933. Çevrimiçi. 25 Şubat 2021.
https://www.facebook.com/Vintage-Eritrea-643769905725527/photos/a.1211938928908619/1211939168908595

75. Photographic Print of East Africa - Eritrea - Massawa - Salt Flats at Gherar. Çevrimiçi. 16 Mart 2022.
https://www.prints-online.com/east-africa-eritrea-massawa-salt-flats-11581785.html#openModal

76. Bellin - Plan de la Ville de Moka.png. Çevrimiçi. 15 Ekim 2020.
https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Bellin_-_Plan_de_la_Ville_de_Moka.png

77. Giovanna Ventrone Vassallo, "The Al-Farāwī MosqueIn Yemen", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 24 (1994), 209–230. Erişim www.jstor.org/stable/41223420

78. Minarets - مآذن, Al-shadhild Mosque - Mocha- Yemen, Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.
https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.993400794020473/994706853889867/?type=3&theater

79. Mosque of Mocca 1926. Çevrimiçi. 13 Mayıs 2021.

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AE%D8%A7#/media/%D9%85%D9%84%D9%81:Mosque_of_Mocca_1926.jpg

80. صور مدينة تعز النادرة و القديمة, Çevrimiçi. 26 Ocak 2022
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=286710914794097&id=220062351458954&substory_index=0&locale=ar_AR

81. Kave İstanbul'a Nasıl Geldi? Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.
https://www.kahvve.com/kahve-istanbula-nasil-geldi-126298/

82. مآذنه سندل - مخا – اليم, Çevrimiçi. 04 Eylül 2020.
https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.562515537109003/3099857996708065/?type=3&theater

83. Yemen: au coeur de l'Arabie Heureuse ! Çevrimiçi. 26 Ocak 2022
http://arabiafelix.uniterre.com/Al-Mukha%2B(Moka)/

84. Şâzelî Türbesi ve camii; Çevrimiçi. 13 Mayıs 2021
http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=YE9-22-23JT.jpg

85. ArabienYanbu Djiddah Original Kupferstich de Fehrt 1774. Çevrimiçi. 13 Eylül 2020.
https://picclick.de/Arabien-Yanbu-Djiddah-Original-Kupferstich-de-Fehrt-1774-133471936619.html

86. Ottoman Imperial Archives. Yanbu, Arabia, 1898. Erişim 11 Eylül 2020.
https://www.facebook.com/ottomanpictures/photos/a.1458235151088111/2369617483283202/?type=3&theater

87. Yanbu- SaudiArabia-Image ID: DRDK84. Erişim 15 Şubat 2021
https://www.alamy.com/yanbu-saudi-arabia-image66068692.html

88. Yanbo Old town. Çevrimiçi. 14 Eylül 2022.
http://mohammedmohanna.blogspot.com/2011/08/yanbu-old-town.html

89. Tourism authorities begin attempts to save the crumbling palaces of Yanbu. Çevrimiçi. 11 Eylül 2022.
https://saudigazette.com.sa/article/513904

90. Saoedi-Arabië Yanbu Yambo Campement de pelerins Pilgrims Camp Saudi-Arabia Azië HC34804. Erişim 15 Ağustos 2022. https://www.house-of-cards.nl/product/saoedi-arabie-yanbu-yambo-campement-de-pelerins-pilgrims-camp-saudi-arabia-azie-hc34804/

91. Great Britain. War Office. Intelligence Division, "Suakin and defences, January 1885", Çevrimiçi. 15 Eylül 2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

92. Collections tracing the heritage, culture and memories of Sudan, Erişim 8 Mayıs 2022.
https://www.sudanmemory.org/image/SAR-0001186/1/LOG_0000/

93. Mallinson Architects & Engineers, "The Historic Port Town Of Suakin: Past And Current Contexts", 13 Mart 2020. https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition

94. Suakin recent photos. Çevrimiçi. 7 Haziran 2020.
http://sawakin.wikimapia.org/en/photos/

95. Photographic Print of Buildings in Sawakin (Suakin) - north-eastern Sudan. Çevrimiçi. 17 Nisan 2021.
https://www.prints-online.com/buildings-sawakin-Sevâkin-north-eastern-sudan-14387852.html#openModal

96. Sorularla İslamiyet, Buhârî, Cuma 36, Müslim, Cuma 11. Çevrimiçi. 23 Mart 2022
https://sorularlaislamiyet.com/cuma-namazinda-imamin-amin-dedirtecek-sozler-dualar-soylemesi-dogru-mudur-hutbe-esnasinda-amin-demek

97. Mallinson architects & engineers. The Suakin Project. Erişim 15 Ağustos 2022.
https://www.mallinsonae.com/suakin-project

98. جزيرة دراسة حالة) السودان في الثقافي التراث إدارة " ,االثار قسم – االداب كلية – ماجستير باحث هلال عبد احمد محمد منور أمنة سواكن", 107. Çevrimiçi. 28 Ocak 2022.
http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

99. Sawakin Island; Çevrimiçi. 17 Ekim 2020.
https://www.facebook.com/sawakinisland/photos/a.600868546602814/603196059703396/?type=3&theater

100. Suakin recen photos. Erişim 07 Haziran 2020.
http://sawakin.wikimapia.org/en/photos/

101. Ruins of the Shafai Mosque, Suakin Island. Çevrimiçi. 07 Haziran 2020.
https://pbase.com/bmcmorrow/Sevâkin&page=5

102. Sudan, Port Sudan Eyaleti, Suakin Adasında Bulunan Gümrük Binası - Hanefi Camii ve Şafi Camii Restorasyonu İşi. Çevrimiçi. 19 Haziran 2022.
http://m-arslan.com/tr/projeler-tamamlanan-projeler-sudan--port-sudan-eyaleti---suakin-adasinda-bulunan-gumruk-binasi---hanefi-camii-ve-safi-camii-restorasyonu-isi

103. Katar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istediği Sevakin Adası projesini finanse edecek; Çevrimiçi. 22 Temmuz 2020.
https://www.cnnturk.com/dunya/katar-cumhurbaskani-erdoganin-istedigi-sevakin-adasi-projesini-finanse-edecek?page=4

104. M- ARSLAN İNŞAAT MÜHENDİSLİK MİMARLIK TAAH. SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ. Çevrimiçi. 19 Haziran 2022.
http://m-arslan.com/tr/projeler-tamamlanan-projeler-sudan--port-sudan-eyaleti---suakin-adasinda-bulunan-gumruk-binasi---hanefi-camii-ve-safi-camii-restorasyonu-isi

105. Sawakin Island, Erişim 23 Haziran 2022.
https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

106. Tukul, Çevrimiçi. 03 Kasım 2022. https://www.britannica.com/technology/tukul

107. Sudan Memory. Erişim 19 Haziran 2022
https://www.sudanmemory.org/fullscreen/SAR-0001191/1/

108. دراسة حالة) السودان في الثقافي التراث إدارة " ,االثار قسم – االداب كلية – ماجستير باحث هلا عبد احمد محمد منور أمنة سواكن جزيرة", 107. Çevrimiçi. 28 Ocak 2022
http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

109. Sawakin Island. Çevrimiçi. 18 Ekim 2020.
https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

110. Kızıldeniz'de eski bir Osmanlı toprağı: Sevakin Adası. Erişim: 17 Haziran 2022. https://www.yenisafak.com/dunya/kizildenizde-eski-bir-osmanli-topragi-sevakin-adasi-2939870

111. Poster Print of Buildings in Sawakin (Sevâkin)- north-eastern Sudan Erişim 17 Nisan 2021.
https://www.prints-online.com/buildings-sawakin-Sevâkin-north-eastern-sudan-14387850.html#openModal

112. Er Rih (El-Rih): Island/Gazirat `Iri, Sudan'ın Kızıldeniz kıyısında, Akik açıklarında bir ada. Çevrimiçi. 27 Haziran 2021. https://geographic.org/geographic names/name.php?uni=-8772&fid=5853; (Airi Adası, Jazīrat ar Rīḥ, Jazirat ar Rih, Jazīrat ar Rīḥ olarak da zikredilmektedir. Erişim: 28 Haziran 2021. https://sd.geoview.info/gazirat_%60iri,368071

113. Street Scene, Suakin, sudan, circa 1910. Erişim 23 Nisan 2021.
https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/street-scene-Sevâkin-sudan-circa-1910-news-photo/1034318182

114. Bayt Shennawi Bey, Erişim 13 Ekim 2017. https://archnet.org/sites/3786

115. Sevakin, "Suakin and defences, January 1885 [cartographicmaterial]". Çevrimiçi. 15 Eylül 2020. https://nla.gov.au/nla.obj-231800826/view

116. İbrahim Yıldız, "İslam Kent Modeli", *Socıal Scıences Studıes Journal*, 5/52 (2019), 7293. Çevrimiçi. 15 Eylül 2020.
https://www.researchgate.net/publication/338340558_Islam_Kent_Modeli

117. Çevrimiçi. 20 Ocak 2022. Google Map.
https://www.google.com.tr/maps/place/Sa%C3%AF/@20.7362761,30.3305722,263m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1426cf46bedf3a89:0xd081d7469d55933b!8m2!3d20.708333!4d30.325

118. Sudan'ın 'saklı hazinesi' piramitler keşfedilmeyi bekliyor. Erişim 13 Temmuz 2022.
https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/sudanin-sakli-hazinesi-piramitler-kesfedilmeyi-bekliyor-/873107

119. İslam ve Tarih, Çevrimiçi. 15 Nisan 2020.
https://twitter.com/tarihveislam/status/1245381211469631489/photo/1

120. Hamidiye Military Barracks in Sanaa, Çevrimiçi. 08 Temmuz 2016.
https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/4d/79/33/4d793300ae12efba54780111086bc3d1.jpg

121. Mehmet Ümit, e-makâlât "Yemen'de Bir Hafta, (12.10.2013 – 19.10.2013)" Mezhep Araştırmaları, VI/2 , (Güz 2013), 115-134. Çevrimiçi. 14 Mayıs 2021
www.emakalat.com

122. Taqui Abdin, "A historic perspective of the architecture of the Islamic world with special reference to Cairo", Çevrimiçi. 01 Eylül 2021.
https://independent.academia.edu/TaquiAbdin

123. İslam Dönemi Mimari planları Çevrimiçi. 26 Temmuz 2020.
https://www.sanatinyolculugu.com/kufe-camii/

124. Tolunoğlu Ahmed Camii Çevrimiçi. 21 Temmuz 2022.
https://tr.pinterest.com/pin/626633735622351602/

125. Kufe Plan Tipi ve Bu Plandan Gelişen Camiler, Çevrimiçi. 01 Şubat 2022.
https://okuryazarim.com/kufe-plan-tipi-camiler/

126. Harput Ulu Camii, Çevrimiçi. 23 Nisan 2020.
https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/12/Harput-Ulu-Cami.jpg

127. Zevvare Mescid-i Cuma. Çevrimiçi. 23 Nisan 2020.
http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/zevvare-cuma-camisi

128. Leşker-i Bazar Camii. Çevrimiçi. 27 Ocak 2022.
https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/03/Le%C5%9Fkeri-i-Bazaar-Ulu-Cami-1.png

129. Kızıtepe Ulu Camii. Çevrimiçi. 27 Ocak 2021
https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-donemi-mimari-planlari/kiziltepe-ulu-cami/

130. Talhatan Baba Camii, Çevrimiçi. 21 Ocak 2022. https://www.sanatinyolculugu.com/talhatan-baba-camii/

131. Edirne Üç Şerefeli Camii. Çevrimiçi. 21 Temmuz 2022. https://www.sanatinyolculugu.com/edirne-uc-serefeli-camii/

132. as-Sahaba Mosque, 27 Temmz 2020 https://madainproject.com/as_sahaba_mosque_(massawa)

133. Türkiye Selçuklu Devleti, hATUNİYE Camisi ve Minaresi / Konya. Çevrimiçi. 28 Mart 2020. https://www.facebook.com/1075Selcuklu/photos/a.930085930356094/3050480474983285/?type=3&theater

134. Mosque of Amir al-Maridani. Çevrimiçi. 21 Ocak 2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Mosque_of_Amir_al-Maridani

135. Mocha, Yemen. Çevrimiçi. 04 Eylül 2020 https://www.wikiwand.com/en/Mocha,_Yemen

136. (مآذنه سندل - مخا – اليم) Çevrimiçi. 04 Eylül 2020 https://www.facebook.com/Minarets14/photos/a.562515537109003/3099857996708065/?type=3&theater

137. Özkent Minaresi. Çevrimiçi. 29 Ocak 2022. https://okuryazarim.com/karahanli-minareleri/ozkent-minaresi-5/

138. Konya Sırçalı Mescid (XIII. yy.). Çevrimiçi. 28 Mart 2020. https://www.facebook.com/1075Selcuklu/photos/a.930085930356094/808725992492089/?type=3&theater

139. دراسة حالة) السودان في الثقافي التراث إدارة " ,اآلثار قسم – اآلداب كلية – ماجستير باحث هلال عبد احمد محمد منور أمنة سواكن جزيرة", 105-106. Çevrimiçi. 28 Ocak 2022. http://repository.neelain.edu.sd:8080/jspui/bitstream/123456789/12979/1/5-45-2-12.pdf

140. TC Ertan Yılmaz, Geleneksel Türk Evi Çevrimiçi. 27 Ocak 2022. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10219196282471681&set=gm.2568299176820912&type=3&theater

141. Jean-LucArnaud, Élémentsd'architecture Ottomane au Caire, Çevrimiçi. 10 Ocak 2021. https://journals.openedition.org/ema/434

142. Mısır'a özgü bir tür palmiye ağacıdır. Erişim 02.06.2021. Biological Activities of the Doum Palm (Hyphaene thebaica L.) Extract and Its Bioactive Components. https://www.intechopen.com/books/antioxidants-in-foods-and-its-applications/biological-activities-of-the-doum-palm-hyphaene-thebaica-l-extract-and-its-bioactive-components

143. Rosetta. Erişim 17 Temmuz 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta

144. Rosetta, Thabet House, Çevrimiçi. 17 Temmuz 2020. http://i-cias.com/egypt/rosetta05.htm

145. Mashrabiyya – مشربيةTradition, Design and Sustainability. Çevrimiçi. 15 Temmuz 2021. https://arabiclanguageculture.com/2019/07/31/mashrabiyya-%D9%85%D8%B4%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-tradition-design-and-sustainability/

146. Eric Laforgie, Old ottoman house Moucharabiah in Jeddah - Saudi Arabia, Çevrimiçi. 12.07.2020. https://tr.pinterest.com/pin/470907704767641237/

147. Ehlel Medine. Çevrimiçi. 13 Nisan 2020. https://www.facebook.com/EhlelMedine/photos/a.344320342384653/1109688065847873/?type=3&theater

148. Kaybolan Tarih Peşinde. Çevrimiçi. 20 Temmuz 2020. https://twitter.com/mehmet_dilbaz/status/1076176331128430593/photo/1

149. Walters Ms. W.666, Five poems (quintet). Çevrimiçi. 11 Mart 2021. https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W666/description.html

150. Eyüp Ayvansaray yolu 1890. Çevrimiçi. 12 Nisan 2020. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10158093709689491&set=a.10150895972719491&type=3&theater

151. Battle of Aydın – Wikipedia. Çevrimiçi. 16 Nisan 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Ayd%C4%B1n

152. Mutual Art, Çevrimiçi. 12 Nisan 2020. https://www.mutualart.com/Artwork/Balcons--Moucharabieh-/DD27C6A02A819B050A322825087854AC

153. Sevâkin Coral Building by hugo Adolf Bernatzik 1927-1930. Çevrimiçi. 18 Ekim 2020. https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

154. Şehzade Mehmet Türbesi. Çevrimiçi. 14 Temmuz 2016. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17274

155. Sawakin Island. Çevrimiçi. 27 Haziran 2022. https://www.facebook.com/sawakinisland/?epa=SEARCH_BOX

156. Ribatı Şerif. Erişim 24 Ocak 2022 http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ribati-serif

Tim'de arap Ata Türbesi, Çevrimiçi. 30 Mayıs 2021.
https://scontent.fist7-1.fna.fbcdn.net/v/t31.0-8/12968055_996437087143096_7103181849546784681_o.jpg?_nc_cat=107&ccb=2&_nc_sid=9267fe&_nc_ohc=Ir51MgIhSXsAX9XlkL5&_nc_ht=scontent.fist7-1.fna&oh=bd88ec6b1a00d381930196e932b9c760&oe=6032CD36

157. İsfahan Cuma Camii Çevrimiçi. 30 Haziran 2022
http://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/isfahan-ulucami-cuma-camii/

158. Ardıstan Cuma camıı. Çevrimiçi. 15 Kasım 2020.
http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ardistan-cuma-camii

159. Konya Alâddin Cami, Çevrimiçi. 30 Haziran 2022.
https://stringfixer.com/tr/Alaeddin_Mosque_%28Konya,_Turkey%29#wiki-14

160. Divriği Ulu Camii (1228) Mihrabın solunda bulunan kapı. Erişim 12 Aralık 2020.
https://www.360tr.com/sivas-divrigi-ulu-cami-kapi-1-panorama-sanal-tur_7453b2076_tr.html

161. Konyatarihi, Twittwe. @tarihikonya, Çevrimiçi. 09 Kasım 2020.
https://twitter.com/tarihikonya/status/675705092817993728/photo/1

162. Sivas – Gök Medrese. Çevrimiçi. 15 Kasım 2020.
http://wowturkey.com/t.php?p=/tr93/kadirbaba_GokMedreseDetay11.jpg

163. Samarra Ulu Camii. Çevrimiçi. 27 Ocak 2022.
https://www.sanatinyolculugu.com/samerra-camiul-kebiri-samerra-ulu-camii/

164. Arapça sözlük, وكالة, Çevrimiçi. 23 Mart 2022
https://pauctle.com/artr/soz/%D9%88%D9%83%D8%A7%D9%84%D8%A9/

165. Conservation of Old Sana'a, Çevrimiçi. 13 Haziran 2021.
https://s3.us-east-1.amazonaws.com/media.archnet.org/system/publications/contents/1032/original/FLS1042.pdf?1384749355

166. Wakala al-Sultan Qaytbay. Çevrimiçi. 11 Ocak 2021.
https://archnet.org/sites/2392/publications/1349

167. Wakala Qansuh al-Ghawri. Erişim 11 Ocak 2021. https://www.archnet.org/sites/4258

168. Samsara el Nahs. Çevrimiçi. 13 Haziran 2021. https://drawingmatter.org/next-year-in-yemen/

169. Bayt Nasif, https://archnet.org/sites/3794; 01 Şubat 2021.

170. The Dahlak Cisterns, Çevrimiçi. 27 Haziran 2021.
https://shabait.com/2019/10/30/the-dahlak-cisterns/

171. Michel Pons, "Caves, Cisterns and Therms on the Red Sea Coast: Proof of Greek and Ptolemaic-Roman settlements?". Çevrimiçi. 17 Ağustos 2022.
http://www.saudicaves.com/therm/

172. Teak – Tik Ağacı Nedir? Tüm Özellikleri. Çevrimiçi. 23 Mart 2021.
https://www.trendmobilya.com/blog/375/teak--tik-agaci-nedir-ozellikleri-nelerdir

ÖZ GEÇMİŞ

1993 yılında Ardahan - Çıldır Lisesi'ni bitirdi. 2000 yılında Erzurum - Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünden birincilikle mezun oldu. Çıldır ve İstanbul'da sınıf öğretmenliği yaptı. İstanbul Belediyesi, KUDEB'de çalıştı. Topkapı Restorasyon ve Atakan İnşaat'ta Sanat Tarihi danışmanı olarak çalıştı. Mimari eserlerle ilgili birçok rapor yazdı. 2016 yılında "Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisi" başlıklı yüksek lisans tezini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı'nda tamamladı. Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nde arşivde çalıştı. 2019 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, doktora programına başladı.